ion drăguşanul

povestea aşezărilor transilvane

T

Cluj-Napoca, 2026

Coperţile şi ilustraţiile interioare:

Imagini din *„Die Österreichisch-Ungarische Monarchie in Wort und Bild”*, VI, Wien 1902.

Franz Jaschke, *„National-Kleidertrachten und Ansichten von Ungarn, Croatien, Slavonien, dem Banat, Siebenburgen und der Bukowina, / Costumes nationaux et vues d'Hongrie, de Croatie, d'Esclavonie, de Bannat, de Transilvanie et de Bukowine. / Nact der Natur gezeichnet und gestochen von Franz Iaschke*, Wien 1821. Gedruckt bey Anton Strauss, k. k. priv. Buchdrucker".

Kurt Hielscher: *Roumanie: son paysage, ses monu-ments, son people*, Bucureşti 1933

MOTO:

„Majoritatea locuitorilor Ardealului o formează românii din satele răspândite pe toate văile și dealurile”[1].

[1] *Unirea Poporului*, Anul XVI, nr. 37, Blaj 1934, pp. 2, 3

TĂLMACIU

(Tolmach, judeţul Sibiu)

„Atestată documentar încă din secolul II după Hristos, localitatea **Tălmaciu**, judeţul Sibiu, s-a bucurat, de-a lungul veacurilor, de-o viaţă înfloritoare material-culturală şi spirituală. / Cetatea Tălmaciului, numită, pentru aşezarea ei strategică, dar şi pentru frumuseţea ei „Landskrowe", „Coroana ţării", a fost martoră a multor evenimente istorice consemnate de numeroase documente şi acte de cancelarie. / Prin **Tălmaciu** au trecut trupele romane, urmând firul Oltului, în drum spre Transilvania, şi tot pe aici oastea lui Mihai Viteazul înainta glorioasă spre Sibiu şi, de acolo, spre Alba Iulia, unde se va realiza, pentru prima dată, visul de aur al tuturor românilor, unirea celor trei ţări româneşti. / Între 1914- 1916, prin defileul Turnu Roşu, deci prin **Tălmaciu**, armatele române vor trece în Transilvania, pregătind, prin jertfe de sânge chiar, realizarea pentru totdeauna a statului naţional unitar român, de la 1 decembrie 1918"[2].

1355, mai 1, Strigoniu: Scrisoarea lui Nicolae, arhiepiscop de Strigoniu, prin care dă de ştire că, venind

[2] Mitropolia Ardealului, *Resfinţirea bisericii „Sf. Nicolae" din Tălmaciu*, Anul XXX, nr. 9-10, Sibiu 1985, p. 619

„fratele Martin, episcop al armenilor din **Tălmaciu** (judeţul Sibiu), abatele mănăstirii Fericitei Fecioare din **Cârţa** (Kyrcz, Kercz, judeţul Sibiu), ne-a înfăţişat o scrisoare de ocrotire… şi am pus să se treacă întocmai în scrisoarea noastră de faţă”[3].

1357, august 20, Sibiu: Comiţii de **Sibiu** Martin şi Conrad, Ştefan de **Şelimbăr** (Schellenberg, judeţul Sibiu), comitele Mihail de **Tălmaci** (Tolmach, azi **Tălmaciu**, judeţul Sibiu), Ioan Schebeniczer şi Gerlac vilicul, orăşeni din Sibiu, Ioan Locz de **Slimnie** (Stolczenberg, judeţul Sibiu) şi ceilalţi locuitori din scaunul Sibiului dau de ştire „că toată neînţelegerea care se purta între norodul **Cisnădie** (Helta, judeţul Sibiu) şi între oamenii din **Cisnădioara** (Mons Michaelis, inclus în Cisnădie, judeţul Sibiu), cu privire la nişte pământuri, s-a liniştit, mijlocindu-se o învoială prietenească, în felul acesta: anume că obştea din Cisnădioara trebuie să dea necurmat, în fiecare an, norodului din Cisnădie o marcă în dinari banali vechi de Schloffenberg. Pe deasupra, moşiile şi cele opt curţi, care sunt aşezate în jurul acestei cetăţi, sunt supuse unei plăţi faţă de Cisnădie, aşa că fiecare curte este datoare să plătească un loton în dinari noi. S-a adăugat iarăşi că oricine are o livadă în Uliţa Alunilor este dator să plătească, în fiecare an, locuitorilor din Cisnădie patru funţi de ceară. / De aceea, noi vrem să adeverim că dumbrava care se află acolo, împrejur, se ştie că ţine de Cisnădie şi că ei o pot întrebuinţa în folosul lor, de câte ori vor găsi că e nevoie, şi dacă norodul din Cisnădie ar tăia zisa dumbravă, atunci să se ştie că toate păşunile aflate în acel înconjur sunt spre folosul amânduror satelor şi că amândouă satele trebuie

[3] AŞSP, *Documenta Romaniae Historica / C. Transilvania* (1351-1355), Vol. X, Bucureşti 1977, doc. 301, pp. 307, 308

să se folosească de tufărişul ce se află alături spre partea stângă, aşa cum s-au folosit din vechime. Martorii acestei împăcări sunt comitele Petru de Cisnădie şi vilicul Ioan Twrek, Petru Iudeul, Bolel fiul lui Mihail, Hendrich, Nicolae, Lankman şi Matei, fiul Cojocarului”[4].

1364, februarie 6, Vişegrad: Voievodul Dionisie dă de ştire că, înfăţişându-se „Ioan, fiul lui Petru zis Chech, comite sau, cum se spune în vorbirea obişnuită, greav de **Cisnădie** (Helta, judeţul Sibiu), ca pârâş, iar pe de altă parte Kinya, fost comite în Pojon, fiul răposatului voievod Toma, ca pârât, în numele său şi al venerabilului Mihai, episcop de Agria, fratele său, după ce au dobândit, mai întâi, învoirea noastră judecătorească de a se împăca, cu privire la nişte moşii numite **Jidveiu** (Sytwe, judeşul Alba) şi **Bălcaciu** (Bolkach, judeţul Alba), aşezate în comitatul Târnava şi aflate, de fapt, în stăpânirea lui Konya, pe care moşii zisul Ioan, fiul lui Petru, le cerea pe cale judecătorească, drept moşii ale răposatului Nicolae, fiul lui Corrard de **Tălmaciu** (Tolmach, judeţul Sibiu), ţinând prin cumpărătură de numitul Nicolae şi dăruite de acesta lui Petru zis Chech, tatăl său, împreună cu sora lui, adică mama acestui Ioan, dată lui prin legătura căsătoriei… / În faţa noastră, cad la învoială în chipul următor: anume că magistrul Konya şi fratele său, episcopul Mihail, au dat lui Ioan, fiul lui Petru, alte două moşii ale lor, **Metişdorf** (Mortunfolwa, azi **Metiş**, judeţul Sibiu) şi **Ghijasa** (Seez, judeţul Sibiu), aflătoare tot în comitatul

[4] AŞCP, *Documenta Romaniae Historica / C. Transilvania* (1356-1360), vol. XI, Bucureşti 1981, doc. 178, pp. 169, 170

Târnava… pomenitele moşii Jidveiu şi Bălcaciu rămân lui Konya şi episcopului Mihail”[5].

1369: „În anul 1369, a dărâmat Voievodul transalpin castrul **Tălmaciu**”[6].

1369, noiembrie 13, Sântimbru: „Magistrul Ioan, fiul lui Petru zis Chech de **Cisnădie** (Helta, judeţul Sibiu), ne-a adus la cunoştinţă, în chip de întâmpinare, că şi-a pus toate actele, întocmite cu privire la moşiile sale, în mănăstirea fericitului Nicolae Mărturisitorul din **Tălmaciu** (Tolmach, judeţul Sibiu), care a fost arsă până în temelii de către Vlaicu, voievodul Ţării Româneşti, şi au fost mistuite de foc toate scrisorile şi actele lui. Pentru aceasta, trimiteţi spre mărturie omul vostru, faţă cu care omul nostru, Alexandru de **Daia** (Dalya, Dalya Major, azi **Daia Mare**, judeţul Sibiu) sau Mihail, fiul lui Pavel Deway de **Broşteni** (Kereky, judeţul Sibiu), ori Ştefan, fiul lui Andrei de **Blaj** (Balasfalva, judeţul Alba) sau Alard, fiul lui Alard de **Ocna Sibiului** (Wyzakna, judeţul Sibiu) să cerceteze adevărul curat despre cele de mai sus”[7].

1383: „La 1383, se încheie un acord, prin care românii se obligă să străjuiască munții şi trecătorile de la **Tălmaciu** şi **Sălişte**: „Quod assumsurunt ipsi Valachi custodiam servandam in omnibus Alpibus ad Talmacs usque ad magnam villam Valachicalem”. Se mai obligă, apoi, să nu mai țină, fără concesiune, vitele lor pe păşu-

---

[5] AŞCP, *Documenta Romaniae Historica / C. Transilvania* (1361-1365), vol. XII, Bucureşti 1985, doc. 234, pp. 220-224

[6] Puşcariu, Dr. Ilarion; Preda, Ioan de; Borcia, Dr. Lucian; Lupaş, Dr. Ioan; Mateiu, Dr. Ion, Dragomir, Dr. Silviu, *Contribuţiuni istorice privitoare la trecutul Românilor de pe pământul crăiesc*, Sibiu 1913, p. 75

[7] AŞCP, *Documenta Romaniae Historica / C. Transilvania* (1366-1370), vol. XIII, Bucureşti 1991, doc. 439, pp. 671, 672

nile saşilor şi să nu mai umble înarmaţi cu arcuri şi cu săgeți, decât în caz de nevoie”[8].

1453: „În privința scaunului **Tălmaciu** a existat decretul regelui Vladislau, din anul 1453, prin care s-a încorporat teritoriul regesc al Sibiului, pentru mai bună apărarea și întărirea graniței, tot cu asemenea drepturi, precum sașii, în înțelesul decretelor regești și regnicolare de pe acel timp”[9].

1567: „Dările pe care le plăteau Mărginenii, în calitatea lor de oameni liberi, supuşi numai regelui, erau: *datul oilor* (quinquagesima ovium) *vigesima, centesima* și *decima*. Aceasta din urmă nu se plătea în scaunul **Tălmaciu**, şi se plătea numai jumătate, de către păcurarii din scaunul **Săliştei**, conform îngăduinței regelui Maximilian, din 1567, care a apreciat serviciile deosebite, pe care Mărginenii le făceau pe frontiera ţării. / Mai târziu, după încorporarea la *fundus regius*, se plătea, de scaunul **Săliş-te**, de exemplu: pentru oi, 100 florini, iar pentru porci, 19 florini, drept leafă pentru funcţionarii scaunului şi un car de lemne, de câte ori venea judele în scaun (judele sas stătea la Sibiu). Alte servicii nu făceau decât la **Ocna Sibiului**, unde coseau fânul la aline, având în schimb privilegiul de a vinde sare în comunele învecinate, din ceea ce realizau un venit apreciabil”[10].

---

[8] Haşeganu, Ilie, *Mărginenii / în viaţa economică a Transilvaniei şi a vechiului Regat*, Braşov, 1941, p. 20

[9] Puşcariu, Dr. Ilarion; Preda, Ioan de; Borcia, Dr. Lucian; Lupaş, Dr. Ioan; Mateiu, Dr. Ion, Dragomir, Dr. Silviu, *Contribuţiuni istorice privitoare la trecutul Românilor de pe pământul crăiesc*, Sibiu 1913, p. 111

[10] Haşeganu, Ilie, *Mărginenii / în viaţa economică a Transilvaniei şi a vechiului Regat*, Braşov, 1941, p. 19

1599: „Pe 26 octombrie, Mihai şi-a stabilit tabăra la la **Tălmaciu** (Talmács), la intrarea în Pasul Turnu Roşu (Cheile Vöröstoronyi). A vrut să ajungă la Sibiu mai devreme decât armata ardeleană, încrezător că saşii, cu care avea o înțelegere secretă, îl vor sprijini; dar Endre l-a precedat. Voievodul a aşezat astfel carele, la intrarea în **Turnul Roşu**, formând din ele o întăritură, după obiceiurile militare ale vremii… Pentru a se pregăti bine de luptă, a trebuit să câștige timp, deoarece aștepta trupe auxiliare, prin strâmtoarea Turnului Roșu, iar tunurile lui au rămas și ele în urmă, în timpul înaintării rapide. Armatele așteptate din Ungaria Mică au ajuns, într-adevăr, prin strâmtoarea Turnu Roşu, aproximativ 6.000 de ostaşi, sub conducerea Banului Craiovei. Nu a vrut să se ciocnească pe 27 octombrie, pentru că era o mare sărbătoare pentru Oláh-ii lui: sf. Apostol Luca. S-a ajutat cu viclenia lui obișnuită. Așa că și-a prefăcut o tendință de a face pace, astfel încât, la 27 octombrie, însuși trimisul papal a trecut la el, din tabăra principelui. Nunțiul, deși era indecis, a venit pentru a preveni ciocnirea; dar totul a fost în zadar”[11].

1615: „Dieta din 1615 înșiră, între opidele libere şi între bunurile erariale (împărătești), cetăţile **Tălmaciu** şi **Amnaş**, încorporate odinioară la pământul regal”[12].

---

[11] Szádeczky, Lajos, *Erdély és Mihály vajda története, 1595-1601* (Istoria Transilvaniei și a voievodului Mihai, 1595-1601), Temesvár 1893, pp. 9-20, 27-36, 48-87

[12] Puşcariu, Dr. Ilarion; Preda, Ioan de; Borcia, Dr. Lucian; Lupaş, Dr. Ioan; Mateiu, Dr. Ion, Dragomir, Dr. Silviu, *Contribuţiuni istorice privitoare la trecutul Românilor de pe pământul crăiesc*, Sibiu 1913, p. 248

1774: „Românii au protestat solemn și pe cale publică împotriva acestor conscrieri și îndeosebi împotriva contractului urbarial și nu le-au recunoscut niciodată. Mai mult, ele nu au fost aprobate nici de autorităţile superioare. Totuşi, în baza lor, **românii din scaunul Săliştei** vor suferi, grație, de o parte, situației politice turburi, iar de alta, trecerii de care se bucurau la curtea împăratului unii din fruntașii sași, zeci de ani, toate abuzurile şi nedreptăţile. / Îndeosebi contractul de la 1774 a întâmpinat o rezistenţă înverșunată, din partea comunelor din scaun. Într-adevăr, judecând ocaziunea favorabilă, saşii trimiseseră pe comisarul Mihail Pflanz, cu armată, la **Sălişte**. Acesta, strângând câţiva fruntaşi bătrâni din comună, le-a cerut să semneze un contract urbarial, prin care locuitorii scaunali se recunosc drept iobagi ai celor 7 judeţe. Bătrânii au refuzat, zicând că trebuie să se înţeleagă cu tot scaunul şi să se sfătuiască, iar după aceasta, prezentându-se din nou, ei au cerut Comisiunii: / 1). să li se lase iarăşi în seamă paza graniţei, precum o au avut, / 2). să li se conceadă a avea juzii lor scaunali, / 3). să-şi răscumpere zecima iarăşi în bani, / 4). să li se şteargă taxele de pe munţii lor, ce li s-a impus, şi numai o brânză de la fiecare stână să fie datori a da la judeţii lor scaunali, / 5). ei nu vor face nimănui vreun serviciu, fără numai regelui, la Vizakna (**Ocna Sibiului**) şi la **Alba-Iulia**. precum au fost dedaţi mai înainte.

Comisarul, chemând pe reprezentanții comunelor, i-a închis într-o pivniţă, spre a-i duce, apoi, la **Sibiu** și sili să semneze contractul. Poporul, adunându-se şi pretinzând eliberarea lor, au fost uciși vreo 19-20 sălișteni, apoi comisarul, raportând că s-a răsculat poporul, consilierul gubernial sas Mihail Hutter a venit în localitate, cu 3

companii de soldaţi și 2 tunuri. La sosirea lui, bărbaţii s-au refugiat în munţi; el, totuşi, prinde câţiva din ei şi-i sileşte să semneze contractul urbarial, prin care se învoiau scăunenii: / 1). să plătească o taxă robotală de 1 florin de fiecare cap de familie, / 2). renunţă la crâşmărit, în favoarea celor 7 judeţe / şi 3). se obligă la plata taxelor pentru munţi. / Dar îndată ce Comisiunea şi armata au plecat, reprezentanții comunelor s-au întrunit şi au ales 2 reprezentanţi, pe Aleman Nanu şi Ioane Barzanu din **Sălişte**, pe care i-au împuternicit să dea protest solemn la Capitlul Alba-Iulia, ca „locus credibile". Aceştia fură însă persecutați de saşi şi numai la anul 1777 ajung să predea protestul lor, declarând de nule semnăturile luate cu forţa și de nelegale obligaţiunile la care au fost impuşi, prin contractul care le răpeşte libertăţile și drepturile lor anterioare. / Dar guvernul nu a cunoscut acest protest și, la toate plângerile comunelor din scaune, el continua să ia de legal contractul din 1774, cu tot sprijinul pe care-l aveau comunele din partea Directoratelor fiscale, care şi ele au reclamat, adeseori, pe saşi pentru că aceştia nu s-au sfiit să încaseze și dări care se cuveneau Erariului.

În cele din urmă, însă, Împăratul Iosif al II-lea se hotărî să reglementeze efectiv şi definitiv situaţia românilor din scaunele **Sibiu, Tălmaciu** și **Sălişte** și dă dispoziţii în acest sens: „Ich genehmige einstweilen das Einrathen der Hofkanzlei, jedoch hat sie sich nicht mit leeren Worten abspeisen zu lassen, so das sächsiche Sistem íst bis jetzt gewesen, sondern auf Befolgung und wirkliche Regulirung dieser Güter zu dringen" („Aprob temporar sfatul Cancelariei Curții, însă aceasta nu trebuie să se lase păcălită cu vorbe goale, așa cum a fost până acum siste-

mul saxon, ci trebuie să insiste asupra respectării și reglementării efective a acestor chestiuni").

Siliţi, saşii nu îndrăznesc să prezinte, în sprijinul pretenţiunilor lor nobilitare, contractele din 1774 şi 1776, stoarse cu forța, ci aduc niște documente în copie, şi anume o pretinsă diplomă de donaţiune a regelui Matia, din 1472, pentru scaunul **Săliștei** și o altă diplomă de donaţiune, a regelui Ladislau, din 1453, pentru scaunul **Tălmaciu**, ambele documente false, cum s-a și putut constata ulterior. De altfel, dacă ele ar fi fost într-adevăr originale, nu s-ar fi putut explica „constituția gremială a scaunului Sălișteˮ, de la 1585, şi apoi, în cursul proceselor de sute de ani, cum ar fi fost posibil ca sașii să nu se servească de ele? Aceasta, fără să mai adăogăm că nu ar mai fi fost nevoie ca sașii să stoarcă, prin forţă, nici contractele urbariale de la 1774 și 1776. / De altfel, însăşi natura juridică a lui „fundus regiusˮ excludea aceste pretinse donaţiuni, cum de altfel, conform decretelor în vigoare, regii maghiari nu puteau dona cuiva mai mult de 10 iobagi și nu ţinuluri întregi, cum erau scaunele **Tălmaciu** și **Sălişte**, cu aproape 30.000 locuitori.

Împăratul Iosif al II-lea vede de partea cui este dreptatea și, la 1784, scaunele **Sălişte** şi **Tălmaciu**, până la aranjarea situației lor, sunt luate din administraţia saşilor şi puse sub administrația camerală (financiară), dizolvându-se şi Universitatea săsească. Dar lucrările şi anchetele îmbrăţișând problema, în tot ansamblul ei, cereau timp şi astfel abia se ajunge la judecarea procesului comunelor din scaunul Sibiu și a se da câştig de cauză acestora (**Răşinarul, Poplaca, Sadu**) şi Împăratul Iosif al II-lea moare.

Chestiunea scaunelor **Tălmaciu** și **Sălişte** ia, apoi, din nou, un aspect defavorabil comunelor. Noul Comite săsesc, baronul Bruckenthal, întocmește, la 1793, un proiect, intitulat „Vorschlag aur Küntligen Einrichtung der Herrschatt **Seliste**, welche im Gros fűrstenthum Siebenbürgen von den 7 Richtern der sächsichen Nation jure nobilitari besassen wird" („Propunere pentru viitoarea înființare a Domeniului **Seliștei**, care în cea mai mare parte a Principatului Transilvaniei este deținută de cei 7 judecători ai națiunii săsești prin drept nobiliar"), propunând, în numele Universităţii săsești, să se revină la starea veche şi „să se introducă taxe robotale de fiecare cap, să se încaseze taxele restante de această natură, munţii, care ţin de acest domeniu şi din care, în anul 1786, s-au dat 13 institutului grănicer militar, creat în 1762, să se predea iară şeptelor judeţe, precum şi regalele crâșmăritului, morăritului, vânatului şi pescăritului etc. – mai departe, să se aşeze în **Sălişte** un for domenial şi o curie domenială sau provizorală, sub un provizor, iar jurisdicţiunea aceasta, dându-se domeniul în arendă, să se atribuie arendaşului, iar apelaţiunea de aici să meargă la un inspector denumit, care să-şi primească instrucțiunile lui din **Sibiu**; domeniul, mai întâi, să se dea în arendă, de la care, însă, oficianţii săsești și alţi servitori saşi să nu fie eschişi, căci aceştia sunt avuţi și fac concurenţă. / Organizaţiunea aceasta, însă, să se introducă: să se staționeze în scaunul **Săliștei**, pe mai mulţi ani, câte un escadron de cavalerie și sub asistența miliției, apoi să publice doi comisari guverniali în toate comunele, la mandatul preaînalt, ordinea treburilor noi, să se facă o conscripţiune de taxe etc. / Însă, cu intervenirea inspectorului, provizoriului și raţionistului sas etc... în fine, să se încaseze o restanță de taxe de

100.877 florini. / Bazaţi pe trecerea pe care o avea la curtea imperială baronul Bruckenthal, saşii nici n-au mai aşteptat aprobarea proiectului, ci au şi trecut la înfăptuirea lui.

Secătuiţi şi deposedaţi de tot ce avuseseră şi înfricoşaţi de teroarea dezlănţuită de saşi, își poate oricine închipui cu câtă durere şi deznădejde au privit locuitorii scaunului **Sălişte** la aceste noi măsuri, luate de saşi. În cele din urmă, a repetatele lor plângeri, curtea din Viena se milostivi a ordona câteva anchete și, luând de bază contractul din 1774, osândi, în anul 1827, pe saşi să rebonifice locuitorilor scaunului contribuţiunile încasate peste prevederile acelui contract, în suma de 23.317 florini, iar în ce priveşte chestiunea libertăţii, invocate de scăuneni, aceştia au fost îndrumaţi să-și caute dreptatea pe calea legii judiciare. / Procesul început în această privinţă, la tabla regească din Târgu Mureş, a durat, iarăși, cu incidentele şi apelurile făcute de saşi, până la 1848, când, cu ocazia mișcărilor revoluţionare, o bună parte din actele românilor s-au pierdut, iar procesul s-a întrerupt. El a fost reluat mai târziu, dar, la 1868, nu era încă terminat, dovadă că, în acest an, locuitorii scaunelor **Săliştei** şi **Tălmaciului** adresează Dietei din Pesta un memoriu, în care fac istoricul proceselor și conflictelor lor cu saşii”[13].

1825: „Procesul scaunului **Tălmaciu**, pornit asupra celor 7 județe de nou, în secolul prezent, și adică, la Nr. aulic 1.962 din anul 1825, produc 7 judeţe, ca pe un *deus ex machina* o donațiune despre **Tălmaciu**, tot de la regele Vladislau, din anul 1453, cu datul: „Viennae feria sexta proxima post festum beati Mathaei apostoli”, care,

[13] Haşeganu, Ilie, *Mărginenii / în viaţa economică a Transilvaniei şi a vechiului Regat*, Braşov, 1941, pp. 37, 38

până la acest timp, nu a mai văzut lumina lumii”[14].

1828, iunie 30, Joseph Adalbert Krickel: „Drumul de trei ore, de la **Cisnădie**, la **Tălmaciu** (Talmács), este o plimbare şi îl sfătuiesc pe orice străin, care poate petrece câteva zile în prietenosul oraş Sibiu, să facă neapărat această plimbare frumoasă, deoarece peisajul minunat îl va încânta cu siguranță. Este o vale fermecătoare, în care pădurile şi câmpiile înflorite se succed, iar de pe înălțimi, înspre nord-est, ţi se oferă o privelişte minunată a unei câmpii rodnice. Priveliştea pitorească a satului românesc **Sadu**, aflat pe cursul râului Sadu, în apropierea impunătorilor munti, dominați de vârful Surul, oferă oricărui prieten al naturii o privelişte deosebită, mai ales dacă vizitează şi valea, în care se află o topitorie de plumb. M-a suprins faptul să întâlnesc, la **Cisnădie**, atâţia oameni frumoşi şi bine-făcuți, iar la Sadu, atâţia oameni pociți, suferind mai ales de guşă. / De la Sadu, mergi, cale de o oră, până la **Tălmaciu**, un sat săsesc şi, în acelaşi timp, localitatea principală a cercului, denumit după aceasta. I-am făcut o vizită scurtă preotului Roth, care are o colecție frumoasă de insecte, vrednică de a fi văzută, datorită ordinii în care este rânduită. Printre fluturi, se află câțiva din Brazilia şi alti câțiva din America. / Lângă **Tălmaciu**, se află ruinele fostului castel fortificat de graniță „Landskron” (numele cetăţii **Tălmaciului**, construită în anii 1370-1371, cu sprijinul coloniştilor germani, demantelată în 1453, din ordinul lui Iancu de Hunedoara), construit de sași, în anul 1453. În acel an, când regele Ladislau l-a

[14] Puşcariu, Dr. Ilarion; Preda, Ioan de; Borcia, Dr. Lucian; Lupaş, Dr. Ioan; Mateiu, Dr. Ion, Dragomir, Dr. Silviu, *Contribuţiuni istorice privitoare la trecutul Românilor de pe pământul crăiesc*, Sibiu 1913, p. 111

predat saşilor, acestia s-au obligat să dărâme castelul, aflat atunci pe jumătate în ruină, şi să întărească „Lauterburg" şi aşa-numitul „Turn Roşu" (Turnu Roșu sau Turnul Spart datează din secolele XIII-XIV). Cel din urmă a fost însă dărâmat, în anul 1533, de furia apelor Oltului, aşa că, în locul lui, s-a construit un nou castel, aşa-numitul **Turn Roşu nou**, mai înlăuntrul ţării şi mai aproape de **Tălmaciu**. Astfel Lauterburg a ajuns ruina care poate fi văzută dincolo de vechiul Turn Roşu, pe vârful unui deal de la vărsarea pârâului Lauter, în Olt. Omul de rând socoteşte că aceste ruine aparţin unui vechi castel al tâlharilor, ceea ce, potrivit informaţiilor din istoria Transilvaniei, nu este adevărat. / De abia ce trecusem un munte, dincolo de Tălmaciu, că am zărit, din nou, o vale minunată, străbătută de panglica argintie a Oltului. La capătul ei, se află **Turnu-Roşu** (Vóróstorony) şi localitatea românească Boița, iar de aici se zăreşte locul îngust al trecătorii.

Boița, în germană Ochsendorf, în româneşte **Tornouroşu**, este un sat mare, unde, pe malul drept al Oltului, se află Oficiul de vamă, chiar în fata clădirii Turnului Roşu şi în fata intrării în trecătoarea de munte, vestită prin frumusețile sale naturale. Localitatea este locuită în întregime de grăniceri. În clădirea **Turnului Roşu**, locuieşte comandantul întregului cerc, în prezent prietenosul domn colonel von Fligelly, la care am înnoptat. / **Turnu-Roşu** este înalt, lat şi vopsit în roşu. El este despărţit de locuința comandantului, iar interiorul său se foloseşte ca depozit. Grădina din spatele lui, lăsată în paragină mai multă vreme, a fost transformată de domnul colonel von Fligelly într-un adevărat parc englezesc şi amenajată în terase. Priveliştea frumoasă, de la înălțime,

asupra văii Oltului, răsplăteşte străduniile harnicului grădinar, care, aruncându-şi ochii asupra naturii deosebit de romantice, poate petrece aici ore senine de linişte binecuvântată”[15].

1863: „Cu nedreptul și în contra legii, s-au dat, la anul 1863, munții scaunelor **Sălişte** și **Tălmaciu** în posesiunea universității săsești, și i s-a promis desdăunare pentru aceştia; cu nedreptul s-au rebonificat, din averea statului și a țării, zecimile și taxele robotale în folosul universităţii săsești; cu nedreptul mai ține încă şi astăzi acea universitate regalele noastre; cu nedreptul se reţin actele și documentele noastre în arhiva Sibiului, în fine, cu nedreptul ne ține pe noi universitatea săsească, și astăzi, exchiși de la participarea la drepturile politice în scaunul Sibiului, de la alegerea amploiaților, şi suntem guvernați încă tot de atari amploiaţi, inspectori, ce-și susțin, şi astăzi, curii dominale în **Sălişte** și **Tălmaciu**, pe baza numai a sus-amintitului proiect Bruckenthalian, care niciodată nu a fost sancţionat”[16].

„În anul 1863, cancelaria aulică transilvană, vrând să facă un serviciu politic sașilor, a dezmembrat scaunul **Săliștei** și al **Tălmaciului** de fundul regesc, iar românii din aceste scaune fură decretați ca foști iobagi, având să poarte toate consecințele de drept ale acestei stări. Faţă de această nedreptate, care nesocotea situația de drept a românilor din aceste scaune, regretatul Cavaler Ioan Puș-

[15] AR, *Călători străini despre Ţările Române*, II, serie nouă, Bucureşti 2005, p. 251, 252

[16] Puşcariu, Dr. Ilarion; Preda, Ioan de; Borcia, Dr. Lucian; Lupaş, Dr. Ioan; Mateiu, Dr. Ion, Dragomir, Dr. Silviu, *Contribuţiuni istorice privitoare la trecutul Românilor de pe pământul crăiesc*, Sibiu 1913, p. 120

cariu, în calitate de deputat al dietei din Pesta, a compus o petițiune, în formă de memorand, și a prezentat-o dietei, în anul 1868. Deși acest memorand a fost cu vehement combătut de reprezentantul și advocatul sașilor, Dr. W. Bruckner, care a debitat, din nou, cu argumentele șubrede, susținute de ei și mai înainte, totuși ministrul de interne a dispus, cu Nr. 20826 din 21 ianuarie 1869, reîncorporarea scaunelor **Sălișteși** **Tălmaciu** la fundul regesc.

În anul **1872**, comunele românești din aceste două scaune au înaintat, din nou, o petițiune ministrului de justiție Horváth Boldizsár, pentru a se socoti românii egal îndreptățiți cu sașii la regularea urbarială ce se proiecta atunci. Și această petițiune importantă, compusă de avocatul din Sibiu, Dr. Ioan Borcia, și prezentată ministrului, în traducere maghiară, de advocatul Simon Florent din Cluj, şi-a făcut efectul său. / Prin ordinațiunile ministeriale Nrul 711, din 8 februarie 1877, şi Nrul 951, din 2 martie 1877, s-au declarat comunele românești din scaunele **Săliștei** și al **Tălmaciului**, și comunele Brănene din districtul de odinioară al Brașovului, ca aparținătoare fundului regesc și, deci, părtașe la averea universității săsești. Aceste ordinațiuni se pare că supără pe dl Müller, ca şi pe conaționalii săi, spunând că au emanat sub influența unei jurnalistice care judecă fals raporturile istorice”[17].

1876: „Din proiectul majorităţii comisiunii, adoptat de majoritatea săsească a Universității, se vede, cum că, prin împărțirea făcută, un număr tare considerabil de

[17] Puşcariu, Dr. Ilarion; Preda, Ioan de; Borcia, Dr. Lucian; Lupaş, Dr. Ioan; Mateiu, Dr. Ion, Dragomir, Dr. Silviu, *Contribuţiuni istorice privitoare la trecutul Românilor de pe pământul crăiesc*, Sibiu 1913, pp. LXXXII, LXXXIII

comune sunt cu totul eschise de la alegerea deputaților la adunarea generală a Universității, prin urmare sunt eschise de la orice influență în administrarea și întrebuințarea averii Universității și a celor 7 judecii. / Așa sunt eschise comunele scaunelor filiale **Tălmaciu** și **Seliște**, a domeniului Bran, cu **Săcelele**, a comunelor foste grănicerești, cum și alte câteva comune din fostul scaun al **Cincului mare** și al **Mediașului** și **Nochricului**. / Minoritatea comisiunii, stătătoare din domnii deputați Bologa și Hania, a cerut ca și comunele pe care le-a eschis majoritatea comisiunii să se primească în proiectul de împărțire, fiindcă și acelea, după drept, sunt coproprietate a averii Universității și a 7-lor judecii; majoritatea săsească a comisiunii n-a acceptat propunerile minorității și, astfel, minoritatea a dat vot separat. / Asemenea, și-a dat minoritatea română a comisiunii vot separat și cu privire la unele paragrafe din proiectul modalității de alegere a majorității săsești... /

La dezbaterea speciale a părții întâi, relativ la împărțirea celor 11 cercuri de alegere, ia cuvântul dl deputat Bologa și, arătând că la averea Universității și a 7 judecii, au drept toate comunele aparținătoare celor 11 municipii, ca coproprietari, prin urmare propune ca și comunele aparținătoare domeniilor **Bran, Seliște, Tălmaciu**, comunele foste grănicerești si celelalte, să se considere de coproprietare ale averii Universității și, respective, a 7-lor judecii, și să nu se eschidă de la influența și drepturile cuvenite. / Propunerea dlui Bologa fu sprijinită, cu tot zelul, de deputații: Rusu, Nicolau Pop și Măcelariu. Rusu se provocă la documente din secolii XV și XVIII, prin care arată că comunele din domeniile Bran, Seliște și Tălmaciu n-au fost niciodată în relaţiuni iobăgești față cu 7

judecii, prin urmare să nu se eschidă de la influența cuvenită ca proprietare. / Pentru proiectul majorității au pledat deputații sași Schnell, Reimesch, Dr. Lindner, Bruckner... La votizare, s-a primit, se înțelege de la sine, proiectul majorității. / Deputații români, cu Bologa în frunte, au insinuat vot separat”[18].

1877: „Un proces din cele mai urâcioase, iscat de la 1977 încoace, între un biet locuitor, anume Constantin Serbu (Sârbu), și între dregătorii respectabilei comune **Tălmaciu**, a scos la lumină o chestiune de drept, care este, totodată, o chestiune istorică destul de interesantă, încât să merite atențiunea de aproape. / **Statutul chestiunii este, în scurt, acesta**: De la comună se cer soldați la armată. Comuna se învoiește cu câțiva feciori, ca să se înroleze din partea ei; iară dânsa se obliga că, dacă acei feciori vor scăpa cu viață și se vot întoarce acasă, să le dea loc de casă și grădină, lemnăria din pădure și tot ajutorul ca să-și facă o locuință omenească, la care acei feciori să aibă drept de proprietate ereditar, căci ei o cumpăraseră cu sângele lor. / După 50 de ani, vine comuna și zice către descendeții acelor clinoromi ai acelor ostași: „Comuna are trebuință de locul pe care sunt puse casele voastre; ieșiți din ele, că le dărâmăm!”. / Clironomii (erezii) se opun, zicând: „Părinții noștri au cumpărat acest loc și aceste case cu sângele vieții lor și cu toate pericolele, de câte 16-20 ani, nedespărțite de viața militărească; nu ieșim de aici, decât poate pe lângă un schimb și cu condițiune ca comuna să ne facă alte case cum se cade sau cel puțin să ne dea material, ca să ni le facem noi”... / Procesul a curs, până acuma, numai pe

[18] *Gazeta Transilvaniei*, Anul XXXIX, nr. 86, Braşov 1876, p. 2

cale administrativă, în instanța primă, de unde C. Serbu a și câștigat o rezoluțiune, în care subprefectul (pretorul) comite dregătoriei comunale, să lase în pace pe C. Serbu, în casele lui și, fiindcă aceea este foarte deteriorată, acoperită numai cu paie, să-i dea, din pădurea comunală, lemnăria de edificiu... / Se pare că dregătoria comunală din **Tălmaciu** nici n-a crestat ordinul preturii, căci vedem pe C. Serbi adresând, la data de 2 mai, nr. 1203/1878, un alt recurs, tot către pretură, în care se plânge amar"[19].

1938: „Ieri, 9 mai, s-a săvârșit o înfiorătoare crimă în județul Sibiu, în următoarele împejurări: / Ioan Iosif, de 28 ani, originar din Munții Apuseni, domiciliat în comuna **Vestem**, lucrător la firma „Ofta" din **Tălmaciu**, pe la orele 2 d. a., se întorcea spre casă. / Între localitățile **Tălmaciu** și **Sadu**, a întâlnit pe Valeria Hanea, în etate de 16 ani, lucrătoare la firma „Romanofir", tot din Tălmaciu. Flăcăul o cunoștea și, intrând în vorbă cu ea, a încercat s-o batjocorească. Pentru că fata a voit să fugă, numitul s-a repezit asupra fetei și, cu o piatră, i-a dat mai multe lovituri în cap, ameținд-o. În această stare, el a batjocorit-o, apoi. La urmă. Însă, a constatat cu groază că fata murise. / Crima fiind descoperită, prin săteanul Dumitru Săvoiu, din **Sadu**, postul de jandarmi din **Tălmaciu** a înaintat parchetului pe ucigaș"[20].

1939: „În noaptea de 26/27 noiemvrie, s-a întâmplat o groaznică ciocnire de automobile, pe drumul dintre comunele **Veştem** şi **Tălmaciu**, judeţul Sibiu. Iată cum s-a întâmplat nenorocirea: De către Veștem venea o mașină militară, aceasta vrând să se ferească de o căruță, s-a ciocnit cu un autobuz, ce venea de către Tălmaciu.

[19] *Observatorul*, Anul II, nr. 96, Sibiu 1879, p. 384
[20] *Universul*, Anul 55, nr. 129, Bucureşti 1938, p. 9

Ciocnirea a fost așa de puternică, încât toţi călătorii din cele două mașini an fost greu răniţi. Cu an alt camion, care venea din urmă, ei au fost adunaţi din drum şi duşi la spitalul din Sibiu”[21].

A PEASANT OF THE NEIGHBOURHOOD
OF HERMENSTADT, IN TRANSYLVANIA.

[21] *Unirea Poporului*, Anul XXI, nr. 50, Blaj 1939, p. 4

TĂMAIA

(**Tămâia**, azi **Tămaia**, comuna Fărcaşa,
judeţul Maramureş)

1900: „Cu plăcere vin a vă raporta despre vizita săvârşită, în zilele trecute, prin Magnificul Domn Moise Nyeș, canonic de Oradea-mare. Magnificul Domn canonic, în 13 octombrie, cu trenul de dimineaţă, a sosit în **Ardusat**, însoţit de Rssimul Dr. Felician Bran, Arhidiaconul părţilor Sătmărene. La gară l-au aşteptat fruntaşii poporului, cu parohul local, care i-a adresat câteva cuvinte de salutare… / După-amiază, a vizitat parohiile: **Ardusat**, **Buzeşti**, **Tamaia** şi **Farcaşa**. În 14 octombrie, adică duminecă, a celebrat sfânta liturghie comemorativă a sfintei Uniri. Popor imens a participat la serviciul divin, nu numai din Ardusat, ci şi din parohiile vecine, aşa încât şi cimitirul a fost îndesuit de credincioşi, deşi timpul era nefavorabil. După „Crez“, Magnificul Domn canonic a ţinut predică, explicând epistolele pastorale din acest an sfânt şi jubiliar. Rar avem ocaziune de a ne îndulci de oratoria unui bărbat eclesiastic ca Magnificenţa Sa Domnul canonic Moise Nyeş. Stilul lui uşor, predarea sa nemăiestrită, vocea lui sonoră, argumentele puternice, cu un cuvânt totalitatea calităţilor unui adevărat orator a făcut ca cei de faţă să fie cuprinşi de o emoţiune sacră, şi ca la-

crimi să zărim lucind în ochii bărbaţilor trecuţi şi oţeliţi în luptele vieții. / Îndată după sfânta Liturghie, a primit vizita clerului districtual de **Ardusat** şi, după-amiază, a continuat vizitarea parohiilor **Borleşti**, **Pomi**, **Vişmort** şi **Borhid**"[22].

1903: „Adunarea despărțământului „Ardusat-Someș" a Reuniunii învăţătorilor greco-catolici români din arhidiaconatul Sătmarului (dieceza Oradei-mari), se va ţine, la 21 aprilie stil nou, în Tămaia. **Ordinea zilei**: / 1). La 8 ore a. m., serviciu divin cu parastas, pentru membrii repausaţi ai Reuniunii. / 2). La 10 ore, prelegere practică despre „Metru pătrat, în legătură cu geometria", ținută prin dl T. Irimiaș. / 3). Premierea a 10 școlari, cu cărticele de rugăciuni. / 4). La 11 ore, deschiderea adunării. / 5). „Senin şi furtună", executat prin **corul din Tămaia**. / 6). Cetirea raportului adunării anterioare. / 7). Alegerea comisiunii verificătoare. / 8). „Nevasta", executată prin corul învăţătorilor. / 9). Critica verbală a propunerii practice. / 10). Constatarea absenţilor. / 11). Cenzurarea scuzelor pentru absentările de la adunarea anterioară. / 12). „Măi Tătare", executat prin corul învăţătorilor. / 13) Raportul prezidiului. / 14). Raportul casarului. / 15). Raportul bibliotecarului. / 16). „Sus, opincă!", executată prin **corul din Tămaia**. / 17). „Un tânăr român murind în străinătate", de D. Bolintineanu, declamată de dl Aureliu Popan. / 18). Încasarea taxelor pentru casa centrală și pentru fondul de premiere. / 19). „Puiul", executat de corul învățătorilor. / 20). Domnii Constantin Puşcaş şi Teodor Varna vor dizerta despre „Măsurile metrice în general", ori despre „Creșterea familiară". Cea mai bună

[22] *Unirea*, Anul X, nr. 42, Blaj 1900, pp. 356, 357

dizertaţie se va premia cu 10 coroane. / 21). „Moţul la drum”, executat de corul învăţătorilor. / 22). „Toader beţivul”, declamată de dl Paul Lupan. / 23). Eventuale propuneri. / 24) „Bobocele și inele”, executat de **corul din Tămaia**. / 25). Fixarea locului pentru adunarea proximă. / 26). „Răsunetul Ardealului”, executat prin corul învăţătorilor. / 27). Închiderea adunării. / Săsari, la 25 martie 1903. / Alesiu Pop, paroh, președinte. / Andrei Soran, notar”[23].

1924: „Credincioşii români uniţi din nou înfiinţata parohie **Ardud** (judeţul Sătmar) şi pe această cale aduc celea mai vii mulţămite poporenilor din comuna **Tămâia** (azi **Tămaia**, comuna Fărcaşa, judeţul Maramureş), pentru iconostasul dăruit, cu care ardudenii şi-au împodobit biserica lor. Bunul Dumnezeu să le răsplătească acest dar frumos şi creştinesc. / Petru Herţegh, parohul Ardudului”[24].

1927: „De-o vreme, încoace, sătenii noştri o duc tot mai greu. Poporul se plânge întruna de dări prea multe și de sărăcie. Bucatele n-au preţ, vitele tot aşa, iar banii se câştigă greu. / Pe bietul sătean toţi îl trag, toţi îl împing şi scut nu află nicăiri. Ne sosesc la redacţie scrisori jalnice, pe care, citindu-le, ni se rupe inima de durere. Păharul amărăciunii se umple tot mai tare în satele noastre. / Trist e că, uneori, poporul are amărăciuni chiar şi din partea acelora care ar trebui să fie părinţii şi îndrumătorii lui. Iar aceste amărăciuni de obicei sunt celea mai grele şi mai dureroase. Conducătorii fireşti ai satetor trebuie să fie, în această privinţă, foarte băgători de seamă, căci, înstrăinându-şi inimile poporului, cauza pentru care luptă dânşii

[23] *Gazeta Transilvaniei*, Anul LXVI, nr. 72, Braşov 1903, p. 5
[24] *Unirea Poporului*, Anul VI, nr. 17, Blaj 1924, p. 5

poate suferi daune cumplite. Bine trebuie să grijim ce facem, că, dacă pierdem poporul, pierdem totul! / O pildă de cum n-ar trebui să se întâmple, slujească această scrisoare, pe care am primit-o din comuna **Tămaia**, județul Satu-mare:

„Luare la cunoștință, de la locuitorii din **Tămaia**, către Domnii noștri de la foaie! / Vă rugăm să binevoiți a publica în foaie, ca să se ştie în toată țara, că, în anul 1927, luna lui făurar 25, în comuna noastră **Tămaia** s-a ţinut un teatru, la care au fost de față toți oamenii și femeile din comună, și a ţinut dl învățător o vorbire către popor, că bărbaţii cari îs încălțaţi cu cizme să lase cizmele și să umble cu opinci din gumi de motor, care put. Și femeile să nu poarte năfrămi, dar să poarte pânză în cap, în loc de năfrămi, și să umble desculțe, Și banii să-i deie domniilor sale, că nu se ajung cu plățile. / Uitaţi-vă, domnii noştri de la foaie, ce lume ducem noi, plugarii, în ziua de astăzi! Că, în loc de învățătură, cum să ne păstrăm biata sărăcie ce-o avem și să ne grijim trupurile, să nu ne prrindă boala și gângăniile, ni se aruncă să umblăm desculți, ori cu opinci nesănătoase de gumi de motor, care put și opăresc! / Noi, cetitorii din Tămăia, voim să publicați acestea știri, ca să se știe durerea noastră”.

Aşa sună scrisoarea fraţilor noştri poporeni din **Tămaia**, judeţul Satu-mare. Noi am publicat-o, fiindcă suntem de părerea că poporul nu trebuie amărât şi supărat, că are el, sărmanul, destule greutăți şi amărăciuni. Putem lupta împotriva podoabelor deşarte şi a luxului, care, adevărat, se furişează şi prin sate, dar să nu cădem în

greşeli care fac sânge rău şi ne înstrăinează inima poporului, că ne jucăm cu focul!”[25].

1931: „În ziua de 29 iunie, St. Petru, s-a făcut sfințirea pietrei comemorative omagiale a poetului Petre Dulfu, în comuna sa natală, **Tohat**, județul Sălaj... / La orele 8, la poarta triumfală, făceau cortegiu: **Corul tineretului din Tohat, Corul bărbătesc din Tămaia** și **Corul tineretului din Sălsig**. Între mulțimea adunată, am zărit steagul cercetaşilor și a cercului cultural „Petru Dulfu” din județul Satu-Mare... / S-au declamat poezii de-ale lui Petre Dulfu: „Mama”, recitată de Florica Setel, de la școala primară, „Vedenie”, recitată de Florica Dulfu, de la şcoala normală. Fragment din „Povestea României-Mari”, declamat de T. Creţu, toți cu mult sentiment, fiind la înălțime. **Corul tineretului din Sălsig**, cu succes, a cântat „Mor, mândră”. Iar **corul din Tămaia** a cântat mai multe cântece patriotice, unele fiind repetate. Jocurile naţionale, executate de tineretul din Tohat, a ridicat la înălțime această măreață zi, după care corul tămăian, cu un puternic: „Mulţi ani!”, închide, prin dl Ghergariu, care mulţumeşte tuturor, ca președinte al corului”[26].

1933: „**Comuna Tămaia**, aşezată pe malul Someșului, în judeţul Satu-Mare, în zilele de 26-29 august, a avut o adevărată sărbătoare. Atunci s-au ţinut, în această comună sfintele misiuni, sub conducerea Preacuvioşiei Sale Atanasie Maxim, egumenul mănăstirii Bixadului. Începând cu vecernia, din 26 august (sâmbătă), seara, până la predica de încheiere, din sărbătoarea tăierii capului Sf. Ioan Botezătorul, s-au ţinut utrenie, liturghie, vecernie și paraclis, în toate zilele şi, după toate acestea, a urmat

[25] *Unirea Poporului*, Anul IX, nr. 14, Blaj 1927, p. 1
[26] *Unirea Poporului*, Anul XIII, nr. 29, Blaj 1931, p. 3

câte o predică. / Din comună, precum şi din jur, au alergat, cu mic, cu mare, ca să ia parte la sfintele slujbe şi să-şi scalde sufletul în cuvintele frumoase şi pătrunzătoare ale Preacuvioşiei Sale. / **Rezultatul**: Preacuvioşia Sa şi parohul local Alexandru Fărcaş, ajutaţi de preoţii vecini, Liviu Sălăgian, paroh în **Ardusat**, George Goja, paroh în **Fărcaşa**, Petru Herţegh, paroh în **Sârbi**, abia puteau face destul dorinţei credincioșilor, de a se mărturisi şi cumineca.

Parohia Tămaia, deşi numără abia 993 suflete, totuşi, în decursul sfintei misiuni, s-au mărturisit şi cuminecat 937, ca semn că şi credincioşii din jur, încă şi din mari depărtări, în număr mare au luat parte şi s-au împărtășit. / Reuniunea Mariană şi Agrul, care, de ani, prosperează şi funcţionează în parohie şi comunele vecine, au adus roade. Deşi foarte mulţi s-au mărturisit şi cuminecat la Sântă Maria Mare, atât acasă, cât şi la mănăstirea Bixadului, totuşi şi-au ţinut de datorinţă ca, din nou, să se împărtăşească. A fost frumoasă încheierea misiunilor. / Marţi, după Vecernia înaintea bisericii, s-a sfinţit crucea de aducere aminte de sfintele misiuni, precum şi o cruce, ridicată înaintea bisericii, în cinstea anului sfânt. S-a sfinţit steagul frumos, din mătase albă, al Reuniunii Mariane, procurat în preţ de 4.000 lei, și s-a încunjurat biserica, şi apoi Preacuvioşia Sa s-a urcat pe amvonul ridicat în curtea bisericii şi ne-a vorbit, ne-a îndemnat, din nou, la ţinerea celor auzite, şi şi-a luat rămas bun. În numele credincioşilor, i-au mulțumit parohul local Alexandru Fărcaş, și cantor-învățătorul diriginte Pustai, care, în decursul sfintei misiuni, a condus corul plugarilor, instruit de domnia sa. Ochi n-au rămas uscați, că cu toţii, cu lacrămi în ochi, ne-am luat rămas bun de la Preacuvioşia Sa, mul-

țumindu-i pentru osteneală. / Drept recunoştinţă, s-a oferit, pentru **mănăstirea Bixadului**, 1.000 lei şi membrele Reuniunii Mariane au colectat aproape 100 ştergare frumoase şi pânză, aşezate într-un cufăr împletit din nuiele. / **Misiunile din Tămaia** au fost o adevărată scăldătoare a oilor, numită, evreieşte, Vitezda (Ioan, c. 5. v. 1.), în apa căreia, tulburată prin predicile Preacurvioşiei Sale, au aflat vindecare sufletească nu numai primul care s-a cufundat, ci de la cel dintâi, până la cel din urmă, toţi au primit vindecare sufletească de boala păcatului şi şi-au mântuit sufletul”[27].

1940: „În zilele de 3-7 aprilie, s-au ţinut misiuni sfinte în comuna **Fărcașa**. din judeţul Satu Mare, vestitor al cuvântului fiind părintele Vasile Țiplea din **Săpânţa** (Maramureş)… / În ultima zi, duminică, atâţia credincioşi au fost, încât părea un adevărat pelerinaj. Biserica fiind neîncăpătoare, sfânta Liturghie s-a slujit în liber, de părintele misionar, împreună cu părintele Alex. Mihalca din **Tămaia**, preotul local, părintele Romul Coteţiu din **Sârbi**, părintele Emanoil Chira din **Gârdani**, iar ca diacon clericul Vasile Varga, răspunsurile fiind date de corul mixt al bisericii din **Ardusat**, condus de dl Vasile Buzilă, director-învățător. În decursul celor 5 zile, au mai ostenit la ascultarea mărturisirilor părintele Livia Sălăgeanu din **Ardusat**, părintele Vasile Mierlaş din **Sălșig** și părintele Graţian Paul din **Bozinta-Mică**, Cu aceasta ocazie, s-au vândut cărți din Editura tipografiei de la **Bixad** și de ale „Bunului Creştin” de la Blaj, în sumă de 1.400 lei”[28]. În acelaşi număr de gazetă este admonestat Fernea Ioan din

[27] *Unirea Poporului*, Anul XV, nr. 37, Blaj 1933, p. 6
[28] *Unirea Poporului*, Anul XXII, nr. 16, Blaj 1940, p. 4

Ardusat, care, în 3 aprilie 1940, în loc să distribuie abonaţilor zece calendare, le-a returnat.

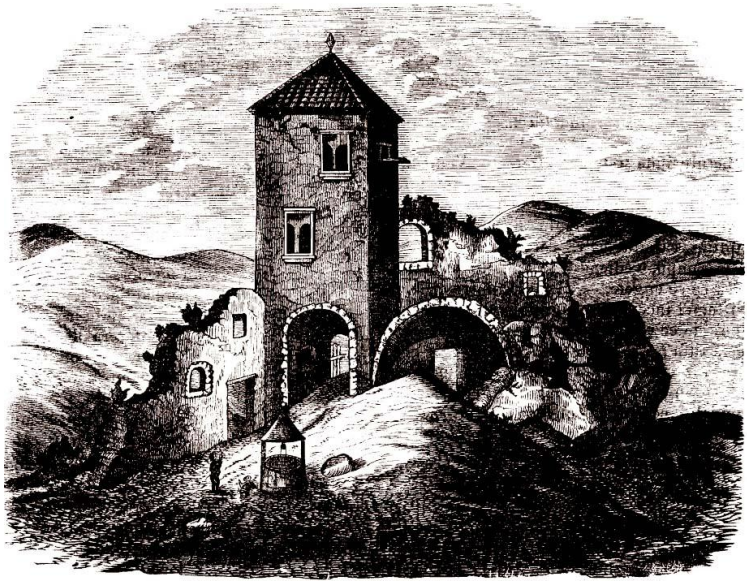

TĂMAŞA

(Tamasfalwa, comuna Cuzăplac, judeţul Sălaj)

1358, februarie 2, Turda: Vicevoievodul Dominic face cunoscut „că Toma şi Albert, fiii lui Ioan de **Fiscut** (Fizkuth, Fiscut, azi **Sălcuţa**, judeţul Bistriţa-Năsăud), au tras în judecată pe Ilie, fiul lui Gheorghe de **Tămaşa** (Tamasfalwa, judeţul Sălaj), cu privire la a patra parte, cuvenită ca fiică doamnei Clara, mama lor, adică fiica lui Ioan, fiul lui Nicolae de **Ghirolt** (Gerolth, judeţul Cluj), ce-i privea de drept din moşiile lor părinteşti şi mai ales din moşia **Tonciu** (Tonchaza, judeţul Bistriţa-Năsăud)… Ei au mărturisit că au ajuns la următoarea învoială… întrucât moşia Tonciu se afla zălogită magistrului Ilie, fiul lui Gheorghe, ei îl dezleagă pe Ilie cu privire la acea pătrime de fiică, pe tot răstimpul, până când va fi răscumpărată de fiii lui Ioan, fiul sus-numitului Nicolae, cu îndatorirea ca Toma şi Albert să aibă sloboda putere de a dobândi pomenita pătrime de fiică a doamnei, mama lor, de la fiii lui Ioan, fiul lui Nicolae de Ghirolt”[29].

[29] AŞCP, *Documenta Romaniae Historica / C. Transilvania* (1356-1360), vol. XI, Bucureşti 1981, doc. 214, pp. 221, 222

TĂMĂŞASA

(Thamaspathaka, judeţul Hunedoara)

1357, mai 5, Sântimbru: Vicevoievodul Dominic scrie capitlului bisericii Transilvaniei că i s-a plâns „Iacob, fiul lui Toma de **Rapolt** (Rapolth, azi **Rapoltu Mare**, judeţul Hunedoara), că o moşie, numită **Tămăşasa** (Thamaspathaka, judeţul Hunedoara), aflătoare în comitatul Hunedoara, ce i-a fost dată ca zălog de Nicolae zis Malach şi Grigore, fratele acestuia, s-ar afla în mâinile sale şi că ar vrea, după lege, să intre pe acea moşie ca în dreptul său… / De aceea, trimiteţi spre mărturie omul vostru vrednic de crezare, în faţa căruia, omul nostru, magistrul Gyrk, fiul lui Andrei de **Folt** (Folth, judeţul Hunedoara), sau Petew, fiul lui Tiburţiu de **Băcia** (Bachy, judeţul Hunedoara), ori, în lipsa acestora, Mihail, fiul lui Gyurk de **Chimindia** (Kemend, judeţul Hunedoara), să meargă la moşia Tămăşasa şi, adunând pe toţi vecinii şi megieşii acesteia, să-l pună pe magistrul Iacob în stăpânirea ei”[30].

1360, august 7, Alba Iulia: Capitlul bisericii Transilvaniei face cunoscut că, înfăţişându-se „Blasiu, fiul lui

[30] AŞCP, *Documenta Romaniae Historica / C. Transilvania* (1356-1360), vol. XI, Bucureşti 1981, doc. 124, pp. 121, 122

Petru de **Hărău** (Harow, Hary, judeţul Hunedoara), sluga magistrului Nicolae zis Malach, nobil de **Uroiu** (Arjan, inclus în **Simeria**, judeţul Hunedoara), în numele stăpânului său, iar pe de altă parte Andrei, nobil de **Rapolt** (Rapolth, azi **Rapoltu Mare**, judeţul Hunedoara), în numele său şi al magistrului Iacob, fiul lui Toma, tot de acolo, vărul său după tată, zisul Blasiu a mărturisit că Nicolae, stăpânul său, a primit 123 de mărci după socoteala de la **Orăştie** (Warasio, judeţul Hunedoara), de la magistrul Iasob, fiul lui Toma, şi de la Nicolae, fiul lui Andrei, pentru moşia **Tămăşasa** (Thamaspathaka, judeţul Hunedoara), aflătoare ca zălog în stăpânirea lor"[31].

1585, martie 31: „Principele Sigismund Báthory îi dăruieşte lui Moise Lugassi de **Orăştie** posesiunea **Tămaşasa**, din judeţul Hunedoarei, împreună cu casa nobiliară de pe ea, care a apaţinut, mai înainte, prepoziturii din Arad, precum o stăpâniseră antecesorii săi, cu condiţiunea ca, după moartea lor, moşia lui Martin Luka şi Aron Lugassi şi părţile de moşie de acolo să fie ale lui Moise Lugassi"[32].

1886: „Clericul absolvant al arhidiecesei noastre Ifraft Popovici, fost învățător la școala centrală greco-ortodoxă din **Orăscioara de sus**, după un morb greu și îndelungat, la 3 martie, s-a mutat la cele eterne. Rămășițele pământești s-au așezat, în fața unui public ales și nume-

[31] AŞCP, *Documenta Romaniae Historica / C. Transilvania* (1356-1360), vol. XI, Bucureşti 1981, doc. 506, pp. 527, 528

[32] Veress, Andrei, *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei şi Ţării Româneşti*, vol. III, 1585-1592, Bucureşti 1931, p. 7

ros, în cimitirul bisericii greco-ortodoxe din **Tămășasa**”[33].

1940: „În comuna **Tămășasa**, plasa Orăștiei, s-a ridicat un frumos locaș de școală, la îndemnul învățătorului Samoilă Budiu, de acolo”[34].

1929 Grup etnografic din Bihor (com. Roșia) Julietta

[33] *Telegraful Român*, Anul XXXIV, nr. 26, Sibiu 1886, p. 103
[34] *Universul*, Anul 57, nr. 234, Bucureşti 1940, p. 8

TĂMAŞDA

(Tamashyda, judeţul Bihor)

1367, februarie 10, Oradea: „Capitlul din Oradea raportează lui Ludovic I, regele Ungariei, despre cercetarea făcută potrivit poruncii lui, în legătură cu plângerea lui Mihail şi Ubul, fiii lui Ladislau de Kállo, ce s-a dovedit întemeiată. Astfel, murind soţia lui Ubul, un împuternicit al pârâşilor a voit să înapoieze, în fata capitlului din Oradea, fratelui ei, Nicolae, fiul lui Ioan de **Tămaşda** (Tamashyda, judeţul Bihor), hainele şi altă avere mişcătoare, în preţ de 100 de mărci, adusă cu prilejul căsătoriei; dar împuternicitul pârâtului nu a avut scrisoare de împuternicire, şi, astfel, lucrurile au fost depuse la un locuitor din Oradea, cu numele Gyukman, de la care Nicolae, fiul lui Ioan, le-a ridicat prin viclenie, iar pârâşii au fost păgubiţi”[35].

1370, aprilie 11, Oradea: Capitlul bisericii din Oradea raportează regelui Ludovic că „a cercetat pricina văduvei lui Ioan, fiul lui Laurenţiu de **Tămaşda** (Tamashyda, judeţul Bihor), care, după spusele magistrului Ubul de Semjén (în Ungaria), a cerut să-i fie restituită zestrea,

[35] AŞCP, *Documenta Romaniae Historica / C. Transilvania* (1366-1370), vol. XIII, Bucureşti 1991, doc. 204, p. 328

darurile de nuntă şi hainele duse cu prilejul nunţii şi ea ar fi şi reprimit hainele. Capitlul, făcând cercetare, a aflat că magistrul Ubul a trimis lui Gemin, iobagul capitlului, o ladă spre păstrare, cu însărcinarea ca s-o predea aceluia care i-ar înfățișa pecetea lui Ubul şi cheia lăzii. Lada a şi fost ridicată de cineva, în felul acesta. Despre cuprinsul lăzii însă capitlul nu are cunoștință”[36].

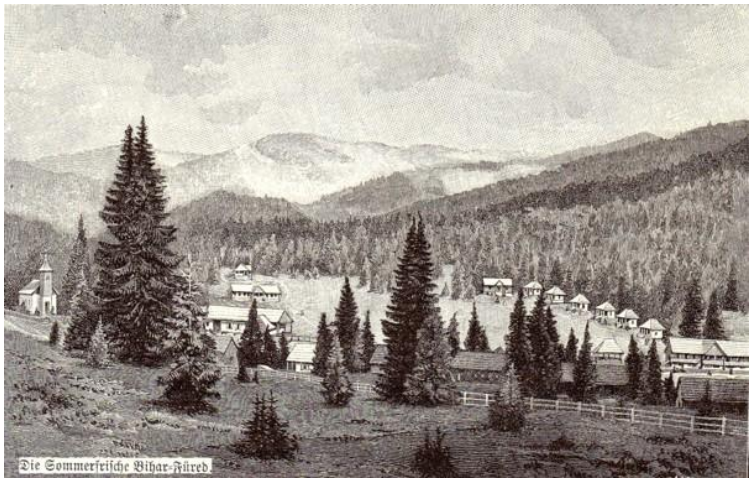

[36] AŞCP, *Documenta Romaniae Historica / C. Transilvania* (1366-1370), vol. XIII, Bucureşti 1991, doc. 491, pp. 740, 741

TAMASTELKE

(Tamasteleke, lângă Recea-Cristur, judeţul Cluj)

1356, iunie 20, Sântimbru: Dominic, vicevoievodul Transilvaniei, scrie căpitlului mănăstirii Mănăştur că trebuia să se înfăţişeze „Ioan, fiul lui Laurenţiu de **Recea** (Reche, judeţul Sălaj)… ca potrivnic al soţiilor lui Kalach şi Valentin de Cămăraş, adică fiicele lui Ioan zis Chente, în pricina privitoare la predarea părţilor de moşie din **Bărăi** (Bare, judeţul Cluj) şi **Sânger** (Zengel, judeţul Mureş)… şi la pătrimea de fiică cuvenită din moşiile **Recea Mare** (Reche, judeţul Sălaj), **Recea Mică** (Reche Minor, judeţul Sălaj), **Paluara** (lângă Zalău, judeţul Sălaj), **Cristur** (Kereztur, azi **Recea-Cristur**, judeţul Cluj), **Nok** (azi dispărut, judeţul Cluj) şi **Tamasteleke** (Tamastelke, lângă Recea-Cristur, judeţul Cluj) precum şi nişte pământuri rămase de la tatăl acelor doamne… / Ioan, fiul lui Laurenţiu nu se împotriveşte cu nimic la cererea acestor doamne”[37].

[37] AŞCP, *Documenta Romaniae Historica / C. Transilvania* (1356-1360), vol. XI, Bucureşti 1981, doc. 24, pp. 23-25

TARCEA

(**Tarcha**, judeţul Bihor)

1351, mai 15: „Toma, judele curţii regale, adjudecă acum magistrului Marouch şi soţiei sale moşiile **Tarcea** (**Tarcha**, judeţul Bihor) şi **Apaty** (**Apateu**, lângă Valea lui Mihai, judeţul Bihor) din comitatul Bihor, deşi mai înainte hotărâse ca ele să fie împărţite, din pricina omorârii lui Emeric, fiul lui Petru, în urma procesului purtat între Grigore, fiul lui Laurenţiu de **Valea lui Mihai** (**Nogmyhal**, judeţul Bihor), şi fiii acestuia, Leukus şi Gheorghe, pe de o parte, şi Ladislau, arhidiaconul de **Călata** (**Kalatha**, judeţul Cluj), fiul lui Petru de Valea lui Mihai, precum şi Iacob Chynkus, apoi Andrei şi Twrul, fiii lui Sol, Laurenţiu, fiul lui Laurenţiu, pe de altă parte. În adevăr, magistrul Marouch a dovedit, cu un act al conventului din **Dealul Orăzii** (Oradea), că Grigore, fiul lui Laurenţiu, căsătorind cu el pe fiica sa Margareta, i-a dat moşiile de mai sus, mai întâi ca avans asupra zestrei, iar după aceea ca sfert ce i se cuvenea acelei fiice şi ca dar de nuntă, obţinând în această privinţă şi consimţământul

cumnaţilor săi, Leukus, Gheorghe, Twrul, Grigore şi Simion”[38].

1357, iulie 1, Oradea: Capitlul bisericii din Oradea dă de ştire „că, potrivit scrisorii judelui curţii regeşti… Ladislau, fiul lui Ioan zis Lengel a trebuit să depună jurământ, împreună cu doi nobili… împotriva magistrului Toma, fiul lui Nicolae de Wasary, cu privire la faptul că el, în miercurea după sărbătoarea fericitului arhanghel Mihail, acum patru ani (1 octombrie 1354), venind la moşia numită **Tarcha** a magistrului Toma nu a luat cu forţa de pe această moşie şase boi ai iobagilor acestuia şi n-a făcut pagube de şase mărci şi că, în pâra de judecată a acestui magistru Toma, potrivit scrisorii judelui curţii regeşti, este cu totul nevinovat şi curat. La sosirea sorocului, Ladislau, fiul lui Ioan, fiind de faţă şi fiind ascultat de Toma, fiul lui Lorand, împuternicitul legiuit al magistrului Toma… a depus jurământ, după cum trebuie”[39].

1363, septembrie 15, Moftin: „Magistrul Simion, fiul lui Mauriciu, comitele, şi cei patru juzi ai nobililor din comitatul Satu Mare adeveresc că, în adunarea obştească, nobilii Leucus de **Nagysemjen** (în Ungaria) şi Mihail, fiul lui Ladislau, au oprit pe vecinii moşiei lor **Fülöp** (în Ungaria) şi cu deosebire pe locuitorii din **Tarcea** (Tarcha, judeţul Bihor), **Văşad** (Vasad, Wassad, judeţul Bihor) şi **Valea lui Mihai** (Nogmyhal, judeţul Bihor) de la folosirea acelei moşii”[40].

---

[38] AŞSP, *Documenta Romaniae Historica / C. Transilvania* (1351-1355), Vol. X, Bucureşti 1977, doc. 37, p. 32

[39] AŞCP, *Documenta Romaniae Historica / C. Transilvania* (1356-1360), vol. XI, Bucureşti 1981, doc, 161, pp. 152, 153

[40] AŞCP, *Documenta Romaniae Historica / C. Transilvania* (1361-1365), vol. XII, Bucureşti 1985, doc. 185, p. 165

1371, mai 20, Vişegrad: Ladislau, palatinul Ungariei, dă de ştire că, la întâlnirea obştii nobililor din comitatele Bihor şi Crasna, ridicându-se „Ladislau, fiul lui Ioan, fiul lui Bricciu de Bator, a spus așa că el a dat lui Leucus, Grigore și Ștefan, fiii lui Grigore, fiul lui Laurenţiu de **Suplac**, două sute de florini de aur, ca răscumpărare a unei moșii a lor, numită **Tarcea**, pe care ei, la cererile sale repetate, s-au împotrivit să i le întoarcă, drept pentru care chiar el, deoarece acei nobili n-au stăruit în îndatoririle lor și nu i-au îndeplinit datoriile lor, a mai spus că a trebuit să facă mai multe osteneli și cheltuieli pentru aceasta; și tot acolo, în arătarea sa, ne-a înfățișat două scrisori… / De aceea, auzind acestea și cu voia părților, noi am hotărât astfel, ca Leucus și Turul să fie datori să plătească lui Ladislau două sute de florini de aur, împreună cu îndoitul lor, la octavele care vor veni, ale sărbătorii fericitului arhanghel Mihai (6 octombrie)”[41].

[41] AŞCP, *Documenta Romaniae Historica / C. Transilvania* (1371-1375), vol. XIV, Bucureşti 2002, doc. 35, pp. 33-36

TÂRGU MUREŞ

(Maros-Vásárhely, judeţul Mureș)

1550, *Chorographia Transilvaniei*: „**Ciucul** este un târg, în partea de miazănoapte, mai la stânga de **Chezdi** (Târgu Secuiesc), şi aşezat chiar la poalele Carpaţilor. Lipit de el, dinspre apus, este **Gurghiu** (Görgényszentimre, judeţul Mureş), la poalele aceloraşi munţi Carpaţi, regiune muntoasă şi aspră, la capătul de nord al Transilvaniei. Vecin cu Gurghiu este Scaunul Mureşului, aşezat spre miazăzi, în centrul provinciei Transilvania, de-a lungul râului Mureş, a cărui capitală e **Târgu Mureş** sau Neumarkt, pentru saşi, târg foarte mare, unde se ţin desele adunări ale secuilor.

Ungurii şi nobilii acestei regiuni sunt amestecaţi, în diferite locuri, cu saşii. Cu secuii se potrivesc destul de bine atât la limbă, cât şi la port şi la arme. Iar în treburi războinice socotesc că trebuie preferaţi tuturor celorlalte naţiuni, şi nu pentru un singur motiv. Aceste trei naţiuni, când îşi unesc puterile şi oştile, pentru a face o expediţie războinică, pot să dea, după socoteala comună, un număr de 90.000 şi chiar mai mult de oameni înarmaţi. Căci nu este un lucru neştiut, cât de multe primejdii şi cât de mari a îndurat această regiune de la neîncetatele atacuri ale duşmanilor, de atâtea veacuri încoace, totuşi nu a fost nici

o clipă în care duşmanii să nu fie înfrânţi, nu fără mare măcel, şi să nu fie apoi alungaţi cu totul.

Locuitori ai acestui pământ sunt şi românii, dar răspândiţi peste tot locul, fără un sediu precis. Iar germanii sau saşii au pretutindeni cetăţi foarte tari şi oraşe, şi întrec uşor, prin toate mijloacele lor, naţiunile celelalte. Pământul, prin firea sa, este foarte bogat în aur, argint, vin, cereale, păşuni, vite, izvoare, râuri, pe scurt au toate cele ce ţin de folosul şi înlesnirea vieţii, astfel că nu din întâmplare a fost numită Transilvania, de cei vechi, comoara regatului Ungariei”[42].

1661, Evlia Celebi: „**Cetatea Târgu Mureş**. Fiind o cetate veche (datează din secolul XV, dar a fost refăcută, la începutul secolului XVII, după ce fusese arsă de trupele lui George Basta), are o singură poartă nouă şi rezistentă, ce dă spre apus. Şi la această cetate, pe latura de răsărit, se găsesc întărituri. Pe aici sunt numai dealuri şi grădini. / Cetatea are cinci bastioane puternice, construite din cărămizi, prinse în mortar. Dar cetatea ei este mică şi şanţul puţin adânc. Seidi-Ahmed paşazade Mehmed bei efendi a fost pus în cetate, cu o oda de ieniceri, pentru pază, iar prin mijlocirea lui, am cercetat şi noi cetatea. Are biserici frumoase, cu turnuri de clopote, case trainice, cu acoperişuri de scânduri, uliţe foarte frumoase şi locuitori bogaţi. Ei au săturat oştirea cu tot felul de produse de ale lor.

Oraşul Târgu Mureş. Pe latura de apus a cetăţii, se întinde, de la miazănoapte, la miazăzi, un oraş de zece mii de paşi, de jur-împrejur. Nu este împrejmuit cu ziduri. Are un şanţ adânc, cu poduri pentru intrare şi hambare de

[42] AŞSP, *Călători străini despre Ţările Române*, I, Bucureşti 1968, pp. 209, 210

lemn, şi două porţi tari. Locuitorii sunt toţi negustori bogaţi; oraşul fiind îmbelşugat, aici şi-a cumpărat toată oastea cele de trebuinţă. Căpitanul şi juzii au predat craiului o sută cinci pungi, pentru birul padişahului, deoarece acest oraş Târgu Mureş este provincie cu comune mari, având o sută cincizeci de mii de raiale dintre saşi (secui, nu saşi). Ridicându-ne de aici, s-a poruncit să facem un popas de 12 zile într-o luncă înflorită, de la poalele cetăţii. Din locul acesta, au fost trimişi, din partea craiului, numeroşi birari, ca să strângă bani de la căpitanii din cele patru părţi şi, în timp de zece zile, au adus şaizeci de pungi de bani şi, astfel, ochii serdarului s-au mai deschis. Toată această sumă a fost trimisă, prin Husein paşa, la Oradea”[43].

1779-1783: „Interesante sunt datele despre călătoriile lui Horia şi Cloşca la Viena, dintre care vom extrage unele mai principale. Horia şi Cloşca au fost, împreună, de trei ori la Viena, la 1779, 1780 şi 1782. Cu ei au mers, întotdeauna, încă câte doi ţărani din **Râul Mare**. Bani de călătorie primeau de la comune. Ei mergeau pe jos, câte patru săptămâni, încolo, şi patru săptămâni, încoace. Petiţiunile către împărat le făcuse, în două rânduri, nobilul Samuilă Marţi din **Abrud**, a treia petiţiune le-a compus-o agentul Francisc Enyedi din Viena, la care i-a trimis însuşi împăratul. Horia a mai fost încă o dată, a patra oară, la împărat, în postul Crăciunului din 1783, dar împăratul plecase în Italia şi se întoarse numai în martie 1784, şi Horia trebui să aştepte în Viena până la 1 aprilie 1784, în care zi fu primit în audienţă! Horia prezentă împăratului o nouă petiţiune, în numele comunelor **Râul**

[43] AŞSP, *Călători străini despre Ţările Române*, VI, Bucureşti 1976, pp. 579, 580

Mare, **Vidra**, **Câmpeni**, **Bistra**, **Mușcă**, **Ofenbaia**, **Buciumi**, **Abrud** şi **Cărpeniş**. În 13 aprilie 1784, urmă ordinul cancelariei aulice către guvernul transilvan, ca să apere pe locuitorii comunelor suplicante şi pe deputaţii lor în contra tuturor prigonirilor funcționarilor domeniului şi ai comitatului. Deputaţii fură invitaţi să plece acasă şi să aștepte liniștiți deciziunea monarhului asupra investigaţiunii ordonată la 1780. / Despre memorabila audiență a lui Horia, de la 1 aprilie 1784, ţăranii români vorbeau că, într-un timp oarecare, împăratul Iosif s-ar fi plâns către Horia că nu poate nicidecum să supună nobilimea ungurească, şi atunci Horia ar fi zis că, dacă împăratul îi lasă țăranii pe mâna dânsului, atunci el, cu ajutorul acestora, sau va supune, sau va stinge cu totul nobilimea ungurească, şi atunci împăratul îi dete o cruce de aur (Depoziţiunea lui Iosif a lui Popi din **Sulighet**, Deva, 8 noiemvrie 1784). Cruciuliţa aurită, de care se face amintire aici, joacă un rol însemnat. Pe ea se afla şi chipul împăratului, şi Horia o arătă poporului, zicând că i-a dat-o însuși împăratul, ca românii să aibă deplină încredere în cuvintele sale. Unii susțin că Horia a cumpărat crucea aceasta, în târgul de vechituri din Viena, dimpreună cu un pergament, cu litere de aur, pe care îl arăta poporului, zicând c-ar fi plenipotenţa din partea împăratului (Szirmay A., *Hornianae seditionis historia* (Istoria rebeliunii horniene), 8. 55 Ms. în biblioteca muzeului din Pesta). Fapt pozitiv este, zice autorul, că Horia, îndată după întoarcerea sa acasă, la Paşti 1784, începu să agite pe ţăranii din Transilvania, mai întâi în secret, şi apoi pe faţă. El le spunea că împăratul a dat ordine în favoarea ţăranilor, iar nobilimea şi autorităţile nu le execută, că dânsul are hârtii de la împărat ca țăranii să nu mai facă, de aici,

încolo, servicii domnilor, ci numai împăratului, care voieşte să militarizeze toată ţara, că, deoarece nobilii nu respectă poruncile date pentru ajutorarea ţăranilor, l-a împuternicit împăratul pe dânsul să răscoale pe românii din Ardeal şi, cu ei, să stingă nobilimea şi toată ungurimea, și aceasta este „voinţa și porunca împăratului". Deviza aceasta, cu voia și porunca împăratului, era, zice autorul, în secolul trecut, un mijloc foarte practic de a pune cu succes în mișcare pasiunile ţăranilor. În realitate, însă, revoluţiunea devenise inevitabilă. Încă din anul 1778, sentimentul public al muntenilor se revoltase. Încă de la 1782, funcționarii domeniului umblau după Horia şi Cloşca, ca să-i prindă şi să-i spânzure (depoziţiunea lui Cloșca). După întoarcerea lui Horia, de la Viena, mai făcură ţăranii o ultimă încercare la guvernul transilvan, în postul Sân Petrului din 1784. Ei s-au dus, spune Cloşca, cu rezoluţiunea ce-o aduse Horia din Viena, la **Sibiu**, de trei ori după olaltă, de aici, la prefectul din **Galda**, de patru ori, dar fără de nici un rezultat. / „Justiția pentru ţăranii români nu mai era". / Cea mai mare iritaţiune s-a născută între ţărani și nobili în urma conscripțiunii militare din 1784. La propunerea comandantului general al Transilvaniei, baronul Bucov, împărăteasa Maria Teresia înfiinţă, de la 1763-1766, succesiv în Transilvania, trei regimente de grăniceri români (regimentul se extindea, de la **Braşov**, peste ţara **Făgăraşului**, districtul **Sibiiului**, până la **Hunedoara**; regimentul II era format din poporaţiunea districtului **Năsăudului**; regimentul III de grăniceri români era un regiment de dragoni) și alte două regimente de secui. Comunele româneşti, care primise arme, scăpară de serviciile iobăgeşti, posesorii feudali fură expropriaţi, iar tăranii români deveniră oameni liberi, pro-

prietari de pământ, supuşi numai autorităţilor militare, cu singura obligaţiune, să apere graniţele ţării, în timp de pace şi de război. Se înţelege că comunele iobăgeşti ardeau de dorința de-a schimba serviciile feudale cu cele militare. În ianuarie 1784, împăratul Iosif, în combinaţiune cu tendințele sale de germanizare (în 11 mai 1784, Iosif II decretă limba germană ca limbă oficială în Ungaria şi Transilvania, în locul limbii latine) şi cu reformele ce voia a le introduce, ordonă ca să fie înscrise prealabil între grăniceri şi alte comune, aşezate pe la frontierele Transilvaniei. Horia le vorbea ţăranilor de acest ordin şi agitaţiunea lui contra clasei priveligiate, care se opunea, prinse rădăcină. Se născu o mare mişcare între țărani, care începură a cere se fie înscrişi ca militari. **Începutul îl făcură țăranii români din comuna Hăpria**, comitatul Albei de jos, care trimiseră 10 deputaţi la comisarul de război Ortmayer din **Alba Iulia**. Dorinţa li se împlini, ei fură înscrişi ca militari. Agitaţiunea pentru militarizare se răspândi în ţară cu atâta rapiditate, încât, în timp de 4 săptămâni, până la 15 august, se înscriseră, la Alba Iulia, 81 comune din comitatul Albei, al Turzii, al Zarandului şi al Cetății de baltă. Această agitaţiune cuprinse pe iobagii din districtele săseşti. Mişcarea se ivi şi în **ţara Haţegului** și se prezentară, la vice-colonelul Karp, în **Haţeg**, o mulţime de comune, care fură înscrise. Dar aceste înscrieri complicară şi mai mult situaţiunea. Comunele iobăgeşti, îndată după înscriere, începură se denege nobililor orice servicii şi orice taxe feudale. Un ţăran din **Ilia**, cu numele Iosif Buda, întorcându-se de la conscripţiune, zise către un nobil ungur ; „Acum aţi gătato şi voi, ungurilor, şi vi se iau moşiile şi ni le dau nouă, iar peste 15 zile, îl căpătăm, şi atunci vă tăiem pe toţi!”.

Nobilimea ungurească, văzând amenințările și penitențele țăranilor și temându-se ca răul să nu ia dimensiuni și mai mari, începu se prigonească pe corifeii mișcării, să-i pedepsească și să-i scotă de pe moșii. Aceasta irită și mai multă țărănimea. Se-ntâmplară și acte de violență. Nobilul Nondra fu ucis de niște țărani din **Clopotiva**, în munți, subprefectul Herța fu împușcat, noptea, pe când dormea. Baronul Bruckenthal, guvernatorul Transilvaniei, trimise pe judele regesc din **Târgul-Mureșului**, Ștefan Halmagyi, ca să publice țăranilor că înscrierile s-au făcut fără ştirea împăratului și a guvernului, iar de la comandantul militar, baronul Preiss a dat ordin ofiţerilor din graniță ca să înceteze cu toate lucrările conscripțiunii. Sosind la **Alba-Iulia**, comisarul Halmagyi spune țăranilor, pe care îi întâlni aici, că întreaga conscripțiune n-are nici o valoare, iobagii să meargă acasă, să asculte de funcționarii comitatului, să-și împlinească obligațiunile feudale, căci altcum vor fi siliți, cu forță armată, iar dacă au plângeri, să se adreseze la comitat, i-a invitat să comunice cele auzite și la alții. În ziua următoare, a chemat la Alba- Iulia 7 deputaţi din comunele vecine, spunându-le tot aceea. Asemenea, fură trimiși și în alte comitate comisari civili, în fine guvernul ordonă să prindă pe autorii turburărilor și să fie trași înaintea judecății. Guvernul, exclamă autorul, în locă de a se cugeta serios la ușurarea poziținii iobagilor, era încă și acum de credință că, prin comisari și sentințe severe, va putea să convingă pe țărani că privilegiile nobilimii sunt nealterabile și că iobăgia, oricât de grea, e singura soartă menită pentru ei / Dar cu toate că interveni și **episcopul ortodox Gedeon Nichitici**, care se instalase atunci la **Sibiu**, cu circulare către preoți, poporul nu se putu liniști și turburarea creș-

tea mereu. De o parte, iobagul, prea de multe ori înșelat, pierduse toată încrederea în nobilime și-n autorități, pe de altă parte, simțul de libertate entuziasmase prea mult inima lui. Țăranii răspundeau că nu pot crede că conscripțiunea nu s-a făcut cu voia împăratului și, în această credință, îi întări și mai mult atitudinea așteptătoare a armatei, care se ferea a zice că conscripțiunea ar fi fără valoare. Astfel, iobagii din mai multe comune plecară, din nou, la **Alba-Iulia**, să le dea arme și ei continuau cu amenințările. „Vom cerca noi și alta, că, până nu vom speria pe domni, n-a fi bine de noi!", zise George Pădurenu din comuna **Țelna** către un nobil unguresc. Iar țăranul Florea Cosma, din **Gârbău**, zise către nobilul Szent-Pali: „E degeaba, jupâne, pe voi, pe nemeși, pe domnișI, pe unguri, ar trebui să vă scoată tot cu balegi din sală și din țara asta, că țara asta e a noastră, a voastră e țara ungurească, și, în scurtă vreme, vă și scoatem noi de aici" (*Archiva c. Jankovits*, Nr. 337). / Așa se încheia preludiul acestei revoluțiuni… Horia, principalul autor al turburărilor, rămase însă, de astădată, cu totul pierdut din vederea autorităților, iar nobilimea și guvernul rămaseră în credință că țăranii s-au liniștit. Da, se liniștise, ca, după 12 zile, catastrofa să înceapă cu toată vehemența"[44].

1848: „**Demonstraţiunile de la Mureş-Oşorhei** (Maros-Vásárhely, Târgul Mureşului). Pentru ca demonstraţiunile de la Cluj să afle imitatori în tot cuprinsul ţării, se cerea numai răstimpul în care poşta ajungea mai curând sau mai târziu cu scrisori şi cu ziare. În aceleaşi zile din Martie, un om tânăr, anume Georgie Urházy, adusese de la Pesta mulţime de exemplare tipărite din cele 12

[44] *Gazeta Transilvaniei*, Anul XLVII, nr. 203, Braşov 1884, pp. 2, 3

puncte cunoscute. În numitul oraş se aflau un colegiu mare al reformaţilor, un gimnaziu catolic, iar la Curtea de apel învăţau şi făceau practică juridică, până în 1848, câte 200 şi mai mulţi tineri, care, în marea lor maioritate, erau maghiari din familii feudale de a doua şi a treia mână, mai studiau acolo şi câţiva saşi, iar în anii mai din urmă şi câte 20-30 jurişti de naţionalitate română.

Într-o seară, acel Urházy bate la fereastra unei chilioare, în care studia un tânăr teolog calvin, anume Ioan Vlăduţiu, care-şi părăsise credinţa greco-orientală. Vlăduţiu deschide fereastra, Urházy îi aruncă un pachet de proclamaţiuni şi dispare. Vlăduţiu arată proclamaţiunile la alţi doi studenţi. Aceştia şi pleacă îndată şi împart pe la toţi studenţii din internat şi din oraş toate exemplarele. Până atunci, tinerimea ungurească nu cunoscuse şi nu văzuse niciodată colorile heraldice ale Ungariei, precum nu ştia nimic nici despre culorile heraldice ale Transilvaniei, regulate mai pe urmă prin rescripte de către împărăteasa Maria Teresia. A doua zi, tinerimea, aflând care sunt culorile ungureşti, cu ajutorul femeilor a şi început a pune cocarde.

În 25 Martie, studenţii de una, canceliştii, de altă parte ieşind cu steaguri şi cu facle aprinse, plecară pe străzi înainte, de la un loc, la altul, strigând „libertate, egalitate, frăţietate", înţeleseră cu totul pe dos, precum s-a văzut forte curând. Aveau calvinii, în acele zile, la colegiul lor un profesor bătrân, anume Lupul Bo1yai. Studenţii, care iubeau pe acel profesor, plecară a doua zi la el, ca să-i spună, cu vorbe multe, câtă bravură, cât cu-raj au manifestat ei aseară; bătrânul însă, după ce-i ascultă, cu sânge rece le zise, în ton mustrător:

„Ştiţi dumneavoastră ce aţi făcut? Aţi înmormântat libertatea naţiunii maghiare, la lumina faclelor, şi când va mai învia ştie numai Dumnezeu”.

Pentru acelea cuvinte, studenţii bursucaţi asupra lui Bolyai îi denegară tot respectul şi-l numeau „Peciovici”, care era nume de batjocură dat la toţi câţi erau de partida austriacă şi ţineau la dinastia de Habsburg. Hei, dară Bolyai înţelegea cu totul altmintrelea libertatea, egalitatea, frăţietatea şi nicidecum aşa cum o înţelegeau francezii, însă nici aşa precum au fost ele interpretate de către partida kossuthiană şi scăldate în sânge omenesc.

După acestea, se formară şi studenţii cu cancelıştii si cu altă tinerime în garda naţională, alegându-şi maior pe comitele Dionisie Lazăr, pe profesorul J. Török căpitan, pe Ştefan Szász locotenent.

Garda naţională. Dietei transilvane niciodată nu-i venise în minte ca să voteze înfiinţarea de gardă naţională, adică să dea arme în mâinile poporului, ci tocmai din contra, până în 1847, armele de foc se confiscau regulat, cu prea puţine excepţiuni, de la poporul ţăran. Numai feudalii ţineau oricâte le plăcea; aveau si locuitorii oraşelor câte o puşcă, două, de vânat, şi unele pistoale ruginite. Prin articolul de lege XXII, din 11 Aprilie 1848, dieta Ungariei nu numai permite, ci chiar impune armarea tuturor locuitorilor ajunşi la etatea de 20, până la 50 de ani, dacă posed oareşicare avere imobilă ori că au un venit sigur de 100 florini. Mai departe, în cei 13 §§-i, se arată scopul înfiinţării, se indică regulile după care să fia organizată şi comandată garda naţionala. Îndată după sancţionarea legii, locuitorii Ungariei au şi început a se arma.

În Transilvania nu era votata nici o armare de popor; mai întâi însă Clujul şi Oşorheiul, apoi toate celelalte oraşe maghiare, îndemnate şi pe alocurea chiar silite de feudali, anticipară orice altă lege a viitorului; ei, ca şi cum uniunea ţării ar fi fost sancţionată înainte de Aprilie, se supuseră la sus citata lege a Ungariei şi începură a se înarma bărbăteşte.

Văzând saşii de prin cetăţi şi oraşe cum se armează ungurii pretutindeni, la moment se formară şi ei în gardă cât naţională, cât cetăţenească (Nationalgarde, Bürgergarde). În Braşov, Sibiu şi încă la câteva locuri, în lunile de întâi, se înrolară şi bărbaţii românilor în companiile săseşti.

Oamenii cu ceva stare şi avere, de la oraşe si cetăţi, se încredeau în puştile lor de vânat sau cumpărau de acelea, cum şi câte o săbioară; la cea mai mare parte însă nu-i dădea mâna ca să-şi cumpere arme de foc, să-şi mai facă şi câte o sărăcie de uniformă. Municipii şi guvern cerură de la comandantul general baron Puchner arme de foc din magazinele armatei. Maghiari şi sasi se întreceau care de care să apuce arme mai multe. Generalilor nu le convenea nicidecum să dea popoarelor arme din ale erariului. Las' că generalul Puchner, mai pătrunzător, cu toată legea sancţionată de voie, de nevoie, aştepta să afle de la Viena scopurile ascunse ale Curţii imperiale, dară nici nu avea de prisos arme de construcţiune mai nouă; aşa, Puchner îşi plăti urechea, cum se zice pe la noi, atât de saşi, cât şi de unguri cu câteva mii de puşti vechi, de cele cu cremene, altele chiar fără amnar, care trebuiau să fie mai întâi drese, ca să poţi pușca încai păsări cu ele. Ungurii însă cereau neîncetat şi arme ruginite, iar în ziarele lor înjurau, că pentru ce s-au dat saşilor puşti aşa multe. Pla-

nurile partidei anti-austriece numai orbul nu le vedea, chiar clin Aprilie, înainte.

Ca să cugete cineva din partea autorităţilor publice şi la formarea în gardă naţională a poporului românesc, ferit-a Dumnezeu! Nici măcar un pistol ruginit pentru valahi, până în Octombrie 1848. Aşa se înţelegeau libertatea, egalitatea, frăţietatea.

Instrucţiunea gărzilor de pe la oraşe era încredinţată, în cele mai multe locuri, la ofiţeri pensionaţi; mergea însă nespus de greu cu exercitarea oamenilor de afaceri, neguţători, meseriaşi, chiar şi economi. Mai toţi aceia îşi susţineau familiile după profesiunea lor; erau şi nededaţi cu armele; cei mai mulţi, foarte fricoşi, ceea ce s-a văzut de repetate ori, anume la gardiştii din Cluj, când cu micile cxpediţiuni la Bonţida, la Dej, apoi în fuga de înaintea lui Urban şi altele de acestea. Omeni bine nutriţi, graşi, greoi, nededaţi a călători nici o zi pedeştri, comandanţii de companii le trimiteau trăsuri, spre a-i înainta cale de două-trei poşte.

Excepţiune au făcut studenţii şi mulţimea candidaţilor în focul şi fanatismul lor tineresc, din care, apoi, s-au şi ales mulţi ostaşi curajoşi, însă şi mulţi barbari. Aşa, între alţi cronicari şi publicişti, ne spune cunoscutul funcţionar şi, odinioară, căpitan de insurgenţi Alexie Jakab, autor al mai multora scrieri, că. pe când magnaţii tineri Benedict Mikes şi Grigore Bethlen înrolaseră, la Cluj, feciori bine aleşi pentru un escadron de husari, acest Bethlen a obligat pe subordonaţii săi ca, în luptele pe care le vor avea, să nu dea la nimeni nici-un pardon, ci să taie, să împuşte, să ucidă fără nici o milă pe toată fiinţa omenească, despre care vor crede ei că sunt vrăşmaşi ai maghiarilor. Întocmai aşa au făcut, precum s-au şi obli-

gat. Ca Gr. Bethlen însă au urmat a face foarte mulţi alţi comandanţi de insurgenţi, dintre care ne vin aci în minte baron George Apor, spânzurătorul de oameni, comitele Francisc Haller, Josef Jenei de la Oşorhei, comitele Al. Teleki, Katona si alţi foarte mulţi.

De altmintrelea, dificultăţile de atunci ale înfiinţării de gărzi naţionale le descrie tot Jakab, în memoriile sale din 1848-1849[45], le cunoaştem însă şi noi, că le-am văzut cu ochii, am şi fost înrolaţi în compania nr. 2 de la Braşov.

Dintr-odată cu formarea gărzilor armate din orăşeni păsuiţi şi parte mare simpli, partida anti-austriacă a îngrijit şi de revoltarea poporului maghiar, cunoscut în Transilvania sub nume de secui. Revoluţiunea aflase pe acest popor în număr de trei sute mii de suflete, despărţit din punct de vedere social şi politic în patru clase: aristocraţi mai mari şi mijlocii, secui liberi locuitori pe la sate şi unele orăşele, asupriţi însă de aristocraţi, mai departe iobagi în toată forma, ca şi locuitorii ţărani din comitatele feudale, apoi secui militarizaţi de la 1764, încoace, formaţi în două regimente de pedestrime şi unul de călăreţi amestecat cu români. Ar fi crezut cineva că pe acea poporaţiune maghiară compacta îi va câştiga foarte uşor pentru scopurile revoluţiunii? O parte din aristocraţi, din popi şi alţi cărturari săraci fu câştigată uşor, precum şi câţiva ofiţeri din regimente; a fost însă mult mai greu a se apropia de ceilalţi, iar pe poporul iobăgit îl lăsară în pace, căci nu cutezau să-l îndemne şi să-l deprindă în arme. Până toamna târziu, când măsurile teroriste începuseră a se aplica şi în secuime.

---

[45] Jakab Elek, *Szabadságharczunk történhez*, Budapest 1880, paginile 237-244

Cei dintâi secui din partida revoluţionară, după cei din Târgul-Mureşului, au fost cei de la Odorhei, dintre care, sculându-se, în Aprilie, vreo treizeci, sub conducerea lui Ioan Pálfi, merseră la Cluj, unde făcură gălăgie mare, cerând de la guvern uniune, dietă, armare şi altele multe, între ameninţări, că dacă nu li se ascultă, acum îndată, pretenţiunea, vor veni treizeci de mii peste capitala ţării. În realitate, acea deputaţiune secuiască venise ca să spargă uşile deschise, pentru că guvernul apucase a le face pe voie, în urmarea gălăgiei studenţilor. Peste aceasta, rolurile erau deja împărţite mai de înainte şi foarte bine.

Îndată după primele demonstraţiuni ale studenţilor şi anume din 25 Martie, până în 12 Aprilie, clasele feudale ţinând adunări în toate comitatele, se declarară pentru punctele cuprinse în petiţiunea studenţilor şi cerură realizarea lor, prin deputaţiuni trimise înadins la guvern. Toţi prefecţii comitatelor, câţi erau din partida conservativă, dându-şi demisiunile, s-au retras, iar cei mai rău văzuţi s-au şi depărtat din ţară, ca să nu fie de batjocura gloatelor, sau să le meargă şi mai rău, sub cuvânt că ar fi de partida austriacă.

Aici merită ca să ne însemnăm o faptă singulară a oligarhiei ardelene, din acelea timpuri. În 23 Martie, adică tocmai în ziua când studenţii din Cluj intrară mai întâi în dansul revoluţionar, grupele de aristocraţi conservativi şi de cei liberali se adunară în casele comitelui Paul Bethlen, cu scop ca, după luptele înverşunate, susţinute în dieta din 1848/7, să se împace, să consulte asupra situaţiunii şi să vadă ce măsuri ar avea să ia şi aristocraţii, din partea lor. Conservativii, faţă cu dezlănţuirea atâtor evenimente răsturnătoare de cele mai multe aşezăminte vechi

şi de atâtea legi barbare, nu mai puteau nega că, în adevăr, poporul, imensa majoritate a locuitorilor, a fost foarte asuprită, prin urmare că feudalii trebuie să renunţe la mulţimea de privilegii, să desfiinţeze iobăgia. Tot conservativii acceptară şi planul uniunii cu Ungaria, spre care scop să se mai ţie încă o dietă în Transilvania, unde credeau ei că vor fi suferiţi ca se poată formula mai multe condiţiuni, pe lângă care să fie votată uniunea, fireşte condiţiuni în spirit conservativ. Acordul formulat în regulă fu subscris, în numele partidelor, de către baronul Ludovic Josika, conservativ, şi comitele Ioan Bethlen, senior, ca liberal. Cu toată acea împăcare a fruntaşilor, după două luni de zile magnaţii conservativi, în calitatea lor de membri regalişti, n-au mai avut curajul de a merge la Cluj, spre a participa la lucrările dietei"[46].

1848, mărturia lui **Axente Sever**, ca „Răspuns la „Cartea neagră" (A „fekete könyv"), scrisă de baronul Stefan Kemény junior, în 1849, şi publicată de Hentaler Jozsef, în numerele 121-131, din mai 1895, ale „Magyarország" din Budapesta. / Întâi pentru maghiarii cari au fost masacrați la **Șard ș**i în școala de călărit a husarilor grăniceri, la **Cricău**, ne arată Raportul lui Iancu, scriind: / „Pe când eram eu ocupat cu dezarmarea şi pacificarea orașelor muntene, un alt despărțământ al trupelor mele a avut să țină cea dintâi luptă cu honvezii maghiari și au câștigat o victorie strălucită la **Cricău**, unguseşte Krako… / În acele zile, mai multe companii de honvezi şi gardişti maghiari din **Aiud** au atacat oastea prefectului Axente Sever, la **Sâncrai**, lângă Mureş. Prin atacul urmat, pe o negură groasă şi de tot pe neaşteptate, oastea româ-

[46] Bariţiu, George, *Părţi alese din Istoria Transilvaniei*, Vol. II, Sibiu 1890, pp. 36-46

nească fu pusă pe fugă. Îngâmfat din cauza victoriei câștigate atât, de ușor, 4 companii de honvezi, un despărțământ de gardişti din **Aiud**, ajutate şi de ceva cavalerie, și comandate de maiorul Banfi János și de căpitanul de cavalerie Baumgarten, trecând peste Mureș, se aruncară asupra lagărului de la **Cricău**. Poporul armat respinse atacul cu bărbăţie, iar apoi se încinse o bătaie înerșunată, care a durat mai multe ore… vrășmașul, după mari pierderi, a fost luat pe fugă și gonit până la **Teiuș**".

Din acestea, se vede că despărțământul Iancului a bătut pe maghiari la **Cricău**. Acest despărțământ, ca să ajungă, din munți, la Cricău, a trebuit să treacă prin **Șard** şi prin **Ighiu**. Ceea ce nu ne spune nici „Cartea cea neagră", nici Iancu, maghiarii din aceste locuri au fost armaţi, având şi ei arme din cetate, care, după cum am văzut din învoiala, ce o făcuseră, la 30 octombrie, cu „popa Culița", adică cu Pap Miklos, cum scrie „Cartea neagră", le-au depus, reținându-și cele private, ce le avuseră şi până în mai 1848. / Dar, dacă despărţământul Iancului a trecut la Cricău, după această pacificare, e constat, totodată, că românii, în trecerea lor prin **Şard** şi **Ighiu**, numai au dezarmat, însă nu s-au atins nici de averea, nici de persoana celor dezarmaţi. Prin ur mare, dacă nu veneau aiudenii, cu Banfi şi cu Baumgarten, de la **Aiud**, la **Cricău**, scenele cele sângeroase și omorul aproape a 200 de bărbați nu se întâmpla. Iar dacă s-a întâmplat, trebuie să credem tradițiunii, care spune că, pe cât timp ținu bătaia, față în față, la pârăul Cingălui, de la **Cricău**, aceşti masacrați s-au mișcat și au ară mari semne de bucurie.

Văduvele Benedek şi Szölösi, în plânsorea lor către înălțatul împărat, ne arată cum că comandanţi la acest masacru au au fost Balazs, controlor cameral, și eu mai

adaug că a fost și Iosif Crișianu de la **Barabanţ**, fiul unui husar grănicer. Dar aceşti comandanți nu au comandat masacrarea, ci atacul contra honvedilor și gardiștilor maghiari, după ce le-a ajutat cel de sus de au raportat o victorie strălucită, adunându-se cu toţii la Balazs, controlorul domeniului fiscal di **Cricău**, s-au pus pe chef şi şi-au petrecut, cum face toată lumea după vreo izbândă, iar oamenii care, poate înainte, ori în decursul bătăliei, s-au codit sau au fugit din lagăr, fugind speriaţi în ruptul capului către casele lor, spre munte, invitaţi şi somaţi de speculanţi, în fuga şi turbarea lor au măcelărit pe cei ce au purtat arme, nu însă şi pe femei, cum se vede din plânsorile văduvelor Kis Gergely, Benedek, Szölösi şi altele, şi precum ştiu şi eu că Anghel Ioan, căpitanul din **Cricău**, a salvat viaţa copilului Szász Pál, tatăl pretorelui Szász Jozsef din **Aiud**, care a luat parte la instalarea Mitropolitului Victor în Blaj. Nu ştiu dacă Lukats Béla recunoaşte şi mulţumeşte presăcanului care l-a scos din şirul muribunzilor de la **Presaca** şi l-a ţinut, dar Szász Pál a dăruit, cât a trăit, la toate sărbătorile cele mari, câte-o măsură de grâu curat şi câte un florin lui Anghel Ioan, căpitanul din Cricău. Aceasta probează că nu acest căpitan, nici Bálasz şi Munzat, cu Șăndruc, au comandat omorul. Ci fugarii, dezertorii disperaţi, poate şi blesuriţi, întorcându-se de la locul de luptă, în durerea rănilor lor au ucis pe cei nevinovaţi.

Despre acesta măcelărire se colportează până în zilele noastre, nu numai la **Șard** și împrejur, dar chiar și la Brașov, niscai vorbe ce le-ar fi zis Bărnuțiu către părintele popa Culiță din **Șard**, tatăl actualului consilier de Curie: „Ați tăiat porcii, dar ați lăsat scroafele”. Din cuvintele acestea, deși nu se pot admite că ele ar fi ieșit din

gura unui așa mare filosof și moralist, cum a fost Bărnuțiu, încă se poate vedea că femeile și copiii au fost cruțați și că românii, și în furia celei mai legitime răzbunări, sunt mai presus decât secuii, care, la **Reghin**, în 2 noiemvrie 1848, după ce puseră foc orașului, și prin acesta siliră pe orășeni să iasă afară din case, ca să nu-i cuprindă focul, pentru ca să-i poată despoia de tot ce aveau asupra lor, precum bani, scule de aur și de argint, pietre nestemate și vestminte scumpe, omorâră bărbați, femei, moșnegi, copii, încă și pe 17 soldați rămași răniți în spitalul de acolo, de trupa lui Urban / Cum că omenii noștri au fost superiori în moralitate și inferiori în cruzime se vede și de-acolo, că ai noștri, pe tot locul, au apărat, au ascuns în casele, celariile și podurile lor femei, copii, bătrâni etc. și i-au apărat de furia și răzbunarea înfuriaților, comisă totdeauna în beția și după sumuțarea speculanților; pe când nu cunoaștem nici un caz ca așa-ceva să fi făcut vreun maghiar. Ba cunosc un caz, că un maghiar, anume Albertfi Samu, și după restabilirea ordinii, la 12 ani, ca să-și răzbune, a împușcat pe cumnatul său, popa Bucur de la **Barabanț**, numai pentru că a figurat și el între comandanții din bătaia deschisă și față în față la **Cricău**, ceea ce român nu a făcut.

Dar autorul „Cărții negre", descriind în colori și mai negre omorul și măcelărirea celor 43 de la **Sângătin**, zice că acest masacru s-a întâmplat în 18 și 19 octomvrie, chiar în ziua când a ieșit Proclamațiunea lui Puchner pentru dezarmare, și că românii ar fi îndeplinit acea faptă înainte de publicarea proclamațiunii. Chiar așa să fie, trebuie să ştim toți cei pe care ne doare de cele întâmplate, că înainte de acesta ieșise în 5 (17) octombrie, instrucțiunea cum au să se formeze și să lucreze glotele, și, ce e mai

dureros, că înainte de acesta, teroriștii spânzurară, în 12 octombrie, pe Simonis și Pap Vasilie, la **Târgu Mureșului**, și, în 15 octombrie, pe Baternai, la **Clușiu**. Apoi Puchner dezarmase pe maghiarii din Sibiu, cu 2 zile înainte de ieșirea proclamațiunii, ceea ce nu românii, care nu ceteau gazete, ci maghiarii au ştiut mai întâi; și ei, cuprinși de frică, în loc de-a fi alergat la primării sau de-a fi conchemat pe iobagii lor, să le predea armele și să se împace cu ei, dându-le și câte-o bute ori două de vin „aldămaș", au alergat ca nebunii, cu toții, la **Sângătin** și, concentrându-se la curțile lui Zsigmond Elek de-acolo, prin acesta au căzut în suspiciunea de-a se fi adunat cu scop de-a ataca și omorî ei pe români, care, de frica aceasta, au părăsit satul și au fugit la **Gusu** și **Ludoș**, și numai după încurajarea vecinilor s-au reîntors și au tractat, de duminecă, 15 octomvrie, când s-au concentrat gardiștii maghiari în curțile lui Zsigmond, unde, din poziția cea mai ridicată, ce domină satul, au început a împuşca asupra sătenilor, așa încât viile, ce sunt în dosul curților lui Zsigmond, de frica gloanțelor, au rămas neculese. Iar joi, în 22 octomvrie, alergând acolo, tribunul Ioan Dendiu de la **Roșia** interveni pe lângă maghiari, ca se predea armele și să fie pace, ceea ce s-a și întâmplat, dar ieșind tribunul, după depunerea armelor, a pușcat cineva din urloiul caselor asupra lui și el, trăgând speriat sabia, românii au crezut a fi semn de atac și s-au aruncat asupra lor și i-au omorât. Și așa ştim noi că s-a petrecut acea tristă faptă, iar cum că ungurii din **Sângătin** au fost gardiști și au exersat cu puștile ce le avură, martor e părintele Nicolae Dăian, din **Ludoșul românesc**. Iată, așa au stârnit și provocat ei înșiși, fără vreo proclamațiune, răscularea românilor asupra lor!

Pe cât cunosc eu firea cea bună și domoală a românului, cred cu toată fermitatea că, să fi rămas acei nobili pe la casele și moșiile lor, în bună pace și liniște, și să fi predat armele, nu ar fi fost nici unul sacrificat, precum nu a fost baronul Spleny din **Bia**, Anvander din **Obreja**, nici un evreu în **Hususău**, **Micăsasa** și **Alba Iuli**a, Kovrig și alții din **Blașiu** etc. / Iar dacă autorul „Cărții negre" și toți scriitorii maghiarilor susțin că românii au omorât în comitatul Albei inferioare și femeile, și copiii, cum vine de nu se simte lipsa, în nici un loc, de foștii nobili proprietari, și nu a căzut nici o moșie în mâna fiscului? Ei, domnilor, precum o rândunică nu face vară, așa un caz-două nu fac ce arătați și propagați domniile voastre!"[47].

1848: „Din Bistriţa, generalul s-a grăbit la **Târgu Mureş** (Marosvásárhely). Riczkó a lăsat în urmă batalionul de infanterie al lui Sándor, divizia de husari Koburg și o baterie de tunuri, iar el însuși a sosit cu armata sa, prin **Reghin** (Szászrégen) la Târgu Mureş; după ce a auzit de apropierea sa, colonelul August a evacuat orașul, iar garnizoana mică a orașului s-a retras la **Mediaş** (Medgyes). Prin urmare, Bem a reușit să cucerească orașul fără piedici şi a obținut o pradă considerabilă de război"[48].

1849: „La **Aţintiş** şi **Cecălaca** fură izbiţi, la 31 octombrie, de legiunea lui Roman. De astădată, gloatele române smulseră învingerea completă şi secuii, decimaţi, s-au retras în plină debandadă. În zadar încearcă, atunci, contele Lazar, în trei zile consecutive, să rupă cordonul de fier şi să-şi facă trecătoare peste Mureş. Toate atacurile

[47] *Gazeta Transilvaniei*, Anul LIX, nr. 267, Braşov 1896, pp. 1, 2
[48] Kovács, Endre, *Bem József*, Budapest 1954, pp. 329-338, 443, 574-596

fură înecate în sânge şi unul după altul, trei poduri bătute în pripă, fură distruse de legionari. În 3 noiembrie, întreaga coloană a secuilor se retrăgea în fugă spre **Iernut** şi **Târgu-Mureşului**, lăsând în mâna românilor o imensă pradă, tot rodul jafurilor barbare, în 5 noiembrie, când gloatele de pe Târnava Mică, de sub conducerea tribunilor Bianu şi Nicolae Pop, sprijinite de câteva detaşamente de soldă şi regulaţi, reunite cu legiunea a XII-a, îi înconjurară la **Iernut** şi **Cuci**, brigada secuiască fu complet distrusă, husarii lor, împreună cu căpitanul Pünkösdy, fură luaţi prinzonieri, iar comisarul guvernului abia izbuti să se strecoare la Târgul- Mureşului şi, de acolo, spre secuime”[49].

1849: „Grotenhjelm a plecat și împotriva diviziei de la **Bistriţa**. Pe 11 august, Bem a părăsit conacul Damaschin, de lângă Sărăţel. Generalul a fost extrem de enervat de conducerea diviziei Bistriţa. Primul său gând a fost că, de îndată ce își va aduna trupele, va lua ataca din nou Bistriţa. El l-a informat pe Kossuth despre planul său de război, pe 28 iulie:

„Domnule guvernator! Iată-mă din nou în **Târgu Mureş** (Marosvásárhely). Probabil ați auzit că trupele noastre au fugit ruşinos din **Bistriţa**, până aici, și chiar au părăsit acest oraș. Dar inamicul nu l-a ocupat și am avut timp să ne întoarcem. Când pun trupele în ordine, mă duc împotriva Bistriţei și cred că voi fi acolo în patru zile. O coloană va mărșălui, în același timp, la **Sibiu**, condusă de locotenent-colonelul Papp, dar fără să observe vrăjmașul. Sfatul de război îi va judeca pe toţi vinovaţii şi vor fi aspru pedepsiţi, apoi voi pleca împotriva **Sibiului**, cu vreo

[49] Retea, Vasile, *Constantin Romanu-Vuvu / Prefectul legiunii XII / în anii 1848-1849*, Târgu-Mureş 1937, p. 31

8.000 de oameni, care mă aşteaptă acolo, şi îi voi împinge în Muntenia". / A vrut să efectueze atacul asupra Bistriţei, cu divizia lui Damaszkin și cu trupele lui Kemény Farkas, și, după cum am văzut, Bem se aștepta la patru zile pentru asta. Cu toate acestea, înainte de a putea începe operațiunea de la Bistrița, a aflat că Lüders s-a întors de la Sibiu, la vestea invaziei Moldovei, și se apropia rapid de Ținutul Secuiesc, prin valea Târnavei Mari (Nagyküküllő). Atacul asupra Bistriţei și a cincea capturare planificată a orașului nu mai erau posibile. Lüders a amenințat serios Ținutul Secuiesc. Bem a trebuit deci să-și modifice planul din 28. Pe 28, Bem spera ca Lüders să se întoarcă definitiv de la Sibiu, sub influența campaniei moldovenești și a atacului asupra Grotenhjelm, și astfel nu va fi greu să cucerească orașul din spate. El face aluzie la acest lucru, în raportul său din 28 iulie, către Kossuth. Dar acum că Lüders era mult mai aproape decât se aștepta, nu a mai putut să-l atace pe Grotenhjelm, care, între timp, nu s-a mutat din Secuime. Nu mai era timp pentru operațiunea Bistriţa; era nevoie de un nou plan. Cea mai potrivită a fost o mișcare militară spre Pasul **Turnu Roşu** (Vöröstorony), deoarece acest pas era cel mai de temut de ruși. Întrebarea era doar dacă va avea generalul Bem suficient timp să-și unească trupele și să se pregătească pentru lupta cu Lüders"[50].

1886: „**Muzeul Secuiesc de Artă Industrială**, prima instituție muzeală larg deschisă publicului târgumureșan, a fost inaugurată la 27 iunie 1886. Spre deosebire de altele, înființate în Transilvania secolului al XIX-lea, acest muzeu s-a remarcat prin profilul lui cu totul aparte, impus de necesitatea de a scoate această parte a

[50] Kovács, Endre, *Bem József*, Budapest 1954, pp. 329-338, 443, 574-596

Transilvaniei din starea de înapoiere şi de a crea aici o industrie capabilă să se ridice la nivelul celei europene. Instituirea Muzeului Secuiesc de Artă Industrială, în oraşul Târgu Mureş, considerat, la acea dată, „capitala Secuimii", era rezultatul politicii de revigorare economică, ce caracteriza cea de-a doua jumătate a secolului al XIX-lea. Datorită acestei politici, marcate şi prin recunoaşterea importanţei reformelor în învăţământul profesional, se înființează **primele şcoli de meserii**, se organizează ateliere, pe lângă şcolile elementare de stat, şi, în sfârşit, datorită acestei politici se deschid, cu contribuţia materială substanţială din bugetul de stat, primele muzee de artă şi meserii. În Transilvania şirul acestor muzee este deschis **Muzeul Secuiesc de Artă Industrială** din Târgu Mureş, urmat de Muzeul Tehnologic-Industrial din Cluj, deschis cu doi ani mai târziu, în 1888"[51].

1912: „În vara anului 1912, după zborul din Viena, de unde Vlaicu se înapoiase ca un rege biruitor spre plaiurile scumpului său Ardeal, la îndemnul prietenilor lui a cutreierat, în scurte răstimpuri, o mulţime de oraşe, pentru ca, în faţa mulțimilor adunate, să arate ce poate face o minte luminată, înzestrată cu un dar deosebit din partea Celui de sus. / Ca elev, într-una din clasele mai înalte de liceu, am fost şi eu de faţă, scriitorul acestor rânduri, la **zborul lui Vlaicu din oraşul Târgu Mareş**. Amintirile ce le-am păstrat despre acest zbor cred că pot să intereseze şi pe cetitorii gazetei „Unirea Poporului" şi, de aceea, mi-am pus în gând să le fac cunoscute, în felul cum urmează:

---

[51] Bónis, Johanna, *Muzeul Secuiesc de Artă Industrială din Târgu Mureş şi colecţia lui*, în Muzeul Naţional de Istorie a Transilvaniei, *Acta Mvsei Napocensis*, 37-38/II, Cluj-Napoca 2000-2001, p. 330

Într-una din zilele frumoase ale lui august, mă pomenesc, în sat, la noi, cu doi domni, sosiți în grabă cu automobilul. Au adus cu dânşii nişte afişe (hârtii mari de lipit pe părete), dintre care unele aduceau la cunoştinţa oamenilor că Aurel Vlaicu va zbura, nu mai țin bine în minte, în ziua de 3 sau 4 septemvrie, cu avionul său în oraşul Târgu-Mureş, iar altele înfăţişau, într-un chip foarte frumos, pe maestrul aviator, în mașina sa, cum stătea gata să se ridice în aer, pe Câmpul Libertăţii de la Blaj. Catedrala noastră şi şcolile din jurul ei, care se vedeau în spate-i, cu zidurile lor bătrâne, erau martorii unui lucru nemaipomenit, până atunci, şi păreau a-l ocroti în fapta-i îndrăzneaţă, ce era gata să o înceapă. / Că ce bucurie am simţit, la vestea zborului lui Vlaicu, ca de altfel întreg satul nostru, îşi poate închipui oricine. Era doar vorba să văd, pentru întâia oară, minunea despre care se scria în gazete că s-a întâmplat aievea, anume că s-a ridicat omul, cu o maşină, la înălţimea norilor, ca pasărea, iar această minune avea să fie săvârşită, acum, chiar de un român. / Am aşteptat, cu multă nerăbdare, să treacă timpul până la ziua hotărâtă. În sfârşit, sosi și aceasta. / Fiind la începutul anului şcolar, mă aflam în Târgu-Mureș unde umblam la școală. / Era o zi de duminecă. După-amiază, avea să zboare Vlaicu de pe câmpia numită „Râtul Măcelarilor”, din partea de miazăzi a orașului. Cam de pe la ceasurile 2, lumea începea să se adune. Noi, tineretul român, doream foarte mult să ştim, dacă vor veni, la zborul lui Vlaicu şi străinii, saşii şi ungurii, căci despre aceştia din urmă ştiam sigur că priveau cu neîncredere ispră-

vile aviatorului nostru şi, cine ştie, în gândul lor, poate doreau chiar să şi cadă la pământ”[52].

„**Zborul lui Vlaicu din Târgu-Mureş** a rămas, multă vreme, neşters în amintirea românilor de pe valea de sus a Mureşului. Își poate închipui, deci, oricine câtă durere a deşteptat în inimile româneşti nenorocirea scumpului nostru aviator, care, în luna septemvrie a anului 1913, a căzut cu avionul între orașele Ploieşti şi Câmpina, din zborul său către Ardeal. Îmi amintesc, ca de un lucru petrecut azi, că, la vestea morţii lui Vlaicu, în vrednica familie românească, la care locuiam, ca elev, tot în oraşul **Târgu-Mureş**, am plâns cu toții, de parcă ne-ar îi murit un tată sau un frate... / E. Bucur”[53].

1913: „Prin analogie cu galeriile de prin alte orașe ale Ardealului, **galeria orașului Târgu Mureş** se asemuieşte mai mult cu colecţia de pictură a Palatului Cultural din Arad. Originea ideii ambelor acestor colecţiuni o găsim în programul politic-cultural al Ungariei de dinainte de război. Ministerul de Instrucție din capitala Ungariei, în intenţiunea sa de a da posibilitate de dezvoltare culturală şi provinciilor, şi, în special, pentru afirmarea prestigiului culturii maghiare între naţionalităţi, a înființat, în orașele mai importante ale Ţării, din colecţiile ce le aveau muzeele din Budapesta și cu concursul municipiilor respective, muzee și pinacoteci. / Astfel în 1913, la cererea primarului de pe atunci al Municipiului, Ministerul Instrucţiunii a trimis 68 de tablouri de valoare, pe care Primăria le-a complectat cu alte 10 pânze, din cele 25 ce cumpărase pentru încurajarea mişcării artistice, punând baza frumoasei galerii din oraşul Târgu Mureş. Astăzi nu-

[52] *Unirea Poporului*, Anul XXV, nr. 45, Blaj 1943, pp. 1, 2
[53] *Unirea Poporului*, Anul XXV, nr. 47, Blaj 1943, p. 2

mărul tablourilor din această colecţie trece peste o sută. Este de notat că primele tablouri româneşti au fost cumpărate de către dl Dr. Emil Dandea, pe vremea când era, pentru întâia oară primar, şi anume: trei peisaje de pictorul Alexandru Popp şi unul de pictorul Negoşanu. Tot de către domnia sa s-a comandat și un panou alegoric, de dimensiuni mari, pe seama sălii festive a Primăriei, de la pictorul műnchenez G. Russu, simbolizând *Pacea*"[54].

1926: „**Cuib de comuniști la Târgu Mureș**. / Oamenii siguranţei (poliţiei) din Târgu Mureş, de-o bucată de vreme, au băgat de seamă că, în acel oraș, se împart adeseori tipărituri comuniste (îndemnătoare la răscoală). Ba au mai simțit și că, undeva, spre vii, se furișează, seară de seară, din cei cu căciulile înfundate pe ochi, care se păzesc tare să nu fie văzuţi de sergenți. / Pornind după aceste semne, detectivii au nimerit în via ungurului Tordai Feri, în casa căruia au dat peste-o bandă de comuniști. În casa lui Tordai, aceștia aveau tipografie, telegrafie fără fir şi telefoane. Și o mulţime de tipărituri bolșevice. / Ungurul Tordai spune că el nu știa ce fel de oameni sunt chiriaşii lui, care îi plăteau foarte bine locuința. Și mai spune că chiriaşii lui sunt tot unguri, care nu ieşeau decât noaptea din casă, iar ziua lucrau de zor la tipografie şi la telegrafia fără fir.

Căpetenia comuniștilor de la Târgu Mureș este unul cu numele Dombrádi, având vreo 18-20 de tovarăşi. Toţi aceștia au fost ferecați în lanţuri și puși la umbră, unde îi păzesc cu mare grijă. / Poliția din Târgu Mureş zice că, prin lovitura din via lui Tordai Feri, a fost descoperit un foarte primejdios cuib de bolșevici"[55].

---

[54] *Luceafărul*, Anul III, nr. 1, Timișoara 1937, pp. 9-12
[55] *Unirea Poporului*, Anul VIII, nr. 13, Blaj 1926, p. 7

1927: „Locuitorii Ştefan Balász, de 24 ani, Ecaterina Nagy, de 54, şi Aleandra Nagy, de 20 de ani, se aflau la munca câmpului, pe hotarul oraşului **Târgu Mureş**. A venit o furtună și toţi trei au fost trăsniţi. Cei dintâi doi au murit, iar al treilea a fost dus la spital, dar este slut cu desăvârşire". /

În ziua de 10 iulie, lucrătorii de magazie Șerban Dumitrescu şi Păun Ioan încărcau mai multe butoaie de fier, goale, în **staţia din Târgu Mureş**. Voind să vadă dacă nu cumva mai este în vreun butoi spirt, Șerban a aprins un chibrit și la apropiat de deschizătura butoiului. / Gazele din butoi au luat foc; au făcut o explozie, care a aruncat fundul butoiului la mare depărtare, iară pe Păun Ioan l-a lovit în piept şi foale. Cu răni mari, a fost dus în spitalul oraşului"[56]. /

„**Noua biserică unită din Târgu-Mureş**. / Târgu-Mureș este unul dintre cele mai puternice orașe unite din Ardeal Avem acolo o mulțime de fruntaşi, care țin, cu cea mai mare tărie, la legea lor românească greco-catolică. Credincioșii uniți din Târgu Mureș au, din vechi vremuri, o biserică destul de frumoasă, care s-a dovedit însă neîncăpătoare pentru marele număr al închinătorilor. S-a hotărât, deci, zidirea unei noi biserici. / Locul noului Sion s-a ales în mijlocul orașului, aproape de primărie. Luni, în ziua de Sântămărie, s-a pus piatra de temelie, slujind, în sumele Înalt Preasfinţiei Sale Mitropolitului Vasile, Episcopul Nicolescu, de la Lugoj, încunjurat de mulți preoți din Blaj, Târgu Mureș şi jur. De la Blaj, a fost de față Sfinția Sa Părintele canonic Dr. Alexandru Rusu şi redactorul nostru, Părintele Iuliu Maior, ca diacon. Foarte fru-

[56] *Unirea Poporului*, Anul IX, nr. 29, Blaj 1927, p. 7

mos şi înălțător a fost cortegiul de la biserica veche, la locul celei noi. Multe mii de credincioşi, în haine de mare sărbătoare, au urmat pe Prea Sfinţitul Arhiereu. / După slujbele bisericeşti, Primăria din TârguMureş a dat o masă, în onoarea Arhiereului şi a oaspeţilor”[57].

„**Tribunalul din Târgu-Mureş** a judecat pe dl Ioan Boca, directorul temniţelor tribunalului din Târgu-Mureş, la 6 luni temniță, pentru că n-a administrat, conform legilor, averea temniţelor. Directorul a recurat. Curtea de Apel din Târgu-Mureş l-a aflat, însă, vinovat pe dl director şi l-a judecat tot la 6 luni. Când a auzit directorul sentinţa, a început să plângă asemenea unui copil, căzând în braţele pârcălabilor, care l-au arestat în aceeaşi temniţă, pe care a condus-o el însuşi, înainte cu câteva luni”[58].

1928: „Camera de Aricultură din **Târgu-Mureş**, care ţine sub grijă trebile plugăreşti din judeţele Mureş şi Târnava mică, a înființat, cu ziua de 1 ianuarie 1928, o cancelarie pentru plugari şi negustori, unde se dau în cinste sfaturi şi informaţiuni ţinătoare de branşa plugăriei şi a negustoriei. Prin urmare, toţi care vor să ştie cum umblă târgurile, cum se vând negoaţele, sau cei care vor să-şi vândă bucatele cu preţ bun, ori au lipsă de muncitori, sau muncitorii care caută de lucru, să ceară informaţiuni și lămuriri de la numita Cancelarie, unde vor fi slujiţi cinstit şi fără nici o plată. Întrebările se pot face şi cu graiul, şi în scris, pe adresa: Camera de Agricultură, biroul de informaţiuni tehnice şi comerciale, Târgu-Mureş”[59].

---

[57] *Unirea Poporului*, Anul IX, nr. 34, Blaj 1927, p. 5
[58] *Unirea Poporului*, Anul IX, nr. 50, Blaj 1927, p. 5
[59] *Unirea Poporului*, Anul X, nr. 3, Blaj 1928, p. 6

„La **Târgul Mureşului**, poporul, amărât peste măsură că, în ţara românească, nu poate să spună nici barem o rugăciune aşa cum îi cere inima, a voit să treacă printre jandarmii care îi închideau calea și să iasă în larg. Jandarmii aveau porunca să nu-i lase nicidecum. Credincioşii, în deplină cunoştinţă a dreptului lor, şi-au făcut drum printre dânşii. / **Soldaţii români au început să lovească fără milă în preoţii** îmbrăcaţi în odăjdii şi în creştinii cucernici. Praporii zburau în vânt, spintecaţi de baionetă românească. Crucile cădeau zdrobite. Strigăte şi chiote din toate părţile. Un preot bătrân cade sub lovituri de călău. Mulţi, cu răni sângerânde, aleargă ca ieşiţi din fire, să ducă prin oraş vestea ceasului nefericit. Un slujbaș de la căile ferate îşi arată, cu mândrie, rana primită la mână pentru credinţă. / Până aici, povestea întâmplării nenorocite. / Tot am scris că strămunii noştri români şi-au mărturisit credința nu numai cu graiul, ci şi cu fapta, cu suferinţele lor îndelungate. Iată-ne acum pe urma lor.

Lucrul ce s-a petrecut la **Târgu Mureş** este fără pereche în viaţa românilor şi te umple de jale. / Când un popor apucă să lovească în celea sfinte, atunci poporul acesta începe să-şi sape groapa. / Strămunii noştri romani cinsteau și zeii popoarelor străine și le făceau biserici, pentru că se temeau de puterea zeilor. Şi frica asta de zei i-a făcut pe și atât de mari şi înfricoşaţi în lumea întreagă. / În războiul cel mare, nemţii au fost băgat niște cai într-o biserică şi i-au acoperit cu odăjdii sfinte. Când a văzut lucrul acesta, un preot înţelept a făcut cu capul și a zis că armata aceasta nu poate să învingă niciodată. / De aceea, trebuie să ne umple de jale trista întâmplare de la **Târgu-Mureş**. / Dacă soldatul şi jandarmul român ridică arma în contra sfintei cruci şi o zdrobeşte, dacă loveşte în preotul

său, care-i este mai mult decât un tată, atunci cum credem să ne mai ajute Dumnezeu ca să putem lupta în contra dușmanilor ţării, pe care trebuie să o apărăm? / Dr. Iuliu Florian, canonic". /

„**Un român ortodox, despre întâmplările de la Târgu Mureș**. / La Târgu Mureș... elementele inconștiente și de rostul lor, și de însemnătatea vremurilor prin care trecem, au crezut că pot brusca, nerăzbunaţi, sentimentul de pietate al unei imense mulțimi de oameni, că pot sfâșia praporii sfinți, că pot sfărma crucile dătătoare de putere și că nimic nu-i oprește să lovească în slujitorii altarului și să târască în noroiul străzilor odăjdiile sfinte. / Au crezut și, întemeiaţi pe aceasta credință greșită, au dat consemnul ca să se desfăşoare înaintea ochilor noştri cea mai respingătoare şi criminală icoană din câte s-au văzut pe aceste plaiuri: **conflict brutal între apărătorii de credință și apărătorii de hotare ai unuia şi aceluiaș poupor**! / Se poate închipui cuva mai îngrozitor, mai criminal şi mai barbar? / O, de sigur că nu și lucrul acesta trebuie să-l spunem, în cel dintâi rând, noi, care nu profesăm aceiaşi credinţă cu cei bruscaţi, pentru ca să nu putem fi bănuiţi de preocupări de părtinite! / E datoria noastră de a arăta că asemenea fapte, mult mai grave, ca cele imputate, săptămâni întregi, studenţimii, că ar fi săvârșit la Oradea şi Cluj, ne rușinează, ne umilesc, ne degradează și ne plasează în istoria civilizaţiei umane cu cel puţin 6-7 veacuri în urmă! / Dar de ce să mai lungim comentariile acestea dureroase, şi de ce să mai sfâșiem cu gheara revoltei umane o rană care ne doare atât de mult? / Închidem, deci, robinetul durerii, dar azvârlim, în aceiași vreme, celor ce au săvârșit **barbariile de la Târgu Mureș** întregul nostru dispreţ și statornicim crima lor uriașă,

care va trebuie să fie pedepsită! / Dr. Sebastian Bornemisa”[60].

1934: „În oraşul **Târgu Mureş**, s-a vinde o doamnă de o boală grea, asupra căreia medicii s-au declarat că nu se mai poate vindeca. E vorba despre doamna Şuteu, soția dlui Al. Şuteu, profesor la Liceul de fete „Unirea”. / Sus-numita doamnă se află bolnavă de tuberculoză de oase, de patru ani de zile. În tot acest timp, n-a părăsit, nici ut moment, patul. Picioarele îi erau puse în gips, așa că nu putea face cu ele nici o mișcare. / Doctorii şi-au pierdut nădejdea de a o mai putea vindeca. Și doamna şi-a pierdut nădejdea în doctorii lumeşti, în schimb şi-a pus toată încrederea în doctorul doctorilor, în Dumnezeu, şi, patru ani de zile, a trăit cu nădejdea în suflet că Dumnezeu o va vindeca. Pentru aceasta, se spovedea și cumineca des şi se ruga foarte mult. / Și Dumnezeu i-a ascultat ruga. / În noaptea de 10 august, sus-numita doamnă a visat pe Domnul nostru Isus Hristos, care, cu glas duios, i-a spus: „Fiindcă ai fost credincioasă, vei umbla şi vei fi iarăși sănătoasă!”.

A doua zi, bolnava a cerut să-i scoată gipsul de la picioare şi, după aproape cinci ani de zile, a început să umble. Mai întâi, prin casă, a doua zi, prin grădină, şi, după o săptămână, era deplin sănătoasă. / Exact la o săptâmână, adică în 17 august, a visat alt vis. I s-a arătat Prea Curata Fecioară Maria, care i-a spus: „Te-ai făcut, deacum, sănătoasă. Păzește-te să nu păcătuieşti, cercetează mereu biserica şi cuminecă-te!”. / Acest vis a umplut și mai mult de încredere pe doamna Șuteu, şi, cât ce s-a făcut ziuă, a chemat un preot, care a spovedit-o şi a cu-

[60] *Unirea Poporului*, Anul X, nr. 14, Blaj 1928, pp. 1, 4

minecat-o. / Astăzi e pe deplin sănătoasă, şi tot timpul îl petrece mulțumind lui Dumnezeu şi primind vizita multor de persoane, care văd în această însănătoşire o adevărată minune”[61]. /

„Vechea societate culturală „Astra” şi-a ținut, în anul acesta, adunarea generală anuală în **oraşul Târgu-Mureş**. La acest mare praznic al neamului, a fost de față multă și aleasă lume. Cărturari din toate colțurile ţării, din Ardeal, din Maramureş, din Vechiul Regat, şi chiar şi de pe valea Nistrului, din îndepărtata Basarabie. Au fost, apoi, de față mulţi țărani, din satele apropiate şi mai îndepărtate. Până în apropierea Clujului a fost ascultată chemarea „Astrei”. Malte sate din județul Cluj au bătătorit lungul drum până la Târgu-Mureş, ca să-şi arate portul şi obiceiurile frumoase, pe care le-au păstrat, în decursul veacurilor, în mijlocul asupririlor străine... / Serbările „Astrei”, din acest an, mai au o însemnătate, care nu trebuie trecută cu vederea. Aceasta pentru asupritorii noştri de ieri, care mereu strigă, la ei în țară și-n străinătate, că Ardealul li s-a luat pe nedrept, că el este unguresc. Şi se întâmplă că vine câte un străin, la noi, în țară, şi, trecând prin oraşe, îi vine să spună că au dreptate ungurii: Ardealul e unguresc. Să fi venit însă la Târgu-Mureş, să fi văzut, pe străzi, mulțimea românilor de la sate. Căci, de la Târgu-Mureş, la Cluj, și de la Cluj, la Arad, sunt pline văile de mulțimea românilor. Cei mulţi, care răstoarnă brazde adânci în inima pământului, nu cunosc altă limbă decât cea românească, iar în codrii nu răsună decât doina românului. / Aşa au fost serbările „Astrei”, de la Târgu Mureş, din acest an. O reîmprospătare a sufletului nea-

[61] *Unirea Poporului*, Anul XVI, nr. 35, Blaj 1934, p. 2

mului din măreţul său trecut şi o mărturie pentru asupritorii noştri de ieri că majoritatea locuitorilor Ardealului o formează românii din satele răspândite pe toate văile și dealurile, și nu ungurii: stabiliți doar în câteva orașe mari... /

Ziua întâi a serbărilor. Sâmbătă, dimineaţa, întreg oraşul e îmbrăcat în sărbătoare. Drapelele naţionale împodobesc multe case. Gara e îmbrăcată în verdeaţă și treicolor, şi cercetașii cohortei „Horia" primesc oaspeţii, care au sosit în ajun. / La ora 9, începe, la cele două biserici româneşti, din strada Petru Maior, **slujba dumnezeiască**. / La biserica unită, servește părintele protopop Elie Câmpeanu, înconjurat de părintele canonic Ion Agârbiceanu, de la Cluj, părintele Iuliu Maior, directorul școlii comerciale superioare de băieţi din Blaj, părintele I. Dredeţianu şi părintele I. Miclea. / **Şedinţa de deschidere**. Ședința festivă a adunării s-a deschis la ora 11, în sala Cea mare a măreţului palat cultural. Sala e luminată frumos cu becuri electrice. La masa prezidențială iau loc: Dl Iuliu Moldovan, profesor universitar din Cluj, președintele „Astrei"; Dl Gusti, profesor universitar din Bucureşti, fost ministru al Şcolilor; Prea Sfinția Sa Arhiereul Stan de la Sibiu; părintele protopop Elie Câmpeanu; Porubschi, prefectul judeţului Mureş, şi alţi membrii ai comitetului central... / La sfârşitul şedinţei, s-au ales, la propunerea dlui prof. I. Bozdog, feluritele comisiuni, după care a urmat masa (banchetul) la restaurantul „Central".

Conductul etnografic şi defilările. / Defilarea începe la ora 3 jumătate, printr-un mândru banderiu de călăreţi, tineri voinici din comuna **Ruşii-Munţi**. / Urmează, apoi, Liceul de fete „Unirea". Mândre domnițe, îmbrăcate în costume naționale. / Urmează **Toplița de Mureş**, care

se distinge prin mulţimea femeilor în costume naţionale, numite împrejurătoare. / Comuna **Voiniceni** apare, cu preoţii şi învățătorii în frunte, şi cu o frumoasă nuntă țărănească. În fruntea carului, tras de patru boi, păşeşte lin un moş bătrân, cu plete lungi. / Vine un car cu șezătoare, apoi comunele **Band**, **Grebeniş**, **Dileul vechi**, **Mădăraş Fânaţe**, **Tirimia de Mureş**, **Lechința**, **Sânmârtin**, cu feciori și fete care se întorc de la seceră, cu grâu şi cununi în mâini. / Vine, apoi, comuna **Socol**, cu călușeri, **Ocnița**, **Lunca**, **Frunzeni**, **Archiud**, **Milaş**, **Pintic**, **Băiţa**, cu irozi, **Maioreşti**, cu nuntă mare, un car aduce hainele miresei, **Jabenița**, **Solovăstru**, cu nuntă, **Adrian**, **Caşva**, **Deda**, **Petriş**, **Filea**, **Ibăneşti**, **Orşova**, **Hodac**, **Chiherul de sus**, cu şezătoare, **Habic**, **S. Mihai**, **Comori**, **Şerbeni**, **Căcuciu**, **Nadăşa**, **Deleni**, **Morăreni**, **Răstoşnea**, **Săcal**, **Idicel**, cu şezătoare, **Aluniş**, **Porceştii**, **Râpa**, **Vătava**, **Dumbrava**, cu feciori îmbrăcaţi oieri, **Sântu**, **Luieriu**, cu o stână şi, în urma ei, o turmă de oi, apoi șoimii din **Suceac**, **Mociu**, **Mănăstireni**, **Aghireşu**, **Sâncraiu** şi **Tg-Mureş**. / După defilare, lumea s-a îndreptat

Spre arenele sportive. / Aici s-au produs cu frumoase exerciţii de gimnastică și cu mândre jocuri naţionale, șoimii din mai multe comune din județul Cluj. Cei din **Sâncraiu** au făcut o interesantă piramidă, în vârful căreia, un „şoim” ţinea un drapel, iar ceilalţi cântau „Peal nostru steag”. Corul a fost condus de părintele Ștefan Răcășan. / Au mai cântat şi alte comune, conduse fiind de învățătorii locali, şi au cântat foarte frumos, arătând astfel că multe şi frumoase lucruri se pot face, acolo unde poporul ascultă de conducătorii săi, dintre care cei mai apropiaţi sunt preotul şi învățătorul. / În timpul exerciţiilor de

la arena sportivă, dl Sextil Pușcariu, profesor universitar, ţinea, în sala festivă a primăriei, o temeinică cuvântare despre „Perspectivele culturale”, arătând cărări noi şi rodnice pentru „Astra“. / Seara, s-a dat, în sala mare a palatului cultural, un bogat şi strălucit concert. A cântat **corul Corservatorului din Tg. Mureş**, și mai multe doamne şi domni, ca soliști.

Ziua a doua. / Ziua a doua, 9 septemvrie, a fost rezervată lucrărilor membrilor Comitetului Central şi a președinților de despărțăminte... / S-au vizitat, apoi, expoziţia etnografică şi muzeul istoric etnografic, unde sunt depuse multe vase, bani şi alte urme găsite în apropierea **Târgu-Mureșului**, şi din care reiese limpede că poporul românesc se află pe acele plaiuri din vremuri bătrâne, de la începuturile sale.

Festivalul țărănesc. / La ora 4 și jumătate, „Şoimii Carpaţilor” au aranjat, în sala mare a palatului cultural, un prea frumos festival artistic. Amintim că „Șoimii Carpaților” sunt tineri ţărani din comune, instruiţi cu râvnă şi bunăvoinţă de către intelectualii consăteni lor. / La **Tg. Mureș** au cântat șoimii din comunele **Sâncraiu**, **Suceag**, **Aghireşu**, **Mociu** şi **Măneşţur**. / Toate punctele de cor, cântări şi gimnastică au fost executate foarte bine. S-au cântat doine, cântece patriotice şi s-au făcut exerciţii de gimnastică. Toate au reuşit minunat de bine”[62].

1946: „**Sfinţirea bisericii din Aţintiş**. În ziua de 28 şi 29 septembrie 1946, s-a făcut sfinţirea bisericii din Aţintiş, judeţul Turda, de către Î. P. S. Dr. Valeriu Traian Frenţiu, Administratorul Apostolic al Mitropoliei din Blaj. / În ziua de sâmbătă, 28 septembrie, Escelenţa Sa

[62] *Unirea Poporului*, Anul XVI, nr. 37, Blaj 1934, pp. 2, 3

Dr. Frenţiu a sosit în **Luduş**, cu trenul de la ora 11, fiind însoţit, de la **Blaj**, de părinţii Gheorghe Dănilă şi Augustin Folea, canonici, părintele Aurel Rusu, secretar mitropolitan, şi părintele Nicolae Florea, notar consistorial, părintele Grigore Sălăgeanu, administratorul Internatului Şcolii Normale. / În gara **Luduş**, Înaltul Ierarh a fost întâmpinat de dl Dr. Iuliu Popa, subprefectul judeţului **Turda**, de părintele Octavian Rusu, paroh ăn **Gheja**, şi părintele Naşcu Bogdan din parohia **Luduş** II. La intrarea în comuna Luduş, a fost întâmpinat de întreagă populaţia, în frunte cu dl Dr. A. Groza, prim-pretor, apoi primarul comunei, părintele Romul Popa, protopopul român ortodox, părintele preot romano-catolic, părintele preot reformat şi reprezentanţii comunităţii izraelite. / În faţa bisericii greco-catolice, renovată după multe lovituri, ce le-a suferit în războiul din 1944, primirea o face părintele Ioan Olteanu, protopopul **Ludușului**, dl avocat Dr. Ioan Pintea, prim-curatorul parohiei, şi doamna Hortenzia Rusu, prezidenta Reuniunii „Sfânta Maria”, iar domnişoara Angela Rusu prezintă un buchet de flori, în numele tineretului. / Intrând în biserică, se slujeşte Litia şi se fac rugăciuni pentru pomenirea eroilor care dorm somnul de veci pe teritoriul parohiei, căzuţi în 1944, în luptele pentru eliberarea Ardealului de Nord. Cântă frumos corul bisericii greco-catolice, condus de dl inspector şcolar Ioan Hirian. / La orele 15 şi jumătate, Înaltul Ierarh pleacă la **Aţintiş**. La intrarea în sat, e cea dintâi poartă de triumf. Aici e primit de autorităţile comunale. Apoi Excelenţa Sa intră în comună, într-un car frumos împodobit, tras de 6 boi. La a doua poartă de triumf din comună, îl salută preotul ortodox şi directorul şcolii, cu elevii. În faţa bisericii aşteaptă toţi credincioşii, în frunte cu preotul lor,

părintele Iacob Bucur, care binevenţează pe înaltul Arhiereu. / Intrând în biserică, se începe slujba Vecerniei şi partea întâi a actului sfinţirii. Biserica a fost zidită din jertfa credincioşilor, în anul 1930, sub păstorirea părintelui Gheorghe Nicoară, care se află acum în parohia **Mihalţ**. Sub actualul preot, părintele Iacob Bucur, în timpul războiului, s-a făcut împodobirea bisericii, fiind frumos zugrăvită de un pictor din **Târgu-Mureş** şi prevăzută cu un splendid iconostas, executat de dl Aurel Pop, profesor în Târgu-Mureş. / La slujba Vecerniei, Înaltul Arhiereu e înconjurat de părinţii canonici Gheorghe Dănilă şi Augustin Folea, şi de preoţii Naşcu Bogdan din Luduş, Alex. Caianu din **Cipăieni** şi Ionel Coman din **Iclăuzel**. Ca diaconi slujesc părinţii N. Florea şi A. Rusu. / Preoţii din tract ascultă mărturisirea credincioşilor.

A doua zi, duminică, în 29 septembrie, la orele 9, începe actul consacrării, cu aşezarea sfintelor moaşte, apoi sfânta liturghie arhierească. Excelenţa Sa Dr. V. Tr. Frenţiu ţine predică în curtea bisericii. Servesc, pe lângă preoţii însoţitori de la Blaj, protopopul districtual I. Olteanu, părinţii G. Grecu din **Cheţani**, Oct. Rusu din **Gheja** şi Iuliu Deac din **Hădăreni**. Cântările le execută frumos părinţii Ioan Florea şi Grigore Sălăgeanu din **Blaj**, iar răspunsurile liturgice, corul parohial în patru voci al credincioşilor din **Aţintiş**, instruit de dl Pintea, învăţător, un fiu al comunei. / La sfânta liturghie s-au împărtăşit mulţi credincioşi din Aţintiş şi din satele învecinate. / La orele 12, au avut loc recepţii în localul şcolii primare. S-au prezentat autorităţile administrative, preoţimea orto-

doxă, curatorul bisericii, reuniunea femeilor şi preoţimea tractuală. Apoi a urmat masa comună”[63].

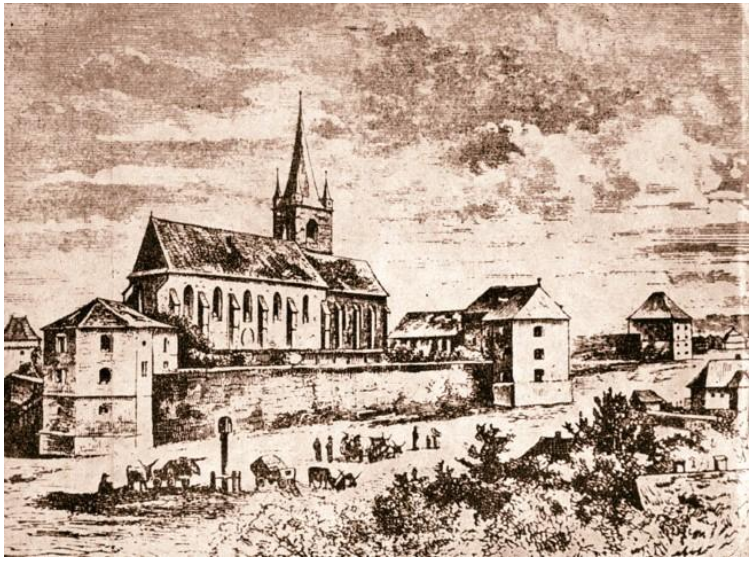

[63] *Unirea Poporului*, Anul XXVIII, nr. 41, Blaj 1946, p. 3

TÂRGU SECUIESC

(Chezdi, judeţul Covasna)

1550, *Chorographia Transilvaniei*: „**Ciucul** este un târg, în partea de miazănoapte, mai la stânga de **Chezdi** (Târgu Secuiesc), şi aşezat chiar la poalele Carpaţilor. Lipit de el, dinspre apus, este **Gurghiu** (Görgényszentimre, judeţul Mureş), la poalele aceloraşi munţi Carpaţi, regiune muntoasă şi aspră, la capătul de nord al Transilvaniei. Vecin cu Gurghiu este Scaunul Mureşului, aşezat spre miazăzi, în centrul provinciei Transilvania, de-a lungul râului Mureş, a cărui capitală e **Târgu Mureş** sau Neumarkt, pentru saşi, târg foarte mare, unde se ţin desele adunări ale secuilor.

Ungurii şi nobilii acestei regiuni sunt amestecaţi, în diferite locuri, cu saşii. Cu secuii se potrivesc destul de bine atât la limbă, cât şi la port şi la arme. Iar în treburi războinice socotesc că trebuie preferaţi tuturor celorlalte naţiuni, şi nu pentru un singur motiv. Aceste trei naţiuni, când îşi unesc puterile şi oştile, pentru a face o expediţie războinică, pot să dea, după socoteala comună, un număr de 90.000 şi chiar mai mult de oameni înarmaţi. Căci nu este un lucru neştiut, cât de multe primejdii şi cât de mari a îndurat această regiune de la neîncetatele atacuri ale duşmanilor, de atâtea veacuri încoace, totuşi nu a fost nici

o clipă în care duşmanii să nu fie înfrânţi, nu fără mare măcel, şi să nu fie apoi alungaţi cu totul.

Locuitori ai acestui pământ sunt şi românii, dar răspândiţi peste tot locul, fără un sediu precis. Iar germanii sau saşii au pretutindeni cetăţi foarte tari şi oraşe, şi întrec uşor, prin toate mijloacele lor, naţiunile celelalte. Pământul, prin firea sa, este foarte bogat în aur, argint, vin, cereale, păşuni, vite, izvoare, râuri, pe scurt au toate cele ce ţin de folosul şi înlesnirea vieţii, astfel că nu din întâmplare a fost numită Transilvania, de cei vechi, comoara regatului Ungariei"[64].

1607, iunie 5: „Simion Movilă Vodă scrie principelui Sigismund Rákóczy că, la noul termen fixat, 21 iunie 1607, delegaţii săi vor fi de faţă în oraşul **Târgu Secuiesc**"[65].

1849: „La ora 3, în după-amiaza zilei de 17 iulie, generalul Bem a părăsit **Miercurea Ciuc** (Csíkszereda), urmându-și trupele pe drum, în valea Casinu Nou (Kászon), spre **Târgu Secuiesc** (Kézdivásárhely). La miezul nopții, în aceeași zi, a ajuns la Szárazpatak (la 10 km nord de Kézdivásárhely) și pe 18, la Eresztevény. A stat aici până la ora unu, după-amiaza. Divizia secuiască, rapid reorganizată, era gata să lupte din nou. / Pe 17, generalul Lüders a sosit la **Fogaras** (a aşteptat mai întâi, până a sosit Clam Gallas la Braşov). **Făgăraş** a fost deja asigurat de comandantul anterior lui Engelhardt, Lüders. Generalul şi-a adunat trupele la Făgăraş, lăsând în urmă 8 bata-

---

[64] AŞSP, *Călători străini despre Ţările Române*, I, Bucureşti 1968, pp. 209, 210

[65] Veress, Andrei, *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei şi Ţării Româneşti*, vol. VIII, 1607-1613, Bucureşti 1935, p. 20

lioane, 3 escadroane de cavalerie şi 16 tunuri, pentru a-l sprijini pe Clam, daca era nevoie de legătura cu rușii, iar Lüders s-a dus la Szkor éra (lângă Turnu Roşu), cu cea mai mare parte a trupelor sale, pe 18. Engelhardt, așteptând venirea lui Lüders, și-a continuat călătoria spre **Sibiu**, pe 18, și a ocupat **Porumbacul** (Porumbak), pe 19. Aici a aflat că podul Oltului, de la **Bradu** (Fenyőfalva) era ocupat de un detașament maghiar; acesta era pasajul care ducea la Cheile **Turnu Roşu** (Vörötorony) și la Sibiu (Szeben)"[66].

1849: „Ramming scrie că generalul Bem a adunat 12.000 de oameni și 50 de tunuri, în Ținutul Secuiesc, cu scopul de a lua **Braşovul** și de a invada Moldova! Acest număr este fără îndoială foarte exagerat. În orice caz, Bem nu ar fi putut avea mai mult de șapte sau opt mii de oameni. Cu această armată, el se pregătea acum să înfrunte pe Clam Gallas și să ocupe **Sfântu Gheorghe** (György Sepsiszent). Numai posesiunea **Târgului Secuiesc** (Kézdivásárhely) nu ar fi acoperit suficient spatele generalului Bem, în timpul expediției moldovenești. De asemenea, a trebuit să se gândească să împiedice inamicul, deplasând trupe în sus, pe valea Oltului, ca să intre în stăpânirea drumului **Târgu Secuiesc** (Kézdivásárhely) – **Miercurea Ciuc** (Csíksereda) și să întrerupă legăturile acolo. Prin urmare, Bem a trebuit să ocupe **Sfântu Gheorghe** (Sepsiszentgyörgy), precum și linia Râul Negru (Feketeügy), pentru a preveni atacul lui Clam Gallas, de la Ozunca Băi (Uzon) către **Târgu Secuiesc**, care, la rândul său, amenința că va bloca strâmtoarea Oituz (Ojtoz). Pe 20 iulie l-a atacat pe Clam, care nu se aștepta

[66] Kovács, Endre, *Bem József*, Budapest 1954, pp. 329-338, 443, 574-596

deloc la acest atac. Pentru Clam, când a văzut că Bem nu l-a atacat la **Sfântu Gheorghe**, în valea Oltului, ci se îndrepta spre **Târgu Secuiesc**, în valea Caşinului (Kászon), a presupus cu siguranţă că generalul este acum în drum spre Moldova. Surpriza sa a fost cu atât mai mare când a primit vestea, pe 19, că o armată maghiară se pregătește să ocupe **Măieruş** (Szászmagyarós), între Földvár și **Racoşul de Sus** (Felsőrákos) și că se aștepta și un atac dinspre **Târgu Secuiesc**. I-a trimis un mesaj lui Dick, să trimită imediat cele patru batalioane ruse, de pe Grădina Zmeilor (Sárkány), pe drumul de la Földvár, către Munţii Perşani (Persány), pentru a sprijini armata austriacă. Cu toate acestea, acest ajutor nu a fost necesar, deoarece avanposturile maghiare s-au retras, pe 20. Atacul lui Bem din 20 a fost un dublu atac: împotriva brigăzii austriece a lui Van der Nüll și a detașamentului rus al lui Rennenkampf. După o scurtă rezistență, amândoi s-au retras. Comandanții de divizie și brigadă austriece, sub influența mai multor zile de anticipare nervoasă a atacului Bem, s-au gândit doar la retragere. Bem a capturat cu ușurință **Sângiorz** (György Sepsiszent). Cu aceasta, a văzut că tot Ținutul Secuiesc era acoperit, iar Clam Gallas nu putea face nimic împotriva lui, și, deci, putea să intre în Moldova. Clam Gallas a renunțat la Háromszék (lângă Sângiorzul Secuiesc) și și-a împărțit armata pe mai multe direcții, **pentru apărarea Braşovului**, unindu-le la **Hărman** (Szászhermány). Pe 21 iulie, Bem i-a scris guvernatorului: „Lucrurile nu merg rău aici. Oamenii din Secuime vin la mine în număr destul de mare, aproximativ 15.000 dintre ei s-au adunat deja. Din păcate, nu au nici o armă... În prezent, stau pe linia de la **Moacşa** (Maksa) – **Angheluş** (Angyalos) – **Sângiorzul Secuiesc**

(Sepsiszentgyörgy). Deci aproape întregul Ținut Secuiesc este asigurat. Respirăm liber și continuăm cu noi recrutări. Ca să-mi petrec util timpul de care mai am nevoie să pregătesc atacul împotriva inamicului, care își adună forțele **în jurul Brașovului**, numărând aproximativ 20.000 de oameni, mâine vreau să intru, prin defileul Oituzului, în Moldova"[67].

1896: „În şedinţa de alaltăieri a camerei ungare, din nou s-au dat, din partea unor miniştri, răspunsuri la diferite interpelări. Între altele, ministru de interne, Desideriu Perczel, răspunse la interpelarea făcută de deputatul Hosias Molnar, cu privire la nişte munți dintre Moldova şi Secuime, despre care numitul deputat zise că, cu toate că comisiunea de regulare a graniţelor a hotărât ca aceia să fie posesiunea oraşului **Târgu Secuiesc** (Kezdi-Vaşarheiu), totuși călugării mănăntirii române Sfântu Spiridon şi-au însuşit „cu putere" amintiţii munţi. Ministrul Perczel răspunse că are cunoștință despre acel caz „regretabil" şi că guvernul a recomandat oraşului Kezdi-Vaşarheiu să roage intervenția diplomatică. De-altmintrelea, ministrul de externe a fost rugat de-a dreptul de guvernul ungar ca să facă pașii necesari în această prvință, şi este aproape sigur că oraşul Kezdi-Vaşarheiu va primi despăgubire pentru daunele suferite"[68].

1932: „În luna martie, anul acesta, se împlinesc 40 de ani de la moartea pictorului Mişu Popp, un valoros, respectat şi iubit fiu al Braşovului… / Mişu Popp s-a născut la 19 martie, anul 1827, în Braşov, fiind al 8-lea din cei 9 copii rămaşi în viaţă ai lui Ioan Popp Moldovan de

[67] Kovács, Endre, *Bem József*, Budapest 1954, pp. 329-338, 443, 574-596

[68] *Gazeta Transilvaniei*, Anul LIX, nr. 132, Brașov 1896, p. 1

Galaţi, de profesiune pictor, sculptor și poleitor, de origine din ținutul Făgărașului, şi care a avut 11 copii, cu care l-a dăruit prima și unica sa soție…

Originea familiei Popp sau Pop, Popu, Pap, Popa sau chiar al Popi, cum se mai numeşte ea în documente, se pierde în trecutul depărtat al Românilor din țara Făgărașului. După toate probabilitățile, această familie face parte din grupul de moșneni de baştină, împroprietăriți, pe vremuri, de voievozii Ţării Româneşti şi trebuie să fi fost una din familiile de frunte din **Galaţii Făgărașului**, unde unii din descendenți s-au văzut nevoiți a ocupa, din generație în generaţie, modeste demnități în biserica românească din acel loc, pe de o parte pentru a scăpa de persecuțiunile necurmate ale stăpânitorilor străini, pe de alta pentru a-și putea păstra neatinse religia și naționalitatea. / Se întâmplă, însă, că un principe ardelean găseşte, la una din aceste familii de cucernici preoți români din **Galaţi**, merite deosebite şi o ridică în rândul nobililor. / Într-adevăr, Mihail Apafi I (1661-1690), principe ardelean, care, pe cât știm, nu avea nici cea mai mică înrudire cu neamul românesc, prin diploma emisă la data de 14 aprilie 1668, din **Făgăraş**, înalță în rândul nobilimii nu numai pe Ioan Popa (al Popi), preot român din Galaţi, ci şi pe fiii săi, Zaharie şi Ioan, asemenea şi pe fiicele sale, Stanca, Bucura şi Ana, cum şi pe succesorii tuturor acestora, acordându-le predicatul „de Galaţi”.

Unul din urmaşii familiei de preot Ioan Popa de Galaţi este, fără îndoială, Ioan Popp Moldovan de Galaţi, tatăl pictorului. Născut la 1774, el este probabil unul din descendenții direcţi ai acelui Ioan, boierit odată cu tatăl său şi menţionat în diploma din 1668, ceea ce se confirmă, de altfel, şi prin relatările membrilor în viață ai

acestei familii, şi de care îi separa un interval de timp de numai 106 ani. / După spusele urmaşilor, tatăl pictorului era stabilit, la începutul carierei, în **Făgăraș**, unde s-a căsătorit cu Elena Ivan, de origine tot din **Făgăraş**, și unde, pe lângă averea agonisită de el însuşi, mai avea şi pe aceea provenită din moştenirea părintească, bineînţeles foarte redusă, în urma numeroaselor ieșiri din indiviziune, dar la care ţinea cu sfințenie, aproape ca toți cei din ţara Oltului, deşi folosul ce-l aveau de pe urma unor asemenea moșteniri era destul de mic, reducându-se uneori la o singură încărcătură de fân, încăpând într-o căruță.

Darul desenului, acel al picturii și al sculpturii au fost probabil de multă vreme însuşiri personale de distincție la unii din membrii familiei și au fost cultivate de ei cu lăudabilă stăruinţă, fie din curată plăcere, fie ca un frumos mijloc de câștig, mai întâi pe un teren de activitate bisericească, la început limitat la ţinutul Făgărașului, dar care, cu timpul, deveni tot mai întins, căci îl vedem pe Ioan Popp Moldovan de Galaţi părăsind, mai târziu, cu toată familia, Făgărașul pentru alte meleaguri, ajutat fiind, mai întâi de fiul său cel mai mare Nicolae, şi în urmă aproape de toţi ceilalţi fii, în munca prosperă în ale artei. / Urmașii în viață confirmă cele de mai sus, susținând că şeful acestei familii de modeşti artişti români a executat, la începutul carierei sale, lucrări de pictură și de sculptură mai cu seamă pentru bisericile românești, la care lucrări s-au mai adăogat şi cele pentru particulari şi autoritățile din **Făgăraş**, unde a fost totdeauna bine apreciat, însă urme de activitatea sa în această parte a ţării Oltului, unde şi-a petrecut întreaga tinerețe şi primii ani de căsnicie nu s-au putut descoperi, cu toate cercetările făcute, şi informaţiile cerute până în prezent persoanelor de seamă din

Făgăraş şi **Galaţi**, unde probabil s-a născut. Doar membrii familiei rămaşi în viaţă dacă mai posedă încă câte o iconiță, făcută de „Nenea Ioniţă" al lor și pe care o păstrează ca pe o relicvă rară… / Cu asemenea aptitudini, care, pe vremea aceea, erau rare la persoanele de seamă din acest colț al Ardealului, Ioan Popp, cum începuse săşi zică, de la o vreme, era foarte căutat şi, urmând parcă valea Oltului, ajunse până hăt, în secuime, unde dânsul, şi în urmă fiul său Nicolae, construiră mai multe altare și amvoane, cu toate podoabele de sculptură şi pictură necesare, în... bisericile romano-catolice ungureşti din acea regiune. Probabil că s-a întâmplat la fel şi cu unele biserici de același cult de pe valea Someşului, căci, cu timpul, Ioan Popp ajunse să facă lucrări până şi în **Gherla**, unde se stabili, mai târziu, un nepot de fiu al său. / Desigur, din această epocă datează schițele de ornamente, amvoane și altare, datorate lui Ioan Popp și depuse în biblioteca despărțământului Asociaţiunii pentru literatura română şi cultura poporului român „Astra" din Braşov, salvate fiind de la pieire, de către un pasionat iubitor de arta trecutului nostru, care este neobositul conducător al acestei reviste, dimpreună cu o altă colecție, mai numeroasă, de desene, reprezentând tot altare și amvoane, însă acestea din urmă întocmite de Nicolae Popp-fiul, care, prin anii 1835, până la 1854, începu să lucreze singur, fie că tatăl său era ocupat cu lucrările proprii în altă parte, fie că dânsul executa, la lucrările fiului său, numai pictura. / Numeroasele lucrări contractate în secuime, pe de o parte, și mijloacele primitive de transport din **Făgăraş**, la aceste lucrări, pe de altă parte, au făcut pe Ioan Popp să părăsească localitatea sa de baştină, dimpreună cu întreaga familie, constând din soţie şi 5 copilaşi, și, după un popas

mai îndelungat la **Miercurea-Ciuc**, în secuime (un altar destinat bisericii franciscane din **Şimleu-Ciuc** și altul bisericii romano-catolice din **Sântimbru-Ciuc**), să se stabilească definitiv la **Braşov**, unde ajunse prin anul 1818, lăsând bruma de avere ce o avea la **Făgăraş**, în seama rudelor de acolo. / Ultimii săi 4 copii s-au născut la Braşov. / La 7 august 1829, scrie fiului său Constantin, la **Făgaraş**, că, la acea dată, era ocupat cu executarea unui amvon, care există și astăzi la biserica Sf. Treimi din Braşov-Tocile, a cărei zidire se terminase tocmai înainte cu 3 ani. / A murit în 1869, după ce atinse respectabila vârstă de 95 ani şi la 2 ani după pierderea vrednicei sale soţii, în casa proprie, pe care o stăpânea, încă de pe la anul 1843, situată în „Uliţa Mare", şi având, pe acea vreme, numărul 1443, care, după cum am constatat, corespunde actualmente imobilului cu numărul 1 din strada Prundului de astăzi, colţ cu strada Cimitirului, şi care a devenit, mai târziu, dimpreună cu alt imobil învecinat, proprietatea pictorului M. Popp… /

Mișu Popp a petrecut vârsta fragedă a copilării în cercul restrâns al familiei, stând, la început, mai mult sub influența mamei sale, decât sub acea a tatălui, care, cu îndeletnicirile sale de artist, în felul său, era reținut de lucrări, fie în atelierul său, fie departe de cămin, şi pe care uneori abia le mai putea prididi. De la mamă a învățat, de altfel, ca toți frații şi surorile sale, primele poveşti şi rugăciuni şi a primit cele dintâi cunoştinţe de citire. Surorile sale, mai ales, au completat cunoştinţele ce mai lipseau, care au fost apoi mult sporite, mai întâi în şcolile din secuime, apoi de către dascălul bisericii Sf. Nicolae și, la sfârşit, în şcoala grecească şi cea ungurească din **Braşov**… / Însă părinţii săi, socotind că lucrările de artă bise-

ricească se vor isprăvi în secuime, cum s-au isprăvit şi la **Făgăraş**, şi în alte părţi, şi în dorința de a da altă direcțiune aspiraţiunilor de propăşire abia mijinde ale celui de al treilea fiu al lor, s-au hotărât să înscrie pe tânărul Mișu, care împlinise tocmai 15 ani, ca elev în școala militară grănicerească din Kézdi-Vásárhely, astăzi **Târgul Secuiesc**, unde, făcându-și stagiul de „cătănuță", cum se numeau în Ardeal elevii acestor şcoli, să poată intra apoi în vreunul din regimentele de grăniceri române de pe atunci din Năsăud, Orlat sau Caransebeș, cum au procedat, pe acea vreme, şi alţi tineri din societatea românească… / Terminându-se şcoala, reveni imediat şi fără nici o părere de rău la lucrările tatălui său, hotărât să nu mai părăsească paleta, cu toate protestările ce veneau din partea celor din cercul familiei şi, punându-se cu tot dinadinsul pe lucru, făcu, în scurt timp, progrese de toată lauda. Acest fapt, la care s-a mai adăogat și dârzenia tânărului pentru progres, căci, spre deosebire de ceilalţi fraţi mai mari, el a dat încă de mic copil dovezi de un talent deosebit, în special pentru pictură, au determinat pe părinți să trimită pe fiul lor, Mişu, spre a se perfecționa în străinătate, alegând, în acest scop, capitala Austriei, unde se duceau și către care se simțeau atraşi, pe atunci, aproape toţi tinerii ardeleni dornici de cultură. / Plecarea se fixă pentru toamna anului 1845, termen care sosi pentru toți, afară de Mişu, mai repede de cum se aşteptau, În familie, erau atât de mulţi, încât, deşi una singură, totuşi parcă formau o numeroasă societate, care făcea ca nimeni din cei care o constituiau să simtă nevoia unei alte societăți…

În sfârşit, după o călătorie de mai mult de două săptămâni, ajunseră în furnicarul de lume din capitala Austriei, trăgând, mai întâi, în unul din cele mai bune

hoteluri din centrul orașului, pe care repede îl schimbă cu unul din cartierul Leopoldstadt, mai potrivit cu mijloacele sale de trai, despărțindu-se cu greu de bunul său însoțitor român, în această primă a sa călătorie „în lume”… / Însă timpul trecea, fără să fi atins scopul pentru care venise şi care era să urmeze visata școală specială de perfecționare în pictură. În această situație, destul de neplăcută pentru un tânăr avizat la puterile proprii şi care se vede deodată singur printre străini, se întâlni, din fericire, cu un ofițer român, care făcea parte din garnizoana Vienei, un vechiu prietin al familiei (căpitanul Cerghedi, dispărut, mai târziu, în mod misterios, pe când era la Segedin), transferat de curând acolo, şi care îi fu de mult folos, căci, în scurt timp, schimbă odaia din hotel cu o cameră din apropierea locuinţei bunului său ocrotitor, fapt care făcu pe tânăr să nu se mai simtă străin în noul mediu, menit să-l conducă pe calea perfecțiunii. Renunțând a mai aştepta rezultatul intervențiilor sale anterioare, îl vedem pe tânărul Mişu Popp, scurt timp după această norocoasă întâlnire, urmând foarte mulțumit cursurile profesorului de pictură Gselhofer, de la Academia de arte frumoase „Sf. Ana” din Viena, al cărei rector era, la acea epocă, profesorul Anton Petter”[69].

[69] *Ţara Bârsei*, Anul IV, nr. 2, Braşov 1932, pp. 99-120

TÂRGUŞOR

(Oşorhel, Oşorheiu, Wasarhel,
azi **Târguşor**, judeţul Cluj)

1357, mai 23, Mănăştur: Conventul mănăstirii Mănăştur înştiinţează pe voievodul Andrei că, după întoarcerea trimişilor la moşia **Măhal** (Mohal, judeţul Cluj), adică Ioan, fiul lui Dumitru de **Galaţi** (Galaz, azi **Galaţii Bistriţei**, judeţul Bistiţa-Năsăud), trimisul regal şi călugărul Ioan „ei, în joia de după a cincisprezecea zi de la sărbătoarea fericitului mucenic Gheorghe (11 mai), au chemat pe toţi vecinii şi megieşii şi, de faţă cu aceştia, au hotărnicit-o după adevăratele şi vechile ei hotare, apoi au dat-o magistrului Nicolae zis Wos… / Iar semnele de hotar purced astfel: de la hotarul moşiei **Sântioana** (Scebthyuan, Zenthiuan, judeţul Cluj) chemată adică **Byham** (lângă Sânmartin, judeţul Cluj), pe lângă pârâul Lacul Cerbilor, este o movilă de hotar; iar din acest pârâu, o jumătate ţine de moşia Măhal, iar cealaltă de satul numit **Fizeş** (Fyzes, **Fizeşu Gherli**, judeţul Cluj). De aici au mers la răsărit, la un alt pârâu, care se varsă în pârâul Lacul Cerbilor, din care o jumătate ţine de moşia **Oşorhel** (Wasarhel, azi **Târguşor**, judeţul Cluj), cealaltă de Măhal; apoi s-au dus spre răsărit, pe lângă acelaşi pârâu, spre

moşia **Diviciori** (Deuecher, Deuecher Superior, **Diviciorii Mari**, judeţul Cluj), adică a lui Petru, fostul voievod al Transilvaniei, şi, de aici, înaintând de la acel pârâu spre miazăzi, la un deal numit Creasta şi acolo au aflat două semne vechi de hotar, din care unul ţine de moşia Diviciori, iar celălalt de Măhal; de aici, au ajuns deasupra acelei Creste şi acolo au aflat două semne de hotar vechi; de acolo, mergând pe aceiaşi Creastă, au aflat două movile de hotar vechi, înşirate una lângă alta şi apoi s-au dus către netezişul acelei Creste, spre miazăzi, şi, pe netezişul acelei Creste, au aflat patru semne de hotar vechi, din care unul desparte moşia **Ghiolţ** (Geuch, înglobat în **Ţaga**, judeţul Cluj), altul moşia **Bonţ** (Nyres, judeţul Cluj), al treilea moşia Diviciori, iar al patrulea moşia Măhal; de aici au mers spre apus şi, în jurul acelei Creste, au aflat două semne de hotar vechi şi, înaintând mai departe, pe acea Creastă, au recunoscut alte două semne de hotar vechi, iar de acolo, pornind mai departe, au aflat o veche movilă de hotar şi acest semn deosebeşte şi desparte moşiile Sântioana, Măhal şi Ghiolţ, şi aşa se sfârşesc semnele de hotar ale moşiei Măhal”[70].

[70] AŞCP, *Documenta Romaniae Historica / C. Transilvania* (1356-1360), vol. XI, Bucureşti 1981, doc. 152, pp. 140-142

TÂRGUŞOR

(Azonwasara, judeţul Bihor)

1357, iulie 25, Oradea: Capitlul bisericii din Oradea adevereşte că „Mihail, fiul lui Mihail de **Eghazaskereky** (dispărut, lângă Diosig, judeţul Bihor), şi Mihail şi Nicolae, fiii lui Pousa de celălalt **Cherechiu** (Kereky, judeţul Bihor)… râvnind să se bucure necurmat de dreptul lor de stăpânire… prin mijlocirea lui Ştefan, Andrei şi Dominic, fiii lui Beke de **Olosig** (Olazy, judeţul Bihor), Ioan, fiul lui Serephel de **Cheniz** (Keniz, azi **Voivozi**, judeţul Bihor), Iacob, fiul lui Mihail de **Sâncraiu** (Zenthkyral, azi **Eriu-Sâncrai**, judeţul Satu Mare), şi Luca, fiul lui Ştefan de **Deapoi** (Gyapol, Gyapul, azi dispărut, judeţul Bihor), au hotărât şi au despărţit unele de altele zisele lor moşii, ridicând semne noi de hotar şi întărindu-le pe cele vechi. Şi anume, mai întâi începând de la răsărit, lângă cele trei semne de hotar de frunte, care despart între ele acele moşii, numite Kereky și Cherechiu, precum și **Târguşor** (Azonwasara, judeţul Bihor), și pe care le-au lăsat neatinse, au ridicat din nou o movilă de hotar; de aici înaintând spre apus, printre pământurile de arătură, au săpat o movilă de hotar; apoi tot în partea aceea, la o mică depărtare, lângă un drum care duce, de la sus-numita (moșie) Cherechiu a pomeniților fii ai lui Pousa,

spre satul Târgușor, au ridicat, dinspre răsărit, o movilă de hotar; de aici, trecând acel drum spre apus și coborând spre un oarecare pârâu, au ridicat lângă acesta, dinspre răsărit, o movilă de hotar. De aici, după cum spun aceste părți, mersul semnelor de hotar dă în acel pârâu, care este luat între dânșii ca hotar, și prin acel pârâu înaintează puțintel spre miazăzi, către moșia sus-pomenită a acestor fii ai lui Pousa, și cotește spre apus, și, prin sus-pomenitul pârâu, care e așezat între aceste moșii ale ziselor părți, trece pe lângă un pământ numit Locul Cărămidăriei și, înaintând puțin, iese din acel pârâu spre apus, unde, lângă acel pârâu, se află o movilă de hotar nou ridicată; mergând apoi tot spre apus, lângă un semn vechi de hotar, au ridicat alt semn nou; de aci, mai încolo, în aceeași parte, au săpat, între pământurile de arătură, un semn nou de hotar. În cele din urmă, au ajuns la două semne vechi, puse lângă Pârâul Mare, și, încuviințându-le, s-au mulțumit cu ele”[71].

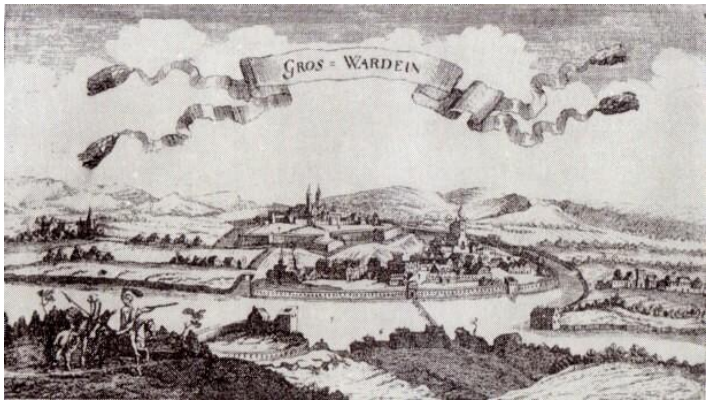

[71] AȘCP, *Documenta Romaniae Historica / C. Transilvania* (1356-1360), vol. XI, Bucureşti 1981, doc. 165, pp. 160-162

TÂRNAVA

(fosta Proştea Mare, Noghekemczew, judeţul Sibiu)

1356, aprilie 6: Andrei, voievodul Transilvaniei, scrie capitlului bisericii Transilvaniei că s-a jeluit Pavel, prepozitul bisericii din Sibiu, că „hotarele unor moşii ale sale, numite **Târnava** (fosta Proştea Mare, Noghekemczew, judeţul Sibiu) şi **Târnăvioara** (fosta Proştea Mică, Kysekemczev, judeţul Sibiu), sunt hotărnicite prin bătrânele şi vechile semne de hotar, în temeiul unei scrisori a lui Ştefan, fostul vicevoievod al Transilvaniei… şi că atunci când a vrut să pună semne de hotar în partea de apus a acestor moşii dinspre satul **Micăsasa** (Mykezaza, Mykezata, Fugindorf, judeţul Sibiu) şi o sesie numită **Kyralreve** (Kyralreue, lângă Micăsasa, judeţul Sibiu), care din moşi strămoşi le-a aparţinut şi trebuie să le aparţină… satul Târnăvioara al prepozitului este legat prin vecinătate nu cu moşia Misăsasa, ci cu moşia lor Kyralreve". Voievodul cere trimiterea oamenilor de mărturie, care să restabilească „vechile movile de hotar între moşiile Târnăvioara şi Kyralreve"[72].

[72] AŞCP, *Documenta Romaniae Historica / C. Transilvania* (1356-1360), vol. XI, Bucureşti 1981, doc. 10, pp. 13, 14

1358, februarie 23, Cetatea de Baltă: Vicevoievodul Dominic scrie capitlului bisericii Transilvaniei că, în adunarea nobililor de la Turda, „ridicându-se din mijlocul altor susţinători de pricini, Ioan, fiul lui Mihail, Dumitru, fiul lui Nicolae, şi Ioan, fiul lui Petru, nobili de **Cecălaca**, au declarat că moşia numită **Kyralreue** (lângă Micăsasa, judeţul Sibiu), aflătoare lângă râul Târnava Mare, între moşiile **Micăsasa** (Mykezaza, Mykezata, Fugindorf, judeţul Sibiu) şi **Proştea Mică** (azi, Târnăvioara), în comitatul Târnava, care acum era cu totul lipsită de locuitori a ţinut şi ţine de ei, prin dreptul de moştenire de la bunicul şi străbunicul lor… şi că locuitorii sau oaspeţii din satul Micăsasa, cu de la sine putere, culeg şi folosesc toate roadele acelei moşii… Acei juzi ai nobililor şi asesori juraţi, jurând pe credinţa lor, cu mâna pe lemnul crucii, au mărturisit că moşia Kyralreue ţine, prin drept de moştenire, încă din vechime de pomeniţii Ioan, fiul lui Mihail, Dumitru, fiul lui Nicolae, şi Ioan, fiul lui Petru de Cecălaca, şi că acei locuitori l-ao omorât, tot acolo, pe Mihail, tatăl acelui Ioan, iar pe ei, fiind în vârstă fragedă, i-au gonit atunci de pe zisa lor moşie. De aceea, domnul nostru, voievodul, ne-a poruncit ca, prin mărturia voastră, să facem ca pomeniţii Ioan, fiul lui Mihail, Dumitru, fiul lui Nicolae, şi Ioan, fiul lui Petru, să fie puşi în stăpânirea moşiei Kyralreue, de către omul nostru, şi să fim datori a-i aşeza în stăpânirea zisei moşii”[73].

1359, iunie 21, Sibiu: Capelanul regelui Ludovic şi cavalerul curţii reginei dau de ştire că, atunci când au „fost în oraşul **Mediaş** (Medyesch, Megyes, Mehhes, judeţul Sibiu) şi au venit cei din obştea saşilor, înfăţişându-

[73] AŞCP, *Documenta Romaniae Historica / C. Transilvania* (1356-1360), vol. XI, Bucureşti 1981, doc. 224, pp. 231-234

se, între alţii, Nicolae, parohul, şi Ioan, judele de **Basna** (Bazna, Bozna, azi **Bazna**, judeţul Sibiu), ni s-au plâns împotriva obştii saşilor din **Velţ** (Velcz, judeşul Sibiu), care au tăiat şi taie neîncetat o parte din pădurea acestora, aşezată în hotarul şi marginile satului Basna, în vecinătatea moşiilor **Boian** (Bayan, Villa Bonetis, judeţul Sibiu), ce e a Cetăţii De Baltă şi **Proştea Mare** (fosta Proştea Mare, Noghekemczew, azi **Târnava**, judeţul Sibiu) a domnului prepozit de Sibiu, dinspre părţile de miazăzi şi de apus, spre paguba şi dauna lor… / , împreună cu bătrânii saşilor din acest scaun de Sibiu… am dat sus-scrisa parte de pădure acestor saşi din Basna”[74].

„Pentru ultima oară, întâlnim pe Brodnici într-un document din anul 1359, emanat din cancelaria regelui Ungariei, Ludovic I. / Prepozitul din Sibiu s-a plâns regelui că sașii din scaunul Cincului au pus stăpânire cu puterea pe moșia sa, Proștea, Prepostfalva – alio nomine Prodnik nuncupata – și că acum o dețin ocupată samavolnic, în prejudiciul și paguba sa. De aceea, regele însărcinează Capitlul din Alba Iulia să cerceteze faptele și, la prima congregaţie generală, de la Alba Iulia, unde era acum reședința episcopatului din Ardeal, să-i raporteze cum stau în realitate lucrurile. / Comuna **Proștea**, numită astfel, desigur, după numirea germană de Probstdorf, se găsește în județul Târnava Mare, plasa Agnita, și are o populatiune, în marea sa majoritate, formată din români, câțiva unguri și restul sași. Satul se numea, altădată, după cum ne arată documentul de mai sus, **Prodnik**. / Nu în-

[74] AŞCP, *Documenta Romaniae Historica / C. Transilvania* (1356-1360), vol. XI, Bucureşti 1981, doc. 390, pp. 394-397

cape îndoială că avem de a face, în această comună, cu urmașii foștilor Brodnici”[75].

1784: Răscoala lui Horia, Cloşca şi Crişan: „Țăranii din judeţele Zarand şi Hunedoara voiau să înceapă revoluţia în ziua de Bobotează a anului 1785, iar ţăranii din comitatul Albei, în luna lui mai a aceluiaşi an. / Joi, **28 octombrie 1784**, fiind zi de târg la **Brad** (comitatul Zarandului), îşi face apariția aici căpitanul Crişan, ca trimis din partea lui Horia, şi, ascuns sub podul de peste Criş, cheamă la dânsul pe mai mulți țărani din diferite sate, cărora le spune că Horia a fost la Viena, la împăratul, de la care a adus ordin ca ţăranii români să capete arme şi să nu mai facă nici un serviciu nobililor. Spre încredințare, Crişan arătă țăranilor crucea de aur a lui Horia şi-i invită ca, pe duminica viitoare, 31 octombrie, să vină, din fiecare sat, câte 3 sau 4 țărani, la biserica din **Mesteacăn**, ca să asculte porunca împărătească. / În ziua de 31 octombrie, se adunase, în secret, la biserica din Mesteacăn, vreo 600 ţărani din districtul Zarandului, al Hunedoarei şi din munţii Abrudului. La adunarea aceasta, Crişan înfăţişă ţăranilor crucea de aur şi o scrisoare, apoi le făcu cunoscut că Horia, fiind bolnav, nu poate asista la adunare, dar că l-a însărcinat pe dânsul să vină şi să le spună că, din ordinul împăratului Iosif II, să se ducă cu toţii la **Alba Iulia**, ca să primească arme şi să fie grăniceri, împăratul lăsând la libera voie a fiecăruia sau de a fi militar, deci scăpat de iobăgie, sau de a face, şi de aici, înainte, serviciu de iobagi, pe seama nobililor.

În ziua de 1 noiembrie, țăranii întruniţi la Mesteacăn ajung, în drumul lor spre Alba Iulia, ca să primească

[75] Popa-Lisseanu, G., *Românii în izvoarele istorice medievale*, București 1939, p. 155

arme, în satul **Curechiu**, însă în număr cu mult mai considerabil. Mulțimea poporului crescuse enorm. În aceiaşi zi, noaptea, târziu, sosiră la Curechiu subprefecții Mihai Gal din **Baia de Criş** şi Wolfgang Nalaczi din **Brad**, însoţiţi de o gardă de 4 soldaţi, ca să prindă pe căpeteniile țăranilor, în special pe Crişan. Dar mulțimea de ţărani, aflând de veste, dau alarma prin chiote, trag clopotele de la biserică şi se aruncă, din toate părțile şi cu ceea ce apucară în mâini, asupra celor doi subprefecţi, pe care îi uciseră pe loc. Gornicul Petru Kara din **Criştior**, spionul nobililor, fu prins şi executat imediat, din ordinul lui Crişan, iar cei 4 soldați fură dezarmaţi, bătuţi şi apoi puşi în libertate. Revoluţia era acum proclamată.

Primul atac al ţăranilor răsculați fu dat asupra nobilimii din **Criştior**, în ziua de marți, dimineață, în 2 noiembrie, când, cu o furie vehementă, ţăranii dau năvală asupra curților nobililor şi execută 17 persoane din nobilimea de aici, printre care 12 membri ai vechii familii Kristyori, de origine română, dar, cu timpul, catolicizaţi şi maghiarizați. Puțini nobili scăpară, cu fuga, prin păduri, iar ceilalți, bărbați, femei şi copii, fură făcuţi prizonieri şi, apoi, cu toții botezați în religia română ortodoxă, de către preotul Constantin Turciu, zis şi Popa Costan. / Din **Criştior,** trupa ţăranilor răsculați se împărți în două: o parte apucă drumul spre **Mihăleni**, iar căpitanul Crişan, cu oamenii săi, atacă, în aceiaşi zi, după amiază, nobilimea din orăşelul **Brad**. Cei mai mulți dintre nobili, refugiindu-se în turnul bisericii reformate, sunt daţi jos de mulțimea înfuriată, care execută, pe loc, pe mai mulți dintr-înşii, iar pe alții îi grațiază, după ce primesc să se boteze în religia românească. Aici au căzut victime ale furiei populare şi mai mulţi negustori evrei, dintre care unii au fost şi ei

botezați. / Acum, ţăranii începură a se ridica în masă, în toate părțile Zarandului. Cete noi de ţărani soseau, pe fiecare oră, în trupa lui Crişan. / Din **Brad**, mulțimea ţăranilor se diviză iar în mai multe părți, apucând fiecare trupă câte o direcție diferită, prin toate colţurile Zarandului.

În ziua de 5 noiembrie, căpitanul Crişan atacă curţile nobilimii din comuna **Ribiţa**, unde, după o luptă înverşunată, în care sunt uciși 7 oameni din trupa lui Crişan, românii ucid şi execută 42 persoane, nobili şi particulari. / Trupa țăranilor, care plecase, marţi, la amiază, în 2 noiembrie, din **Criştior**, ajunge, în aceeaşi zi, în comuna **Mihăleni**. Singurul nobil de aici, Ladislau Csiszar, auzind că ţăranii răsculați vin asupra sa, încearcă să fugă repede, cu familia, prin păduri, dar abia face câțiva paşi de acasă şi este prins, cu toată familia, şi executat cu doi copii ai săi şi cu un frate al său. Soţia lui Csiszar, care era fiica fostului prefect, baronul Hollaky, o femeie tânără şi foarte frumoasă, îmbrăcată în haine ţărăneşti, la propunerea preotului ortodox din Mihăleni, se ascunde în podul bisericii române. Descoperită fiind, a doua zi, de doi iobagi, aceştia o duc în biserică, unde o forțează să depună jurământ că se leapădă de religia catolică şi trece la religia românească. A doua zi, joi, nefericita femeie, aflând că vine şi Crişan, cu trupa sa, la Mihăleni, fuge prin păduri, dar este prinsă de ţăranii răsculați, care acum voiau s-o execute. Dar lui Crişan i se făcu milă de ea şi o lăsă în viață, cu condițiunea, cum se plânge dânsa, ca să se boteze din nou. Trista soartă a acestei femei a format obiectul unei descrieri sentimentale, din partea istoricului transilvan, abatele Iosif Carol Eder, care spune că, în timpul acela, era o crimă în ochii țăranilor români de a se fi născut cineva din sânge unguresc. / Tot joi, în 4 noiembrie,

altă ceată de țărani atacă nobilimea şi populaţia ungurească din **Baia de Criş**. Aici distrug mănăstirea călugărilor franciscani, botează în religia românească pe văduva subprefectului Mihai Gal, ucis la Curechiu, cu două zile mai înainte, şi o mărită după un iobag român; ucid pe avocatul O. Szentkiralyi, apoi pe un curier al comitatului şi pe un nobil, cu numele Iosif Kis. În acelaşi timp, sentinelele răsculaților din satul **Târnava** prind pe o femeie din **Beiuş**, cu numele Eva Ajtal, care călătoria la părinţii săi, în **Abrud**, şi pe care țăranii voiau s-o execute, crezând că e unguroaică, cum şi era de fapt. Femeia însă scăpă de la moarte, declarând că e româncă, dar, spre convingerea ţăranilor, ea trebui să spună, în româneşte, rugăciunea „Tatăl nostru".

În timp de 4 zile, de la 2, la 5 noiembrie 1784, mai sunt atacate curțile nobililor din satele **Trestia**, **Lunca**, **Luncoiul de Sus**, **Luncoiul de Jos**, **Ociu**, **Hălmagiu**, **Hălmăgel**, **Pleşcuta**, **Ţărmure**, **Tomeşti**, **Sălişte** etc., aşa că întreg comitatul Zarandului ajunse în posesia ţăranilor răsculați şi, afară de autoritatea lui Horia şi Crişan, nu mai exista nici un fel de autoritate. / Țăranii, înfuriați şi înrăiți de nedereptățile seculare, suferite din partea ungurilor, deveniseră surzi şi muţi la rugăciunile şi lacrămile „domnilor lor", adică a proprietarilor de pământ, pe care acum îi legau cu lanţuri de carul cu boi şi aşa îi duceau la capul satului, unde îi dau pe mâna ţiganilor, ca să-i execute şi înmormânteze. În general, aspectul revoluţiunii nu era numai în contra nobilimii, ci în contra întregului element unguresc. Era o tragică răzbunare a trecutului. / Repede de tot, mişcarea revoluţionară, începută în comitatul Zarandului, se întinse şi în comitatul Hunedoarei. / În ziua de 4 noiembrie, cete de țărani prefăcură în cenuşă cas-

telul baronului Anton Iosica, din **Brabişca**, pe valea Mureşului, iar în cele 2 zile următoare, ţăranii distruseră şi arseră toate curțile nobililor din comunele **Sulighet**, **Bretea**, **Ilia**, **Sârbi**, **Gura-Sada**, **Tătăreşti**, **Lesnic**, **Dobra**, **Roşcani**, **Geoagiul de Jos** etc. O mulțime de nobili şi preoți unguri fură executaţi şi pe aci. Ţăranii, care trecuseră din Zarand, puseră numaidecât în mişcare şi pe iobagii de pe Valea Streiului şi din Ţara Haţegului, unde, de asemenea, mulțimea țăranilor răsculați devastează şi dă foc edificiilor nobililor din aproape toate comunele, până la granița țării româneşti.

În ziua de vineri, 5 noiembrie, valurile distrugătoare ale revoluţiei ajunseră la marginea oraşului **Deva**, capitala judeţului Hunedoara, al cărei atac se hotărî pentru ziua de 6 noiembrie. Prima încercare nu reuşi, deoarece soldaţii din armata imperială li se opuse, trăgând focuri peste capetele țăranilor. A doua încercare, din ziua de 7 noiembrie, fu şi mai nenorocoasă, fiindcă ţăranii, văzându-se atacați de 70 soldaţi grăniceri şi 74 husari români, după o mică rezistenţă, ajunseră în confuziune, căci nu se aşteptau la focul armelor din partea soldaţilor împăratului, şi începură a se retrage, în dezordine, spre malurile Mureşului, urmăriți de armata imperială şi de 22 nobili unguri călare. Un număr de 72 țărani români fură parte tăiați, parte aruncaţi şi înecaţi în apele Mureşului, iar 44 căzură prizonieri. Douăzeci de inşi dintre aceşti prizonieri au fost executați, tăindu-li-se capul cu sabia, în ziua de luni, 8 noiembrie, în dosul fortăreței de lângă drumul ce duce la **Dobra**. A doua zi, au mai fost executaţi alți 14 prizonieri, precum şi 22 ţărani, prinşi cu ocazia devastării curții baronului Anton Orban din **Binţinţi**. În două zile, nobilimea din Deva făcu să cadă capul, prin paloş, a 56

ţărani români, lipsiţi cu totul de dreptul de apel şi unii dintre ei străini cu totul de revoluţie, precum a fost cazul ţăranului Alexandru Morariu din **Jibot**”[76].

1888: „În **Proştea**, lângă Agnita, a ars podul casei lui Ștefan Florea, cu cucuruzul ce-l păstra acolo”[77].

1889: „În 8 iulie nou, doi locuitori din **Proştea-mare** au dus, la **Mediaș**, în car, un lupă viu, mare, de vreo 2 ani. Lupul era rău ciomăgit de cei doi locuitori, care au dat de el, așa că nu se mai putea ține pe picioare și a trebuit să fie împușcat. Acesta e al doilea lup ucis, în vara asta, de locuitori din **Proştea-mare**”[78].

1895: „Ministrul ungar de comerț a recunoscut comunei **Proştea-mare**, din comitatul Târnavei-mici, dreptul de-a lua vamă, la podul de peste Târnava-mare, aflător în hotarul acelei comune”[79].

1918: „**Protocol** / Luat în şedinţa comitetului naţional român comunal, la 13 noiembrie 1918, în cancelaria Oficiului parohial greco-ortodox din **Proştea**. / Prezenţi: 16 membri. / Se aleg doi bărbaţi, care, în ziua de 27 noiembrie 1918, să participe la şedinţa ce se va ţine la şcoala română greco-catolică din **Agnita**, pentru a alege 5 delegaţi, care să ia parte la Adunarea Naţională de la Alba Iulia. / Au fost aleşi: Dumitru Puica, preot, Emanoil Dutcuş, primar. / Preşedintele consiliului naţional român din **Proştea**, Dumitru Puica, preot”[80].

---

[76] Rusu Abrudeanu, Ion, *Moţii / Calvarul unui popor eroic, dar nedreptăţit*, București 1928, pp. 156-161

[77] *Gazeta Transilvaniei*, Anul LI, nr. 227, Brașov 1888, p. 3

[78] *Gazeta Transilvaniei*, Anul LII, nr. 147, Brașov 1889, p. 3

[79] *Gazeta Transilvaniei*, Anul LVIII, nr. 162, Brașov 1895, p. 3

[80] *Mitropolia Ardealului*, Anul XXXIII, nr. 6, Sibiu 1988, p. 51

1926: „Economul Ioan Bucur şi soţia sa Ana, din **Proştea mare**, drept pomană pentru răposatul lor fiu Dumitru, au trimis Orfelinatului din Obreja suma de 500 lei. Aceasta este o pomană într-adevăr cuminte făcută, cum ar fi bine să facă şi alţii, care au cazuri de moarte în familiile lor”[81].

1933: „În broşura dlui Ionel I. Hurdubetu, *Contribuţii la un istoric al comunei **Proştea***, Agnita 1933, se vede cum românii au tăcut „**Proştea**” din Villa Praepositi, dar şi cum saşii au găsit acolo un sat al vadului, **Prodnik**”[82].

1933: „**Focul din pământ la Mediaş**. Făclia uriaşă care luminează noaptea ţinuturile ardelene ¤ „Gazul metan“ a găsit o răsuflătoare şi arde necontenit, băgând groază în locuitori ¤ Însemnări luate la faţa locului.

În ziua de 13 iulie, seara, aproape întreg Ardealul a fost băgat în mare groază de-o vâlvătaie cumplită de foc, care înroşise norii şi se vedea ameninţătoare şi din celea mai mari depărtări. Aproape în fiecare sat şi oraş, oamenii au crezut că este un foc mare în comuna vecină şi nu puţini au fost aceia care au şi alergat spre zariştea vâlvătăii, ca să ajute la stins. / În **Blaj** s-a crezut că arde marea comună **Valea Lungă** ori **Lunca**. Locuitorii din **Valea Lungă**, la rândul lor, au crezut că arde comuna **Lodroman**, Saşii din **Hususău** au şi şcos pompele de apă, de multă vreme ruginite, şi au luat-o la goană către **Lodroman**. Pompierii din **Cluş** au văzut şi ei focul, de către miazăzi-răsărit, şi au plecat spre **Feleac**, să stingă acolo. La **Abrud**, oamenii au crezut că arde comuna **Corna** şi au fugit într-acolo. La Râmnicul Vâlcei, în vechiul regat,

---

[81] *Unirea Poporului*, Anul V, nr. 26, Blaj 1923, p. 2

[82] *Revista Istorică*, Anul XX, nr. 7-9, Bucureşti 1934, p. 293

un plutonier major, care se găsea în patrulare în jurul oraşului şi crezând că arde într-o comună vecină, s-a tot luat după zare, până s-a trezit în vârful munţilor, la **Turnu-Roşu**, de unde i-se părea că arde întreg Ardealul. / Un inginer sosit la Blaj, de la **Lupeni**, spune că focul se vede şi de sub poalele Parângului, tot atât de bine se vede şi de la **Timişoara**.

Limbi de foc din pământ. La **Blaj,** am ştiut curând că focul cel mare, care înroşeşte cerul spre răsărit, este la o sondă de gaz metan, de lângă **Mediaş**, dincolo de **Copşa Mică**, în dreapta drumului de fier spre Bucureşti. Asemenea focuri au mai fost în Ardeal, la **Şărmăşel pe Câmpie** și la **Șaroş**, în Târnava Mică, însă niciodată atât de cumplit ca acum. / Mulţi dintre cititorii acestei foi se vor întreba, cu drept cuvânt: de unde limbi de foc din pământ? Ce gaze ard acolo şi de unde vin ele? Ori poate că şi-a deschis iadul vreun gâtlej de răsuflătoare, să ne pedepsească pentru răutăţi? / Pe sub pământul Ardealului nostru, în multe părţi, la adâncimi de câte 300-900 metri, prin goluri lungi și încurcate, se află un gaz, un abur ciudat, foarte aprinzăcios, care se numeşte gaz metan. Acest gaz fără culoare şi cu prea puţin miros, răzbeşte uneori şi până la suprafaţa pământului şi se arată mai ales prin bălți şi mocirle, pe care le face să fiarbă, apa rămânând totuşi rece. O asemenea baltă este la **Bazna**. Mai sunt, pe Câmpie, pe la **Șărmaș** și **Șărmășel**. Răsuflările gazului, când nu dau în bălți şi umblă copii cu țigări pe aproape, se aprind și ard ca nişte făclii verzi, presărate pe câmp şi pe văi. Acestea uşor se astupă şi se sting.

De vreo 20 de ani, încoace, inginerii cei învăţaţi, luând pildă de la americani, au început să sfredelească anume după gazul metan, cu ajutorul unor alcătuiri mă-

iestre, numite sonde, prind gazul de sub pământ, în nişte ţevi groase de fier şi îl duc la fabrici, de poartă maşini cu el. Acest gaz îl duc prin ţevi mai subțiri şi în case, de luminează şi încălzeşte odăile. Aşa este la **Diciosânmărtin**, la **Mediaş**, la **Turda**. Acolo orășenii se luminează cu gaz metan şi tot cu gaz se încălzesc şi fac mâncare, Gazul este bun, că arde minunat şi nu face fum, nici cenuşă, însă rămâne pururea primejdios, căci, dacă se scurge în casă ori în pivniţă şi ia foc din negrijă, aruncă palate în aer şi scrum face din oameni, Asemenea nenorociri s-au şi întâmplat multe.

În apropiere de **Mediaş**, se află sonde de gaz metan pe valea „Şomărt", la **Proştea Mare**. Chiar aici s-a ivit și nenorocirea de acum, care a făcut atâta groază în Ardeal. La Şomărt sunt vreo două sonde mai aproape, dintre care una nouă de tot, făcută pentru încercări. Din această sondă, cu nr. 5, a pornit toată prăpăstenia. Acolo au dat de gaz mult şi se spune că nu l-au astupat destul de bine, iar gazul, având putere cumplită, şi-a găsit o ieşire, din jos de sondă, într-un fund de pârău, pe unde, încă din 1 iulie, a început să izbucnească cu huiet grozav şi cu bolovani aruncaţi la înălțimi de sute de metri. / La început, gazul acesta nu ardea, ci numai făcea un zgomot cumplit, vestind pe oameni să se păzească şi să fugă de primprejur, că tuşeşte pământul şi se pot întâmpla lucruri cumplite. / Aşa s-a şi întâmplat. În ziua de 13 iulie, joi spre seară, bolovanii aruncaţi din pământ au dat scântei, gazul s-a aprins şi s-a ridicat peste întreg ţinutul o limbă de foc, înaltă de 160 metri şi mai groasă decât un turn de biserică, prelingând norii şi împrăştiind spaimă în toate părțile! / O pădure, ce era în apropiere, s-a prefăcut în cenuşă, într-o clipă, iar semănăturile de grâu, de ovăz şi

cucuruz au fost rase de pe faţa pământului. În jurul gurii de foc, pământul e o vatră roşie, de care nu te poţi apropia la 300-400 de metri. / Gazul arde cu putere turbată şi face un zgomot ca de trenuri multe împiedecate, pare că-i capătul lumii.

Privelişte, la faţa locului. A doua zi a focului, vineri seara, în 14 iulie, am plecat şi noi de la foaie, să vedem cu ochii noştri prăpădul, Când am trecut cu trenul de staţia **Micăsasa**, dealurile din stânga şi din dreapta au început să ne apară ca ninse de-o lumină verzuie, parcă ar fi de pucioasă. Văzduhul se aprindea întreg pe-o clipă, apoi se stingea iarăşi. / Când ne-am apropiat de **Copşa Mică**, pe sub dealurile luminate au început să apară şi satele. Păreau cetăţi moarte din poveşti, peste care se târau balauri mari, cu spinările înflăcărate. Turnurile de biserici erau parcă stâlpi de jăratec, împlântaţi într-un ocean cu valuri încremenite. Gândeai că nu mai suntem în lumea noastră cunoscută, ci rătăcim în lumea galbenă şi mohorâtă, din basme. / Te cuprindeau florii la aşa privelişte! Toţi călătorii trenului stăteau la geamuri, cu ochii pironiţi afară, şi nimeni nu scotea o vorbă. Nici pe ceferişti nu-i mai auzeai strigând, ca de obicei, ci păreau şi ei îngroziţi de o noapte ca aceasta. / La **Copşa**, în gară, peste spinări de trenuri opăcite, am văzut deodată şi flacăra cea cumplită a focului. Aşa-ceva a trebuit să fie şi stâlpul de foc ce s-a arătat evreilor, când au rătăcit cu Moise prin pustiurile Arabiei! / La calea jumătate, între **Copşa** şi **Mediaş**, spre dreapta, dealurile s-au dat fără veste la o parte şi am putut vedea, în toată înfăţişarea ei grozavă, valea limbilor de foc! Adevărat valea iadului, încă din fuga trenului am văzut coastele arse, de dealuri, semănăturile pârjolite, şi copacul de flăcări jucăuşe, care

ating cerul, luminând ţinuturile până în munţii Sibiului şi spre Făgăraş. / Trenul se opreşte la **Mediaş**, care pare şi el aprins, deşi se află la o depărtare de 9 km de la foc. În turnul bisericii săseşti vedem ceasul şi citim ora ca la lumina zilei. Palatele celea mari sunt cu coperişele înroşite, parcă ar fi din jeratic. Se apropie de ora 12 din noapte și piaţa cea mare furnică de lume. Cete mari de orăşeni pleacă spre foc, pe jos, cu trăsura şi cu autobuze mari, încărcate. / Prindem şi noi o maşină sprintenă şi, în 15 minute, ne aflăm la gura văii cu pricina. Aici, lume peste lume, ca la târg de ţară. Unii merg spre gura de iad, alţii vin. Soşeaua e plină de automobile de pe la Sibiu, Cluj, Braşov, Aiud, Bazna, Diciosânmărtin. Un Sas de la Mediaş a smuls o postată bună de cucuruz şi a împlântat o *berdrie* la crucea drumului. Dogoarea limbilor de foc se simte la cale de-o poștă şi lumea încălzită se miră de cumplita arătare şi bea bere! Sasul destupă butoi după butoi şi adapă noroadele, ca Antihrist în ziua de apoi! Mare şodenie! / Luăm şi noi calea Şomărtului şi apucăm în sus, pe vale, spre nişte dealuri cu vii, care sunt la stânga, faţă în faţă cu gâtlejul flăcărilor, Ne împiedecăm la tot pasul de saşi şi săsoaice din Mediaş, ieşiţi şi ei la privelişte şi, după vreun km jumătate de drum, ne găsim pe-o coastă cu vie, la 300 metri de bobotaie. Obrajii ne sunt broboane de sudoare şi abia mai putem suferi dogoarea… / Mai privim o dată spre coloana cea cumplită de foc şi vedem în jur, prin iarba pârlită, ca nişte cârduri de gâşte cu aripile de bobotaie. Sunt sute și mii de focurele mărunte, care arată că gazele din adâncul pământului au gă-

sit şi alte răsuflători mai mici, pe care ies şi s-au aprins şi acestea de la „chibritul“ cel mare. / M. Melin”[83].

1934: „**Focul de la Proştea-Mare confinuă cu furie**. / A trecut aproape un an, de când s-a aprins sonda de gaz de lângă **Proştea-Mare**. S-au făcut multe încercări să se stingă focul, însă niciuna n-a reuşit. Focul continuă să ardă mereu, înghiţind, zi de zi, o adevărată bogăţie naţională. Căci, după socotelile inginerilor, în fiecare zi se ard în zadar, 1 milion metri cubi de gaz. Ceea ce, în bani, face o avere de nebănuit. / Oamenii din satele care se găsesc în apropierea focului, s-au obişnuit cu el. S-au obişnuit ca, noaptea, să aibă lumină în curte, pe uliţă şi în câmp, ca şi ziua. De aceea, pe ei a început a nu-i mai prea interesa focul ce arde-n vecini sau peste deal. / De vreo câteva zile, însă, focul a început să dea semne noi, ceea ce a cam pus pe gânduri pe cei din jurul lui. Un sul gros de fum negru a început să se înalţe spre cer. Acest fum, care se observă mai ales ziua, a speriat pe cei din apropiere, care credeau că acesta e un semn, după care cine ştie ce va mai urma.

În acelaşi timp, s-au mai produs şi alte schimbări, la gura focului mai ales. Gaura, pe care ies gazele din pământ, s-a lărgit mult, în ultimul timp. Aproape încă o dată cât a fost mai înainte. Dar, totodată, puterea cu care ieşeau gazele din pământ a scăzut mult. Înainte vreme, gazul ieşea cu o putere mare, încât flacăra se înălţa spre cer ca un sul aprins. De aici, de la **Blaj**, se vedea foarte frumos, mai ales când noaptea era întunecoasă, în partea de răsărit, coloana de gaz aprinsă. / De câteva zile, însă, coloana de foc, ridicată spre cer, nu s-a mai văzut. Cerul

[83] *Unirea Poporului*, Anul XV, nr. 28, Blaj 1933, pp. 3, 4

era împânzit de o lumină roşie, de credeai că răsare soarele, dar sulul de foc a dispărut. A dispărut, căci, după cum am spus, gaura pe care ieşeau gazele s-a lărgit şi, astfel, s-a micşorat şi puterea cu care gazele erau aruncate în sus. / În schimb, s-a mai întâmplat altceva. S-au mai deschis încă vreo câteva guri, mai mici, pa lângă cea de până acum, şi gazele au început a ieşi, cu furie, şi din aceste noi guri. Câteva zile, gazele care au ieşit prin aceste guri se înălţau ca un nor negru spre cer. / Într-o noapte, însă, spre sfârşitul săptămânii trecute, s-au aprins şi gazele acestea, şi astfel focul s-a întins pe o întindere cu mult mai mare de cum era înainte. / Faţă de noua situaţie, în care se găseşte focul de la **Proştea-Mare**, a plecat la faţa locului însuşi directorul minier al regiunii, dl ing. Bădulescu, pentru ca să vadă cum stau lucrurile şi ce-i de făcut”[84].

1936: „Cursurile Şcolii Ţărăneşti Superioare din **Blaj** s-au încheiat, marţi, în 9 iunie. De dimineaţă, elevele, cu profesorii şi profesoarele în frunte, au luat parte la sfânta liturghie, în catedrală. În curtea Şcolii de menaj, s-a făcut încheierea, de faţă fiind Ilustria Sa Jacob Popa, canonic-prepozit, Al. Lupeanu-Melin, preşedintele Despărţământului, S. Gizdavu, prefectul judeţului, Dr. Ioan Bianu şi Dr. C. Suciu, vicepreşedinţi, I. F. Negruţiu, director pensionar, director Iuliu Maior şi profesor Dumitru Neda, membri în comitet, S. Orian, secretar, şi Ol. I. Barna, casier, doamnele şi domnişoarele profeaoare Emilia Hopârteanu, Veturia Popa-Bura, Maria Gabor, Eugenia Todică, Victoria Urzică, Paraschiva Tâmpânariu, directoarea Şcolii de menaj, Silvia Comşa, Popescu Maria,

[84] *Unirea Poporului*, Anul XVI, nr. 23, Blaj 1934, p. 4

Margareta Trifan, Lucreția Nicoară, Maria Socol, Gabriella Cristea şi M, Zamfir. / Dl. Al, Lupeanu-Melin, după ce a arătat situaţia Scolii, a adresat elevelor cuvinte de despărțire, dându-le frumoase sfaturi. A împărțit, apoi, diplome şi premii, în unelte casnice, cărți şi medalii religioase. Toate elevele au avut o purtare foarte bună și au fost silitoare la studii, de aceea toate au fost premiate. **Premiul întâi** l-a luat Victoria Mâtcă din **Bălcaciu**, **al doilea**, Ana Costea din **Spini**, iar **al treilea**, Maria Mărginean din **Micăsasa**. Au fost premiate, apoi, toate celelalte, eleve: Benchia Anica, din **Lupu**, Bucur Maria, din **Pănade**, Câmpean Cornelia, din **Pănade**, Câmpean Polixenia, din **Daia**, Câmpean Veronica, din **Pănade**, Costea Carolina, din **Spini**, Cristea Maria, din **Şona**, Desmirean Paulina, din **Apahida**, Diac Eugenia, din **Moşna**, Hodăian Eleonora, din **Pintic**, Ilia Reghina, din **Clugudul de jos**, Laţa Aniţa, din **Şoroştiu**, Lupean Amalia, din **Daia**, Maior Valeria, din **Rădeşti**, Mihu Maria, din Lupu, Ana Mohan, din **Copşa**, Moga Eugenia, din **Proştea Mare**, Morar Maria, din Apahida, Muntean Elisabeta, din **Rădeşti**, Muntean Letiţia, din **Vecerd**, Oprea Maria, din **Proştea Mare**, Orian Valeria, din **Pănnde**, Piştea Maria, din **Micăsasa**, Pitea Maria, din **Găbud**, Popa Viorica, din **Făget** şi Şovrea Maria, din **Făget**. / Eleva Mâtcă Viorica a mulţumit, în numele colegelor, conducătorilor Despărţământului Blaj al „Astrei“, prin îngrijirea cărora ele au putut urma cursurile acestei şcoli”[85].

[85] *Unirea Poporului*, Anul XVIII, nr. 24, Blaj 1936, p. 3

TÂRNĂVENI

(fost Diciosânmărtin, judeţul Mureş)

1760: „Petru Maior se născuse în **Căpuşul de Câmpie**, la 1760. Tatăl său era nobil, cu titlul de „**Diciosânmărtin**“. Studiile le făcuse la Târgu-Mureş, Cluj şi Blaj, unde se călugări, având vrâsta de abia 14 ani, la 1774. În anul următor fu trimis la Roma, împreună cu Șincai”[86].

1886: „Preoţii români din tractul greco-catolic al Dicio-Sân-Mărtinului şi-au ţinut, în **Dicio-Sân-Mărtin**, sub prezidiul protopopului Iacob Macavei, sinodul numit „de primăvară”, la care au fost chemaţi şi curatorii primari bisericeşti, inspectorii scolastici parohiali şi învățătorii tractuali. S-au pertractată obiecte referitoare la sporirea averilor bisericeşti şi scolastice, cum și la promovarea învățământului scolastic poporal. / În ședința Sinodului, din toamna anului trecut, s-a fost înfiinţat un fond, numit al preoţilor tractuali, la care toți preoţii sunt obligaţi a contribui o taxă anuală de doi florini v. a., care, cu ocaziunea asta, pe anii 1885 şi 1886, s-a încasat şi s-a depus spre fructificare. În şedinţa prezentă s-a înfiinţat şi un fond învăţătoresc tractual, la care contribuie fiecare învăţător, pe an, 1 florin v. a. S-a vorbit despre o reuniune în-

[86] *Unirea Poporului*, Anul XXI, nr. 23, Blaj 1939, p. 3

văţătorească tractuală și înfiinţarea acesteia s-a amânat pe ședința sinodului viitor, de toamnă, care se va ține în **Deaşiu**. După finirea agendelor, sinodale, preoţii, învăţătorii şi toţi cei prezenţi au mers la sf. biserică, unde preotul din **Şilea maghiară**, Baziliu Folea, a ţinută o lecţiune spirituală, în urma căreia s-a îndeplinită actul sfintei mărturisiri. / Fiindcă scopul sinoadelor ambulante e edificarea şi instrucţiunea poporului nostru, așa în ședința sinodului viitor, la **Deaşiu**, după finitul sfintei liturghii, preotul din **Boian**, Ariton Migia, va tine o cuvântare mo-rală, şi, după finirea agendelor sinodale, învăţătorul din **Bozieş**, Nicola Costea, va ţine o prelegere publică din comput, şi Filon Popa din **Deașiu**, din pomărit şi, de va mai fi timp, şi din fizică şi istoria patriei”[87].

1914: „Sâmbătă, în 23 aprilie nou, a încetat din viață, în comuna **Subpădure**, Ioan Anca, membru virilist al congregaţiei comitatului Târnavei-mici, membru fondator şi activ al **institutului de credit şi economii „Vulturul” din Diciosânmărtin** şi al altor institute culturale. Rămășițele pământeşti ale defunctului vor fi coborâte, azi, la vecinica odihnă, în cimitirul bisericii greco-catolice din **Subpădure**”[88].

1929: „Ţiganii Lăcătuş Mitru şi Lăcătuş Matei, din **Adămuşul** Târnavei Mici, au plecat, într-o zi, dinainte de Crăciun, cu un porc gras, la târg în **Diciosân-mărtin**. Cu ei, împreună, a mers şi nevasta lui Lăcătuş Matei. Soții au şi vândut porcul, cu 4.500 lei, iar, venind înapoi, au intrat într-o cârciumă, de lângă staţiunea **Dâmbău**. După ce s-au ospătat binişor, Lăcătuş Mitru a ieşit din cârciumă, iar după vreo 20 minute s-au îndepărtat şi Lă-

[87] *Gazeta Transilvaniei*, Anul XLIX nr. 85, Braşov 1886, p. 3
[88] *Românul*, Anul IV, nr. 82, Arad 1914, p. 9

cătuş Matei, cu nevastă-sa. Abia au ajuns însă la podul C. F. R. de pe Târnavă, când cineva aşa l-a lovit în cap pe Matei, încât a murit numaidecât. Nevastă-sa a fugit ca să cheme oamenii într-ajutor. Până atunci, ucigaşul a căutat buzunarele mortului şi a furat cei 4.000 lei, pe care i-a aflat. Jandarmii au început cercetarea numaidecât, şi l-au deţinut pe Mitru, care nu peste mult a mărturisit că el este ucigaşul fratelui său”[89].

1936: „**Foşti elevi vizitează Blajul**. Luni, în 15 iunie, s-au întrunit la **Blaj** absolvenţi de acum 30 de ani ai liceului de aici. S-au prezentat următorii 19: Ioan Berlean, inspector în Siguranța Statului Cluj; / Dr. Victor Boer, director P. T. T. Oradea; / Dr. Nicolae Comşulea, avocat **Zărneşti**; Nicolae Costea, avocat în Bucureşti; / Dr. Emil Folea, avocat-deputat **Diciosânmârtin**; / Ioan Gligor, preot **Alecuş**; / Liviu Greabu, profesor Bistrița; / Dr. Vasile Hossu, avocat în Cluj; / Alexandru Maior, director de bancă în **Diciosânmărtin**; / Ioachim Marcu, preot în **Tău**; / Octavian Mihălţian, preot în **Dătăşeni**; / Dr. Enea Muntean, consilier la Curtea de Apei Cluj; / George Oancea, preot în **Sânpaul**; / Dr. Zenovie Pâclişanu, director general în Ministerul Cultelor, Bucureşti; / Dr. Vichentie Pandrea, paroh-protopop onorariu în Cluj; / Atanasiu Pantea, protopop în **Racoviţa**; / Iustin Poruţiu, profesor în Cluj; / Mircea Thomas, preot în **Tohanul Vechi**, şi Ioan Ungur, notar cercual în Gherla”[90].

1939: „În seara de 5 mai, a murit, la Badapesta, într-un spital, cel mai mare predicator at ungarilor, episcopul catolic de Veszprém, Dr. Tóth Tihamér. S-a îmbolnăvit de gripă, în urma căreia i s-a format puroi la rădăci-

[89] *Unirea Poporului*, Anul XI, nr. 1, Blaj 1929, p. 6
[90] *Unirea Poporului*, Anul XVI, nr. 25, Blaj 1936, p. 1

na nasului, puroi care, deşi a fost scos de două ori, prin operaţie, l-a omorât. Dr. Tóth Tihamér a fost, fără îndoială, cel mai mare predicator al Ungurilor. Predicile lui sunt traduse în aproape toate limbile europene. La noi, le-a tradus părintele protopop Emil Tătar, din **Diclosânmărtin**. / Îi plângem şi noi moartea acestui mare predicator şi dorim, din inimă, să-i facă Dumnezeu parte cu drepţii, în veci, pomenirea lui!"[91].

1941: „Aflăm din „Monitorul Oficial" că **Diclosânmărtinul se va numi**, de aici, înainte, „**Târnăveni**". S-a făcut şi aceasta, în sfârşit. / Ungurii, cât ce au primit Ardealul, au schimbat toate numirile româneşti ale comunelor. Nouă abia după 23 de ani ne vine în minte să schimbăm numele atât de urât al Diciosânmărtinului în Târnăveni. Și, Doamne, urât mai era, mai ales când auzeai, la telefon: „Aici, Dicio!" şi „Dă-mi Dicio!". / În sfârşit, s-a făcut şi aceasta!"[92].

1941: „În noaptea de 14 iunie, s-a stins repede din viaţă protopopul român unit Emi Tatar, din orașul Târnăveni (fost Diciosânmărtin), în vârstă de 52 ani. / A fost un vrednic preot, care a făcut cinste bisericii pe care a slujit-o cu drag şi credință. / A păstorit, la început, parohiile **Grebeți** şi **Band**, unde a purtat şi slujba de protopop, iar din anul 1934, încoace, a servit ca paroh protopop în **Târnăveni**. / Era un foarte bun predicator, care vestea cuvântul lui Dumnezeu în grai plăcut şi ales. / A ținut conferințe pentru popor în satele din jurul Bandului, în numele societăţii „Astra", iar în oraşul Târnăveni, pentru muncitorii din fabrici. / Mult a ostenit şi pentru zidirea unei biserici frumoase în oraşul Târnăveni, ajungând până

[91] *Unirea Poporului*, Anul XXI, nr. 21, Blaj 1939, p. 6
[92] *Unirea Poporului*, Anul XXIII, nr. 18, Blaj 1941, p. 6

la jumătatea zidurilor, care se vor termina în zilele viitoare, cu materiale strânse de răposatul protopop”[93].

1942: „**I-a furat nevasta**. Isprava aceasta a săvârșit-o Rostaș Vasile, din comuna **Cornești**, județul Târnava Mică. În ziua de 13 mai, el a atacat, pe drumul dintre **Botoarca** și fabrica de sticlă **Boziaș**, pe locaitoral Linu Dionizie, din **Blăjel**, căruia, după ce l-a bătut rău, i-a luat nevasta, ducând-o cu el în **Târnăveni**. În timpul luptei dintre cei doi bărbați, soției lui Linu i-a căzut 1.000 lei, pe care hoțul de neveste a luat-o pentru el”[94].

1945: „În ziua de 17 iunie 1945, s-a ținut examen de religie la Școala primară de stat din **Băgaciu**, județul Târnava Mică, unde a păstorit, până bine de curând, părintele Ioan Păcurar. Examenul l-a prezidat părintele protopop Eugen Arieșan din **Târnăveni**, asistat de dl subinspector de control Ioan Spineanu și de dl învățător Traian Moldovan din **Şiroş**. Rezultatul a fost atât de bun, încât dl subinspector le-a dăruit elevilor 30 de cărți de rugăciuni de la Blaj”[95].

1948: „Tabel nominal / De locuitorii, condanmaţi de Tribunalul Târnava Mică, pentru infracţiuni la Legea Sabotajului Economic şi Speculă licită: / Szentgeyorgy Alex., **Târnăveni**, 50.000 lei vechi; / Suciu Marin, **Târnăveni**, 50.000 lei vechi; / Teler Avram, **Târnăveni**, 50.000 lei vechi”[96].

---

[93] *Unirea Poporului*, Anul XXIII, nr. 25, Blaj 1941, p. 2
[94] *Unirea Poporului*, Anul XXIV, nr. 22, Blaj 1942, p. 4
[95] *Unirea Poporului*, Anul XXVII, nr. 27-28, Blaj 1945, p. 3
[96] *Unirea Poporului*, Anul XXX, nr. 1-2, Blaj 1948, p. 4

TÂRNĂVIOARA

(fosta Proştea Mică, Kysekemczev, judeţul Sibiu)

1356, aprilie 6: Andrei, voievodul Transilvaniei, scrie capitlului bisericii Transilvaniei că s-a jeluit Pavel, prepozitul bisericii din Sibiu, că „hotarele unor moşii ale sale, numite **Târnava** (fosta Proştea Mare, Noghekemczew, judeţul Sibiu) şi **Târnăvioara** (fosta Proştea Mică, Kysekemczev, judeţul Sibiu), sunt hotărnicite prin bătrânele şi vechile semne de hotar, în temeiul unei scrisori a lui Ştefan, fostul vicevoievod al Transilvaniei… şi că atunci când a vrut să pună semne de hotar în partea de apus a acestor moşii dinspre satul **Micăsasa** (Mykezaza, Mykezata, Fugindorf, judeţul Sibiu) şi o sesie numită **Kyralreve** (Kyralreue, lângă Micăsasa, judeţul Sibiu), care din moşi strămoşi le-a aparţinut şi trebuie să le aparţină… satul Târnăvioara al prepozitului este legat prin vecinătate nu cu moşia Misăsasa, ci cu moşia lor Kyralreve". Voievodul cere trimiterea oamenilor de mărturie, care să restabilească „vechile movile de hotar între moşiile Târnăvioara şi Kyralreve"[97].

[97] AŞCP, *Documenta Romaniae Historica / C. Transilvania* (1356-1360), vol. XI, Bucureşti 1981, doc. 10, pp. 13, 14

1894: „În 27 iulie, un câine turbat a mușcat, în comuna **Proșteamică**, comitatul Târnavei-mici (Ardeal), șase oameni. Câinele a fost ucis și veterinarii au vizitat cadavrul, însă n-au putut constata dacă câinele a fost turbat sau ba. Deci nu s-au mai interesat mult nici de cei șase mușcaţi. Această neglijare păcătoasă însă s-a răzbunat amar, căci, în unele zile, după aceea, o fetiță mușcată de acel câine a murit, între grele suferinţe și chinuri. Numai înspăimântați de acest caz, ceilalți mușcați au fost transportaţi la institutul Pasteurian din Budapesta, pentru a fi mântuiți de urmările acelei mușcături. / Minunată administrație și în Ardeal, ca și la noi!”[98].

1918, noiembrie 13: „Protocol / Luat în şedinţa Comitetului Naţional Român comunal, la 13 noiembrie 1918, în cancelaria Oficiului parohial greco-ortodox din **Proştea**. / Prezenţi 16 membri. / Se aleg doi bărbaţi, care, în ziua de 27 noiembrie 1918, să participe la şedinţa ce se va ţine la şcoala română greco-catolică din **Agnita**, pentru a alege 5 delegaţi, care să ia parte la Adunarea Naţională de la Alba Iulia. / Au fost aleşi: Dumitru Pulca preot, Emanoil Dutcuş, primar. / Preşedintele Consiliului Naţional Român din Proştea, Dumitru Pulca, preot”[99].

1940: „Poliția orașului **Mediaș** a arestat pe individul Vasile Țuguleac, soldat dezertor din Gr. IV ACA Brașov, care, pripășit în localitate, se îndeletnicea cu comiterea de furturi. Numitul a furat, de la femeia Florica Manică din **Mediaș**, care l-a găzduit, suma de 5.000 de lei, un costum de haine și diferite obiecte casnice. / De asemenea, a furat de la femeia Ecaterina Weber, din comuna **Proștea Mică**, niște cizme, haine, o pătură etc. / Hoțul fu-

[98] *Foaia de Duminecă*, Anul I, nr. 32, Timişoara 1894, p. 5
[99] *Mitropolia Ardealului*, Anul XXXIII, nr. 6, Sibiu 1988, p. 51

gise de la unitatea sa, unde era concentrat, de o lună și jumătate”[100].

1942: „La stârșitul acestei săptămâni, s-a întâmplat o groaznică nenorocire în comuna **Proștea Mică**, din județul Târnava Mare. Învățătorul Șerban Ioan a fost lovit de o mașină și omorât pe loc”[101].

COUNTRYWOMEN OF THE NEIGHBOURHOOD OF HERMENSTADT, IN TRANSYLVANIA.

[100] *Universul*, Anul 57, nr. 325, Bucureşti 1940, p. 8
[101] *Unirea Poporului*, Anul XXXIV, nr. 35, Blaj 1942, p. 4

TARNUK

(lângă Valea lui Mihai, judeţul Bihor)

1355, iulie 20, Oradea: Nicolae, palatinul Ungariei dă de ştire că, la „obştească adunare cu toţi nobilii comitatului Bihor, ridicându-se toţi… ne-au predat din mijlocul lor pe fiii lui Pous de **Tarnuk** (lângă Valea lui Mihai, judeţul Bihor), pentru cuvântul că sunt scoşi în afara legii şi, ca atare, sus-numita moşie Tarnuk a trecut în mâinile acestora… / Noi, la prea-stăruitoarele rugăminţi ale magiştrilor Iacob şi Pavel, fiii magistrului Doja, rudele noastre de aproape, am hotărât să le dăm pe veci lor şi urmaşilor lor, în temeiul rudeniei, moşia Tarnuk, cu toate folosinţele ei”[102].

[102] AŞSP, *Documenta Romaniae Historica / C. Transilvania* (1351-1355), Vol. X, Bucureşti 1977, doc. 331, p. 349

TÂRŞOLŢ

(comitatul Satmar, districtul Avariului,
judeţul Satu Mare)

1782: „Szirmai afirmă că, prin 1810, comuna aceasta s-ar fi numit, românește, **Sarsaţ**, dar că numele vechi este **Târşolţ**. / Pe Evanghelia, tipărită la Blaj, de Petru Papavici Râmniceanul, in anul 1776: / Aceasta sfântă Evanghelie s-a cumpărat de Ana Şteţca, pe seama bisericii de la **Târșolt** a cuvioasei Paraschiva, pentru pururea ei și a soțului său pomenire. Anul 1782, luna lui iulie, 11 zile”[103].

1862: În conscripţiunile familiilor nobile române din anul 1862 sunt menţionaţi „**Bojtor** de Asuagi de sus, Chioar, în comuna Târşolţ, 2 familii.

Anderko de Homorod, din comitatul Satmar, în comuna Târşolţ, 1 familie.

Fagi de Borleşti, din comitatul Satmar, în comuna Târşolţ, 2 familii.

Risko de Kövesliget, din comitatul Marmaţiei, în comuna Târşolţ, 5 familii.

[103] Pop, Dariu, *Mărturii strămoşeşti*, Satu Mare 1938, p. 88

Steputz de Văleni, din Solnocu d. m., în comuna Târşolţ, 1737, 12 familii”[104].

1900: „Eugen Dredean, fost capelan în **Șișești**, a fost numit paroh la parohia **Târșolț**, în tractul protopopesc al Țării Oașului”[105].

1904: „Marţi, în 8 noiembrie stil nou, la Sfântul Demetriu, se va celebra Sfințirea bisericii și școlii nou edificate din **Târșolț**, dieceza de Gherla. Seara, la 7 ore, petrecere cu dans, în sala cea mare a şcolii. Oferte mărinimoase se primesc, cu mulțămită, în favorul bisericii, şi se vor cuita (cita) pe cale ziaristică”[106].

1908: În 12 august nou, preotul român Eugen Dredeanu scrie, din **Târșolț**: „Trimit 5 (cinci) coroane pentru fondul jubiliar al iubitei noastre „Gazeta Transilvaniei”, iar ilustrului ei director, căruia îi aduc omagii şi pe care îl admiră o lume românească, îi doresc, din inimă, încă mulți ani fericiţi!”[107].

---

[104] Puscariu, I. Cav de, *Date istorice privitoare la familiile nobile române*, Sbiiu 1892, pp. 19, 20

[105] *Unirea*, Anul X, nr. 12, Blaj 1900, p. 105

[106] *Unirea*, Anul XIV, nr. 45, Blaj 1904, p. 417

[107] *Gazeta Transilvaniei*, Anul LXXI, nr. 174, Brașov 1908, p. 1

TĂŞNAD

(Thasnad, judeţul Satu Mare)

1246, mai 6: **Printre moşiile episcopatului** voievodatului Transilvaniei, întărite de regele Bela al IV-lea, se numără şi „*Golou de comitatu Culusiensi*”[108]. / „Din acest privilegiu al regelui Bela IV, dat episcopului din Transilvania, anume **Gallu**, se cunoaşte că, pe urma devastării tătarilor mongoli, în mai multe comune nu mai rămăsese nici un om, ci toţi locuitorii pieriseră, omorâţi, chiaru mâncaţi, sau duşi în captivitate. Aşa, în comitatul Clusiu (Kolos) însăşi cetatea Clusiu, cu comunele **Harina**, **Bilacu**, apoi în comitatul **Solnoc**, oraşelele **Zalău** şi **Tăşnad** au rămas cu totul deşerte de oameni. Venitul din acele locuri îl avea, pe atunci, episcopul. Regele, ca să îndemne pe omenii străini a se aşeza pe acele locuri, îi scuteşte atât de jurisdicţiunea voievodului Transilvaniei, cât şi de sub aşa numitul comite suprem sau adică cap, prefect al districtului, supunându-i numai jurisdicţiunii episcopului, de la care apelaţiunea să se poată lua de-a dreptul

[108] Zimmermann, Franz; Werner, Carl, *Urhundenbuck zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen*, Erster Band: 1191 bis 1342, Nummer 1 bis 582, Hermannstadt 1891, doc. 81, p. 72

(imediat) la regele”[109]. „Invazia tătară a provocat și o mare schimbare în harta etnică a Transilvaniei. Regele Béla, întorcându-se în țară după ce tătarii au dispărut, l-a trimis pe voievodul Lőrincz, în 1243, să adune oamenii acolo. Nu știm nimic despre cât succes a avut voievodul Lőrincz, în această misiune. Dar măsura în care populația Transilvaniei a fost distrusă de invazia tătarilor ne este lăsată într-o dovadă documentară, respectiv în scrisoarea episcopului Ardealului Gallus, în care se plânge regelui că județul său a devenit atât de depopulat, după invazia tătarilor, încât acum abia întâlnești o singură persoană în scaunul lui, Fehérvár (**Alba Iulia**) și alte moșii episcopale, precum Herinán (**Harina**) și Biolokolon (**Bilacu**), în județul **Doboka**, Gyalun (**Gilău**), în județul Kolozs, Zilahon (**Zalău**) și Tasnádon (**Tășnad**, Satu Mare), în județul Szolnok. Nu are nici o speranță de a aduce coloni, dacă nu promite mai multă libertate celor care vor să se stabilească în Transilvania. De aceea, el cere ca regele să-i scoată pe vechii coloniști, care locuiesc pe moșiile sale, precum și pe noii coloniști, care se vor muta acolo în viitor, de sub autoritatea voievodului și a autorităţilor de județ, ca să nu mai aibă alți stăpâni decât pe el, episcopul. Regele îndeplinește cererea episcopului”[110].

1368, ianuarie 10, Kene: „Noi, Stefan, fiul lui Ladislau, vicecomite de Solnoc, şi cei patru juzi ai nobililor din acelaşi comitat, dăm de ştire că, venind însuşi în faţa noastră, magistrul Andrei, cantorul bisericii de Alba Transilvaniei, în numele lui Dominic, episcopul acelei bise-

[109] *Transilvania*, nr. 5, Braşov 1871, p. 56

[110] Jancsó, Benedek, *A román nemzetiségi törekvések története és jelenlegi állapota* (Istoria și starea actuală a aspirațiilor naționale românești), Budapest 1896, pp. 200-202

rici, stăpânul său, s-a îngrijit să ne facă cunoscut, în chip de întimpinare, că Iacob, fiul lui Petru, iobag al magistrului Sebastian, fiul lui Ioan cel Mare de **Kene** (dispărut, lângă Tăşnad, judeţul Satu Mare), a clădit o moară pe cursul unui pârâu, numit Valea Tăşnadului, cu toate că jumătate din acel râu sau pârău ţine de moşia numită **Tăşnad** (Thasnad, judeţul Satu Mare) a sus-zisului episcop, şi că acel Iacob, fiul lui Petru, a aşezat pe nedrept clădirea acelei mori între semnele de hotar ale numitei moşii, pe pământul aceleia. Şi, făcând această întâmpinare, magistrul Andrei, cantorul, ne-a cerut să trimitem, spre mărturie, omul nostru, în fata căruia să-l oprească, în numele numitului domn episcop, pe acel Iacob, fiul lui Petru, de la ridicarea clădirii pomenite. / Iar noi, încuviinţând cererea, am trimis pe unul dintre noi, şi anume pe Nicolae, fiul lui Bece, nobil de **Zuna** (dispărut, lângă Chereuşa, judeţul Satu Mare), spre împlinirea celor de mai sus. Acesta, întorcându-se şi întrebat fiind, ne-a spus că, dimpreună cu Andrei, cantorul, s-a dus, după lege, la numitul Iacob, fiul lui Petru, iobagul acelui magistru Sebastian, la zisul sat Kene, şi că, în faţa oamenilor care locuiesc în zisul sat Kene, Andrei, cantorul, l-a oprit pe acel Iacob, fiul lui Petru, de la sus-zisa ridicare şi clădire a pomenitei mori şi de la păstrarea ei pe pământul acelei moşii, numită Tăşnad, şi, împotrivindu-se, l-a oprit şi în faţa lui”[111].

1862: În conscripţiunile familiilor nobile române din anul 1862 sunt menţionaţi „**Marinkás** de Hovrilla, în comuna Tăşnad, 1665, 1 familie.

---

[111] AŞCP, *Documenta Romaniae Historica / C. Transilvania* (1366-1370), vol. XIII, Bucureşti 1991, doc. 284, pp. 447, 448

Orosz de Fejér-Egyháza, în comuna Tăşnad, 1 familie.

Pastyán de Oláh-Lápos, în comuna Tăşnad, 1590 şi 1593, 6 familii.

Bogdán, în comuna Tăşnad, scutul de culoare neagră, în care este un braţ uman, ţinând cruce flava, răzimată de scut este o galea militară, închisă de o cunună regească, din care se ridica trei ramuri, cel din mijloc are nod rotund în capăt, cele două ramuri marginale se pleacă, cu florile de culoarea lila, în jos, ramurile sunt de culoare verde; 1 familie.

Fulep, în comuna Tăşnad.

Borzás de Mintszent et Szödemeter, în comuna Tăşnad, 1 familie.

Uglai, în comuna Tăşnad, 4 familii"[112].

1881: „În memoria poetului Andrei Muresianu. Următoarele oferte benevole, făcute în districtul protopopesc al **Tăşnad-Sarvadului**, pentru ridicarea unui Monument întru **Memoria poetului laureat Andrei Mureşanu**: / Andreiu Cosma, pretor în **Tăşnad**, 1 florin; / Demetriu Coroianu, protopop, 1 florin; / Vasiliu Pateaşu, preot în **Hosan**, 1 florin; / Poporul greco-catolic din **Hotoan**, 9 florini 72 cruceri; / Ioan Fărcaşu, preot în **Sudurău**, 1 florin; / Emiliu Lobonţ, preot în **Boian**, 1 florin; / Poporulu greco-catolic din **Cehalul român**, 1 florin; / Georgiu Modi, preot în **Cehal**, 40 cruceri; / Vasiliu Criste, preot în **Zaluva**, 1 florin; / Vasiliu Sfara, preot în **Blagea**, 1 florin; / Patriciu Lobonţ, preot în **Silvaşu**, 1 florin; / Suma totală face 19 florini 12 cruceri valută austriacă, care, cu datul de azi, via postale, prin subscrisul s-a trimis

[112] Puscariu, I. Cav de, *Date istorice privitoare la familiile nobile române*, Sbiiu 1892, p. 35

Reverendisimului Domn Vicar sălajan Alimpiu Barboloviciu, spre ulterioară dispoziţiune”[113].

1884: „Ziua de 3 iulie a fost o zi frumoasă de sărbătoare pentru românii din jurul **Tășnadului**. „Reuniunea Învăţătorilor români sălăjeni” a improvizat acea sărbătoare plină de bucurie pentru noi, ţinând şi adunarea generală din acest an chiar în cercul nostru, în **Tășnad-Santău**. Încă în ziua precedentă, învățătorii alergau, din toate părţile, către **Tășnad**, şi, de aici, către **Santău**. / Dar nici publicul român nu a rămas indiferent. Preoţi și mireni inteligenţi au luat parte, în număr frumos, la adunare. / Şedinţa s-a ținut în biserică, sub conducerea bărbaţilor neobosiţi în cauza învățământului și a luminării poporului, a Reverendisimului domn Alimpiu Barboloviciu, vicar al Silvaniei și președinte, şi a spectaculosului domn Gavril Trifu, profesor, ca vice-președinte. / Cu mult tact şi cu mare zel, acești bărbați au condus lucrările ședinței. Domnii învăţători încă emulau unii cu alţii, atât în dezbaterile interesante, cât și în ținerea disertaţiunilor frumoase.

Disertaţiuni frumoase au ţinut domnii Dionisiu Văleanu, învăţător în **Cehal**, „Despre educaţiune”; Ioan Lazării, docent în **Șimleu**, „O privire scurtă asupra mijloacelor creșterii sau educaţiunii”; și Vasiliu Olteanu, docent în **Șiumal**, „Unele cauze ale sărăciei poporului român din timpul prezent, în combinare cu timpul trecut, înainte de acesta cu 36 de ani, adică din 1848”. / Aceste dizertaţiuni au fost lucrate cu multă grijă şi cunoștinţă de cauză, încât oricine le-a putut asculta. / După ședință, a urmat prânzul comun. S-a începu un șir lung de toate însuflețite... / După prânz se tractară mai multe propuneri,

[113] *Gazeta Transilvaniei*, Anul XLIV, nr. 85, Brașov 1881, p. 3

între care a dlui Vasile Pop, învățător în **Sarvad**, „Despre pronumele personale", care fu primită cu aplauze. După toate chestiunile serioase, urmă un bal din cele mai viale românești, în favorul bibliotecii învățătorilor, unde avurăm onoare de cei mai de frunte domni maghiari din cerc, cu familiile lor, petrecându-şi de minune bine între familiile române. / Vasile Criste, preotul **Sarnadului** și **Tășnadului**"[114].

1891: „**Sfinţire de biserică în Ceanu** (Sălaj). Poporul român greco-catolic din filiala **Ceanu**, în dieceza greco-catolică a Gherlei, comitatul Sălajului, în adunarea bisericească, ținută în 18 mai 1887, a hotărât ca, în locul bisericii vechi de lemn, să zidească una nouă, din material solid, corespunzătoare pretenţiunilor timpului de față. / Multe au fostă greutăţile ce am întimpinat la început, dar, cu ajutorul Providenţei şi al oamenilor binefăcători, filiala noastră a ajuns, în fine, a-și termina edificarea bisericii, care, deşi cam mică, e una dintre cele mai frumoase biserici în ținutul acesta. Sfinţirea s-a săvârșit în 22 noiembrie, prin protopop D. Coroian şi prin alţi 7 preoţi, anume: Georgiu Modi din **Cehalul român**, Vasiliu Sfara din **Blagea**, Vasiliu Mureşanu din **Şeuca**, Patriciu Lobonţ din T. **Silvaşu**, Vasiliu Patcaşiu din **Eriu-Hotoan**, Emiliu Lobonţ din **Boianu Mare** şi Ştefan Cucu din **Piru**, de faţă fiind un public numeros. / Vorbirea de adio de la biserica cea veche a rostit-o dl preot V. Patcaşiu, iar în biserica cea nouă, după sfințire şi după sfânta liturghie, dl protopop pontifical tinu o cuvântare pătrunzătoare, prin oare arătă credincioșilor însemnătatea și chemarea ce o are biserica, precum şi datorințele fiecărui creștin faţă de dânsa. După

[114] *Gazeta Transilvaniei*, Anul XLVII, nr. 113, Brașov 1884, p. 3

aceasta, administratorul filialei, Patriciu Lobonţ, a citită istoricul edificării bisericii și numele binefăcătorilor.

Cu toate că această sfântă biserică era să se edifice din veniturile sale modeste, neajungând acestea şi fiind poporul sărman şi puțin – numai 170 de suflete – au contribuit mai mulţi poporeni din această filială și din alte parohii, pentru care, conform propunerii făcute de fericitul Ladislau Vaida, se va face un protocol, în oare se vor înscrie numele dăruitorilor şi pentru cei răposaţi în tot anul, într-o zi anumită, se vor face rugăciuni solemne, iar celor care mai trăiesc li se va esprima recunoştință. / Fiene permis a înregistra aci numele persoanelor şi comunităților care, în ajungerea scopului, ne-au dat o mână de ajutor: de la urmaşii lui Georgiu Fileru, fostii proprietar mare în T. **Santău**, 100 florini, Demetriu Pereni din **Ceanu**, 100 florini, Vasiliu Haiduc din **Ceanu**, 100 florini, Vasiliu Mureşianu din **Ceanu**, 100 florini, Georgiu Szilagyi, proprietară mare în **Sanislău**, 50 florini, Ştefan Marincașiu în **Ceanu**, 40 florini, Ioani Vastag din **Eriu-Sâncraiu**, 5 florini, Vasiliu Dragoş din **Ceanu**, 10 florini, Vasiliu Rebeleşiu din **Ceanu**, 6 florini, Ioan Oroş din **Săuca**, 5 florini, Teodor Nagy în **Ceanu**, 5 florini, poporul gr. cat. din T. **Silvaşu**, 5 florini 10 cruceri, poporul gr. cat. din filiala **Moara-Banfi**, 5 florini, tânărul Gavrilă Cheregi din **Ceanu**, 10 florini, poporul gr. cat. din T. **Santău**, 35 florini 81 cruceri, poporul gr. cat. din **Eriu-Suduriu**, 32 florini 72 cruceri, poporul gr. cat. din **Eriu-Hotoan**, 26 florini 60 cruceri, văduva Floarea Vorzeşiu din T. **Santău**, 10 florini, tânărul Georgiu Filep din T. **Santău**, 5 florini, tânărul Ivan Filep din T **Santău**, 5 florini, poporul gr. cat. din **Boianu Mare**, 8 florini, poporul gr. cat. din **Săuca**, 14 florini 60 cruceri, poporul gr. cat. din T. **Ser-**

vad, 11 florini, poporul gr. cat. din **Taşnad**, 11 florini, poporul gr. cat. din **Blagea**, 10 florini, poporul gr. cat. din **Eriu-Cheoreuşiu**, 8 florini 31 cruceri, Ioan Achim din I. **Silvaşu,** 2 florini, Ioan Caprașiu din **Blagea**, 5 florini, poporul gr. cat. din **Cehalul român,** 5 florini, Kis Balint din **Iaşinad**, 1 florin, Mihaiu Onacu din **Moara-Banfi**, 1 florin, Georgiu Vișieu din **Taşnad**, 1 florin, Gavrilă Georgiu din **Pele-Sărvăzel**, 1 florin, Vasiliu Conea în **Jaşnad**, 1 florin, Georgiu Negreanu din **Jaşnad**, 1 florin, Georgiu Dolianu din **Cehaluş**, 1 florin, Petru Precup din **Cehaluţ**, 1 florin, Pavelesa Oancea din **Orbou**, 1 florin, Gavrilă Gustușiu din **Eriu-Cheoreuş**, 1 florin, Ioan Ardeleanu din **Cehaluț**, 1 florin, Vasiliu Dohan din **Seuca**, 1 florin, poporul gr. cat. din **Orbou**, 6 florini 20 cruceri, biserica gr. cat. din **Orbou**, 82 cruceri, Vasiliu Sabou din T. **Sarvad**, 1 florin, Georgiu Dolianu din **Cehaluţ**, 2 florini, Simeon Szilagyi din **Cehaluţ**, 1 florin, Ioan Barcaonu din **Ceanu** a cumpărat, pe seama bisericii, icoane, în preț de 12 florini, Ioan Balogă, curatorul bisericii din **Careii Mari**, a dată icoane și lumini, în preţ de 15 florini. / Pentru aceste mărinimoase oferte, se aduce, prin aceasta, cea mai cordială mulțămită şi recunoştință tuturor contribuitorilor”[115].

1891: „**Uneltiri de maghiarizare în Sălaj**. În comunele româneşti **Nirşid, Benefalău** şi încă altele vreo două din Sălaj, reuniunea de maghiarizare wesselenyiană a înființată școli de maghiarizare, acuma are de pândă să înființeze un „kisdedovó“ à la Csáky et Comp. şi în comuna **Zalnok**, care şi ea este o comună românească din cercului pretorial al **Tășnadului**, împreună cu comunele

[115] *Gazeta Transilvaniei*, Anul LIV, nr. 267, Braşov 1891, p. 3

curat românești **Cehalul Român, Orboul, Chegea, Bobota, Dumușlăul** și celelalte, care toate formează, așa-zicând, granița până unde a înaintat maghiarizarea în măsură mai mare sau mai mică, căci partea Sălajului dintre **Careii Mari**, **Satu Mare** și **Tășnad** este deja în mare măsură infectată de necuratul duh al maghiarizării; acesta o adeverește limba coruptă cu ungurisme, precum şi jocurile şi doinele ungureşti din aceste părți. / Spre scopul mai sus pomenit, adică pentru înființarea unui „kisdedovó", amintita reuniune a întreprins o colectă, la care cu multă râvnă „patriotică" se îmbulzesc fiii lui Arpád, dar şi mai multă cei ai lui Levi. În zelul lor de a colecta bani pentru înfiinţarea acestui „kisdedovó", nu se sfiesc „patrioţii" a cere și de la naţia noastră bani, umblând să înșele pe cei creduli cu afirmarea că şcoală românească se va înființa din banii aceia în **Zalnoc**. Mulțumită Domnului, însă, că sunt cam puţin slabi de aceia care să-și dea crucerii pentru scopurile maghiarizării"[116].

1891: „Episcopul romano-catolic Laurenţiu Schlauch, de la **Oradea mare**, despre care știm că e unul dintre cei mai declaraţi adversari ai românilor, pe toate terenurile, a întreprins, nu de mult, o călătorie în Sălaj, ca să-şi confirme pe credincioşii săi. / Cu ocaziunea aceasta, vreo 7-8 preoţi români din protopopiatul **Tășnad-Sărăuadului**, în frunte cu protopopul lor, au aflat cu cale să contribuie şi ei la festivitățile de primire ale numitului episcop. Spre scopul acesta, l-au întâmpinat în comuna **Tășnad-Santău**, unde protopopul român, în numele clerului de sub conducerea sa, salută pe episcopul latin printr-o vorbire care nu știm în ce limbă a fost rostită, despre

[116] *Gazeta Transilvaniei*, Anul LIV, nr. 280, Braşov 1891, p. 2

care însă ne temem că a fost rostită în limba maghiară. / Oricum ar fi fost, întrebarea este că ce caută protopopul român unit din **Tăşnad**, cu preoţii săi, la o festivitate de primire, care privește numai pe clerul romano-catolic? / Dacă rabinul şi preotul calvin din **Tăşnad** s-au simţit îndemnați a saluta pe episcopul Schauch, aceasta are un înţeles, căci numitul episcop figurează înaintea lor ca un stâlp al maghiarizării, pe care o susţin şi ei.

Cum că poporul român unit din **Tășnadul-Sărăuadului** n-avea ce căuta la această festivitate, ba poate nici n-a fost aşteptat, o dovedește şi modul cum l-au făcut să simtă, atât episcopul Schlauch, cât şi cei dimprejurul lui, că nu se bucură de graţia lor, ca unul care, cum zice raportorul nostru, face parte din „opincarii valahi”? / Episcopul latin a răspuns la salutarea protopopului în mod demonstrativ numai cu câteva cuvinte, pe când către rabin a vorbit mult mai pe larg. / Și, ca să nu se lase nici un dubiu despre aceea că oaspele român nechemat a fost privit peste umeri, de către „patrioţii” şi maghiarizatorii care ar fi vrut mai bucuros, poate, să fi fost ei între ei, protopopul român unit a fost nebăgat în seamă și la aranjarea conductului, ce avea să întâmpine pe Episcopul latin. Până acum, era obicei ca preotul român unit din **Tășnad-Sărăuad** să meargă, la ocaziuni festive, în locul al doilea, îndată după preoţii romano-catolici. Acuma, însă, l-au aranjat la locul al treilea, după preoţii calvini”[117].

1907: „**Serbările culturale din Băseşti!** Au trecut două zile de la aceste sărbători măreţe. Au încetat de a suna clopotele, s-au reîntors pe acasă cele 5 mii de români, inteligenţi şi țărani. Au dispărut din grădină cele

[117] *Telegraful Român*, Anul XXXIX, nr. 82, Sibiu 1891, p. 826

mai fragede, mai frumoase floricele alor 50 de comune: copilași aduși la expoziția de copii, aranjată de „Reuniunea femeilor române Sălăgene“. E liniște adâncă. Dar parcă frunzele întinsului codru şi azi mai şoptesc cu mândrie despre fiii săi, pe care i-a văzut în multe lupte, a căror soartă a deplâns-o de multe ori, dar pe care așa mândri încinşi în horă nu i s-a dat să-i vază până acum, la adânci bătrâneţe… / În **Băseşti**, cu săptămâni înainte, s-au făcut pregătiri pentru reuşita splendidă a serbărilor culturale. Inteligența şi țăranii de aici, cu zel şi cu ambiţie, și-au dat toată silința pentru o primire solemnă. / La 3 august, toată comuna era în haină sărbătorească. În capul satului, o poartă trimfală, ridicată de ţărani, cu inscripția „Bine aţi venit!“. La orele 6 p. m., a ieşit în drum, la vreo trei kilometri de la comună, inteligența din **Băseşti** şi jur, în multe trăsuri, pentru întâmpinarea comitetelor, iar nu peste mult sosesc, în frunte cu venerabilul director a despărțământului, Alimpiu Barbolovici şi dna Maria Cosma, născută Dragoş, prezidenta reuniunii. În capul satului s-a făcut primirea oficioasă. Aci, în frunte cu dl Antoniu Bălibanu, preotul local, a fost de față o mulţime mare de săteni şi mai mulți călăreți, sub conducerea dlui avocat Dr. Aurel Nyilvan, îmbrăcat în haine țărănești. Pe cei sosiți i-a bineventat dl Antoniu Băliban. Răspunde dl vicar al Sălajului, preşedintele despărțământului, A. Barbolovici. Apoi Ana Nicişan, o fată de țăran din **Băseşti**, a salutat, în numele sătenilor, comitetele şi toţi oaspeţii sosiți, predându-i, totodată, doamnei prezidentă un buchet frumos de flori. / Seara, la 8 ore, toţi oaspeţii sosiți, vreo 60 la număr, au fost invitaţi la cină, la dl **George Pop de Băseşti**, după care tineretul a dansat până la orele 11 din noapte.

Duminică, în 4 august, la orele 7, dimineața s-a oficiat serviciul divin, de dl A. Barbolovici, cu asistența dlor Augustin Vicaş protopop în **Hidig** şi A. Bălibanu. Cântările bisericeşti au fost executate de corul teologilor gherlani, sub conducerea dlui Ioan Groza, teolog absolvent, şi de cel **al plugarilor din Băseşti**, sub dirigența dlui dr. I. Cl. Iuga, candidat avocatură. Ambele, dar mai cu seamă cel din urmă, a pus în uimire pe evlavioşii ascultători. / După sfânta liturghie, tot în biserică, și-au ținut adunarea generală cele două instituţiuni culturale sus amintite. / DI Alimpiu Barbolovici, directorul despărțământului, cu cunoscuta dumisale vervă oratorică, deschide adunarea. Ia, apoi, cuvântul dl **George Pop de Băseşti** şi, salutând, în numele băseștenilor, adunarea, expune monografia comunei, cu date autentice, care dovedesc că, deja în **1391, se face amintire despre Băseşti** și că înaintaşul Popenilor din Băseşti, Ştefan Popa, ai cărui strănepoți formează azi cea mai mare parte a populaţiei de aici, a primit, de la principele Tōköli, pentru faptele sale patriotice, nobilitatea şi donaţiunea asupra Băseştilor. Această donațiune şi nobilitare a fost recunoscută şi întărită şi de principele Apafi. / Urmează apoi frumoasa vorbire a dlui dr. Coriolan Steer, reprezentantul despărțământului **Tăşnad**. / Secretarul despărţământului, dr. Coriolan Meseșian, citeşte raportul asupra activității comitetului, de la ultima adunare generală. Făcându-se înscrieri noi, se încasează suma de peste 500 de coroane. / Se realeg membrii vechi din comitet şi se alege, ca membru nou, dl N. Munthiu, secretarul Silvaniei. După aceasta, preşedintele ridică şedinţa.

Urmează adunarea Reuniunii femeilor. Prezidenta, dna Maria Cosma, în cuvinte frumoase, schițează rolul

femeii în viața unui popor şi însemnătatea reuniunii, şi deschide şedinţa. / Dl A. Vicaș, secretarul reuniunii, citește raportul comitetului despre activitatea reuninii, reamintind serbarea jubileului de 25 de ani a acestei reuniuni. După esmiterea comisiilor, se ridică şedința. În urmă, tot publicul de la biserică, de pe drum, de pe la case, grăbește la expoziția de copii, care a avut loc în parcul Ilustrisimei Sale George Pop de Băseşti. Ce privelişte! Câtă frumusețe! / Cei de față toţi au rămas încântați de cele văzute. Comisia de premiere, doamnele M. Cosma, Elena Hosszu Longin, născută Pop de Băseşti, Eleftera dr. Mihalyi şi dl dr Ambroziu Boythor, medic, au dat aproape tuturor copilaşilor premii de bani, de la parele menate, dl George Pop de Băseşti. Ce fericire, ce suvenire dulci pentru aceşti micuți românaşi.

Cu **premiul I**, un galben de 20 coroane, o cămaşă din atelierul de țesături al Reuniunii femeilor române din comitatul Hunedoarei, donată de către prezidenta acesteia, dna Elena Hosszu Longin, și o icoană din istoria neamului românesc, donată de către dl inginer Petru Lucaciu, din România, a fost premiat Victor Fălăuș din **Nadiș**, copil de 2 ani şi 6 luni, **Premiu II**: câte un galben de 10 coroane, au primit următorii: Cornelia Cosma din **Chilioara**, Valeria Velle din **Ardihot**, Aurel Osianu din **Bârseul de Sus**, George Buscan din **Tămaia** şi Maria Szabó din **Ardihot**. / Au mai fost premiaţi, cu premii de 2-5 coroane, vreo 150 de copii. Toţi copilaşii participanţi au primit și diplomă de la Reuniunea femeilor. / În urmă, mamele şi copilaşii s-au fotografiat într-o grupă pitorească. / Copilaşii au fost trataţi cu lapte, caș, bomboane etc., din partea dnei Elena Hosszu Longin, născută Pop de Băseşti, a cărei îngrijire şi atenţiune s-a extins până la ce-

le mai mărunte lucruri. / Mamelor, precum și țăranilor veniţi la această adunare, li s-au servit, din partea Ilustrisimei Sale, dl G. Pop de Băseşti mâncări şi vin.

La orele 2 d. m., a urmat banchetul festiv, la care au luat parte 500 de persoane. În cursul banchetului, au cântat cele două coruri sus amintite. A toastat dl A. Barbolovicici pentru Maiestatea Sa. Badea George salută oaspeţii, după care a mai urmat apoi un şir întreg de animate toaste. / La orele 4 d. p., s-a început petrecerea poporală, la care a fost de faţă și inteligenţa. S-au jucat, în costume frumoase de căluşer, „Brâul", „Bătuta" şi „Căluşerul", de către 12 flăcăi voinici din **Băseşti**, şi anume: Dimitrie Pop, Filip Pop, Flore Marinca, Alexandru Pop, Ciril Roman, Zaharie Pop, Ambrosin Reneşi, Ioan Pop, Grigorie Szilágyi, Iacob Pop, George Petti, având de vătav pe tânărul dr. Claudiu Iuga. După aceste jocuri, au urmat „Hora Sinaia", „Ardeleana", „Sârba", „Învârtita" și altele, la care s-au încins şi alţi tineri şi fete, inteligenţi şi ţărani. / În urmă, Ilustria Sa, dl G. Pop de Băseşti, exprimându-i dlui dr. S. Claudiu Iuga recunoștința sa, pentru hărnicia cu care a instruit pe țărani la cântări şi jocuri naţionale, premiază pe cei 12 căluşeri cu câte un galben de 10 coroane.

La 7 ore, seara, au sosit din România, cu automobilul, domnii Nicu Filipescu, Mihai Cantacuzino, fostul primar a Bucureştilor, cu fratele dumisale Grigorie, N. P. Gurău, avocat, şi Emanuil N. Butculescu. Tot din România, au venit, de mai înainte, cu trenul, dl Alexandru D. Florescu, secretarul Ligii culturale, cu fiul său Radu. Dl Florescu, şi de astă-dată, ca totdeauna, a dovedit dragostea sa față de noi, români de dincoace. / În onoarea

acestor distinşi oaspeţi, s-au repetat, seara, la petrecerea tinerimii, „Căluşerul” și celelalte jocuri naționale.

Petrecerea tinerimii academice a început la orele 8, seara, în pavilionul frumos construit, sub conducerea zelosului tânăr Alexandru Pop din **Cerneşti**, student în drept, în parcul Badei George. Au dansat la 150 perechi. În costum naţional s-au prezintat dna Eleftera Dr. Mihalyi (Dej), dna German (Fiziş), dna Terezia Bălibanu (Băseşti), cu copilaşii, şi următoarele domnişoare: Getta Hodoşiu (Blaj), Veturia Pop (Vileac), Aurelia şi Lucreția Serboc (Vama), Eugenia Butean Supur), Elenuţa Stanciu (Botiz), Volumnia Bălibanu (Băseşti), Livie Tincu (Giroit), Lauro Tămaş (Giungiu) şi altele, ale căror nume mi-au scăpat. Petrecerea a durat, cu multă animație, până-n dalbe zori. / Toate serbările au decurs în ordine exemplară, încât şi cei 50 de jandarmi şi locotenentul lor s-au mirat că pentru ce a fost de lipsă să vină ei aici”[118].

1908: „În **Tăşnad**, comitatul Sălaj, se înființează un nou institut de bani, care va purta numele „**Vulturul**”. Institutul se înființează pe timp nedeterminat, cu un capital social de 200.000 coroane, împărțite în 2.000 de acții de câte 100 coroane... / Subscrierile se încheie cu 1 iunie 1908. Listele de subscriere, dimpreună cu 10 % din capitalul subscris, adică 10 coroane de acție, plus 3 coroane spese de fondare, pentru fiecare acție, sunt a se trimite, până la 1 iunie 1908, la adresa avocatului Dr. Coriolan Steer, în **Tăşnad** (Tasnád). / Acest institut nou, între membrii fondatori are în frunte pe iluștrii bărbați conducători George Pop de Băsești, Dr. Ștefan C. Pop și

[118] *Lupta*, Anul I, nr. 167, Budapesta 1907, pp. 3, 4

Andrei Cosma, precum și pe toți cărturarii și fruntașii cercului administrativ Tășnad... / I. T. Cosma”[119].

„Raport / despre **adunarea constituantă** a institutului de credit şi economii „**Vulturul**”, societate pe acţii în **Tăşnad**, care s-a ţinut în 23 iulie stil nou 1908, în **Tăşnad**. / Au fost de față 50 acţionari, reprezentând 346 acţii. Cu unanimitate s-a ales de prezident ad hoc Dr. Coriolan Steer, avocat în **Tăşnad**, notar, Dr. Ioan Suciu, avocat în **Zalău**, și Nicolau Munțiu, secretarul „Silvaniei” din **Șimleu**, iară de verificatorii protocolului s-au ales domnii Demetriu Caroian, protopop în **Santău**, şi Vasile Pătcaş, preot în **Hotoan**. / Președintele, Dr. C. Steer, după acestea, constată că sunt de faţă 50 acţionari, reprezentând 346 acţii, iară adunarea de constituire s-a convocat în înţelesul legii, deci declară, în înţelesul legii, că poate aduce concluzii valide. / Se emite, pentru constatarea acțiilor subscrise, o comisiune, din domnii Vasiliu Pălcaş, Vasiliu Mureşan şi George Filep... / Urmează raportul fondatorilor despre alegerea direcţiunii, în vremea căruia adunarea ia la cunoştinţă că sunt **aleşi în direcţiune**, pe 3 ani, domnii următori: Andrei Cosma, directorul „Silvaniei” din **Şimleu**, Dr. Ştefan C. Pop, deputat dietal şi avocat din **Arad**, Samuil Ciceronescu, contabilul fondurilor diecezane din **Oradea-Mare**, Dr. Coriolan Steer, avocat din **Tăşnad**, Grigore Pop, protopop în **Unimăt**, Vasiliu Mureşan, preot în **Săuca**, Vasiliu Hoblea, preot în **Cig**, Iosif Cosmuța, învățător în **Tășnad-Santău**, George Filep, proprietar în **Tășnad-Santău** şi Ioan Lobonţiu, preot preot în **Tășnad-Sărvad**”[120].

---

[119] *Gazeta Transilvaniei*, Anul LXXI, nr. 67, Brașov 1908, p. 3
[120] *Gazeta Transilvaniei*, Anul LXXI, nr. 159, Brașov 1908, p. 3

1934: „**Sfinţirea bisericii din Cehal**. Credincioşii noştri, dimpreună cu harnicul lor preot, de mult s-au străduit să lărgească şi să împodobească sfântul lăcaş din comuna lor, devenit neîncăpător. În ziua de 16 septembrie şi-au văzut încoronate străduinţele, prin frumoasa sărbătoare a consacrării sfintei biserici, săvârşită de Excelenţa Sa episcopul Dr. Valeriu Traian Frenţiu, sosit în acest scop la **Tăşnad**, încă de sâmbătă, însoţit de suita sa: Rvs. canonic Dr. Ludovic Tăutu, Mon. Vasile Barbul, prim notar consistorial, Onoraţii Mihai Sălăgean prof. de teologie şi Nicolae Bretan, secretar episcopesc. Excelenţa Sa a fost găzduit la Rvs. D. Cupșa, **protopopul Tăşnadului**, iar suita, la ospitala casă a dlui Dr. Sever Oros, notar public în **Tăşnad**. În ziua următoare, drumul spre **Cehalul**, destul de îndepărtat, a fost un drum sărbătoresc: lume multă, ce grăbea la praznic, porţi triumfale, primire solemnă etc. Dl prefect al județului Sălaj, Dr. Mihai. Gurzeu, a ţinut să-l însoţească personal pe Excelenţa Sa în acest frumos drum de apostolie. Asemenea şi dl primpretor al plasei **Tăşnad**, Dr. Pop, care l-a şi salutat călduros, în numele populaţiei din plasă.

Biserica renovată, foarte mare de altfel, s-a dovedit neîncăpătoare, de aceea a trebuit să se celebreze paralel o sfântă Liturghie şi afară. Excelenţa Sa a ţinut o puternică şi convingătoare cuvântare despre datoria de-a sfinţi ziua Duminecii şi despre **datoria de-a da zeciuială**. S-a împărtăşit lume multă. După ceremonialul sfințirii, oaspeţii au fost găzduiţi la ospitala casă a părintelui Emil Pereni, care de 27 de ani păstoreşte acest bun popor curat românesc din această izolată regiune deluroasă. Biserica e zidită în frumos stil românesc, planul arhitectului diecezan Anton Sallerbeck, pictura şi iconostasul e lucrat de

Samuil Keresztes, din **Tăşnad**. Totul cadrează, ca o haină, mediului românesc, care e **Cehalul**"[121].

1936: „Zilele de 6-7 iunie au fost adevărate zile de sărbătoare şi înălţare sufletească pentru populaţia orăşelului sălăjan **Tăşnad**. A. G. R. U. şi-a ţinut, aici, în aceste zile, obişnuitul congres anual, patronat de Î. P. S. Sa Dr. Valeriu Tr. Frenţiu... / Încă de dimineaţă au început să sosească oaspeţii de prin împrejurimi, iar la orele 15 și jumătate au sosit în **gara Tăşnad** oaspeţii... / Î. P. S. Sa a fost salutat, în numele administrației, de dl primpretor Dr. Gheorghe Popa, în numele Agru-lui **Tăşnad**, de dl I. Opriş, iar în numele Comitetului eparhial, de dl Şt. Mărcuş, care cere binecuvântarea arhierească asupra lucrărilor ce se vor desfăşura... / La orele 16 și jumătate s-a celebrat o vecernie solemnă. În faţa bisericii, Părintele Protopop Al. Mihuţ, în cuvinte călduroase, a salutat pe Î. P. S. Sa. Norodul adunat la această slujbă a fost atât de mare, încât biserica s-a dovedit neîncăpătoare, A predicat Părintele Dr. G. Stan.

Seara, s-a ţinut în localul **Casinei Române**, şedinţa Comitetului Eparhial, în care s-a discutat desfăşurarea în amănunt a programului şedinţei administrative, de a doua zi. Remarcăm, între cei prezenți, în afară de oaspeţii orădeni, pe domnii: Părintele canonic onorar Al. Ghera, Părintele Protopop Ghilea, din **Zalău**, Dr. Pintea din **Zalău**, Dr. Sever Oros, notar public în **Tăşnad**, Dr. Gheorghe Pop, primpretor în **Tăşnad**, Dr. Virgil Mureşan, consilier de Curie în **Tăşnad**, dl I. Opriş, notar în **Tăşnad**, Dr. Al. Pop, advocat, dl Al. Mhuţ, avocat, Dr. Pintea din **Tăşnad**, Dr. V. Oros, învățător-director Filip, învăță-

[121] *Vestitorul*, Anul X, nr. 19, Oradea 1934, p. 8

tor-director Ştirbu din **Carei**, dl Siura, Părintele I. Vlaicu din **Vezend**, Părintele Aug. Moldovan din **Măladia**, Părintele A. Paşcuţ din **Sanislău**, şi toţi preoţii şi intelectualii din împrejurimi”[122].

1938: „Nici nu ştiu bieţii oameni ce soartă vrea să le croiască dl Lord, căci, dacă ar şti, eu cred că ar trimite imediat o delegaţie spre a-l întreba că ce are cu ei. Şi nu cred că s-ar găsi un singur om, o singură femeie, ba chiar şi copil, care să nu moară, cu arma în mână, păzindu-şi graniţa contra Ungurilor… / dl Lord ar voi să treacă frontiera închipuită de dânsul pe la răsărit de cercurile **Tăşnad** şi **Ardud** (Erdád), în care românii sunt în majoritate absolută; ba chiar să dea ungurilor pe românii din Ţara Oaşului (cercul Tisantul), care sunt o ramură de români tot aşa de puternică ca şi moţii; şi numai Dumnezeu a sădit pe aceşti români acolo, în extremul nord-vestic, spre a ţine acolo hotarul etnic al românismului”[123].

1940: „Majestatea Sa Regele a binevoit să boteze, în ziua Schimbării la față, pe copilul nou născut al modestului sătean Dumitru Borza din **Santău**, județul Sălaj. La ceremonia încreștinării noului născut, Majestatea Sa a fost reprezentat de către Excelența Sa dl rezident regal al ținutului Someș, prof. dr. Coriolan Tătaru, care a sosit în Santău marți, după masă, însoțit de domnii Raul Șerban, director de cabinet, și Teofil Bugrariu, șef de serviciu în administrația centrală a ținutului. / La **Tănad**, dl rezident regal a fost întâmpinat de domnii general Ionescu, colonel Oprița, prefectul județului Sălaj, și de capii autorităților... / Dl rezident regal și însoțitorii au plecat, apoi, spre bise-

[122] *Vestitorul*, Anul XII, nr. 12, Oradea 1936, pp. 102, 103

[123] Zagoriţ, Constantin, colonel, *Mai multe hărţi ale Transilvaniei şi graniţei dinspre Ungaria*, Ploeşti 1938, p. 17

rică, unde, la intrare, solul Majestății Sale a fost întâmpinat de părintele protopop Mihuțiu, din **Tășnad**, care a rostit o înălțătoare predică despre însemnătatea creștinească și națională a solemnității. / Copilul a primit de botez Carol Alexandru. Este al 16-lea copil al țăranului, invalid de război, Borza Dumitru. Îi trăiesc 15 frați și surori, cel mai mare fiind de 23 de ani. Tatăl, om muncitor și tăcut, și mama, în vârstă de 40 de ani, au primit suma de 10.000 lei, trimiși de Majestatea Sa Regele, și 5.000 de lei, oferiți de comunele plășii **Tășnad**"[124].

CITIZENS OF THE ENVIRONS OF HERMENSTADT.

[124] *Universul*, Anul 57, nr. 220, Bucureşti 1940, p. 5

TĂTĂRĂŞTI

(comuna Burjuc, judeţul Hunedoara)

1784: Răscoala lui Horia, Cloşca şi Crişan: „Țăranii din judeţele Zarand şi Hunedoara voiau să înceapă revoluţia în ziua de Bobotează a anului 1785, iar ţăranii din comitatul Albei, în luna lui mai a aceluiaşi an. / Joi, **28 octombrie 1784**, fiind zi de târg la **Brad** (comitatul Zarandului), îşi face apariția aici căpitanul Crişan, ca trimis din partea lui Horia, şi, ascuns sub podul de peste Criş, cheamă la dânsul pe mai mulți țărani din diferite sate, cărora le spune că Horia a fost la Viena, la împăratul, de la care a adus ordin ca ţăranii români să capete arme şi să nu mai facă nici un serviciu nobililor. Spre încredințare, Crişan arătă țăranilor crucea de aur a lui Horia şi-i invită ca, pe duminica viitoare, 31 octombrie, să vină, din fiecare sat, câte 3 sau 4 țărani, la biserica din **Mesteacăn**, ca să asculte porunca împărătească. / În ziua de 31 octombrie, se adunase, în secret, la biserica din Mesteacăn, vreo 600 ţărani din districtul Zarandului, al Hunedoarei şi din munţii Abrudului. La adunarea aceasta, Crişan înfăţişă ţăranilor crucea de aur şi o scrisoare, apoi le făcu cunoscut că Horia, fiind bolnav, nu poate asista la adunare, dar că l-a însărcinat pe dânsul să vină şi să le spună că, din ordinul împăratului Iosif II, să se ducă cu

toţii la **Alba Iulia**, ca să primească arme şi să fie grăniceri, împăratul lăsând la libera voie a fiecăruia sau de a fi militar, deci scăpat de iobăgie, sau de a face, şi de aici, înainte, serviciu de iobagi, pe seama nobililor.

În ziua de 1 noiembrie, țăranii întruniţi la Mesteacăn ajung, în drumul lor spre Alba Iulia, ca să primească arme, în satul **Curechiu**, însă în număr cu mult mai considerabil. Mulțimea poporului crescuse enorm. În aceiaşi zi, noaptea, târziu, sosiră la Curechiu subprefecții Mihai Gal din **Baia de Criş** şi Wolfgang Nalaczi din **Brad**, însoţiţi de o gardă de 4 soldaţi, ca să prindă pe căpeteniile țăranilor, în special pe Crişan. Dar mulțimea de ţărani, aflând de veste, dau alarma prin chiote, trag clopotele de la biserică şi se aruncă, din toate părțile şi cu ceea ce apucară în mâini, asupra celor doi subprefecţi, pe care îi uciseră pe loc. Gornicul Petru Kara din **Criştior**, spionul nobililor, fu prins şi executat imediat, din ordinul lui Crişan, iar cei 4 soldaţi fură dezarmaţi, bătuţi şi apoi puşi în libertate. Revoluţia era acum proclamată.

Primul atac al ţăranilor răsculaţi fu dat asupra nobilimii din **Criştior**, în ziua de marţi, dimineaţă, în 2 noiembrie, când, cu o furie vehementă, ţăranii dau năvală asupra curților nobililor şi execută 17 persoane din nobilimea de aici, printre care 12 membri ai vechii familii Kristyori, de origine română, dar, cu timpul, catolicizaţi şi maghiarizați. Puţini nobili scăpară, cu fuga, prin păduri, iar ceilalți, bărbați, femei şi copii, fură făcuţi prizonieri şi, apoi, cu toții botezați în religia română ortodoxă, de către preotul Constantin Turciu, zis şi Popa Costan. / Din **Criştior,** trupa ţăranilor răsculați se împărți în două: o parte apucă drumul spre **Mihăleni**, iar căpitanul Crişan, cu oamenii săi, atacă, în aceiaşi zi, după amiază, nobilimea din

orăşelul **Brad**. Cei mai mulți dintre nobili, refugiindu-se în turnul bisericii reformate, sunt dați jos de mulțimea înfuriată, care execută, pe loc, pe mai mulți dintr-înşii, iar pe alții îi grațiază, după ce primesc să se boteze în religia românească. Aici au căzut victime ale furiei populare şi mai mulţi negustori evrei, dintre care unii au fost şi ei botezați. / Acum, ţăranii începură a se ridica în masă, în toate părțile Zarandului. Cete noi de ţărani soseau, pe fiecare oră, în trupa lui Crişan. / Din **Brad**, mulțimea ţăranilor se diviză iar în mai multe părți, apucând fiecare trupă câte o direcție diferită, prin toate colţurile Zarandului.

În ziua de 5 noiembrie, căpitanul Crişan atacă curţile nobilimii din comuna **Ribiţa**, unde, după o luptă înverşunată, în care sunt uciși 7 oameni din trupa lui Crişan, românii ucid şi execută 42 persoane, nobili şi particulari. / Trupa țăranilor, care plecase, marţi, la amiază, în 2 noiembrie, din **Criştior**, ajunge, în aceeaşi zi, în comuna **Mihăleni**. Singurul nobil de aici, Ladislau Csiszar, auzind că ţăranii răsculați vin asupra sa, încearcă să fugă repede, cu familia, prin păduri, dar abia face câțiva paşi de acasă şi este prins, cu toată familia, şi executat cu doi copii ai săi şi cu un frate al său. Soţia lui Csiszar, care era fiica fostului prefect, baronul Hollaky, o femeie tânără şi foarte frumoasă, îmbrăcată în haine ţărăneşti, la propunerea preotului ortodox din Mihăleni, se ascunde în podul bisericii române. Descoperită fiind, a doua zi, de doi iobagi, aceştia o duc în biserică, unde o forțează să depună jurământ că se leapădă de religia catolică şi trece la religia românească. A doua zi, joi, nefericita femeie, aflând că vine şi Crişan, cu trupa sa, la Mihăleni, fuge prin păduri, dar este prinsă de ţăranii răsculați, care acum voiau s-o execute. Dar lui Crişan i se făcu milă de ea şi o lăsă în

viață, cu condițiunea, cum se plânge dânsa, ca să se boteze din nou. Trista soartă a acestei femei a format obiectul unei descrieri sentimentale, din partea istoricului transilvan, abatele Iosif Carol Eder, care spune că, în timpul acela, era o crimă în ochii țăranilor români de a se fi născut cineva din sânge unguresc. / Tot joi, în 4 noiembrie, altă ceată de țărani atacă nobilimea şi populaţia ungurească din **Baia de Criş**. Aici distrug mănăstirea călugărilor franciscani, botează în religia românească pe văduva subprefectului Mihai Gal, ucis la Curechiu, cu două zile mai înainte, şi o mărită după un iobag român; ucid pe avocatul O. Szentkiralyi, apoi pe un curier al comitatului şi pe un nobil, cu numele Iosif Kis. În acelaşi timp, sentinelele răsculaților din satul **Târnava** prind pe o femeie din **Beiuş**, cu numele Eva Ajtal, care călătoria la părinții săi, în **Abrud**, şi pe care țăranii voiau s-o execute, crezând că e unguroaică, cum şi era de fapt. Femeia însă scăpă de la moarte, declarând că e româncă, dar, spre convingerea ţăranilor, ea trebui să spună, în româneşte, rugăciunea „Tatăl nostru".

În timp de 4 zile, de la 2, la 5 noiembrie 1784, mai sunt atacate curțile nobililor din satele **Trestia**, **Lunca**, **Luncoiul de Sus**, **Luncoiul de Jos**, **Ociu**, **Hălmagiu**, **Hălmăgel**, **Pleşcuta**, **Ţărmure**, **Tomeşti**, **Sălişte** etc., aşa că întreg comitatul Zarandului ajunse în posesia țăranilor răsculați şi, afară de autoritatea lui Horia şi Crişan, nu mai exista nici un fel de autoritate. / Țăranii, înfuriați şi înrăiți de nedereptățile seculare, suferite din partea ungurilor, deveniseră surzi şi muţi la rugăciunile şi lacrămile „domnilor lor", adică a proprietarilor de pământ, pe care acum îi legau cu lanţuri de carul cu boi şi aşa îi duceau la capul satului, unde îi dau pe mâna ţiganilor, ca să-i exe-

cute şi înmormânteze. În general, aspectul revoluţiunii nu era numai în contra nobilimii, ci în contra întregului element unguresc. Era o tragică răzbunare a trecutului. / Repede de tot, mişcarea revoluţionară, începută în comitatul Zarandului, se întinse şi în comitatul Hunedoarei. / În ziua de 4 noiembrie, cete de țărani prefăcură în cenuşă castelul baronului Anton Iosica, din **Brabişca**, pe valea Mureşului, iar în cele 2 zile următoare, ţăranii distruseră şi arseră toate curțile nobililor din comunele **Sulighet**, **Bretea**, **Ilia**, **Sârbi**, **Gura-Sada**, **Tătăreşti**, **Lesnic**, **Dobra**, **Roşcani**, **Geoagiul de Jos** etc. O mulțime de nobili şi preoți unguri fură executaţi şi pe aci. Ţăranii, care trecuseră din Zarand, puseră numaidecât în mişcare şi pe iobagii de pe Valea Streiului şi din Ţara Haţegului, unde, de asemenea, mulțimea țăranilor răsculați devastează şi dă foc edificiilor nobililor din aproape toate comunele, până la graniţa țării româneşti.

În ziua de vineri, 5 noiembrie, valurile distrugătoare ale revoluţiei ajunseră la marginea oraşului **Deva**, capitala judeţului Hunedoara, al cărei atac se hotărî pentru ziua de 6 noiembrie. Prima încercare nu reuşi, deoarece soldaţii din armata imperială li se opuse, trăgând focuri peste capetele țăranilor. A doua încercare, din ziua de 7 noiembrie, fu şi mai nenorocoasă, fiindcă ţăranii, văzându-se atacați de 70 soldaţi grăniceri şi 74 husari români, după o mică rezistenţă, ajunseră în confuziune, căci nu se aşteptau la focul armelor din partea soldaţilor împăratului, şi începură a se retrage, în dezordine, spre malurile Mureşului, urmăriți de armata imperială şi de 22 nobili unguri călare. Un număr de 72 țărani români fură parte tăiați, parte aruncaţi şi înecaţi în apele Mureşului, iar 44 căzură prizonieri. Douăzeci de inşi dintre aceşti

prizonieri au fost executați, tăindu-li-se capul cu sabia, în ziua de luni, 8 noiembrie, în dosul fortăreței de lângă drumul ce duce la **Dobra**. A doua zi, au mai fost executaţi alți 14 prizonieri, precum şi 22 ţărani, prinşi cu ocazia devastării curții baronului Anton Orban din **Binţinţi**. În două zile, nobilimea din Deva făcu să cadă capul, prin paloş, a 56 ţărani români, lipsiţi cu totul de dreptul de apel şi unii dintre ei străini cu totul de revoluţie, precum a fost cazul ţăranului Alexandru Morariu din **Jibot**"[125].

1935: „Joi, în 21 noiemvrie, a avut loc, în comunele **Dobra**, **Tătărești** şi **Ilia**, adunări de plasă cu șefii organizațiilor locale. Din partea centrului, au luat parte domnii Leontin Pârvu, avocat, Lazăr Dânşoreanu, secretar general al organizaţiei, Dr. Alexandru Herlea, directorul gazetei noastre, şi Iosif Roman, avocat, secretarul general al organizaţiei tineretului... / În fruntaşa comună **Tătăreşti**, oaspeţii au fost aşteptaţi la lonuința vechiului luptător naţional-ţărănist Balint. Aici s-au adunat reprezentanţii partidului din comunele **Tătăreşti** şi **Brădățel**. S-a explicat rostul venirii, dându-se îndrumările necesare, cu caracter intern, de partid[126].

1938: „Învățătorii cercului cultural „**Vața de Jos**", au ținut ședință publică în comuna **Tătărești de Criș**. Dimineața, la localul nou al școlii primare, învățătorul Aurel Colf, din **Tătărești de Criș**, a ținut o lecție practică, cu clasa a IV. Din gramatică, după care toți învățătorii, în frunte cu dl inspector școlar Titu Vlădoianu și dl revizor Mihai Butoiu, împreună cu elevii școlii, au luat parte la sfânta liturghie. / Predica zilei, despre „Jertfelnicie" în

[125] Rusu Abrudeanu, Ion, *Moţii / Calvarul unui popor eroic, dar nedreptăţit*, Bucureşti 1928, pp. 156-161
[126] *Solia*, Anul XIV, nr. 21, Orăştie 1935, p. 2

sfânta biserică, a ținut-o preotul Ștefan Corpadea. / În conferința intimă, dl inspector școlar Titu Vlădoianu a dat îndrumări pentru activitatea învățătorilor și a cercurilor culturale. / În conferința publică, s-au ținut 3 conferințe: dl inspector școlar Titu Vlădoianu, despre „Apostolatul învățătorilor la sate", dl învățător Jianu, din **Târnova de Criș**, despre „Interpretarea noii Constituții", și dl învățător Ion Negrea, despre „Biserică și școală". / Conferințele au fost încadrate de un bogat repertoriu de cântece patriotice și populare, precum și de declamări, sub conducerea dlui învățător Aurel Colf, din **Tătărești de Criș**"[127].

[127] *Universul*, Anul 55, nr. 83, Bucureşti 1938, p. 14

TĂTĂREŞTI

(comuna Viile, judeţul Satu Mare)

1925: „Statutul personal al Diecezei române unite de Oradea-Mare, pe anul 1925" menţionează, în „Districtul protopopesc al Mădăraşului", pe parohul Petru Herţeg, în **Ardud**, Ardud fiind şi localilatea de poştă a aşezărilor din district. Apoi, în cadrul unor noi „Numiri: Aflăm din sursă oficială, că Ioan Ternovan a fost numit, de la parohia Ardusat, la parohia **Chegea**; Petru Herczegh, de la **Ardud**, la **Ardusat**; Emil Ghita, de la **Tătărești**, la **Ardud**; Vasile Baști, de la **Vii**, la **Tătăreşti** ; Ioan Soran, de la **Istrău**, la **Doba**"[128].

1937: „Cea din urmă, în seria celor 25 de biserici, câte îşi propuse neobositul nostru Arhiereu, Excelența Sa Episcopul Dr. Valeriu Traian Frențiu, să consacre până în noiembrie, este renovata biserică parohială din **Tătăreşti**, închinată Sfinţilor Arhangheli Mihai şi Gavril, a căror praznic se sărbătorea. În asistență, remarcăm pe Reverendisimul Alexandru Gera, vicar în **Carei**, Mult Onoratul Vasiliu Pop, Mult Onorații domni Pop N., Coza, Iosif Cavaşi, parohul din loc, iar ca diaconi Mult Onorașii domni V. Barbul şi Părintele G. Stan. / Din cauza tim-

[128] *Vestitorul*, Anul I, nr. 2, Oradea-Mare 1925, pp. 1, 4, 7

pului nefavorabil şi în lipsa autorităţilor, reţinute la Congresul general al Agru-lui, ce se ținea tocmai atunci, abia la câțiva kilometri depărtare, în **Satu-Mare**, consacrarea s-a făcut în cadre mai restrânse și a fost mai familiară”[129].

SAXON LADIES OF THE CITY OF HERMENSTADT.

[129] *Vestitorul*, Anul XIII, nr. 24, Oradea 1937, pp. 215, 216

TĂUŞENI

(Marocaza, Eurholm, Markhaza, judeţul Cluj)

1352, decembrie 15, Sântimbru: Ştefan, voievodul Transilvaniei, scrie capitlului bisericii din Alba că, „în numele magistrului Gal, fiul lui Both de **Bothhaza** (**Boteni**, Bothaza, Boothaza, Buth, judeţul Cluj), magistrul Ioan, fiul lui Ştefan zis Pogan vrea să-i arate şi să-i statornicească acelui magistru Gal semnele sale de hotar, ce le are din partea moşiei lui, numită **Giulatec** (Giulateluke sau **Coasta** judeţul Cluj), care ţin de moşia sa, numită **Marocaza** (**Tăuşeni**, Eurholm, Markhaza, judeţul Cluj)”[130], şi solicită trimişi pentru hotărnicire.

1352, decembrie 29, Alba Iulia: Capitlul bisericii Transilvaniei scrie voievodului Transilvaniei, Ştefan despre raportul trimişilor „la moşia **Marocaza** (**Tăuşeni**, Eurholm, Markhaza, judeţul Cluj)” şi despre „mersul hotarelor” ei, care încep „dinspre moşia **Giulatec** (Giulateluke sau **Coasta**, judeţul Cluj), şi urmează astfel: cel dintâi semn de hotar începe de lângă o creastă, lângă o pădure, numită Wyla, într-un mărăciniş: de aici merge spre satul Giulatelec şi, lângă un pârâu, care curge din-

[130] AŞSP, *Documenta Romania Historica*, C. Transilvania, Volumul X, Bucureşti 1977, doc. 156, pp. 169, 170

spre Marocaza, se află o movilă de hotar; de aici coteşte spre miazănoapte şi, într-un mărăciniş, se află de asemenea o movilă de hotar; de aici merge la o creastă, pe care se află o movilă de hotar; de aici o ia către un drum, care vine din Giulatelec şi merge la satul **Bărăi** (Barce, judeţul Cluj) şi, lângă acel drum, se află o movilă de hotar, şi acel drum se socoteşte şi se ţine drept hotar, până ce ajunge la hotarul acelui sat Bărăi. Această moşie Marocaza, despărţită astfel prin semne de hotar, au trecut-o în stăpânirea lui Gallus, fiul lui Ioan, ca s-o aibă pe veci"[131].

1352, decembrie 30, Alba Iulia: Ştefan, voievodul Transilvaniei, scrie capitlului bisericii Transilvania cerându-i să întocmească, „în chip de privilegiu al vostru, scrisoarea magistrului Gal, fiul lui Ioan de **Bothhaza** (**Boteni**, Bothaza, Boothaza, Buth, judeţul Cluj), cu privire la punerea lui în stăpânirea moşiei **Marocaza** (**Tăuşeni**, Eurholm, Markhaza, judeţul Cluj)"[132].

[131] AŞSP, *Documenta Romania Historica*, C. Transilvania, Volumul X, Bucureşti 1977, doc. 159, pp. 171, 172
[132] AŞSP, *Documenta Romania Historica*, C. Transilvania, Volumul X, Bucureşti 1977, doc. 160, p. 173

TĂUŢ

(Tăut, Toth, judeţul Bihor)

1355, iulie 6, Strigoniu: Capitlul bisericii din Strigoniu, prin tentativa de împăciuire „între magistrul Erne, fiul lui Moise, Gheorghe, fiul lui Leel, şi Ioan, fiul lui Villam de Leel, veri buni, în pricina împărţirii moşiilor **Căuaş** (Kawas, judeţul Satu Mare) şi **Tăuţ** (Tăut, Toth, judeţul Bihor), aflătoare în comitatul Bihor; în cele din urmă, împăciuitorii au judecat ca sus-zisele moşii să fie împărţite în trei părţi deopotrivă între Erne, Gheorghe şi Ioan”[133].

1926: „În **Baia Mare**, găsim azi, în al optulea an de stăpânire românească, 10 medici, din cari 4 evrei, 3 români şi 3 unguri; vreo 13 avocaţi, din care 7 evrei, 4 români şi 2 unguri; 3 farmacii, din care 2 ungurești, 1 evreiască, iar românească, nici una; vreo 64 prăvălii, din care 42 evreieşti, 17 ungurești şi 5 româneşti; găsim 2 biserici românești, față de 2 sinagogi şi 4 case de rugăciuni, tot evreieşti.

În **Baia Sprie**, la 1919, erau 123 evrei, iar azi, la o populaţie de 4.600 creștini, sunt 493 evreii. Deci, în 7 ani,

[133] AŞSP, *Documenta Romaniae Historica / C. Transilvania* (1351-1355), Vol. X, Bucureşti 1977, doc. 324, pp. 339, 340

numărul lor s-a mărit de 4 ori. Din cele 36 cârciumi, câte sunt aici, 19 sunt evreieşti, 14 ungureşti şi numai 3 româneşti, din cele 16 prăvălii, 13 sunt evreieşti, 2 ungureşti şi 1 românească.

În comuna **Șișești**, notarul e evreu. La o populaţie de vreo 1.000 locuitori, găsim 3 cârciumi, din care 2 evreieşti şi una românească.

În comuna **Dănești**, notarul e evreu. La o populație de vreo 450 locuitori, avem 1 cârciumă, care e evreiască.

În comuna **Recea**, notarul e evreu. La o populaţie de vreo 1.000 locuitori, găsim 2 cârciumi, din care 1 evreiască, iar una e comunală, care e pe cale de a dispărea.

În **Ocolișul Mare** e o singură crâșmă şi e evreiască. Notez că, în comună, singur cârciumarul e evreu.

În **Șurdești**, notarul e evreu. La o populaţie de vreo 950 locuitori, avem 2 cârciumi, ambele evreieşti, iar cooperativa din sat stagnează, din lipsă de sprijin din partea autorităților. În comună, evrei sunt numai cei 2 cârciumari.

În **Șindreşti**, notarul e evreu. La o populaţie de vreo 600 locuitori, sunt 2 cârciumi, din care 1 românească şi 1 evreiască. E un singur evreu în sat.

În **Rusu**, notarul e evreu. La o populație de vreo 600, sunt 3 cârciumi, din care 2 evreieşti şi una românească, Sunt 2 familii evreieşti în comună.

În **Dumbrăvița**, notarul e evreu. La o populaţie de vreo 1.000 locuitori, sunt 4 cârciumi, din cari 3 evreieşti şi una românească. Sunt 3 familii evreieşti în comună.

În **Săsar**, notarul e evreu. La o populaţie de vreo 2.000 locuitori, găsim 4 cârciumi, care sunt toate evreieşti. Sunt 4 familii evreieşti în sat.

În **Mocira**, notarul e evreu. Sunt 2 crâşme şi ambele evreieşti. Sunt 2 familii evreieşti în sat.

În **Făureşti**, notarul e ungur. La o populaţie de aproape 1.000 locuitori, găsim 8 cârciumi, din care 7 evreieşti şi 1 românească. Sunt 8 familii evreieşti în comună.

În **Tăuţii de Sus**, notarul e evreu. La o populaţie de vreo 600 locuitori, sunt 3 cârciumi şi toate sunt evreieşti.

În **Berchezoaia**, sunt 2 cârciumi şi ambele sunt evreieşti.

În **Bertez**, notarul e ungur. Sunt 3 cârciumi şi toate evreieşti.

În **Coaş** sunt 3 cârciumi şi toate sunt evreieşti.

În **Satu Nou de Sus**, notarul e evreu. La o populaţie de 700 locuitori, sunt 2 cârciumi, din cari una evreiască şi una a bisericii, dată pe seama unui evreu.

În **Negreia**, notarul e evreu. La vreo 36 locuitori, e o cârciumă, care-i evreiască. E o singură familie de evrei.

În **Târgul Lăpuşului**, sunt vreo 2.300 locuitori, din care unguri 900, evrei 800 şi restul români. Sunt 56 cârciumi, din care 53 evreieşti, 2 ungureşti şi una românească. Sunt 4 avocaţi, din care 3 evrei şi un ungur.

În **Cicărlău**, sunt 4 cârciumi şi toate sunt evreieşti.

În **Strâmbu-Băiuţului**, sunt 5 cârciumi, din care 3 evreieşti, 2 ungureşti şi nici una românească.

În **Dămăcuşeni**, sunt 6. cârciumi, din care 5 evreieşti şi 1 unguréască.

În **Borcuţ**, sunt 2 cârciumi şi ambele sunt evreieşti.

În **Inău,** sunt 2 cârciumi şi ambele sunt evreieşti.

În **Mașca**, sunt 3 cârciumi, din care 2 evreieşti şi 1 românească.

În **Văleni**, sunt 2 cârciumi şi ambele sunt evreieşti.

În **Dobriţinaș**, sunt 2 cârciumi și ambele sunt evreieşti.

În **Ardusad**, sunt 4 cârciumi evreieşti, 1 românească şi una ungurească.

În **Copalnic**, sunt 4 cârciumi şi toate sunt evreieşti.

În **Măgureni** e o singură cârciumă, care e evreiască.

În **Fânațe**, sunt 2 cârciumi şi ambele sunt evreieşti"[134].

1929: „**Serbările Unirii**. Judeţul Târnava Mică sau judeţul Blajului, cum se mai numeşte, a fost totdeauna în fruntea mişcărilor naţionale şi patriotice. Târnăvenii şi Secăşenii nu puteau să rămână mai prejos nici de data asta. Și n-au rămas!... / „**Coloana Secașului**" a cuprins comunele **Roşia**, **Broşteni**, **Cergăul Mare**, **Cergăul Mic**, **Tău**, **Ohaba**, **Berghin** şi toate satele până la Mureş. În fruntea coloanei era **muzica din Cergăul Mic**. **Ohăbenii** şi **Tăuşenii** au aşteptat coloana cu porţi de triumf şi cu însufleţite cântece naţionale. **Ohaba** a dat peste 90 de „voinici", cu drapelul şi cu muzica lor, şi alţi peste 400 de participanţi, sub conducerea notarului, primarului şi secretarul comunal. Coloana a dormit în comuna **Berghin**, unde a avut loc o frumoasă găzduire. Locuitorii saşi, în frunte cu preotul lor, Seghedi, s-au purtat foarte patriotic, primind cu braţele deschise pe nume-

[134] *Înfrăţirea Românească*, Anul II, nr. 14, Cluj 1926, p. 10

roşii oaspeţi şi alăturându-se şi dânşii la coloană. Drumul a fost numai cântec, steaguri, flori şi însufieţire de nedescris. Bătrânii, care nu se puteau alătura la coloană, rămâneau cu ochii înlăcrimaţi”[135].

Ţăran din Poiana Sibiiului.

[135] *Unirea Poporului*, Anul XI, nr. 21, Blaj 1929, p. 1

TEACA

(Teke, judeţul Bistriţa-Năsăud)

1361, octombrie 23, Cluj: Voievodul Dionisie dă de ştire că, venind „orăşenii şi oaspeţii din Cluj, ne-au arătat scrisoare prin care fostul voievod al Transilvaniei, din cuprinsul căreia am văzut că aceşti orăşeni şi oaspeţi… atunci când ei vor să meargă cu mărfurile lor pe drumul Căianului, spre satele **Buza** (Buza, judeţul Cluj), **Teaca** (Teke, judeţul Bistriţa-Năsăud), **Reghin**, **Şarpotoc** (Sarpatak, azi **Glodeni**, judeţul Mureş), **Măierău** (Monyorow, azi **Alunişu**, judeţul Mureş) şi **Târgu Mureş**, ei nu sunt datori să meargă la satul **Bonţida** (Bonchida, judeţul Cluj), ci drumul lor drept este la satul **Sânmiclăuş** (Sanctus Nicolaus, judeţul Mureş), pe drumul ce vine de la **Căian** (Calyan, judeţul Cluj) şi **Meneş** (Menyus, azi **Herghelia**, judeţul Mureş); iar negustorii din **Reteag** (Rettegh, judeţul Cluj), **Dej**, **Lechinţa** (Lekenche, judeţul Bistriţa-Năsăud) şi **Cluj**, care vor să meargă spre **Bistriţa**, să fie datori să treacă prin Bonţida, ca să plătească vama acolo”[136].

[136] AŞCP, *Documenta Romaniae Historica,* 1361-1365, vol. XII, Bucureşti 1985, doc. 62, pp. 46, 47

1372, ianuarie 20, Sântimbru: Ioan, vicevoievodul Transilvaniei, scrie capitlului bisericii Transilvaniei că i s-a plâns „în numele lui Nicolae, fiul lui Radou de Palasth, că niște moșii ale sale, numite **Teaca**, **Pintic** și **Ida** (Ido, azi **Viile Tecii**, judeţul Bistriţa-Năsăud), precum și cele ce ţin de ele, aflate în comitatul Dăbâca, ajunse prin cotropire pe mâini străine, au foarte mare nevoie să fie dobândite din nou și să-i fie date lui în stăpânire. Drept aceea, cerem cu stăruinţă să trimiteţi omul vostru de mărturie, înaintea căruia, omul nostru. Toma, fiul lui Ioan de **Lojard** (Losad, Lusad, azi **Lujerdiu**, judeţul Cluj), sau Gali de **Chirileu** sau, în lipsa acestora, Chilian de **Dileu (**Delleu, azi **Dileu Vechi**, judeţul Mureş**)**, ducându-se la fata locului, pe moșiile numite Teaca, Pintic şi Ida şi la cele ce ţin de acele moșii, şi chemând acolo, în chip legiuit, pe toţi vecinii și megieşii acelora, şi fiind ei de faţă, să le dobândească din nou şi, redobândite și despărțite și deosebite de drepturile de stăpânire ale altora, să le dea în stăpânire lui Nicolae, fiul lui Radou, spre a le stăpâni pe veci cu acel drept, cu care se ştie că ţin de el, dacă nu va fi împotrivire din partea cuiva; iar pe împotrivitori, dacă vor fi, să-i cheme înaintea noastră, să stea faţă cu sus-zisul Nicolae, fiul lui Radou, la un soroc potrivit, spre a da seama de temeiul împotrivirii lor”[137].

1599, decembrie 1: „Mihai-Vodă îl mandatează pe notarul Nicolae Swuici să introducă în stăpânirea comu-

[137] AȘCP, *Documenta Romaniae Historica / C. Transilvania* (1371-1375), vol. XIV, Bucureşti 2002, doc. 94, pp. 109, 110

nei **Teaca** şi a altor moşii dăruite căpitanului Moise Székely şi fiului său Ştefan”[138].

1876: „Ziua de ieri, 13 august, a fost, pentru poporul român din **orașul Teaca**, într-adevăr, o zi de sărbătoare, o zi de bucurie, căci în această zi s-a sfințit, cu mare pompă, noua biserică greco-catolică română, prin prea onoratul domn Gabriel Chețianu, protopop al tractului Faragău, ca delegat al Excelenței sale Dlui arhiepiscop și mitropolit al românilor de confesiunea greco-catolică din Austro-Ungaria, Dr. Ioan Vancea, având ca asistenți încă alți cinci preoți din tract. / La această ceremonie românească au luat parte toate autoritățile politice, civile și militare din oraș: magistratul, primarii orașului, preoții celorlalte confesiuni, afară de cei reformaţi, docenții de la școlile luterane și catolice, judecătoria regească, jandarmeria, tagma comercianților, primarii reprezentanți ai comunelor române din vecinătate și o mulțime de alți onoratori, apoi poporul tot. / Dl protopop celebrant, dimpreună cu ceilalți preoți asistenți, și-au împlinit misiunea cu cea mai mare exactitate și devoțiune; tot asemenea și corul, compus și adus anumit pentru această festivitate, încă a impus publicului ascultător.

Actul de sfințire a bisericii și celebrarea misei, ce a urmat, a durat de la 9-12 ore din zi; adică o ceremonie cam lungă pentru domnii neromâni, însă, cu toate acestea, dânșii asistară până la finit. / După finirea misei, dl celebrant a pronunțat o cuvântare, prin care a desfașurat misiunea religiunii și însemnătatea moralei, care ambele își au izvorul sacru în biserică. A accentuat, apoi, că, mai îna-

[138] Veress, Andrei, *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei şi Ţării Româneşti*, vol. V, 1596-1599, Bucureşti 1932, p. 296

inte de asta cu vreo treizeci de ani, romanilor nu le era iertat a locui în acest oraș, decât numai ca păstori, lipsiți de orice drepturi politice, sau ca nobili. Acum, însă, iată că numărul familiilor române, a căror baserică s-a sfințit și s-a pus fundamentul religiunii greco-catolice în **Teaca**, s-a urcat la 70 de familii. Primul pas s-a făcut, însă, de aici, încolo, se cere activitate asiduă, bună înțelegere și armonie cu locuitorii neromâni și, mai vârtos, cu organele administrative, care, și până acum, au făcut poporului român din **Teaca** mari înlesniri. / După-amiază, la 2 ore, s-a dat, apoi, în frumoasa grădină a erezilor lui Riemer (sau Renner, cum este scris prima dată – n. n.), un banchet, la care au participat 50 persoane. Primul toast s-a ridicat din partea protopopului celebrant, întru sănătatea și îndelungata viață a Excelenței sale Dlui mitropolit Dr. Ioan Vancea, arătând, totodată, în scurte cuvinte, meritele cele mari ale acestui arhipăstor pentru biserică și școală, între care și donațiunile făcute pentru **biserica din Teaca**, în preț de 400 florini, si anume: un rând de ornate bisericești de mare preț, vasele sacre, cu toate apartenențele lor, cărțile bisericești și 100 florini bani numărați. / Alt toast s-a ridicat, tot din partea dlui protopop G. Chețianu, pentru fruntașii orașului nostru, pentru magistrat și, în special, pentru dl Michael Riemer, capul magistratului și **primar al orașului**. / La acest toast, dl primar a răspuns „că, după ce numărul românilor s-a înmulțit așa de tare în **Teaca**, nu mai poate fi vorba de a-i alunga, extermina sau ține în întuneric, ci, din contra, conlocuitorii lor sași trebuie să-și țină de datorință a le da mână de ajutor, pentru ca, în curând, să ajungă și românii de acolo la un grad mai înalt de cultură, căci numai așa se va putea înrădăcina și susține, între aceste două națiuni, buna înțelegere și armonia fră-

țească. Spre acest scop va trebui ca noua comunitate bisericească română să-și capete un preot cult, care să-și înțeleagă misiunea și să conducă pe popor către acest scop". / Banchetul a ținut până la 6 ore seara, când fiecare s-a depărtat, pătruns de sentimentele cele mai călduroase ale bunei înțelegeri"[139].

1881: „Pe ziua de 5 aprilie, s-a convocat o conferință în **Teaca**, la care toți alegatorii români din acest colegiu electoral au fost invitați a participa. S-au adunat peste așteptare foarte mult. În această eonferință s-a constituit un comitet, sub numirea: „Clubul alegătorilor români din colegiul electoral al Tecei... / **Protocolul luat în Teaca**, în 30 aprilie 1881, în Ședința Clubului alegătorilor români din colegiul electoral al Tecei, convocat prin președintele aceluiași, pentru a face cunoscută abzicerea domnilor Dr. Ioan Uilăcan și Ludovic Șimon, **proprietar în Sângeorgiu**, provocând că, peste această giurstare, clubul se consultă și decide: / Se citesc ambele abziceri date în scris. / După o serioasă consultare, abzicerea dlui Dr. Ioan Uilăcan, medic cercual din **Sânpetru**, din motivele aduse în scris, cu data de 25 aprilie 1881, se ia spre știință și se primește. / Însă cea a dlui Ludovic Șimon, proprietar în **Sângeorgiu**, cu data de 9 aprilie 1881, nefiind destul motivată, nu se primește; din contra, fiind domnia sa față și recerându-se, din partea întregului Club adunat, ca să primească însărcinarea de a merge ca delegat la conferința națională, ținândă în 12 mai 1881, în Sibiu, cu autorizare de a participa în mod activ și la Conferința comună Ungaro-Transilvană, s-a rezolvat a primi, deci sunt a i se preda literele (scrisorile) credințională; fă-

[139] *Gazeta Transilvaniei*, Anul XXXIX, nr. 65, Brașov 1876, pp. 3, 4

cându-se cunoscută opiniunea conferinţei din 5 aprilie 1881, în privința procedurii românilor la alegerile proxime dietale, care s-a exprimat pentru rezistența pasivă absolută”[140].

1881: „Candidarea de deputat a primit-o dl redactor Bartha Miklos, apoi s-a constituit un Comitet de acţiune, compus din vreo 15 persoane: maghiari, saxoni şi doi români, în persoanele domnilor Teodor Papp, preot greco-catolic în **Fărăgău**, si Todor Domşa, preot greco-catolic în **Pintic**. Deşi fiiul respectatului preot din Fărăgău e scrib la preşedintele Kossuthianilor, cu toate acestea nu-mi vine a crede că dl preotu din Fărăgău să fi abzis de crezul său naţional şi român, profesat până acuma, și acum, deodată, să fi trecut în tabăra Kossuthianilor, numai din demnul de compătimire motiv că urăşte pe preşedintele Clubului national Român, ales cu unanimitate, în colegiul electoral al **Tecei**! / În adunarea Kossuthianilor s-au prezentat vreo 60-70 persoane, de la care dl Bartha, de bunăseamă, nu va căpăta mai mult 10 voturi. Căderea dlui Bartha Miklos, în acest colegiu electoral, e mai mult că şi toată lumea indiferentă se miră că cum dl Bartha nu o prevedea aceasta. Trebuie să mai adaug că a fost să vină şi dl Ugron Gábor, cunoscutul colega de acţiune al dlui Bartha, cu intenţiune de a nimici Rusia şi România… însă o telegramă ne-a înştiinţat că nu va veni”[141].

1881: „Din **Teaca**, ni se relatează: / În 20 august, pe la orele 5-6 după-amiază, a venit, de către apus, un orcan teribil cu gheață și ploaie, care, deși a durat doar 5 minute, totuși a fost în stare să nimicească tot ce i-a stat

[140] *Gazeta Transilvaniei*, Anul XLIV, nr. 50, Braşov 1881, pp. 2, 3
[141] *Gazeta Transilvaniei*, Anul XLIV, nr. 44, Braşov 1881, p. 3

în cale, precum vii, grădini, verdețuri, pomi, cucuruze. Clăile de grâu de pe hotar le-a răsturnat, risipit și amestecat, așa că nu se mai știe care a cui a fost. Care încărcate cu bucate au fost răsturnate. Capete de oameni au fost sparte de gloanțele de gheață, precum și toate ferestrele care erau situate în fața arcanului. În comuna vecină, **Arciudinu** (Erked), orcanul a fost și mai turbat. Acolo au fost ruinate mai multe case, șuri și grădini, între care parcul comitelui Bethlen a suferit mai mult. În comuna învecinată **Pinticu**, nu s-a întâmplat nici o pagubă, pentru că preotul de acolo a pus să tragă clopotele și orcanul s-a speriat de sunetul lor și a luat altă direcțiune”[142].

1885: „Comitetul aranjator al balului filantropic, ținut în Blaj, la 10 februarie 1885, întru folosul fondului pentru ajutorarea școlarilor mizeri, în caz de morb, vine cu tot respectul a mulțumi”, într-o lungă listă a binefăcătorilor, și generoșilor din **Teaca** și jur: Aurelia A. Zavoianu, colectantă în **Teaca**, Lucreția Bilegan, născută Zăvoianu, din **Ida Mare**, Simeon Dorgo, din **Ocnița**, Pauline Binder, din **Teaca**, Hermina Câmpeanu, născută Ladoșianu, din **Băița**, Emma Dumbravă, născută Pop, din **Teaca**, Teresia Stupineanu, născută Nagy, din **Ida Mare**, Rachila Rusu, din **Ida Mare**, Maria Rusu, născută Cristea, din **Ida Mare**, Sofia Wagner, din **Teaca**, Leu Babișu”[143].

1887: „În ziua de 7 septemvrie, când s-a săvârșit înmormântarea tinerei preotese, locuitorii din **Teaca** alergară întru ajutorul comunei românești **Pinticu**, unde izbucni un mare incendiu. Frumoasa casă parohială era în flăcări şi poate mai multe ar fi ars, dacă bravilor **pom-**

[142] *Observatorul*, Anul I, nr. 66, Sibiu 1878, p. 4
[143] *Gazeta Transilvaniei*, Anul XLVIII, nr. 99, Brașov 1885, p. 3

pieri din Teaca nu le-ar fi succes a localiza focul. Împreună cu casa parohială, i-au ars preotului Teodor Domşa grâul, cucuruzul, împreună cu tot ce se afla în pod, în grânar, cuină, şi abia câteva mobile i s-au putut scoate din casă, şi încă şi acelea ca vai de ele. Acest demn preot, care este tată la 5 copii, dintre care doi la şcoală, în **Bistriţa**, arzându-i toate, a rămasă în o perplexitate ce nu se poate descrie. / E foarte dureros când, în asemenea cazuri, se află unii, şi încă dintre colegi, care se poartă cu indiferență. Mă mir cum de protopopul tractual sau cel puţin vice-protopopul nu a alergat, până acum, la **Pinticu**, pentru a aduna curatoratul şi a face paşii necesari pentru grabnica reedificare a casei parohiale. / Acei domni mărinimoşi, care ar voi a da mână de ajutor, să binevoiască a se adresa, de-a dreptul, la păgubitul, în comuna **Pinticu** (Sz. Pentek), poşta ultimă **Teaca** (Teke)"[144].

1896: „În cercul **Tecei** și al **Ormenișului de Câmpie** au păşit, ca candidați de deputați, Dozsa Endre, cu program guvernamental, și Putnoky Domokos, mare proprietar în **Archiud**, cu program opozițional. În 17 noiembrie, Dozsa Endre s-a prezentat în **Cosma**, unde, înaintea alegatorilor de-acolo și jur, și-a dezvoltat programul; de față, dintre românii care se țineau a fi inteligența, nu a fost nimenea, afară de în veci flămândul și nesăturatul preot Ioan Câmpianu, din **Băița**, ținându-se de proverbul: „*bis repetita vallebit*" (Repetat de două ori va fi eficient), pentru că și la alegerea lui Dozsa din aprilie, numai el a luat parte. După ce și-a finit Dozsa vorbirea, preotul Câmpianu i-a gratulat, s-a pus la masă și s-a ospătat toată noaptea cu tocană de capră, a băut și toastat în onoa-

[144] *Gazeta Transilvaniei*, Anul L, nr. 193, Braşov 1887, p. 2

rea eroului zilei.

Contra-candidatul Putnoky, se înțelege de sine, că încă a umblat încoace și încolo spre a se recomanda bunăvoinței alegătorilor. Despre Putnoky se vorbește, că ar fi avut ca corteș un preot român, care, bietul fiind că e de tot simplu, nici nu merită a mânji coloanele stimatului ziar „Gazeta Transilvaniei" cu numele lui. Auziți și vă mirați: Acelui nenorocit și păcătos preot, Putnoky i-a trimis un convocator de al lui, *în limba română* și cu subscrierea *„Comitetul partidei*". Bietul preot a crezut că acel convocator e ieșit de la Comitetul partidului național român din Sibiu și așa el, *bona fide* (cu bunăcredință) în simplicitatea lui, a cugetat că cortesul lui Putnoky încă ajută cauzei noastre naționale. Vedeți, domnule redactor, ce preoți luminați avem noi pe aici! De la noi, de la laici, așteaptă să-i cinstim, dar cum vei putea cinsti pe astfel de nătărăi, care, în viața lor, nu citesc o gazetă românească și sunt mai întunecați decât întunecații?!

În 26 noiembrie, guvernamentalii au adus miliția în **Teaca** și au adunat toți jandarmii din ambele cercuri. În fine, sosi și mult dorita și așteptata zi de 28 noiemvrie, adică ziua alegerii. Din toate părțile alergau cei flămânzi și setoși la **Teaca**, ca să se mai poată, odată, și ei sătura. Dintre românii inteligenți au mers la votare preoții: Ioan Câmpianu din **Băița** „*canis ad vomitum*" (câinele să vomite) *și* cu „*ejusdem furfuris et farinae frater*" (frate din aceeași tărâță şi făină), în veci nedespărțitul său soț în crime naționale Ioan Rațiu din **Filpișul mic**. De acesta din urmă nu vă mirați, pentru că „*a bove majore discit arare minor*" (boul cel tânăr învaţă să are de la boul cel mare), tot ce zice și face preotul Câmpianu, Rațiu ascultă orbește. / Cauza candidatului Dozsa poate că era pierdută,

dacă nu se arătau acești „*rari nantes in gurgite vasto*” (înotători rari într-un vast vârtej) sub porta cancelariei din **Teaca**, umbriți de stindardele candidatului Dozsa, unde bieții păcătoși, galbeni ca ceara și tremurând, așteptau momentul votării și triumfarea cauzei lor, ca așa, în urmă, să poată zice omului sărbătorit: „*In manus tuas Domine commendo spiritum meum*” (În mâinile Tale, Doamne, îmi încredințez duhul), pentru că acești păcătoși naționali publici sunt de ferma credință că un deputat dietal pentru, care vor vota ei, e în stare a-i ferici nu numai în lumea acesta, ci și în cealaltă. / Însă ce să vezi? *„Dum Roma deliberat, Saguntum perit*” (În timp ce Roma deliberează, Saguntum piere). Pe când, în cancelaria **Tecei**, s-au fost început și decurgea votarea pe atunci, în hotelul „Kirscher”, tot din Teaca, contra-candidatul Putnoky, cu partida lui, spre cea mai mare bucurie a lui Câmpianu și a soților lui, văzându-se în minoritate, și-a retras candidatura. Astfel, Dozsa, precum în rândul trecut, așa și acum, a ieșit cu aclamare; neavând lipsă de votul lui Câmpianu și soți. Zic soți, pentru că, pe lângă acești doi preoți, a mai fost preotul Lazar Stupineanu din **Fiscut**, cu învățătorul lui. Acestor doi, corespondentul din Câmpie le zice că, la program-discursul lui Dozsa, ținut în B., „erau ca măgarii printre oi”; eu, din contra, aici nu-i pot asemăna cu măgarul oilor, ci mai potrivit doar cu câinii oilor; pentru că numai pe de lături de alegători umblau, spionând că pe partea cărei partide sunt mai mulți, și că oare care va triumfa, ca, în fine, acolo să se alăture și ei și să fie săturați.

Sărace părinte Lazare! Dumneata, care până trăia regretatul Viteazu, și în cauze naționale, ca președintele cercurilor conchema alegătorii la consultări, dumneata

erai cel dintâi care te prezentai și, după ce gustai ospitalitatea lui Viteazu, întru atâta te entuziasmai de cauza națională, încât plângeai cu lacrimi soarta românilor, și iată acum, păcătosule, cum ai degenerat! Îmi vine a crede că și atunci numai pentru mâncare și băutură te prezentai: „*venisti tu huc sine labore, pergas ad locum sine honore"* (Ai venit aici fără muncă, te duci într-un loc fără onoare). / Învățătorul din **Fiscut**, care e miop, scurt-văzător și cu ochii și cu mintea, era legat la fălci, semn, că tocana din **Ormeniș** a fost prea tare pentru măselele lui; și pentru ca să i se vindece fălcile, a venit și în **Teaca**, fiind de ferma credință că aici va căpăta ceva mâncare mai fină și nobilă decât în **Ormeniș**… / Iată, onorat public românesc! Așa stăm noi, pe aici, cu cauza națională"[145].

1941: „**Zece Mai, la Băgaciu**. Marele praznic național s-a sărbătorit, în anul acesta, în comuna noastră, cu mare însufleţire. Dimineața. la ora 9, sfânta Liturghie, la biserica română greco-catolică, după care s-a făcut o rugăciune de mulțămită, la care au participat toate autoritățile comunale, precum şi întreg corpul didactic român de stat, cu toţi elevii, și cel confesional evanghelic lutheran. / După terminarea serviciului divin, la care a dat răspunsurile **corul tinerimii române din Băgaciu**, condus de dl învăţător Ioan Pavel, refugiat, a vorbit preotul local, părintele Ioan Păcurar. S-a format, apoi, un cortegiu, spre şcoala primară de stat, în marş, **fanfara romilor din Băgaciu** executând marşuri naționale. Ajunşi la şcoala primară de stat, a urmat serbarea şcolară. / În fața Școlii primare de stat, s-a improvizat o frumoasă tribună, pe care au luat parte părintele greco-catolic, primarul, notarul, se-

[145] *Gazeta Transilvaniei*, Anul LIX, nr. 243, Braşov 1896, pp. 3, 4

cretarul, dl Al. Moldovan, refugiat de la Mureş, perceptorul, dl Toncezu Dănilă, refugiat de la Mureş, cu doamna, Rectorul de la şcoala confesională evanghelică lutherană şi învăţătoarea Grete Dietrich, precum şi un frumos număr de țărani, țărănci și fruntaşi ai comunei. În faţa tribunei, de o parte şi de alta, elevii ambelor şcoli, cu drapelele naționale române. / Programul, compus din coruri, conduse de învățătorii Aurel Ionescu, refugiat de la **Teaca**, şi Ioan Pavel, refugiat de la **Band**. Poezii declamate de elevi, conduse de dl Dumitru Mureşanu, învăţător-director al şcolii de stat. Jocuri, sub conducerea învăţătorului Ioan Pavel, vorbirea dlui director Dumitru Mareșanu despre însemnătatea zilei; urmează defilarea şcolilor de stat şi confesionale din loc, sub conducerea învăţătorilor, la stat, D. Mureganu şi I. Pavel, iar la confesionale, învăţătoarea Grete Dietrich, îa care timp fanfara intona marşul „Deşteaptă-te Române". Serbarea s-a sfârşit la ora 12, urmând apoi masa. / La primăria comunală, în locuința dlui notar, se întrunesc toți „cărturarii satului", răspunzând învitării primarului și notarului. Aici ia parte şi preotul evanghelic lutheran, la propunerea preotului român greco-catolic. Se discută întâmplări din viața fieştecăruia, politica n-are loc la masa noastră. Interesant e că, dintre cei 15 cărturari, câți au fost la masă, nici unul nu s-a născut în Băgaciu. / Serbarea noastră de 10 Mai 1941 se încheie cu credința și speranța ce o nutreşte fiecare român: ca un nou „10 Mai" să-l petrecem cu toţi fraţii români, liberi, într-o Românie liberă şi Mare"[146].

[146] *Unirea Poporului*, Anul XXIII, nr. 21, Blaj 1941, pp. 3, 4

TECEU MIC

(Técsö, azi **Teceu Mic**, judeţul Maramureş)

1246: „La chemarea lui Bela IV, au intrat în Ungaria o mulţime de neamuri străine, mai ales de seminţie germană, dintre care saşii, în 1246, s-au aşezat la **Beregsas**, apoi la **Seleuş** şi, pe urmă, pe câmpia Tisei, până la **Teceu**, unde au refăcut oraşele şi cetăţile teutonice. / În 1262, regele Bela a făcut o vizită coloniştilor săi din Maramureş şi, cu ocazia aceasta, a dăruit fiicei sale, Cunigunda, care-l întovărăşea, o mină de sare din hotarul **Teceului**, în care, după tradiţie, noua proprietară şi-a aruncat inelul de aur. Încercarea ungurilor de a aplica această tradiţie la mina de sare Sf. Cunigunda din **Slatina** nu are nici o bază, deoarece mina aceasta a început să fie exploatată abia în veacul al XVIII-lea, iar împrejurările de atunci nu erau de atare natură, ca regele să se poată aventura până în inima Maramureşului. Tot cu acest prilej, regele a eliberat o diplomă privilegiară pentru saşii din **Seleuş**. / În 1272, Ştefan V vânează în pădurile Maramureşului, când, totodată, dăruieşte cetatea Vişc vitejilor săi Micu şi Ştefan, iar oaspeţilor săi din **Sasul Ugocei** le

permite să pescuiască în lisa până la hotarele Maramureşului”[147].

1329, aprilie 26: „Carol, regele Ungariei, cu privire la acea că pământul Maramureșului e neroditor, împărtăşeşte deosebite drepturi și libertăţi oaspeţilor saşi și unguri din oppidele Visk (în Ucraina), Iuszt, **Teceu** (Técsö, azi **Teceu Mic**, judeţul Maramureş) şi **Câmpulung** (Hosszumezö, judeţul Maramureş), anume: dreptul de liberă migrațiune, dreptul de a alege magistratul și plebanul; scutirea de sub jurisdicțiunea comiţilor; dreptul de judecătorie; dreptul la plantațiuni noi şi la extirpațiuni garantate în contra omenilor de altă limbă sau de altă națiune, scutirea de vamă, dreptul de târg, scutirea de alte contribuţiuni, afară de teragiul (censul), limitat după fiecare fund sau curie etc”[148].

1336: Cu împuternicirea regelui Carol, se dăruieşte moşia **Bedeu** (în Transcarpatia, Ucraina) „românilor Drag și Draguș servienții regelui”, dar „cealaltă jumătate, existentă pe latura de vest, a rămas în statul numit Thechew (Teceu Mare, în Ucraina)”; hotarele se stabilesc de „Paul plebanu şi Conrad, fiul lui Jacob din **Teceu** (Técsö, azi **Teceu Mic**, judeţul Maramureş)”[149].

1387, noiembrie 25, Buda: „Regele Sigismund conferă, sub titlul de donaţiune nouă, lui Joan Românul, fiul lui Dragomir şi nepotul după soră al lui Balk și Drag, moșiile **Iza** (ăn Ucraina) și **Apșa de jos** (Teceu, districtul

[147] Filipaşcu, Alexandru, de Dolha şi de Petrova, *Istoria Maramureşului*, Baia Mare 1997, p. 37
[148] Mihályi, Joan, de Apşa, *Diplome maramureşene*, Sziget 1900, doc. 4, pp. 8, 9
[149] Mihályi, Joan, de Apşa, *Diplome maramureşene*, Sziget 1900, doc. 6., pp. 13-16

Sighetului, judeţul Maramureş), pentru serviciile sale și pentru moartea tatălui său, Dragomir, căzut sub Vidin, și a fratelui său, Tatomir, căzut sub Belţiu”[150].

1389, februarie 2: „La mandatul judelui curiei regești, se face reambularea metale (noua hotărnicire) a posesiunilor lui Drag, comitelui secuilor: **Buștina** (în Ucraina), **Saldobes** (în Ucraina), **Câmpulung** (judeţul Maramureş), **Vainag** (în Ucraina), **Taras** (în Ucraina), **Teceu mic** (Apşa de Jos, judeţul Maramureş), **Teceu mare** (în Ucraina) şi **Talabor** (în Ucraina), fără nici o contrazicere (împotrivire). Pe lângă multe locuri metale (hotare), se amintesc următoarele posesiuni: **Visk** (în Ucraina), Seclinţia, Mihalka, Ujbard, Bereneu, Hriva, **Săpânța** (Zapancha, judeţul Maramureş) și Urmezö (Ucraina)”[151].

1424, iulie 15, Buda: „Mandatul judelui Curiei regeşti către conventul din Lelesz, pentru introducerea lui Petru, fiul lui Nicolae din Urmezö, în posesiunea moșiilor **Bărbeşti**, **Călineşti**, **Fereşti**, **Baloteşti**, Coseu, **Budeşti** și Vinceşti. Introducerea s-a întâmplat în 11 august, fără contrazicere, dar pe *homo regius* (omul regelui), Ştefan din Bedeu, cetăţenii și hospesii (oaspeţii) din **Teceu** fără vina lui l-au omorât și, în 28 august, înainte de ce s-au expediat literile statutorie (scrisorile de punere în stăpânire – n. n.), Joan, fiul lui Costa din Coseu, a protestat”[152].

1435, decembrie 8, Tata: „Mandatul împăratului și regelui Sigismund către comiții şi juzii nobililor, ca să

[150] Mihályi, Joan, de Apşa, *Diplome maramureşene*, Sziget 1900, doc. 52, pp. 87, 88
[151] Mihályi, Joan, de Apşa, *Diplome maramureşene*, Sziget 1900, doc. 53, pp. 89-94
[152] Mihályi, Joan, de Apşa, *Diplome maramureşene*, Sziget 1900, doc. 153, pp. 263, 264

cerceteze plângerea lui Stancu din Bedeu, a fiilor și fraţilor săi, de la care judele, juraţii şi ceilalţi cetățeni ai opidului **Teceu** au ocupat jumătatea moșiei Bedeu, împreună cu biserica parohială, fundată în onoarea Sfântului Nicolae, au mânat turma iobagilor lor şi au tăiat, din aceea, un bou, o vacă și cinci porci, şi, aflând adevărul, să-i introducă iarăși în moșia ocupată și să le mijlocească despăgubire”[153].

1436, aprilie 4, Timișoara: „La mandatul împăratului şi regelui Sigismund, Danciu din **Saraseu**, ca om regesc (homo regius), împreună cu trimisul conventului din Lelesz, au voit să statorească meșdile (hotarele) moșiei Bedeu, de către **Teceu** și Belavár, dar n-au putut duce la îndeplinire, pentru că popoarele și hospesi (oaspeţii) din opidul Teceu, împreună cu Thatul din Jalova, năvălind cu mână armată asupra acestei moșie, toate averile lui Stancu, aflătoare în curia sa, le-au luat, pe el însuși l-au ars, bumbii de argint de pe tunica femeii sale, nobilei doamne, i-au rupt și i-au dus, iar pe omul regesc așa rău l-au bătut, încât nu se ştie dacă mai rămâne în viață ori ba. Pentru aceea, au fost citați înaintea Curiei regești”[154].

1459, octombrie 17, Buda: „La mandatul regelui Mathia Corvinul și la cererea eremiţilor de ordinul Sfântului Paul, primul eremit, se face reambularea metale (refacerea hotarelor – n. n.) a posesiunii claustrului Sfânta Mariei (**Remeţi**, lângă **Teceu**) de către **Săpânţa**. Pentru ridicarea noilor semne de hotar, Dunca din **Șieu** contrazice, în numele lui Ostaș, Petru Gerheș din **Saraseu** şi al

[153] Mihályi, Joan, de Apșa, *Diplome maramureşene*, Sziget 1900, doc. 175, pp. 300, 301
[154] Mihályi, Joan, de Apșa, *Diplome maramureşene*, Sziget 1900, doc. 176, pp. 302, 303

lui Thivadar și Luca din **Săpânța**. Acestia sunt citați înaintea regelui”[155].

1848: „La 30 septembrie 1848, borşenii lui Popa Lupu rup emblemele ungare de pe primărie şi alungă jandarmii din comună, precum şi pe comisarul Ludovic Jura, încredinţat cu recrutarea celor 23 moiscieni şi a celor 58 borşeni. La aceasta, pleacă la **Borşa**, pentru restabilirea ordinii, o companie de soldaţi unguri din **Teceu**, în frunte cu pretorele Vasile Mihalca şi cu Ioan Săpânţanu, preşedintele curții marţiale, împuterniciți de a recurge la toate mijloacele de represalii. Aici însă au fost întâmpinați de 1.000 borşeni înarmaţi cu furci, securi, coase şi pari. Conducătorii borşenilor arătară lui Mihalca un document, semnat de colonelul Urban şi de doi ofițeri din graniță, prin care se adeverea că ei au depus deja jurământul pe împărat. Încercările de a amăgi pe revoltați cu declaraţa că şi ei sunt prieteni cu împăratul, precum şi arătarea vulturului cu două capete, din partea ofiţerilor unguri, au dat greş. În cele din urmă, Mihalca, împreună cu soldaţii, a fost silit să se retragă la **Vişeu**. / A doua zi, **Borşa** a fost ocupata de căpitanul Binder, însoțit de 60 grăniceri români. La apelul său, plecară la **Năsăud** 300 de borşeni, pentru a se înrola sub steagul împăratului. În curând, au sosit la **Vişeu**, pentru întărire, 1.526 de ostaşi unguri, din care 600 erau din orașele regeşti, iar 926 din comitatul Sabolci. Auzind despre aceasta, borşenii an scris lui G. Mihaly că sunt gata să se supună, dar numai cu condiţia să nu fie obligaţi să-şi calce jurământul dat împăratului şi nici să fie recrutați în armata lui Kossuth. Totuşi, la 28 octombrie, ora 14, în faţa forței superioare, **Borşa a ca-**

[155] Mihályi, Joan, de Apșa, *Diplome maramureşene*, Sziget 1900, doc. 250, pp. 428-430

pitulat. Autoritățile au alcătuit aici o tabără de concentrare, unde au adunat toate elementele mai periculoase din regiune. În răstimp, sosind ordin din partea lui Mihaly, ca față de români să se procedeze numai cu blândeţe şi cu vorba bună, românii de pe valea Vişeului n-au mai fost obligați să se înroleze în armata revoluţionară. / La începutul lui octombrie, au coborât la **Săcel** 130 de grăniceri români şi, la chemarea lor, au plecat la **Năsăud** sute de ţărani de pe Iza, ca să depună jurământul de credință față de împărat. La câteva zile, sosi pretorele Mihalca, însoțit de armată şi, găsind la **Săcel** 400 de ţărani gata de plecare în Ardeal, a reuşit să-i împrăştie la vetrele lor. Tot atunci a luat măsuri pentru paza trecătorilor, anunțând pedepse aspre pentru cei care vor îndrăzni să treacă granița. Totuşi, spiritele nu s-au liniştit şi trecerile peste graniță au continuat fără întrerupere. Ba, mai mult, poporul din **Dragomireşti** a spart capul notarului Iosif Balea, pentru că a îndrăznit să propage ideile lui Kossuth, iar în **Ieud**, la protestul lui Chindriş Ionaş, poporul a refuzat să contribuie cu ceva pentru recruți.

Pentru restabilirea ordinii, a fost trimis comandantul Várady, în fruntea batalionului său, cu care, la 7 decembrie, ocupă **Bârsana**, **Strâmtura**, **Rozavlea** şi **Şieul**. Din Șieu el scria Comitatului că săcelenii sunt mai răi decât borşenii şi cerea să i se admită distingerea satului şi împrăştierea populaţiei sale. Cererea însă nu i s-a aprobat, deoarece, pe lângă opreliştea dată de Mihaly, a mai trimis vorbă şi maiorul Urban, că, dacă se va atinge cineva de viaţa şi avutul ţăranilor români, credincioşii împăratului, va năvăli cu toate forţele ce dispune în Maramureş şi pe unde va trece nu va rămânea piatră pe piatră. Ca urmare, Várady s-a mulțumit să ocupe **Ieudul**, **Cuhea**,

Dragomireștii și **Sălištea**, iar la 13 decembrie ocupă și **Săcelul**, distrugând totodată drumul ce lega **Dragomireştii** de **Telciu**. În Săcel încă s-a înfiinţat o tabără de concentrare, după modelul celei din Borşa. / Pe Mara şi Cosău, capii tulburărilor erau primarul Berinde Grigore din **Budeşti** şi fruntaşul Pop Andraş al lui Toader din **Giuleşti**, care, însoțiți de mai mulți măreni, au fost personal la **Năsăud** pentru depunerea jurământului de credință față de împărat. După restabilirea ordinii pe Iza şi Vişeu şi după ce intervenţia personală a vicarului Anderco a fost primită cu huiduieli, populaţia de pe Mara şi Cosău a fost silită să se supună în fața forței superioare a armatei, care a înființat, la **Budeşti**, o tabără de concentrare. La 5 decembrie, se semnalează tulburări la **Petrova** și autoritățile iau măsuri ca revoltaţii să fie opriţi pe dealul Herca, ca nu cumva, uniţi cu cei din **Rona de Jos**, să atace **Sighetul**. Nemulţumiri şi tulburări au izbucnit chiar şi în sânul populaţiei din **Sighet**, care, într-o noapte, a încercat să dezarmeze pe cei 1.500 de ostaşi, încredinţaţi cu paza oraşului. După aceasta, tulburările au încetat de tot, iar populaţia a fost lăsată în pace, cu excepţia celor adunați în taberele de concentrare, care au rămas acolo până la sfârşitul revoluţiei. Maramureşenii au luptat numai alături de împărat şi sub steaguri proprii. Un astfel de steag a adus acasă de pe câmpul de luptă şi bunicul meu, Gavrilă Filipciuc, care era stegarul imperialiştilor de pe **Vişeu**. Steagul a fost ros de şoareci, fiind păstrat în cămara cu alimente, însă ruda steagului a fost împodobită cu steagul tricolor al sfatului național român din Petrova”[156].

---

[156] Filipaşcu, Dr. Al., *Descriere întâmplărilor Revoluţiei din anul 1848-1849*, în *Transilvania*, Anul 74, nr. 1, Sibiu 1943, pp. 161-163

1902: „Foile unguresci publică următoarele jeremiade: / „O veste tristă ne aduce telegraful din **Sighetul Maramureşului** despre scăderea numărului maghiarilor. În ședința comitetului administrativ, ţinută la 15 decemvrie, fişpanul baron Roszner a atras atenţiunea comitetului asupra împrejurării că, după ultimul recensământ, în numărul locuitorilor din **Teceu**, în general, și în numărul maghiarilor, în special, se arată un mare regres. / În numărul maghiarilor, îndeosebi se arată o scădere de 20 %. / Inspectorul Dr. Wekerle susţine că aici nu poate fi învinuită școala, deoarece şcoli mai maghiare decât școala reformată-catolică, reformată și ruteană din **Teceu** nu există în tot comitatul. / Directorul de la academia de drept, Dr. Pap Tibor, susține că pricina scăderii numărului maghiarilor este că, la 1890, toți rutenii cari știu ungurește au fost trecuţi de maghiari, pe când, la 1900, comisia de recensământ, din exces de zel, a trecut pe maghiarii greco-catolici între ruteni. / Fişpanul Roszner, care a studiat recensământul, susţine că numai în **Kricsfalva**, unde majoritatea covârşitoare este ruteană, s-a făcut greşeala în favorul maghiarilor, dar, în celelalte localităţi ale comitatului, pretutindenea s-au făcut greşeli în detrimentul maghiarilor şi, cu deosebire, în **oraşul Teceu**. / În sfârşit, s-a luat hotărâre a se trimite o anchetă, pentru a constata dacă, în adevăr, au scăzut maghiarii sau că numai la recensământ s-au făcut greşeli la numărare“.”[157].

1916: „Pentru a ilustra, succint, dar clar, felul în care s-a ajuns la pierderea Maramureşului, ne permitem să-l citățm pe Filipaşcu în întregime (pag. 243-245): / „Cu ocazia încheierii tratatului secret din 17 august 1916, I.

[157] *Gazeta Transilvaniei*, Anul LXV, nr. 271, Braşov 1902, p. 3

Brătianu, preocupat numai de frontiera Banatului integral, a abandonat problema frontierei Maramureşului. La stabilirea frontierelor României, Conferinţa de pace a luat de bază tratatul din 1916, care nu stabilea nimica privitor la frontiera nordică a ţării. Greşeala aceasta au ştiut să o exploateze, în favoarea lor, cehii, care, bucurându-se şi de o mare trecere în faţa Areopagului mondial, şi-au împins frontierele până la hotarele Ardealului istoric. Raporturile dintre delegaţiile cehă şi română nu erau prea bune, iar retragerea de la Conferinţă a lui Brătianu (2 iulie) a provocat o tensiune latentă între guvernul român şi Consiliul Suprem, în răstimp, trupele române salvează armata cehă de ofensiva distrugătoare a bolşevicilor unguri şi, ca urmare, generalul Prezan, de acord cu comandantul ceh, a fixat o linie demarcaţională, care ţinea seamă de situaţia geografică, strategică şi economică a ambelor ţări, linie care ne dădea întregul Maramureş. Delegaţia română, voind să utilizeze avantajele zonei, Prezan, a aşteptat zadarnic instrucţii şi împuternicire de la şeful guvernului, pentru a trata în acest scop. / La 12 septembrie, guvernul Brătianu se retrage, dând loc guvernului Văitoianu. Sub acesta, dl Vaida a înaintat un raport documentat asupra frontierei Maramureşului, în care cerea toate comunele româneşti de peste Tisa, împreună cu hotarele lor, propunând o frontieră care începea la Vest de **Teceu** şi continua, pe culmea munţilor, spre Nord, care ne-ar fi dat plasele Sighet, Tisa, Taras şi jumătate din **Teceu**. La 30 septembrie, se retrage guvernul Văitoianu şi se constituie guvernul Vaida, care numeşte, pe lângă delegaţia română, ca expert pentru Maramureş, pe dr. G. Iuga. Acesta, în timpul şederii sale la Paris, a întocmit mai multe memorii, documente şi hărţi, dovedind caracterul românesc al Ma-

ramureşului de peste Tisa, precum şi drepturile istorice incontestabile, pe cari România, de facto, le şi exercita. Raporturile dintre cele două delegaţii s-au îndulcit, iar la Conferinţă s-a creat României o atmosferă favorabilă, încât, la 16 decemvrie, dl Vaida declara, în Cameră, că speră să găsească remediul pentru salvarea integrală a Maramureşului”[158].

1939: „În ultimul moment, ne vin ştiri neliniştitoare din cele cinci comune româneşti de dincolo de Tisa, care aşteaptă cu înfrigurare armata română liberatoare. Românii din **Apşa de Jos** şi-au făcut rost de vreo 150 arme şi muniţii, alcătuind o gardă naţională, postându-se în hotarele comunei. Ei sunt hotărâţi să împiedice pe unguri să ocupe satele. / Dar, în acelaşi timp, sosesc veşti că în **comuna Teceu**, din Ucraina Carpatică, maghiarii s-au dedat la grave dezordini. Doctorul Calinin, prim-pretorul **plăşii Teceu**, a fost spânzurat; dr. Cocerlan, prim consilier ministerial şi secretar parlamentar de la Hust, împreună cu dr. Marcus, inspector şcolar, şi cu prefectul Hevacec, din **Seleuş**, au fost împuşcaţi. / Dl dr. Cocerlan fusese, zilele trecute, la noi, lăsând bagajul la **Sighet**, unde urma să revină peste câteva zile. / Ce se va întâmpla oare în asemenea împrejurări cu românii din **Apşa**? / Toată lumea românească de aici îşi pune, cu mare îngrijorare, aceeaşi întrebare: Românii îi vor părăsi, oare?”. /

„Astă-noapte, în apropierea punctului de vamă **Teceu**, prin valurile Tisei au trecut pe teritoriul românesc încă 350 de ucraineni, refugiaţi din faţa ungurilor”[159].

---

[158] Tătaru, Teresia B., *Maramureşul / leagăn românesc*, Bruxelles 1989, pp. 25, 26

[159] *Universul*, Anul 56, nr. 78, Bucureşti 1939, p. 6

TEIUŞ

(Villa Spinarum, Spinis, judeţul Alba)

1352, august 22, Sântimbru: Ştefan, voievodul Transilvaniei, face cunoscut capitului bisericii Transilvaniei că i s-au plâns „magiştrii Nicolae, fiul lui Nicolae, Ştefan, Luca, Andrei şi Ladislau de **Geoagiu de S**us (Gyogh seperior, judeţul Hunedoara), de asemenea Herbord şi Adrian, nobili de **Galda** (Gald, judeţul Alba), precum şi toţi ceilalţi locuitori din satul **Teiuş** (Villa Spinarum, Spinis, judeţul Alba), din **Mesentea** (Mendschenth, judeţul Alba) şi din Galda, din districtul dealului numit Tibru… că suferă în foarte mare tulburare din partea schismaticilor, adică a românilor ce ţin de cetatea **Keechkes** (cetate dispărută, aflată pe Piatra Craivii, judeţul Alba)”[160], drept pentru care ordonă cercetarea cazului.

1356, decembrie 14, Alba Iulia: Magistrul Solomon, arhidiacon de **Turda**, viacar de capitlul bisericii Transilvaniei, face cunoscut că, după ce a trimis pe „Ladislau, preotul bisericii din **Fahid** (Fahya, Ffahyd, lângă Găltiu, judeţul Alba) şi Petru, preotul bisericii din **Teiuş** (Villa Spinarum, Spinis, judeţul Alba), în faţa cărora Ni-

[160] AŞSP, *Documenta Romania Historica*, C. Transilvania, Volumul X, Bucureşti 1977, doc. 141, pp. 147, 148

colae zis Borw, Ladislau şi Ştefan, fii răposatului Andrei vicevoievod, precum şi pe fii lui, Andrei şi Luca, trebuiau, conform hotărârii judecătoreşti, să mulţumească pe nobilii Nicolae, fiul lui Nicolae, şi Petru, fiul lui Iacob de **Grind** (fost Grind, Gerend, azi **Luncani**, judeţul Clu), cu privire la a patra parte, cuvenită ca fiică, nobilei doamne Elisabeta, adică mama răposatului comite Nicolae, bunicul acestor Nicolae şi Petru de Grind şi ce li se cuvine din toate părţile de moşie ale răposatului Ladislau, fiul lui Ştefa, fiul lui Solomon… Întorcându-se aceşti oameni ai noştri, am înţeles că sus-zişii nobili s-au împăcat… în privinţa pomenitei a patra parte cuvenită fiicei, şi anume că sus-zişii nobili de **Geoagiu** (Gyogh Superioris, Geoagiu de Sus, judeţul Alba) s-au îndurat să plătească nobililor de Grind… 70 de mărci”[161].

1357, aprilie 16, Alba Iulia: Capitlul bisericii Transilvaniei dă de ştire că, venind „Petru, parohul bisericii din **Teiuş** (Villa Spinarum, Spinis, judeţul Alba), în numele nobililor din **Geoagiu de Sus** (Gyogh Superioris, Geoagiu, judeţul Alba), ne-a înfăţişat o scrisoare a magistrului Solomon, arhidiaconul de **Turda**, rugându-ne a pune să fie transcrisă”[162].

1363, octombrie 20, Sântimbru: Vicevoievodul Petru şi juzii din comitatul Alba dau de ştire „că, potrivit hotărârii judecătoreşti, Francisc, secuiul din **Odorhei** (Vduorhel, azi **Odorheiu Secuiesc**, judeţul Harghita), jurând împreună cu alţi doisprezece inşi, la Turda, va trebui să se dezvinovăţească, faţă cu Iacob, pălărierul din

[161] AŞCP, *Documenta Romaniae Historica / C. Transilvania* (1356-1360), vol. XI, Bucureşti 1981, doc. 57, pp. 64-66
[162] AŞCP, *Documenta Romaniae Historica / C. Transilvania* (1356-1360), vol. XI, Bucureşti 1981, doc. 109, p. 112

Teiuş (Villa Spinarum, Spinis, judeţul Alba), de faptul că el, împreună cu alţi tovarăşi ai săi din pomenitul Odorhei, n-au tăbărât în casa acestuia şi n-au chinuit într-atâta pe fiica lui însărcinată, încât aceasta a murit, împreună cu pruncul ei, şi că deci nu a făptuit împotriva lui două omoruri şi două fapte de silnicie, şi că nu i-au răpit lui şi celor două fiice ale sale lucruri în preţ de 100 de florini"[163].

1365, aprilie 20, Jebel: Regele Ludovic scrie Capitlului bisericii de Alba Transilvaniei că, „deoarece noi pe nobila copilă Ecaterina, fiica răposatului magistru Ştefan, fiul lui Andrei de Geoagiu de Sus, odinioară voievod al Transilvaniei, logodită cu magistrul Blasiu, fiul lui Nicolae zis Aprod de Solmus, am făcut-o moştenitor cu adevărat, ca şi pe un urmaş de parte bărbătească, în toate moşiile şi bucăţile de moşie părinteşti, pe care le are în **Geoagiu de Sus** (Gyogh Superioris, Geoagiu, judeţul Alba) şi în **Teiuş** (Villa Spinarum, Spinis, judeţul Alba), şi cu cele ce ţin de aceste moşii, oriunde s-ar afla în regatul nostru, de aceea am vrea ca scrisorile noastre, dacă unele se află la Ladislau, fiul răposatului Andrei, vicevoievodul Transilvaniei, şi la Ioan, fiul lui Andrei, fiul aceluiaşi Andrei, odinioară vicevoievod, şi la fraţii lor, să ne fie aduse înapoi"[164].

1687, octombrie 27: **Tratatul de la Blaj** stabilea „trecerea ţării în posesiunea Casei de Habsburg", iar la punctul 1, din capitolul I, se stabilea că „Principele va ţine în lăuntrul ţării, în iernatic, o parte din armata imperială şi, pe lângă observarea de disciplină militară bună,

---

[163] AŞCP, *Documenta Romaniae Historica / C. Transilvania* (1361-1365), vol. XII, Bucureşti 1985, doc. 194, p. 177

[164] AŞCP, *Documenta Romaniae Historica / C. Transilvania* (1361-1365), vol. XII, Bucureşti 1985, doc. 397, p. 415

va lăsa să se aşeze în cetăţile şi fortăreţele **Sibiu, Cluj, Bistriţa, Alba-Iulia, Sebeş, Orăştie, Oşorhei** (Osiorheiu), **Deva, Gherla, Şimleu, Mănăştur** (Monastur), **Teiuş**"[165] . „După Cluj şi Sibiu, toate celelalte cetăţi şi fortăreţe ale Transilvaniei s-au supus fără nici o rezistenţă. Singur, **Braşovul** se opusese la ocuparea germană; a şi păţit-o, încât o va ţine minte prin toate generaţiile"[166].

1855: „Nenea Ignat Borza sau „Baciu Borza", cum îi spunea toată lumea, s-a născut la **Borzești**, numit atunci **Berchiş**, în marginea mocănimii, judeţul Turda, la ziua de Sf. martir Ignat **1855**. Tatăl său, ţăranul voinic Todoru Ursului, nu-l prea lăsa la şcoală, încât setea de carte şi-o potolea învățând pe ascuns, cu diacul satului, dintr-o bucoavnă, azi, buche veche. A împărtășit, ca flăcău, soarta tuturor locuitorilor acestui sărac sat de munte, lucrând în parte cucuruzul ungurilor pe **Câmpia Turzii** şi „peste apă" (Arieș). Intrând la miliţie, deşteptăciunea sa naturală şi calităţile sale fireşti: energia, hărnicia, omenia îi croiesc repede drum şi în lumea străină. A stat în garnizoană la Eisenstadt, în Austria, și la Alba Iulia, ajungând, curând, sergent major. În 1877, pe timpul războiului româno-ruso-turc, face pază la graniţa Moldovei. / Pe vremea aceea, la Regimentul 50, gloriosul descendent ai Regimentului II de graniță de la Năsăud, era o adevărată cetate şi școală a românismului și naţionalismului activ. Numeroșii ofițeri români (maiorul Boeriu, Mărgineanu, Jacubovici, Fieşeriu) nu erau sufleteşte despărţiţi de subofiţerii români, care formau majoritatea reangajaţilor şi şarjelor. Aveau săli, cazinouri de lectură şi învăţătură ro-

[165] Bariţiu, George, *Părţi alese din Istoria Transilvaniei*, Vol. I, Sibiu 1889, p. 63
[166] Ibidem, p. 66

mânească, citeau toate ziarele româneşti, aranjau petreceri, serbări româneşti, înfrățindu-se cu intelectualii oraşului, cultivând memoria lui Iancu, a martirilor Horia, Cloşca şi Crişan, aşa de vie în **Alba Iulia**. / 23 de ani a servit, ca sergent-major, având, într-o vreme, toate magaziile cu efecte militare a falnicei cetăţi sub administraţia sa, apoi fiind numit administrator al „Regiei“ de aprovizionare cu alimente a întregii garnizoane mari. Aici şi-a putut dezvolta baciul Borza toate aptitudinile sale şi toată energia sa de admirat.

Sub cetate, a înjghebat, în scurtă vreme, o gospodărie uriaşă, o grădină imensă de zarzavat, în care se făceau şi săpăturile sistematice pentru dezgroparea minelor oraşului roman Apulum. Țăranul de la **Berchiş** a ajuns să înlocuiască, nu o dată, pe harnicul profesor Dr. Cserni Bela, conducătorul acestor săpături, care au scos la iveală ruinele unei băi publice şi a câtorva palate astupate de pământ. / Ieşind de la armată, i se acordă cantina, în noua cazarmă a sapeurilor, ca semn de distincție. De atunci, începe să joace un rol tot mai însemnat în societatea românească a oraşului **Alba Iulia**, în care o pătură mijlocie începuse a se înfiripa. / Biserica greco-catolică din **Maier**, leagănul unirii noastre cu Roma, îl alege de prim curator. / Luând parte la acțiunea de întovărăşire economică, susținută de regretatul V. Osvadă, I. Borza înfiinţează o tovărăşie de asigurare de vite, alta de înmormântare, funcționând și aici în slujba ce reclamă atâta muncă și jertfă: casieria. La „Reuniunea Meseriaşilor, Comercianților şi Economilor Români” din **Alba Iulia**, joacă un rol important de animator şi organizator (23 iunie 1901 – 5 mai 1913), în calitate de membru în comitet, controlor, casier și vice-preşedinte. / Ia parte activă și în-

deamnă pe toți ai săi să adere la mişcarea culturală a „Astrei“, dar şi la cea politică, ce luase proporţii tot mai mari, atunci: adunări poporale ale Partidului Naţional Român. Era nelipsit de la manitestaţiile grandioase, organizate de Maniu, Vaida, Vlad și localnicii, la **Alba Iulia**, **Vinţ**, **Ighiu**. / Casa sa era deschisă pentru toţi românii: Axente, tribunal de la 1848, îl vizita adesea.

De **Teiuş**, în special, îl legau puternice legături: soţia sa Valeria, născută Raţiu, cu care a trăit 49 ani, era originară din această fruntașă comună românească de grăniceri. Dar legăturile de cunoştinţe i se lărgiseră, în acest timp, sensibil în regiunea întreagă: raporturi comerciale, legături sociale, simpatii naţionale. / Crescuse în casa sa atâţia școlari străini, pe lângă unicul său fiu, Alexandru, acum profesor universitar la Cluj, fost secretar general al Ministerului Instrucţiunii şi, apoi, senator. A crescut însă și negustori de ispravă, cum sunt Avram Orga din **Alba Iulia** şi Nicolae Stanciu din **Lancrăm**. O adevărată pasiune a sa a fost să adune rudele sale de la **Berchiş** și foarte mulți orfani, în jurul său, crescându-i la școli, învățându-i meşteşuguri, ajutând pe cei de acasă, din Berchiș, să-şi înfiripe grădini de pomi, stupării. Acestea erau pasiunile sale nobile, în care a ajuns adevărat maestru.

Cumpărându-şi o moşioară la **Turda**, se mută acolo, în 1911. Aici începe o nouă viaţă, de gospodar pasionat şi luminat. Viia, stupii, pomii sunt viaţa sa. Şi aici este ales prim-curator al bisericii unite din **Turda Nouă**, pe care o pune în rând. Înființează reuniuni şi aici. Porneşte pe sate, făcând conferințe despre stupărit. Înfiinţează biblioteca poporală ce-i poartă numele, la **Berchiş**. / La 1918, se prăbușește Ungaria și ia ființă România Mare. / Ce câmp de activitate i se deschide lui Baciu Borza, cel

înţelept la sfaturi şi cu experienţele atât de bogate ale unei vieţi de muncă harnică! / Şcoala îl are ca stâlp, în **Turda Nouă** și, mai ales, în satul său natal. Ajută la înfiinţarea internatului de la liceul din Turda. Acţiunea economică, întreprinsă de autoritățile românești, îl au de colaborator benevol: conferențiar, propagandist, membru în diferite comisii şi publicist. Acest om, cu ochiul ager, spre a învăţa însuși, şi cu sufletul larg, spre a împărtăși şi altora, publică tot mai multe articole de cuminţi sfaturi, bogate cunoștinţe practice şi originale observaţii în natură, prin revista agricolă a dlui Bengescu şi în „Unirea Poporului" din Blaj, care era foaia sa favorită. / Înființează „Reuniunea Stuparilor români din Turda", a cărei suflet a fost. / Amator mare al rozelor fusese din Alba Iulia încă, ajunsese să-şi împrejmuiască viia cu un gard viu de rugi, printre care era plin de roze altoite, în toate culorile și toate rasele pe care le cunoştea, ca un rozierist de seamă, precum era un eminent cunoscător al altoiurilor de viţă de vie și al pomilor.

Se putea să nu fie unul din primii români, care a îmbrățișat cultura fasolei „soia", scriind articole despre cultura acestei plante prin „Libertatea" şi „Tovărășia" și „Unirea Poporului", precum şi un propagator al culturii viermilor de mătasă?

La 1931, este răsturnat de o trăsură, venind de la iubita sa „hodae" (fermă) de lângă Turda, şi, scăpat de moarte de doctorii Haţeganu, Sârbu, Telea, a mai tânjit 3 ani şi 4 luni. La începutul iernii, s-a întors starea sănătății spre rău, fără să zacă măcar o zi în pat, iar la 19 decemvrie s-a stins lin, cu o zi înainte de a intra în al 80-lea an al vieţii. / Moartea şi înmormântarea sa au fost un prilej luminos pentru atâția, ca să-și arate stima şi recunoştinţa

față de acest bărbat vrednic, sau, cum îl caracterizează vestitul profesor de la Universitatea din Cluj, E. Racoviță: „român de ispravă, vioi, optimist, harnic şi iradiind simpatia, ce a fost Ignat Borza“. / Biserica i-a făcut cinstea să-i ridice catafalcul în biserica pe care a iubit-o și slujit-o cu devotament atâţia ani, dându-i şi loc de înmormântare lângă biserică. S-au adunat toţi preoţii din **Turda** şi satele din jur, să-i facă prohodul duios. Învățătorimea din Turda a venit „in corpore“ la înmormântarea aceluia care a „preluat“ școala de la regimul ungar. A fost de faţă întregul consiliu comunal al comunei sale natale, care **a şi primit botezul de Borzești**, în România mare, după numele aceluia care a schimbat înfăţişarea întregii comune, prin munca şi acţiunea sa economică-culturală. L-au jeluit școala din Borzești şi foarte mulţi din cele peste 80 familii de mici slujbaşi, intelectuali, gospodari luminaţi, care „prin poarta casei domnului Borza“ au ieşit în lumea românească, ajungând la pâine şi serviciu în Turda, Cluj şi în largul ţării.

L-au jeluit soţia, fiul, nora şi cei cinci nepoţi, apoi rude nenumărate, toţi intelectualii din Turda, mulți din Alba Iulia, Blaj și Cluj; atâţia nevoiaşi, pe care i-a îndrumat și ajutat. / Îl deplânge şi regretă şi „Unirea Poporului“ pe acest colaborator vioi, nu făcut prin învăţătură de şcoală, ci născut şi format din experiența vieţii. / Ce pildă admirabilă de viaţă laborioasă, închinată neamului său, bisericii, ridicării unui sat, creşterii familiei sale, de care a fost mândru, cu discreția omului superior! Societatea în mijlocul căreia a trăit va simţi, desigur, un gol real, pierzând pe acest moșneag vrednic şi înțelept”[167].

[167] *Unirea Poporului*, Anul XVII, nr. 1, Blaj 1935, pp. 5, 6

1895: „Ministrul ungar de agricultură a mai pus sub carantină, din cauza ivirii filoxerei, comunele **Şilea** şi **Herepea,** din comitatul Albei de jos. Din zi în zi, filoxera ia mai mari dimensiuni în Ardeal. În timpul din urmă, s-a constatat ivirea ei şi în viile de la **Teiuş**. Viile de la **Vinţul de sus** sunt asemenea puse sub carantină, din causa aceasta”[168].

1902: „La petrecerea ținută în 20 aprilie nou, în **Teiuș**, în favorul augmentării fondului pentru edificarea unei **noi biserici greco-catolice în Teiuș**, au binevoit a suprasolvit: / Dr. Laurecțiu Pop, avocat în **Abrud**, / Iacob Rațiu de Nagzlak, din **Bechiserecul Mare**, / Salamon David, din **Teiuș**, / Baziliu Pop, din **Poiana**, / Rișa Iozsef, din **Teiuș**, / Imre Joszef, protopretor în **Aiud**, / Kreugel Sandor, notar în **Teiuș**, / Löwe Dézsö, notar în **Stremț**, / Kaufman Gyula, din **Teiuș**, / Ignat Borza, din **Alba Iulia**, / Gavrilă Rațiu, / Anton Pop, / Iuczeffi Albert, / Ștefan Crișan, / Salamon Herman, . Borya Jenö, din **Teiuș**, / Ioan Maior, protopop în **Aiud**, / Ioan Moldovan, din **Petrăjeni**, / Simion Lucaciu, din **Ceanu Mare**, / Gregoriu Sârbu, / Corneliu Crișan, / Salamon Simion, / Lukacaffi Victor, / Bretoiu Gligor, din **Teiuș**, / Simion Marcu, / din **Gârbova inferioară**, / Valeriu Daian, / George Pop, din **Mihalț**, / ioan Aron, din **Ponor**, / Fried Ignatz, / Csato Ferencz, / George Muntean, / Ioan Tiușan, din **Taiuș**, / Klein Mihály, din **Teiuș**, / Bălan Gligor junior, / Lucaci Iacob, / Iacob Popa lui Gavrilă, / Pavel Radu, / Ioan Radu, / Iacob Tiușan, / Gligor Fostoc, / Simion Domșa, / Iuliu Popu, nemeș, / Löwe Mor, / Friedman Mor, / Löwe Nikșa, din **Teiuș**, / Aureliu Păcurari, din **Tur**, / Vasile

[168] *Gazeta Transilvaniei*, Anul LVIII, nr. 217, Braşov 1895, p. 2

Suciu, din **Blaj**, / Iacob Trufiu, din **Sâncel**, / Iacob Popa, din **Blaj**, / Vasiliu Moldovan, din **Blaj**, / Aureliu Pop, din **Aiud**, / Augustin Marcu, / Ioan Brânzan, din **Ciuduzel**, / Ioan Vasiliu, din **Zlatna**, / Aron Betecuiu, din **Benic**, / Efrem Rațiu, / Demetru Marcu, / Aureliu Pop, / Horvath Jozsef, Löwi Salamon, / Drach Adolf, / Fried Leopold, / Fried David, / Ioan Rațiu, / Ioan Deua, / Páll Lajos, / Teodor Muntean, Ștefan Bălan, / Nicolae Cotean, din **Teiuș**, Basiliu Hagia, / Iosif Marian, din **Mihalț**, / Knobloch Endre, / Silviu Pauleti, / Nicolae Frățilă, / Francisc Boțian, / Nicolae Berghian, Augustin Faur. / Suma totală este de 375 coroane 60 fileri, din care, subtrăgându-se cheltuielile de 78 coroane 60 fileri, rexultă un venit curat de 297 coroane"[169].

1904, Diaconovich: „**Teiuş** (magh. Tövis), comună rurală în Transilvania, comitatul Alba inferioară, cu 4.070 jugăre cadastrale şi 2.878 locuitori români și maghiari. E centru însemnat al căilor ferate ardeleneşti"[170].

1908: „În cursul anului trecut, **1907**, s-au înfiinţat două despărţăminte noi: **Aiud-Teiuş** şi **Hălmagiu**, iar în cursul anului 1908, parte s-au înfiinţat, parte sunt pe cale de a se înfiinţa următoarele despărţăminte: **Lăpuşul unguresc** (din teritoriul despărţământului Dej), **Ciacova, Buziaş** (ambele din teritoriul despărţământului Timişoara), **Sasca-montană** (din despărţământul Oraviţa), despărţământul se va împărţi în 5 despărţăminte, iar des-

[169] *Gazeta Transilvaniei*, Anul LXV, nr. 132, Brașov 1902, p. 6
[170] Diaconovich, Dr. C., *Enciclopedia Română*, Tom III, Sibiu 1904, p. 1071

părțământul **Murăş-Uioara** se va reînfiinţa statornic şi sistematic”[171].

1926: „Rar călătoreşti cu trenul, să nu auzi ori să nu vezi chiar cu ochii tăi oameni deznădăjduiţi, care se plâng că i-au furat hoţii. Mai cu seamă, trei mari staţii din Ardeal sunt de mult vestite pentru hoţi: **Copşa mică**, **Teiușul** şi **Feldioara-Răsboieni** (Cucerdea). Nu-i zi lăsată de Dumnezeu să nu se întâmple acolo furturi. Unui negustor din Arad i-au furat, în gara din **Teiuş**, 400 dolari şi ceasul de aur. Aproape de **Cucerdea**, o domnişoară, simțind că hoţii îi cotrobăiesc prin buzunare a început să strige ajutor. Tâlharul, atunci, i-a trântit un pumn în gură, încât biata fată s-a ales şi cu paguba, şi cu doi dinţi rupţi. Până au sărit ceilalți călători în ajutorul domnişoarei, hoţul s-a făcut nevăzut. Unui neamţ din Viena i-au furat, la **Feldioara**, 60 mii lei şi paşaportul, cu bilet de tren, cu tot. Bietul om, rămas calic în ţară străină, plângea de-ţi era milă de el. Un ceferist din **Copşa** spunea, mai deunăzi: „Noi cunoaştem hoţii, domnule, dar n-avem ce le face! Ca n-avem pe mâna cui să-i dăm. Poliţie nu este. Şi chiar de se întâmplă să prindem pe vreun domnişor dintre cei care jefuiesc pe călători, azi îl dăm pe mâna jandarmilor şi poimâine iarăşi e la „slujba” lui, în gară!”. Grele vorbe. Pentru Dumnezeu, gările Copșa, Teiuş şi Feldioara sunt la Dorna, în ţara lui Niculiţă (tâlhar dornean vestit din acea vreme – n. n.) ori în Africa? Până una-alta, călătorii să-şi păzească bine frăncuşorii, când trec pe la **Teiuş** ori **Feldioara**”[172].

1934: „Societatea culturală „Mureş”, care numără în sânul ei tot ce e de frunte în **Teiuș**, a început o acțiune

[171] *Gazeta Transilvaniei*, Anul LXXI, nr. 163, Braşov 1908, p. 5
[172] *Unirea Poporului*, Anul VIII, nr. 36, Blaj 1926, p. 6

de răspândire a culturii la sate. Dl director Ioan Lucaciu, noul preşedinte, este un cârmuitor priceput, care ştie să îndemne tineretul din comună la muncă rodnică şi folositoare. / Astfel, această societate a trimis o echipă de tineri în comunele **Meşcreac** şi **Leorinţ**, în ziua de 23 septembrie, unde au aranjat şezători culturale foarte reuşite. În comuna **Meşcreac**, părintele I. Tuluș, la începutul şezătorii, explică oamenilor gândurile care i-au adus pe aceşti tineri cărturari în comună. Urmează, apoi, desfăşurarea programului: / 1). „Rostul şcolii în viaţă", conferinţă ţinută de părintele M. Socaciu; / 2). Punct de vioară, executat de dl N. Repede; / 3). Declamare de domnişoara M. Ceuca; / 4). „Izvoare de existenţă", conferinţă de dl învăţător S. Neagoe; / 5). Domnişoara B. Bedeleanu cântă câteva doine; / 6). Dl I. Bretoiu, student în drept, termină programul cu câteva puncte muzicale bine reuşite. / Cu acelaşi program şi în aceeaşi zi, au plecat în comuna vecină, **Leorinţ**. Sala şcolii era plină, până în uşă, de oameni care au ascultat, cu maltă plăcere, desfăşurarea programului, după care dl învăţător Niţescu laudă jertfa şi avântul acestor tineri, care se coboară în mijlocul sătenilor, pentru a le procura câteva clipe de plăcere. / Duminecă, 30 septembrie, au fost în comuna **Coşlariu**, unde au fost primiţi, ca şi-n celelalte comune, cu multă bucurie. Programul a fost completat, cu câteva cântece noi, de domnişoara învăţătoare M. Dobrotă. La urmă, dl învăţător Rusu explică sătenilor rostul şi însemnătatea şezătorilor culturale. Tinerii din **Teiuş** au dat, cu fapta lor, o frumoasă pildă"[173].

[173] *Unirea Poporului*, Anul XVI, nr. 41, Blaj 1934, p. 6

1943: „**Serbări mari la Teiuş**. / Luni, a doua zi de Rusalii, frumoasa **comună grănicerească Teiuş**, din județul Alba, a avut mare zi de sărbătoare. La stăruința harnicului și însuflețitului preot Traian Ştefu, o mulțime de cărturari, **de obârşie din Teiuş**, în frunte cu Prea Sfințitul Dr. Ioan Bălan, episcopal Lugojului, fiu al acelei comune, s-au prezentat în comuna lor de naştere, cu gândul ca toți, împreună, să facă tot ce le stă în putinţă, ca să termine, odată, minunata biserică, ridicată în mijlocul pieței, lângă drumul de ţară ce duce, de la Cluj, la Alba Iulia. / Sfânta liturghie a slujit-o însuși Prea Sința Ioan al Lugojului, în sobor de 14 preoți, în frunte cu canonicii George Dănilă și Iuliu Maior de la Blaj, diaconii fiind profesorii de teologie Dr. Septimiu Todoran și Dr. Ioan Vesa din Blaj, în fața bisericii celei noi, încă neterminată, răspunsurile dându-le corul teologilor din Blaj, condus de Părintele profesor Ioan Florea. A predicat Părintele profesor de teologie Dr. Eugen Popa, din Blaj... / A urmat, apoi, un **banchet**, la hotel „Leu”, la care au luat parte 230 persoane și la care s-au rostit multe toasturi frumoase. / După vecernie, s-a ţinut ședința „Agru”-lui, vorbind însufleţit şi drăguț **şeful staţiei Teiuş**, dl Ioan Pop, **preşedintele „Agru”-lui Teiuș**”[174].

[174] *Unirea Poporului*, Anul XXV, nr. 25, Blaj 1943, p. 4

TELCIU

(judeţul Bistriţa-Năsăud)

1264: „Într-un act din 1264, publicat în documentele privitoare la istoria românilor, culese de Hurmuzachi (vol. I, p. 319), papa Urban al IV-lea invită pe Ştefan, voievodul Transilvaniei, să restituie reginei ţinutul Bistriţei şi al Rodnei (Terras Bistriche, Rodone) „pe care le-au stăpânit din timpuri imemoriale totdeauna reginele Ungariei". Într-un act din 1440 se vorbeşte despre pretenţiile bistriţenilor asupra Văii Rodnei, care erau mai vechi (încă de prin 1412), ca apoi să fie dăruită lui Ştefan Iaks de Kusal, fost comite al Secuilor, iar după alţii se arată că era dăruită lui Mihail, fiul fostului comite secuiesc, apoi fratelui acestuia şi altor membri ai familiei. În acest act de danie se spune că „e dărăpănat castrul Rodnei cu desăvârşire, iar satele aparţinătoare: **Năsăud** (Naszvod), **Maier** (Radna Major), **Rebra de Sus, Rebra de Jos, Telciu** (Checz), **Salva**, **Zagra** şi **Mocod** (Maklod) în mare parte sunt goale şi despoiate de locuitori"[175].

[175] Piciu, Dionisie, *Salva – pagini de istorie*, în Muzeul Naţional de Istorie a Transilvaniei, *Acta Mvsei Napocensi*, II, Istorie, Cluj-Napoca 1995, pp. 189, 190

1440: „Dl Drăganu, aflând, într-un document de la 1440, cel dintâi care înşiră satele din ţinutul Rodnei, între Salva şi Mocod, localitatea **Chec**, pe care o ceteşte **Cseh**, spune următoarele: „Un sat cu numele **Cseh** nu mai există astăzi, iar locul său în acea înşirare se pare că indică **Telciul**. Cseh, deci, trebuie să fi fost numele de persoană, după care s-a pus ungurescul *felki*, din care s-a născut românescul „**Telciu**". / Și, mai la vale: „Cu dispariţia domnului a putut să dispară partea întâi a lui *Cseh telki*, ca în alte numeroase cazuri, rămânând numai cea din urmă, care dă, în românește, **Telchiu** sau **Telciu**"[176].

1453: „În 1453, Ladislau al V-lea dăruieşte Bistriţa lui Iancu de Hunedoara şi acesta dă un hrisov, prin care întărește vechile privilegii ale Bistriţei, amintindu-se, printre altele, că dările de la locuitorii din Valea Rodnei „vor fi încasate, şi de aici, înainte, de orașul Bistriţa, ca pe vremea lui Sigismund şi Albert. Mai târziu, prin 1469, Matia Corvinul „dă de ştire celor interesaţi că, în chestia de contribuţii, Valea Rodnei aparţine Bistritei". În 1472, senatul şi cetăţenii Bistriţei îi comunică lui Matia Corvinul că românii din Valea Rodnei ar fi fost donați (donatum fisset) pe veci acestui oras. Ca urmare a frământărilor bistritenilor, de a pune mâna pe Valea Rodnei, regele Matia Corvinul, dă, în 1475, un decret, pe temeiul căruia s-a „încorporat" Valea Rodnei la Bistriţa"[177].

---

[176] Motogna, Victor, *Un document necunoscut privitor la istoria Românilor din Valea Rodnei*, în *Revista Istorică*, Anul XI, nr. 7-9, Bucureşti 1925, p. 196

[177] Piciu, Dionisie, *Salva – pagini de istorie*, în Muzeul Naţional de Istorie a Transilvaniei, *Acta Mvsei Napocensi*, II, Istorie, Cluj-Napoca 1995, p. 190

1728: „Un document din 1728 oglindește un protest al preoţilor români, prin care căutau să apere drepturile fiilor lor, şi care cuprinde: „Săboraşul rumânesc de la oraşul Bistriţa" (preoții din satele olatului), către sfatul oraşului, plângându-se că satele despart de feciorii lor nedreptăţiţi „care-s într-o pită cu noi", cerând scutire pentru feciori, „cum sunt scutiţi feciorii giuzilor, slobodnicilor". Urmează lista caselor preoțești din **Rodna**: „**Năsăud**, **Salva** dincoace, **Salva** dincolo, **Hordoul**, **Telciu**". Să nu fie ‚chilini" aceşti feciori. Este citat exemplul din „7 oraşe şi în varmeghi", „obiceiul s-a luat numai la vreo doi ani". „Scris la Bistriţa, de io protopopul Tănasă" (Hurmuzaki, vol. XV, p. 1605)"[178].

1740: Au migrat în Moldova, din **Telciu**: „Ion **Grigore**, Lazar **Ion**, Grecu **German**, Ion **Vasiloae**, Grigore Blinbalui, Ursul **Grigore**, Solovestru Mândrului, Nicolae **Simionesi**, Todor a Grigore Tomi, Ion Petri, Dănilă **Moldovan**, Dumitru **Simion**, Simion **Rusu**, Ştefan **Moise**, Andron **Moise**, Grigore **Ţiganu**, Vasile **Varvari**, Vasile Mâţu"[179].

1837: „Comandant regiment, colonelul Stecovich, locotenent-colonel Molnar, maiori Szt Pali şi Betzman, adjunct regiment locotenent Blaskovich, auditor – căpitanul Schottl, ofiţer conturi – Peichich, capelan – Wisky, vicar şi director şcolar – Ioan Marian. Comandantul institutului militar stegarul (Fähnrich) a Bui (a murit în februarie 1844), econom Basil Moţ, tamburul regimen-

[178] Piciu, Dionisie, *Salva – pagini de istorie*, în Muzeul Naţional de Istorie a Transilvaniei, *Acta Mvsei Napocensi*, II, Istorie, Cluj-Napoca 1995, p. 192

[179] Șotropa, Virgil, *Bejenii în secolul XVIII*, în *Arhiva Someşană*, nr. 16, Năsăud 1932, p. 57

tului Emanuel Pinka (mort în acest an), comandant companie căpitanul Velican, locotenentul Mihailaş, în locul lui Inczédy, numit la **Nepos** sublocotenentul Minier, stegar Krstich (numit la 1 aprilie, ca sublocotenent la **Rebra**), sergent Paul Catarig. / În februarie, s-a lăţit, peste tot teritoriul regimentului, **boală de febră, tuse, junghiuri** (gripă) etc. / La 15 martie, satele **Rebrişoara** şi **Nepos** au aşternut, la brigadă, jalbă în chestia certelor de hotar cu saşii din **Dumitra**, **Pintic**, **Iad**, jalbă redactată de Basil Crăciun. / La finea lui martie, caporalul Petru Luchi, paznicul (Aufseher) institutului militar, a fost avansat sergent. / În martie, a redijat Basil Crăciun în chestia certelor dintre satele săseşti şi româneşti o jalbă, pe care, însoţit de **primarul Nicolae Marti din Feldru**, a înmânat-o arhiducelui Ferdinand, în **Cluj**. / Din cauza că, în lunile aprilie şi mai, a plouat continuu, a urcat mult preţul cerealelor. / În mai, sergentul Rainer s-a căsătorit cu fiica căpitanului Velican şi a fost comandat la agenţia din **Iaşi**. / În 12 septembrie, a ars a treia parte a satului săsesc **Iad**. / În septembrie, omizile au mâncat tot curechiul (varza). / În 11 octombrie, Vasile Crăciun, împreună cu sergentul Alleca (Alexa) şi fruntaşul Calistru Tofan, au plecat la **Telciu** pentru a copia procesul verbal (Comissions Protocol) privitor la muntele litigios, Munceii înşiraţi. Tot în chestia aceasta litigioasă cu locuitorii din **Coşna** s-a ţinut, la faţa locului, şi cercetare şi pertractare, în prezenţa sublocotenentului Minier, a coşnenilor şi a mai multor săteni din **Nepos**. / Încă în 15 martie, primarul Nicolai Marti din Feldru ceru concediu de la regiment, spre a călători la **Cluj** şi **Alba Iulia**, în chestia unor documente privitoare

la certele de hotar ale celor 4 comune româneşti şi 3 comune săseşti”[180].

1843: „Ofiţeri noi: maior Van der Müll; baronul Iovich a fost avansat locotenent-colonel. La companie, locotenentul Kohl, sergent Grigoriţa. / În aprilie, mare lipsă de fân. / În 2 octombrie, izraelitul Simion Iacob a plecat de tot din crâşma pinticanilor, la Tradam. / În septembrie **au ars în Telciu peste 40 case**”[181].

1848: „La 30 sept. 1848, borşenii lui Popa Lupu rup emblemele ungare de pe primărie şi alungă jandarmii din comună, precum şi pe comisarul Ludovic Jura, încredinţat cu recrutarea celor 23 moiscieni şi a celor 58 borşeni. La aceasta, pleacă la **Borşa**, pentru restabilirea ordinii, o companie de soldaţi unguri din **Teceu**, în frunte cu pretorele Vasile Mihalca şi cu Ioan Săpânţanu, preşedintele curții marţiale, împuterniciți de a recurge la toate mijloacele de represalii. Aici însă au fost întâmpinați de 1.000 borşeni înarmaţi cu furci, securi, coase şi pari. Conducătorii borşenilor arătară lui Mihalca un document, semnat de colonelul Urban şi de doi ofițeri din graniță, prin care se adeverea că ei au depus deja jurământul pe împărat. Încercările de a amăgi pe revoltați cu declaraţa că şi ei sunt prieteni cu împăratul, precum şi arătarea vulturului cu două capete, din partea ofiţerilor unguri, au dat greş. În cele din urmă, Mihalca, împreună cu soldaţii, a fost silit să se retragă la **Vişeu**. / A doua zi, **Borşa** a fost ocupata de căpitanul Binder, însoțit de 60 grăniceri români. La apelul său, plecară la **Năsăud** 300 de borşeni,

---

[180] *Ziarul grănicerului Vasile Crăciun din Nepos*, în *Arhiva Someşană*, nr. 20, Năsăud 1936, pp. 244, 245

[181] *Ziarul grănicerului Vasile Crăciun din Nepos*, în *Arhiva Someşană*, nr. 20, Năsăud 1936, p. 249

pentru a se înrola sub steagul împăratului. În curând, au sosit la **Vişeu**, pentru întărire, 1.526 de ostaşi unguri, din care 600 erau din oraşele regeşti, iar 926 din comitatul Sabolci. Auzind despre aceasta, borşenii an scris lui G. Mihaly că sunt gata să se supună, dar numai cu condiţia să nu fie obligaţi să-şi calce jurământul dat împăratului şi nici să fie recrutați în armata lui Kossuth. Totuşi, la 28 octombrie, ora 14, în faţa forței superioare, **Borşa a capitulat**. Autoritățile au alcătuit aici o tabără de concentrare, unde au adunat toate elementele mai periculoase din regiune. În răstimp, sosind ordin din partea lui Mihaly, ca față de români să se procedeze numai cu blândeţe şi cu vorba bună, românii de pe valea Vişeului n-au mai fost obligați să se înroleze în armata revoluționară. / La începutul lui octombrie, au coborât la **Săcel** 130 de grăniceri români şi, la chemarea lor, au plecat la **Năsăud** sute de țărani de pe Iza, ca să depună jurământul de credință față de împărat. La câteva zile, sosi pretorele Mihalca, însoțit de armată şi, găsind la **Săcel** 400 de țărani gata de plecare în Ardeal, a reuşit să-i împrăştie la vetrele lor. Tot atunci a luat măsuri pentru paza trecătorilor, anunțând pedepse aspre pentru cei care vor îndrăzni să treacă granița. Totuşi, spiritele nu s-au liniştit şi trecerile peste graniță au continuat fără întrerupere. Ba, mai mult, poporul din **Dragomireşti** a spart capul notarului Iosif Balea, pentru că a îndrăznit să propage ideile lui Kossuth, iar în **Ieud**, la protestul lui Chindriş Ionaş, poporul a refuzat să contribuie cu ceva pentru recruți.

Pentru restabilirea ordinii, a fost trimis comandantul Várady, în fruntea batalionului său, cu care, la 7 decembrie, ocupă **Bârsana**, **Strâmtura**, **Rozavlea** şi **Şieul**. Din Șieu el scria Comitatului că săcelenii sunt mai

răi decât borşenii şi cerea să i se admită distingerea satului şi împrăştierea populaţiei sale. Cererea însă nu i s-a aprobat, deoarece, pe lângă opreliştea dată de Mihaly, a mai trimis vorbă şi maiorul Urban, că, dacă se va atinge cineva de viaţa şi avutul ţăranilor români, credincioşii împăratului, va năvăli cu toate forţele ce dispune în Maramureş şi pe unde va trece nu va rămânea piatră pe piatră. Ca urmare, Várady s-a mulţumit să ocupe **Ieudul**, **Cuhea**, **Dragomireştii** şi **Săliştea**, iar la 13 decembrie ocupă şi **Săcelul**, distrugând totodată drumul ce lega **Dragomireştii** de **Telciu**. În Săcel încă s-a înfiinţat o tabără de concentrare, după modelul celei din Borşa. / Pe Mara şi Cosău, capii tulburărilor erau primarul Berinde Grigore din **Budeşti** şi fruntaşul Pop Andraş al lui Toader din **Giuleşti**, care, însoțiți de mai mulți măreni, au fost personal la **Năsăud** pentru depunerea jurământului de credință față de împărat. După restabilirea ordinii pe Iza şi Vişeu şi după ce intervenţia personală a vicarului Anderco a fost primită cu huiduieli, populaţia de pe Mara şi Cosău a fost silită să se supună în faţa forţei superioare a armatei, care a înființat, la **Budeşti**, o tabără de concentrare. La 5 decembrie, se semnalează tulburări la **Petrova** și autoritățile iau măsuri ca revoltaţii să fie opriţi pe dealul Herca, ca nu cumva, uniţi cu cei din **Rona de Jos**, să atace **Sighetul**. Nemulţumiri şi tulburări au izbucnit chiar şi în sânul populaţiei din **Sighet**, care, într-o noapte, a încercat să dezarmeze pe cei 1.500 de ostaşi, încredinţaţi cu paza oraşului. După aceasta, tulburările au încetat de tot, iar populaţia a fost lăsată în pace, cu excepţia celor adunați în taberele de concentrare, care au rămas acolo până la sfârşitul revoluţiei. Maramureşenii au luptat numai alături de împărat şi sub steaguri proprii. Un astfel de steag a

adus acasă de pe câmpul de luptă şi bunicul meu, Gavrilă Filipciuc, care era stegarul imperialiştilor de pe **Vişeu**. Steagul a fost ros de şoareci, fiind păstrat în cămara cu alimente, însă ruda steagului a fost împodobită cu steagul tricolor al sfatului național român din Petrova”[182].

1878: Existau, „la școala din **Monor**, 5 învățători, în **Borgo-Prund**, sunt 5 învățători, în **Sângeorgiu**, sunt 6 învățători, la școala trivială în **Telciu** sunt 4 învățători, în **Zagra**, la școala trivială, sunt 4 învățători.... / La școala poporală trivială din **Sângeorgiu** au fost 118 școlari, din care 25 eminenți, 55 primari, 38 secundari. La școala triviala din **Telciu** au fost, la începutul anului școlastic, 168 și, la fine, 76 școlari, au părăsit școala, în decursul anului, 92 școlari, din cei rămași au fost 21 eminenți, 25 primari, 29 secundari și un terțian. În fine, la școala trivială din **Zagra** au fost 117 și au rămas, până la fine, 76 școlari, au părăsit școala 41, din ceia 33 au fost eminenți, 23 primari, 12 secundari, 6 terțiani, 2 neexaminați”[183].

1884: „Din partea comunităţii **Telciu**, întabulate în comitatul Bistrița-Năsăud, prin acesta se aduce la cunoștință publică cum că, din proprietatea ei, înscrisă în protocolul funduariul Nr. 1 al comunei **Telciu**, din pădurea de molizi, numită „în dosul Strâmbei”, se va vinde, pe calea licitaţiunii publice, un teren de pădure de 1.701 jugăre, spre tăiere, respectiv spre folosire pe timp de 17 ani. / Termenul de licitaţiune se defige pe 20 mai 1884, la 10 ore a. m., la **casa comunităţii Telciu**. Preţul strigării se statorește, per jugăr, cu 15 florini sau, pentru tot terenul de vânzare, cu 25.522 florini v. a. (valută austriacă).

---

[182] Filipaşcu, Dr. Al., *Descriere întâmplărilor Revoluţiei din anul 1848-1849*, în *Transilvania*, Anul 74, nr. 1, Sibiu 1943, pp. 161-163
[183] *Gazeta Transilvaniei*, Anul XLI, nr. 76, Brașov 1878, p. 2

Oferte scripturistice nu se primesc. Fiecare licitant e obligat a depune ca vadiu suma de 5.000 florini în bani gata şi toți una dată, prin documente demne de încredere şi valide a-și documenta starea averii și purtarea sa morală”[184].

1885: „În **comuna Telciu**, comitatul Bistriţa-Năsăud, s-a aranjat, la 19 iulie, o petrecere literară-socială, împreunată cu joc, **prima petrecere** în felul acesta, în această comună, care e a doua comună, după mărime, în fostul district al Năsăudului. Multe s-ar fi putută face şi până acuma în Telciu, unde a se află o inteligență frumuşică; dar Telciul a rămas monoton. / În 19 iulie, la iniţiativa tinerilor aranjatori din Telciu și a câtorva din jur, s-a făcut începutul, prin o petrecere, al cărei succes strălucit pana mea nu este în stare a-l descrie cum se cade. Dintre membrii aranjatori, pot să amintesc, cu siguranţă, pe dl Demetriu Cosmulei, student absolvant de filosofie, Iacob Pop, teolog, anul III, Sever Ganea, student absolvant de gimnaziu, Valeriu Mureșan, student, anul VIII gimnaziu, **toți din comuna Telciu**, apoi Demian Pop, student absolvant din **Bichiu**, Gabriel Petri, teolog absolvant din **Salva**, și Iuliu Bugnariu, învățător în **Hordou**, etc.

Programa producţiunilor literare a fost următoarea: / 1). „Cuvântă de deschidere”, rostită de dl Demetru Cosmulei, în care bineventează pe oaspeţi, expune, pe scurt, scopul petrecerii şi încheie cu dorinţa de a se aranja, şi pe viitor, astfel de petreceri literare, la care să poată participa şi poporul, arătând cât de necesară este, la noi, la români, stabilirea unei relaţiuni intime între inteligență şi popor. / 2). „Deșteaptă-te Române”, poezie de A. Mureşianu, cântată în corul improvizat de membrii aran-

[184] *Gazeta Transilvaniei*, Anul XLVII, nr. 34, Brașov 1884, p. 4

jatori. / 3). „La o mână de învăţătură se recere un car de purtare bună”, dizertaţiune operată propriu de Iuliu Bugnariu prelească de autor. / 4). „O cetire în cartea lumii”, poezie declamată de dl Valeriu Mureşianu. / 5). „Moartea unui drept” (Todoranu), poezie operată propriu de dl Gabriel Petri, prelească de autor. / 6. „Sentinela română”, poezie de Vasile Alecsandri, declamată de domnișoara Pelagia G. Pop, învățătoare. / 7). „Un vis”, poezie operată propriu de dl Demetru Cosmulei, prelească de autor. / 8). „Despre educațiunea femeilor”, dizertațiune operată propriu de dl Demian Pop, prelească de autor. / 9). „Doi ochi”, poezie cântată, cu acompaniament de muzică, de dl Iacob Pop, şi, în urmă, ca surprindere: / „Șoldanul”, de Vasile Alecsandri, reprezentată de dl Valeriu Mureşian. / Dintre producțiuni, toate au reușit bine, s-a distins doamna Pelagia G. Pop, care, prin declamarea poeziei „Sentinela română”, a produs un viu entuziasm în publici; ba unii oaspeţi au fost aşa de adânc mişcaţi, încât au vărsat lacrimi. Mare efect a făcut şi dl Valeriu Mureşian, jucând „Șoldanul”, asemenea şi dl Iacob Pop a delectat, în un mod plăcut, urechea publicului.

După ce s-a finit programa, care a decurs în ordine esemplară, s-a început, la 8 ore, **danţul**, la care a luat parte o cunună frumoasă de domnişoare şi doamne, dintre care unele în costum naţional. Danţul a fost foarte animat, jucându-se toate jocurile care sunt în uz la petrecerile românești. / Petrecerea a avut loc în sala școlii confesionale triviale din **Telciu**, care, prin decoraţiunea sa cu brazi şi numeroase cununi de flori, apărea ca un salon între brazii Carpaţilor. Între tablourile ce apăreau printre frunzele de brad nu lipsea portretul laureatului nostru poet A. Mureşianu. / Petrecerea a durat până dimineaţă, când oaspeţii

s-au depărtat cu regret, ducând în inimile lor suvenirele cele mai plăcute”[185].

1887: „Nu e mirare dacă şi în comuna **Telciu**, care este cea mai de frunte comună în fostul district al Năsăudului, numărul sufletelor evreiești a ajuns deja la 45. Cauza o aflăm în însăşi inteligența română de acolo, despre care ni se scrie că trăiește în mare dușmănie şi neînțelegere. În fruntea poporului român din Telciu se află un preot și 6 învăţători, un notar, colector, primar şi alți inteligenţi români, care multe lucruri frumoase și absolută necesare ar putea săvârşi în interesul poporului, din a cărui sudoare trăiesc; dar, durere, pe lângă cele scrise în nr. 234 al foii noastre, mai primim o corespondenţă, prin care ni se înfăţișează, în cele mai negre culori, relaţiunile reciproce între inteligenții acelei comune. Pizma şi răutatea dintre ei subminează, precum se vede, și zidul de apărare al poporului, în al cărui interes absolut nimic nu se lucrează. Corespondentul ne prezintă ca urzitor al neînțelegerilor pe dl preot local Gregoriu Pop; de vreo zece ani, nu s-au făcut nici raţiociniile bisericii, aşa că nimenea nu mai știe cum stau trebile cu casa. La tot cazul, însă, de s-ar administra averea bisericilor oricât de conștiincios, prezentarea la timp a socotelilor, înaintea poporului, o cere nu numai regulamentul, ci şi interesul dezvoltării spiritului economic al poporului şi interesarea acestuia de averea publică. De aceasta trebuie să țină cont dl preot. Iar de la fruntaşii inteligenți cerem mai puţin egoism şi mai multă abnegaţiune. Fără de aceasta e imposibilă armonia, a cărei lipsă dă naștere la ireparabile pierderi”[186].

---

[185] *Gazeta Transilvaniei*, Anul XLVIII, nr. 157, Braşov 1885, p. 2
[186] *Gazeta Transilvaniei*, Anul L, nr. 242, Brașov 1887, p. 1

1887: „**Comuna Telciu** se află situată într-o vale romantică, în partea de nord a din fostului „Districtus Valachorum Rodnensis" şi are la 2.461 locuitori, dintre care 2.411 sunt neaoşi români, de confesiunea greco-catolică, 5 de confesiunea romano-catolică şi 45 de confesiunea mozaică. Locuitorii sunt oameni muncitori şi materialmente stau cât numai se poate de bine, deşi evreimea stăruieşte să facă din dânşii „cozi de topor". / Se ocupă cu agricultura și prăsirea vitelor, apoi cu pregătirea fabricatelor, veşti, coveţi etc., pe care oamenii cei cu mai puțină dare de mână le transportă, în cantităţi mai mari, la deosebitele târguri de ţară, precum în Deşiu, Gherla, Cluşiu. Turda, Zalău, Szigeth etc., unde le vând cu preţuri pipărate la deosebiți neguţători de profesiune. / Ca așezăminte de cultură, ce întâlnim în această comună frumoasă, înregistrăm o școală fundaţională, cu doi învăţători, o școală confesională cu un învăţător şi o școală comunală, asemenea cu un învăţător. Salariile acestor învăţători se plătesc parte din fond, parte de la comună, şi variază de la 240-400 florini v. a. (valută vieneză). / Inteligenţi încă se află destul în această comună; așa întâlnim un preot, șase învățători, dintre care 2 pensionaţi, un notar harnic, colector, primar etc., numai că ţi-e necazul că lipsește aceea ce e mai scump, mai sfânt: armonia, care puțină însemnătate are pe buzele celor mai mulţi! / La adresa „bogăilor" din **Telciu** sună foarte nimerit proverbul latin: „inter dous litigantes tertius gaudet" (între doi litiganți, al treilea se bucură), care proverb exprimă un adevăr adânc, însă un adevăr care, în toate zilele, se poate nu numai demonstra, ci chiar vedea şi cu ochii, la fraţii telceni! N-avem ce să le facem, poate că n-

au încă cunoștinţă de poezia lui Anton Pann *Urmările judecăţii*"[187].

1888: „Prima lovitură grea asupra fondului năsăudean a venit în urma articolului de lege XXXVI din 1888, referitor la răscumpărarea regalului, a dreptului de crâșmărit, care forma izvorul principal și cea mai de căpetenie a fondului nostru. Urmarea a fost desfiinţarea celor trei școli triviale din **Sângeorz, Telci** și **Zagra**"[188].

1889: „Cea mai nefericită oră pentru poporaţiunea română din fostului district al Năsăudului este aceea în care a luat frânele guvernării comitatului Bistriţa-Năsăud baronul Desideriu Banffy. Era despotismului acestui comite va fi una din cele mai triste în analele poporului român de pe Valea Someșului, Bârgăului şi Șieului, în care noţiunile comisariat regesc, curatorat de păduri, planuri de economisire, şcoli poporale şi, mai pe sus de toate, procesul cu familia Kemenyi vor fi tot atâtea capitole scrise cu litere negre.

După introducerea comisariatului, lucrul cel dintâi al comitelui, în calitate de comisar, fu de a-şi institui o comisiune pentru administrarea fondurilor, în care el să aibă majoritatea. / Pe această comisiune o învesteşte cu o mulţime de drepturi, care, după uzul vechi, se ţineau de agendele comitetului, al cărui cerc de activitate îl reduce aproape la zero. De limbă oficială declară pe cea maghiară. / Opreşte folosirea atributului „grăniceresc" din toate hârtiile, iar şcolilor normale şi triviale, susţinute din fondurile şcolastice centrale, li se răpesc numele şi caracterul confesional şi se învestesc cu numele de şcoli fundaţionale, cu caracter de şcoli comunale, și pe învă-

[187] *Gazeta Transilvaniei*, Anul L, nr. 234, Braşov 1887, p. 2
[188] *Gazeta Transilvaniei*, Anul LXXI, nr. 138, Braşov 1908, p. 2

țătorii de la aceste școli, prin ordinaţiune, îi sileşte să intre în şirul membrilor reuniunii învățătoreşti generale comitatense, deși aceștia erau deja membri ai reuniunii „Mariane", încă de pe la anul 1872.

Acum, mai de curând, ni se prezintă comisarul cu un statut pentru aceste fonduri, în sensul căruia administrarea fondurilor şcolastice centrale şi de stipendie din **Năsăud** este a se conduce de un comitet, în care va alege reprezentanţa fiecărei comune câte unii membru, apoi se aleg, respectiv se numesc, la propunerea comisarului, 12 membri ai congregaţiunii. Ministerul mai numeşte unul, după gustul său, şi un membru îl numeşte episcopul. / Se va alege, apoi, din membrii comitetului, o comisiune administratoare, în care fireşte vor fi membri şi amploiaţii de administraţiune. / De beneficiile fondului, se vor bucura copiii care studiază, din cele 44 comune, respectiv 45, cu **Coşna**. / Alegerile de membri pentru noul comitet s-au și întâmplat, deja, prin toate comunele, din partea reprezentanțelor comunale, singură reprezentanța comunităţii **Năsăud**, în majoritate, a declinat de la sine această onoare, sub cuvânt că o reprezentanță comunală politică nu poate să aibă nimic comun, ca atare, cu nişte fonduri școlastice de caracter privat, și așa a aflat lucru just și rezonabil a nu alege. / Sigur, din trăsurile acestea apare că s-a atentat, în mod sistematic, la numele de român, la atributul de grăniceri, la confesionalism și, mai presus de toate, apare că averea exclusivă a foștilor grăniceri, respectiv a următorilor legali ai acestora, e declarată de un bun comun al totalităţii locuitorilor celor 45 comune; iar administraţiunea ei, în forma aceasta, e depusă în mâna unei corporaţiuni, care nu e eflusul voinţei exclusive a poporaţiunii grănicereşti din acest ţinut, ai cărei proto-

părinţi și părinţi au bătut țările, ca ostași, cu hainele lor, şi au sângerat de atâtea şi atâtea ori, pe câmpurile de bătaie, câștigându-şi astfel acele fonduri.

Se naşte, acum, întrebarea, că oamenii aleși de cele 44, respective 45 comune, fi-vor aplecaţi a se constitui în comitet, administratori de fonduri școlastice centrale, pe baza unui statut, care tratează un bun privat ca pe un bun comun, pe baza unui statut, care poate ieși din mâna comuniștilor, nu însă din mâna constituționalilor, atunci, când ei nu cunoşteau cuprinsul draconic al acelui statut, pe timpul alegerii lor? / Aşa cred eu, că fiecare ales trebuie să fie în clar cu răspunsul la această întrebare, pe când va alerga la ședințele de constituire, ce se vor ține în timpul cel mai de aproape, în **Năsăud**. / Și dacă nu, atunci ce pași ar fi de întreprins? / Înainte de instituirea comisariatului, exista în **Năsăud** o comisiune silvanală, care supraveghea administrarea pădurilor nefericitelor comune grănicereşti. / Această comisiune costa, la an, 3.000-4.000 florini. Cu venirea comisariatului, se nimiceşte acestă comisiune şi se înlocuieşte prin curatorate de pădure, a căror susținere se urcă, pe an, la colosala sumă de 60.000 florini. / La suma acesta, contribuie, în proporțiunea pădurii, fiecare comună. Și fiindcă, în cele mai multe comune, pădurile nu aduc atâta venit, cât să-și poată acoperi tangenta ce se vine pentru curatorat, așa comunele sunt nevoite a stoarce împrumuturi, care firește se aprobă, fără greutate, de către autorităţi, în sarcina pădurilor. / Comunele care pot vinde păduri le vând, ca să-şi acopere tangenta silvanală, spre ajutorarea proprie nu le rămâne nimici; care nu, cum am zis, se cufundă în datorii, pentru susținerea unei instituțiuni care nu aduce mai nici un folos practic, relativ cu spesele de susţinere. / Con-

secințele vor fi că, în urma urmelor, comunele se vor îndatora mai mult decât face preţul pădurilor, care vor trebui să se vândă, iar comunele să se liniștească cu gândul dureros că au avută păduri, şi să strige că mai bine le era, de nu le aveau… /

De la venirea în fruntea comitatului a actualului comite, am simțit greutatea situaţiunii, pe toate terenurile. La venirea lui, aici era, ca inspector regesc, de secole un om cu multă prudență şi mult tact, care știa ce va să zică sentința „dă lui Dumnezeu ce e al lui Dumnezeu şi împăratului ce e al împăratului". Era Szeremley Lajos. Chiar pentru aceste calităţi se trezi, odată, că i se zice şah și se pune ca subinspector Dr. Havas, un om care s-a lepădat de naționalitatea, de legea şi de numele strămbunilor săi şi care, părăsindu-și şi cariera sublimă a dreptului, căci e Doctor în drept, a intrat în ceata acelora a căror măiestrie este a afla partea cea slabă a oamenilor de la putere şi a călări pe ea. Și Dr. Havas, trăgând mereu pe coarda ambiţiunii fără margini a comitelui, îşi ajunse scopul, căci Szeremley fu transferat, iar dânsul numit inspector regesc de școli al comitatului Bistriţa-Năsăud.

Era numai lucru natural că acest nou inspector de şcoli, Doctor jurist, să se recomande cu o descoperire ori reformă. Nici nu întârzie mult şi prezentă, cu școlile comunale, un soi de şcoli cu totul tot necunoscută în acest ţinut, pentru că, la noi, fiecare comună îşi are fondul său şcolastic confesional, din ale cărui venituri se susține, în fiecare comună, câte o școală cu unul ori mai mulți învăţători, după cum pretinde necesitatea. / Deodată, ne trezim că se hotărăşte înființarea de şcoli comunale în comunele **Ilva-mare**, **Măgura**, **Ilva-mică**, **Maieru**, **Rebra**, **Nepos**, **Salva** şi **Telciu**. / În unele comune, cum, de

exemplu, în **Măgură**, **Maieru**, **Salva** şi **Telciu**, aflându-se coadă la topor, s-au și înființat numaidecât; în celelalte, văzându-și senatele şcolastice şcolile amenințate, cu o energie demnă de toată lauda, au sistemizat posturi noi de învăţători confesionali şi s-au prevăzut cu edificii şcolastice corespunzătoare legilor, având ferma speranţă că, prin aceea, vor preveni orice şicanare. Dar s-au înșelat. Inspectorul a denumit, în toate comunele menţionate, învățători, cu salarii de 400-600 florin la an şi, prin organele politice, a închiriat şi localități pentru şcoala comunală, pe spesele comunei politice.

În **Ilva-mică**, deși e învăţător comunal, de trei ani de zile, totuși nu are niciun elev, în **Rebra**, niciunul. / Şi duc puternicii zilei lucrul până la absurd. În **Ilva-mică** există o școală conformă, cu 2 învățători; iar numărul copiilor obligați a cerceta școala abia se urcă la 100; există o școală nouă, respectiv edificiul clădit, conform cerințelor igienice şi, cu toate acestea, cu puterea, țin un învățător pe spinarea comunei politice, care e, totodată, şi confesională, și o localitate pentru şcoală, cu mult mai slabă decât cea a şcolii confesionale. / Tot astfel, în **Nepos**, cu acea deosebire că, aici, a edificat şi comuna un edificiu nou pentru şcoala comunală. / E lesne, în **Nepos**, căci comuna are bani, apoi unde-s bani poate şi notarul să-și câștige merite patriotice şi lăudătorii patriotice, mai ales când te cheamă Burduhos; e greu, însă, în **Rebra**, unde, cu toate că confesiunea susţine doi învăţători şi copiii obligaţi abia-s vreo 95, şi trebuie să ţină un învăţător şi o școală comunală, prin repartiţiune, aşa încât, după florinul de dare, are să plătească ca arunc vreo 85 cruceri fiecare contribuabil. / Înființarea de şcoli comunale ar mai fi avută oarecare sens numai atunci, deacă

confesiunea nu-și făcea datorința, după repetate provocări. / Din toate acestea, se vede că poporaţiunea din fostul district al **Năsăudului** a ajuns în o situaţie din cele mai grele și mai amenințătoare şi este supremul timp ca oamenii chemaţi să facă tot posibilul pentru ameliorare cât mai curând, căci tot momentul numai potențează greutatea situațiunii.

Presupun multe de la puternicii zilei, totuși n-aș vrea să fiu așa de pesimist ca să cred că intenționează a aduce la sapă de lemn pe acea poporaţiune paşnică; pentru că presupunem atâta judecată de la ei, cât se ştie că, pentru stat şi ordinea publică, nimic nu e mai primejdios decât un proletariat făcut din oameni dedaţi la trai bun; mai aproape de adevăr s-ar putea că stă acea presupunere că poziţiunea aceasta tristă și amenințătoare, ni s-a creat mai mult din interes material, ni s-ar fi creat adică din cauza colosalului proces ce-l avem cu familia Kemenyi, în care punct, ca înrudit, e interesat şi comitele suprem”[189].

1904: „Dl Iuliu Valea, notar cercual şi membru în senatul bisericesc greco-catolic din comuna **Telciu**, Bistriţa-Năsăud, ne trimite o lungă întâmpinare la cele ce lea publicat dl Ștefan Olteanu din **Blașiu** (nr. 81 din a. c.), în **afacerea surpării bisericii din Telciu**. / În partea primă a întâmpinării, dl Valea se ocupă aproape numai de persoanele întreprinzătorilor clădirii, Ștefan şi Emil Olteanu, cărora le contestă orice cunoştinţe în specialitatea dânșilor. În partea a doua, domnia sa învinuiește pe dnii Olteanu de „îndărătnicie și renitență faţă cu toate diregătoriile politice şi bisericești”, zicând că n-au respectat

[189] *Gazeta Transilvaniei*, Anul LII, nr. 59, Braşov 1889, pp. 1, 2

pe nimeni, nici sfaturile ce li le-a dat, în decursul clădirii şi la faţa locului profesorul de la politehnică din Pesta, Vaghi Iosef, apoi că „întreprinzătorii zideau când ploua mai tare, au dat material prost, piatră strânsă de prin pâraie și șanțuri; în loc de nisip au folosit lut și noroi", iar „varul numai că l-au arătat mortarului" etc... / Rezumând cele expuse, reiese limpede și clar că absolut nimeni nu poartă vina surpării bisericii din Telciu, decât întreprinzătorii Ștefan și Emil Oltean. Pe acești întreprinzători nimic nu i-a condus și nu-i conduce și la împrocesuarea bisericii noastre, decât pofta de câștig"[190].

1940: „Inaugurarea liniei înguste **Telciu – Moisei**, din nordul țării, după punerea în exploatare a întregii linii normale **Salva – Vişeu**, precum şi inspecțiile dlui ing. Ion Macovei, ministrul lucrărilor publice şi al comunicațiilor, în această regiune, pe care a îmbogăţit-o şi exploatarea liniei **Ilva Mică** – **Vatra Dornei**, a pus din nou în actualitate problema legăturilor de cale ferata dintre Moldova-Bucovina şi Transilvania, precum şi între Maramureș, prin Transilvania, cu celelalte provincii românești. / Privind o harta a țării noastre, observăm că, până anul trecut, nu exista o legătură de cale ferată între Maramureș şi Nordul Transilvaniei şi Bucovina, și nici între Transilvania şi Bucovina, iar între Transilvania şi Moldova se afla o singură legătură, între Sudul Moldovei şi centru Transilvaniei, prin Adjud-Comăneşti-Petru Rareş. / Absențe acestor legături economice şi turistice între acele provincii a fost dureros simțită, sub toate aspectele înfățişetoare. / Aşa se explică de ce, când, de anul trecut, până în vara aceasta, s-au dat exploatării liniile **Vatra Dornei –**

[190] *Gazeta Transilvaniei*, Anul LXVII, nr. 189, Brașov 1904, pp. 6, 7

Iiva Mică. **Salva – Vişeu** şi **Telciu – Moisei**, dl ing. Ion Macovei, în calitate de director generai al căilor ferate, anul trecut, şi ca ministru al comunicaţiilor, anul acesta, a evidenţiat marea operă naţională ce s-a înfăptuit de români şi numai de români, atât ca planuri, cât şi ca execuţie, deşi linia **Ilva Mică – Vatra Dornei** este cea mai grea linie ce s-a executat în ţara noastră.

Importanţa economică şi culturală. / În Nordul ţării, legătura între părţile N. E şi N. V. ale Transilvaniei se făcea pe o linie de peage, ce trecea prin Slovacia. Azi se face numai prin ţara noastră. / Prin noua linie **Salva – Vişeu**, tot centrul Transilvaniei a obţinut o legătură directă cu Maramureşul, care a fost şi mai valorificat prin darea în exploatare a liniei **Telciu – Moisei**. / Ţinutul voievodal al Maramureşului descălecător de domni, vitregit, sub dominaţiile străine, are, de acum, ţinuturile străbătute de noi linii ferate, care îl leagă rapid cu Transilvania şi, prin **Ilva Mică**, cu Bucovina, atât de scumpă nouă prin toate vestigiile trecutului şi aşezările milenare ale românismului, precum şi prin torţa creatoare ce se manifestă în zilele noastre. / Dar linia **Ilva Mică – Vatra Dornei** leagă Nordul Moldovei şi Bucovina, prin Dărmăneşti, nu numai cu Maramureşul, ci şi cu Estul Transilvaniei, prin **Dej – Zalău – Săcueni**, şi cu centrul ţării, prin **Dej – Apahida – Teiuş**, cu ramificaţii în toate regiunile transilvănene, valorificând toate aceste regiuni pur româneşti. / Aceste lucrări au costat, pe calea ferată: / a). linia **Telciu – Moisei**, lungă de 40 km, 60 milioane lei; / b). linia **Salva – Vişeu**, lungă de 40 km, 1 miliard 300 milioane lei; c). linia **Ilva Mică – Vatra Dornei**, lungă de 62 km, 1 miliard 200 milioane lei. / Toate aceste linii trec prin poziţiuni de o frumuseţe nebănuită, prin masive

muntoase care au necesitat construirea de numeroase tuneluri, poduri, viaducte şi nenumărate şi variate lucrări de artă. / Linia **Salva – Vişeu** are două tuneluri, lungi de 2.570 m, 17 viaducte, 31 poduri, 161 podeţe etc. / Linia **Ilva Mică – Vatra Dornei** are 9 tuneluri, 10 viaducte, 32 poduri, printre care unele în curbe, 149 podeţe etc. / Pe această linie circulă, actualmente, o pereche trenuri accelerate, două perechi trenuri de persoane şi numeroase trenuri de marfă. / Aceste linii – după terminarea stării de război, în care se află Europa – vor fi chemate să rezolve, în şi mai mare măsură, cerinţele economice ale întregii ţări. Ele au şi ridicat preţul pământurilor, prin valorificarea produselor, prin posibilitatea de transport a exploatărilor manganului, pietrei, lemnăriei şi alte produse ale solului atât de îmbelşugat în aceste regiuni.

Valoarea turistică, / Pentru cunoaşterea frumuseţilor ţării noastre – linia parcurge numai ţinuturi muntoase de brazi, la altitudinea de 700-800 m mijlociu, prin defileuri minunate – dl ministru Macovei intenţionează, când vremurile se vor linişti, să dea avantaje de călătorii turistice, pentru ca, pe lângă schimbul de mărfuri, românii să se cunoască mai bine şi să admire din plin minunile ţării în care ne-am aşezat şi am rămas, de două milenii, precum şi lucrările de tehnică şi artă săvârşite de români.

Transporturi tot mai masive. / În primele 7 luni ale anului acesta s-au transportat, numai pe linia **Ilva Mică – Vatra Dornei**, cu trenuri de călători, 17.899.500 tone brute pe km; trenuri de marfă, 39.771600 tone brute pe km; călători, pe km, 14.727.000 şi mărfuri 18.037.500 tone pe km. / Aceste date sunt în creştere, faţă de anul

trecut şi susceptibile de a fi mult sporite, când evenimentele se vor linişti”[191].

A RUSSNIAC WOMAN OF THE PALATINATE OF MARMOROS.

[191] *Universul*, Anul 57, nr. 233, Bucureşti 1940, p. 7

TELECHIU

(Teleki, judeţul Bihor)

1366, mai 16, Vişegrad: Judele curţii regale dă de ştire că, în baza judecăţii regale din anul **1364**, „potrivit cuprinsului scrisorii de chemare în judecată a capitlului bisericii de Oradea, Andrei, fiul lui Ioan, în numele lui Laurenţiu, fiut lui Ioan de Tileagd, împotriva lui Toma, fiul lui Laurenţiu, din același Tileagd, ne-a înfățișat patru scrisori de globire". Trimişii „s-au dus la moşiile numite **Tileagd** (Thelegd, Telukd, judeţul Bihor), **Săbolciu** (Zabouch, judeţul Bihor), **Ineu** (Yenew, judeţul Bihor), **Botean** (Battyan, judeţul Bihor), **Uileacu** (Wylak, azi **Uileacu de Criş**, judeţul Bihor), **Olahteleh** (dispărut, lângă Uileacu de Criş, judeţul Bihor), **Luncşoara** (Laak, Lak, Lok, Look, judeţul Bihor), **Telechiu** (Teleki, judeţul Bihor), **Peturylese** (dispărut) şi **Philipkue** (dispărut, lângă Căprioara, judeţul Arad), şi la cele ce ţin de acea moşie numită Philipkue, şi le-au împărţit… / Drept aceea, noi, ascultând cu bunăvoinţă dreptele cereri, în glăsuire cu legea, ale sus-zișilor împuterniciţi ai acelor părţi, punând să se înscrie în scrisoarea noastră privilegială de faţă cuprinsul sus-zisei serisori a pomentiului capitlu din Oradea, am hotărât s-o întărim din puterea noastră judecătorească, prin ocrotirea privilegiului nostru de faţă, pentru

sus-zişii Laurenţiu, fiul lui Ioan, şi Toma, fiul lui Laurenţiu, şi pentru urmaşii lor ca să aibă putere în veci"[192].

1885: „Alegerea de notar cercual în comuna **Budureasa**, lângă Beiuş, a fost în 29 septemvrie... / Faimosul pretor Beliczey Sandor, căruia i se atribuie tragica moarte a fostului notar Solomon Mangra, înainte de alegere pe 10 corteşi maghiari din toate părţile, evreii din cerc şi jandarmeria din Beiuș şi Rabagani i-a ordonat în faţa locului, pe preoţi şi inteligența română i-au oprită de la orice mişcare, şi pe cea mai mare parte a alegătorilor i-au strâns, în noaptea de alegere, la birturi şi, îmbătându-i, i-au deţinut cu jandarmi. Ungurul Iosik Körner a întrunită 38 voturi, iar românul Terentie Pop, 20 voturi. / Căderea candidatului român s-a pregătit prin pretor şi prin măiestrirea bărbaţilor de încredere; în loc de a lăsa să aleagă doi bărbați de încredere poporul, pretorele singur i-a denumit pe toţi din şirul celor fără de carte şi pe unul, pe notarul ungur neaoș Neubauer Jstván, apoi sala de votizare a închis-o, nesuferind intrarea nici unui cărturar român acolo. Protestarea preoțimii şi inteligenţei române n-a aflat loc înaintea despoţilor şi astfel mai multe voturi de ale românului le-au însemnat în favorul lui Körner... / Inteligența română, afară de preotul interimar George Roman, s-a purtat conștiincios; acest preot, nepot al mitropolitului Roman, născută în Nizies, a fost călăuzul corteşilor unguri-evrei şi jandarmilor în comunele aparţinătoare parohiei sale **Talpe** şi **Telechiu**, i-a îmbătat pe oamenii săi şi, cu bani străini, i-a vândut ca Iuda pe Christos"[193].

---

[192] AŞCP, *Documenta Romaniae Historica / C. Transilvania* (1366-1370), vol. XIII, Bucureşti 1991, doc. 61, pp. 102-122

[193] *Gazeta Transilvaniei*, Anul XLVIII, nr. 215, Braşov 1885, p. 2

TELIU

(Mykofolua, judeţul Braşov)

„**Teliu**, județul Braşov. Pe un mamelon, ce se ridică pe drumul care duce la trecătoarea Buzău, se semnalează existența unei cetăți dacice, cu trei șanțuri și trei valuri cu palisade, având aspectul unei fortificaţii de refugiu. De pe teritoriul localității se cunoaște, de asemenea, un tezaur de peste 100 drahme din Dyrrhachium și Apollonia. Datarea fortificației: secolul I e. n."[194].

1361, septembrie 22, Braşov: Voievodul Dionisie scrie capitlului bisericii de Alba Transilvaniei că i s-a plâns „Tyl, fiul lui Petru, fiul lui Detric de **Prejmer** (Prasmar, judeţul Braşov) că o moşie a sa, numită **Teliu** (Mykofolua, judeţul Braşov) sau, cu alt nume, **Satul lui Leel** (Leelfalva), aflătoare în comitatul Braşov, este a lui după toată rânduiala dreptăţii, pe care o ţine pe nedrept cotropită şi că e nevoie să se facă luarea ei din nou în stăpânire de către acesta. Drept care cerem să trimiteţi pe omul vostru, în faţa căruia omul nostru Petenye, fiul lui Mykow de **Hăghig** (Heghig, Hyduegh, Hydweg, Hydwegh, azi **Hăghig**, judeţul Covasna) sau Ladislau, fiul lui Ştefan de **Pe-**

[194] Glodariu, Ioan, *Arhitectura Dacilor / Civilă și Militară (sec. II î. e. n. – I e. n.)*, Cluj-Napoca 1983, p. 106

triceni (Peselnik, Peselnuk, Pysulnuk, judeţul Covasna) ori Petru, fiul lui Ioan de **Valea Seacă** (Zarazpatak, judeţul Covasna) sau Ioan, fiul lui Ştefan de **Araci** (Arpatac**,** Arpataka, Aruapastaka, azi **Araci**, judeţul Covasna) să i-o dea acelui Tyl"[195].

1602: „Radu Voievod, la 22 octomvrie, arde **Prejmerul** și **Hărmanul** şi-şi aşează tabăra la **Teliu**. / În acelaşi an, la 11 septemvrie, vine generalul împăratului german, George Basta, cu întreaga sa oaste, în Ţara Bârsei şi se așează cu tabăra lângă **Prejmer**. / În 16 septemvrie, pleacă în Muntenia și ucide 4.000 de duşmani. / În 27 septemvrie, se reîntoarce Basta, din Ţara Românească, în tabăra de la **Prejmer**. / În 8 octomvrie, pleacă Basta spre Alba Iulia (Weissenburg). / Anul **1603**, în 25 iunie, îşi aşează blestematul de George Rácz, care prădase **Sighişoara**, tabăra sa la **Prejmer**"[196].

1838: „Amenajarea drumului spre **Teliu**.

1876: Amenajarea şoselei noi, la Buzău, prin **Teliu**"[197].

1902: „Cu ocaziunea producțiunii aranjate de inteligența română din **Teliu** și jur, în ziua de 16/29 aprilie 1902, s-a strâns suma de 80 coroane 10 fileri, la care au binevoit a contribui... Málnasi K., din **Teliu**, Málnasi L., din **Teliu**"[198].

---

[195] AŞCP, *Documenta Romaniae Historica / C. Transilvania* (1361-1365), vol. XII, Bucureşti 1985, doc. 58, pp. 41, 42

[196] Tartler, Th., Ludu, I., *Cronica comunei Prejmar*, în *Țara Bârsei*, Anul V, nr. 6, Brașov 1933, p. 523

[197] Stroe, Adriana; Stroe, Aurelian, *Prejmer – Tartlau (județul Brașov). Fișă de localitate*, în *Buletinul Comisiei Monumentelor Istorice*, Anul VII, nr. 1-2, București 1996, p. 72

[198] *Gazeta Transilvaniei*, Anul LXV, nr. 138, Brașov 1902, p. 4

1926: „**Sfredelirea tunelului Teliu**. / Pe linia Braşov-Nohoiași-Buzău s-a început, încă **acum doi ani**, sfredelirea tunelului de la Teliu. Acest tunel e cel mai mare din întreagă țara. Peste vreo două săptămâni, sfredelirea va fi terminată. Din acest prilej, se vor face serbări mari”[199].

1928: „**Tunelul Teliu ameninţă să se prăbuşească**. / Înainte cu câţiva ani, statul nostru a hotărât să deschidă o nouă linie de cale ferată, peste Braşov, la Galaţi. În scopul acesta, s-au şi început lucrările de lipsă, dar mai ales **construirea tunelului Teliu**, care este **cel mai lung în România**, de aproape patru kilometri. Inginerii au şi găurit stânca, urma numai să se zidească tunelul pe dinlăuntru. Iată, însă, că, într-o bună zi, statul nu mai vrea să plătească cheltuielile împreunate cu zidirea tunelului, inginerii le dau drumul lucrătorilor şi lucrul rămâne baltă. / Dar Dumnezeu nu bate cu bâta. Știrile cele mai noi ne vestesc trista veste că tunelul Teliu, sfredelirea căruia l-a costat pe stat câteva sute de milioane, ameninţă să se prăbuşească. Suntem curioşi ce măsuri va lua guvernul”[200].

1932: „Numele românesc al acestei comune, **Teliu** (recte Teli, ung. Nyén, săs. Kretzbrig) amintește pe primii ei stăpânitori, care au fost germani. Locuitorii de astăzi ai satului sunt români şi secui, în număr aproape egal. / Drumul înaintează pe **valea Teliului**, până la gura tunelului săpat pentru noua linie ferată, ce va uni, în curând, Ardealul cu Galaţii, prin valea Buzăului. De la tunel, șo-

[199] *Unirea Poporului*, Anul VIII, nr. 40, Blaj 1926, p. 6
[200] *Unirea Poporului*, Anul X, nr. 25, Blaj 1928, p. 7

seaua apucă de-a coasta și, după câteva serpentine, ajunge pe muchea Predealului”[201].

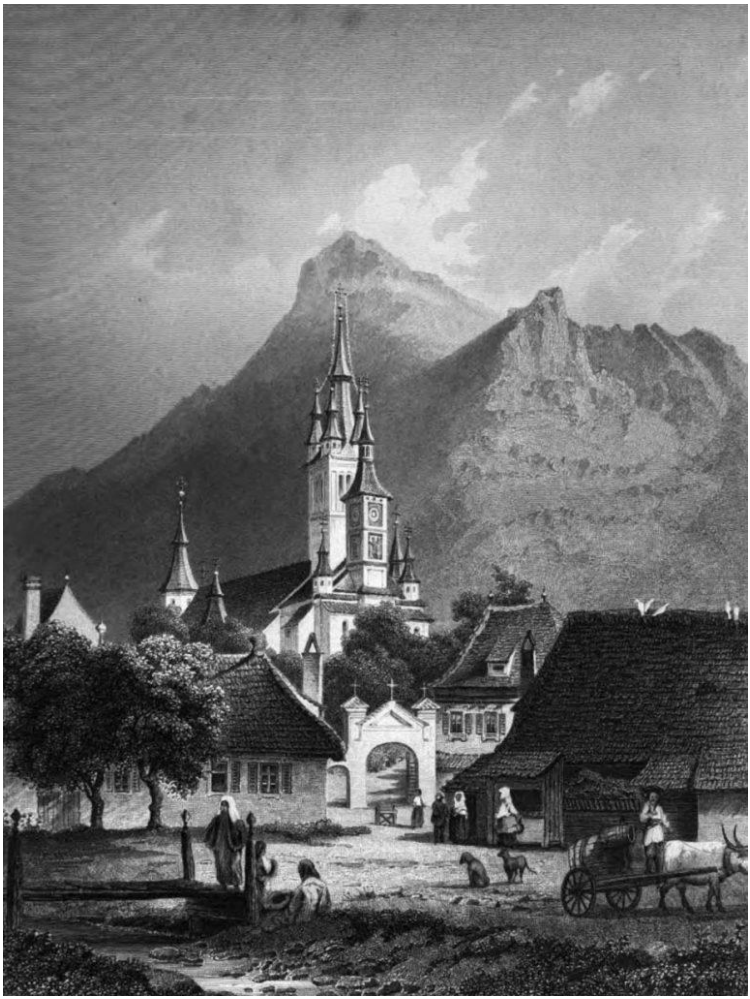

[201] Orghidan, N., *Prin munții Buzăului*, în *Ţara Bârsei*, Anul IV, nr. 4, Braşov 1932, p. 314

TEREBEŞTI

(Terepeşvar, Krasznaterebes, judeţul Satu Mare)

1661, Evlia Celebi: „Cetatea Terepeşvar (**Terebeşti**) a fost întemeiată de craiul Ianoş (Ioan Zápolya, regele Ungariei între anii 1526-1540), căruia, după lupta de la Mohacs, Suleiman han îi dăruise Buda. / În istoria maghiară a preotului episcop (Anton Verancsics), se află scris, amănunţit, că el „a fost un crai ascultător care stăpânea Polonia, Cehia şi Ardealul, şi a clădit această cetate". Şi cetatea aceasta este sub ascultarea crailor Ardealului. A fost proprietatea lui Kralzade Zolyomioglu (Nicolae Zólyomi, ultimul descendent al unei vechi familii nobile, originară din Bihor), iar cei zece mii şi mai bine de unguri răufăcători, ce se aflau în ea, fără a lua în seamă scrisorile noastre, trimise de noi prin soli, au început lupta. Oastea islamică a dat numaidecât foc acestui oraş mare, în direcţia vântului, şi vâlvătaia s-a întins şi asupra caselor acoperite cu scânduri din cetate, iar casele din cetate, ca şi pulberăriile, ardeau aşa de tare, încât, cuprinşi de groază mare, ghiaurii cei demni de iad n-au mai rămas în cetate, ci parte din ei au ieşit afară, pe poarta cetăţii, parte s-au aruncat de pe turnurile cetăţii. Unii au pierit, alţii au căzut în robie. Tunurile din cetate s-au încins de căldura focului şi multe din ele s-au slobozit de la

sine. După ce focul a încetat, s-a găsit, într-o biserică, sicriul unei domniţe. Îmbrăcămintea ei întreagă era împodobită cu giuvaieruri şi avea pe ea brâu, coroană, brăţări, surguci, iar la degete avea inele cu diamante, rubine, safire şi smaragde, de câte douăzeci-treizeci de carate, încât mormântul era plin, iar celelalte podoabe de pietre scumpe şi de aur, şi toate giuvaierurile ei, valorau cât haraciul Rumului (Anatolia sau Rumelia). Mai erau puse în mormânt două lăzi, cu capace de bronz, dintre care una era plină cu aur curat, iar cealaltă cu guruşi selian (pietre preţioase). Când ostaşii au văzut comorile acestea, fără a mai ţine seama de focul nimicitor, au tăbărât asupra cadavrului fetei şi, în lupta pentru pradă, mulţi musulmani s-au ucis între ei şi s-au liniştit abia după ce au prădat toate bogăţiile ei"[202].

1923: „Comuna **Terebeşti**, din județul Satu-Mare, care are oameni harnici și gospodării model, a suferit o mare arsură, în ziua de 12 august. Focul, iscat dintr-o neglijență, a prefăcut în cenușă peste 50 clădiri. Jăratecul căzut peste acoperișuri de trestie semăna pieirea. Disperare și mame, în strigăte sfârșietoare, își scăpau copiii, primejduindu-și viața lor. / Din acest prăpăd au rămas păgubite numeroase familii (50 % români, 50 % șvabi), care au rămas pe drumuri, fără adăpost. Le-a fost imposibil să scape ceva, căci focul s-a întins cu repeziciune. Întreg avutul a 20 gospodării înfloritoare și agoniseala unui an au fost mistuite, 3 viței au fost arși de vii. Pagubele întrec 4 milioane. / Suntem convinși că intelectualii din județ, precum și instituțiile financiare, se vor să-și dea obolul fără ezitare. Darurile bănești se vor trimite

[202] AŞSP, *Călători străini despre Ţările Române*, VI, Bucureşti 1976, pp. 564, 565

la primăria comunei **Terebeşti** sau la cest ziar, citându-se prin publicitate”[203].

1924: „În 17 aprilie, s-a stins din viață, după lungi suferințe, preotul român greco-catolic Ioachim Ghergan, din comuna **Terebeşti**, județul Sătmar. A fost un preot model, care și-a păstorit credincioşii ca un adevărat apostol al bisericii creştine, timp de 30 ani”[204].

1929: „**Marele foc de la Terebeşti**. / În ziua de 1 octomvrie, s-a aprins casa locuitorului Pop din satul **Terebeşti**, județul Sătmar. Suflând un vânt puternic, focul s-a întins repede, cuprinzând **40 de gospodării**. Celor mai mulţi le-au ars bucatele toate, iar unora vitele. Focul a fost stins cu mare greutate de către pompierii din Satu Mare. Pagubele sunt foarte mari”[205].

1934: „**De prin cărți bătrâne: Terebești**. / Aici am dat de-un *Triod*, din 1759, scris cu mâna, cu slove chirilice ca de tipar şi legat întocmai ca celelalte cărţi bisericești, ieşite din tiparniţe. În *Triodul* pomenit, pe marginea de la început, e notiţa cu chirile: „Aceasta sfântă carte au cumpărat Stemoare Dumitru, cu 15 florinţi, pentru mântuirea sufletului său și o au lăsat, sub blăstămul sfinţilor părinţi, la **sfânta biserică de Terebeşti** ca nimeni să nu o zmintească. / 1759, în luna aprilie, în 7 zile s-au scris de noi, curatori Suciu Irimie şi popa Gabor şi Menţenti Gligorie”. / Pe părețele anterior e scurta notă: „Zeţye Simon; oskolai tanitó, Anno 828 fe. 1-sö napján”.

În molitvelnicul tipărit sub Constantin Niculae Voievod, cu cheltuiala episcopului Grigorie al Râmnicului, pe marginea de jos a paginilor se află nota: /

---

[203] *Vestul României*, Anul I, nr. 24, Oradea 1923, p. 4
[204] *Vestul României*, Anul II, nr. 35, Oradea 1924, p. 6
[205] *Unirea Poporului*, Anul XI, nr. 41, Blaj 1929, p. 5

„Această sfântă și dumnezeiască carte *Molitovnic* l-au cumpărat anume Gușoieș Grigorie, cu 10 florinți vonoși și a dat sfintei biserici din **Terebești**, pentru mântuirea sufletului său, care cine o ar zminti dintru această sfântă biserică să fie blestemat de sfânta Troiță și de toți sfinții lui Dumnezeu. / 1759, luna martie, 6 zile, fost-au curator, pe aceea vreme, Suciu Irimie, popi Gabor și Menținti Gligorie".

Este aici și o *Psaltire*, tipărită la 1743, sub Io Nicolae Mavrocordat, la Iași, fiind Mitropolit Kyr Nikifor Peloponezianul... Iscălit: Bone Flore, diacul de **Terebești**, 1800.

Într-un *Triod*, pe foaia primă, netipărită, cu litere latină aflăm nota: „Aqueatu Triodion s-au legat prin Dimitrie Kardoss, kantorul din Er Kávás, în anul 1842, martie 24 zile. / Sub grijea cantorească a lui Laurentie Nyikita qau a locului cantor". / Mai în jos, într-un colț al foii 1: Ignatiu Szabo. / Pe dosul aceleeași foi, cu 1itere chirile: „Pe cel despre cele cereşti arătătoriule şi a lui Hristos tăinuitor pre luminătorul cel steştnic pe cel din (cu litere latine) Kesaria pre Vasilie (cu litere chirilice) cel mare cu toți acum să-l lăudăm".

Pe *Liturghierul* tipărit sub P. P. Aaron, pe front se află notița, cu litere chirile: „Acest liturghier este a bisericii din **Terebești**, legat în vremea lui Mateaș Ioan, anul 1819".

Pe *Strajnicul* tipărit sub Bob, la 1800, pe 3 fețe de la sfârșit, cu litere chirile, am găsit „versul patimilor Domnului Hristos", constătător din 24 strofe...

Pe altar, o icoană frumoasă (Fecioara cu Isus în brațe), pe dosul ei, e scris: 1Procurat din lăsământul Anei Mátyás, în anul 1903". / Termin cu **„sfatul" din Tere-**

beşti: acesta are un metod special de-a stinge luminile: „Ridică o ţeavă de trestie (peste 1 m de lungă) la flacăra luminii, cu un capăt la gura sa şi vezi că a „murit lumina" într-o clipă! Simplu şi bun. Şi încă şi ieftin. / Giorocuță" / Preot Aurel Papiu"[206].

Frumósa satului.

[206] *Vestitorul*, Anul X, nr. 20, Oradea 1934, pp. 14, 15

THOLD

(lângă Firiteaz, judeţul Arad)

1351, noiembrie 8, Arad: Scrisoarea de cercetare a „magistrului Mihai, vicecomitele comitatului Arad, şi a celor patru juzi ai nobililor din acel comitat", după ce li s-a plâns „Marcu, fiul lui Dominic, fiul lui Pouka… că locuitorii din **Gurk** (lângă Pecica, judeţul Arad), iobagii lui Toma, fostul voievod al Transilvaniei, de asemenea locuitorii din **Cublus** (lângă Pecica, judeţul Arad), iobagii magistrului Ladislau, fostul comite al secuilor, şi locuitorii din **Maşloc** (**Machalaka**, judeţul Timiş), iobagii regelui, folosesc cu silnicie moşiile sale, numite **Thold** (lângă Firiteaz, judeţul Arad) şi **Berbenche** (lângă Firiteaz, judeţul Arad); că au tăiat pomi roditori şi au pus să se are în întregime sesiile acelor moşii, spre marea sa vătămare şi pagubă"[207].

1351, noiembrie 20: Toma, fost voievod al Transilvaniei, porunceşte lui Nicolae de **Cherechiu** (**Kereky**, azi Caporal Alexa, judeţul Arad), slujbaşul regal din Gurk, să nu îngăduie „ca să se întindă mâinile iobagilor noştri ori să aibă ei vreo folosinţă pe moşiile lui Marcu,

[207] AŞSP, *Documenta Romaniae Historica / C. Transilvania* (1351-1355), Vol. X, Bucureşti 1977, doc. 74, p. 77

fiul lui Dominic, numite **Thold** şi **Berbence**, aflătoare lângă acea moşie a noastră, decât dacă acel Marcu le va îngădui să le folosească”[208].

VANITY FAIR IN TRANSYLVANIA

Of her winter Sunday costume the richly-ornamented sheepskin is the chief feature, while the quaint jampot-shaped hat, handsome lace apron, and glittering trinkets, proclaim her a staunch and well-to-do adherent of Transylvania's traditional dress

[208] AŞSP, *Documenta Romaniae Historica / C. Transilvania* (1351-1355), Vol. X, Bucureşti 1977, doc. 79, p. 80

TIBRU

(lângă Teiuş, comuna Cricău, judeţul Alba)

1352, august 22, Sântimbru: Ştefan, voievodul Transilvaniei, face cunoscut capitului bisericii Transilvaniei că i s-au plâns „magiştrii Nicolae, fiul lui Nicolae, Ştefan, Luca, Andrei şi Ladislau de **Geoagiu de S**us (Gyogh seperior, judeţul Hunedoara), de asemenea Herbord şi Adrian, nobili de **Galda** (Gald, judeţul Alba), precum şi toţi ceilalţi locuitori din satul **Teiuş** (Villa Spinarum, Spinis, judeţul Alba), din **Mesentea** (Mendschenth, judeţul Alba) şi din Galda, din districtul dealului numit **Tibru**… că suferă în foarte mare tulburare din partea schismaticilor, adică a românilor ce ţin de cetatea **Keechkes** (cetate dispărută, aflată pe Piatra Craivii, judeţul Alba)”[209], drept pentru care ordonă cercetarea cazului

1773: „**Pe un Penticostarion din 7275** / **1773**. / Acest Penticostar l-au cumpărat Tiboreanii la biserica **Mesentii**, de pomană, cu 16 florinţi vonaşi şi nouă creiţari, anume aceşti oameni: Rusan, 2 zloți, / Rusan Nicolae, 2 zloți, / Rusan Apostu, 2 zloți, / Popa Ion, 20 crei-

[209] AŞSP, *Documenta Romania Historica*, C. Transilvania, Volumul X, Bucureşti 1977, doc. 141, pp. 147, 148

ţari, / Lucaciu Petru, 3 măriași, / Rus Ion, 3 măriași, / Alămoran Pătru, 3 măriași, / Pădurean Ion, 3 măriași, / Savu, 4 florinţi, / Rus Filimon, 4 bărași (sic), / Răcătău Vasilie, 10 creițari; cu afurisanie să fie cine va străina această carte de la biserica **Mesentii**, fără de știrea ctitorilor. / Această carte s-au cumpărat de omenii de omenie din **Tibru**, care mai sus scrișì, și am scris eu, Gheorghie Rusan, fecior lui Rusan Apostu din **Tibru**, la anul 1773, mai 23. / August 20, la anul 1805. Mi s-a dat slobozie a sluji la biserica **Mesentii**, eu, popa Gheorghe Rusanu. / **Inscripţii în biserica din Mesentea**. / 1). **La intrare**: Această sfântă biserică a început-o popa Iuon din **Galza-de sus**, cu Bolden Toader din **Tibru**, iară apoi au săvârşit, întru aceaste chipuri dumnezeieşti o împodobit Bolden Toader, învăţător (sic?), s-a găsit de Iuon Aron, **1782**. / Acest văleat **1674** a fost, la biserica cea de lemn, care s-a stricat, protopopul locului Iosif Adamovici, **Abrud**, popa Iuon paroh, şi gătat cu isprăvitul la 1782. Ştefan Popovici, zugrav"[210].

1784, Răscoala în munţii Abrudului: „Primele evenimente din comitatul Zarandului provocară îndată revoluţia şi în munţii Abrudului, Horia, văzând cursul repede şi norocos al mişcării revoluţionare din Zarand, convocă, prin oamenii săi de încredere şi circulare, pe țăranii din munții Abrudului, să vină la **Câmpeni**, spre a le comunica poruncile împărăteşti. În acelaşi timp, căpitanul Crişan, după ce distruse nobilimea de pe Valea Crişului (**Criştior**, **Brad**, **Ribiţa** etc.), se îndrepta, cu armata sa, din Zarand, spre munţii Abrudului şi, în ziua de joi, 4 noiembrie, se întâlni cu Horia şi Cloşca, pe teritoriul co-

[210] *Revista Istorică*, Anul XV, nr. 7-9, Bucureşti 1929, pp. 265-268

munei **Blăjeni**, numit **Păltiniş**, unde țăranii întruniți depuseră, cu toţii, jurământ că, în calea în care pleacă, la porunca împăratului, nu vor mai lăsa în viaţă picior de unguri, decât în cazul când va trece fiecare la religia românească. / În ziua de vineri, 5 noiembrie 1784, cei trei căpitani, cu cetele de ţărani, care îi urmau fidel şi nedezlipiţi, intrară în orăşelul **Câmpeni**, unde Crişan declară mulțimii adunate că porunca lui Dumnezeu şi a împăratului este să stingă pe toți ungurii, de orice religiune ar fi ei, or să-i boteze din nou. Apoi, îndată după publicarea ordinelor căpitanilor, ţăranii se aruncară, cu o furie violentă, asupra caselor funcționarilor din **Câmpeni**, asupra bisericii catolice şi pivniţei fiscale, devastând tot ceea ce au întâlnit în cale.

În aceeaşi zi, Horia trimise pe cei doi comandanți ai săi, Closca şi Crişan, să ocupe **Abrudul**, iar el se întoarse, înapoi în comunele **Vidra** şi **Albac**, unde avea de răfuit socoteli cu primarii satelor, un soi de satrapi, la ordinele administrației ungureşti. Primarul comunei **Vidra**, cu numele Vasile Goia, un sever despot al comunei sale, prins fiind, fu aruncat, de pe vârful stâncii numită Piatra, în abis, unde îşi găsi moartea. Alți primari scăpară cu fuga prin judeţele vecine. / Țăranii de sub comanda lui Cloşca şi Crişan sosiră, vineri, după-amiază, în 5 noiembrie, la marginea **Abrudului**, pe care îl asaltară, însă numai a doua zi, sâmbătă, dimineaţa, când trupele de țărani răsculați se înmulţiseră cu elemente din 29 sate ale Zarandului şi 16 sate din domeniul Zlatnei. Prima victimă a furiei populare fu preotul român unit Avram Şuluţ din **Cărpeniş**, care avusese imprudenţa să se opună singur în contra torentului revoluţionar, ieşit din albia-i normală, invitând pe ţărani să nu dea ascultare căpitanului lor, gest

nenorocit, care avu imediat ca urmare că un ţăran de pe Valea Crişului se repezi înfuriat cu toporul asupra popei Şuluţ, lăsându-l mort pe loc. Apoi, în strigăte înfiorătoare, ca acesta: „Să stingem pe unguri, ca să nu rămână nici unul!”, ţăranii năvăliră în oraş şi, pătrunzând în casele ungurilor, îi masacrau, unde îi găseau, pe străzi, în casele lor sau în biserici, devastând, concomitent, tot ce le venea în cale, spărgând buţile şi vărsând vinul. Bogătaşul ungur Ion Csany căzu lovit de furia țăranilor, sub amvonul bisericii reformate, unde se refugiase.

Baronul Mihai Bruckenthal, comisarul guvernului, raportând despre **devastările din Abrud**, spune că „ele trec şi peste toate închipuirile. Toate casele ungurilor, ale nemţilor şi saşilor au fost distruse şi numai locuinţele românilor, aşezate printre ele, au rămas scutite de dezastru”. Iar preotul reformat se plânge astfel: „Fizionomia Abrudului este atât de tristă, încât oraşul acesta nici peste 100 de ani nu mai ajunge în starea în care a fost mai înainte”. / Luni, 8 noiembrie, ţăranii care ocupaseră Abrudul publică, în mijlocul pieții, că „porunca lui Dumnezeu şi a împăratului este că cine nu trece la religia românească şi cine nu se îmbracă în haine româneşti va fi tras în ţeapă, în faţa casei sale, sau i se taie capul”.

Rezultatul acestei publicaţiuni a fost că, la **Abrud** şi la **Roşia Montană**, unde, timp de 3 zile, s-au petrecut exact aceleaşi scene groaznice ca la Abrud, au trecut, prin constrângere, la religia românească un număr de 1.122 de unguri, printre care 548 unitari, 468 reformaţi, 65 catolici şi 41 luterani. Mulţi din aceştia se ascunseseră prin galeriile întunecoase ale minelor de aur din **Roşia Montană** şi **Corna**, de unde au fost scoşi de către răsculați, prin fumul provocat de fânul şi de paiele aprinse la gura băilor. /

Trecuseră numai 7 zile de la proclamarea revoluţiei, la **Curechiu**, şi mişcarea ţăranilor era cât pe-aci să înceteze, din cauza instigației, făcută printre ţăranii din comuna **Bucium**, de către primarul ei, George Suciu. Acesta pusese la cale trădarea lui Horia, care, venind luni, în 8 noiembrie, în Bucium, spre a le vorbi ţăranilor, fu arestat, cu toată suita sa, în casa unui iobag, cu numele Macavei Băieşanu. Dar Horia şi oamenii săi fură, însă, curând eliberaţi, de către Ionuţ Dandrea, căpitanul din **Bucium**, care pedepsi aspru pe trădători, / Tot Luni, 8 noiembrie, trupa ţăranilor, care ocupase **Abrudul** şi **Roşia Montană**, se împărți în două: o parte din țărani, cu căpitanul Cloşca în cap, plecă pe Valea Arieşului, în jos, iar cea de a doua parte, sub comanda lui Ion Horia, fiul bătrânului căpitan, apucă direcțiunea spre **Zlatna** şi Valea Ampoiului. Obiectivul acestor două trupe era unul şi acelaşi: să revolte, în drumul lor, toate comunele româneşti şi apoi să se întâlnească în satul **Cricău**, de unde să meargă şi să atace împreună castelul baronului Simon Kemeny din **Galda de Jos** şi să elibereze pe toţi ţăranii deţinuţi acolo, printre care se afla încă Dumitru Todea, fostul primar din Râul Mare, arestat şi condamnat la moarte pentru tumultul din Câmpeni, de la 1782. / Trupa lui Cloşca, în drumul ei spre Galda, se întâlni, în comuna **Mogoş**, în ziua de 10 noiembrie, cu trupa țăranilor din **Zarand**, condusă de Crişan. Aici, în Mogoş, ambii căpitani declarară poporului că, „după ce vor extermina pe toți ungurii din ţară, Ardealul întreg are să fie administrat numai de funcționari români; însă țăranii să fie cu mare grijă, ca nici un ungur, care ştie să scrie, să nu rămână în viață". Entuziasmaţi astfel, ţăranii din **Mogoş** plecară şi ei spre **Cricău**, în frunte cu

preotul ortodox Gavrilă Şularea, care purta ca steag o cruce roşie, înaltă de un stânjen şi jumătate.

În ziua de joi, 11 noiembrie, amândouă trupele, a lui Cloşca şi Horia tânărul, se întâlniră în satul **Cricău**, hotărâți să atace peste noapte castelul baronului Kemeny, prefect, pe atunci, în care calitate era zbirul țăranilor din munții Abrudului. Dar planul rămase neexecutat, din cauza că, în aceeaşi zi, sosi la **Galda** vice-colonelul Schultz, trimis de comandantul general al armatei imperiale, ca să trateze pace cu țăranii răsculați. În ziua de 12 noiembrie, se încheie, de Cloşca şi Horia tânărul, armistițiul de la **Tibru**, pe timp de 8 zile… Ştefan Meteş mă informează că armistiţiul s-ar datora trădării preotului greco-catolic din **Galda de Jos**, cu numele Todor, după cum arată o anchetă, făcută în ziua de 15 decembrie 1784. Din cauza trădării sale, popa Todor, nemaiputând trăi în mijlocul poporului său, fu transferat, de episcopul din Blaj, în satul **Odverem**, din plasa Aiudului. Aici, trăind în mizerie şi dispreţ general, nenorocitul preot ținea, cu orice preţ, să se reîntoarcă în Galda de Jos şi, în acest scop, scrie, prin anul 1790, o scrisoare către baronul Kemeny Simon, prefectul judeţului Alba, prin care îl roagă „să se gândească la bunăvoința şi puţinul serviciu ce i-a făcut, în războiul trist al lui Horia" şi să intervină la episcopul Bob din Blaj, ca să-l mute în vechea sa parohie, unde a servit 26 de ani, adică în Galda de Jos… / În 10 noiembrie, locotenentul Probst se întâlni cu căpitanul Cloşca, în valea numită la Pârâul Turcului, conferi aici cu dânsul şi cu trupa sa, iar în ziua următoare se întoarse la Cricău…

În zilele de 6 şi 7 noiembrie, ţăranii din comitatul Hunedoarei intră în comitatul Albei şi atacă populația ungurească din **Vurpăr** şi **Vinţul de Jos**, omorând vreo

17 nobili şi prădând vreo 75 case nobilitare. / Pe ziua de 6 şi 9 noiembrie, revoluţiunea străbătuse şi în comitatele Sibiului, Clujului şi Aradului, exact în aceeaşi formă şi asprime, țăranii arzând castelele şi gospodăriile boiereşti de prin toate comunele, în care pătrundeau…

În zilele de 25-27 noiembrie, prefectura judeţului Alba execută, fără cercetare, 11 ţărani români, printre care şi pe căprarul Ursu Uibaru, care, sub numele căpitanului său, Ion Horia cel tânăr, luase parte la tratativele **armistițiului de la Tibru**. Aceleaşi execuţiuni sângeroase încep şi la Arad, împotriva ţăranilor români: 4 persoane sunt condamnate la tragere în țeapă, la roată, la tăierea mâinilor şi a capului, la ardere şi la furci, iar populaţia întreagă a judeţului, bineînţeles cea românească, bărbaţi, femei şi copii, condamnaţi la un număr nefixat de bastoane, bice şi vărgi…

Faţă cu această situaţiune din ce în ce mai rea şi în urma expirării, fără nici un rezultat, a armistiţiului de la Tibru, Horia dă ordin poporului să se ridice din nou. Agenţi țărani cutreieră satele şi dau iar semnalul răscoalei. Acum intenţiunea căpitanilor era să plece din nou asupra oraşelor ungureşti. Se fixează atacurile şi se distribuie trupele în acest scop. Atacul oraşului **Deva** se hotărăşte pentru ziua de 30 noiembrie, iar ţăranii din munţii Abrudului declară că vor pleca din nou asupra Abrudului ca să-l prefacă în cenuşă, că vor trece prin ascuţişul sabiei pe toţi cetăţenii unguri şi chiar şi pe unii români, sub cuvântul că, în primele zile ale revoluţiei, ei au ascuns pe unguri în casele lor şi le-au dat mijloace de existenţă. Planul general era ca țăranii din partea de jos a Mureşului, din Zarand şi din munţii Abrudului să înainteze, cu toţii, spre inima Transilvaniei şi să încingă o linie de foc, de la

Deva, până la **Huedin**… / În timpul însă pe când țăranii făceau pregătiri pentru o nouă ofensivă, armata imperială se puse în mişcare, din toate părţile, către munţii Abrudului. În partea dinspre Ungaria, generalul Sturm ocupă pasul de la Lacul Negru şi diferite alte trupe fură aşezate pe sub poalele muntilor, în comitatele Arad şi Bihor. Pe de altă parte, în **Dobra**, **Ilia**, **Deva**, **Orăştie** şi **Vinţul de Jos**, până la **Alba Iulia**, fură lăsate, de asemenea, detaşamente mai mici de armată. Alte trupe încinseră munţii, în partea răsăriteană, cu misiunea să străbată la **Abrud**, prin punctele **Zlatna**, **Mogoş** şi **Baia de Arieş**. În plus, o divizie de grăniceri secui fu destinată spre Cluj, ca să ocupe poziţiuni la **Gilău** şi **Huedin**. Câte un preot sau doi erau ataşaţi pe lângă fiecare trupă, ca să dojenească populaţia şi să o îndemne să depună armele. Situaţiunea era critică…

În ziua de 27 noiembrie, operaţiunile armatei începură pe toată linia. În unele părţi, ţăranii rămaseră învingători, ca la **Rămeți**, **Brad** şi **Lupşa**. La Rămeţi, țăranii strigau: „Nu vă lăsaţi odată cu capul, feciori, că vine Horia cu ţara!”. La Brad, după ce Crişan, cu trupa sa, bate pe maiorul Stoianici, cu cei 320 soldaţi ai săi, îl urmăreşte până la **Hălmagiu**. De asemenea, la **Lupşa**, pe Valea Arieşului, țăranii bat detaşamentul maiorului Dolcinengo, iar pe locotenentul Mesterhazy, care îi vine în ajutor, îl împuşcă, împreună cu 8 soldați ai săi…

În ziua de 7 decembrie 1784, se întâmplă nefericita luptă de la **Mihăleni**, care puse numaidecât capăt revoluțiunii. Armata, ca să poată opera în munţii Abrudului, trebuia necondiţionat să ocupe Zarandul şi, în special, satele de pe Valea Crişului Alb, de la Brad, în sus. Spre acest scop, plecă, în ziua de 4 decembrie, o nouă trupă, de

400 grăniceri secui, în ajutorul maiorului Stoianoci, sub comanda vice-colonelului Kray, care era însoțit şi de episcopul ortodox Gedeon Nichitici. Țăranii din **Brad** şi **Criştior** sunt chemaţi de preoți, care îi dojenesc şi le fac promisiuni că li se va face sigur dreptate, dar numai după ce vor depune armele. Astfel, satele din jurul Bradului şi Criştiorului se liniştesc, fără nici o vărsare de sânge, numai la simpla intervenţie a episcopului lor. / Nu tot astfel se întâmplă, însă, în satul **Mihăleni**, unde erau adunaţi peste 600 de ţărani, înarmaţi cu puşti, pistoale, lăncii şi furci de fier. Episcopul trimite doi preoți la trupa ţăranilor, ca să-i invite să depună armele şi să se liniştească, făgăduindu-le dreptate şi amnistie. Ţăranii răsculați refuzând, vice-colonelul Kray, după retragerea preoților, porneşte la atac pe grănicerii secui şi se încinge o luptă între armată şi ţărani, care durează până seara târziu şi în cursul căreia cad 85 de ţărani, afară de răniţi şi prizonieri. Printre cei căzuţi era şi Micula Bibarţu, căpitanul ţăranilor. / Această victorie a armatei introduse deodată liniştea în comitatul Zarand şi avu urmări şi pentru o repede liniştire a revoluţiei şi în munţii Abrudului. Sate întregi se supuseră, rând pe rând, iar cei care mai rezistau se îndreptară spre **Câmpeni**, unde formară o singură trupă, sub conducerea primului căpitan, Horia…

La 8 decembrie, vice-colonelul Kray, cu trupa sa şi cu episcopul Nichitici, sosiră la **Abrud**. Aici, într-o zi de târg, episcopul convocă pe preoţi şi câte 6 ţărani din comunele vecine, **Abrud-sat**, **Cărpeniş**, **Roşia Montană**, **Bucium**, **Lupşa** şi **Câmpeni**, sfătuind pe toată lumea adunată să renunțe la revoluţie şi publicând decretul împărătesc al amnistiei generale. Cuvântul episcopului fu ascultat. / Mai rezista acum trupa ţăranilor de la **Câm-**

peni, în contra căreia primi ordin să plece, în ziua de 11 decembrie, vice-colonelul Schultz, cu 750 soldaţi. Pe dealurile care mărginesc drumul de la Abrud la Câmpeni, furnica un număr de peste 20.000 de țărani, asupra cărora se îndreptară gurile de foc ale armatei imperiale...

După dizolvarea trupei ţărăneşti de la **Câmpeni**, Horia dădu poruncă partizanilor săi, prin căpitanul Vasile Sgârciu din **Abrud**, ca, sub pedeapsă de moarte, să se întoarcă fiecare la casa sa, fiindcă a venit armata Maiestăţii Sale Împăratului, după ce îl vor însoţi pe dânsul până la **Albac** şi peste munţi, de unde, apoi, îşi va continua drumul spre Viena, ca astfel să poată dobândi un rezultat fericit, în urma revoluției, pe care o pornise şi comandase în scopul de a obţine dreptate şi libertate pentru iobagii români. / Era ultima onoare ce se făcea primului căpitan al revoluției, lui Horia, ţăranul plin de inimă şi de nemărginită dragoste pentru fraţii săi din robia austro-ungurească. / Pe la mijlocul lunii decembrie 1784, **revoluția încetase cu totul**"[211].

1888: „Furtuna, împreunată cu gheaţă, din ziua de 7 iunie nou, a cauzat mari stricăciuni au numai în Ţara-Bârsei, ci și în alte părţi deosebite ale Ardealului. Așa, din părțile Aiudului, de exemplu, se scrie că o grindină nemaipomenit de mare a nimicit viile, precum și toate semănăturile din părțile acelea. Cu deosebire au suferită mari pagube comunele: **Magina**, **Cricău**, **Tibru**, **Mesentea**, **Cetea** și **Geoagiul superior**. Asemenea, se scrie din comitatul Ciucului, că la comuna **Ciuc-Csomorta** așa mare grindină a căzut, încât şi a patra zi mai rămase ghea-

[211] Rusu Abrudeanu, Ion, *Moţii / Calvarul unui popor eroic, dar nedreptăţit*, București 1928, pp. 161-176

ță prin locurile mai umbroase. Paguba e forte simțită pentru economi”[212].

YEOMAN COUPLE OF TRANSYLVANIA

The lives of the Transylvanian peasantry are spent in an unremitting round of toil, but their love of independence keeps them faithful to the land, and they prefer tilling the earth to acting as servants in the towns

[212] *Gazeta Transilvaniei*, Anul LI, nr. 123, Braşov 1888, p. 2

TICVANIU MARE

(Ticvaniul Mic, azi **Ticvaniu Mare**,
judeţul Caraş-Severin)

1780, Francesco Griselini: „Pentru a ajunge, de la **Oraviţa**, la **Dognecea** (judeţul Caraş-Severin), călătorul trebuie să străbată o cale de două poşte lungi. Una din ele trece printr-o vale, înconjurată de dealuri şi munţi mărunți, de-a lungul a două sate românești **Rachitova** (Rakitova, inclus în Oraviţa) şi **Ticvaniul Mic** (azi **Ticvaniu Mare**, judeţul Caraş-Severin), a căror poziţie nici nu se poate închipui mai frumoasă. Aici se găsesc nenumărate și foarte frumoase plantații de pruni, vii alese, păduri şi livezi cu cele mai bune ierburi, care dau păşune din plin numeroaselor turme de oi, vite cornute şi cai. De la **Secaş** (azi **Secăşeni**, judeţul Caraş-Severin), a doua staţiune de poștă, pe întregul parcurs al şoselei până la **Dognecea** nu se mai află nici un sat.

Înainte de a intra în sat, peisajul câştigă o înfățișare cu totul alta. El devine muntos în toată puterea cuvântului; mergem mereu pe lângă poalele muntelui sau peste urcuşurile lui, pe un drum foarte anevoios, care pretutindeni este presărat cu ardezie argiloasă, amestecată cu mică, şi care este aşternut pe granit. Apoi, de amândouă părțile, ai păduri falnice de stejari şi de alti copaci înalţi,

iar solul e tăiat adesea de pâraie şi mai ales de râul Caraş, al cărui curs în acest ţinut este foarte năvalnic. Podurile aruncate peste aceste ape sunt de lemn şi foarte rău încheiate. Chiar atunci plouase mult, din care cauză pâraiele erau foarte umflate; de aceea, am şi văzut o mulțime de ţigănci ocupate cu adunarea grăuntelor de aur, ce le scoteau din nisipul adus de apă. O apă de culoare galbenă închisă, pe care o vedeam cum cade de pe o stâncă înaltă, lăsa pe pământul pe care se răspândeau mari mase de ocru.

Acum mă aflam în districtul minier al **Dognecei**, nu tocmai departe de acest oraş minier atât de neînsemnat în sine, încât numai doar prin zgura care m-a izbit la intrare, mi-am putut da seama de prezenţa lui... Ca şi celelalte localități miniere, ea se bucură de privilegii orăşeneşti. Locuitorii săi sunt germani şi români, care sunt întrebuintati îndeosebi la lucrări miniere, atât în galerii, cât şi în clădirile orăşeneşti. Aici locuieşte un director de mină, cu mai multi funcționari Prin mijlocul localităţii curge o apă. Unul din braţele sale a fost mânat într-un canal îngust, construit pentru punerea în mişcare a maşinăriilor. Manipularea, în genere, este la fel cu cea de la **Oraviţa**.

Munţi ce contin minereuri se află spre răsărit şi se ridică imediat în spatele **Dognecei**. Ei dau aramă, plumb şi fier; arama şi plumbul sunt amestecate însă şi cu argint, în cantități mai mari sau mai mici, dar nu peste tot...

Am vizitat această mină, în luna aprilie 1775, şi directorul acestui sector minier a avut bunăvoința să mă conducă. Timpul era foarte urât şi noros, deoarece, în ajun, plouase necontenit, din care cauză drumul, începând de la **Dognecea**, era pretutindeni stricat şi acoperit cu apă.

Într-adevăr, micul pârâu, care vine din muntele cel mai apropiat şi curge pe lângă drum, ieşise atât de mult din albia sa, încât am fost nevoiți să ne coborâm, de vreo douăzeci de ori, şi să trecem cu piciorul, din piatră, în piatră, un fel de a călători foarte primejdios, dacă husarii şi ceilalți oameni, ce-i aveam cu noi ca escortă, nu ar fi stat, la fiecare pas, în ajutorul nostru. În mijlocul primejdiilor, însă, a trebuit să stau, să observ o înălțime de pe care acest pârâu se rostogolea năvalnic în adâncuri, formând astfel o cataractă, care pune de minune în mişcare foalele topitoriei de la Dognecea. Meşteşugul a venit aici în ajutorul naturii, căci, cum pârâul se lăţeşte atât de mult sus, încât formează un fel de lac, apa a fost împinsă înapoi, aproape de gură, prin nişte diguri puternice, spre a-i face căderea şi mai masivă, şi mai năvalnică”[213].

1895: „Suntem deja peste actul solemn al alegerii de notar din **Ticvaniul-mare**. Aşi putea fi scurt, în raport, anunţându-vă rezultatul, dar, cu voia, vă dau un raport detailat, ca această alegere, ce se ţine de purtarea bravă a poporului, să servească şi altor comune de exemplu. / **Preparativele**. Ca un vifor aproape de erumpere vâjâia satul, des de dimineaţă. Preoţi bătrâni, bărbaţi, feciori, chiar şi copiii erau toţi convinşi că astăzi au să execute un fapt românesc, un fapt cinstit, ce, dacă nu s-ar întâmpla, se temeau că nu vor mai avea loc, în **Ticvaniu**, după zisa unui păcurar, „că cu cine mi-s șed reprezentaţii aici, în sat, de nu ţin cu un român? Cu dracul, dar cu noi nu!”. / **Conferinţa reprezentanților**. La 7 ore și jumătate, dimineaţă, au convenit reprezentanţii, într-un loc privat, în frunte cu preoţii, unde observ că a fost şi antistia (pri-

[213] AR, *Călători străini despre Ţările Române*, X, I, serie nouă, Bucureşti 1998, pp. 417, 418

măria), şi au decis unanim că au să aleagă pe George Berariu candidatul poporului. / La interpelarea unuia, că dacă nu ar veni Berariu în candidare, ce ar fi de făcut, s-a întins o dispută vehementă, dar, la loc, şi impunătoare, de cugetai că eşti în parlamentul din Pesta (observ că câţiva au şi fost, odată, acolo, ca „pasivi" în galerie) şi s-a adus următoarea hotărâre: „Trebuie să stăruim într-acolo, ca să vină în candidare Berariu, de nu, atunci avem să alegem pe oricare român, numai român să fie". / La 9 ore și jumătate, ajunge în comună fibirăul. Reprezentanţii, în corpore, se duc la locul alegerii şi, după ei, o mulțime imensă de oameni, feciorii cugetai că-s rupţi din soare, ştii, însufleţiți până dincolo. Toţi aşteptau ora nouă. Punct la nouă ore, păşeşte în cancelarie fibirăul şi, cu o faţă palidă, deschide ședința şi roagă a se alege 4 membri de încredere. Toate se-ntâmplară acestea într-un moment. / **Candidarea**. Fibirăul începe a vorbi și spune că reprezentanţii au a-şi alege de notar pe unul din cei care candidează și începe a candida pe următorii: Lobl, Popoviciu, Schenkenberger, Cimponeriu (care nu a avut nici etatea recerută prin lege). O linişte mortală. Vedeai cum căutau unii, la alţii, neştiindu-şi explică enigma, ca şi cum ar întreba „dar Berariu?". / Deodată, erumpe din pepturile tuturor mânia ca din văzduh, mâinile se fac involuntar pumn şi auzeai strigând: „Pe notărașul nostru noi îl plătim, noi să-l alegem, să trăiască Berariu, Berariu!". Larmă grozavă! Nu puteai pricepe nimic, toți zbierau de mânie, numai fibirăul sta şi gândea, gândea... Deodată, se scoală Reverendisimul Domn Sofron Pascu, paroh, şi provoacă pe fibirău a lua în considerare voinţa poporului, care s-a manifestat aşa de tare, căci crede că aceea e şi în interesul dumisale, ca să fie unul de acel notar, pe care îl voieşte și

poporul. Fibirăul se provoacă la dreptul său de candidare. Larmă colosală. Dl Nicolae Beloane arată, „ad oculos", că ultimul candidat, Cimponeriu, nu are nici etatea recerută şi roagă ca, în locul lui, să fie pus Berariu. Inima fibirăului, însă, la toate acestea, rămâne piatră. Tace tăcerea peştelui. Văzând, aşadar, reprezentanţa că nu poate, la nici un caz, a ajunge la succes, s-a sculat Reverendisimul Domn Demetriu Russu, protopop, şi a cerut suspendarea alegerii, pe 5 minute, ca reprezentanţii să se retragă şi să hotărască conform dorinței lor. După suspendarea ședinței, precum am observat, nu a putut să vină la înțelegere deplină între cei doi români, dar, în fine, totuşi văzui că se uniră toţi, cu voturile, în Popoviciu, care e acum aşadar notarul **Ticvaniului-mare**. / **Reflexiuni**. Dacă privim succesul, acela e îndestulător. **Ticvaniu-mare** e la culmea chemării sale, a făcut destul – că nu a fost ales chiar Berariu – pe carele toți îl voiau, e păcatul fibirăului, care, deşi i-a promis că-l pune în candidare, în fine, totuşi, nu l-a pus. Să-i fie de bine. Şi-a arătat faţa! Altcum, îl cunoaştem și de la alte ocaziuni! Ce cupeț, să nu ia el în considerare voinţa întregii comune! Nimic nou, suntem învăţaţi cu de-acestea. / **După alegere**. Poporul, la început, era necăjit, dar, văzând că altcum nu s-a putut, și văzând că noul ales, Popovici, încă e român, copil de popă, s-a îndestulat şi a început a mai uita multe. De Löbl, vă spun drept, că la mulţi le pare rău şi cu tot dreptul, căci e om minunat, şi, după cum ziceau oamenii, e păcat că nu e român, iar eu zic că dânsul era sigur cu aclamaţiune ales, dar, mai pe urmă, a văzut și dumnealui că în **Ticvaniu-mare** aceea e imposibil. / **Două lucruri regretabile**. De Ticvaniu, nu departe, este o comună, cu numele **Mercina**, satul natal al dlui Löbl. O deputațiune

de români a venit din **Mercina**, ca să facă propagandă dlui Löbl, în **Ticvaniu**. Nostimi oameni! Ei vin în **Ticvaniu**, să capaciteze! Mă mir că nu le-a plesnit fața de ruşine, să se demită la un lucru aşa prost și de condamnat"[214].

1895: „După petrecere de două zile în Oraviţa, savantul profesor Dl Dr. Weigand, cu gentila sa doamnă, plecară, miercuri, în 2 octombrie, la 8 ore dimineața, însoţiţi de domnii Alesandru Popovici, protopresbiter greco-ortodox român, şi Dr. Petru Cornean, avocat, cu doamnele soţii, spre **Cacova**… / După-amiază, la expresă invitare, cercetă comunele **Goruia** şi **Ticvaniul-mare**, însotit tot de dl protopresbiter Alsandru Popovici. **În comuna Goruia** se lăţeşte vestea despre sosirea savantului profesor Weigand cu iuţeala fulgerului şi se începe o mișcare neîndătinată, iar notăreşelul unealtă, plin de invidie pentru această ovaţiune, văzând pe domnii T. Popovici, preot, A. Popovici, învăţător, şi G. Stan, comerciant, pregătiți de a ieși întru întimpinare, le zice: „Ce faceţi atâta paradă, că doară nu vine vreun föispan!" şi căută, cum de cum, să pună bețe în roată acestor manifestaţiuni. Aceştia, însă, nu se lăsară ademeniţi de notar, ci ieşiră spre întimpinare, tocmai până în comuna vecină **Giurgiova**. Savantul profesor fu, apoi, însoţit și condus, între mări de „Să trăiască!", în locuinţa dlui comerciant G. Stan, unde a fost bineventat de către învăţătorul Aureliu Popoviciu. Curând după aceasta, notarul-jandarm, îngrijit de soarta patriei, vine într-un suflet şi se prezintă ca atare; astfel, savantul domn profesor numai sub strașnic control putu cerceta unele cărţi şi scripte vechi, ce se aflau în archiva biseri-

[214] *Dreptatea*, Anul II, nr. 160, Timişoara 1895, p. 4

cească, ducând cu sine o colecțiune de numere din prima foaie română, „Foaia de Duminică", din anii 1830 şi 1837. / La reîntoarcere, către seară, fu întimpinat de către o imensă mulţime de popor, în **Ticvaniul-mare**, şi bineventat de către învăţătorul G. Caiman, apoi condus în locuinţa demnului bărbat Nicolae Braia, unde i se făcu, din partea corului vocal din loc, şi o frumoasă serenadă, pentru care savantul profesor mulțumi tuturor, în termeni foarte calzi, prin grai dulce românesc"[215].

1896: „Pentru înălțarea serbărilor de la **Lugoş**, comitetul aranjator al fraţilor lugoşeni a aranjat şi o mare **producţiune a corurilor române din Banat**. S-a hotărât ca, în seara zilei dintâi a adunării Asociațiunii, să cânte corurile de plugari în curtea bisericii greco-ortodoxe și în grădina otelului „Concordia". / La producțiune au luat parte, cu totul, **20 de coruri de plugari** şi au emulat între ele, adică s-au luat la întrecere în cântări. Precum se va vede mai jos, s-au dat mai multe premii, ca să se împartă acelor coruri, care se vor distinge mai mult prin cântarea lor. / Iată programa marelui concert al corurilor române bănăţene:

1). **Bobda,** cor bărbătesc, cântă: „Marşul român", de I. Vidu.

2). **Belinţ**, cor mixt, cântă: „Taci bărbate", de I. Vidu.

3). **Cacova,** cor bărbătesc, cântă: „Marşul economilor", de Ciprian Porumbescu.

4). **Caransebeș**, cor bărbătesc, cântă: „Serenadă", de Tudor cavaler de Flondor.

---

[215] *Dreptatea*, Anul II, nr. 214, Timişoara 1895, p. 3

5). **Comloşul mare**, cor bărbătesc, cântă: „Cântec sărbătoresc”, de I. Karrasz.

6). **Comorişte**, cor bărbătesc, cântă: „Junimea pariziană”, de Adam.

7). **Ghilad**, cor bărbătesc, cântă: „Bobocele şi inele”, de I. Vidu.

8). **Herendeşti**, cor bărbătesc, cântă: „Doină doiniță”, de I. Vorobchievici.

9). **Ictar**, cor mixt, cântă: „Lelea vitează”, de Gavriil Musicescu.

10). **Jena**, cor bărbătesc, „Uită mamă“ de ***.

11). **Oraviţa** greco-catolică, cor bărbătesc, cântă: „Ceasul rău” de I. Vorobchievici.

12). **Oloșag**, cor bărbătesc, cântă: „Creangă ruptă”, de I. Vidu.

13). **Oraviţa** greco-ortodoxă, cor mixt: „Doamne, buzele mele...”, de G. Musicescu.

14). **Pesac**, cor bărbătesc, cântă: „Spirutul”, de ***.

15). **Sâlha**, cor bărbătesc, cântă: „Veste bună”, de I. Costescu.

16). **Târgovişte**, cor bărbătesc, „Cucuruz”, de I. Humpel.

17). **Ticvaniul mare**, cor bărbătesc, cântă: „Valurile Dunării”, de Ivanovici.

18). **Topolovățul mare**, cor bărbătesc, cântă: „Hora Oltului”, de C. Cordonean.

19). **Chisătău**, cor mixt, cântă: „Fiii României”, de G. Musicescu, cu acompaniament de piano, acompaniator Dl L. Tempea. Acest cor nu concurge la premii.

20). „Un răsunet”, cor în masă, de G. Musicescu – I. Vidu.

Premiile sunt: 1). Premiul familiei Mocsonyi: un armoniu: 2). Premiul compozitorilor: „Colecţiune de compoziţii române"; 3). Premiile Reuniunii române de cântări şi muzică din Lugoş: a). Un pocal de argint; b), o violină; c). o flaută. / **Cele trei premii**, despre care e vorba mai sus, s-au împărţit, de către juriul ales pentru scopul acesta, următoarelor coruri, care s-au aflat mai harnice în cântare: / **Premiul I** l-a primit corul bărbătesc greco-catolic din **Oravița**; / **Premiul II** (Crestomaţia musicală, de Costescu şi altele) s-a dat corului mixt, bărbaţi şi femei, din **Belinţ**; / **Premiul III** s-a împărţit în modul următor: Corul bărbătesc din **Ticvaniul mare** a primit pocalul de argint; corul mixt din **Topolovăţul mare** a primit flautul, iar corul mixt din **Ictar** a primit violina. / După ce a încetat producţiunea corurilor, s-a continuat „Ruga", care a durat până dimineaţa. Cei ce au primit bilete de intrare la „Rugă" au putut lua parte şi la emularea corurilor"[216].

1900: „La Lugoş s-a serbat, în 7 octombrie, aniversarea ducentenară de la unirea cu Roma. În preseara zilei, s-a făcut o retragere cu torţe. Conductul, ajungând dinaintea reşedinţei episcopești, P. S. Sa episcopul Dr. Demetriu Radu apăru pe balcon, însoţit de canonicii Densuşianu şi Boroş şi de vicarul Hațegului N. Nestor. / Aici **corul din Oravița** şi **cel din Ticvaniu** au executat câteva cântări ocazionale. / După cântări, medicul Vălean rosti un avântat discurs, în memoria zilei, la care răspunse episcopul, vorbind despre efectele unirii. / În 7 octombrie, dimineața, s-a săvârşit o liturghie solemnă. / Din incidentul acesta, s-a ținut și adunarea Reuniunilor învăță-

[216] *Gazeta Transilvaniei*, Anul LIX, nr. 181, Braşov 1896, p. 3

torești greco-catolice din dieceză. Seara, s-a dat un concert, încasându-se peste o mie coroane. După concert, a urmat dans”[217].

1904, Diaconovich: „**Ticvaniu Mare** (Nagy-Tikvány), comună rurală în Banat, comitatul Caraş-Severin, cu teritoriu de 5.242 jugăre cadastrale şi 1.832 locuitori români”[218].

1907: „**Bucuria pentru învingerea de la Beiuș**. Ni se scrie, din **Cacova**, că vestea despre alegerea părintelui Lucaciu a fost primită acolo cu mare bucurie şi a fost sărbătorită într-un mod original. Vreo 20 de ţărani au împodobit un car cu frunze de stejar şi, prinzând patru boi la el, au cutrierat comuna întreagă, cântând doina lui Lucaciu, improvizată:

„Cântă mierla prin păduri,
Nu mai e rob Lucaciu la unguri
Bihorul sa deşteptat
Şi l-a ales deputat”.

Pe urma carului, s-au înşirat, pe rând, sătenii, cu mic, cu mare, într-un vesel convoi, care a apucat spre **Ticvanul Mare**. Aproape de Ticvanul, convoiul a fost ajuns de trăsura dlui Toma Stancu, proprietar şi comerciant în **Cacova**. S-au desprins caii şi trăsura a fost legată de car, mânându-se astfel înainte, în mers triumfal. Seara, pentru a i se face o încheiere potrivită zilei, care a adus atâta bucurie pentru toți românii, dl Toma Stanca a plătit un vas cu bere coriştilor și s-a încins o petrecere din cele mai vesele”[219].

---

[217] *Gazeta Transilvaniei*, Anul LXIII, nr. 219, Brașov 1900, p. 3
[218] Diaconovich, Dr. C., *Enciclopedia Română*, Tom III, Sibiu 1904, p. 1095
[219] *Lupta*, Anul I, nr. 181, Budapesta 1907, p. 6

1944: „În seara zilei de 2 februarie, Reuniunea Mariană, cu concursul corului „Armonia", a dat o serbare culturală, în sala dlui Petru Purec. Programul a fost compus din câteva cântări religioase: „Sub steagul tău, Marie", „O, Marie, prealăudată..." etc., armonizate pentru 4 voci; „Mânce-te. Bade, amarul", cor mixt, „Sus, fraţi români" etc. / Au urmat, apoi, două tablouri: „Scrisoare lui Tăticu" şi „Stanciu cel viteaz caută Odesa". „Doina Jiului" a fost cântată, cu multă frumuseţe, de domnișoara Ana Pascu; iar soldatul N, Sinilariu, de la Batalionul cantonat în comuna noastră, a imitat admirabil pe „Badea Gheorghe, la cinematograf". / Întregul program a fost pregătit şi executat sub conducerea dirijorului corului, Moș Ion Craia, căruia i se datoresc şi succesele, şi **faima corului din Ticvaniu Mare**. / După program, **a urmat dans**, pentru care şi-a dat concursul **fanfara, sub conducerea dlui Ion Brusture**. Merită să fie amintit tânărul Adam, care, fără să aibă cunoștințe teoretice speciale, e totuși un maestru al trompetei. / Atât corul, cât şi fanfara au contribuit la reuşita acestei serbări în mod absolut gratuit. / La sfârșit, Părintele Coprean a mulțumit tuturor acelor ce, prin concursul dat sau prin prezența lor, au ridicat frumuseţea acestei serbări. / Suma realizată din încasări, 25.000 lei, s-a făcut venit bisericii"[220].

[220] *Unirea Poporului*, Anul XXVI, nr. 9, Blaj 1944, p. 4

TIHUŢA

(Tihuca, Tihucza köszég, judeţul Bistriţa-Năsăud)

„Trecutul istoric al poporului român a lăsat numeroase vestigii pe teritoriul judeţului, cum sunt **drumul roman de la Tihuţa**, castrele romane de la **Orheiu Bistriţei** şi **Livezile**, monumentele medievale din Bistriţa, Rodna, Petru Rareş, Reteag, Herina etc."[221].

1834: „Comanda regimentului, colonel Hermany, locotenent-colonel Reininger, maiorii Szt Pali şi Betzman, adjutant al regimentului, locotenent Iosif Blaskovici, auditor, căpitanul Schottl, ofiţer de comturi (Rechnungsführer), căpitanul Peichich, medicul regimentului, Reichel, medic primar (Oberarzt) Pfitzinger, capelan: Wisky. / Comandantul companie 8, căpitanul Basil Velican, locotenent Borcocel, sublocotenent Runcan, sergent G. Popp, **primar** Pavel Istrate, **juraţi**: Grigore Lazar, Grigore Ileni şi Grigore Urs, **estimatori**: Todor Cifor şi Todor Rognean, **păstori la boi**: Dumitru Rognean şi Grigore Lup Cifor, **păstori la vaci**: Demian Palagi şi jelerul George Colcer, **păstor la cai**: Dănilă Onoae, **păstori la porci**: Natul Petri şi Necita Rognean. / Lipsă

[221] Morariu, T.; Buta, I.; Maier, A., *Judeţul Bistriţa-Năsăud*, Bucureşti 1972, p. 144

de nutreţ. Un car de fân, 12 florini, de paie, 8 florini v. v. O merţă de grâu, 3 florini, o merţă cucuruz, 2 florini. / În 11 mai, s-a iscat, între locuitorii saşi din **Dumitra** şi grănicerii din **Nepos** ceartă la mejde, în Tinoasa şi în Valea Carelor, cu care ocazie a fost omorât dumitranul Pitter Kelond. / În 6 şi 7 iunie, a ieşit o comisie de reambulare la mejdele de litigiu cu comunele săseşti **Iad**, **Pintic** şi **Dumitra**. Comisia: maiorul Betzman, căpitanul Velican, locotenenţii Borcocel, Mihailaş şi Negovan, din partea magistratului bistriţan senatorul Schankebank şi încă un alt senator, apoi din ambele părţi, cu mai mulţi juraţi, martori, bătrâni. Nu s-a hotărît nimic. / **În Năsăud s-au clădit**: cvartirul maiorului al 2-lea, cu etaj, pe grădina lui Grigoriţa, apoi **şcoala trivială**, în Gura Uliţii, pe grădina cedată de Prădan, înaintea fântânii aflătoare acolo, precum şi un **edificiu pentru paza staţiunii**, în piaţă, înaintea grădinii decedatului sublocotenent pensionar Ştefănii (Stephani). / În iulie, sergentul demisionat şi candidatul de preot Georgiţa a fost sfinţit şi întărit ca **preot în Rebra mare**. / În octombrie, **s-a reparat şcoala comunală din Nepos**, sub comanda sublocotenentului Runcan şi, din 1 noiembrie – finea lui martie 1835, precum şi mai departe. a funcţionat ca **învăţător caporalul invalid Vasile Crăciun**. / Dl învăţător (institutor) primar (Oberlehrer) Ioan Marian a fost transferat, de la regimentul I valah grăniceri, la regimentul II, ca institutor şi vicar. / În 8 noiembrie, sublocotenentul Runcan a fost transferat la compania 9, şi, în locul lui, adus sublocotenentul Reichel, de la compania 5, la 8, însă acesta, în 10 noiemvrie. a fost detaşat la ştab, în **Năsăud**, la **banda de muzică** (comandant al bănzii Hautboiştilor-hobistaşilor). / În cursul primăverii, a murit Directorul şcolar Ernest Istraie. / Din 1,

până la finea lui septembrie, caporalul invalid Basil Crăciun a stat la postul de cordun **Tihuţa**, împreună cu locotenentul inginer (Bauofficier) Nagy. / Începând cu 1 noiemvrie, sub institutorul şi vicarul Marian, **s-a sistat folosirea literetului vechi (chirilic)** în şcolile regimentului şi **s-a introdus scrierea cu litere latine**"[222].

1849: „Camera Reprezentanților a ținut prima sesiune la Debrețin, pe 9 ianuarie. Kossuth a raportat despre situația militară, iar partea cea mai strălucitoare a raportului său a fost cea în care s-a ocupat de succesele operaționale ale generalului Bem… / eforturile de război ale generalului Bem capătă o importanță deosebită, datorită faptului că Parlamentul este aici, dar guvernul nu se poate baza doar pe el și, în orice caz, va lua măsuri, dacă împrejurările o cer, ca forța auxiliară pentru întărirea armatei sale și apărarea acelei provincii să fie eficiente. Ultima sa scrisoare, pe care am primit-o, vorbeşte despre **Bistriţa** (Beszterce), oraş pe care l-a ocupat împreună cu **Năsăudul** (Naszód), cuibul rebeliunii Oláhilor, la 2 ianuarie, și trebuie să menționez, cu un respect deosebit, că până acum obișnuia să spună dinainte în ce zi, la care oră aveau să se împlinească toate previziunile sale. A scris că pe 20 decembrie va ocupa Clujul, iar pe 29 a scris că va ocupa Bistriţa (Beszterce) și Năsăudul (Nasód) pe 2 ianuarie, așa că toate planurile i-au fost îndeplinite punct cu punct".

La **Bistriţa**, armata a trebuit să se odihnească, o vreme, căci a făcut călătoria de la Cluj, până aici, într-un singur marş. În frigul de 20 de grade, soldații au dormit, de două ori, sub cerul liber, au purtat două bătălii și au lua

[222] *Ziarul grănicerului Vasile Crăciun din Nepos*, în *Arhiva Someşană*, nr. 20, Năsăud 1936, pp. 241, 242

o masă caldă doar o dată pe zi. Muniția s-a terminat și ea. În Bistriţa, armata a rămas doar pentru odihnă, şi, între timp, trupele își reparau îmbrăcăminte, își puneau armele în ordine, strângeau ostaşi din jurul Bistriţei, aşteptând sosirea muniției. Apoi generalul Bem l-a numit pe colonelul Bem Riczkó comandant al Bistriţei-Năsăud, lăsându-i la dispoziţie batalion de infanterie Sándor, o divizie de husari din Coburg (Koburghussars) și câteva tunuri, și a continuat marşul cu armata sa spre **Tihuţa** (Tihuca). Acesta a fost locul unde armata imperială unită s-a pregătit pentru o bătălie finală, înainte de a părăsi Transilvania.

Satul **Tihuţa** este situat în valea Bistriţei. Valea se îngustează la câteva sute de pași, munții înalți, nordici și sudici, formează un adevărat pas de munte, iar pe ambele părți munții sunt atât de înalți, încât nu pot fi ocoliți în niciun fel; au control total asupra drumului spre Bucovina. Prin urmare, dacă armata maghiară dorea cu adevărat să-și revendice Transilvania de Nord drept a ei, trebuia neapărat să ia Tihuţa. Sarcina nu a fost ușoară, dar generalului i-au plăcut sarcinile deloc ușoare. Sándor Teleki, care nu și-a dat drumul nici după apariția generalului Bem; Ödön Beöthy, pe care l-a luat cu el în campania împotriva lui Urban, în calitate de comisar guvernamental pentru aprovizionare, au imortalizat bătălia de la Tihuţa cu povestea sa inspirată. El a consemnat cuvintele lui Bem, înainte de luptă: „Urban a luat o **poziție de luptă la Tihuţa**, care, după cum văd pe hartă, este o fortăreață naturală puternică, mai ales acum, în această zăpadă abundentă, este aproape imposibil să o ia. O vom lua! Dacă Tihuţa va fi al noastră, Urban e pierdut. Va avea de ales între două lucruri: ori va depune armele, ceea ce nu va

face, ori se va retrage la Cernăuţi (Cernovitz). Îl urmăresc, neîncetat, până la epuizare, până să ne prăbuşim. Îmi pare foarte rău, ne va costa mult, dar trebuie să facem aşa. Mâine, partea de nord a Transilvaniei, adică jumătatea Transilvaniei, va fi a noastră. Rezultat grozav! Cei care merită se pot bucura de ea".

Pe 3 ianuarie, **Urban a ajuns la Tihuţa**, în jurul orei patru, după marşul anevoios pe zăpadă abundentă. Erau douăzeci de grade frig, iar în Tihuţa se adăpostiseră locuitorii din Bistriţa şi Naăsăud, fugind odată cu soldaţi şi civilii imperiali. Urban a sosit cu armata lui înfometată, dar nu a găsit nimic de mâncare în localitate. El însuşi şi-a dat seama că nu poate rămâne mult timp în acest loc şi, prin urmare, a trimis o parte din trupele sale în Bucovina. / În defileul îngust al Tihuţei, nici una dintre părţile aflate în război nu şi-a putut desfăşura forţele, iar în această situaţie, dezavantajoasă pentru ambele părţi, a avut loc o luptă disperată între armatele maghiară şi austriacă, de dimineaţa, devreme, şi până noaptea, târziu. După cum scrie Czetz, „Aici austriecii, cu ultimele chinuri ale disperării, nu se mai luptau pentru stăpânirea ţării, ci pentru a-şi salva onoarea militară, şi au mutat fiecare piatră pentru a-şi păstra poziţia, dar eforturile lor au fost rupte şi de voinţa lui Bem, şi de eroismul trupelor sale, care nu au mai cedat. Poziţiile inamice au fost depăşite şi ultima putere a disperării a fost folosită de către ostaşii împăratului, dar a fost urmată, curând, de apatia care lipseşte rar sau nicio-dată în asemenea crize. Inamicul şi-a aruncat armele şi, pentru a-şi salva pielea, a alergat în grupuri în pădure, unde foamea sau frigul i-au dat curând în mâinile maghiarilor învingători, căci toate legăturile de disciplină au fost rupte şi imperialii, mărşăluind spre Cernăuţi

(Czernowitz), fără arme și muniție, arătau ca niște pungi de piele, cu picioarele goale și cu membrele înghețate; pentru ei, în Bucovina, se organizau adunări publice, deşi nu mai puteau fi numiţi, pe bună dreptate, armată".

Cu aceasta, armata de nord a austriecilor a fost complet împinsă afară din Transilvania. Generalul Bem a lăsat acum la latitudinea ofițerilor să decidă: vor să meargă cu el în Bucovina, în urma lui Urban? Câteva sute de voluntari întreprinzători i-au stat alături și cu ei a înaintat spre Vatra Dornei. / Pe 4 ianuarie, la ora două după miezul nopții, Urban și-a continuat retragerea, cu armata principală, lăsând în urmă două companii de grăniceri, cu două tunuri de 3 ţoli, sub comanda căpitanului Arsenti, cu ordinul de a ține strâmtoarea până la ora unu, după-amiază. Între timp, armata maghiară a mărșăluit și bombardamentele au început în așa măsură, încât s-a auzit bubuiturile în Poiana Stampei. Arsenti nu a acceptat bătălia, ci a părăsit strâmtoarea, cu trupele sale. / Generalul Bem, cu o companie a batalionului 4 honvezi, o parte a Legiunii Viena, artileriștii debreţeni şi câţiva husari secui, s-a aruncat după fugari. Micul detașament de raid l-a depășit pe Urban, la Vatra Dornei, iar acolo, în urma atacului curajos al Batalionului 4 Gărzi Interne și al Legiunii Viena, inamicul s-a retras în grabă la Cernăuţi", iar maghiarii și-au continuat avansul rapid, sub foc; erau obosiți, iar frigul cumplit îi chinuia. Și-au atins scopul în acest fel: inamicul a dispărut din Transilvania Superioară și armata maghiară a avut pierderi abia cuantificabile: câțiva morți și douăzeci de răniți". Imperialii au fugit la Câmpulung;

unii dintre soldați au fost internați, cu membrele degerate. Printre ei s-a numărat şi Jablonsky”[223].

1885: „În **Tihuţa**, comitatul Bistriţa-Năsăud, e de ocupat locul de magistru poștal, cu leafă anuală 200 florini, pauşal de cancelarie 4 florini şi de expediere 3,400 (?) florini. Cauţiunea ce se depune e de 100 florini. Petiţiunile se vor adresa, în timp de 3 săptămâni, la direcțiunea poştelor din Sibiu”[224].

1885: „Publicaţiune de licitațiune pentru arendarea dreptului regal de propinațiune sau cârciumărit. / Fondul școlastic central al foștilor grăniceri români de religiunea românească greco-catolică, de pe teritoriul regimentului de odinioară c. r. al II-le românii de margine din Ardeal.., cu drept de proprietate avitică dreptul regal de cârciumărit din comunităţile de pe Valea Rocnei sau a Someșului” / scoate la licitație „dreptul regal din prediul Măgura Calului, în extravilanul comunității **Borgo-Tiha** și dreptului regal de cârciumărit din **Tihuţa**, în extravilanul comunității **Borgo-Prund**. / Dintre acestea, exercita acest drept fondul școlastic central sus numit exclusiv peste anul întreg în **Aniesiu** (II), în **Valea Vinului** (I a), în **Măgura Calului** (IV 1) și în **Tihuţa** (IV 1)”[225].

1936: „Școala normală de fete din Gherla, pe lângă multe înnoiri și lucruri bune şi frumoase ce face, mai are şi cohorta sa, care, prin ședinţe alese, cu program frumos, având totdeauna câte un conferenţiar, ori mai ales

[223] Kovács, Endre, *Bem József*, Budapest 1954, pp. 329-338, 443, 574-596
[224] *Gazeta Transilvaniei*, Anul XLVIII, nr. 96, Braşov 1885, p. 2
[225] *Gazeta Transilvaniei*, Anul XLVIII, nr. 148, Braşov 1885, p. 4

prin excursiuni de a cunoaște ţara, au făcut tabără, cum a fost în vara anului trecut, la **Tihuţa**, județul Năsăud”[226].

[226] *Unirea Poporului*, Anul XVIII, nr. 5, Blaj 1936, p. 5

TILEAGD

(Thelegd, Telukd, judeţul Bihor)

1360, octombrie 14, Oradea: Capitlul bisericii din Oradea scrie regelui Ludovic despre împlinirea poruncii transmise, trimişii hotărnicind şi împărţind între urmaşii lui Pancraţiu, Laurenţiu şi Nicolae mai multe moşii. „Mai întâi, au împărţit moşia numită **Ineu** (Yenew, judeţul Bihor), în aşa fel că o uliţă cu un singur rând de case, numită Ineul cel Mic, aflătoare înspre partea de miază-noapte, întinzându-se spre răsărit, până la capăt, a căzut, prin tragere la sorţi arhiepiscopului de Calocea şi fratelui său Clement. De asemenea, o altă uliţă, aşezată în trei locuri, pe la jumătatea râului Criş, a căzut în stăpânirea magiştrilor Ioan şi Toma, fiii lui Laurenţiu… iar a treia uliţă, numită Vorsinanta, aflătoare spre partea de miazăzi, le-a venit lui Gheorghe şi Nicolae, fiii lui Nicolae de **Tileagd** (Thelegd, Telukd, judeţul Bihor)… totuşi în aşa fel, ca uliţa Ineul Mic să fie de acelaşi preţ, au dat din uliţa Vorsinanta trei locuri de curte din pământul lui Nicolae de Zala (în Ungaria), împreună cu o uliţă cu două rânduri de case, până la capăt…

Apoi au trecut pe moşia **Uileacu** (Wylak, azi **Uileacu de Criş**, judeţul Bihor) şi au împărţit-o în trei părţi, în aşa fel ca o uliţă cu un rând de case, aflătoare lângă

râul Criş, în partea de miazăzi, a venit, prin tragere la sorţi, în partea arhiepiscopului şi a fratelui său Clement. De la zisul semn de hotar, adică de la casa lui Grigore ţi împreună cu ea, o uliţă cu două rânduri de case, întinzându-se spre răsărit, până la casa lui Mihail şi împreună cu aceasta, a căzut lui Gheorghe şi Nicolae, fiii lui Nicolae de Tileagd. Iar a treia uliţă, aflătoare în partea de miazănoapte şi întinzându-se spre apus, a venit sus-zişilor Ioan şi Toma, fiii lui Ladislau.

Iar moşia numită **Botean** (Battyan, judeţul Bihor) au împărţit-o în trei părţi, în aşa fel că o uliţă cu un rând de case, întinzându-se spre apus, pe lângă râul Criş, de la casa lui Nicolae zis Istenus, până la capăt, a căzut arhiepiscopului şi fratelui său Clement. O altă uliţă, tot cu un rând de case, întinzându-se spre miazănoapte şi despărţită printr-un semn de hotar a căzut lui Nicolae şi Gheorghe, fiii lui Nicolae, iar a treia uliţă, de la sus-zisul semn de hotar, anume de la casa sus-zisului Nicolae zis Istenus şi fără aceasta, întinzându-se spre răsărit, a căzut fiilor lui Laurenţiu.

Apoi au mers la moşia **Olahtelek** (dispărut, lângă Uileacu de Criş, judeţul Bihor), pe care au împărţit-o în două părţi drepte şi deopotrivă de mari, în aşa fel că jumătatea dinspre apus, cu toate folosinţele, a căzut magiştrilor Gheorghe şi Nicolae, iar cealaltă jumătate, magiştrilor Ioan şi Toma, fiii lui Laurenţiu; iar ca bun având acelaşi preţ, a fost dată arhiepiscopului şi fratelui său Clement, drept a treia parte, moşia **Cuieşd** (Kwest, judeţul Bihor).

Iar celelalte **moşii româneşti** le-au împărţit în acelaşi chip, că o moşie numită **Ewrmenes** (dispărut, lângă Uileacu de Criş, judeţul Bihor), împreună cu un loc de

sesie, aflător lângă Pârâul Bulboacă a căzut, prin tragere la sorţi, în stăpânirea lui Gheorghe şi Nicolae, fiii lui Nicolae, iar ca bun de acelaşi preţ, moşia numită **Lwk** (dispărut, lângă Uileanu de Criş, judeţul Bihor), împreună cu un loc de sesie numit Brusturi, a căzut lui Ioan şi Toma, fiii lui Laurenţiu, iar ca a treia parte, având acelaşi preţ, moşiile **Dobricioneşti** (Dobrachenhaza, Dobrachonhaza, judeţul Bihor) şi **Kwesdrew** (dispărut, lângă Birtin, judeţul Bihor) au căzut arhiepiscopului şi fratelui său Clement. De asemenea, un loc de curte, aflător pe moşia Ineu, cu două mori de piatră, aşezate spre partea de miazănoapte, au căzut lui Ioan şi Toma, fiii lui Laurenţiu; iar ca bunuri având acelaşi preţ cu acele mori, un loc din oraşul **Oradea**, aşezat în uliţa sfântului Iacob, de asemenea cu două mori, aflătoare pe acea moşie Ineu, în partea de miazăzi, au căzut lui Gheorghe şi Nicolae, fiii lui Nicolae; iar ca bun de acelaşi preţ, un pământ din moşia **Pispeky** (dispărut, judeţul Bihor), cu două mori, au venit arhiepiscopului şi fratelui său Clement.

De asemenea, în părţile Transilvaniei, lângă Mureş, părţile din moşiile **Benic** (Benenyk, judeţul Alba), **Cetea** (Chaklya, judeţul Alba), **Filepkwwe** (dispărut, pe Mureş, judeţul Arad), lui Ioan şi Toma, fiii lui Laurenţiu, iar magiştrilor Gheorghe şi Nicolae, fiii lui Nicolae, moşia **Stanislowhaza** (dispărut, lângă Căpioara, judeţul Arad), precum şi moşiile Zent Demeter (dispărut, în Ungaria) şi Moharew (în Serbia); iar ca bunuri având acelaşi preţ, moşia **Teş** (Teyes Hwdus, judeţul Timiş), care cu alt nume se cheamă Hwdus, şi **Almazeg** (dispărut, lângă Zimandcuz, judeţul Arad) şi **Weresegyhaz** (dispărut, lângă Zimandeus, judeţul Arad), aflătoare în comitatul Arad, au venit arhiepiscopului şi fratelui său Clement.

În comitatul Cenad, părţile de moşie Makofalwa (în Ungaria), Thembes (în Ungaria), Zylwazegh (în Ungaria) şi Zombor (în Ungaria), cu pădurea ce ţine de ea, precum şi jumătatea pădurii moşiei Ladan (în Ungaria), moşia Monostoros Kanysa (în Serbia) şi jumătatea moşiei Weresegyhaz, au venit arhiepiscopului şi fratelui său Clement, iar ca bunuri cu acelaşi preţ, moşiile Nagy Tarnuk (în Ungaria), Kys Tarnuk (în Ungaria), **Kemechye** (dispărut, lângă Beba Veche, judeţul Timiş), Palatha (în Ungaria), cu pădurea ei, şi **Bodoganzonfalwa** (dispărut, lângă Pordeanu, judeţul Timiş) au căzut lui Ioan şi Toma, fiii lui Laurenţiu, iar vama obişnuită, ce se cere pe moşia Tharnuk (în Ungaria), au lăsat-o în folosinţa lor dimpreună. De asemenea, ca bunuri cu acelaşi preţ, moşia Zent Lewrenkz (în Ungaria), cu pădurea ei, şi cu moşiile Wyfalw (în Ungaria), Warasfalw (în Ungaria), Kisfalw (în Ungaria), precum şi moşia Ladan în întregime, cu jumătate din pădurea ei, şi moşiile **Pordeanu** (Pordan, judeţul Timiş), Rabe (în Serbia) şi Vruzlanus (în Serbia), au căzut lui Gheorghe şi Nicolae. De asemenea, printr-o altă împărţire prin tragere la sorţi, moşia Akach (în Serbia), împreună cu moşia Zent Miklos (în Ungaria) şi heleşteul ce ţine de ea, şi moşia Bochijard (în Serbia) au venit magiştrilor Ioan şi Toma, iar moşiile Rasan (în Serbia) şi Zent Miklos (în Ungaria), cu heleşteele, au venit arhiepiscopului şi fratelui său Clement, fiii lui Pancraţiu. De asemenea, moşia Choka (în Serbia), cu heleşteele, precum şi cu locul zis Sula (în Serbia) şi moşia Zanad (în Serbia), cu heleşteele şi Zethen (în Serbia) şi Zijmard (în Serbia), cu Suztulahaza (în Serbia), fiilor lui Nicolae.

De asemenea, printr-o altă împărţeală prin tragere la sorţi, moşiile Such (în Serbia) şi Humukrew (în Serbia)

au căzut fiilor lui Laurenţiu, iar fiilor lui Nicolae de Tilegard le-au căzut moşiile **Ciavoş** (Chawas, azi **Grăniceri**, judeţul Timiş) şi **Keer** (dispărut, lângă Folia, judeţul Timiş), iar fiilor lui Pancraţiu, moşiile Temerken (în Serbia) şi Kyngerth (în Serbia) şi cu moşia Vrs (în Ungaria), iar moşia Hodegyhaz (în Serbia) au împărţit-o în trei şi fiecărei părţi i-au căzut 12 locuri de curte”[227].

1364, octombrie 10, Dióshyör: Regele Ludovic îi recompensează pe Gheorghe şi Nicolae, fiii lui Nicolae de **Tileagd** (Thelegd, Telukd, judeţul Bihor) cu „tot dreptul ce se ştie că ni se cuvine nouă asupra moşiei numite **Galoşpetreu** (Galospetri, judeţul Satu Mare) a răposatului Ioan zis Cumanul, mort fără mângâierea unor moştenitori[228].

1366, mai 16, Vişegrad: Judele curţii regale dă de ştire că, în baza judecăţii regale din anul **1364**, „potrivit cuprinsului scrisorii de chemare în judecată a capitlului bisericii de Oradea, Andrei, fiul lui Ioan, în numele lui Laurenţiu, fiut lui Ioan de Tileagd, împotriva lui Toma, fiul lui Laurenţiu, din același Tileagd, ne-a înfățișat patru scrisori de globire”. Trimişii „s-au dus la moşiile numite **Tileagd** (Thelegd, Telukd, judeţul Bihor), **Săbolciu** (Zabouch, judeţul Bihor), **Ineu** (Yenew, judeţul Bihor), **Botean** (Battyan, judeţul Bihor), **Uileacu** (Wylak, azi **Uileacu de Criş**, judeţul Bihor), **Olahteleh** (dispărut, lângă Uileacu de Criș, judeţul Bihor), **Luncşoara** (Laak, Lak, Lok, Look, judeţul Bihor), **Telechiu** (Teleki, judeţul Bihor), **Peturylese** (dispărut) şi **Philipkue** (dispărut, lângă

[227] AŞCP, *Documenta Romaniae Historica / C. Transilvania* (1356-1360), vol. XI, Bucureşti 1981, doc. 526, pp. 555-561
[228] AŞCP, *Documenta Romaniae Historica / C. Transilvania* (1361-1365), vol. XII, Bucureşti 1985, doc. 341, pp. 345, 346

Căprioara, judeţul Arad), şi la cele ce ţin de acea moşie numită Philipkue, şi le-au împărţit… / Drept aceea, noi, ascultând cu bunăvoinţă dreptele cereri, în glăsuire cu legea, ale sus-zisilor împuterniciţi ai acelor părţi, punând să se înscrie în scrisoarea noastră privilegială de faţă cuprinsul sus-zisei serisori a pomentiului capitlu din Oradea, am hotărât s-o întărim din puterea noastră judecătorească, prin ocrotirea privilegiului nostru de faţă, pentru sus-zişii Laurenţiu, fiul lui Ioan, şi Toma, fiul lui Laurenţiu, şi pentru urmaşii lor ca să aibă putere în veci"[229].

1369, februarie 14, Buda: Regele Ludovic scrie capitlului bisericii de Oradea că i s-au plâns „Gheorghe şi Nicolae, fiii lui Nicolae de **Tileagd** (Thelegd, Telukd, judeţul Bihor), că ei vor să intre, în chip legiuit, în stăpânirea bucății de moşie şi a celorlalte drepturi aflătoare în moşia numită **Galoşpetreu** (Galuspetri, judeţul Bihor), aşezată în comitatul Satu Mare, a răposatului Ioan zis Cumanul, om mort fără moştenitori, şi care toate ţin de ei, în temeiul daniei noastre… / Drept aceea, vă poruncim să trimiteţi spre mărturie pe omul vostru, în fata căruia omul nostru, Ladislau de **Fughiu** (Fudi, Fwdy, judeţul Bihor) sau Ioan de **Mentzenth** (Menthzenth, **Mecenţiu**, azi **Ady Endre**, judeţul Satu Mare), ori Petru, fiul lui Ioan de **Koch** (dispărut, lângă Siniob, judeţul Bihor), în lipsa celorlalţi, ducându-se la bucata de moşie şi la celelalte drepturi din acea moşie Galoşpetreu, ce îi privesc pe pomeniţii magiştri Gheorghe şi Nicolae, să-i lase să rămână în stăpânirea lor, dacă nu s-ar împotrivi nimeni. Iar dacă ar fi unii împotrivitori, să-i cheme înaintea noastră, la so-

[229] AŞCP, *Documenta Romaniae Historica / C. Transilvania* (1366-1370), vol. XIII, Bucureşti 1991, doc. 61, pp. 102-122

rocul potrivit, spre a sta faţă cu pomeniţii magiştri Gheorghe şi Nicolae, ca să dea socoteală de împotrivirea lor”[230].

1919: „**Cruzimile Ungurilor nu mai au sfârşit**. / Iată cele mai noi isprăvi ungureşti: / În comuna **Checiche** a fost împuşcat Teodor Corb; fratele său, Gaspar, de 14 ani, a fost străpuns cu baioneta; mamă-sa, care sărise în ajutorul lui Gaspar, a fost împunsă cu baioneta, învârtită de mai multe ori, în pântece, în urmă a fost dusă de aceiaşi soldaţi în spitalul din Oradea mare. / În comuna **Gurbediu**, soldaţii maghiari au devastat satul. S-au luat din partea antistiei comunale 14 protocoale oficiale, ce s-au trimis consiliului naţional român, comitatul din Oradea-mare. Un copil a fost aruncat din leagăn, un altul, de 4 săptămâni, izbit de părete. / În **Suburul-de-jos**, protopopul Petru Cupşa a fost dus la Dobriţin, a fost bătut cu nişte prăjini, i s-au aruncat în barbă chibrite aprinse; acum zace în spital, bolnav de moarte. / În **Tileagd**, protopopul Munteanu a scăpat pe fereastră, a luat-o la fugă peste garduri şi a trecut Crişul înot. Au împuşcat după el, dar a scăpat teafăr. / În **Săcădat**, Iosif Tărău a fost ameninţat că au să facă curele din pielea lui; dânsul s-a refugiat la Oradea-mare. / În **Vășcău**, protopopul Deseanu, bolnav, este păzit de 2 soldați. Învăţătorul Vasile Sala, candidat de avocat Mihai Popa şi avocatul dr. Ciurdariu au fost deţinuţi noaptea şi duşi, între sulițe, la Oradea; Consiliul naţional român din Oradea a reuşit să-i elibereze. / În **Chizar**, Preotul Dănilă a fost omorât. / În Marginea, preotul Alexandru Mărcuş a fost dezbrăcat în biserică”[231].

---

[230] AŞCP, *Documenta Romaniae Historica / C. Transilvania* (1366-1370), vol. XIII, Bucureşti 1991, doc. 373, pp. 574, 575

[231] *Unirea Poporului*, Anul XXIX, nr. 5, Blaj 1919, p. 3

1923: „**Spărgătorii de la Tileagd** şi pe mai departe rămân deţinuţi. La Judecătoria de instrucţie, dl jude instructor Gubicza a fost ascultat în chestia spragerii de la Tileagd, Dudi Lacatoş, Ludovic Erdei, Mihai Erdei, Erzsi Erdei, Alexandru Horváth, Iosif Ajtai şi nevasta lui Iosif Ajtai, care sunt deţinuţi. Câţiva neagă, afară de Iuliana Oláh, care recunoaşte fapta comisă, ca şi mai înainte. După recunoaşterea omorului lui Hasser, făptuitorii sunt din nou deţinuţi. Cercetarea se continuă în altă direcţie"[232].

1923: „**Tileagdul**, cu împrejurimile sale, până acum nu s-a putut manifesta româneşte. Azi, însă, când tineretul, speranța neamului nostru, se ridică, nu putem trece cu vederea **prima sărbătoare culturală** din aceste părți. După noianul sărbătorilor maghiare, s-a început şirul sărbătorilor româneşti şi dorim tinerilor entuziasm tot mai mare. Reuşita serbării româneşti, care a uimit şi pe curioşii străini de neam, ne dă curaj și nădejdea că piedicile ca acelea, pe care au vrut să ni le pună străinii, să fie învinse. Buni români, ca domnii T. Crainic, secretar, și dl perceptor Chiș, au ştiut să facă să înțeleagă pe străini că nu cu luarea luminii electrice și cu fleacuri se poate opri manifestarea puternică a unui neam chemat la viața lui firească. S-a mulțumit dl director al școlii normale George Bota, prin îngrijirea căruia ministerul instrucției și „Cele Trei Crișuri" au pus bazele bibliotecilor din **Borșa** și din **Ticleuș**. Mulțumirea dlui Bota a fost cu atât mai mare, cu cât, printre organizatori, se aflau elevele și elevii săi, pe care se muncește să-i facă iubitori de neam și țară. Pe această cale se mai mulțumește și bunilor români, care au donat frumoase sume de bani: Iosif Tărău, 200 lei, /

[232] *Vestul României*, Anul I, nr. 8, Oradea 1923, p. 5

domnii Hodor, N. Zigre, Durmire Mangra, Vasile Andru, Aurel Filip, Gűndör, Ilie Florian, Oesterreicher Ed. Lindenfeld, câte 100 lei, / Tr. Sfâtlea, 80 lei, / Prof. Pătcaș, 60 lei, / câte 50 lei, domnii T. Crainic, P. Malița, Iosif Roxin, P. Pop, Sabău Alexandru, **Banca Țileagd**, Coloy I., Gödör, Glűk, Fenyes etc., etc. Cu un cuvânt, toți românii de inimă și-au dat concursul lor[233].

1923: „Ieri, în faţa subprefectului Tempeleanu şi a unei delegaţii, a avut loc instalarea primului pretor Vereş Bela la noua **primpretură din Tileagd**. Dl Tempeleanu, după aceea, s-a dus la **Cefa**, unde s-a desființat pretura de acolo, şi a luat în primire oficiul care era sub conducerea dlui Dr. Aurel Gobra. Personalul acestei preturi a fost mutat la **Tileagd**, iar dl Gobra, la **Salonta**"[234].

1923: „O frumoasă mişcare este acea pornită de învățătorii din jurul **Tileagdului**. După modelul cercurilor culturale din vechiul regat, învăţătorii tineri s-au adunat, în ziua de St. Nicolae, şi s-au constituit în cerc cultural. De la tinerii învățători, azi, când mulţi îşi părăsesc rolul pentru care au fost pregătiți, aşteptăm un curent sănătos, de viață românească şi plină de avânt. Ne aşteptăm la şezători frumoase, la conferinţe pentru țărani şi la o viaţă tot mai vie şi mai românească. / S-a ales un comitet de conducere, după cum urmează: / Preşedinte: C. Vârlan din **Chistag**; / casier: Sabina Groza din **Bratca**; / secretar: I. Purdilă din **Fuseani**. / Membri: N. Baciu (**Borşa**), Cristina Şerban, Valeria Botiş, Argetoianu, T. Ilea. / E de regretal gestul dlui învăţător Bihari, din **Tileadg-Fabrică**; domnia sa a pus, în ziua de St. Nicolae, să văruiască școala, numai ca să nu se poată ține întrunirea aceasta româ-

[233] *Vestul României*, Anul I, nr. 24, Oradea 1923, p. 4
[234] *Vestul României*, Anul I, nr. 38, Oradea 1923, p. 3

nească a tinerilor învăţători. / Dar tinerii îşi vor continua nobila şi românească lor muncă, în ciuda oricăror piedeci nesocotite. Ei şi-au ales ca susținători pe domnii George Bota, directorul şcolii normale din **Oradea-Mare**, şi pe Virgil Antonescu, revizorul circumscripției **Aleşd**, ambii preşedinţi de onoare”[235].

1923: „**Serbare culturală la Tileadg**. Elevii liceului „Emanuil Gojdu” din localitate, vor aranja, în 31 decembrie, orele 8 şi jumătate, seara, o serbare culturală, în sălile **hotelului „Valea Crişului” din Tileagd**. Scopul acestei serbări va fi strângerea unui fond pentru excursiuni, spre a vizita monumentele şi localităţile istorice din Transilvania, în timpul vacanței Paştelor. / La această serbare, va vorbi dl profesor Gh. Sofronie despre „Conştiinţa românească”. După aceea, serbarea va fi urmată de o **petrecere cu dans**, organizată de autorităţile locale”[236].

1924: „La ora 5 după-amiază, după ce garda albă pune mâna pe 2 tunuri, venite în fugă dinaintea armatei române, le pun în fața cazarmei de honvezi din Oradea-Mare şi, după somaţiuni, comuniştii depun armele şi fug peste garduri, care cum pot. / Acum răsuflam liber. Căpitanul oraşului, Jánosi, mă pofteşte să mă duc, împreună cu primarul oraşului, în calea armatei române, care era la **Tileagd**, cu dl general Moșoiu în frunte, şi să-l rugăm a grăbi cu intrarea în **Oradea-Mare**, ca să nu ne aducă noaptea alte surprinderi. Eu mi-am cerut răgaz să viu acasă, să mă îmbrac în haina mea preoţească, căci eram îmbrăcat numai de jumătate, precum m-a adus noaptea. / P. S. S. Episcop Roman Ciorogariu”[237].

---

[235] *Vestul României*, Anul I, nr. 60, Oradea 1923, p. 1
[236] *Vestul României*, Anul I, nr. 62, Oradea 1923, p. 3
[237] *Vestul României*, Anul II, nr. 35, Oradea 1924, p. 4

1940: „Maria Negruțu, refugiată din comuna **Tileagd**, Bihor, caută pe sublocotenentul Uiureanu Ion, din Regimentul 5 Pionieri, Batalionul I Fortificații”[238].

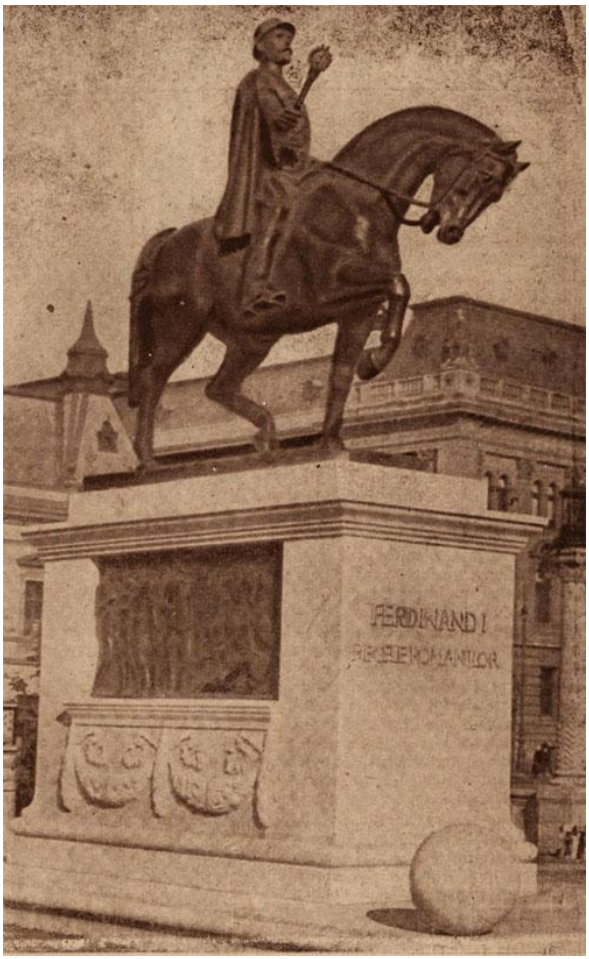

[238] *Universul*, Anul 57, nr. 273, Bucureşti 1940, p. 2

TILIŞCA

(Thylichke, judeţul Sibiu)

1141: „Trecutul întemeiat pe dovezi istorice sigure, continuă dl Lupaș, se întinde numai până la leatul venirii saşilor în Ardeal. De atunci, încoace, trăind săliştenii cu saşii în necurmată atingere, li s-a dat, de multe ori, prilej a brăzda în cartea veacurilor urma mai dăinuitoare despre fiinţa şi vieţuirea lor. / Caracterul său de sat plăieşesc, sat de munte, l-a păstrat până în apropiate timpuri. Comuna fiind aşezată chiar la marginea ţării, pe timpul primilor regi maghiari, locuitorii ei, dimpreună cu cei din satele vecine, aveau datorința de a păzi plaiurile şi de-a împiedica năvălirile fără de veste ale vrăjmaşilor. Pentru împlinirea cu izbândă a acestei datorințe, se afla în ţinutul lor şi un castel bine întărit, aşezat pe un vârf de deal, purtând numele „Salgo”. / Pentru apărarea acestui castel, au fost puşi voinicii din **Sălişte** (Vila Magna), **Galeș** (Vila Galli), **Tilişca** (Tuscama), Cacova (Villa Caucri), **Sibiel** (Siberium) și **Vale** (Vallia), adică mărginenii. Şi, în schimbul îndeplinirii acestui servicii militar, mărginenii erau scutiţi de alte danii şi greutăţi, aveau slobode pădurile şi munţii, pentru păscutul turmelor, şi puteau trăi neîmbulziţi şi nestrâmtoraţi de alţii. / Însă, după ce regele Géza II (1141-1161) aşezase pe saşi în Ardeal, aceştia au

cuprins, la început, numai tinuturile de la câmp, mai puţin locuite, iar apoi, rând pe rând, s-au întins tot mai mult, până pe sub dealurile românilor şi, ajungând cu ei în mijlocita apropiere, le-au făcut, de multe ori, supărare, prin silinta de a-şi întinde dreptul de stăpânire şi asupra dealurilor pe unde se simţeau românii, mai înainte, la largul lor, fără a fi turburaţi de amestecul cuiva în trebile lor private, ci trăind, după cum s-au pomenit din moși-strămoși, după obiceiul pământului. / De aici, înainte, istoria **Săliştei**, în întreagă curgerea celor 7 veacuri, petrecute împreună cu saşii, o formează ne mai isprăvitele pricini, certuri şi hărţuieli între saşii asupritori, care, prin dijmuiri şi alte poveri, se sileau să îmbrâncească de tot pe sălişteni şi să-i aducă la starea de iobăgie, şi între mărginenii plăieşi (păzitori ai plaiurilor), care, pe lângă toate greutăţile întâmpinate, şi-au ştiut apăra drepturile de care se bucuraseră, pe când pământul lor era o posesie regală. Aceste hărţuieli uneori se mai conteneau, prin câte o învoială legată şi întărită de ambele părţi certărețe, alte ori însă neînțelegerile se înăspreau în aşa măsură, încât numai cu vărsări de sânge şi omoruri se puteau isprăvi / N. Istrati"[239].

1366, octombrie 10, Orşova: Regele Ludovic porunceşte vicevoievodului Petru să trimită oameni, care să lămurească „semnele de hotar ale moşiilor numite **Aciliu** (Echellew, Echerlew, judeţul Sibiu) şi **Tilişca** (Thylichke, judeţul Sibiu) ale lui Ioan, zis Tompa, comitele plaiurilor noastre din părţile Transilvaniei, precum şi pe acelea ale moşiilor numite **Săcel** (Ffeketevyz, judeţul Sibiu) şi **Orlat** (Waraliafalu, judeţul Sibiu) ale lui Ioan, fiul lui Petru

[239] *Ziarul călătoriilor*, Anul XII, nr. 709, Bucureşti 1910, pp. 4809-4811

de **Cisnădie** (Helta, judeţul Sibiu), hotărnicindu-le dinspre pământurile aflătoare sub voievodatul domnului Vladislav, voievodul nostru din Ţara Românească („vaivode nostri Transalpini"), iar pe sus-numiţii să-i păstraţi, în numele maiestătii noastre, în pace şi linişte, în stăpânirea ziselor moşii și a hotarelor lor și a tot ce tine de ele, așa după cum cere dreptatea. Și altfel să nu faceți"[240].

1721: „În conscripţiunea oficială din 1721-1722, sunt indicaţi ca români proprietari (Possesstonati Valachi), în **Sălişte**, 435, în **Galeş**, 75, în **Tilişca**, 707, în **Vale**, 92, în **Sibiel**, 705, în **Cacova**, 92, deci în total erau, în satele din Scaunul Săliștei, 969 de țărani proprietari"[241].

1787: „O întâmplare norocoasă mi-a ajutat să găsesc, în **podul primăriei din Sălişte**, aruncate printre vechituri netrebnice, două registre, în care „judecătorii scaunului" obişnuiau să păstreze textul scris al sentințelor pronunțate în chestiuni de moştenire şi de împărțire a proprietăților rămase pe urma sătenilor decedați. Aceste registre, numite cu terminologia latină tradiţională în Transilvania „protocoale divisionale", aveau, printre foile lor, un număr însemnat de acte, scrise româneşte de către înşişi sătenii, care țineau să fie cunoscută şi respectată ultima lor dorință, cu privire la felul cum să fie împărțită şi chivernisită, de către urmaşi, întreagă agonisita vieţii lor. Interesantele scrisori, cu vechea lor chirilică, uneori citeaţă, alteori destul de încurcată, au izvorât, firește, în cele mai numeroase cazuri, din condeiul unor protopopi, preoți, dascăli, zugravi sau crâsnici locali, dar sunt câteva

[240] AŞCP, *Documenta Romaniae Historica / C. Transilvania* (1366-1370), vol. XIII, Bucureşti 1991, doc. 146, p. 250
[241] Lupaş, I. *Studii, conferinţe şi comunicări istorice*, vol. IV, Sibiu 1943, p. 177

scrise de simplii săteni ca Petru din Mag (1735), Stan Cârjovet din **Sălişte** (1787), Petru Zeicu din **Tilişca** (1791), Ioan Pătruț din **Galeș** (1794), Oprea Cornea din **Sibiel** (1810) şi alții"[242].

1793: „Într-un testament al lui Dumitru Stănişor din **Sălişte**, se face, la 10 septemvrie 1793, amintire de un „măr săsesc", arătând testatorul că, „la ceasul morţii", lasă feciorului său Oprea „curtea, cu casa şi grădina, până în mărul cel săsesc, să aibă parte înainte, iară la alte să fie toți frații, şi pentru că i-am cinstit, să aibă datorie a-mi face un sărindar şi o sărăcustă după moartea mea şi a împlini toate trebile precum se cade". Testamentul acesta, păstrat în copie contemporană, are o redactare mai solemnă, fiind întărit cu iscălitura protopopului Moisi Moga, a namesnicului Popa Ștefan (Marcu), a preoților Sava, Ioan, Dimitrie şi Nicolae; au fost, deci, de faţă, la redactarea lui, cei 6 preoți sălişteni, împreună cu juratul Stan Borcea.

Formă solemnă au şi testamentele, redactate în limba germană de însuşi secretarul judecătoresc al scaunului **Sălişte**, Andreas Gottfried Conradt. Aşa, de exemplu, la 24 martie 1751, văduva Maria lui Ioanăş Rusu, de dragul păcii între copiii săi, doreşte să fie luată în scris, în forme oficiale, ultima ei voință şi smerită dispoziţiune testamentară. Mulțumită de buna purtare a fiicelor ei, Maria, măritată Ăleman Jitian, şi Salomie, măritată după Mihai al Tâmpănarului, dăruieşte acesteia din urmă „o fâşie de pământ de 3 urme, de-a lungul curții şi grădinii, ce avea în brazdă cu Oprea Alămănuţ şi cu Ioanăş Morariu, iar restul moştenirii să-l împartă egal cele două surori,

[242] Lupaş, I. *Studii, conferinţe şi comunicări istorice*, vol. IV, Sibiu 1943, p. 174

împreună cu ceilalţi copii. Testamentul, întărit cu iscălitura şi cu pecetea de ceară roşie a numitului secretar, mai poartă şi iscălitura celor 4 martori prezenţi: Oprea Puschila, jurat împărţitor; Kinda Kinda, jude; Ioanăş Bârsan împărţitor şi Oprea Zeic, jurat împărţitor. / Acelaşi secretar judecătoresc al Scaunului a redactat, în Tilişca, la 25 noiemvrie 1753, testamentul lui Ioanăş Criştiu din **Sălişte**, care, neavând moştenitori direcţi, pentru a da soţiei sale Ana, născută Dan Mosora, „oarecare răsplată, în schimbul dragostei ce i s-a arătat, trăind împreună timp de 24 ani în deplină mulțămire, îi lasă toată averea, cu condiţiunea s-o folosească fără nicio împotrivire din partea nimănui, dacă va trăi în văduvie până la sfârşit. După moartea ei, dreptul de proprietate asupra acestei averi să revină fraţilor, surorilor şi nepoților lui Ioanăş Criştiu. Iar dacă s-ar recăsători şi de la viitorul ei soț ar avea copii, aceştia să poată moşteni, după moartea ei, jumătate din via ce-i lasă în Dealul Mogorăziei, între brăzdaşii Oprea Mosora şi Ioanăş Hăşiganul, restul averii urmând să se întoarne la rudeniile testatorului. În afară de iscălitura şi sigilul menţionatului secretar, acest testament mai e întărit şi prin iscălitura lui Dan Miclăuş, jude în **Tilişca**, a lui Ioanăş Lal, jurat în **Tilişca**, şi a însuşi testatorului Ioanăş Criştiu din **Sălişte**. / Fireşte că, pe lângă astfel de testamente cu dispoziţiuni edificatoare, se întâlnesc şi altele, mai firave, mai puţin însemnate, ca al lui Popa Bucur din **Sălişte**, care, la 30 mai 1763, lasă copilului său Dumitru „casa şi ţelina, şi pământciorul cel deasupra morii şi fâneciorul... şi delniţa din deal”, sau chiar al lui Banciu Borcea, din 23 iunie 1763, în care spune să n-aibă copiii săi, Stan, Oprea, Stana „a căuta pe Aleman pentru bani, că eu am mâncat banii si-i las găzdoaei mele, Stanei,

cinste iapa şi căldarea cea de vinars, şi un pământ la Obrejie, în brazdă cu Oprea Puşchila”[243].

1859. „Dintre fundaţiile destinate exclusiv ajutorării săracilor, create tot de nevoiaşi, din solidaritate cu starea de sărăcie, amintim pe cele din Orlat şi Răşinari. Fundațiunea invalizilor din pretura Orlat a fost înfiinţată încă din 1859 şi cuprindea 12 comune ale cercului Orlat: Gura Râului, Cacova, Magul, Orlat, Poplaca, Răşinari, Sibiel, Săcel, Sălişte, Tilişca, Valea. Scopul ei a fost ajutorarea invalizilor şi a familiilor lor. Capitalul era constituit din obligaţiuni de stat şi din răscumpărarea pământului. Fondul săracilor români din Răşinari s-a constituit în 1863, prin contribuţii ale donatorilor în bani şi pământ, deşi primele iniţiative de înfiinţare au avut loc în 1841, cunoscute şi sprijinite de Andrei Şaguna”[244].

1890: „**Prima expoziţiune** de vite s-a ţinut în **Răşinar**, în 21 aprilie 1890, la care au fost expuse 106 capete de vite din comunele: Poplaca, Gura-râului şi **Orlat**, şi anume: 8 tauri, 27 vaci, 11 viţei, 11 berbeci, 34 oi, 9 noatini şi 6 miei, pentru care s-au împărţit, cu totul, 26 premii de câte 4, 3, 2 şi 1 florin, în sumă de 63 florini. / **A doua ex-poziţiune** de felul acesta s-a ţinut, în 7 mai 1891, în comuna **Tilişca**, la care au luat parte comunele învecinate: Cacova, Sibiel, Săcel, Vale, Sălişte, Galeş, Bod, Aciliu şi Mag. Din aceste comune s-au expus, cu totul, 186 capete de vite, pentru care s-au împărţit 45 florini, ca premii în bani, şi mai multe diplome. / **A treia expoziţie de vite** s-a ţinut în comuna **Avrig**, în toamna anului 1892, **a patra**, în **Pianul român**, în anul 1893, **a**

[243] Lupaş, I. *Studii, conferinţe şi comunicări istorice*, vol. IV, Sibiu 1943, pp. 186-188

[244] *Revista Teologică*, Anul III (75), nr. 2, Sibiu 1993, p. 121

cincea în **Orlat**, în anul 1894, la care s-au împărțit premii de 100 florini, iar cea din anul curent s-a ținut, în tomna acesta, în **Apoldul de jos**"[245].

1896: „Ioan Grigore, născut la 1896, în **Tilişca**, județul Sibiu, a profesat comerțul, ca ucenic şi practicant, de la anul 1909, la Constanţa. Stagiul militar l-a făcut în Vechiul Regat, în 1916-1920. După terminarea stagiului militar s-a căsătorit, tot în comuna natală, iar după aceasta s-a stabilit în orașul Călărași, în anul 1921, unde, cu o dragoste și dorință de muncă supra obișnuită, în specialitatea sa, comerț de coloniale, bodegă și cereale, azi s-a ridicat la rangul ce a meritat, după munca sa rodnică, fiind proprietarul a mai multe imobile în acest oraş, la fel proprietarul unui frumos și mare magazin de coloniale, delicatese și bodegă, precum şi asociat al firmei noastre: Asociaţia „I. Grigore şi I. Haşiu", mare depozit de vinuri, rachiuri și bere en-gros. / Subsemnatul Ioan Haşiu, născut, în 1909, în comuna **Tilişca**, judeţul Sibiu, am urmat şcoala medie de stat din **Sălişte**, iar în anul 1924 m-am stabilit în oraşul Călăraşi, unde am profesat comerțul de coloniale, băuturi spirtoase și cereale. În anul 1933, m-am căsătorit şi stabilit tot în acest oraş, profesând specialitatea, ca proprietar, depozit de vinuri și rachiuri şi bere en-gros"[246].

1900: „Duminecă, în postul Crăciunului, dl învățător director Ioan Bratu a ținut o prelegere despre „cultura pomilor", arătând, prin exemple învederate, venitul ce se poate dobândi, fără multă osteneală, din acest ram al economiei şi arătând metodele altoirii, îngrijirea pomilor

[245] *Gazeta Transilvaniei*, Anul LVIII, nr. 246, Braşov 1895, pp. 4, 5
[246] Haşeganu, Ilie, *Mărginenii / în viaţa economică a Transilvaniei şi a vechiului Regat*, Braşov, 1941, pp. 137, 138

şi bolile acelora, descoperind apoi soiurile cele mai de preferat, aducând, prin acesta prelegere, bine şi cu succes predată, un bun serviciu poporului. / Nu de mai puţin interes a fost prelegerea a doua, predată de dl învățător George P. Păcurariu, despre „lăpădarea proceselor. Domnia sa, împărțindu-şi prelegerea în trei părți mai de căpetenie, a vorbit, într-un stil bine înțeles de poporul din **Tilişca**, despre procesele bagatele, criminale şi de moştenire... / Bine întocmită a fost şi cu mult interes ascultată prelegerea din dumineca a treia, prezentată, în cuvinte alese pentru popor, din partea dlui preot Petru Juga junior, „despre reuniuni”... Însufleţirea pentru acestă prelegere și-a şi dat o parte din fructele sale, înfiinţându-se, la câteva zile, „**Reuniunea femeilor române din Tilişca**”, ale cărei statute s-au și trimis deja spre aprobare, la locul competent... / În mod lăudabil s-a achitat de angajamentul său şi dl învățător Terentie Popovici, prin prelegerea sa, bine aleasă, pentru popor, „despre educațiunea morală a copiilor în familie”... / În a cincea şi ultima duminecă, am fost martorii cuvintelor dulci și plăcute, în cari ni s-a prezentat prelegerea dlui preot Ioan Josof „despre lux”. Domnia sa, prin această temă, a combătut luxul în vestminte, care îndeosebi e o însușire nu prea de laudă a femeilor noastre din aşa-numita „mărginime”. A arătat cum blestematul de lux răpește din punga oamenilor noştri o mulțime de bani, câștigaţi cu munca silnică a mâinilor”[247].

[247] *Gazeta Transilvaniei*, Anul LXIII, nr. 288, Brașov 1900, p. 4

1904, Diaconovich: „**Tilişca** (germ. Telischen), comună rurală în Transilvania, comitatul Sibiu, cu 2.011 locuitori români agricultori”[248].

1907: „Între ctitorii bisericii din **Sângătin** se întâlnesc, printre localnici, şi mai mulți străini din **Sălişte**, **Săcel**, **Tilişca**, **Apold**”[249].

[248] Diaconovich, Dr. C., *Enciclopedia Română*, Tom III, Sibiu 1904, p. 1096

[249] *Lupta*, Anul I, nr. 199, Budapesta 1907, p. 5

TIMIŞOARA

(județul Timiș)

1315-1317: „Carol Robert petrece lung timp în **Timişoara**, până la consolidarea stărilor în regatul ungar. Sub dânsul, se introduce cultură şi bunăstare în provincia Banatului, a cărei populațiune rărită sporeşte. / În orașul Timişoara petrece regele Carol Robert doi ani, cu familia regală. / Soţia a doua a regelui Carol Robert, cu numele Maria, fiica lui Casimir, ducele Poloniei, moare la 15 decembrie 1317, în Timişoara. / Sub acest rege, a fost întărită cetatea **Lipovei**, lângă care s-a înființat claustrul Minoriţilor, în onoarea Sf. Ludovic, episcopului din Tolosa, consângeanul regelui”[250].

1318: „Ín anul 1318, prin literile (scrisorile – n. n.) regale, datate din Timișoara, la stăruința clerului catolic, se convoacă dieta țării la Rákos”[251].

1323, februarie 26: „Este amintit George, fiul lui Paul, vicecastelan al cetății **Timişoara**. În acelaşi timp, magistrul Dionisie, marele stolnic, este şi castelan de Mehadia. În martie, el deţine, concomitent, şi funcția de castelan de **Jdioara**, iar fratele său, Nicolae, pe cea de cas-

[250] Popovici, George, *Istoria românilor bănățeni*, Lugoj 1904, pp. 162, 163

[251] Popovici, George, *Istoria românilor bănățeni*, Lugoj 1904, p. 163

telan de **Hosnus**"[252].

1330: „Din Timişoara porni Carol Robert, la anul 1330, precum se crede – din motive politice şi religionare, îndemnat de Toma Farcaș, voievodul Transilvaniei, contra lui Alexandru Basarab, voievodul din Muntenia, cu oaste numeroasă. Nesățioasa lui ambiţie suferi aici cumplită umilire. Carol Robert, înaintând, în septembrie, spre Severin, ocupă fără luptă această cetate, și așează ban pe Dionisie Széchy, fu rugat, prin trimișii voievodului muntean, să iasă cu oastea din țară, căci nu l-a supărat cu nimica. El se deobligă la restituirea cheltuielilor de război, promițându-i supunere și tribut anual, şi sfătuieşte pe rege a nu apuca prin locuri necunoscute, căci i se poate întâmpla vreo nenorocire. / Carol răspunse fudul îndărăt. Rugămintea nu fu ascultată, românii se retrag, apoi, în desimea codrilor şi în văile prăpăstioase ale Carpaţilor. / Oastea ungară, urmărindu-i, cade în cursă și, după un măcel care a durat patru zile, falnica oaste maghiară fu total nimicită. Împreună cu alți nobili viteji, căzură în această luptă si numeroși preoți catolici, în frunte cu trei prelati, adevărații instigatori ai acestui nefericit război, veniţi să convertească pe români la catolicism"[253].

1351, august 2, Timişoara: „Noi, magistrul Pavel, fiul lui Dominie de **Folt** (**Folth**, judeţul Hunedoara), vicecomite de Timiș, și juzii nobililor din acel loc, dăm de știre că, venind însuși înaintea noastră magistrul Moise, fiul lui Laurențiu de **Ozlar** (lângă Şipet, judeţul Timiş), s-a plâns după cum urmează: că oaspeții din **Mera** (lângă

[252] Haţegan, Ioan; Boldea, Ligia; Ţeicu, Dumitru, *Cronologia Banatului / Banatul între 934-1662*, Timişoara 2006, p. 66
[253] Popovici, George, *Istoria românilor bănățeni*, Lugoj 1904, pp. 162, 163

Șipet, județul Timiș) au arat, spre paguba lui, jumătatea unui semn de hotar al sus-zisei sale moșii Ozlar, acolo unde fuseseră două movile de hotar și acolo unde fuseseră ridicate trei semne de hotar ale aceleiași moșii a sa, au arat două din acestea, cerându-ne să-i dăm omul nostru care să vadă sus-zisele semne de hotar arate. Iar noi am hotărât să trimitem spre împlinirea celor de mai sus pe omul nostru, Iacob, fiul lui Petru zis Wadun de **Peturlaka** (lângă Partoș, județul Timiș). În cele din urmă, înapoindu-se la noi acel om al nostru, ne-a spus că a văzut că, acolo unde fuseseră două semne de hotar, este jumătate dintr-unul și unde fuseseră trei semne de hotar au fost arate două din ele și că a aflat acest adevăr de la toți oamenii de la care se socotea că se cuvine să afle, precum că pomeniții oaspeți din Mera au arat zisele semne de hotar. / Dat la Timișoara, în marțea de după octavele sărbătorii fericitului apostol Iacob, în anul Domnului o mie trei sute cinci zeci și unu"[254].

1368, martie 1: „Regele îi anunță pe castelanii de **Timişoara**, **Jdioara**, **Caransebeş**, **Mehadia** şi **Orşova** că noul deținător al acestor cetăți este Benedict Himfy, banul Bulgariei"[255].

1387: „Frații Losonczy, în calitatea de bani şi comiți, erau stăpânii, în numele regelui, asupra cetăților **Timişoara**, Bečej, Vârşeț, **Jdioara**, **Sebeş**, **Mehadia**, **Orşova**. Acesta este semnul care certifică victoria finală a

[254] AŞSP, *Documenta Romaniae Historica / C. Transilvania* (1351-1355), Vol. X, Bucureşti 1977, doc. 52, pp. 47, 48
[255] Haţegan, Ioan; Boldea, Ligia; Ţeicu, Dumitru, *Cronologia Banatului / Banatul între 934-1662*, Timişoara 2006, p. 114

partidei nobiliare din jurul noului rege Sigismund de Luxemburg"[256].

1408: „În acest an, Filippo Scolari este numit şi ban de Severin; el era comite în opt comitate şi avea în custodie circa 20 cetăți regale, între care **Timişoara**, **Şiria**, **Şoimoş**, Szeged, **Jdioara**, Kovin, Horim"[257].

1415: „**Criştiorul** (Kristyór, azi **Crişcior**, judeţul Hunedoara), de lângă **Brad** (judeţul Hunedoara), e pomenit ca loc de reşedinţă a unui voievod român, ale cărui drepturi se întindeau peste tot Zărandul și care se bucura, în exercitarea funcţiunilor lui, de o însemnată autonomie, neavând nici un fel de legături cu fişpanul comitatului, ci fiind supus direct comitelui din **Timişoara**"[258].

1443: „Ioan Corvin deveni groaza osmanilor. Veșnic ocupat în luptele contra turcilor, multe daune le cauzează acestora. În anul 1443, ocupă Sofia, străbătând Bulgaria ca învingător. Orașul **Timişoara** era punctul de concentrare al oştilor sale și locul de iernatic al trupelor. Aici îşi strămută locuința din Cluj şi familia sa. El începe, în acel an, **a zidi cetatea Timişorii**, când i s-a născut, la 27 martie 1443, şi fiul său Mathia, regele de apoi"[259].

1476: Sultanul „Muhammad era încă în tăbăra din Moldova, când frații Mikhaloghli, Ali și Szkender, au trecut Dunărea, la Szendrö, și au năvălit în **Timişoara**. Comandanții orașului, Albert Nagy și Ambrus, s-au unit cu

---

[256] Haţegan, Ioan; Boldea, Ligia; Ţeicu, Dumitru, *Cronologia Banatului / Banatul între 934-1662*, Timişoara 2006, p. 140
[257] Haţegan, Ioan; Boldea, Ligia; Ţeicu, Dumitru, *Cronologia Banatului / Banatul între 934-1662*, Timişoara 2006, p. 173
[258] Manciulea, Şt., *Aşezările româneşti din Ungaria şi Transilvania, în secolele XIV-XV*, Blaj 1941, p. 100
[259]Popovici, George, *Istoria românilor bănățeni*, Lugoj 1904, p. 179

Nándorfehérvár și cu câțiva domni din zonă, printre care Gregorievics Vuk, care pretindea a fi despotul sârb, iar cei trei Dóczy, Péter, Imre și László, au atacat tâlharii, inclusiv la Pozazin, unde Mihály Szilágyi și Gergely Lábatlan, cu șaisprezece ani înainte, au căzut în mâinile lui Mikhaloghhaks și au fost schingiuiţi până la moarte. Micul Alibeg s-a aruncat într-o navă și a scăpat, iar Szkenderbeg a fost ucis. Moartea nemeritată a lui Szilágyi a fost răzbunată. Foştii asediaţi ai **Timişoarei** au atacat tabăra turcească și au dobândit o pradă bogată; nu era o femeie, nu era nici un copil printre ei, care să nu conducă, înaintea lui, un măgar bine încărcat cu comori din tabăra turcească. Două sute cincizeci de prizonieri și cinci steaguri, semne de „triumf", au fost trimiși la Mátyas, în Buda"[260].

1529, mai, 11, Lipova: „Secretarul regal, către un preot anonim: / După ce toată nobilimea ardeleană s-a supus regelui Ferdinand şi numai saşii au rămas protivnici, Domnii ţărilor române vor intra în Ardeal, pentru a-i supune. Aceste lucruri s-au aflat de la solul moldovean, care a sosit, zilele trecute, acolo, la **Lipova**, în drum spre curtea regală. Ţara de jos e toată de partea regelui, afară de **Timişoara**, dar, peste puţin, se va supune şi ea, din cauza lipsei de ale mâncării"[261].

1551, Evlia Celebi: „Gazi Hasan paşa, mergând în Iemen şi în Abisinia, a ajuns apoi valiu (guvernator, conducătorul militar al unui vilaiet) la **Timişoara**. / Ulama

[260] Szalay, László, *Magyarország története* (Istoria Ungariei), Lipcse 1853, pp. 278, 279

[261] Veress, Andrei, *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei şi Ţării Româneşti*, vol. I, 1527-1572, Bucureşti 1929, doc. 7, p. 6

paşa... Dându-i-se în dar sangeacul (steag, drapel; are şi sensul de subdiviziune a unei provincii numite vilaiet) **Lipova**, a îndurat, acolo, patruzeci de zile de asediu; şi tocmai când ieşea din cetate, predând-o, de nevoie, în mâinile ghiaurilor, cu iertare (aman), a fost făcut martir de către ghiauri, pentru că s-a luptat cu ei timp de patruzeci de zile. Este înmormântat la **Lipova**… Hassul (Hass, domeniu viziral sau imperial, cu un venit anual de peste 100.000 de aspri) **Timişoarei** este de 806.790 (opt sute şase mii şapte sute nouăzeci) de aspri 34 venit"[262].

„Eialetul **Timişoarei**. Cuprinde şase sangeacuri. Are un defterdar (similar logofătului) de vistierie, un intendent al condicilor, un defterdar de timar (cel care se îngrijeşte de problemele financiare ale feudelor, denumite timar), un defterdar pentru avuţia padişahului, un chehaia de ceauşi şi un intendent de ceauşi, precum şi douăzeci şi două de agale (căpetenii de oaste) cu tuiuri, pentru paza cetăţii, dizdar (comandant al cetăţii), ceribaşi (căpetenii ale unui corp de oaste) şi alaibei (şeful unui alai, adică regiment). Fiind cucerită pe vremea domniei sultanului Mehmed han al IV-lea (1648-1687, în 1658, de către Köprülü Mehmed paşa, **cetatea Ineu** a devenit, acum, reşedinţă de sangeac pentru paşa de Timişoara. Celelalte sangeacuri sunt: 1648-1687, **Lipova**, **Cenad**, Gyula (în Ungaria), **Moldova** (Morova, Moldova Veche, judeţul Caraş-Severin), **Caransebeş**, cucerit de curând, **Lugoj**, cucerit de curând, sangeacul **Făget** şi sangeacul **Arad** şi sangeacul **Becicherec** (Becicherecul Mic, judeţul Timiş). Mai târziu, oraşul a devenit vacuf-ul (fundaţie religioasă,

[262] AŞSP, *Călători străini despre Ţările Române*, VI, Bucureşti 1976, pp. 327, 328

care nu avea voie să-şi înstrăineze bunurile) lui Sokollu Mehmed paşa, însă sangeacul este vacuf"[263].

1552, iunie 24: „Kasâm, beiul de **Becicherec**, ajunge, cu 1.500 călăreți, în fata **Timişoarei**. Îi ies în față 400 de călăreţi, cu Alfonso Perez şi Nicolae voievodul, şi 100 pedestraşi spanioli; în luptă, sunt uciși 20 otomani. Losonczy plecase, cu câteva ore înainte, la **Lipova** spre a cere ajutor. Este găsit rapid de un emisar, trimis din cetate, şi se întoarce, prin pădurea de la Giarmata, închizându-se în cetate"[264].

1553, februarie 7: „Omul trimis de Petrovici, la beilerbeiul de **Timişoara**, s-a întors cu acordul reîntoarcerii lui Zápolya şi cu promisiunea că va primi cetăţile **Becej**, **Becicherec**, **Timişoara**, **Lipova** şi **Soimoş** (Fenuvesi L.1995, p. 669)[265]".

1596, ianuarie 5, Cosimo Capponi: „La **Timişoara**, au sosit 8.000 de turci, care vor sili pe alteţa sa Sigismund să ţină, acolo, în jurul lor, mai multe mii de oameni şi eu văd că, din nenorocire, noi nu avem ajutor în bani sau oameni; acum, tot mai mult regretă alteţa sa plecarea ilustrului domn Silvio, şi l-am văzut, mai bine de două ori, lăcrimând, când vorbea de aceasta cu anine, şi e lucru limpede că **acel cancelar Josica** va aduce căderea şi a lui, şi a ţării. Toţi ascultă de el cu ştreangul de gât şi siliţi, şi trebuie că el a făcut vreun mare serviciu alteţei sale, deoarece este atotputernic, şi era **doar un român sărac**, şi azi a dat peste o comoară, şi dacă lucrul merge înainte, îmi pare rău să văd că această ţară merge la pier-

[263] AŞSP, *Călători străini despre Ţările Române*, VI, Bucureşti 1976, p. 329
[264] Haţegan, Ioan, *Vilayetul de Timişoara*, Timişoara 2005, p. 35
[265] Haţegan, Ioan, *Vilayetul de Timişoara*, Timişoara 2005, p. 47

zanie, căci nimeni nu îndrăzneşte să vorbească, din cauza sa; de fapt, el e principele, el e şi duşmanul naţiunii noastre, şi nu s-a lăsat, până nu l-a doborât de tot, până la pământ aproape, pe sărmanul domn Genga, lucru care nu-mi place"[266].

1597, octombrie 20: „Din tabăra de la **Timişoara**, cancelarul Ştefan Iosica scrie că „Numitul cancelar a fost trimis la **Becicherec**, cu 2.000 călăreţi şi toţi atâţia pedestraşi, şi cu două tunuri mari, pentru a cuceri cetatea. De asemenea, au fost trimişi peste Tisa şi 400 de haiduci, s-au aşezat mai jos de **Cenad** şi au năvălit asupra castelului Martona, unde au găsit doi bei, pe care i-au luat, pe unul din ei l-au ucis, pe celălalt l-au interogat: şi întrucât castelul sus amintit era, cum am mai spus, dincolo de Tisa, s-au întors în tabără cu celălalt bei şi cu o pradă bogată" (Mihai Viteazu, IV, 1986, p. 79)"[267].

1685, aprilie 26: Antide Dunod, generalului imperial Schultz: „Am sosit, cu mare promptitudine, la **Satu Mare**, împreună cu trimisul prea înălțatului principe al Transilvaniei, ca să încerc să-i fac cunoscute, mai pe larg și amănunţit, intenţiunile împăratului şi să-i dezvălui dispoziţiile turcilor, tătarilor şi ale acestor regiuni, şi să-i arăt cele ce trebuie făcute pentru acea ocrotire şi înaintare… Aşadar, să-şi adune îndată trupe, măcar și până la 9.000, atât călărime, cât şi pedestrime, cu câte tunuri va putea. Din **Satu Mare** să scoată pe ungurii ce sunt acolo și să-i ia cu sine, împreună cu domnul Csáki, căruia să-i dea comanda acestor unguri, și să coboare, cât mai iute, la oraşul Debreţin, de la care va avea aprovizionarea necesară,

[266] AŞSP, *Călători străini despre Ţările Române*, III, Bucureşti 1971, p. 512
[267] Haţegan, Ioan, *Vilayetul de Timişoara*, Timişoara 2005, p. 125

ca şi de la transilvani, la vremea sa, apoi să meargă la cetatea **Timişoara** şi să o împresoare, şi să nu lase să se introducă ceva în cetate, până la venirea forţelor mai mari, destinate asediului său, ocupând, totuşi, în prealabil, castelul de la **Lipova**.

Din **Satu Mare**, să trimită doi ofiţeri de credinţă neîndoioasă la preamăritul domn Teleki, generalul suprem al Transilvaniei, care să meargă, de-a dreptul, la **Şimlău** (Somlio), la domnul Francisc Bialis, căpitanul acestui loc, care le va da o escortă, până la sus-zisul domn Teleki, dintre care unul să meargă, apoi, la principele Ţării Românești, și să vestească atât sus-zisului domn Teleki, cât și zisului principe, sosirea excelenţei voastre şi să afle, şi de la unul, și de la celălalt, informaţiile necesare și drumul pe care să-l urmeze excelența voastră, care va aștepta înapoierea lor în părţile timişorene, de unde nu va pleca, până nu se va organiza asediul, afară de cazul în care ar fi chemată excelenţa voastră fie de către principele Transilvaniei, fie de al Ţării Româneşti, pentru apărarea lor şi împotrivirea ce ar fi de opus tătarilor, de va fi necesară, despre care, totuşi, sus zișii principi cred că nu va fi nici o primejdie”[268].

1688, Osman aga din Timişoara: „În sfârşit, în anul 1687, când fericitul Kogja Djafer paşa era comandantul cetății **Timișoara**, au venit, de la Înalta Poartă, la începutul lunii Sa’ban 1099 (21-22 iunie 1688) soldele pentru ienicerii din garnizoana cetății **Arad**, pentru cuirasierii şi pentru tunarii sultanului (Suleiman al II-lea, 1687-1691), care trebuiau să fie aduse, de la **Timişoara**, la **Arad**. Dar cum noi eram înconjurați, de jur-împrejur,

[268] AŞSP, *Călători străini despre Ţările Române*, VIII, Bucureşti 1983, pp. 37, 38

de ținuturi dușmane și astfel drumurile erau nesigure, fericitul paşă a detaşat unitatea mea, adică escadronul întâi, și mi-a dat ordin să însoțesc, cu oamenii mei, banii până la **Lipova**. Potrivit ordinului, am pornit așadar călare, cu steagul meu şi cu oamenii mei, spre câmpia de la Baba Huseyin (câmpie lângă Timişoara) şi, cu un ceas înainte de înserare, când îmi aliniam cei optzeci de oameni ai mei, a venit înălțimea sa Dja'fer pașa în persoană și ne-a inspectat; apoi mi-a predat banii şi ne-a pornit la drum, urându-mi noroc.

Aşadar, am pornit călări și, întrucât distanța, de la **Timişoara**, până în cetatea **Lipovei**, este de zece ceasuri de drum, mi-am lăsat caii să se uşureze doar de două sau de trei ori, dar încolo nu am descălecat de loc. De dimineaţă, am sosit la **poarta cetății Lipova**, numită Poarta Timișoarei, şi am predat banii, pentru a fi păstraţi în cetate. Noi am fost încartiruiţi în casele agalei şi timarioților din Lipova şi am găsit o primire ospitalieră.

Acum, **Lipova este vestită** pentru viile ei şi atunci era tocmai vremea cireșelor. Erau acolo, din belşug, cele mai minunate şi gustoase cireşe; ocaua costa atunci doar o akce (monedă otomană de argint, care valora, inițial, 1/50 guruș sau piastru), dar nimeni nu se sinchisea și în piață se găseau grămezi de cireşe. Aşadar, am hotărât cu toţii să mai rămânem aici şi să ne săturăm de cireși.

În ziua aceea, cu puţin timp înainte de lăsatul serii, când eram cu toții mulţumiţi în cvartirurile noastre, au venit husari maghiari din Transilvania, de-a lungul Mureșului, către cetate; au slobozit câteva focuri de pușcă și s-au împrăștiat. / În cetatea interioară, s-a sunat de îndată alarma şi fiecare bărbat din cetate, care avea un cal, a încălecat și a pornit în urmărirea inamicului, într-o goană ne-

bună. În cursul acestei urmăriri, ajungând în dreptul cetății **Şoimuşi** (lângă satul Şoimuş, de pe malul drept al Mureşului), care se afla pe malul celălalt al Mureșului, mai sus de Lipova, pe un munte înalt, ne-au strigat oamenii din această cetate, care făcuseră din reşedinţa lor, aşezată pe o înălțime, o ambuscadă pentru duşmani, să nu mergem mai departe, pentru că inamicul voia să ne întindă o cursă. În urma acestei înștiințări și pentru că se întuneca, nu am mai putut lua nici un prizonier. Ne-am întors în cetatea noastră şi ne-am retras în cvartirurile noastre.

Noi, cei nou veniţi, care eram aici ca oaspeţi, nu bănuiam ce avea să se întâmple, între timp, cu **Lipova**. Dar beiul din Lipova şi autorităţile locale trebuie să fi avut informaţii despre aceasta. Totuşi, ei mu au destăinuit nimic nimănui şi au ţinut totul ascuns, pentru că numărul oamenilor din cetate, în stare de a lupta, nu era îndestulător. Căci, în diferite ciocniri, căzuseră vreo sută şi mai bine de oameni sau fuseseră luaţi în prinsoare, astfel că nu mai rămăseseră acum nici trei sute de oameni cu totul. / În afară de noi, timişorenii, mai sosise la Lipova încă un agă, cu șaptezeci sau optzeci de oameni din cavaleria cetăţii **Ineu**, pentru a duce acolo știutele trimiteri de bani, astfel, adunând la un loc pe localnici şi pe cei veniţi din afară, rezultă o forţă combatantă de cinci sute de oameni.

Dar, în dimineaţa zilei următoare, a răsunat, pe neașteptate, de pe dealul Cioaca Dănțuș, pe care se aflau viile de la Lipova, sunetul trompetelor germane și toată populaţia din cetate a tresărit de spaimă. Fiecare ostaş s-a aruncat pe calul său și a vrut să iasă afară, în câmp deschis, dar porţile cetăţii erau bine zăvorite şi nimeni nu mai putea ieși. / Era generalul Caraffa (Antonio Caraffa, 1646-1693, general feldmareșal imperial, comandant al

oștilor imperiale din Ungaria Superioară), care înainta, cu ostașii săi germani. În iarna trecută, își aşezase, în cvartirurile de iarnă din Transilvania, cele optsprezece regimente germane de infanterie şi de cavalerie, care se aflau sub comanda sa. De acolo, plecase, în primele zile de primăvară, şi mersese, de-a lungul malului Mureşului, până la Lipova, și pusese să i se aducă, pe Mureș, în jos, parcul de artilerie, muniţiile și tunurile.

Aşadar, în timp ce, în zorii acelei zile, la **Lipova**, localnicii înspăimântaţi alergau care încolo, fiecare căutând să afle, de la celălalt, ce se întâmplase, noi, cei din afară, am făcut planul să trecem călare peste Mureș, spre Rodna şi Ineu. Dar când am ajuns la podul de pe Mureș, a trebuit să constatăm că atât de la **Șoimuș**, cât și din defileul Mureşului, înaintau o mie, până la două mii sau chiar mai mulți haiduci şi cătane și închideau drumurile. Prin aceasta, orice drum ne era închis şi acum trebuia să rămânem în cetate, la bine sau la rău.

Am dat foc podului de pe Mureș, pentru că cetatea exterioară nu era apărată dinspre râu, pe când cetățuia propriu-zisă, adică fortificaţiile interioare, erau constituite din palisade şi aveau un perimetru restrâns, înconjurat de un șanț plin cu apă, și erau prevăzute cu trei sau patru bastioane mici, pe care se aflau patru, până la cinci tunuri. Dimpotrivă, fortificațiile exterioare erau formate dintr-o construcţie vastă, alcătuită dintr-un şir de ziduri, cu câteva tunuri și curtine. Incinta aceasta, înăuntrul căreia se aflau o mie sau două mii de case, era deschisă spre Mureș; zidurile mergeau, de jur-împrejur, de la Mureș, înapoi, până la acest râu.

Așadar, după cum am anunţat, generalul Caraffa, împreună cu ostaşii lui, au înconjurat cetatea, din toate

părţile, şi a început asediul, fără să se slobozească nici o singură lovitură de tun și nici un foc de puşcă, în timp ce, din cetatea interioară, se trăgea neîncetat din tunuri şi din puști, până seara. Mai multe trupe de apărare au pornit în marș, s-au furişat prin locurile cu grădini, către avanposturile germane, și au deschis focul asupra acestora. Aşa a trecut ziua. / Dar, în cursul zilei acesteia şi în noaptea următoare, generalul a adus, din tabăra germană, nouă piese de artilerie grea și patru mortiere şi a pus să le aşeze la cinci sute de paşi de zidul cetăţii exterioare. Cu aceste nouă tunuri și cu mortierele au început germanii să bombardeze cetatea, a doua zi, când se crăpa de ziuă; și, până în vremea rugăciunii de după amiază, făcuseră o breșă suficient de mare în zidurile cetății exterioare. Sub paza mai multor steguleţe de ostași, breșa aceasta a fost umplută, din interior, cu pământ, perne și saltele, dar cu toate acestea a fost doborâtă în curând de o nouă: salvă de tun. Așa s-a desfășurat bătălia, cu diferite alternative, și, după rugăciunea de după amiază, a urmat un asalt din exterior. Pe când trupele germane ajunseseră la breșă, cei mai mulţi dintre oamenii noştri au alergat în grabă acolo şi au apărat breșa cu focuri de arme şi granate de mină. Dar, prin manevra aceasta, celelalte poziţii au rămas descoperite și s-a primit ştirea că husarii maghiari şi sârbi, şi haiducii se urcaseră, cu scările, lângă Poarta cea Mare şi lângă Poarta Timişoarei, forțaseră porţile şi pătrunseseră mai departe. Aşadar, a trebuit, vrând-nevrând, să renunţăm la lupta pentru breșă și acum voiam să ne retragem în cetatea interioară. Dar, când ne-am apropiat, am văzut că ostașii maghiari şi sârbi ne tăiaseră calea și ocupaseră și ulițele. În aceste împrejurări, nu ne mai rămânea nimic altceva de făcut, decât să ne croim drum prin mijlocul dușmarilor.

Ne-am deschis astfel drum cu armele, spre cetatea interioară, şi am ajuns cu bine acolo, dar am avut mari pierderi în morţi şi răniți.

În ziua următoare, s-a luptat cu avânt, până seara, și germanii au ocupat cetatea exterioară. În timpul acesta, s-au aprins pretutindeni incendii, provocate, în parte, de otomani şi de ostașii din afară, și întregul oraş a ars, toată ziua și toată noaptea. Întrucât cetatea și orașul erau despărțite unul de altul numai printr-un șanț, turnul porții şi mai multe case din cetatea interioară au luat foc; şi astfel s-a întins incendiul, care se ridica în vâlvătăi. Având în vedere îngustimea cetăţii şi a ulițelor, care erau înțesate numai cu vite, cai şi oameni, ne temeam să nu pierim în flăcări. S-au trimis oameni, pentru a stinge turnul, care ardea și casele. Dar aceştia, fiind cățărați pe minarete şi în podurile caselor, erau o ţintă bună pentru puștile infanteriștilor germani din afară şi au fost împuşcaţi, unul după altul, astfel că noi ne-am găsit la mare ananghie.

De altfel, de partea cealaltă a șanțului, în apropierea cetăţii, se afla un caravanserai de piatră, al cărui etaj superior arsese, astfel că nu mai rămăseseră în picioare decât cele patru ziduri. Acolo şi-au adus germanii mortierele şi au început să arunce înăuntru granate, în timp ce, trăgând de pe acoperișurile caselor, peste șanț, ne împroşcau mereu cu un puternic foc de infanterie. Au pierit, astfel, timp de trei zile și trei nopţi, un mare număr de oameni şi de vite. Mie mi s-a încredințat un bastion, şi anume poziţia de luptă cea mai înverșunată din cetate. Acolo încărcam singur tunurile şi le slobozeam sau trebuia să mă arunc singur în luptă, cu puşca în mână.

Autorităţile locale de la **Lipova** au văzut, atunci, ele însile cum stăteau lucrurile şi, în cele din urmă, s-au

sfătuit asupra predării cetăţii. Ea a fost încuviinţată şi s-a ridicat, pe crenelurile cetăţii, steagul alb al capitulării. Când cei de afară l-au văzut și au anunțat pe ofițeri, lupta a încetat și germanii au trimis un parlamentar. La întrebarea acestuia, ce voiam noi, i s-a răspuns din cetate: „Noi vrem să predăm cetatea. Prezentaţi-ne ostateci potriviți şi noi, de asemenea, vă vom trimite oameni pentru a negocia capitularea”.

După aceea, au fost detaşaţi doi ofițeri germani, doi căpitani, şi trimişi în cetate. La sosirea lor, au fost trimise afară din cetate două agale din Lipova, cărora begul de Lipova le-a dat, ca dar pentru generalul Caraffa, un cal negru din grajdul său particular, împodobit cu o şea şi cu un hamaşament de argint…

În urma condiţiilor capitulării, a început retragerea, fără arme, a bărbaților şi femeilor din cetate, pe care am privit-o din bastionul meu. Ostașii germani se aşezaseră pe două rânduri, din tabăra lor, până la cetate, astfel că ei au format, între lagăr şi cetate ca o uliţă, pe un parcurs de mai bine de un sfert de ceas. Au fost lăsaţi să iasă din cetate bărbaţii cu soțiile şi copiii lor, câte patru sau cinci, în unele cazuri şi mai mulți sau mai puțini, şi, la poartă, li s-au luat armele pe care le aveau cu ei.

Pe când mergeau mai departe, fără arme, au fost împinși la o parte, cu brutalitate, de către ostaşii care stăteau de-a lungul drumului, ici şi colo, izolaţi sau câte doi, indiferent dacă era bărbat, femeie sau copil, şi jefuiţi pe loc. Dacă vreunul se împotrivea sau se apăra, ei îl omorau şi furau tot ce găseau la el. Astfel de exemple au fost curând imitate de ceilalți germani şi, astfel, aceştia au ucis, afară, pe drumul care ducea spre lagăr, mulţi bărbaţi şi femei, şi i-au jefuit. Unii chiar le spintecau trupurile şi

le cercetau, dacă nu ar fi înghițit bani. Trupurile goale rămâneau zăcând pe drum.

Ofițerii germani voiau, ce-i drept, să împiedice aceste cruzimi, dar nu şi-au putut impune autoritatea. După cum am văzut eu însumi, generalii au împuşcat, de sus, de pe cai, chiar bărbați care jefuiseră şi uciseseră un musulman. Totuşi, ceilalți nu se sinchiseau de aceasta şi au jefuit mai departe pe turci. / Când, în cele din urmă, am plecat şi eu, împreună cu begul, cu kadiul şi cu notabilii din Lipova, şaizeci de oameni, cu totul, am fost păziţi şi conduşi de generali şi de ofiţeri, care mergeau călări înaintea noastră şi în spatele nostru. Totuşi, ostașii trăgeau de haine, la dreapta și la stânga, pe unii dintre ai noştri şi voiau să-i reţină.

Când am ajuns la cortul generalului Caraffa, nu mai era nimeni acolo, în afară de noi, astfel că nu știam nimic de ceea ce s-a putut întâmpla cu cei care veniseră înaintea noastră. În ziua aceasta, ca şi în noaptea următoare, am fost înconjurați şi păziți de ostași. Apoi, în dimineaţa următoare, a venit un general, care ne-a numărat, cu de-amănuntul, şi, după aceea, ne-a trimis mai departe, câte doi, trei sau chiar cinci oameni împreună, cu câțiva ostași. Generalii şi coloneii, ca și ceilalți ofiţeri, până la locotenent, au fost luaţi toţi în prinsoare. Generalul Caraffa n-a lăsat liber nici un singur musulman, care fusese în cetatea Lipova: ofiţeri bogaţi sau săraci, tineri, tinere şi alte femei. A lăsat numai vreo sută de oameni săraci, bărbați bătrâni şi femei, care au fost încărcați în căruțe şi trimiși la **Timişoara**.

Împreună cu un musulman din **Ineu**, am fost predat unui german şi trimis ofiţerilor din regimentul de infanterie al generalului principe Ludovic. În cortul în care

am fost aduși, am văzut doi ofițeri, amândoi cu gradul de locotenent. Discutau unul cu celălalt care din ei să capete pe unul din noi, dar nu se puteau înțelege. În cele din urmă, şi-au scos zarurile şi ne-au tras la sorți. / Întrucât, prin capitulare, se acordaseră cetăţii Lipova condiţii atât de înjositoare, în desperarea sa, fiecare musulman a strâns, în grabă, atâtea lucruri câte putea duce cu sine, iar restul a rămas în cetate. Totul se petrecuse într-o zăpăceală cumplită; nimănui nu-i păsa de avutul lui şi de proviziile lui, ci fiecare se străduia numai să-şi scape viața. Toti au luat-o la fugă şi şi-au lăsat în urmă odăile şi lăzile deschise. Într-adevăr, am văzut cu proprii mei ochi cum cele mai grozave obiecte de preţ, ca să nu mai vorbim de alte lucruri, zăceau din belşug, risipite şi nebăgate în seamă, iar lăzile descuiate. Desigur, câţiva oameni, în speranţa de a putea păstra totul, împachetaseră o mulţime de lucruri şi le duceau în spate.

Și tovarășul meu de acum, un om de rând din cavaleria cetăţii **Ineu**, în iluzia deșartă de a putea ridica de aici o pradă ușoară, a luat cu el o mulțime de lucruri și le-a scos afară din cetate. Dar stăpânul său de acum şi-a însuşit de îndată tot ce acesta avea asupra sa; şi, pentru a vedea dacă nu mai avea încă ceva la el, l-a pus să se dezbrace şi i-a scotocit toate hainele”[269].

1696, Luigi Ferdinando Marsigli: „Hotărându-se **asedierea Timişoarei**, sub comandamentul electorului de Saxa, s-a socotit necesar să se stabilească comunicația cea mai scurtă cu putință, între Petrovaradin (oraș pe Dunăre, în Serbia) şi Timişoara şi Titel, la vărsarea Tisei în Dunăre. Împotriva părerii unanime, aceasta s-a înfăptuit cu cea

[269] AŞSP, *Călători străini despre Ţările Române*, VIII, București 1983, pp. 67-72

mai mare tehnică şi cu muncă multă, între atâtea ape curgătoare, după cum se arată în planuri, atât în ce priveşte construcţia podului, cât şi varietatea lucrărilor de fortificaţie, ridicate pentru a-l apăra. / Am fost numit comandant al acestui pod, pentru a păzi trecerea, cu un corp de trei mii de infanterişti şi opt sute de călăreţi; întrucât sultanul se arătase cu întreaga sa armată, spre **Becicherecul Mare** şi că flota turcilor, ce pătrunsese pe Tisa, aducea vaselor noastre pagubele pe care le prevăzusem și le arătasem în consiliu, deşi se afla acolo generalul Guido Stahremberg, cu un efectiv bun, de peste e mie de oameni, pentru a acoperi confluența Tisei cu Dunărea și a mă ajuta la Valjova, dacă sultanul ar fi încercat să ne înlăture, cu toate forţele sale, de pe podul atât de necesar de pe Tisa.

A început, totuşi, **asediul Timişoarei**; dar sultanul, înaintând, între râul Bega şi Timiş, electorul de Saxa a trebuit să ridice asediul, greu şi din cauza transportului îndelungat cu alimente, socotind că ar fi mai bine să meargă în întâmpinarea puternicului inamic. Dar aceasta a provocat o acţiune militară defavorabilă creştinilor, a cărei cauză a fost atribuită poziţiei favorabile, ocupate de turci, sau măsurilor proaste, cu privire la ordinea de bătaie a creştinilor, sau neorânduielii în care aceştia au atacat pe acei turci. Acolo a fost rănit mareșalul Heissler, având un picior rupt de o lovitură de muschetă. Fiind dus, de acolo, până la Seghedin, prin câmpie, în plină arşiţă, fără să se fi luat nici o măsură de precautie, rana s-a gangrenat. Şi eu, fiind chemat acolo, de la postul meu, spre a deschide o nouă trecere pe Bega, pentru trupele care veneau din Brandenburg, am găsit pe generalul Heissler într-o stare nenorocită. După ce i s-a tăiat piciorul, generalul a murit.

Trupele din Brandenburg, care se pregăteau să treacă râul Bega, aduceau un ajutor însemnat armatei imperiale, ca şi mine, cu efectivul meu de la Valjievo, pe care l-am trecut cu bărcile. Căci podul acela a fost aruncat pe Bega şi înzestrat cu mai multe tunuri de campanie. / Ieşind din bălți sau din mlaștini pe o câmpie întinsă, mi-am rânduit bine trupele în ordine de bătaie, pentru a ţine piept cavaleriei ușoare turce și tătare, care venea să mă atace; nu m-a putut împiedeca să fac joncţiunea cu grosul armatei, de care se temeau. Dar cunoaşterea ţinutului şi a terenului dintre mlaştini mi-a asigurat succesul, care ar fi avut un răsunet mai mare, în fața lumii, dacă nu l-ar fi supărat pe mareşalul Caprara din cauza dușmăniei ce nutrea faţă de mine.

Aceste marșuri şi contramarșuri, de la Tisa şi de la Dunăre, până la **Timişoara** şi prin tot ţinutul care ţinea de cetatea aceasta, a dat prilej întregii armate să mărturisească, căci Marsigli sfătuise să se execute, în campania precedentă, acest marş, care ar fi putut salva **Lipova**, pe Veterani, **Caransebeșul** și ar fi dus la victorie. / Electorul de Saxa își mușca mâinile, văzând că nu voiau să-mi execute planul, nici să se folosească de dispoziţiile pe care le luasem pentru el. Și, ajungând la Viena, a spus împăratului: „Dacă s-ar fi luat în seamă, în campania precedentă, cele propuse de Marsigli, treburile maiestăţii voastre și faima mea s-ar fi aflat într-o stare mai bună; nici bietul cavaler nu ar fi suferit atâtea persecuții”[270].

1770, iunie 11, Ignaz von Born: „Banatul **Timişoarei**, fiind un domeniu al Majestății Sale, este cu totul independent de conducerea Ungariei. Capitala şi,

[270] AŞSP, *Călători străini despre Ţările Române*, VIII, Bucureşti 1983, pp. 61, 63

totodată, centrul Banatului este **Timişoara**, un oraş frumos şi puternic, clădit după un plan ordonat, dar din cauza mlaștinilor adânci, care îl înconjoară, frigurile de baltă şi tot felul de friguri inflamatorii bântuie în permanenţă aici şi dau de lucru neîntrerupt medicilor. În acest oraş, se află guvernământul general, administraţia ținutului şi curtea provincială de justiţie, capitlul de Cenad, al cărui episcop este totodată şi comitele perpetuu al acestui comitat, două societăți privilegiate de comerţ, în legătură cu porturile austriece din Italia"[271]. „Locuitorii Banatului sunt sârbi", români şi un sfert (din ei) germani"[272].

1773, mai 10-12, Iosif al II-lea: „În fata **Timişoarei**, s-a început construirea unui drum, mărginit de două şanţuri, întrucât acum s-au apucat, în adevăr, să despartă terenurile. La Timişoara, am fost întâmpinat de toți demnitarii militari, bisericeşti şi civili; după o scurtă convorbire cu aceşti domni, am dictat şi m-am culcat.

Audienţe. Întâi generalul comandant, contele Mitrovsky, care mi-a înfăţişat, în chipul cel mai temeinic, situaţia mizerabilă de aprovizionare a trupelor locale, datorită scumpetei: carnea costă, în realitate, 4 creiţari, legume nu se găsesc, vin nu se poate cumpăra, fiind prea scump, iar oamenii, fie ei bătrâni sau tineri, staţionaţi aici, mai ales cei de la posturile cordonului militar, nu pot rezista. Mortalitatea este mare, datorită aerului nesănătos, a soldei mizerabile, în sfârşit, a lipsurilor pe care trebuie să le îndure, chiar pe drum, venind din ţară, încoace, nişte oameni care, după treizeci de ani de serviciu, ar merita o

[271] AR, *Călători străini despre Ţările Române*, X, I, serie nouă, Bucureşti 1998, p. 92
[272] AR, *Călători străini despre Ţările Române*, X, I, serie nouă, Bucureşti 1998, p. 95

soartă mai bună decât să ducă o viaţă de mizerie, cu solda de 4 creiţari ungureşti, şi să mai fie şi meniţi în parte unei morţi sigure. O mie două sute de oameni au, ce-i drept, un supliment de câte un creiţar, dar ce înseamnă aceasta, faţă de aproape patru mii de oameni, câţi cuprinde regimentul?... / În oraş, se găsesc de toate, dar pe zona de graniţă, este lipsă mare…

12 mai, zi de odihnă, la **Timişoara**. M-am plimbat călare, dis de dimineaţă, prin aşa-zisa „rezervă", însoțit de contele Nostitz şi de principele de Nassau, ca să văd această pădure, precum şi regiunea. Păduricea ar fi destul de frumoasă, dacă ar fi mai bine întreţinută şi dacă s-ar cruța puțin vânatul… / Am stat, după aceea, de vorbă cu episcopul Timişoarei, care e foarte întristat de prigoanele dezlănţuite de mitropolit şi recomandă, cu deosebire, pe abatele de Pestni pentru scaunul episcopal, în nici un caz, însă, pe tânărul propus de mitropolit. După cât cunoaște regiunea, episcopul găseşte impozitele prea mari, el va contribui, însă, în tot chipul, după cum a şi făcut, pentru a le face mai acceptabile ţărănimii… / După aceea, am mai vorbit cu unele persoane. Printre alții, am văzut soldaţi, care au servit treizeci şi patru şi patruzeci şi cinci de ani şi care fuseseră trimişi, împotriva voinţei lor, în Banat, ceea ce mi se pare un procedeu mult prea aspru"[273].

27 mai: „Împăratul Iosif II a sosit, în 27 mai 1773, la **Sibiu** şi a descins la hotelul care, de atunci, poartă firma la „Împăratul Romanilor". / Împăratul a venit pe la **Timișoara**, **Haţeg**, **Hunedoara**, **Deva**, **Orăștie**, **Alba Iulia**, **Zlatna**, și așa a sosit la Sibiu. / Pretutindenea mulțimea, care auzise povestindu-se multe despre bunătatea

[273] AR, *Călători străini despre Ţările Române*, X, I, serie nouă, Bucureşti 1998, pp. 128-133

inimii acestui domnitor, îl aștepta de-a lungul drumului, cu rugări, plângeri și suplice scrise. / Nu mai puțin decât 19.000 de petițiuni au fost predate împăratului Iosif II, cu ocaziunea, acestei prime călătorii a sale prin Ardeal, despre al căror cuprins împăratul se mai informa și din întrebările ce le adresa petenţilor. Pe români îi întreba românește, pentru că învăţase câteva cuvinte românești. / Modul cum căuta împăratul Iosif II să străbată, cu mintea sa cea ageră, în toate durerile poporului de rând, îl putem înţelege din descrierea călătoriei sale prin părțile Mediașului, descriere făcută de protonotarul din **Mediaş**, Mihail Conrad de Heidendorf, care a fost dat împăratului în calitate de comisar-conducător prin acel scaun (district), cu misiunea să-i esplice toate și să-l informeze despre toate”[274].

1782, Johann Lehmann: „Înainte de a ajunge la **Timişoara**, mergi, timp de o jumătate de ceas, prin faţa oraşului, pe lângă grădinile prezidenţiale de altădată, acum domeniu orăşenesc, care se găseşte pe dreapta, la şosea. Aş ruga pe călător să coboare şi s-o viziteze. Va vedea o locuință de vară vrednică de un principe şi destul de încăpătoare pentru curtea lui; un parc cu copaci înalți şi plini de putere, pomi pitici frumoşi, pe o întindere mare, o grădină de legume productivă. Manufactura regală de mătase se află în casa aceasta. Clădirea este proprietatea monarhului (Împăratul romano-german şi, totodată, rege al Ungariei, Iosif al II-lea). Venitul acesteia l-a dăruit oraşului. Îndeosebi **oraşul liber Timişoara** are de ce să aducă mulţumiri zilnice pentru îndurarea monarhului. Oraşul a pus această clădire la dispoziția publicului. Pune

[274] Păcăţian, Teodor V, *Cartea de Aur sau Luptele politice-naţionale ale românilor de sub Coroana ungară*, volumul I, Sibiu 1902, p. 74

un birtaş, care, în schimbul unei sume foarte mici, este dator să servească cum se cuvine pe clienţi. În fata acestei clădiri, la oarecare distanță, se află marea şi frumoasa pădure de vânătoare. Aceasta mai este încă administrată de Curte. Oraşul nutreşte speranța să obțină şi această pădure. Mai aproape de oraş, cam la o bătaie de un tun de el, se află marele şi frumosul sat **Mahala (Mehala)**, care ţine de oraş. Nu este treaba mea să descriu oraşul şi cetatea. Dintre multele hanuri, bine orânduite, din oraş, eu aleg hanul „La Trâmbiţă". La Timişoara, se plăteşte 15 creiţari camera, pe zi, iarna 30 de creiţari; administraţia poliţienească din Timișoara este bună pentru siguranța locuitorilor. Comandantul cetăţii din Timişoara, comitetul şi oraşul se străduiesc, de asemenea, pentru conservarea ei. Serviciul de pompieri este foarte bun. Oraşul are, în interiorul cetăţii, 153 de case frumoase şi clădite cu gust. Se crede că populaţia ei ar fi de 2.000 de suflete, fără a mai socoti garnizoana. Din aceste 153 de case, unele aparţin cetății şi sunt sub oblăduirea comandantului cetăţii, altele evreilor şi nu ţin de oraş, ci sunt administrate de Oficiul Curţii. Consiliul municipal al acestui oraş liber se împarte, în mod egal, între membrii germani catolici şi sârbi. Din aceştia constă populaţia. Doar puţini unguri locuiesc aici, în afară de cei care au slujbă la stat şi la comitat. Familii burgheze mai vechi sunt puţine. Însuşi oraşul nu-i mai vechi decât pacea de la Passarowitz. Înainte de aceasta, stătea sub stăpânirea turcească şi era clădit ca vai de om. S-au mai păstrat unele resturi din asemenea case, care arată foarte urât. Sunt dărâmate, una după alta, şi folosite ca material la cetate. Înainte de a ajunge oraşul sub stăpânirea turcească, aparţinea Ungariei. Este sigur că şi pe atunci, în privinţa clădirilor, nu stătea prea grozav. Se

mai păstrează încă un venerabil monument din vremea stăpânirii ungureşti, anume cetatea (pe ungurește, vár), care, împreună cu râul Timiş, ce curge de-a lungul său, i-a dat orașului şi numele. Acest castel, a cărui vechime poate fi urmărită în istoriile Ungariei, dovedește gustul ales al constructorului și este mai presus de toate clădirile din vechime, pe care le-am văzut în Ungaria. Ar putea fi încă şi astăzi locuit, în mod demn, de un principe cu vază, chiar şi acum, după mai multe secole. Sunt unele lucruri care nu îmbătrânesc. Dintre acestea face parte şi acest castel. Artileria îşi are acum sediul său de lucru şi de locuinţe în interiorul castelului. Cel mai de seamă edificiu din oraş este fosta locuinţă a preşedinţiei, acum palatul administrativ al comitatului. În el se tin adunările comitatense şi, de asemenea, lucrează funcţionarii cesaro-crăieşti. Vicecomitele în funcţiune locuieşte o parte din catul întâi, o altă parte e locuită de administratorul provincial regal.

După această clădire, urmează locuinţa fostului general comandant. După mutarea comandamentului general la Petrovaradin, locuieşte în ea generalul brigadier. Dintre cele două primării, cea germană e singura folosită acum; în ea se dau carnavaluri, baluri mascate; primăria sârbească de dinainte a fost desființată, după ce, cu câțiva ani în urmă, consiliul municipal al celor două națiuni s-a contopit; acum se dau reprezentații teatrale în localul său. Corpul de Gardă principal este foarte frumos, în etajul de sus al lui lucrează cartografii militari; casa, de curând mărită, a comandantului cetăţii, Administraţia vamală, Spitalul cetăţenesc „Temelmairische Haus” şi mai multe clădiri de seamă împodobesc acest frumos oraş. Din **1782**, orașul acesta este un oraş liber regal ungur. Nu pot, totuşi, uni în

minte titlul de „oraş liber” cu fortificațiile care-l înconjoară. Evreii îşi au cartierul lor deosebit, pentru locuinţele lor, dar prăvăliile lor sunt în casele oraşului. Două feluri de evrei locuiesc în **Timişoara**, germani şi spanioli, numiţi greşit „evrei turci”. Între oamenii de aici, în zadar ai căuta o elită de oameni distinşi şi plăcuţi. Pe vremuri, oraşul era foarte nesănătos, din cauza mlaştinilor, precum şi a izvoarelor de apă rece şi murdară. După ce vor fi secate mlaştinile şi va fi adusă apa în oraş, se va putea trăi în el fără a suferi de friguri. Locuitorii cu stare se duc, în timpul verii, în noul cartier Josefini (Josephstadt), care ţine de oraş şi se află la o depărtare de o bătaie de tun de cetate. Acolo e plăcut să locuieşti. În fiecare din cetăţile care se află într-un loc ceva mai lăsat, domnesc, vara, frigurile sau alte neajunsuri, care însă nu sunt primejdioase. Aşa precum Timişoara este acum mai întărită, decât cele mai multe cetăţi aşezate la loc jos, tot astfel are şi neajunsuri ceva mai mari, dar neprimejdioase...

În **Timişoara** se trăieşte foarte bine şi ieftin. Oamenii, care suferă de piept sau de alte beteşuguri trupeşti, se simt aici mai bine ca în altă parte. Cea mai scumpă masă la birtul „Trâmbiţaşului” costă 10 creiţari. Oraşul are birje. Instituţiile de învățământ sunt de-a dreptul rele. În afară de şcolile normale, unde pot să înveţe cu folos şi evreii, tinerii nu se bucură de nici o instrucție. Totuşi, sunt aici două mănăstiri franciscane, o catedrală cu capitlu, o parohie orăşenească, cu dependentele sale, şi nici o instituţie de învățământ. Pentru femei, e destul de rău. Tinerii merg la Seghedin sau la **Teresiopol** (azi **Vinga**) din apropiere, unde pot folosi şcolile piariştilor; fetele sunt lăsate să se lumineze singure, pe seama lor sau a mamelor lor, tot aşa de prost instruite. În alte părţi, fran-

ciscanii caută pentru a face, totuşi, ceva mai mult decât să-şi exercite gâtlejul, să se ocupe şi de instruirea tineretului. Învățătura cinstiţilor franciscani este, totuşi, mai bună decât nici una. Minunea convertirii deiştilor boemi, care s-a petrecut în Timişoara, nu este chiar atât de extraordinară, ca să se facă vâlvă în jurul ei. Meritul în aceste chestiuni e foarte mic. Câţi nu s-au convertit la spânzurătoare, în speranța graţierii? Se găsesc aici o mulțime de deținuți militari, ținuți pe bere şi pe mâncare. Arată foarte bine. Către sfârşitul detenţiunii lor, de cele mai multe ori ei se răzvrăteau. Cauza ar putea fi teama de a ieşi din subzistență. Detinuţii comitatului şi ai oraşului par a avea mai multe motive să suspine după libertate. Comitatele, în Ungaria, sunt foarte aspre cu criminalii. Această asprime binefăcătoare mai frânează unele izbucniri ruşinoase. Oraşele sunt zgârcite în pedepse şi în distribuirea hranei. Un deţinut militar primeşte, pe zi, 4 creiţari, o locuinţă curată, albituri şi haine sănătoase, medicamentele necesare, pâine, precum şi recreatia cuvenită odihnei, în zilele de sărbătoare; ceea ce primeşte, fiecare în parte, în dar, îi aparţine lui; ceea ce cade în cutia de colectă aparţine la toţi, împreună, şi se foloseşte pentru mici înlesniri pe de lături. Când un deținut lucrează pentru particulari, jumătate din câștig este al lui şi jumătate merge la casa comună. În fata Porții Transilvaniei, la o bătaie de tun de oraş, se mai află un cartier, numit Fabrica. Se poate să fi avut, altădată, mulţi fabricanți. Acum sunt puţini din aceştia în chip mai deosebit aici. Cartierul Fabrica întrece oraşul, în privința caselor şi al numărului de locuitori, are multe grădini de vară (Fabrik) frumoase şi plăcute, care, vara, oferă un serviciu cuviincios şi ieftin. Toate sunt zilnic foarte căutate. Omul de rând din Timişoara are o vor-

bă: că este necesar să combaţi, prin tot felul de excese, apropierea frigurilor. Mulţi încearcă să lupte prin dietă şi aceasta dă poate mai bune rezultate. Un călător trebuie să respecte obiceiurile oraşelor, în care el este străin. El nu trebuie să se mire de nimic, nici măcar când vede cu ochii că, în Timişoara, mulţi, chiar în paroxismul frigurilor, mănâncă şi beau ca şi când ar fi oamenii cei mai sănătoşi. În Timişoara se citeşte puţin, cu toate că locuiesc aici multi iubitori ai cititului. Cărţile sunt nemaipomenit de scumpe. În Ungaria, în general, costă o bibliotecă mică tot atât cât una de două ori mai mare în imperiu.

Aici, ca şi în toată Ungaria, e lipsă de fabrici şi de suficiente războaie de țesut. Cultura cânepii şi a inului este mult prea nebăgată în seamă. Creşterea viermelui de mătase nu-i prea aduce omului de rând vreun folos. Cultura orezului, care se urmează cu sârguinţă, de câţiva ani, încoace, dă orez destul; dar acesta nu are căutare. În Timişoara, un funt de orez de Banat îl poti cumpăra cu 4 creitari, cel străin costă 10-12 creiţari, totuşi este folosit cel străin. Orezul de Banat trebuie să fiarbă mai mult, nu înfloreşte aşa de frumos la fiert, trebuie curăţat şi spălat de câteva ori în apă caldă, ca să-şi piardă gustul specific, puţin cam amar, de pământ, pe care-l are. Negustorii mărunți de pe la țară îl amestecă cu alte soiuri de orez, acestora le aduce un câştig bun. Acest procedeu este folosit şi în străinătate. În cartierul Fabrica se află castelul de apă, cu pompa instalată de curând, care îndestulează cu apă curată pe locuitorii oraşului.

Nu se poate spune că, în Timişoara, circulă mulţi bani. Dar circulația însăşi se face nespus de repede. Oamenii nu se gândesc, cu îngrijorare, să fie păstrători. Un cap de familie are puţini copii, adeseori nici unul; el în-

suşi îşi alungă gândul morţii prin petreceri. Zgârciţi nu prea se văd în Timişoara. Aici unui om îi merge numele de zgârcit, chiar când nu e de fapt decât prevăzător. Am auzit adeseori despre zgârcenia unui domn foarte bogat. Am dovezi că este foarte mărinimos. Dacă îi luam, uneori, apărarea, cu dovezile mele, se întâmpla ca unii să-i bage vină că nu risipeşte banii, în chip nesocotit. Erudiţia nu-şi are locuinţa ei în Timişoara, dar cu atât mai mult afli aici o minte clară şi sănătoasă şi o bunătate pornită din inimă, cum rar se întâlneşte. Aceasta se datoreşte, poate, amestecului multor stări şi naţiuni.

Timişoara are un medic, S. Gros, pentru a cărui viaţă îndelungată are oraşul motive să se roage lui Dumnezeu.

Intră în atributia Consiliului orăşenesc să ţină străzile curate. Oraşul nu poate face faţă cheltuielilor cerute de aceasta. Dar nu trăiesc oare soldaţi şi orăşeni chiar în acelaşi oraş? Îi priește oare soldatului ceea ce îi strică orăşeanului? Nu ar trebui să fie puşi deținuții militari ca, împreună cu deţinuţii oraşului, să curețe străzile, fără să se ţină seamă că e vorba de teritoriul oraşului sau al cetăţii? Există vreo deosebire în slujba pe care o faci pentru binele omului, măcar că o faci în lanţuri? Este îngăduit oare să scoţi zăpada şi gheața din case, s-o pui grămadă în fata caselor şi s-o laşi acolo până o topeşte, cu încetul, soarele?

Evreii îşi au locuinţele lor deoparte. Se stie că ei păzesc curăţenia, în casele lor; nu trebuia oare să o păzească şi în fata caselor? Lângă cartierul evreiesc se află o piață de peşte, deschisă pe vecie. Vânzarea peştelui viu s-ar putea face totdeauna în oraş. Dar aici stau câte zece, până la douăzeci de care, încărcate cu peşte prins la Tisa

şi adus la Timişoara, la vânzare. Duhoarea acestui mare număr de care îl ameţeşte pe om, chiar pe gerul cel mai mare; vara, când se mai adaugă și căldura soarelui, cine poate trece pe acolo fără să-l prindă frigurile? Această vânzare, chiar dacă a dobândit un privilegiu, prin vechimea sa, nu trebuie să aibă loc la oarecare depărtare de oraş?

Mai departe! / Cine poate merge, fără să-l ia fiorii, prin piaţa netedă, frumoasă, din dosul catedralei? Dimineţile, până la prânz, şi mai ales în zilele târgurilor săptămânale, care sunt foarte cercetate, ea este plină, de la căruțele care aduc bucate. La aceste târguri săptămânale se aude vorbindu-se în câteva limbi, chiar şi în limba franceză, de care se folosesc adesea coloniştii din Lorena. Gunoiul boilor şi al cailor rămâne pe jos. Dacă, uneori, se apucă unii să facă curățenie, se folosesc aşa de puţine brațe, încât numai ici şi colo mai apare câte o palmă de loc mai curat, în contrast cu restul. Chiar dacă n-ar avea pentru ce să dea atenţie gunoiului ce se iroseşte şi care, în alte părți, se vinde, va trebui totuși îndemnat fiecare țăran ca, în loc să se întoarcă, după vânzarea mărfii cu carul gol, să ducă, în căruța goală, gunoiul făcut de vitele lui, la o distanță hotărâtă, dincolo de fiecare din porţile cetății. Ce poate să coste, când lemnul e aşa de ieftin, să se împrejmuiască nişte locuri cu scânduri? În câţiva ani, ai avea o bucată de pământ, cum doar puţine găseşti în Ungaria.

La primărie se află felinare gata pentru a fi atârnate, câte unul la fiecare casă. La casele înseşi sunt prinse pâlniile de fier, în care să poată fi aşezate felinarele de la primărie. Nimic nu lipseşte pentru a putea lumina frumos oraşului, decât lumina însăşi. Pentru aceasta, oraşul n-are

fondurile necesare. N-ar putea oare oraşul, cu ajutorul comitatului, să reuşească a face ca fiecare stăpân de casă să fie dator să-şi lumineze singur felinarul?

Noul oraş liber observă, cu grijă, o veche făgăduinţă (către Dumnezeu), potrivit căreia, pentru îndepărtarea, pe viitor, a ciumei, orice muzică de dans este interzisă în oraş, duminicile. Dar orice făgăduinţă, chiar şi cea mai tare, lasă o portiţă deschisă. Făgăduinţa priveşte doar oraşul; fosta grădină a prezidenţei, acum domeniu al statului, se află afară din oraş, prin urmare făgăduinţa nu-i obligatorie aici. Nu ştiu dacă această făgăduinţă, de vrei cumva să ţii seamă de ea, priveşte mai mult casele, decât oamenii.

În **Timişoara**, sunt mai multe cafenele plăcute. „Cascina" este cea mai plăcută dintre ele. Locuitorii din Timişoara preţuiesc pe om, de orice credinţă ar fi el.

De la Timişoara, până la Sibiu, sunt 17 staţii de poştă, care nu sunt aşa de mari, ca cele întâlnite în cale până aici. Chiar din Timişoara pornesc două drumuri, care se întâlnesc la Lugoj. Unul este drumul poştei, celălalt e drumul de care. Amândouă sunt în stare destul de proastă. De la Timişoara, până la Lugoj, sunt, pe drumul poştei, 8 mile, pe drumul de care, 6. Drumul poştei trece prin **Cheveraş** (azi **Cheveraşu Mare**, judeţul Timiş) şi **Sinersig** (azi **Sinersek**, comuna Boldur, judeţul Timiş), până la primul sunt 2 poşte, până la cel din urmă, o poştă. De aici, până la Lugoj, iarăşi o poştă. Hanurile, pe drumul acesta, sunt, după cum mi s-a spus, bine îndestulate pentru nevoile călătorilor. Eu le-am încercat. Celălalt drum l-am practicat cu atât mai des. Pe acesta se merge, de la Timişoara, la **Recaş**. Acesta se află la două mile mari de

Timişoara. Între ele se găsesc hanuri proaste şi sate neînsemnate, al căror nume nu-l cunosc”[275].

1787, Johann Baptist Nayss: „**Timişoara** foloseşte orice posibilitate prielnică, pe care i-o oferă situaţia sa favorabilă, în mijlocul Banatului, şi a canalului care se varsă în Tisa, la Becicherecul Mare, deoarece aceşti negustori aduc toate mărfurile de pe litoral, pe calea apei, cu cheltuieli reduse, şi, în acelaşi timp, îşi trimit produsele constând din: cereale, ceară şi lână, pe calea apei, până la Karlova, sau Ljubljana. Ar fi de dorit ca acele mărfuri, ce urmează a fi trimise de aici în Transilvania şi de acolo încoace, să poată folosi râul Mureș, pentru uşurarea cheltuielilor de transport”[276].

1903: „**Potop în Banat**. În urma ploilor îndelungate, au crescut repede râurile Bega, Mureș şi Timiş şi amenință a exunda, ba pe alocurea au şi exundat. În **Timişoara** a trebuit, în săptămâna aceasta, să se ia dispoziţiuni de siguranţă contra apei. O mulţime de lucrători au lucrat, două zile, pentru întărirea țărmului. În locurile amenințate, stă neîntrerupt o sentinelă. În Lammgass apa a pătruns în trei curţi. Altă stradă, Hasengasse a fost în mare parte cuprinsă de apă. Mare pericol este şi la **Gătaia**, unde Bârzava a ieşit din matca ei şi a pătruns în case, şi a inundat ogoarele. Multe animale de casă s-au înecat. Societatea de regulare a râului Bega şi Timiş au trimis mulţi lucrători la **Gătaia** pentru a preveni pericolul. Mureşul şi Timişul încă au exundat pe alocurea. Şi în **Panciova** e mare primejdia. Dunărea şi Timişul creşte vă-

[275] AR, *Călători străini despre Ţările Române*, X, I, serie nouă, Bucureşti 1998, pp. 563, 564

[276] AR, *Călători străini despre Ţările Române*, X, II, serie nouă, Bucureşti 1998, p. 798

zând cu ochii. Partea de lângă Timiş a oraşului, apoi comunele **Orcea** și **Borcea** sunt serios amenințate”[277].

1904, Diaconovich: „**Timișoara** (Temesvár), oraş liber regesc şi capitala comitatului Timiş, lângă canalul Bega, mai de mult oraș fortificat, centru al liniilor căilor ferate Budapesta-Orșova, Arad-Timişoara şi Timişoara-Buziaş, şi al mai multor căi ferate vicinale. Sediul autorităţilor comitatense, al unei Table regionale și tribunal, sediu al unui episcop romano-catolice şi greco-ortodoxe sârbe, şi al comandamentului Corpului de armată Nr. 7. Numărul locuitorilor trece peste 40,000 (între care circa 4.000 români), în cea mai mare parte germani. Timişoara are lumină şi tramvai electric, parcuri frumoase, un teatru pompos, gimnaziu, şcoală reală, şcoală comercială, seminar romano-catolic, şcoală de cadeți şi alte numeroase institute de învăţământ. **Industria**: fabrici de postav, hârtie, spirt, mătase, bere, pălării, ghete; apoi mori şi ferăstraie mari. Comerţ viu cu bucate, ceară, miere, rachiu etc. Sediul camerei comerciale pentru Banat. Târguri mari de cai.

Istoria: Timişoara e cunoscută din secollul XIII, a fost pustiită, în **1242**, de tătari, a fost fortificată de Carol Robert; aici a fost bătut şi ars de viu George Dozsa, în **1514**. La **1552**, a fost ocupată de Beglerbegul Achmed, după apărare vitejească sub Losonczy, şi eliberată de sub turci abia în **1716**, de Eugeniu de Savoya, când apoi oraşul şi fortificaţiile au fost restaurate. În perioada 1849-1860, Timişoara a fost capitala Voivodinei și Banatului. / Timişoara e sediul unui protopopiat greco-ortodox român (dieceza Arad), cu 37 comune, şi al unui protopopiat gre-

[277] *Gazeta Transilvaniei*, Anul LXVI, nr. 77, Braşov 1903, p. 3

co-catolic român (dieceza Lugoj), cu 7 comune şi 5.069 suflete”[278].

1905: „**Kossuth şi Apponyi în Banat**. Sâmbătă, au sosit, la **Becicherecul Mare**, Kossuth şi Apponyi, ca să înfiinţeze şi organizeze partidul independist în Banat… De la **Becicherec**, au venit Kossuth şi Apponyi la **Timişoara** şi, duminică, au ţinut adunarea de constituire a „partidului independist sud-ungar” şi a „partidului independist din Timişoara”, în sala otelului „Prinţul de Coroană”. Prezident al „partidului independist sud-ungar” a fost ales deputatul Francisc Steiner, între vice-prezidenţii aleşi e şi Dr. Augustin Makay, avocat în Lugoj, prim-secretar Dr. Petru Dobroslav (Timişoara), secretar Lud. Ivanovits (Timişoara). / Adunarea s-a continuat, apoi, pe piaţa Losonczy. Francisc Kossuth a expus, în discursul său, pretenţiile fundamentale ale partidului independist: armată independentă, cu limba maghiară de comandă, cu steag maghiar şi cu ofiţeri maghiari, consulate independente maghiare, teritoriu vamal independent, cu alte cuvinte: crearea uniunii personale. Referitor la instrucţie, partidul independist va griji ca, în şcoli, să se înveţe bine ungureşte, ca astfel oricare cetăţean, conform capacităţii şi ştiinţei sale, să poată ajunge la orice treaptă, la orice oficiu în ţară. „Asta însă nu înseamnă că am voi să atacăm limba cetăţenilor cu buze nemaghiare, ci, din contră, precum noi, maghiarii, cultivăm cu cea mai mare iubire limba noastră maternă, cu asemenea mare stimă ne purtăm față de cei ce ţin la limba lor maternă şi n-o lasă să piară”. În fine, îndeamnă pe cei prezenţi ca, la alegerile proxime, să aleagă deputat kossuthist. / A vorbit apoi

[278] Diaconovich, Dr. C., *Enciclopedia Română*, Tom III, Sibiu 1904, p. 1098

Apponyi, ungureşte şi nemţeşte. Din discursul lui, relevăm următorul pasagiu: „Cunosc de mult populaţiunea germană din Banat şi multe lupte am purtat alături cu ea. Se zice: ce le pasă germanilor că ce vreau maghiarii? Drepturi egale au în statul maghiar maghiarul, românul, germanul, sârbul. Şi oare cui au să mulţămească fraţii sârbi şi români că sunt azi cetăţeni liberi? Poate lui Horea sau lui Cboşca, sau conducătorilor lor de la Szent-Tamás?... Contopiţi-vă toţi într-o simţire, într-o gândire şi chiar dacă această gândire şi simţire se manifestă în diferite limbi, va fi izvor de binecuvântare dată pentru patrie".

După adunare, a fost banchet la „Prinţul de coroană", cu multe toaste „patriotice". Și totuși, manifestaţiunile „patriotice" de la Timişoara n-au fost lipsite de spini înţepători. Spinii, care au înţepat dureros pe Kossuth şi Apponyi, au fost socialiştii. Ei au ţinut, în aceeaşi zi, adunare pentru a pretinde sufragiul universal"[279].

1928: „În timpul unguresc, până la 3 august 1919, în **Timișoara** românii de legea ortodoxă au avut organizate 3 comune bisericești și adică în suburbiul **Fabric**, una în **Elisabetin** și una în suburbiul **Mehala**; românii ortodocşi din oraşul intern se țineau de comuna bisericească din suburbiul Fabric, iar românii din suburbiul Principele Carol, de comuna bisericească din suburbiul Elisabetin şi în suburbiul **Mehala**. / După alipirea unei părți a Banatului şi a orașului Timișoara la România, a început în Timișoara poporațiunea românească, de legea ortodoxă, a se îrmulţi; Emanuil Ungurianu imediat a observat necesitatea ca în oraşul intern și în suburbiul Io-

[279] *Drapelul*, Anul V, nr. 65, Lugoj 1905, p. 2

sefin să se înființeze comune bisericești ortodoxe române şi să se edifice biserici, pentru că bisericile din **Fabric**, **Elisabetin** și **Mehala** sunt prea departe de oraşul intern și de suburbiul Principele Carol, iar lipsa de biserici a început a duce la neglijarea vieţii bisericești. Emanuil Ungurianu, văzând aceasta situație bisericească nefavorabilă pentru elementul românesc din **Timișoara**, a luat inițiativa pentru organizarea unei comune bisericești ortodoxe române în oraşul intern şi alta în suburbiul Principele Carol, totodată a început a aduna fonduri ca și în aceste comune bisericeşti să se edifice biserici, spre acest scop a convocat, pe cale ziaristică, în luna martie 1921, pe românii de legea ortodoxă din oraşul intern, la adunare constituantă; această adunare a decis organizarea comunei bisericești ortodoxe române pentru oraşul intern, a ales comitet și episcopie, iar în luna aprilie 1921, a convocat, pe cale ziaristică, românii de legea ortodoxă din suburbiul Principele Carol, la adunare constituantă, această adunare a hotărât organizarea comunei bisericești pentru românii de legea ortodoxă din suburbiul Principele Carol, a ales comitet şi epitropie; amândouă adunările constituante s-au ținut în sala de şedinţă a Primăriei. Emanuil Ungurianu, ca preşedintele alor amândouă comitetele parohiale, a înaintat la consistoriul diecezan din Arad actele relativ la aceste comune bisericești, din nou înființate, consistoriul a aprobat înființarea lor, după aceasta Emanuil Ungurianu a început paşii necesari”[280].

1929: „Dlui Prefect dr. Cigăreanu. /Din Înalt ordin, transmit viile mulțumiri de la A. S. R. Principesa Mamă Elena, pentru bunele urări exprimate cu prilejul

[280] *Svastica Banatului*, Anul II, nr. 22-23, Timişoara 1928, p. 4

anului nou M. S. Regelui şi A. S. Regale, în numele populaţiunii judeţului. /

Delegatul judecătoresc aduce la cunoştinţă publică că, în urma decisului No. 2397 din 1928 al Judecătoriei **Jimbolia**. în favoarea lui Vichentie Bugariu, reprezentat prin Dr. Cornel Teleu, avocat din **Timişoara**, pentru suma de 9.300 lei capital şi spese la cele mai obvenite, să se defigă termen spre efectuarea licitaţiei, pe ziua de 16 ianuarie 1929, ora 3, în comuna **Comloş**, la locuinţa urmăritului, pe când şi unde se vor vinde, prin licitaţie, obiectele sechestrate. /

Primăria Municipiului Timișoara, publică, spre cunoştinţă generală, că, în ziua de 15 ianuarie 1929, ora 10 a. m., se va ţine licitaţie publică, în biroul de licitaţii al Municipiului, Serviciul economatului, et. I, uşa 40, prin oferte sigilate, care se vor primi până la aceea oră, pentru darea în antrepriză a lucrărilor de confecţionare a 60 bucăți uniforme de iarnă și 60 bucăți mantale scurte din stofă, Primăriei, pe seama personalului de incendii”[281].

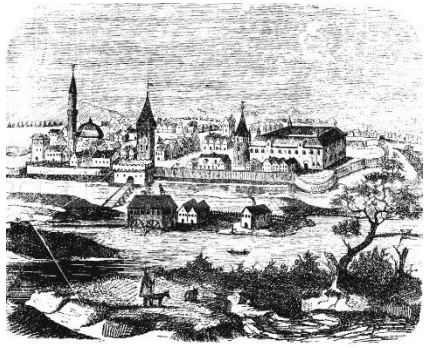

Timisiór'a de demultu. (vedi pagin'a 78.)

[281] *Svastica Banatului*, Anul III, nr. 2-3, Timişoara 1929, pp. 1, 4

TINCA

(Tenke, judeţul Bihor)

1355, iulie 15, Arad: Capitlul bisericii din Arad dă de ştire că a întărit învoiala dintre Dumitru, episcopul de **Oradea**, reprezentat de canonicul Cosma, şi „Nicolae şi Ioan, fiii lui Pavel, fiul lui Chan, precum şi Blasiu, fiul lui Petru, nobili de **Gurbediu** (Gwrbey, Kurbed, judeţul Bihor) şi de **Ianoşda** (Janosd, judeţul Bihor), care… au încheiat această învoială de schimb de moşii… Nicolae, Ioan şi Blasiu au trecut în stăpânirea acelui domn Dumitru, episcopul Orăzii, părţile de moşie ce le au în Gurbediu şi Ianoşda, în comitatul Bihor… / La rândul său, magistrul Cosma, în numele domnului episcop, a hărăzit acelor Nicolae şi Ioan, fiii lui Pavel, şi, prin ei, moştenitorilor lor, un loc sau o curte, scutită de orice dare, afară de dijme, în satul numit **Paterhaza** (lângă Salonta, judeţul Bihor), ce este vecin şi îm hotar cu satul **Kuleseer** (lângă Salonta, judeţul Bihor), care loc sau curte a fost a fiilor lui Ched… de asemenea, lui Blasiu, fiul lui Petru, în satul **Tinca** (Tenke, judeţul Bihor), la fel, o curte sau un loc care a fost odinioară al lui Andrei zis Semes… / Şi s-au învoit ca, afară de dijme, acei nobili arătaţi mai sus să nu fie datori a da şi a plăti acelui episcop şi urmaşilor săi nici o dijmă, nici o dare pentru porcii lor, pe care i-ar

mâna la ghindă în vreo pădure a acelei episcopii, şi nici pentru albinele lor, aduse la locurile numite, în limba poporului, **Mihălău** (Mehleu, azi **Miheleu**, judeţul Bihor)… / S-a spus, totuşi, că dacă ei sau vreunul din ei ar muri fără copii, atunci acele locuri sau acel loc se va întoarce în dreptul de proprietate al episcopiei Orăzii"[282].

1904, Diaconovich: „**Tinca** (magh. Tenke), comună rurală în Ungaria, comitatul Bihor, cu 3.570 locuitori maghiari şi români (350); pretură, judecătorie cercuală, perceptorat, mic stabiliment balnear cu izvoare de apă alcalină-muriatică. Sediu al unui protopopiat greco-ortodox românesc, cu 33 comune"[283].

1923: „**Împroprietărirea de la Mociar**, judeţul Bihor. / În 5 iulie, a avut loc o împroprietărire în plasa Tinca, a judeţului Bihor, în comuna **Mociar**. Au luat parte la această sărbătoare: Prefectul judeţului Bihor, Julian Peter, Primpretorul S. Pop, Prim-notarul Fildan din **Tinca**, D. Gomboş, şef cabinet, Dr. Ţeţu, notar public în **Tinca**, Protopop Pop din **Holod**, Grama, consilier agricol, Manu, inginer, Preşedintele comisiei de ocol judeţean Constantinescu. / La orele 10, au sosit oaspeţii la **Tinca**, la 10 şi jumătate au plecat la **Mociar**. Slujba divină a fost oficiată de protopopul Victor Pop, care a ţinut şi cuvântarea solemnă. Dl protopop aminteşte de suferinţele din trecut şi de zilele de bucurie de astăzi. Pomeneşte de Rege, Dinastie, sub a căror ocrotire ni s-a dat fericirea de acum, apoi preşedintele comisiei judeţene Constantinescu citeşte hotărârea definitivă de împroprietărire. Se citeşte lista în-

[282] AŞSP, *Documenta Romaniae Historica / C. Transilvania* (1351-1355), Vol. X, Bucureşti 1977, doc. 329, pp. 344-347
[283] Diaconovich, Dr. C., *Enciclopedia Română*, Tom III, Sibiu 1904, p. 1099

dreptăţiţilor, apoi Dr. Ţeţu ia cuvânt, ca preşedintele organizaţiei liberale din **Tinca**, spune că partidul îşi împlineşte promisiunile făcute la Iaşi. Vorbeşte apoi dl Gomboş, în numele Generalului Moşoiu, reaminteşte meritele militare ale dlui General. Seria cuvântărilor o încheie Prefectul J. Peter, care spune că întotdeauna este fericit să fie în mijlocul ţăranilor, împărtăşeşte bucuria lor, spune ţăranilor că au datoria să muncească pământul, astfel ca familiile lor, în ţara românească, să fie fericite şi bogate, şi că trebuie să-şi înalţe inimile lor către tronul ţării. / Apoi, prefectul primeşte delegaţi din mai multe sate şi se ocupă de nevoile populaţiei”[284].

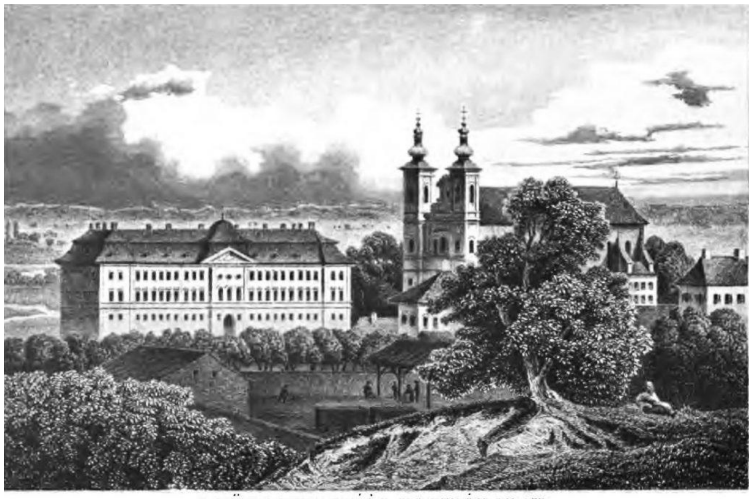

A PÜSPÖK PALOTÁJA NAGYVÁRADON.
DER BISCHÖFLICHEN PALAST IN GROSSWARDEIN.

[284] *Vestul României*, Anul II, nr. 16, Oradea 1923, p. 2

TIOCU DE SUS ŞI DE JOS

(Tiocu, Teuk, azi **Tiocu de Sus şi de Jos**, judeţul Cluj)

1364, octombrie 13, Sântimbru: Vicevoievodul Petru scrie conventului mănăstirii Mănăştur că, venind „Barnaba, fiul lui Ioan, nobil de **Bârlea** (Olnuk, judeţul Cluj), a înfăţişat o scrisoare… în care se arăta limpede că Barnaba, luând pe omul nostru Nicolae, fiul lui Andrei de **Tiocu** (Teuk, azi **Tiocu de Sus şi de Jos**, judeţul Cluj) şi pe fratele Nicolae, trimis de voi spre mărturie… au mers la o bucată de pământ, numită **Gyrukuth** (dispărut, lângă Girolt, Cluj), aşezată între hotarele moşiei Bârlea şi, chemând vecinii şi megieşii… au găsit lângă un stejar două semne de hotar vechi, dintre care a mărturisit Barnaba că unul este al său. De acolo, coborând spre partea de miazănoapte, au găsit un semn de hotar neîntrerupt. De aici, au ajuns la un puţ numit Gyrukuth, lângă care Barnaba a declarat că a avut un semn de hotar neîntrerupt, mai sus de acel puţ, şi că i-a fost luat pe furiş şi pe nedrept de vecini. Şi când au voit să-i să-i dea în stăpânire acel pământ, numit Gyrukuth, despărţit prin sus-zisele hotare, şi să ridice, în locurile de trebuinţă, noi semne de hotar, lângă cele vechi, Mihail, fiul lui Nicolae, şi Ştefan, fiul lui Myke, Ladislau şi Mihail, fiii aceluiaşi Myke, precum şi Nicolae şi Andrei, fiii lui Petru zis Zelus, nobili

de **Tioltiur** (Thotheur, judeţul Cluj), s-au ridicat împotriva acestei puneri în stăpânire şi a ridicării de noi semne de hotar”[285].

[285] AŞCP, *Documenta Romaniae Historica / C. Transilvania* (1361-1365), vol. XII, Bucureşti 1985, doc. 342, pp. 347-352

TIOLTIUR

(Thoteur, judeţul Cluj)

1357, apr
ilie 16, Mănăştur: Conventul mănăstirii Mănăştur dă de ştire că, înfăţişându-se „Ioan, Nicolae, Ladislau şi Leukus, fiii lui Nicolae, fiul banului Mykud de **Dăbâca** (Doboka, Dobuka, Voka, judeţul Cluj), Ladislau, fiul lui Ioan, Nicolae, Mihail, Ladislau, Emeric, Egidiu, Iacob, Desideriu, fiii lui Ladislau, precum şi Nicolae, Ştefan, Blasiu şi Mihail, fiii lui Leukus, pe de o parte, iar Nicolae, Petru, Ioan şi Ştefan, fiii lui Mihail şi Petru, fiul lui Gheorghe, pe de alta, acei Ioan, Nicolae, Ladislau şi Leukus, fiii lui Nicolae, Ladislau, Emeric, Egidiu, Iacob, Desideriu, fiii lui Ladislau, precum şi Nicolae, Ştefan, Blasiu şi Mihail au mărturisit că pentru vrednicele slujbe ale lui Nicolae, Ioan şi Ştefan, fiii lui Mihail, precum şi ale lui Petru, fiul lui Gheorghe, ce le-au adus ei cu vărsarea sângelui lor… li s-a dat o răsplată, drept aceea au dăruit şi au hărăzit acelor Nicolae, Petru. Ioan şi Ştefan, fiii lui Mihail, precum şi Petru, fiul lui Gheorghe, sesia lor numită **Morău** (Morou, Morov, judeţul Cluj), aflătoare în comitatul Dăbâca, bunul lor legiuit de moştenire, împreună cu toate folosinţele… / Iar semnele de hotar urmează astfel: hotarul porneşte de la o salcie, în mijlocul unei insule, aproape de pârâul numit Valea Morăului, dinspre

partea de răsărit, adică dinspre partea satului **Tioltur** (Thoteur, judeţul Cluj); de aici se îndreaptă către un stejar, unde este o movilă de hotar, şi de acolo înaintează până în hotarul acelui sat Tioltur, la un deluşor lung, numit Creasta, care creastă este semn de hotar până în hotarul satului **Stoiana** (Eztien, judeţul Cluj), şi apoi coteşte către acel pârâu Valea Morăului şi ajunge acel pârâu la hotarul satului Stoiana; de acolo, coboară la o altă creastă, care creastă începe de la cea dintâi creastă şi de aici hotarul merge către pârâu, până aproape de doi peri, în dreptul acelei insule, de unde începuse, şi acolo se sfârşesc semnele de hotar"[286].

1364, octombrie 13, Sântimbru: Vicevoievodul Petru scrie conventului mănăstirii Mănăştur că, venind „Barnaba, fiul lui Ioan, nobil de **Bârlea** (Olnuk, judeţul Cluj), a înfăţişat o scrisoare… în care se arăta limpede că Barnaba, luând pe omul nostru Nicolae, fiul lui Andrei de **Tiocu** (Teuk, azi **Tiocu de Sus şi de Jos**, judeţul Cluj) şi pe fratele Nicolae, trimis de voi spre mărturie… au mers la o bucată de pământ, numită **Gyrukuth** (dispărut, lângă Girolt, Cluj), aşezată între hotarele moşiei Bârlea şi, chemând vecinii şi megieşii… au găsit lângă un stejar două semne de hotar vechi, dintre care a mărturisit Barnaba că unul este al său. De acolo, coborând spre partea de miazănoapte, au găsit un semn de hotar neîntrerupt. De aici, au ajuns la un puţ numit Gyrukuth, lângă care Barnaba a declarat că a avut un semn de hotar neîntrerupt, mai sus de acel puţ, şi că i-a fost luat pe furiş şi pe nedrept de vecini. Şi când au voit să-i să-i dea în stăpânire acel pământ, numit Gyrukuth, despărţit prin sus-zisele hotare, şi să ridice,

[286] AŞCP, *Documenta Romaniae Historica / C. Transilvania* (1356-1360), vol. XI, Bucureşti 1981, doc. 108, pp. 109-111

în locurile de trebuinţă, noi semne de hotar, lângă cele vechi, Mihail, fiul lui Nicolae, şi Ştefan, fiul lui Myke, Ladislau şi Mihail, fiii aceluiaşi Myke, precum şi Nicolae şi Andrei, fiii lui Petru zis Zelus, nobili de **Tioltiur** (Thotheur, judeţul Cluj), s-au ridicat împotriva acestei puneri în stăpânire şi a ridicării de noi semne de hotar"[287].

1371, iulie 8, Alba Iulia: Ioan, arhidiaconul de Târnava, dă de ştire că, venind la judecată „Ladislau, fiul lui Myke de **Tioltiur**, pentru el însuși și în numele lui Mihail, fiul aceluiași Myke, fratele său, și al lui Nicolae, fiul lui Petru zis Zyelus, al lui Mihail, fiul lui Nicolae, și al lui Ștefan, fiul aceluiași, nobili din același Tioltiur, iar pe de altă parte, pentru nobila doamnă numită Agata, văduva lui Sebeuk, adică fiica răposatului Nicolae, fiul lui Deme, Mihail, fiul aceluiași Sebeuk de **Stoiana** (Eztyen, Kthyen, judeţul Cluj)… şi s-a ajuns la o astfel de legătură a păcii şi a înţelegerii, întelegându-se la o învoire şi o socoteală ca acești nobili de Tioltiur să dea și să lase acelei doamne Agata, sora lor, și moștenitorilor ei, ca plată a îndestulării zisei pătrimi ce se cuvine fiicei, a celei de a patra părți a acelei moșii, a treia parte a celei de-a patra părți a acelei moșii, **Tioltiur**, și a moșiilor lor numite **Daruas** (sat dispărut, lângă Tioltiur) şi **Gyreukuth** (sat dispărut, lângă Sic, judeţul Cluj), împreună cu toate folosinţele și cele ce țin de acea a treia parte a pătrimii, ce ţin de acea a treia parte a acelor trei moșii"[288].

1554, noiembrie 1: „Gheorghe Pósa de Bârlea își face testamentul, prin viu grai, pe 1 noiembrie 1554, în

[287] AŞCP, *Documenta Romaniae Historica / C. Transilvania* (1361-1365), vol. XII, Bucureşti 1985, doc. 342, pp. 347-352
[288] AŞCP, *Documenta Romaniae Historica / C. Transilvania* (1371-1375), vol. XIV, Bucureşti 2002, doc. 53, pp. 66, 67

prezența a trei martori, dintre care Mihai era **pleban de Tioltiur**. Ca moştenitor general al averii sale, Gheorghe Pósa îl numeşte pe vărul său, Cristofor Pósa. Acesta, la o săptămână după redactarea testamentului, conduce martorii testamentului în fața conventului din Cluj-Mănăștur, pentru a depune mărturie despre ultima dorinţă a lui Gheorghe Pósa”[289].

1929 Grup etnografic din Morlaca, jud. Cluj, plasa Huedin Julietta

[289] Muzeul Naţional de Istorie a Transilvaniei, *Acta Mvsei Napocensis*, 39-40/II, Cluj-Napoca 2003, p. 131

TISA

(Szaploncza, magh. Tiszaveresmart, până în 1901 Veresmart, azi **Tisa**, judeţul Maramureş)

1862: În conscripţiunile familiilor nobile române din anul 1862 sunt menţionaţi **Setán** de Szaploncza, în comuna Tisa (Szaploncza), 1365, 81 patrifamilii.

Papp de Szaploncza, în comuna Tisa (Szaploncza) de Szaploncza, 1365, 54 patrifamilii.

Iorda, în comuna Tisa (Szaploncza), 14 patrifamilii.

Szteceka de Szaploncza, în comuna Tisa (Szaploncza), 15 patrifamilii.

Rednik, în comuna Tisa (Szaploncza), 1 patrifamilie.

Brajkó alas **Papmándrocosta**, în comuna Tisa (Szaploncza), 1463, 1 patrifamilie.

Györgyei, în comuna Tisa (Szaploncza), 6 patrifamilii.

Manajló, în comuna Tisa (Szaploncza), 3 patrifamilii.

Hodos, în comuna Tisa (Szaploncza), 1677, 3 patrifamilii.

Csonka (Cionca), în comuna Tisa (Szaploncza), 2 patrifamilii.

Bozse, în comuna Tisa (Szaploncza), 3 patrifamilii.

Leorgyán, în comuna Tisa (Szaploncza), 1 patrifamilie.

Petrik, în comuna Tisa (Szaploncza), 2 patrifamilii.

Opriss, în comuna Tisa (Szaploncza), 1 patrifamilie.

Kodra, în comuna Tisa (Szaploncza), 1 patrifamlie.

Mich, în comuna Tisa (Szaploncza), 1340, 1 patrifamilie.

Bakacs de Erdód, în comuna Tisa (Szaploncza), 1 patrifamilie.

Dáncs alias **Feyér**, în comuna Tisa (Szaploncza), 1467, 1 patrifamilie.

Stecz, în comuna Tisa (Szaploncza), 2 patrifamilii"[290].

1900: „Cu plăcere vin a vă raporta despre vizita săvârşită, în zilele trecute, prin Magnificul Domn Moise Nyeș, canonic de Oradea-mare. Magnificul Domn canonic, în 13 octombrie, cu trenul de dimineţă, a sosit în **Ardusat**, însoţit de Rssimul Dr. Felician Bran, Arhidiaconul părţilor Sătmărene. La gară l-au aşteptat fruntaşii poporului, cu parohul local, care i-a adresat câteva cuvinte de salutare… / După-amiază, a vizitat parohiile: **Ardusat**, **Buzești**, **Tamaia** şi **Farcaşa**. În 14 octombrie, adică duminecă, a celebrat sfânta liturghie comemorativă a sfintei Uniri. Popor imens a participat la serviciul divin, nu numai din Ardusat, ci şi din parohiile vecine, aşa încât

[290] Puscariu, I. Cav de, *Date istorice privitoare la familiile nobile române*, Sbiiu 1892, p. 4

şi cimitirul a fost îndesuit de credincioşi, deşi timpul era nefavorabil. După „Crez“, Magnificul Domn canonic a ţinut predică, explicând epistolele pastorale din acest an sfânt şi jubiliar. Rar avem ocaziune de a ne îndulci de oratoria unui bărbat eclesiastic ca Magnificenţa Sa Domnul canonic Moise Nyeş. Stilul lui uşor, predarea sa nemăiestrită, vocea lui sonoră, argumentele puternice, cu un cuvânt totalitatea calităţilor unui adevărat orator a făcut ca cei de faţă să fie cuprinşi de o emoţiune sacră, şi ca lacrimi să zărim lucind în ochii bărbaţilor trecuţi şi oţeliţi în luptele vieții. / Îndată după sfânta Liturghie, a primit vizita clerului districtual de **Ardusat** şi, după-amiază, a continuat vizitarea parohiilor **Borleşti**, **Pomi**, **Vişmort** şi **Borhid**”[291].

1929 Grup etnografic din Maramureș

[291] *Unirea*, Anul X, nr. 42, Blaj 1900, pp. 356, 357

TIUR

(Thur, încorporat în **Blaj**, judeţul Alba)

1263: „Regii Ungariei dăruiră saşilor pământuri bune, ca să le lucreze, căci, în urma năvălirilor barbarilor, o bună parte a țării rămase nelocuită. Saşii se înmulţiră şi, pe lângă ce le dădură regii, îşi mai luau şi ei de la români, şi încă pământurile cele mai bune, / Pe la începutul veacului XIII, nişte români din jurul Bistriţei se plângeau regelui Ungariei că saşii le-au luat pădurile, pe care ei le aveau în stăpânire de la moşi şi strămoşi, de mai bine de o mie de ani, adecă aproape de vremea colonizării.

La **1211**, regele Ungariei Andrei II dădu cavalerilor teutoni (germani) întreagă Ţara Bârsei, iar la **1219**, le dădu canonicilor din Strigon (Ungaria) moşia **Vinţul de jos**. La **1263**, aceiaşi regi dădură unui anumit Jula sau Gyula, comunele **Veza**, **Mănărade**, **Haşag** şi **Nocrich**, şi aşa pământul românesc, pe încetul, trecea în mâni străine, ungureşti şi săseşti. / Tot cam pe atunci, nu ştim cu câţi ani ori zeci de ani înainte, pământul **Blajului** de azi a ajuns în mâinile unui anumit Herbord, care, după nume, pare a fi fost sas. Cel mai vechi document care aminteşte pământul Blajului este de la anul **1271**, când regele Ungariei Ştefan V, ca duce al Transilvaniei şi al Daciei, îl dărui sasului Thell, fiul lui Ebl din Braşov, care îl vându

cumnatului său, Tzell, împreună cu comuna vecină **Sâncel**. / Pe atunci, Blajul de azi nu era sat, ci era numai o locuință de vară a stăpânului sas, aflătoare pe ridicătura de pe malul drept al Târnavei mari, cam între comunele **Veza** şi **Ciufud**, de pe malul stâng al aceluiaşi râu şi nu departe de îmbinarea celor două Târnave. / Familia lui Tzell stăpâni pământul acesta până pe la anul **1346**, când, nu ştim din ce motive, moşia ajunse în stapânirea „Erariului" (împărăției) sau a Statului. La **1395**, statul dărui moşia şi vila lui Herbord ungurului Cserei Balázs, latineşte „Blasius", căruia românii îi ziceau „Blaj". Acesta făcuse nişte vitejii în luptele cu turcii, la Nicopole, iar regele Ungariei Sigismund, drept răsplată, îi dărui vila şi moșia din jurul ei, care cuprindea 13 sate. Astfel, acest pământ a ajuns în mâini ungurești, unde a şi rămas, până când Dumnezeu a voit să ajungă iarăşi în mâinile vechilor stăpâni, adică a românilor, cu vlădica Inochentie. Ungurul Balázs, pe lângă locuințele care erau, mai zidi câteva case, pentru birişti şi servitorimea sa, așa că, de acum, locuința aceea de vară avea înfăţişarea unui sat şi se numea, ungureşte „**Balázsfalva**", adică satul lui Blasius. Românii i-au zis, mai pe scurt „**Blaj**". / Nu ştim câtă vreme va fi stăpânit Balázs moșia aceasta, ştim însă că, la **1535**, era în mâinile ungurului Gheorghe Bágdi. Acesta, pe colina numită pe atunci „Lórét", adecă „păşunea cailor", zidi un castel nou şi mare, cu două etaje, iar la etajul II, cu un coridor, de jurîmprejur, de unde, în timpul verii, stăpânii puteau să-şi vadă lucrătorii pe moşie până departe, la **Mănărade**, **Veza**, **Ciufud**, **Tiur**, **Petrisat** şi până aproape de **Sâncel**. Acesta, cu unele schimbări, este **castelul mitropolitan de azi**. O tăbliță de marmură, zidită în peretele de miazăzi al castelului, spune, în limba latină, că acel castel a fost zidit

la anul **1535**, când ţara era bântuită de o mare foamete, aşa că ferdela de grâu costa mai mult de patru floreni, ceea ce, în bani de-ai noştri de azi, ar face cam 600-700 lei. / Nici Bágdi n-avu noroc să-şi stăpânească multă vreme castelul, căci, la **1597**, adecă după abia 62 de ani, castelul şi moşia erau în stăpânirea principelui ardelean Sigismund Báthori. Apoi trecu, din mână în mână, când la erariu (stat, împărăţie), când la particulari, aşa că, în timp de 139 de ani, castelul şi moşia Blajului, afară de erariu, a avut 9 stăpâni. Cei mai însemnați au fost unul Simon Pécsi, care îl luă în stăpânire, la anul **1621**, de la principele Gavril Bethlen şi rudeniile sale, Ştefan şi Petru. / Acel Simion Pécsi era un om prilostit şi năprasnic. Îşi făcuse el o religie şi aducea jertfe sângeroase, şi chiar omeneşti. În podul castelului îşi făcuse o cămăruţă şi un altar, unde aducea jertfele cele sângeroase, întovărăşit de fetele lui. Altarul acela a rămas în podul castelului, până târziu, către 1848, adică până pe vremea episcopului Ioan Lemeni. Tradiţia spune că smintitul ademenea copii români de prin satele din jur, cu bănuţi, bomboane şi dulceţuri, îi ducea în castel, îi suia în pod, iar acolo îi junghia pe altarul lui şi apoi îi ardea, iar el, cu fetele lui, cântau din cărţi cu limbi încurcate. Fu aflat, într-un târziu, de către principele Gavril Bethen şi aruncat în temniţă!

După ce trecu prin alte câteva mâni şi stăpâniri, la **1664**, castelul şi cele 13 sate fură cumpărate de la erar (stat) de doamna Ana Bornemissa, soţia principelui ardelean Mihail Apafi I, aceasta îl dărui fiului său, Mihail Apafi II, care în castelul din **Blaj**, îşi serbă cununia cu principesa Catarina Bethlen, la **1695**. Pe aceşti principi, locuitorii din împrejurimi obişnuiră să-i numească „Craiul şi Crăiasa”. / Pe timpul craiului şi al crăiesei, castelul

din Blaj era plin de lume. Era acolo curtea craiului, a crăiesei celei tinere şi a erăiesei celei bătrâne, Ana Bornemissa, cu prefecţi, mareşali de curte, magiştri pentru cai, preoţi ai curţii, stolnici, paharnici, logofeţi, comornici, dame de curte pieptănătoare, bucătari, bucătărese, pivniceri, măieştri de călărit, măieştri de dans, măieştri de duel sau de luptă cu sabia, o mulțime de „paji", adecă feciori de nobili care trăiau la curtea principilor, ca să înveţe omenie. Dar, precum ne spune istoricul Gheorghe Bariţiu, în loc de omenie, învățau multe lucruri slabe şi, după câtăva vreme, se întorceau acasă leneşi, înfumuraţi, feciori de bani gata, beţivi ca pământul şi plini de boli ruşinoase. / La anul **1713**, Mihail Apafi II moare, în vârstă de abia 37 de ani. Curtea i se împrăştie, iar castelul şi moşia Blajului, rămase încărcate de datorii, aşa că statul, adică erariul, ca să se despăgubească, luă întreg domeniul pe seama sa. / De la familia Apafi au rămas, în **Blajul de azi**, două numiri de localităţi, anume: „Şipotul Crăiesei" şi „Fântâna Domnişoarei", adecă un izvor, care era între viile crăiesei, şi o fântână, care era în mijlocul moşiei vreunei domnișoare din familia Apafi, Bornemisa ori Bethlen. / Din pivniţa castelului ducea un coridor, pe sub pământ, până la Târnava Mică. Astăzi, însă, s-a dărâmat prin mai multe locuri, iară pe unde nu s-a dărâmat este plin da broaşte râioase, şerpi şi alte gângănii grețoase. Coridorul acela a fost făcut cu scopul că, dacă s-ar întâmpla ca oarecândva castelul să fie încunjurat de turci, cei închişi înlăuntru să poată ieşi, pe sub pământ, departe, la țărmul Târnavei Mici. / În castel mai rămaseră numai câţiva îngrijitori de-ai erariului, iar prin contractul, încheiat la **28 martie 1736**, castelul şi moşia Blajului trec în stăpânirea episcopului român Inochentie Micu Klein de

la Făgăraş, care, la **19 mai** anul următor, adecă **1737**, se şi mută aci.

Pe atunci, era numai castelul, încunjurat cu frasini, tei, stejari şi brazi, iar în partea dinspre apus erau vreo 20 de case şi o bisericuţă ungurească calvină, pentru argaţii castelului, toţi unguri calvini. Înspre răsărit, era luncă şi păşune, până la pădurea numită „Mişca", iar înspre miază-noapte, locuri arătoare. Domeniul Blajului, cuprindea, pe atunci, comunele: **Blaj**, **Mănărade**, **Spătac**, **Cergăul mare**, **Veza**, **Ciufud** şi **Tiur**, pe atunci în comitatul Alba de jos; apoi părți din teritoriile comunelor **Sâncel**, **Petrifalău** (Petrisat), **Iclod**, **Pănade**, **Şona** şi **Spini**, pe atunci în comitatul Cetăţii de Baltă. Locuitorii acelor comune erau iobagii stăpânilor castelului, oricine ar fi fost. Ne putem închipui ce bucurie vor fi avut acei sărmani locuitori, care toţi erau români, afară de câțiva din **Petrifalău** şi din **Tiur**, care erau unguri, şi câţiva din **Mănărade** şi **Şona**, care erau saşi, când vor fi auzit că, de acum, le vine stăpân un vlădică român, un om care are la inimă durerile şi suferințele neamului românesc şi care nu s-a teme să le ţină parte în dieta Transilvaniei.

Vlădica Inochentie sosi la **Blaj** într-o după-amiază, cu diligența de la Sibiu. Castelul era gol şi pustiu, Intră înlăuntru, iar zidurile groase şi reci îl făcură şi mai tăcut decât era din fire. El plănuia ca din acel sătuleţ unguresc să facă un oraş românesc. Oraş cu mănăstire şi cu călugări harnici, cu şcoli româneşti şi cu dascăli harnici, unde toți românii, care vor vrea şi vor putea, să înveţe carte şi istorie românească, ca să ştie toți că ţara asta a fost a românilor, şi tot a lor trebuie să fie. / În partea de miazăzi a castelului, spre ţărmul Târnavei, era o râpă mare, care se întindea înspre răsărit, în formă de jumătate

cerc, iar asupra râpei era lunca numită „Lórét” („câmpia cailor”), acoperită cu iarbă mare, aproape de cosit, și împodobită, unde şi unde, cu tufe de salcie şi de răchite. De la râpă şi până la poarta castelului, lunca era stretăiată de două căi cu ogăşii de care grele, care adunau roadele câmpului în grânarele castelului. O cale ducea, de la **Veza**, la **Sâncel**, iar alta, de la castel, la pădurea Mișca şi către comunele **Glogoveţ** şi **Mănărade**. La încrucişarea acelor două căi plănui vlădica să facă piaţa noului oraş, ce va întemeia aici, între cele două Târnave. Cu toiagul arhieresc semnă brazdele pieţii şi ale străzilor, apoi desemnă locul unde să fie mânăstirea şi școlile, asupra râpei dinspre răsărit. / Chemă arhitecţi din Viena, ca să-i facă planul noului oraş şi al mânăstirii, şi începu lucrările, încheind, la **30 Martie 1738**, un contract cu arhitectul curţii împărătești din Viena, cu italianul **Giovanni Martinelli**. / În **sătuleţul Blaj** începu să se ţină târg de săptămână, în fiecare joi, precum se ţine şi azi, şi așa, în fiecare săptămână, se adunau aici români de pe Secaş, de pe Mureș, până pe la Teiuș, de pe Târnava Mare, până la Copșa Mică şi de pe Târnava Mică, până din sus de Cetatea de Baltă. Episcopul aduse negustori și meseriaşi români, de pe unde putu, şi, pe lângă nişte texe mici, le dădu loc pentru case şi prăvălii, şi astfel „câmpia cailor” sau „Lórét”, se transformă, pe încetul, în orăşel cu străzi drepte şi cu căsuțe scunde sau joase, după cum era obiceiul de atunci a zidi. Mănăstirea şi biserica încă se ridicau încet, dar nu fură terminate decât după zece ani, adecă la **1748**, când vlădica Inochentie tânjea de şase ani, în exil în Roma, de unde nici nu se mai întoarse niciodată, aşa că n-avu parte să vadă roadele nopţilor nedormite de gânduri şi ale ostenelilor sale. Dar **Blajul** sporea mereu, iar castelul era lo-

cuit de preoţi şi călugări cucernici, care, prin post, privegheri şi rugăciuni, cereau mila cerului asupra acestui popor orfan de părinţi, în mijlocul atâtor răuvoitori. Râpa dispăru, prefăcându-se în costiş cu grădini, stradă şi parcul frumos din grădina seminarului de azi şi a internatului de băieţi. / N. Lupu"[292].

1357, martie 5, Sântimbru: „Dominic, vicevoievodul Transilvaniei, Bakou de **Mihalţ** (Myhalchfolua, Myhalhaza, judeţul Alba), Ştefan de **Silea** (judeţul Alba), juzii nobililor din comitatul Alba, dăm de ştire că, deoarece Hennyng, Nicolae, Alexandru şi Ladislau, fiii lui Nicolae de **Daia** (Dalya, azi **Daia Română**, judeţul Alba), trebuiau să plătească… lui Blasiu, fiul lui Mihail, 2 mărci şi jumătate şi un fertun, socotindu-se fiecare marcă la 10 pense, din pricina omorârii lui Ioan, fiul lui Bodou, vărul lui Blasiu de **Tiur** (Thur, încorporat în **Blaj**, judeţul Alba), ucis de către Nicolae de Daia, adică tatăl acestor Hennyng, Nicolae, Alexandru şi Ladislau; sosind la soroc, sus-amintiţii fii ai lui Nicolae au plătit în faţa noastră, precum erau datori… pentru care Blasiu i-a declarat descărcaţi şi dezlegaţi pe aceşti fii ai lui Nicolae"[293].

1884: „Era ziua de Rusalii 1884 și noi, vreo 4 studenți din **Blaşiu**, ne făcusem din ajun planul ca să petrecem Rusaliile afară din Blaşiu. Fiind 2 zile sărbătoare, ce am fi putut noi face în Blașiu, căci a te strecura pe la vreo domnișoară din Blașiu, în vizită, era ceva imposibil, teologii aveau preferință și noi nu aveam loc, ba nici nu puteam face concurență unor superiori, care, azimâine, pot pleca odată cu diploma de teologie şi cu vreo

[292] *Unirea Poporului*, Anul XX, nr. 26, Blaj 1938, pp. 5, 6
[293] AŞCP, *Documenta Romaniae Historica / C. Transilvania* (1356-1360), vol. XI, Bucureşti 1981, doc. 94, p. 97

domnișoară din Blașiu; de aceea, ne-am hotărât a tăbărî pe casa unui preot din împrejurime. / Şi aici am întâmpinat obstacule, căci în **Sâncel**, la popa Bran, nu ne puteam duce, fata lui fiind deja promisă unui teolog, care acum e preot acolo. Preotul din **Ciufud** nu avea copii, cel din **Veza** nu ne-ar fi primit, cu siguranță, căci a primit prea mulţi în **Tiur**, nu ne da mâna să mergem, căci acela a fost profesor în Blaşiu; la **Mănărade** nu aveam loc; fata acestuia locuia în Blaşiu, la bunică-sa"[294].

1904, Diaconovich: „**Tiur** (magh. Tür), comună rurală în Transilvania, comitatul Alba inferioară, cu 1.585 locuitori români și maghiari. Izvoare cu apă amară"[295].

1923: „Duminecă, în 8 iulie, pocăiţii au făcut **botez mare în comuna Tiur,** lângă Blaj. Apa botezului le-a fost Târnava, cam turbure de ploile de la munte. Botezați au fost mulţi, însă ei nu erau numai din **Tiur**, ci şi din alte ţinuturi. **Bunii creștini din Tiur** au o mângâiere, că, din comuna lor, cei mai mulţi rătăciţi nu sunt români, ci unguri. Ungurii mai uşor se lasă duşi în rătăcire. Cei care au fost de față la acest botez spun că pocăiții ar avea un obicei foarte puţin creştinesc al „amestecării sângelui", pe care-l fac, seara, cu ochii legaţi, cei ce s-au botezat. Nu știm întrucât e adevărat acest zvon, că, dacă ar fi, atunci rătăcirea pocăiţilor este într-adevăr vrednică de plâns"[296].

1931: „**Expoziţia de animale de la Blaj**… / Camera de Agricultură a judeţului Târnava Mică, înţelegând că cel mai bun îndemn pentru oameni de a crește animale frumoase şi de soi ales, este arătarea acelor animale şi

[294] *Gazeta Transilvaniei*, Anul LXVII, nr. 223, Braşov 1904, pp. 6, 7
[295] Diaconovich, Dr. C., *Enciclopedia Română*, Tom III, Sibiu 1904, p. 1106
[296] *Unirea Poporului*, Anul V, nr. 27, Blaj 1923, p. 3

premierea lor cu bani, medalii sau diplome de recunoştinţă, a şi început să facă astfel de arătări sau expoziţii. / În 25 octomvrie a făcut o expoziţie de animale la **Bălăușeri**, iar luni, în 26 octombrie, la **Blaj**. La expoziţia de la Blaj s-au putut vedea numai animale de prăsilă… Dintre proprietarii care au adus animale spre arătare, au fost premiaţi următorii:

Pentru tăurași frumoşi de prăsilă, au fost premiaţi: Ferma Bruchental din **Sânmiclăuş**, cu 1.000 lei, Milu Moșneag din **Bucerdea**, cu 800 lei, Frăţilă Nicolae din **Sâncel**, cu 600 lei, Schuster Martin din **Bălăușeri**, cu 400 lei, Mărginean Nicolae din **Crăciunel**, cu 300 lei, **Pataki Martin** din Crăciunel, cu 300 lei, Hann Samuel din **Şona,** cu 200 lei Cistean Ioan din Bucerdea, cu 100 lei, Şarlea Simion din **Tiur**, cu 100 lei, și Binder Mihail din **Bălcaciu**, cu 100 lei.

Comunele care au taurii cei mai bine îngrijiţi, încă au fost premiate cu bani, și anume: comuna **Sâncel**, cu 300 lei, comuna **Șona**, cu 250 lei, comuna **Petrisat**, cu 200 lei, comuna **Bălcaciu**, cu 200 lei, comuna **Mănărade**, cu 200 lei, comuna **Blaj**, cu 150 lei, comuna **Ciufud**, cu 150 lei, comuna **Sânmiclăuş**, cu 150 lei, comuna **Pănade**, cu 150 lei, comuna **Spini**, cu 100 lei, şi comuna **Veza**, cu 100 lei.

Pentru vacile şi junincile celea mai frumoase au fost premiaţi: Ferma Bruckental din **Sânmiclăuş**, cu 200 lei, Cristea Simion din **Petrisat**, cu 900 lei, Costea Ioan din **Blaj**, cu 800 lei, Weber Matei din **Şona**, cu 700 lei, Păcurar Constantin din **Blaj**, cu 600 lei, Bechtold Iosif din **Blaj**, cu 600 lei, Mircea Nicolae din **Mănărade**, cu 500 lei, Olah Ioan din **Blaj**, cu 500 lei, Horşa Emil din **Sânmiclăuş**, cu 400 lei, Schmiat George din **Mănărade**,

cu 400 lei, Puşcaş Ioan din **Blaj**, cu 300 lei, Barabaş Ana din **Sânmiclăuş**, cu 250 lei, Curtea mitropolitană din **Blaj**, cu 200 lei, Internatul da băieţi din **Blaj**, cu 200 lei, Scherner Samuel din **Mănărade**, cu 200 lei, Cristea Simion din **Petrisat**, cu 200 lei, Sântimbrean Ioan din **Cergăul Mare**, cu 800 lei, Grama Teodor din **Sâncel**, cu 700 lei, Mihai Ungurean din **Beşinău**, cu 600 lei, Morar Ioan din **Ciufud**, cu 500 lei, Konerth Martin din **Şona**, cu 500 lei, Lopziger Martin din **Şona**, cu 400 lei, Schmidt Andrei din **Mănărade**, cu 400 lei, Costea Vasile din **Sâncel**, cu 300 lei, Reder Ioan din **Bălcaciu**, cu 300 lei, Sas Danilă din **Sânmiclăuş**, cu 250 lei, Frăţilă Ioan din **Tiur**, cu 250 lei, şi Spătăcean Alexandru din **Ciufud**, cu 200 lei.

Pentru vieri şi scroafe bune de prăsilă au fost premiaţi: Maurer Ioan din **Mănărade**, cu 400 lei, Ştefan Dragoş din **Blaj**, cu 300 lei, Costea Ilie din **Sâncel**, cu 400 lei, Mărginean Ariton din **Sâncel**, cu 300 lei, Barna Vasile din **Iclod**, cu 200 lei. Îngrijitorul vierului din **Mănărade** a primit 200 lei, răsplată pentru buna îngrijire.

Pentru berbeci şi oi bune şi frumoase au fost premiaţi: Ioan Idu din **Mănărade**, cu 200 lei, Mărginean Nicolae din **Mănărade**, cu 150 lei, Ciugudean Gligor din **Bia**, cu 200 lei, și Stoicu Gligor din **Bia**, cu 300 lei.

Pentru galiţe s-a dat lui Emil Ciufudean din **Veza** 200 lei, care a adus 6 galiţe Orpington, lui Alexandru Sighad din **Blaj** 150 lei, care a adus 4 galiţe Orpington și lui Miron Nicula din **Blaj** 100 lei, pentru pui de podoabă japonez Waly Kicki.

Diplome de recunoștință au primit Fondul I. M. Moldovan şi Curtea mitropolitană din **Blaj**, pentru porcii bine îngrijiţi, iar pentru galiţe, au primit diplome: Doamna Suciu din **Blaj**, care a adus spre arătare gâște foarte

frumoase, Emil Negruţiu din **Blaj**, care a adus mai multe galiţe Rhode Island şi Plymuth-Rock, Iustin Hossu din **Blaj**, care a adus 5 găini Rhode Island și 6 Leghorn, Nicolae Mârza din **Blaj**, care a adus 4 găini Wiandette, Ioan Costea din **Blaj**, care a adus 9 găini Wiandette albe, foarte frumoase, Dr. Traian Denghel, care a adus 2 pui Plymuth, mari şi frumoși, Petru Cristea din **Blaj**, care a adus 4 găini Orpington, Dr. Ioan Piso, care a adus 3 găini Wiandette şi 3 Rhode Island, şi Ștefan Dragoş, care a adus un cocoş Wiandette"[297].

1932: „Proprietarul Mendel Iacob a fost expropriat pe hotarul comunei **Tiur**, de Comisiunile de R. A. din judeţ. / Comitetul Agrar a retrocedat proprietarului Iacob Mendel 25 iugăre de teren, din ceea ce expropriase Comisiunea R. A. din loc. / În **comuna Tiur**, s-a făcut împroprietărirea definitivă, înainte de această retrocedare de teren și locuitorii erau puși în posesie pe loturi. / S-au împroprietărit **pe hotarul comunei Tiur** şi unii locuitori din **Ciufud**, cu drept de împroprietărire în tablouri definitive de îndreptățiți la împroprietărire, și astfel nu a mai rămas teren disponibil, ca să se poată executa ordinul Consiliului Agrar, pentru a se putea da proprietarului Iacob Mendel cele 25 iugîre... / Alt teren disponibil în jurul comunei Tiur nu mai este și, ulterior, au devenit disponibile 47 iugăre de teren în Roşia, coordonându-se lucrările de expropriere prin Comitetul Agrar, la proprietatea Francisc şi Elma Zeethal din **Roșia de Secaş**"[298].

1943: „Credincioşii noştri din comuna **Tiur**, de lângă Blaj, păstoriți de Părintele Silviu Raica, sunt deja de mult organizați în Agru și au muncit cu drag până acu-

[297] *Unirea Poporului*, Anul XIII, nr. 43, Blaj 1931, p. 7
[298] *Unirea Poporului*, Anul XIV, nr. 30, Blaj 1932, p. 4

ma. Aşa, între altele, au văruit biserica, i-au făcut strane şi, mai nou, s-au hotărât să cureţe vechiul şi preţiosul iconostas. / Duminecă, 17 ianuarie, s-au reorganizat, după noile norme, date de Î. P. S. Dr. Valeriu Traian Frenţiu, la începutul acestui an. Şedinţa de reconstituire s-a ţinut sub preşedinţia Părintelui Dr. Simion I. Crişan, profesor în Blaj, care le-a vorbit agriştilor despre necesitatea de-a ne organiza şi de-a munci, pentru ca biserica noastră unită să rămână mereu în sânul neamului, la culmea pe care au ridicat-o înaintaşii şi pentru a duce şi altora balsamul credinţei noastre creştineşti. / Preşedintele Agrului este dl director Frăţilă. În şedinţă, s-a încasat taxa de membru, s-a hotărât abonarea ziarelor „Unirea" şi „Unirea Poporului", organizarea de serbări religioase şi conferinţe. /

În dimineaţa zilei de 24 ianuarie 1943, duminecă, s-a prezentat, la **Tiur**, pictorul Bucătariu, refugiat bucovinean, cu o „Cruce" de o rară frumuseţe, având înălţimea de 3 metri. Pe cruce e icoana răstignirii, iară în calea 4 braţe, cei 4 evanghelişti. Credincioşii tiureni, când au văzut-o, după terminarea sfintei liturghii şi în urma predicii părintelui local, au şi cumpărat-o, cu 13.000 lei, arătându-şi, prin aceasta, credinţa şi alipirea faţă de Dumnezeu şi faţă de preotul lor"[299].

[299] *Unirea Poporului*, Anul XXV, nr. 6, Blaj 1943, p. 5

TOHAN

(județul Brașov)

1762-1851: **„Perioada „Regimentului 16 Grăniceri”** (1762-1851). La 12 aprilie 1762, împărăteasa Maria Tereza a aprobat înființarea graniței militare transilvane, numindu-l pe generalul Adolf Nikolaus von Buccow comisar pentru realizarea acesteia. „Miliția grănicerească” urma să fie compusă din două regimente românești de infanterie, două regimente secuiești de infanterie, un regiment românesc de dragoni şi unul secuiesc de husari, dispuse din Bucovina, până în Banat. În anul 1764, după terminarea lucrărilor de constituire a „Regimentului 2 de graniţă român”, cu sediul la **Năsăud**, s-a trecut la înființarea „Regimentului 1 grăniceresc român”. Prin patentă împărătească, întregul teritoriu supus militarizării a fost declarat liber, viitorii grăniceri urmând a fi scoşi din starea de iobăgie şi scutiţi de toate dările. Pentru constituirea regimentului, au fost militarizate mai multe sate din comitatul Hunedoara, scaunul Orăştie, scaunul Sibiu, Ţara Oltului şi Tara Bârsei. În anul 1773, se aflau arondate la Regimentul 1 românesc de graniţă 84 de localităţi, pentru ca, în anul 1777 să rămână 82. Dintre acestea, 43 erau din Ţara Oltului, organizate în şase companii. De aceea, regimentul era cunoscut şi ca „al oltenilor”. / La data

desființării regimentului, realizată pe baza decretului împărătesc din 22 ianuarie 1851, pus în aplicare în 1 aprilie acelaşi an, sediile (garnizoanele) companiilor şi compunerea celor situate în Tara Oltului era următoarea: / **Compania a VII-a**, la **Racoviţa**, cu localităţile: **Porumbacu de Jos**, **Porumbacu de Sus** şi **Scoreiu**, toate din actualul judeţ Sibiu; / **Compania a VIII-a**, la **Viştea de Jos**, din actualul judeţ Braşov, cu localităţile: **Arpaşu de Jos** şi **Arpaşu de Sus** (ambele din actualul judeţ Sibiu), **Drăguş**, **Olteț** (fost Besimbac), **Ucea de Jos**, **Ucea de Sus** şi **Viştea de Sus**, din actualul judeţ Braşov; / **Compania a IX-a**, la **Lisa**, cu localităţile: **Breaza**, **Dejani**, **Dridif**, **Gura Văii** (fost Netotu), **Ludișor**, **Luța**, **Pojorta**, **Recea** (fost Vaida-Recea şi Teleki-Recea), **Voila**, **Voivodeni** (fost Voivodenii Mari şi Voivodenii Mici), toate din actualul judeţ Braşov; / **Compania a X-a**, la **Mărgineni**, cu localităţile: **Berivoi** (fost Berivoii Mari și Berivoii Mici), **Copăcel**, **Hârseni**, **Hurez**, **Iaşi**, **Ileni**, **Râuşor**, **Săsciori**, **Săvăstreni** şi **Sebeş**, toate din actualul judeţ Braşov; / **Compania a XI-a**, la **Ohaba**, cu localitățile: **Bucium**, **Șinca Veche** și **Vad**, toate din actualul judeţ Braşov; / **Compania a XII-a**, la **Dumbrăviţa** (fost Țânțari), împreună cu localitatea **Tohanu Vechi**, ambele din actualul judeţ Brașov”[300].

1871: „În Tara Oltului au fost următoarele 11 localități care dispuneau de școli, în care copiii foștilor grăniceri aveau învățământ gratuit: **Copăcel**, **Dumbrăviţa**,

[300] Bucur, Alexandru, *Urme grănicerești în Țara Oltului (I)*, în Muzeul Țării Făgărașului „Valer Literat”, *Acta Terrae Fogarasiensis*, X, Făgăraș 2021, pp. 136, 137

Lisa, **Mărgineni**, **Ohaba**, **Racoviţa**, **Recea**, **Scoreiu**, **Tohanu Vechi**, **Viştea de Jos** și **Voila**”[301].

1877: „Execuțiunile sunt la ordinea zilei; dar modul executării, despre care ni se scrie de la comuna **Tohanu**, de a sparge ușile, în absența familiei, și a lua zăloage după plac, era uzitat numai până în anul 1848, dar trecea și pe atunci drept barbar și turcesc”[302].

1880: „A propos de legea căsătoriei civile, ni se trimite, de la **Zărnești**, o corespondență mai lungă despre un caz de bigamie, care, în acel ținut, bate cu atât mai mult la ochi, cu cât poporațiunea ținea, până acuma, foarte tare la sanctitatea și castitatea căsătoriei. Esența scrisorii este că un june din loc, anume Comsia (Comșa), dus, înainte cu câțiva ani, în România, întorcându-se la locul nașterii sale, după ce deschide o boltă de manufacturi, decis a se căsători, luă de soție pe o fată de familie bună, din **Tohanul vechi**, dar, în sensul legii noi civile, care plesnește peste ochi castitatea femeiască, cheamă pe mireasă la **Zărnești**, ca să se cunune cu ea acolo. / Aici, corespondența adaugă că preoții din **Tohanu** nu au fost avizați, ca să facă și ei strigările cerute de lege, în mod peremptoriu. / Ce se întâmplă? În ziua de Sfântul Nicolae, în 6/18 decembrie, se prezintă în **Zărnești**, din România, o femeie frumușică, născută în **Cohalm** (**Rupea**), în Transilvania, cu doi prunci, unul de mână și altul la piept, ca soția legitimă a lui Comșa. / Ne voind el să o recunoască, femeia îl trase la judecătoria regească din loc, unde, între alte scene, se întâmplă și aceea că pruncul mai

[301] Bucur, Alexandru, *Urme grănicerești în Țara Oltului (I)*, în Muzeul Țării Făgărașului „Valer Literat”, *Acta Terrae Fogarasiensis*, X, Făgăraș 2021, p. 138

[302] *Gazeta Transilvaniei*, Anul XL, nr. 45, Brașov 1877, p. 4

măricel, cum văzu pe Comșa, strigă: „Mami, mami, iaca tata!”. / | Se pare că prima femeie nefericită nu a fost preparată cu actele absolut necesare, spre a documenta bigamia, căci judecătorul o îndreptă la un avocat”[303].

1887: „Pădurarul Borsch, din Vulcan, comitatul Braşovului, a fost găsit, dumineca trecută, omorât în pădurea Vulcanului. S-a pornită cercetare în contra a doi bănuiţi ca făptuitori din **Tohanu-vechi**”[304].

1889: „Ni se spune că un ţigan din **Tohanu-vechi**, furând, din păcate, câțiva cucuruzi, a fost prins şi dus la primărie, unde, în loc de a fi pedepsit omenește, fu legat de picioare și spânzurat de grindă. Nu-i vorbă, țiganul a scăpat teafăr, dar felul pedepsei rămâne un act de sălbăticie”[305].

1895: „Referitor la cazul cu copila înecată, în **Tohanul-vechi**, despre care s-a făcut amintire în numărul din 27 aprilie al foii noastre, dl învăţător dirigent, de la **şcoala română grănicerească din Tohan**, ne trimite următoarea rectificare: / După cum faptele s-au întâmplat, este adevărat, că, în 25 aprilie nou, corpul învățătoresc a făcut o mică excursiune la câmp, cu elevii lor, dar nu e tot atât de fidel reportat şi despre trista întâmplare. / Cazul s-a petrecut așa, că, după ce am ajuns cu toți elevii, în număr de peste 200, la o poiană frumoasă, așa-numită „în Spoelt”, abia la o distanță de 1 km și jumătate de la comună și în depărtare de vreo 200 m de apa Bârsei, după o mică pauză, voind a urca un delușor, de unde mai bine să se poată privi teritoriul comunei și a împrejurimii, li s-a spus ca toți elevii să se grupeze pe lângă învăţătorii lor,

[303] *Observatorul*, Anul III, nr. 101, Sibiu 1880, p. 406
[304] *Gazeta Transilvaniei*, Anul L, nr. 116, Brașov 1887, p. 2
[305] *Gazeta Transilvaniei*, Anul LII, nr. 208, Brașov 1889, p. 2

ceea ce s-a și întâmplat, cu excepțiunea a două copilițe înrudite, dintre care una de 7 ani, alta în al 9-lea an al etăţii, care nu că au rămas îndărăt, dar, furişându-se dintre conșcolarii lor, după cum apoi una dintre ele a și mărturisit, au voit a se reîntoarce acasă. Însă, ca nu cumva să fie observate, în îndrăzneala lor nepricepută, nu pe unde am mers cu ei, ci de-a dreptul, prin Bârsă. / Abia numai la 1 oră după aceea, dar deja în câmp, s-a putut afla că celea 2 fetițe lipsesc, însă atunci era târziu, căci una era înecată, care apoi s-a aflat; iar cea mai mică, văzând nenorocirea verișoarei, deşi intrase și aceasta în apă, s-a reîntors pe calea pe care am venit cu toții, vestind la ai lor despre celea întâmplate. Mă prinde, deci, mirarea și la rândul meu încă aşi dori ca, pe viitor, dl corespondent să nu fie aşa grabnic, ci, mai întâi, să se convingă despre adevărata stare a lucrului și numai după aceea să-l aducă la cunoștinţă publică. / **Tohanu-vechi**, în 28 aprilie 1895. / Ștefan Iozon, învăţător dirigent”[306].

1896: „Începând din 1886, în comuna **Tohanul vechi** se țes şi susțin nesfârșite certuri, intrigi între personalităţi, tot numai din cauza administrației politice a acestei comune, care se vede a fi înadins înzestrată cu amploaiați neabili și răuvoitori față cu interesele acestei comune românești, susținându-se prin intrigi și denunţări josnice, în sus şi în jos, ca cel mai rentabil mijloc de căpătuire pentru ei. / În 1894, după suferințe de-aproape 8 ani, ne-a trimis Dumnezeu pe notarul substitut George Cârlan, un bărbat capabil, iubitor de ordine și imparţial. / La început lucrurile au şi prins să meargă bine, dar oamenii dedaţi cu păcătoşiile vechi nu puteau suferi ca afa-

[306] *Gazeta Transilvaniei*, Anul LVIII, nr. 86, Brașov 1895, p. 2

cerile să meargă corect; obișnuiți a lucra la întuneric și a pescui în tulbure, ei pândeau mereu ocaziunea ca pe corectul notar să-l denunțe și să-l facă imposibil. Dar dl Cârlan era omul oficiului, ținându-se strict de lege, conștiincios şi zelos în împlinirea agendelor sale. / Cunoscând domnia sa slăbiciunile administraţiunii, voia a introduce o reformă corespunzătoare şi indispensabilă pentru înflorirea comunei. Dar chiar această împrejurare nu le convenea clicașilor dedaţi a pescui în turbure. Ei puseră toate în mişcare pentru a amărî viața bunului notar Cârlan, aşa că, la urmă, acesta, sătul de-atâtea şicane şi denunţări, îşi dete demisiunea, spre cea mai mare părere de rău a tuturor oamenilor de bine. / Cauza demisiunii o expuse singur înaintea poporului, când zise: „A trebuit să demisionez, căci sunt şicanat şi de sus şi de jos, şi caracterul meu nu vreau să fie pătat, mâine-poimâine, căci, după cum văd, unii sunt în stare să jure strâmb, numai să mă nimicească, şi aceia, astăzi, au crezământ”. / Ca specimen de şicanări, las să urmeze câteva probe:

1). Cu data de 26 decemvrie 1895, îl arată Ilisie Nemeș cu mai multe puncte puţin interesante; cel mai momentos, însă, este acela că lucră într-o partidă cu popii românești şi că toate lucrurile lui sunt în folosul popilor românești.

2). La începutul anului acestuia, îl arată Ioan Berariu, subalternul său, că alegerile de reprezentanţi comunali numai din causa notarului nu au ieşit pe placul „domnilor” și că el, până ce este Cârlan ca notar, nu mai poate face nimic etc.

3). Tot acest Berár János denunţă pe notar, pentru că, în 2 iulie, a fost în Braşov, la examenul din Religiune şi aceasta înseamnă că nu e vrednic de-a f notar, căci prea

mult se interesează de cultura naţiei sale. / Astfel, Nemeș și Berariu se susțin unii pe alții aci ca acuzatori, apoi ca martori, mai înrolând în lăgăul intrigilor și pe-un biet academician de aici, care alt lucru văd că nu-și găsește, decât să se facă și el de timpuriu instrument al celor ce numai prin lingușiri şi denunțări știu să-și căştige pâinea lor. / Pentru ca să se vadă de cât crezământ şi de ce obiectivitate ar merita să se bucure Berár János înaintea superiorilor politici, dau aici câteva floricele administrative, spre a le scrie în contul administraţiei „de model", exercitată în cercul nostru:

După exproprierea liniei ferate Braşov-Zărnești, s-a încredințat evidența cadastrală de pământ, spre efeptuire, lui Berár Játos, tutorul general și vice-notar al acestei comune, cam prin 26 august 1894. În 1895, sub Nr. 3593, fu tras la răspundere, pentru că nu a finit lucrarea, iar în 1896, sub Nr. 401, „titulusul nostru" raportă direcțiunii financiare, în mod mincinos, firește, că evidența e finită. / Prin 8 februarie 1896, nefiind gata conspectul despre complanarea dării erariale, concrezut lui Berariu încă din 20 noiembrie 1895, la urgentarea continuă, notarul arăta că evidența de pământ nu este deloc lucrată, însoţindu-şi arătarea cu un raport despre lascivitatea acestui amploiat, care nu lucră nimic, ci timpul îl petrece în beții și arătări. / Direcţiunea trimite actele preturii din Bran, spre pertractare. În 16 aprilie, după ce s-au constatat toate, atât că lucrarea nu este efeptuită, cât şi împrejurarea că a sedus superioritatea prin rapoarte false, îl pedepsește cu 3 florini, dându-i termin de 8 zile ca lucrarea să fie finită. / Dar trece aprilie, trece şi luna lui mai, vine şi iunie, şi evidența încă tot neisprăvită rămâne. Acum s-a decis şi pretura la pași mai energiei şi, sub Nr. 1705 din 1896, îl ame-

ninţă cu pedeapsă disciplinară. / La sfârşitul lui iunie, văzând pretura că Berariu îşi bate joc de ordinele sale, cită pe notar la sine şi-i ordonă lui să efeptuiască această lucrare. / Notarul, bietul, se supune şi, în 3 zile, o efeptuieşte; iar drept mulţămită, în 13 iulie, pentru activitatea sa fu pedepsit cu 5 florini (pentru neglijența lui Berariu). / Apoi să nu zici că paragraful rămâne paragraf, oricum l-ai întoarce? Berariu, doi ani, nu lucră o iotă, dă rapoarte false, minte administrația, e pedepsit pentru lene, amenințat cu cercetare disciplinară şi, totuşi, e funcționar „vrednic". Notarul face, în 3 zile, ce altul n-a făcut în doi ani şi e pedepsit. Curioasă administraţie, ca la noi, la nimenea!"[307].

1905: „Inspectoratul școlar al comitatului Făgăraș a ordonat, cu insistență, ca școala comunală românească din **Tohanul-vechi** să-și procure o bibliotecă maghiară, deși există în comună două biblioteci școlare"[308].

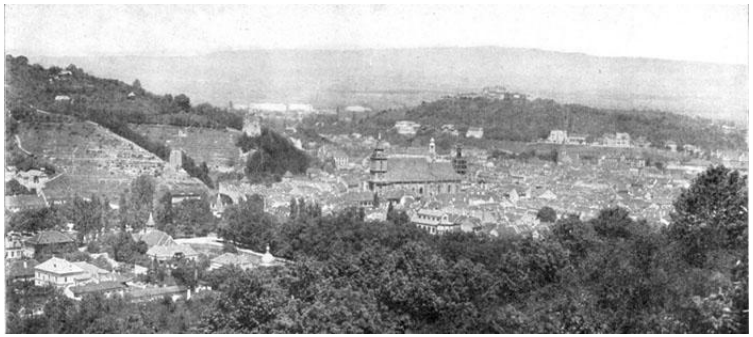

[307] *Gazeta Transilvaniei*, Anul LIX, nr. 168, Braşov 1896, pp. 2, 3
[308] *Drapelul*, Anul V, nr. 116, Lugoj 1905, p. 3

TOLD

(lângă Salonta, judeţul Bihor)

1353, iunie 2, Cenad: Capitlul bisericii din Cenad dă de ştire că s-au înfăţişat „Ladislau, fiul lui Avram de Zakald, din comitatul Bihor, pe de o parte, par pe de alta Petru, fiul lui Dumitru, nobil de **Gurbediu** (Gwrbey, Kurbed, judeţul Bihor), iar acel Ladislau… a dăruit lui Petru, fiul lui Dumitru, nobil de Gurbediu, o jumătate din toate moşiile sale, anume **Told** (lângă Salonta, judeţul Bihor) **Zakald** (în Ungaria) şi **Bathanylysy** (în Ungaria), cu toate folosinţele”[309].

TOLTIA

vezi **TOTIA**, judeţul Hunedoara.

[309] AŞSP, *Documenta Romaniae Historica / C. Transilvania* (1351-1355), Vol. X, Bucureşti 1977, doc. 196, pp. 217-219

TOMEŞTI

(magh. Tomesd, germ. Thomsdorf, judeţul Hunedoara)

1784: Răscoala lui Horia, Cloşca şi Crişan: „Țăranii din judeţele Zarand şi Hunedoara voiau să înceapă revoluţia în ziua de Bobotează a anului 1785, iar ţăranii din comitatul Albei, în luna lui mai a aceluiaşi an. / Joi, **28 octombrie 1784**, fiind zi de târg la **Brad** (comitatul Zarandului), îşi face apariția aici căpitanul Crişan, ca trimis din partea lui Horia, şi, ascuns sub podul de peste Criş, cheamă la dânsul pe mai mulți țărani din diferite sate, cărora le spune că Horia a fost la Viena, la împăratul, de la care a adus ordin ca ţăranii români să capete arme şi să nu mai facă nici un serviciu nobililor. Spre încredințare, Crişan arătă țăranilor crucea de aur a lui Horia şi-i invită ca, pe duminica viitoare, 31 octombrie, să vină, din fiecare sat, câte 3 sau 4 țărani, la biserica din **Mesteacăn**, ca să asculte porunca împărătească. / În ziua de 31 octombrie, se adunase, în secret, la biserica din Mesteacăn, vreo 600 ţărani din districtul Zarandului, al Hunedoarei şi din munţii Abrudului. La adunarea aceasta, Crişan înfăţişă ţăranilor crucea de aur şi o scrisoare, apoi le făcu cunoscut că Horia, fiind bolnav, nu poate asista la adunare, dar că l-a însărcinat pe dânsul să vină şi să le spună că, din ordinul împăratului Iosif II, să se ducă cu toţii la **Alba Iulia**,

ca să primească arme şi să fie grăniceri, împăratul lăsând la libera voie a fiecăruia sau de a fi militar, deci scăpat de iobăgie, sau de a face, şi de aici, înainte, serviciu de iobagi, pe seama nobililor.

În ziua de 1 noiembrie, țăranii întruniţi la Mesteacăn ajung, în drumul lor spre Alba Iulia, ca să primească arme, în satul **Curechiu**, însă în număr cu mult mai considerabil. Mulțimea poporului crescuse enorm. În aceiaşi zi, noaptea, târziu, sosiră la Curechiu subprefecții Mihai Gal din **Baia de Criş** şi Wolfgang Nalaczi din **Brad**, însoţiţi de o gardă de 4 soldaţi, ca să prindă pe căpeteniile țăranilor, în special pe Crişan. Dar mulțimea de ţărani, aflând de veste, dau alarma prin chiote, trag clopotele de la biserică şi se aruncă, din toate părțile şi cu ceea ce apucară în mâini, asupra celor doi subprefecţi, pe care îi uciseră pe loc. Gornicul Petru Kara din **Criştior**, spionul nobililor, fu prins şi executat imediat, din ordinul lui Crişan, iar cei 4 soldați fură dezarmaţi, bătuţi şi apoi puşi în libertate. Revoluţia era acum proclamată.

Primul atac al ţăranilor răsculaţi fu dat asupra nobilimii din **Criştior**, în ziua de marţi, dimineaţă, în 2 noiembrie, când, cu o furie vehementă, ţăranii dau năvală asupra curților nobililor şi execută 17 persoane din nobilimea de aici, printre care 12 membri ai vechii familii Kristyori, de origine română, dar, cu timpul, catolicizaţi şi maghiarizaţi. Puţini nobili scăpară, cu fuga, prin păduri, iar ceilalți, bărbați, femei şi copii, fură făcuţi prizonieri şi, apoi, cu toții botezați în religia română ortodoxă, de către preotul Constantin Turciu, zis şi Popa Costan. / Din **Criştior,** trupa ţăranilor răsculaţi se împărți în două: o parte apucă drumul spre **Mihăleni**, iar căpitanul Crişan, cu oamenii săi, atacă, în aceiaşi zi, după amiază, nobilimea din

orăşelul **Brad**. Cei mai mulți dintre nobili, refugiindu-se în turnul bisericii reformate, sunt dați jos de mulțimea înfuriată, care execută, pe loc, pe mai mulți dintr-înşii, iar pe alții îi grațiază, după ce primesc să se boteze în religia românească. Aici au căzut victime ale furiei populare şi mai mulţi negustori evrei, dintre care unii au fost şi ei botezați. / Acum, ţăranii începură a se ridica în masă, în toate părțile Zarandului. Cete noi de ţărani soseau, pe fiecare oră, în trupa lui Crişan. / Din **Brad**, mulțimea ţăranilor se diviză iar în mai multe părți, apucând fiecare trupă câte o direcție diferită, prin toate colţurile Zarandului.

În ziua de 5 noiembrie, căpitanul Crişan atacă curţile nobilimii din comuna **Ribiţa**, unde, după o luptă înverşunată, în care sunt uciși 7 oameni din trupa lui Crișan, românii ucid şi execută 42 persoane, nobili şi particulari. / Trupa țăranilor, care plecase, marţi, la amiază, în 2 noiembrie, din **Criştior**, ajunge, în aceeaşi zi, în comuna **Mihăleni**. Singurul nobil de aici, Ladislau Csiszar, auzind că ţăranii răsculați vin asupra sa, încearcă să fugă repede, cu familia, prin păduri, dar abia face câțiva paşi de acasă şi este prins, cu toată familia, şi executat cu doi copii ai săi şi cu un frate al său. Soţia lui Csiszar, care era fiica fostului prefect, baronul Hollaky, o femeie tânără şi foarte frumoasă, îmbrăcată în haine ţărăneşti, la propunerea preotului ortodox din Mihăleni, se ascunde în podul bisericii române. Descoperită fiind, a doua zi, de doi iobagi, aceştia o duc în biserică, unde o forțează să depună jurământ că se leapădă de religia catolică şi trece la religia românească. A doua zi, joi, nefericita femeie, aflând că vine şi Crişan, cu trupa sa, la Mihăleni, fuge prin păduri, dar este prinsă de ţăranii răsculați, care acum voiau s-o execute. Dar lui Crişan i se făcu milă de ea şi o lăsă în

viață, cu condițiunea, cum se plânge dânsa, ca să se boteze din nou. Trista soartă a acestei femei a format obiectul unei descrieri sentimentale, din partea istoricului transilvan, abatele Iosif Carol Eder, care spune că, în timpul acela, era o crimă în ochii țăranilor români de a se fi născut cineva din sânge unguresc. / Tot joi, în 4 noiembrie, altă ceată de țărani atacă nobilimea şi populaţia ungurească din **Baia de Criş**. Aici distrug mănăstirea călugărilor franciscani, botează în religia românească pe văduva subprefectului Mihai Gal, ucis la Curechiu, cu două zile mai înainte, şi o mărită după un iobag român; ucid pe avocatul O. Szentkiralyi, apoi pe un curier al comitatului şi pe un nobil, cu numele Iosif Kis. În acelaşi timp, sentinelele răsculaților din satul **Târnava** prind pe o femeie din **Beiuş**, cu numele Eva Ajtal, care călătoria la părinții săi, în **Abrud**, şi pe care țăranii voiau s-o execute, crezând că e unguroaică, cum şi era de fapt. Femeia însă scăpă de la moarte, declarând că e româncă, dar, spre convingerea ţăranilor, ea trebui să spună, în româneşte, rugăciunea „Tatăl nostru".

În timp de 4 zile, de la 2, la 5 noiembrie 1784, mai sunt atacate curțile nobililor din satele **Trestia**, **Lunca**, **Luncoiul de Sus**, **Luncoiul de Jos**, **Ociu**, **Hălmagiu**, **Hălmăgel**, **Pleşcuta**, **Ţărmure**, **Tomeşti**, **Sălişte** etc., aşa că întreg comitatul Zarandului ajunse în posesia țăranilor răsculați şi, afară de autoritatea lui Horia şi Crişan, nu mai exista nici un fel de autoritate. / Țăranii, înfuriați şi înrăiți de nedereptățile seculare, suferite din partea ungurilor, deveniseră surzi şi muţi la rugăciunile şi lacrămile „domnilor lor", adică a proprietarilor de pământ, pe care acum îi legau cu lanţuri de carul cu boi şi aşa îi duceau la capul satului, unde îi dau pe mâna ţiganilor, ca să-i exe-

cute şi înmormânteze. În general, aspectul revoluţiunii nu era numai în contra nobilimii, ci în contra întregului element unguresc. Era o tragică răzbunare a trecutului. / Repede de tot, mişcarea revoluţionară, începută în comitatul Zarandului, se întinse şi în comitatul Hunedoarei. / În ziua de 4 noiembrie, cete de țărani prefăcură în cenuşă castelul baronului Anton Iosica, din **Brabişca**, pe valea Mureşului, iar în cele 2 zile următoare, ţăranii distruseră şi arseră toate curțile nobililor din comunele **Sulighet**, **Bretea**, **Ilia**, **Sârbi**, **Gura-Sada**, **Tătăreşti**, **Lesnic**, **Dobra**, **Roşcani**, **Geoagiul de Jos** etc. O mulțime de nobili şi preoți unguri fură executaţi şi pe aci. Ţăranii, care trecuseră din Zarand, puseră numaidecât în mişcare şi pe iobagii de pe Valea Streiului şi din Ţara Hațegului, unde, de asemenea, mulțimea țăranilor răsculați devastează şi dă foc edificiilor nobililor din aproape toate comunele, până la granița țării româneşti.

În ziua de vineri, 5 noiembrie, valurile distrugătoare ale revoluţiei ajunseră la marginea oraşului **Deva**, capitala judeţului Hunedoara, al cărei atac se hotărî pentru ziua de 6 noiembrie. Prima încercare nu reuşi, deoarece soldaţii din armata imperială li se opuse, trăgând focuri peste capetele țăranilor. A doua încercare, din ziua de 7 noiembrie, fu şi mai nenorocoasă, fiindcă ţăranii, văzându-se atacați de 70 soldaţi grăniceri şi 74 husari români, după o mică rezistenţă, ajunseră în confuziune, căci nu se aşteptau la focul armelor din partea soldaţilor împăratului, şi începură a se retrage, în dezordine, spre malurile Mureşului, urmăriți de armata imperială şi de 22 nobili unguri călare. Un număr de 72 țărani români fură parte tăiați, parte aruncaţi şi înecaţi în apele Mureşului, iar 44 căzură prizonieri. Douăzeci de inşi dintre aceşti

prizonieri au fost executați, tăindu-li-se capul cu sabia, în ziua de luni, 8 noiembrie, în dosul fortăreței de lângă drumul ce duce la **Dobra**. A doua zi, au mai fost executaţi alți 14 prizonieri, precum şi 22 ţărani, prinşi cu ocazia devastării curții baronului Anton Orban din **Binţinţi**. În două zile, nobilimea din Deva făcu să cadă capul, prin paloş, a 56 ţărani români, lipsiţi cu totul de dreptul de apel şi unii dintre ei străini cu totul de revoluţie, precum a fost cazul ţăranului Alexandru Morariu din **Jibot**"[310].

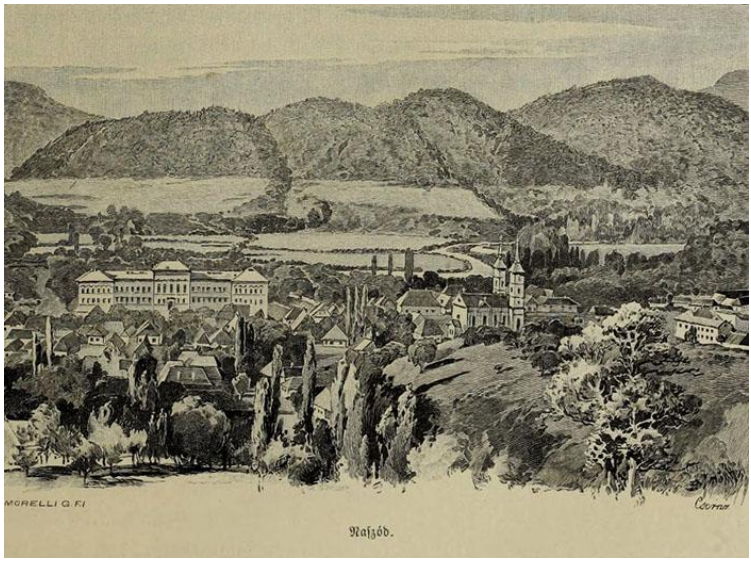

[310] Rusu Abrudeanu, Ion, *Moţii / Calvarul unui popor eroic, dar nedreptăţit*, Bucureşti 1928, pp. 156-161

TONCIU

(Tonhaza, judeţul Mureş / Tonchaza,
judeţul Bistriţa-Năsăud)

1356, iulie 22, Mănăştur: Conventul mănăstirii Mănăştur dă de ştire că venind „Andrei şi Nicolae, fiii lui Ioan, fiul lui Nicolae de **Girolt** (Gerolth, Ghirolt, judeţul Cluj), pe de o parte, iar pe de alta Ilie, fiul lui Gheorghe, Andrei şi Nicolae au mărturisit că, pentru a scăpa de mai multe nevoi, au zălogit, pe timp de 10 ani lui Ilie, fiul lui Grigore, partea lor de moşie din moşia **Tonciu** (Tonhaza, judeţul Mureş), aflătoare în comitatul Cluj, pentru 12 mărci, fiecare marcă fiind socotită la 30 groşi… şi o zălogesc cu această îngrădire, că nu vor putea să o răscumpere cu banii altuia, numai cu banii lor”[311].

1358, februarie 2, Turda: Vicevoievodul Dominic face cunoscut „că Toma şi Albert, fiii lui Ioan de **Fiscut** (Fizkuth, Fiscut, azi **Sălcuţa**, judeţul Bistriţa-Năsăud), au tras în judecată pe Ilie, fiul lui Gheorghe de **Tămaşa** (Tamasfalwa, judeţul Sălaj), cu privire la a patra parte, cuvenită ca fiică doamnei Clara, mama lor, adică fiica lui Ioan, fiul lui Nicolae de **Ghirolt** (Gerolth, judeţul Cluj),

[311] AŞCP, *Documenta Romaniae Historica / C. Transilvania* (1356-1360), vol. XI, Bucureşti 1981, doc. 28, p. 29

ce-i privea de drept din moşiile lor părinteşti şi mai ales din moşia **Tonciu** (Tonchaza, judeţul Bistriţa-Năsăud)… Ei au mărturisit că au ajuns la următoarea învoială… întrucât moşia Tonciu se afla zălogită magistrului Ilie, fiul lui Gheorghe, ei îl dezleagă pe Ilie cu privire la acea pătrime de fiică, pe tot răstimpul, până când va fi răscumpărată de fiii lui Ioan, fiul sus-numitului Nicolae, cu îndatorirea ca Toma şi Albert să aibă sloboda putere de a dobândi pomenita pătrime de fiică a doamnei, mama lor, de la fiii lui Ioan, fiul lui Nicolae de Ghirolt"[312].

1359, decembrie 8, Alba Iulia: Voievodul Dionisie dă de ştire că, înfăţişându-se „Nicolae zis Wos şi Toma cel Roşu, iar pe de altă parte Dominic, oaspe de **Cojocna** (judeţul Cluj), Niciolae şi Toma au mărturisit că, întrucât Dominic voise să facă o plângere împotriva lui Toma de **Agriş** (Egres, Egrees, judeţul Cluj) şi Ioan de **Tonciu** (Tonhaza, judeţul Mureş) şi Pavel cel Mic, slujitorii lor, pentru luarea a patru boi… totuşi ei au ajuns la învoială şi s-au înţeles în chipul acesta: că dacă Nicolae şi Toma ar putea să afle dovadă în chip neîndoios că acei slujitori ai lor sunt vinovaţi, atunci să fie ei ţinuţi a da lui Dominic patru boi potriviţi, iar dacă, până în joia de după anul nou, nu ar putea să afle dovadă, atunci Toma şi Nicolae să fie ţinuţi să primească orice ar hotărî magistrul Mihai, pe cale de judecată, înaintea lui Petru cel Roşu, vicecomitele de **Cluj**"[313].

1887: La un incendiu care a avut loc, în 28 ianuarie, „în comuna **Socol,** din ținutul Reghinului... Nagy

---

[312] AŞCP, *Documenta Romaniae Historica / C. Transilvania* (1356-1360), vol. XI, Bucureşti 1981, doc. 214, pp. 221, 222

[313] AŞCP, *Documenta Romaniae Historica / C. Transilvania* (1356-1360), vol. XI, Bucureşti 1981, doc. 423, pp. 431, 432

Iozsel, deregător la domeniul Gr. Teleky Gustav din **Tonciu**, a venit cu mai mulţi tonceni şi aşa s-a mai potolit elementul cel înfuriat”[314].

1945: „Nicu German, absolvent de teologie, student la politehnică şi sublocotenent în rezervă, fost pedagog la Internatul Vancean de băieţi din **Blaj**, fiul părintelui Octavian German din **Fărăgău**, judeţul Mureş, a căzut, fiind lovit de un glonte criminal, în urma unui atac mișelesc, îndreptat împotriva familiei, în ziua de 6 ianuarie 1945, dându-și sufletul, după grele suferinţe, în mâinile Judecătorului, în spitalul din **Reghin**, la vârsta de 28 ani, în ziua de 13 ianuarie, împărtășit fiind cu Sfintele Taine. Rămășițele pământeşti au fost aşezate lângă biserica greco-catolică din **Fărăgău**. În veci pomenirea lui!”[315]. /

„În comuna **Fărăgău**, judeşul Mureş, la protopopul onorar Octavian Gherman, hărţuiţ şi întemniţat în 1914-1915, tată a 12 copii, lăsat ani de zile fără congruă (leafă de la stat), s-au prezentat, în ziua de Bobotează, doi unguri din **Tonciu** şi i-au cerut o vacă străină. Preotul le-a răspuns că, într-adevăr, un refugiat i-a lăsat în grijă o vacă, pe care o predă, la ordinul scris al primpretorului. Nemulţumiţi de răspuns, spre seară s-au întors, cu alţi 5 tovarăşi înarmaţi, în total 7, spunând oamenilor cu care s-au întâlnit că ori vaca, ori popa, Mai târziu, s-a aflat că au fost puşi la cale de notarul din **Mociu**. / Intrând în casă, au început a-l bate pe părinte, pe preoteasă şi pe copii. / Unul din cei trei flăcăi ai părintelui, Nicu, absolvent de teologie din Blaj, fost pedagog la Internatul Vancean de băieţi din Blaj şi student la Academia Agronomică din

[314] *Gazeta Transilvaniei*, Anul L, nr. 21, Brașov 1887, p. 2
[315] *Unirea Poporului*, Anul XXVII, nr. 6, Blaj 1945, p. 6

Cluj-Timişoara, sublocotenent în rezervă, s-a sculat împotriva acestor făcători de rele, i-a certat şi i-a poftit afară. A început o încăierare, în toiul căreia ungurii au spart lampa şi l-au împuşcat în burtă pe bietul Nicu.

Ieşiţi în curte, l-au provocat pe părinte să părăsească numaidecât casa, că, dacă nu, o dărâmă cu grenade. Ieşind din casă, unul dintre cei 7 l-au lovit în cap, cu patul puştii, spre noroc însă Părintele şi-a ţinut mâna stângă spre apărare, iar lovitura i-a rupt numai mâna, în loc să-i crape capul. / Duşi amândoi la spitalul din **Reghin**, Nicu a murit, după două zile de chinuri, iar părintele a rămas cu mâna frântă şi cu capul greu lovit. Mai mult, mi se povesteşte, de către un domn, care vine de la Reghin, că poliţia unguresc㠠a deţinut pe un alt fiu al părintelui Gherman, învinuindu-l că el l-ar fi împuşcat pe fratele său. / Iar acești ticăloşi au rămas nepedepsiţi, ba încă chiar lăudaţi de către poliţia de acolo”[316].

Aussicht von der Magura Kaluluj gegen Pietrosul hin.

[316] *Unirea Poporului*, Anul XXVII, nr. 8, Blaj 1945, p. 2

TOPA MICĂ

(magh. Pusztatopa, germ. Kleinbun,
comuna Sânpaul, judeţul Cluj)

1926: „**Anul sfânt în parohia Berindu şi binecuvântarea bisericii celei noi**. Zilele de 24, 25, 26 octombrie a. c. au fost zilele de mare praznic şi bucurie sufletească pentru credincioşii noştri din comuna Berindu şi comunele învecinate. A judecat, adică, foarte înţelepţeşte părintele Vasile Cozma, administratorul Berindului şi paroh în **Topa Mică** ca anul sfânt să se prăznuiască acolo cu misiuni sfinte, în legătură cu acela să se facă şi binecuvântarea bisericii celei noi. / De la Blaj, a fost încredinţat părintele protopop tractual Dr. E. Dăianu din Cluj cu împlinirea acestor lucruri sfinte, care, însoţit de părintele Matei Moldovan din **Agrij**, Beniamin Rusu, profesor de religie din Cluj, Vasile Cozma din loc şi lectorul Ion Lăpuşan, au şi săvârşit sfintele slujbe spre cea mai mare mângâiere sufletească a lor şi a credincioşilor de faţă. / Duminică, în 24 octombrie, la ora 8, s-a început Utrenia, în biserica cea veche, şi, de acolo, procesiunea la biserica cea nouă, care străluceşte mândră şi pompoasă pe o colină din mijlocul satului, fiind zidită chiar în locul casei în care s-a născut baronul Vasile Pop. Aici să face sfinţirea apei şi binecuvântarea bisericii. Se

serveşte, apoi, sfânta Liturghie şi predică părintele protopop Dr. E. Dăianu, adânc mişcat de măreţia bisericii. Laudă zelul de Apostol al părintelui Cozma, care, păstorind cu înțelepciune şi bunătate părintească, a zidit şcoli, în vremuri grele, în **Şomtelec** şi **Topa**, şi case parohiale, iar aici, prin această măreaţă biserică, a pus adevărată cunună activității sale rodnice, neavând vreun ban, când a început lucrul şi făcând-o numai din arunc pe credincioşi, care de bunăvoie au contribuit cu 350.000 lei, din toată sărăcia lor. În curs de un an, s-a zidit aceasta biserică, dăruind a apoi şi dl ministru Al. Lapedatu 40.000 lei. Prin cuvinte adânc simțite, mulţumeşte curatorului bisericesc şi poporului pentru jertfa şi truda depusă întru înălţarea măreţului locaş de închinăciune… / Luni, în 25 octombrie, la ora 8, Utrenie şi Liturghie, cu Cuminecături. Predica o ține părintele Beniamin Rusu, despre lipsa şi folosul adevăratei pocăințe. Orator de forţă fiind, zguduie inimile credincioşilor, care se îmbulzesc la molitvă şi între care se văd mulți care, până acum, nu s-au mai mărturisit. / După-masă, vecernie şi rugăciunile Anului sfânt, cu procesiuni, de la o biserică, la alta, şi predica rostită tot de părintele Rusu, despre răutatea păcatelor mai obişnuite. Mărturisirile continuă la toţi preoții. Seara, la 7 ore, Paraclis şi Maslu pentru bolnavi. / Marţi, în 26 octombrie, Sfântul Dumitru. Dimineaţa, la ora 8, Utrenie şi Liturghia, cu cuminecări numeroase. Predica o ţine părintele protopop Dr. Dăian, despre darul lui Dumnezeu şi sfințirea sufletelor. Predica foarte frumoasă şi ilustrată cu vii exemple este ascultată cu mare plăcere… / La urmă, părintele Vasile Cozma, mulțămind lui Dumnezeu că ia stat într-ajutor a zidi biserica, așa-zicând din nimica, mulţumeşte părintelui protopop, pentru osteneala ce şi-a luat-o

asupra sa, şi-l roagă să împărtăşească preabunului Arhiereu Vasile sentimentele sale şi a credincioşilor săi, de fiască dragostea şi recunoştinţă pentru binecuvântarea primită, promiţând, cu adânci suspine, că nu vor înceta a se ruga pentru Înalt Prea Sfinţia Sa. Asemenea, mulțumeşte şi Onoraţilor Părinţi Matei Moldovan şi Beniamin Rus, care n-au cruțat osteneală şi cheltuială, pentru a le veni într-ajutor, rugând Ceriul să-le răsplătească”[317].

1927: „**Sfinţirea bisericii din Berindu**. Între frumoase ceremonii şi în faţa altor câteva mii de credincioşi, adunați din mari depărtări, s-a făcut, duminică, în 3 iulie, sfinţirea bisericii din Berindu, satul de naştere al baronului Vasile Pop, vice-guvernatorul Ardealului şi al doilea preşedinte al Asociaţiunii pentru literatura română şi cultura poporului român, / Această mare sărbătoare a credincioşilor noştri de la Berindu era să se facă ceva mai târziu, dară dl ministru al cultelor şi artelor, Alexandru Lapedatu, a cerut ca sfințirea să se săvârşească, pe cât e cu putință, în ziua de 3 iulie, iară Înalt preasfinţitul mitropolit Vasile s-a învoit, după ce acel minister a dăruit frumoase sume de bani pentru zidirea şi sfârşirea acestui lăcaş al Domnului.

Noua biserică este zidită tocmai în locul casei aceleia în care s-a născut unul dintre cei mai mari fii ai neamului nostru, baronul Vasile Pop, şi este un foarte frumos lăcaş de închinare Domnului, care face fală poporului credincios din Berindu, judeţul şi Protopopiatul Clujului. Încăpătoare, cu o pictură foarte drăguţă, un iconostas minunat sculptat, dar cu icoanele zugrăvite nu chiar după prescrisele ritului nostru oriental, biserica aceasta este una

[317] *Unirea Poporului*, Anul VIII, nr. 50, Blaj 1926, pp. 5, 6

dintre cele mai frumoase şi bine chibzuite dintre bisericile noastre de la sate. / Sfinţirea a săvârşit-o Preasfinţitul episcop de la Lugoj, Dr. Alexandru Nicolescu, în numele Înal Preasfinţitului nostru mitropolit Vasile, care încă nu se poate duce la sate, dar nădăjduin că, în curând, va fi în stare să poată face şi sfinţiri de biserici, Preasfinţitul de la Lugoj n-a putut sosi decât în dimineaţa zilei de 3 iulie, însoţit de secretarul său, Dr. Gheorghe Fireza. În preseara zilei, s-a făcut vecernia, litia şi mânecatul de către trimişii Înalt Preasfinţitului de la Blaj, canonicul Dr. Iuliu Florian, ca preot, profesorul Iuliu Maior, ca diacon, contabilul cancelariei mitropolitane Gregoriu Tecşa, protocolistul Alexandru Oltean şi economul-pedagog al Orfelinatului din **Blaj** Silviu B. Marian, făcând pe cantorii, fiind de faţă şi protopopul Clujului, Dr. Elie Dăianu.

Duminică, dimineaţa, s-a făcut sfinţirea, slujind, pe lângă cei inşiraţi mai sus, şi preotul al doilea din Cluj, Basil Moldovan, şi fiind de faţă dl ministru al cultelor şi artelor, dl Alexandru Lapedatu, însoţit de dl prefect Hodor, al judeţului Cluj, şi o suită însemnată, mai mulţi preoţi din jur şi câteva mii de credincioşi din jurul apropiat şi chiar îndepărtat. / Un lucru nu-l putem uita. La liturghie, a cântat foarte frumos liturghia maestrului Bena **corul ţăranilor din Gârbău**, condus de al lor preot, Iosif German. Părintele German a arătat, prin aceasta, ce poate face un preot harnic, cu dragoste faţă de Dumnezeu şi de biserică, într-un singur an de păstorire. Noi suntem siguri că credincioşii Sfinţiei Sale ţin aşa de mult la preotul lor, încât sunt în stare să-l urmeze şi în foc, şi în apă, pentru că văd râvna şi dragostea cu care-i conduce şi-i ridică peste toate celelalte parohii din jur. / După sfinţire, la sfârşitul liturghiei, Prea Sfinţitul **Lugojului** a ţinut o

foarte frumoasă predică, afară, în ţintirim, de pe o tribună anume ridicată acolo, pentru că în biserică n-a putut încăpea întreagă mulţimea credincioşilor. Le-a arătat care este rostul noului lăcaş de rugăciune, cum au să zică în ea credincioşii rugăciunile, dar mai ales rugăciunea Domnului, le-a tălmăcit-o, pe scurt, dar foarte cuprinzător.

După sfânta liturghie, cărturarii, în frunte cu Preasfinţitul Lugojului şi cu dl ministru al cultelor şi artelor, s-au întrunit la un banchet, în localul şcolii. S-au ridicat multe toaste, în onoarea Înalt Preasfinţitului de la Blaj, a Preasfințitului de la Lugoj, a dlui ministru al cultelor şi artelor, și a vrednicului preot din **Topa Mică**, părintele Vasile Cosma, care a administrat această parohie până acuma, şi are partea leului în zidirea, zugrăvirea şi înzestrarea bisericii celei noi. La acest banchet, au lipsit, însă, reprezentanţii harnicului popor din **Berindu**, care au jertfit peste 350 mii de lei, până şi-au vizat visul cu ochii. Dl ministru Alexandru Lapedatu, încântat de hărnicia şi cucernicia poporului acestuia, a cinstit, pe lângă cele 60 de mii de lei, pe care le-a dăruit mai înainte, din vistieria ministerului său, încă 30 de mii de lei, cu care să se acopere toate cheltuielile şi datoriile acestei sfinte biserici. / Credem şi nădăjduim că **noul preot al Berindului**, părintele Ioan Lăpuşianu, care se va introduce în parohie dumineca viitoare, va fi un vrednic **urmaş al părintelui Vasile Cosma**, și va păstori cu aceeaşi înțelepciune şi pricepere, cerând sfatul înaintaşului său atât de vrednic în toate greutățile şi năcazurile împreunate cu păstorirea sufletelor. Iar poporului credincios din Berindu îi zicem brav și har-

nic popor, de la care numai vesti bune şi frumoase aşteptăm şi de aici, înainte”[318].

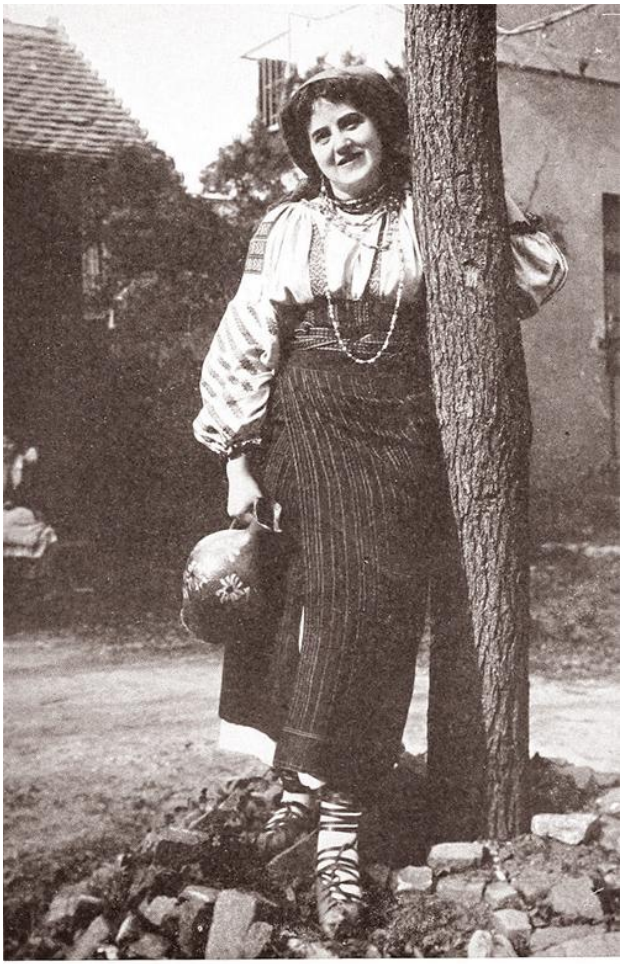

TRANSYLVANIAN PEASANT TYPE (NEAR SIBIU)

[318] *Unirea Poporului*, Anul IX, nr. 28, Blaj 1927, pp. 6, 7

TOPÂRCEA

(Czappirscha, judeţul Sibiu)

1366, septembrie 7, Sibiu: „Comitele Ştefan de **Şelimbăr** (Schellenberg, judeţul Sibiu), comitele Cristian de **Brad** (Fenyeufolua, Insula Gerhardi, azi **Bradu**, judeţul Sibiu), comitele Andrei de **Vurpăr** (Burberk, Burkperk, judeţul Alba), Iacob Henczemannisse, judele oraşului, Servaţiu, orăşeni din Sibiu, recunoaştem că Ioan Shebniczer, judele ţinutului, şi Nicolae Noester, au mărturisit că comitele Laurenţiu de **Roşia** (Ruffo Monte, judeţul Sibiu) a împrumutat comitelui Ioan de **Guşteriţa** (Villa Humberti, judeţul Sibiu) 32 florini, luând ca soroc sărbătoarea viitoare a Naşterii Domnului. În schimbul acestora, comitele Ioan a zălogit în mâinile comitelui Laurenţiu curtea, râtul, ogorul, împreună cu dreptul său de patronat în satul **Topârcea** (Czappirscha, judeţul Sibiu)”[319].

1881: Printre „contribuirile incurse la comitetul beiusian, în favoarea gimnaziului greco-catolic român de Beiusiu (**Beiuş**)” se numără și cele ale topârcenilor „Nicolae Huditianu (Hudițan), **primar în Topârcea**, Nicolae

[319] AŞCP, *Documenta Romaniae Historica / C. Transilvania* (1366-1370), vol. XIII, Bucureşti 1991, doc. 135, p. 241

Ahman, N. Schia, **notar în Topârcea**, Iacob Greavu, **econom în Topârcea**, N. Isac, **preot în Topârcea**, Ioan Carata, **colector în Topârcea**, Vasiliu Hudit, **proprietar în Topârcea**, Ioan Greavu, **învățător în Topârcea**, Ioan Munteanu, **învățător în Topârcea**"[320].

1885: „În **Topârcea** se duse, mai zilele trecute, Nicolae Persianu (Perșan) din Topârcea, cu cunoscuții săi, Nicolae Banciu și Nicolae Frunu, la crâșmă, unde îi omeni cu rachiu. Ei băură la rachiu o litră după alta, până ce i se sui lui Nicolae Persianu rachiul atât de tare la cap, încât adormi în crâșmă, pe masă. Când se trezi din somn, căută în șerpar și văzu, spre marea sa mirare, că îi lipsesc din șerpar 75 florini. / Persianu caută în dreapta, caută în stânga, dar de bani nu poate da. Tocmai pe când se bălăbănea el cu cunoscuții săi, pentru cei 75 florini, care îi dispăruseră din șerpar, nimeri o patrulă de jandarmi din **Ocna** și aceștia făcură pe cunoscuții oameni să mărturisească că ei au luat banii. Atunci jandarmii îi luară și îi duseră la judecătoria de cerc din **Mercurea**, unde, la timpul său, își vor lua pedeapsa meritată"[321].

1888: „Ion Moldovan, Ion Telmeșan și văduva Maria Dordea, din **Topârcea**, au suferit din cauza unui incendiu o pagubă de 527 florini, dintre care 200 florini erau asiguraţi. În **Mândra**, a ars șura plină cu bucate și cotețul de porci al lui Jacob Kokai; paguba e de 496 florini. În **Egerpatak** au ars 15 edificii"[322].

---

[320] *Gazeta Transilvaniei*, Anul XLIV, nr. 113, Brașov 1881, p. 4
[321] *Gazeta Transilvaniei*, Anul XLVIII, nr. 278, Brașov 1885, p. 3
[322] *Gazeta Transilvaniei*, Anul LI, nr. 271, Brașov 1888, p. 3

1904, Diaconovich: „**Topârcea** (magh. Toporcsa), comună rurală în Transilvania, comitatul Sibiu, cu 1.567 locuitori români”[323].

1907: „Inteligența română din **Topârcea** organizează, cu concursul unui grup de teologi ai seminarului „Andreian” din Sibiu, a doua zi de Rusalii, un concert, urmat de dans”[324].

1918, decembrie 1: „Delegaţia din **Topârcea**, la Alba Iulia. În ziua de 1 decembrie 1918, între cei o sută de mii de oameni, ce au fost prezenţi la adunarea de la Alba Iulia, se afla şi o delegaţie din Topârcea. Din cadrul acesteia, au făcut parte: primarul Nicolae Hudiţeanu, învăţătorii Ioan Stirban, Cornel Schiau, Achim Dordea şi Vasile Stirban, cu încă doi oameni, pe care nu-i mai ştiu. Aceştia au plecat cu două căruţe, una a lui Văsălia Negrului, alta a lui Porodoc, la gară, în **Apoldu de Jos**, iar de acolo, cu trenul, pus la dispoziţie de Consiliul Naţional Român din Sibiu, spre Alba Iulia. / Eu am rămas, cu un nepot al notarului Iacob Manuil, pe nume Victor Manuil, cu garda naţională din comună, pentru menţinerea ordinii şi îndeplinirea ordinelor ce veneau de la Sibiu. / În **Topârcea**, şeful, respectiv comandantul gărzii naţionale a fost artistul Achim Dordea. Şi eu am fost membru al gărzii naţionale, fapt pentru care, mai tirziu, am fost decorat cu medalia „Ferdinand I” cu spade şi panglică. / La câteva zile după constituirea Consiliului Dirigent, la 2 decembrie 1918, am părăsit Topârcea şi am funcţionat, pentru două luni, în calitate de secretar, la Secţia Presei a Consiliului Dirigent. După care mi-am continuat studiile

---

[323] Diaconovich, Dr. C., *Enciclopedia Română*, Tom III, Sibiu 1904, p. 1111

[324] *Lupta*, Anul I, nr. 123, Budapesta 1907, p. 7

teologice. / Sălişte, 24 noiembrie 1978 / Ioan Isac, protopop în Sălişte”[325].

1920, iunie 1: „La **Amnaş**, noaptea, abia câteva cuvinte, în treacăt, cu un grup de săteni, foarte buni ascultători. / 2 iunie. La **Galeş**, cuvântarea în Primărie. Apoi, seara, la **Amnaş**, iarăşi, unde aflu bătrâni care ştiau despre I. C. Brătianu şi C. A. Rosetti. La **Topârcea**, noaptea, întrunire lângă biserică: ţăranii, purtaţi prin România, îmi dau bune asigurări”[326].

1938: „**Un flăcău omoară trai lupi cu ciomagul**. / În noaptea de 31 octomvrie, flăcăul Gheorghe Anton, din **Poiana Sibiului**, păzea caii pe **hotarul comunei Topârcea**. Noaptea, târziu, herghelia de cai a fost atacată de o haită de lupi. / Feciorul curajos şi, mai ales, încrezător în cânii harnici, pe care îi avea cu el, n-a fugit, ci s-a luat la luptă cu lupii. Aceştia, fiind ţintuiţi pe loc de câini, ciobanul a izbutit să omoare trei din ei, numai cu bâta. Curajosul păstor este originar din comuna **Polovraci**, judeţul Gorj”[327].

1943: „**Un cioban român, în Caucaz**. Ciobanii noștri de prin părțile Sibiului au obiceiul de a se duce, cu turmele lor, prin toate părțile. Un cioban, Nicolae Ilea din comuna **Topârcea**, s-a dus, cu turmele de oi, pe când era de 14 ani, în Rusia. / Începând, în 1914, războiul, nu s-a mai putut reîntoarce. Trăia tocmai în Caucaz. Ajungând trupele românești mereu biruitoare până în Caucazul îndepărtat, ciobanul nostru s-a reîntors în Transilvania”[328].

---

[325] *Mitropolia Ardealului*, Anul XXXIII, nr. 6, Sibiu 1988, p. 46
[326] Iorga, N., *Memorii*, III, Editura „Naţională” S. Ciornei 1923, pp. 28, 29
[327] *Unirea Poporului*, Anul XX, nr. 47, Blaj 1938, p. 3
[328] *Unirea Poporului*, Anul XXV, nr. 5, Blaj 1943, p. 6

TOPLIŢA

(județul Harghita)

1657: „Începând cu anul 1657, această politică de sprijinire a stărilor militare secuieşti intră în criză. În războaiele din anii 1657-1661, pierderile umane au fost numeroase, pentru că majoritatea secuilor luptau în primele rânduri în oștile principilor Gheorghe Rákóczi al II-lea și Ioan Kemény, iar pe de altă parte şi bazinul Giurgeului a avut de suferit, în urma invaziilor tătăreşti din aceşti ani. Astfel, în anul 1658, o oaste tătărească, folosindu-se de situaţia că ostaşii din Giurgeu participau la luptele dintre principele Gheorghe Rákóczi al II-lea şi grosul armatei turco-tătare, a atacat localităţile din bazinul Giurgeului. După devastarea şi arderea așezărilor **Topliţa** şi **Ditrău**, invadatorii au pornit spre **Lăzarea**. Aici, însă, erau așteptați de o mică oștire locală, care i-a atras într-o cursă pe tătari, a căror oaste o nimici. După tradiţia locală, **oastea localnicilor era compusă în majoritate din femei**. În cinstea acestei victorii, la locul luptei a fost ridicat un obelisc”[329].

[329] Garda, Dezideriu B., *Mediul geografic şi evoluţia socială în bazinul Giurgeului, în secolele XVI-XVII*, în Muzeul Naţional de

1908: „O frumoasă nuntă a avut loc, în 16 februarie, în comuna **Arcalia**, când un ales teolog al arhidiecezei Sibiului, dl Ioan Vodă, absolventul facultăţii teologice a universităţii din Cernăuţi şi a cursului de oratorie din Berlin, născut în **Topliţa românească** şi ales de preot în **Deda**, o comună fruntaşă de pe Mureş, a condus la altar pe domnişoara Mariţi Iuga, prea drăgălaşa fiică fiică a părintelui Elia Iuga din **Arcalia**. Nănaşi au fost părintele G. Maier, de pe Mureş, cu doamna, iar paranimi au fost domnii Dr. I. Cl. Iuga, candidat avocatură în **Lugoş**, şi dl Dr. Aurel Iuga, candidat în avocatură în **Dej**, cu domnişoarele Mureşan din **Piatra**, şi dl Ioan Iuga, student jurist în Cluj, cu domnişoara Lucreţa Russu din **Şieu**. Încăperile, de altcum destul de largi ale casei parohiale din **Arcalia**, abia au putut cuprinde în sine numărul mare al nuntaşilor, veniţi chiar şi din cele mai mari depărtări, în al căror şir am zărit mai mulţi preoţi din jur, în frunte cu reverentul Gherasim Domide, **protopopul Bistriţei**, precum şi vreo câţiva membri ai inteligenţei române din Bistriţa. Actul de cununie s-a săvârşit în biserica din **Chintelnic**, din partea părintelui Russu din **Aiud**. După cununie, s-a dat masa la socrii mici, cu 80 de tacâmuri. Nici un taraf de lăutari, fireşte, nu a lipsit. Ridicându-se masa, tinerii au intrat în dans. În curând s-au ataşat de noi şi bătrânii şi am urmat-o până în cealaltă zi, la amiază. Drept încheiere zic tinerei perechi: să fie într-un cea cu noroc!”[330].

1922: „**Izvorul Miron**. **Clădirea unei biserici ortodoxe**. În localitatea balneară **Borsec** s-a săvârşit, în va-

---

Istorie a Transilvaniei, *Acta Mvsei Napocensi*, II, Istorie, Cluj-Napoca 1989-1995, p. 98

[330] *Gazeta Transilvaniei*, Anul LXXI, nr. 36, Braşov 1908, p. 4

ra aceasta, prima slujbă bisericească ortodoxă. Cu această ocazie, s-a botezat unul din izvoarele de acolo, cu numele „Izvorul tămăduirii Miron”, şi s-a făcut apel spre a contribui la adunarea mijloacelor necesare pentru clădirea unei biserici. S-a redactat următorul:

Act Comemorativ. Astăzi, 10/23 iulie 1922, a şaptea duminecă după Rusalii, s-a săvârşit, cu ajutorul atotputernicului Dumnezeu, pentru întâiaşi dată, Sfânta Liturghie, prin porotopopul dr. Ion Lupaș, profesor a Universitatea din Cluj, împreună cu diaconul Dumitru Antal din **Topliţa Română**, s-a rostit predica în legătură cu textul din evanghelia zilei: „După credința noastră să fie nouă”; s-a făcut apoi sfinţirea apei, la izvorul numit, mai înainte, „Kossuth”, dându-se, la dorinţa oaspeţilor, acestui izvor, prin P. S. Sa episcopul eparhiei Vadului, Feleacului şi Clujului, Nicolae Ivan, numirea de „Izvorul Miron”, ca o amintire scumpă a faptului că cel dintâi mitropolit primat al României întregite, Î. P. S. Sa Dr. Miron E. Cristea, este fiul acestui ţinut, născut în comuna vecină **Topliţa Română**. Totodată, s-a făcut apel la dărnicia creştinească a tuturor oaspeţilor din **Borsec**, spre a contribui la adunarea mijloacelor necesare pentru clădirea unei biserici românești, ai cărei slujitori să poată îndeplini trebuințele sufleteşti ale drept credincioşilor creştini, care, purtaţi de o credință dreaptă și sfântă, vor veni la acest loc al tămăduirii, spre a-şi redobândi sănătatea trupească și sufletească, spre mântuirea lor, spre binele neamului, spre întărirea patriei şi spre slava cea netrecătoare a Tatălui Ceresc.

Cu acest prilej, s-au făcut următoarele danii: Mitropolitul Primat Miron Cristea, inginer I. D. Popovici, Galaţi, deputat N. P. Comnen şi familia, Bucureşti, dr.

Duca, medic în Galaţi, Mihail Duca, avocat în Galaţi, Traian Fătu din Cocargea, câte 5.000 lei.

Episcop Nicolae Ivan din Cluj, Emil Socec din Bucureşti, câte 3.000 lei. Ing. Enache Haret din Huşi, Ionel Comşa din Cluj, câte 2.000 lei. Gh. Milculescu, I. Stoica, câte 1.500 lei. Deputat I. Cristea din Piatra Neamţ, Gh. C. Fotescu, primarul Ploieştilor, dr. Laurian Gherman din Cluj, Alexandru şi Leonora Hirsch din Bucureşti, câte 1.000 lei. S. Th. Economu din Constanţa, 700 lei. Văduvele Elena Dobreanu din **Tulgheş** şi Economu din Constanţa, ing. Virgil Ionescu din Bucureşti, Muzurchievici, Constantinescu din Bucureşti, Victor Isecescu din Piatra Neamţ, dr. S. Crăciun din Timișoara, dr. Meteş, prefectul Clujului, dr. Nicolae Comşa din Sibiu, dr. Ion Lupaș din Cluj, Cleopatra Duca din Galaţi, general N. Alevra din București, dr. Teodor Popescu din Cluj, câte 500 lei. St. Stoica Popescu, 400 lei. Arpad Ernyei, deputat din Sf. Gheorghe, L. Eliade Rădulescu, câte 300 lei. D. Georgescu, D. Mincu, Şt. Baltazar din Bucureşti, I. G. Macoi, lt-col. Mincu din Galaţi, Mauriciu Streit, ing. Emil Cojan, prof. A. Frăţilă din Galaţi, Novac Pecica, dr. Iulian Pop din Cluj, dr. Emil Haţegan din Cluj, câte 200 lei.

Colonel Al. Cornățeanu, amiral C. Bălescu din Constanţa, colonel Budescu, Bonachi din Brăila, Condoianu din Constanţa, N. Velichi, profesor în Galaţi, V. Tudor din Mediaş, Şt. Georgescu din Bucureşti, Ariton Toma din Galaţi, dr. Valer Pop din Cluj, Ion Gh. Iosipescu din Focşani, dr. Gavril Tripon din Cluj, dr. T. Proca din Galaţi, Atanase Popescu din Galaţi, A. Roma din Cluj, D. Antal din **Topliţa Română**, Paulina St. Baltazar din București, M Ionescu din București, Mauriciu Waintraub din Galaţi, Soria Vasilescu, Adrian Vasilescu, Zoe N. Cons-

tantinescu din București, Jean Constantinescu din Bucureşti, R. Rang din Galaţi, câte 100 lei. Fie acest început creştinesc binecuvântat”[331].

1929: „Mari şi neuitate pentru credincioşii din **Subcetate** (**Varviz**) şi **Topliţa**, precum şi pentru cei din aproape întreg protopopiatul Giurgeului, au fost zilele de 4 şi 6 august. Frumoasele primiri, făcute Preasfinţitului dela Lugoj, cu porţi triumfale, iar în **Topliţa** şi cu banderii de călăreţi chipeşi, precum şi minunatele ceremonii împreunate cu sfințirea de biserici, vor robi încă multă vreme sufletele credincioşilor celor ce au avut fericirea să ia parte la ele... / Toplițenii aveau, pe vremuri, o mică bisericuţă de lemn, într-un vârf de deal, iar credincioşii erau de puțini și de săraci, încât preotul lor de pe atuncea, fie iertatul Simeon Sbârcea, s-a văzut silit să-şi zidească el însuşi, cu mâinile proprii, o căsuţă a lui, ca să aibă unde locui. În marea aceea de ortodocşi, care aveau, încă de multă vreme, o biserică pompoasă, cu două turnuri, asemenea catedralei din Blaj, bieţii uniţi aproape nu se numărau. A dat însă Dumnezeu că li s-a trimis, de la Blaj, un preot tânăr şi harnic, părintele Octavian Neamţu, care, în curs de câţiva ani, a izbutit să zidească una dintre cele mai frumoase biserici de pe valea Mureşului, biserică zidită în stil oriental, pe acelaşi vârf de deal, unde fusese şi cea veche, dominând întreagă **Topliţa**... / Nu voi uita nicicând pe o muiere credincioasă, la **Topliţa**, care, neputând intra în biserică, citea din o carte de rugăciuni, cu viers înalt, nelăsând astfel oamenii să vorbească între sine, ci făcându-i să asculte rugăciunile pe care le citea ea”[332].

---

[331] *Telegraful Român*, Anul LXX, nr. 58, Sibiu 1922, p. 3
[332] *Unirea Poporului*, Anul XI, nr. 33, Blaj 1929, p. 4

1934: „Pe valea Mureşului, în jurul **Topliţei Române**, toate pădurile sunt în flăcări. Astfel, pădurea **Lăzarea**, din comuna **Bilber**, de 15 jugăre, a ars în întregime. În jurul comunei **Lunca Bradului** au ars 250 de jugăre. În comuna **Doda** au ars 100 de vagoane lemn, tăiat gata, uscat, gata de vânzare. / Focul s-a întins mereu la **Gălăuţaş**, unde au ars 7.000 m. c. lemn tăiat, brad uscat, şi 250 jugăre pădure verde. / În această regiune, pagubele provocate din cauza focului în păduri sunt de neînchipuit”[333].

1938: „Pe Valea Mureșului se găseşte satul **Topliţa**, în care a văzut lumina zilei primul Patriarh român, Î. P. S. Sa Dr. Elie Miron Cristea. / Cuvântul „Toplița” derivă din forma slavă „toplica”, ce s-ar traduce cu „izvor cald”. / În românește „topliță” mai înseamnă „baltă noroioasă, loc apătos! (N. Drăganu, *Românii în veacurile IX-XIV pe baza toponimiei şi a onomasticei*, 1933, p. 562).

În acest sat s-a înălțat o mânăstire, în secolul XVII. Doamna Safta, soţia Domnitorului Ștefan Gheorghe, trecând, pe la 1658, prin Ardeal, înalță o mânăstire în **Topliţa**, o bisericuţă de lemn, executată artistic. Are o inscripţie „1710”. Sub iconostas, citim următoarea inscripție: „Această sfântă biserică s-a acoperit şi catapiteasma s-a zugrăvit prin cheltuiala şi osteneala mai micului între fraţi şi smerit Nicodim, pentru iertarea păcatelor sale – 1755, iunie 25 zile şi fiind zugrav Andrei Tot Sunfalu”. / La femei există o icoană a Maicii Domnului, pe care se poate citi anul 1677. / În secolul al XVIII, se fac două menţiuni despre această mănăstire. La 1765, avea un singur călugăr, Luca Mereuţ. La 1765, avea fânaţ de 8 care

[333] *Unirea Poporului*, Anul XVI, nr. 20, Blaj 1934, p. 6

(Părintele Ștefan Meteș: *Mânăstirile româneşti din Transilvania şi Ungaria*, Sibiu, Tipografia Arhidiecezană, 1936, p. 136). / Azi, fosta mânăstire ortodoxă e în mâna uniaţilor.

Marele fiu al **Topliţei**, Î. P. S. S. Dr. Elie Miron Cristea, a împodobit satul cu o stavropighie, singura stavropighie din Ardeal. Locuitorii din Toplița au avut fericirea de a vedea, în satul lor, hirotonirea de episcop a răposatului Nichita Duma al Argeșului (Vasile Bogrea, *Hirotonisirea de la Topliţa*, „Conştiința Românească", 1925, Anul I, Nr. 96, p. 1. „Neamul Românesc", 1695, An. XVIII, Nr. 195, p. 1.) În verile anilor 1926 şi 1927, cu cheltuiala şi cu purtarea de grijă a Î. P. S. Patriarh, s-a adus, la **Topliţa**, biserica veche din **Stânceni**, județul Mureș, zidită, la 1845, în stil bizantin (Calendarul Arhiepiscopiei Bucureştilor pe 1938, p. 80-82.) / Bisericuța veche s-a înconjurat de chilii monahale şi a devenit stavropighie (măsnăstire patriarhicească). Târnosirea s-a săvârşit în 21 octomvrie 1928, în prezența Î. P. S. Patriarh şi a altor personalităţi. / E interesant de remarcat că, îndată după înconjurarea bisericii, protosul a cântat „Vecinica pomenire a fericiţilor adormiţi în Domnul, George şi Domnița, ctitorii acestei sfinte mânăstiri". / Se pomeneau părinţii primului nostru Patriarh, care acum își dorm somnul de veci în mânăstirea cea nouă din Topliţa. / Menţionasem că mânăstirea cea veche fusese acolo unde e azi biserica uniată. Un istoric ungur, Orban Balazs, susține că vechea mânăstire ar fi fost de piatră, în apropierea celei de lemn, ce există și azi, în partea stângă a drumului, cum mergi spre **Gălăuţaş**, la gura râului Doamnei, loc care şi azi e numit „la Mânăstire" („Renaşterea", 1928, An. VI, Nr. 45, p. 1.). / Se zice că, înainte cu vreo 30-40 de ani,

urmele zidurilor erau martore întârziate ale vremurilor apuse. Istoricul amintit mai susține că mânăstirea ar fi fost înălțată de Doamna unui boier, în semn de mulțumire Proniei Divine pentru locul de refugiu, găsit în Topliţa. / Tradiţia orală aminteşte că, în cele trecute vremi, o Domniţă a dat unui creştin din Topliţa o pungă de bani, spre a înălța o sfântă mânăstire. Omul nostru, râvnind la bani, a făcut o mânăstire mică, ascunzând restul. După câţiva ani, Doamna vine iar în Topliţa. Văzând că a fost înșelată, a început să plângă. Tristă, a plecat pe valea de lângă Topliţa, unde, în urma durerii imense, a murit. Văii i se zice Valea Doamnei, în amintirea acestei Doamne cucernice... / Mânăstirea Sf. Ilie din Topliţa, cu vreo 10 călugări, dezvoltă activitate binecuvântată. Hărnicia călugărească reînvie frumoasa tradiţie a mânăstirilor”[334].

1938: „Înalt Prea Sfinţia Sa Patriarhul României a văzut lumina zilei la 18 iulie 1868, adică cu 50 ani înainte de prăbuşirea imperiului habsburgic, în frumoasa comună **Topliţa română**. / Pe vremuri, **Topliţa era locuită numai de români**. Elementele străine de azi, unguri şi evrei, s-au aciuat într-însa încetul cu încetul, cu sprijinul guvernelor ungureşti şi graţie politicii de maghiarizare. / Mărginită, în susul şi în josul Mureşului, de o mulţime de sate româneşti, Topliţa este oarecum centrul unui ţinut românesc şi este legată prin trei şosele cu Moldova, cu Secuimea şi cu mijlocul Ardealului. / Situată în apropiere de vechea graniţă a Moldovei, în ramificaţiile masivului păduros, pe care îl formează munţii Gurghiului cu Călimanul, **Topliţa română**, izolată din două părţi de cealaltă lume românească, a simţit mai puţin, în timpul regimului

[334] *Viaţa ilustrată*, Anul V, nr. 5, Cluj 1938, pp. 15-18

unguresc, palpitaţiunile românismului. În afară de tinerii care învățau carte prin şcolile Blajului şi Braşovului, singure torentele Murăşului şi Oltului, ale căror izvoare sunt în apropiere, au dus, sute de ani, de-a rândul, pe valurile lor furioase, lacrimile atâtor ochi plânşi, din cauza nedreptăţilor stăpânitorilor seculari, ca şi izbucnirile şi dorurile sufleteşti ale unei populaţii conştiente că, alături, la câţiva kilometri, trăiesc liberi fraţii şi vecinii lor, moldoveni, nesupăraţi de înjurăturile, pintenii şi penele îngâmfaţilor jandarmi unguri”[335].

Sachſen aus der Gegend von Biſtritz: Burſche und Mädchen aus Zád.

[335] *Apostolul*, Anul XV, nr. 13-14, București 1938, pp. 160-163

TOPOLOVĂŢU MARE

(judeţul Timiş)

1782, Johann Lehmann: „**Recaşul** este un sat foarte frumos, este aşezat pe o înălțime foarte plăcută, are vii minunate. Dacă aş avea speranța că mi s-ar împlini una din dorințe, toate celelalte ar trebui să se unească într-una: **Recaşul să fie al meu**!... / În clipa când aş fi instalat, ca proprietar, al Recaşului, aş fi stăpân peste 150 de case frumoase nemtesti şi tot atâtea case de sârbi uniți. Aş fi stăpân a 300 de case, fructe şi vin, iarbă şi lemn. Aceste 300 de case au o parohie catolică; şcolile însă sunt deosebite pentru fiecare naţiune. Hanul are câteva camere de pasageri, serviciul este bun şi ieftin. Hangii sunt foarte îndatoritori. De la Recaş până la **Chizătău** sunt, iarăşi, două mile mari. Între ele, se află **Topolovăţul**, un sat foarte întins. Regiunea dintre Recaş şi Chizătău este destul de plăcută, pe vreme uscată. Pe vreme ploioasă, drumul rău îţi distruge orice simţământ pentru frumuseţe şi natură. **Chizătăul** are 450 de case, este aşezat într-un ţinut roditor, are prisosinţă de vite şi lemne; creşterea vitelor este înfloritoare în tot Banatul, îndeosebi creşterea oilor. Chizătăul are un han peste măsură de prost. În acest han ticălos, servesc oameni murdari, ursuzi şi respingători. Te bucuri când te depărtezi de acolo. De la Chizătău,

până la Lugoj, sunt iarăşi două mile, nu chiar din cele mari. Între ele, sunt câteva sate pe lângă care treci."[336].

1896: „Pentru înălțarea serbărilor de la **Lugoş**, comitetul aranjator al fraţilor lugoşeni a aranjat şi o mare **producţiune a corurilor române din Banat**. S-a hotărât ca, în seara zilei dintâi a adunării Asociațiunii, să cânte corurile de plugari în curtea bisericii greco-ortodoxe și în grădina otelului „Concordia". / La producțiune au luat parte, cu totul, **20 de coruri de plugari** şi au emulat între ele, adică s-au luat la întrecere în cântări. Precum se va vede mai jos, s-au dat mai multe premii, ca să se împartă acelor coruri, care se vor distinge mai mult prin cântarea lor. / Iată programa marelui concert al corurilor române bănăţene:

1). **Bobda,** cor bărbătesc, cântă: „Marşul român", de I. Vidu.

2). **Belinţ**, cor mixt, cântă: „Taci bărbate", de I. Vidu.

3). **Cacova,** cor bărbătesc, cântă: „Marşul economilor", de Ciprian Porumbescu.

4). **Caransebeş**, cor bărbătesc, cântă: „Serenadă", de Tudor cavaler de Flondor.

5). **Comloşul mare**, cor bărbătesc, cântă: „Cântec sărbătoresc", de I. Karrasz.

6). **Comorişte**, cor bărbătesc, cântă: „Junimea pariziană", de Adam.

7). **Ghilad**, cor bărbătesc, cântă: „Bobocele şi inele", de I. Vidu.

8). **Herendeşti**, cor bărbătesc, cântă: „Doină doiniță", de I. Vorobchievici.

---

[336] AR, *Călători străini despre Ţările Române*, X, I, serie nouă, Bucureşti 1998, p. 568

9). **Ictar**, cor mixt, cântă: „Lelea vitează”, de Gavriil Musicescu.

10). **Jena**, cor bărbătesc, „Uită mamă“ de ***.

11). **Oraviţa** greco-catolică, cor bărbătesc, cântă: „Ceasul rău” de I. Vorobchievici.

12). **Oloșag**, cor bărbătesc, cântă: „Creangă ruptă”, de I. Vidu.

13). **Oraviţa** greco-ortodoxă, cor mixt: „Doamne, buzele mele...”, de G. Musicescu.

14). **Pesac**, cor bărbătesc, cântă: „Spirutul”, de ***.

15). **Sâlha**, cor bărbătesc, cântă: „Veste bună”, de I. Costescu.

16). **Târgovişte**, cor bărbătesc, „Cucuruz”, de I. Humpel.

17). **Ticvaniul mare**, cor bărbătesc, cântă: „Valurile Dunării”, de Ivanovici.

18). **Topolovățul mare**, cor bărbătesc, cântă: „Hora Oltului”, de C. Cordonean.

19). **Chisătău**, cor mixt, cântă: „Fiii României”, de G. Musicescu, cu acompaniament de piano, acompaniator Dl L. Tempea. Acest cor nu concurge la premii.

20). „Un răsunet”, cor în masă, de G. Musicescu – I. Vidu.

Premiile sunt: 1). Premiul familiei Mocsonyi: un armoniu: 2). Premiul compozitorilor: „Colecţiune de compoziţii române”; 3). Premiile Reuniunii române de cântări şi muzică din Lugoș: a). Un pocal de argint; b), o violină; c). o flaută. / **Cele trei premii**, despre care e vorbe mai sus, s-au împărţit, de către juriul ales pentru scopul acesta, următoarelor coruri, care s-au aflat mai harnice în cântare: / **Premiul I** l-a primit corul bărbătesc

greco-catolic din **Oravița**; / **Premiul II** (Crestomaţia musicală, de Costescu şi altele) s-a dat corului mixt, bărbaţi şi femei, din **Belinţ**; / **Premiul III** s-a împărţit în modul următor: Corul bărbătesc din **Ticvaniul mare** a primit pocalul de argint; corul mixt din **Topolovăţul mare** a primit flautul, iar corul mixt din **Ictar** a primit violina. / După ce a încetat producţiunea corurilor, s-a continuat „Ruga", care a durat până dimineaţa. Cei ce au primit bilete de intrare la „Rugă" au putut lua parte şi la emularea corurilor"[337].

1904, Diaconovich: „**Topolovățul Mare**, comună rurală în Banat, comitatul Timiş, are 1.461 locuitori români. Ferăstrău; stațiune de cale ferată"[338].

1929 Grup etnografic din Banat (com. Chisătău) Julietta

[337] *Gazeta Transilvaniei*, Anul LIX, nr. 181, Braşov 1896, p. 3
[338] Diaconovich, Dr. C., *Enciclopedia Română*, Tom III, Sibiu 1904, p. 1112

TOTEŞTI

(Totesd, districtul Haţeg, judeţul Hunedoara)

1416: „Un cnez, cu numele Musina (Mărginean), din satul **Densuș**, se aminteşte la 1416, având în stăpânirea lui satele: Poenița, Densuș, Răchitova, Măstacăni, **Toteşti**, Slatina, Ocoliș, Albeul şi Bunyla”[339].

1447: „La 1447, Ioan Corvinul dăruieşte unui nobil român din țara Hațegului, anume lui Ioan, fiul lui Cândea din **Râul de Mori**, orașul numit Sântă-Măria **şi comuna Toteşti**, apoi unele părţi din comunele: Cârneşti, Pâclişa, Fizeşti, Galaţi şi Ponor, în semn de recompensă pentru meritele lui militare”[340].

1593, mai 6: „Sigismund Báthory aprobă cererea Ecaterinei Mardsinai, soţia lui Mihai Cserményi, de reînnoire a actului pierdut de donaţiune a moşiilor ei strămoşeşti din **Răchita** (fost Rechita-Purcăreți, germ. Brunndorf, Rekitzdorf, Rekite, magh. Rekitta, comuna Săsciori,

[339] Manciulea, Șt., *Aşezările româneşti din Ungaria şi Transilvania, în secolele XIV-XV*, Blaj 1941, p. 143
[340] Manciulea, Șt., *Aşezările româneşti din Ungaria şi Transilvania, în secolele XIV-XV*, Blaj 1941, p. 146

judeţul Alba) **Păucineşti** (comuna Sarmizegetuza, judeţul Hunedoara) şi **Toteşti** (Totesd, judeţul Hunedoara)"[341].

1862: În conscripţiunile familiilor nobile române din anul 1862 sunt menţionaţi „**Serbán**, în comuna Toteşti, 6 familii.

Láda, în comuna Toteşti, 6 familii.

Boceatu (Bocsát), în comuna Toteşti, 2 familii.

Marile, în comuna Toteşti, 2 familii.

Rosca (Roska, Roşca), în comuna Toteşti, 1 familie.

Nándra, în comuna Toteşti, 1 familie.

Vegu (Vég), în comuna Toteşti, 1 familie"[342].

1896: „La pasul „Porta de fier", în apropierea Ulpiei Traiane, comitatul Hunedoarei, s-a serbat, în 6 septemvrie stil nou a anului acestuia, inaugurarea monumentului lui Ioan Huniade Corvinul. / Această serbare, ca toate serbările din faimosul an milenar, s-a pus în scenă cu mare zgomot, și administrația comitatului Hunedoara a îngrijit şi de aceea ca serbarea să fie ilustrată şi prin prezența unui număr oarecare de români hunedoreni, comandaţi acolo de fisolgăbiraie. / Iată cum descrie un corespondent al „Tribunei" spectacolul ce s-a desfăşurat acolo: / „Faimosului fișpan de la Deva i s-au ridicat porți triumfale în **Haţeg**, **Toteşti**, **Grădişte** şi **Zăicani**, toate cu inscripţii şi embleme maghiare, cu tricolorul unguresc. Inscripţiunea de pe monument e toată în limba maghiară – nici un cuvânt românesc, deși cheltuiala, în cea mai mare

[341] Veress, Andrei, *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei şi Ţării Româneşti*, vol. IV, 1593-1595, Bucureşti 1932, p. 9

[342] Puscariu, I. Cav de, *Date istorice privitoare la familiile nobile române*, Sbiiu 1892, p. 49

parte, cade în cârca românilor, care, în majoritate preponderentă, compun comitatul. Și cine au fost aranjorii? Cine a compus faimosul banderiu? Cine purta cocarde ungurești? / Mi-e ruşine să spun. Banderiul a fost compus din români”[343].

1898: „În favorul sfintei „Mănăstiri de la Prislop”, în urma apelului emis cu data 10/22 noiemvrie 1897, de către comitetul constituit spre scopul restaurării aceleia, au incurs următoarele oferte benevole... / Lista Nr. 537: Prin Onoratul Moise Ilca, paroh în **Toteşti**, de la biserică 50 creițari, Moise Ilca, 50 creițari, şi de la credincioșii deacolo, 5 florini 60 creițari. / Suma: 6 florini 60 creițari”[344].

1928: „Scânteile de la locomotiva trenului au aprins iarba uscată din hotarul comunei **Totești**. Focul s-a întins şi a aprins, deodată, cele 9 clăi de grâu ale săteanului Ion Pasculescu din Toteşti. Sătenii au ieşit la faţa locului şi numai cu greu le-a succes să oprească focul, care ameninţa să distrugă satul întreg. Pagubele sunt foarte mari, fiindcă nimica n-a fost asigurat”[345].

1936: „Liberalii, îndeosebi de la alegerile parţiale, încoace, parcă şi-au pierdut nu numai cumpătul, dar și ruşinea, Cred că tot ce este avere de stat nu are altă menire decât să servească interesele şi punga liberalilor. / Leşurile, adică tăieturile din munţii Retezatului, care, prin expropriere, au revenit în proprietatea statului, conform legii nu s-ar putea da altcum în arendă, pentru păşunat, decât prin licitaţie publică. / Bine, dar aceasta nu-i convine dlui deputat Nasta, la care în zadar au intervenit oa-

[343] *Gazeta Transilvaniei*, Anul LIX, nr. 190, Brașov 1896, p. 3
[344] *Revista Orăştiei*, Anul IV, nr. 38, Orăştie 1898, p. 152
[345] *Svastica Banatului*, Anul II, nr. 33, Timişoara 1928, p. 4

menii. Dl deputat a „hotărât” că păşunile din munţi se vor da numai din mână liberă și numai „oamenilor noștri” (adică liberalilor). / Leşul Săcările s-a dat la arenda comunei **Băţălar** (şi bine s-a făcut, pentru că, în primul rând comunelor li se cuvine), însă dl deputat numai cu acea condiție a „aprobat”: „arendez, dacă în păşune vor putea băga 30 bucăţi vite şi cei 15 liberali din comuna **Toteşti** (Cotan George şi ortacii)”. S-a pus ca o primă condiție: Pop Iulius şi Salmen Petruţ, din **Toteşti**, la nici un caz să nu fie primiţi la păşune! Ştiți pentru ce? Pentru că Pop Iulius şi Salmen Petruț nu au putut fi înduplecaţi în convingerile lor politice, au făcut propagandă şi au votat cu roata. / Că ei sunt țărani, proprietari de vite, oameni harnici, cinstiţi, toate sunt fleacuri în ochii dlui deputat: dacă nu-și vând sufletul, trebuie pedepsiţi”[346].

1943: „Ziua de 4 iulie a fost o zi de pelerinaj la **Mânăstirea Totești**, a călugărilor iezuiți Ca şi în anii trecuţi, şi în anul acesta, numărul acelora care au alergat să se închine Domnului, din prilejul acestui pelerinaj, a fost destul de mare. / În seara zilei de 3 iulie, se slujeşte vecernia, predicând frumos părintele Fireza despre „Sfânta Inimă a lui Isus”. / A doua zi, se slujeşte liturghia ahierească, de către P. S. Ioan Bălan, episcopul Lugojului, care rosteşte o înălţătoare predică, explicând evanghelia zilei. După Sfânta liturghie, s-a făcut procesiunea cu Sfânta Euharistie, pe uliţele satului”[347].

1944: „În judeţul Hunedoara, în comuna fruntaşă **Toteşti**, s-a întemeiat **cea dintâi mănăstire a călugărilor români-uniţi** din Ordinul Iezuiţilor/ Mare cinste a revenit satului Toteşti, să adăpostească pe călugării iezuiţi şi să

[346] *Solia*, Anul XV, nr. 18, Orăştie 1936, p. 2
[347] *Unirea Poporului*, Anul XXV, nr. 30, Blaj 1943, p. 3

fie şi loc de novicie (de ucenicie călugărească) pentru doritorii de viaţă îngerească, după pravila celui dintre sfinţi, Părintelui nostru Ignaţiu de Loyola. / **Parohia Toteşti** e greco-catolică încă din 1700, anul Sfintei Uniri. La 1733, erau în **Toteşti** 341 de familii şi doi preoţi greco-catolici: Petru şi Gheorghe. În urma tulburărilor revoluţionare potrivnice Sfintei Uniri, pe la 1760 comuna Toteşti cade de la Sfânta Unire. N-a ţinut mult căderea de la Sfânta Unire, căci, în curând, s-au reîntors. Frumoasa biserică de azi a fost construită în 1840. Are hramul Pogorârea Spiritului Sfânt. / E important de pomenit că, în vara anului 1859, un gospodar din Toteşii a găsit îngropat în pământ un lanț de aur, cu 12 verigi, de grosimea unui deget. Obiectul rar şi preţios se păstrează la Muzeu: din Viena. / În 1884, s-a construit o casă parohială. Între zidurile ei trăiesc, azi, călugării din Societatea lui Isus.

În vremi îndepărtate, au mai fost călugări iezuiţi români. Sunt vestiți mai ales: Gavril Ivul, filozof, fost profesor la Viena, George Ilea, scriitor, fost profesor la Cluj, şi alţii. În vremea noastră, avem iezuiţi greco-catolici, cu superior al lor. În trecut, am avut numai câte un călugăr unit prin mănăstiri iezuite. / Începătorul ramurii greco-catolice a Ordinului Iezuit este Părintele Dr. Gheorghe Fireza. A fost secretar şi, mai târziu, canonic al episcopiei din Lugoj, înainte cu vreo 20 de ani a intrat în Ordinul Iezuiţilor, făcând noviciatul la Satu-Mare. A ajuns, apoi, să **întemeieze mănăstirea din Toteşti**, unde viețuiesc, departe de grija cea lumească, preoți şi fraţi care simt în ei chemare sfântă pentru desăvârşirea spirituală.

Din straja dimineții, până în noapte, se roagă şi lucrează. Ei sunt ostaşii Bisericii. Sunt armata cea aleasă,

care luptă spre mai marea mărire a lui Dumnezeu şi pentru biruința Sfintei Biserici. Există, în toată lumea, în toate ţările, călugări iezuiţi. Au şcoli vestite, cărturari cunoscuţi în toată lumea, spitale şi multe alte aşezăminte de binefacere. / Au şi mulţi duşmani. Sfântul Ignațiu s-a rugat lui Dumnezeu ca, întotdeauna, Iezuiţii să aibă duşmani, pentru ca mereu să se apere şi, prin aceasta, să fie mereu gata de jertfe. Bunul Dumnezeu i-a ascultat rugămintea. Se spune că vântul rău a împodobit Iezuiţilor, întotdeauna, că adevărul învinge. / La **Toteşti**, vezi şi o cruce ce aminteşte un părinte iezuit din Bucovina, mort de curând: M. Zidovschi, fost protopop romano-catolic în Bucovina/ / Mănăstirea Toteşti e cercetată adesea de bisericani din toate părțile, dorind să vadă cum se dezvoltă mănăstirea de acolo, care trebuie să fie începutul fericit al introducerii ordinelor călugărești apusene în biserica noastră. / Iosif E. Naghiu”[348].

1929 Grup etnografic din Banat (Luncani și Borlova) Julietta

[348] *Unirea Poporului*, Anul XXVI, nr. 7, Blaj 1944, p. 6

TOTIA

(Toltia, Toltia de Sus, Toltia Mare, Thoty, judeţul Hunedoara)

1366, aprilie 12, Deva: Regele Ludovic porunceşte voievodului Dominic să facă „arătarea semnelor de hotar ale moşiei lui Dominic şi Ştefan, fiii lui Petru, şi a lui Emeric, fiul lui Emeric, nobili de Totia, din districtul Hunedoara, adică ale numitei moşiei **Totia** (Toltia, Toltia de Sus, Toltia Mare, Thoty, judeţul Hunedoara), dinspre partea tuturor megieşilor cu care ea se învecinează, de jur-împrejur, acolo doar unde va fi nevoie, şi să deosebiţi cu dreptate şi cu chibzuinţă, prin semne de hotar sau prin adăugarea de noi semne, şi să o lăsaţi în stăpânire numiţilor nobili, aşa precum ţine de dânşii, fără a ţine seama de vreo împotrivire neîntemeiată”[349].

1366, mai 9, Turda: Voievodul Dionisie scrie capitlului bisericii de Alba Transilvania că, în adunarea obştească de la Turda, ridicându-se „Dominic, fiul lui Petru, Petru, fiul Emeric de **Toltia de Sus** (azi **Totia,** Toltia, Toltia de Sus, Toltia Mare, Thoty, judeţul Hunedoara), în numele lor şi al lui Ştefan, fiul pomenitului Petru, au în-

[349] AŞCP, *Documenta Romaniae Historica / C. Transilvania* (1366-1370), vol. XIII, Bucureşti 1991, doc. 26, p. 39

fățișat cercetării noastre judecătoreşti, împotriva lui Ioan, fiul lui Toma, a lui Ladislau şi Nicolae, fiii lui Nicolae, a lui Petru şi Andrei, fiii lui Vilhelm, a lui Laurenţiu, fiul lui Ioan, a lui Mihail, fiul lui Mihail, a lui Ioan, fiul lui Pavel, a lui Iacob, fiul lui Iacob, a lui Mihail, fiul lui Matia, şi a lui Petru, fiul lui Mihail, şi a altor nobili de **Jelediņi** (Lasody, judeţul Hunedoara), precum şi împotriva cnezului Stroia... din satul **Razloufalva** (dispărut, lângă Jelediņi, judeţul Hunedoara), cu două scrisori, una a regelui, iar cealaltă, a voastră, ca răspuns la cererea lui Petru, vicevoievodul nostru… în care se cuprinde plângerea şi pâra lor împotriva zişilor nobili de Jelediņi şi a cnezului Stroia, / Iar în a doua scrisoare, adică în scrisoarea voastră de răspuns, se arată că voi aţi trimis un om de mărturie, dimpreună cu omul regelui, pentru hotărnicirea, deosebirea prin semne de hotar şi despărţirea zisei moşii Toltia, a nobililor de Toltia, pentru numiții nobili de Toltia. / După ascultarea acestora, sus-numiţii nobili de Jeledinti şi cnezul Stroia au răspuns dimpotrivă la cele de mai sus că ei s-au împotrivit sus-zisei hotărniciri, ridicări de semne si despărţiri a moşiilor, fiindcă amintiţii nobili de Toltia au voit să se facă această hotărnicire şi ridicare de semne nu după adevăratele şi dreptele semne ale moşiei Toltia, ci închizând între nişte semne de hotar, mari bucăţi de pământ, ce se aflau înăuntrul semnelor pomenitelor moşii Jeledinti şi **Stroyafalva** (dispărut, lângă Jelediņi, judeţul Hunedoara), au voit să pună să li se treacă lor în stăpânire.

Drept aceea, este nevoie să fie trimişi oamenii noştri şi ai voştri la zisa moşie Toltia, şi chemând acolo în chip legiuit pe toti vecinii şi megieşii ei, şi fiind de faţă şi părţile sau împuterniciţii lor legiuiţi, să hotărnicească,

mai întâi după arătarea şi lămurirea nobililor din Toltia, ca pârâşi, semnele pomenitei moşii a lor, Toltia, care o despart dinspre partea moşiei Jeledinţi, şi, tot astfel, să hotărnicească pe urmă semnele şi hotarele despărţitoare ale moşiei Jeledinţi, care o deosebesc dinspre partea pomenitei moşii Toltia, şi dacă numitele părţi vor cădea la învoială, în ce privește arătarea pomenitelor semne ale moșiilor lor, atunci oamenii noştri să lase fiecăreia din părti dreptul său de moşie, deosebit prin semne de hotar, ca să-l stăpânească pe veci”[350].

Porturi din Bănat.

[350] AŞCP, *Documenta Romaniae Historica / C. Transilvania* (1366-1370), vol. XIII, Bucureşti 1991, doc. 46, pp. 65-69

TOTOIU

(Tate, Thatey, judeţul Alba)

1363, septembrie 22, Sântimbru: Vicevoievodul Petru, Ştefan de **Şilea** (Syle, judeţul Alba) şi Ladislau, fiul lui Martin de **Totoiu** (Tate, Thatey, judeţul Alba), juzii nobililor din comitatul Alba, dau de ştire „că, potrivit hotărârii judecătoreşti, Gheorghe, fiul lui Dominic, şi Mihail, fiul lui Nicolae, din **Mesentea** (Mendschenth, judeţul Alba), vor fi datori să facă jurământ, împreună cu alţi doisprezece inşi, împotriva lui Ioan, fiul lui Barthal de **Cricău** (Krako, judeţul Alba), cu privire la faptul că ei nu au rănit, cu opt răni grele, cu precugetată răutate, pe zisul Ioan, pe când acesta voia să meargă pe un drum slobod la pomenita moşie Mesentea, şi că nici nu i-au luat cuşma şi sabia”[351].

1364, august 6, Oarda de Jos: Vicevoievodul Petru scrie conventului mănăstirii Mănăştur că i s-au plâns călugării capitlului bisericii Transilvaniei „că nişte moşii ale lor, numite **Cergău** (Cherkeud, azi **Ceregău Mare şi Mic**, judeţul Sibiu), **Buzd** (Buz, Busl, judeţul Sibiu) şi **Kerethnek** (neidentificabil), din comitatul Alba, ar trebui

[351] AŞCP, *Documenta Romaniae Historica / C. Transilvania* (1361-1365), vol. XII, Bucureşti 1985, doc. 191, pp. 174, 175

să fie hotărnicite. Drept aceea, cerem cu stăruinţă să trimiteţi omul vostru, în faţa căruia omul nostru, Petru sau Ladislau, fiul lui Ioan de **Petreşti** (Petrifalău, Peterfalua, judeţul Alba) sau, în lipsa acestora, Ştefan, fiul lui Martin de **Totoiu** (Tate, Thatey, judeţul Alba), să le hotărnicească"[352].

1369, mai 11, Mănăştur: Capitlul mănăstirii Mănăştur raportează regelui Ludovic despre îndeplinirea misiunii trimişilor, care au fost, „mai întâi, la moşia episcopală numită **Straja** (Fureghaz, judeţul Alba)… au început din partea de apus, de la trei semne de hotar vechi, dintre care unul face hotarul spre nobilii de **Daia** (Dallya, Dalya, azi **Daia Română**, judeţul Alba), numiţi Nicolae şi Alexandru, un altul, spre pomenita moşie episcopală Straja, iar al treilea spre moşia numită **Şeuşa** (Sospatak, azi **Şeusa**, judeţul Alba) a domnilor din capitlul zisei biserici a Transilvaniei. De aici, purcezând spre răsărit, se ajunge la un semn de hotar vechi, lângă care au ridicat unul nou, apoi, mai departe, într-aceeaşi parte, lângă un semn de hotar vechi, au ridicat unul nou, iar de aici, mergând tot în aceeaşi parte, au ridicat un semn de hotar nou, lângă unul vechi. De acolo, urcând pe un loc deluros, au ridicat un semn de hotar nou; în sfârşit, mergând tot spre acea parte, în vârful unui deal, numit în vorbirea obişnuită Bercz, au găsit un semn de hotar vechi, foarte mare şi vădit. Şi acolo se isprăvesc semnele de hotar cu moşia pomeniţilor nobili de Daia. / Coborând, de aici, tot spre partea de răsărit, pe costişa acelui deal, au ridicat două semne noi, unde începe să ţină hotar cu moşia **Ghirbom** (Byrba, judeţul Alba), a nobililor de Henig, numiţi Ladis-

[352] AŞCP, *Documenta Romaniae Historica / C. Transilvania* (1361-1365), vol. XII, Bucureşti 1985, doc. 307, pp. 314, 315

lau şi Mihail. Mai departe, coborând prin vale, lângă un semn de hotar vechi, au ridicat unul nou, şi de aici, mai departe, au mai ridicat, lângă un semn de hotar vechi, unul nou si, coborând putin mai departe, au mai ridicat un semn de hotar nou, lângă unul vechi. De acolo, tot spre acea parte, trecând un pârâu, ce curge prin acea moşie Ghirbom, au pus, lângă malul acestui pârâu, un semn de hotar nou, lângă cel vechi, acolo unde se împreună cu hotarul moşiei episcopale **Berghin** (Berwe, judeţul Alba). De aici, urcând tot spre răsărit, la poalele dealului au ridicat un semn de hotar nou, lângă unul vechi, şi mai departe, pe coasta acelui deal, între nişte pământuri arătoare, au ridicat două semne de hotar noi, şi, apoi, urcându-se în vârful unui deal, între spinii unui mărăciniş, au reînnoit un semn de hotar vechi destul de mare. Iar de aici, urmând un drum, pe care se merge la **Sebeş**, trecând mai departe, în coasta unui vârf mai înalt al acelui deal, de-a lungul drumului, au reînnoit un alt semn de hotar vechi. Apoi, îndreptându-se pe acelaşi drum şi pe aceeaşi creastă, tot spre răsărit, au reînnoit de asemenea un alt semn de hotar vechi; mergând mai departe, au reînnoit un semn de hotar vechi şi, coborând pe acelaşi drum, după ce au reînoit un semn de hotar vechi, într-un loc şes, mergând mai departe, au reînnoit un alt semn de hotar vechi. Coborând, mai departe, pe acel drum, au reînnoit un semn de hotar vechi, şi, de aici, mergând mai departe, au mai reînnoit un alt semn de hotar vechi; şi încă mai departe, pe acelaşi drum, au reînnoit un semn de hotar vechi şi, coborând mai departe, spre partea de miazănoapte a acelui drum, au reînoit un semn de hotar vechi. De acolo, au ajuns la un pârâu numit Valea Secaşului, pe care, trecându-l, începe să ţină hotar cu moşia **Roşia** (Wereseghaz, azi **Roşia de**

Secaş, judeţul Alba) a pomeniţilor nobili. Şi, coborând la alt deal, pe coasta acelui deal, dincolo de un drum, au reînnoit de asemenea un semn de hotar vechi. De aici, la capătul acelui deal, au aflat un semn vechi de hotar foarte mare, care, spre miazăzi, face hotarul cu moşia Roşia a numitilor nobili, înspre apus cu moşia episcopală Berghin, iar înspre răsărit, cu moşia **Tiur** (Tyr, Tywr, înglobat în **Blaj**, judeţul Alba), şi acolo începe să ţină hotar cu nobilii de pe această moşie. De aici, cotind cam spre miazănoapte, pe creasta acelui deal, pe un drum ierbos, lângă acest drum au reînnoit un semn de hotar vechi, apoi, ocolind spre aceeaşi parte, în creştetul unui vârf mai înalt de pe acea creastă, au găsit un semn de hotar vechi, care deosebeşte sus-zisele moşii Tiur şi Berghin, de moşia **Crăciunelu** (Barachynfalva, Craznafalva, Krachisfolua, azi **Crăciunelu de Jos**, judeţul Alba), unde începe să ţină hotar cu nobilii de Crăciunelu. / Coborând dealul, pe costişa lui, cam din partea de miazănoapte, ocolind spre apus, lângă un semn de hotar vechi au pus alt semn de hotar nou şi mic, mai departe, lângă un semn de hotar vechi, au pus un semn de hotar nou; ocolind mai departe, pe coasta acelei creste, în partea de miazănoapte, lângă un semn de hotar vechi, au ridicat unul nou; de acolo, pe creasta acelui deal, au ridicat, lângă un semn vechi, altul nou şi, pe costişa acelui deal, au ridicat un semn de hotar nou, lângă unul vechi şi, aproape de capătul acelei creste, au aşezat un semn de hotar nou, lângă unul vechi. Mai departe, în vale, ocolind, pe la miazănoapte, un lac numit Lacul Sărat, la poalele unui alt deal, au pus un semn de hotar nou. De acolo, urcând pe acelaşi deal, spre apus, pe creasta acelui deal au ridicat un semn de hotar nou, lângă unul vechi, şi, mergând mai departe, tot într-acolo, pe zisa

creastă, au ridicat un semn de hotar nou, lângă unul vechi, şi, încă mai departe, pe aceeaşi creastă, au ridicat unul nou, lângă cel vechi; în sfârşit, pe vârful acelei creste, au aflat două semne de hotar vechi foarte mari; şi acolo părăseşte semnele de hotar ale nobililor din satul Crăciunelu şsi începe să ţină hotar cu nobilii de **Mihalţ** (Mihalcz-falva, Mihalfolua, Myhalchfolua, Mychalchfolwa, judeţul Alba). / De acolo, coborând de pe zisul deal şi ocolind cam între miazăzi şi apus, pe chiar coasta dealului, au reînnoit două semn de hotar vechi. Coborând şi mai departe, au ridicat, lângă un semn de hotar vechi, altul nou, şi, în sfârşit, au ajuns pe şesul văii, la un drum ierbos, şi din partea de miazănoapte a acelui drum, aproape de pârâul Zegws, lângă un semn de hotar vechi, au aşezat altul nou, şi, acolo, hotarul părăseşte semnele de hotar ale moşiilor nobililor de Mihalţ. / De acolo, trecând un pârâu, numit Zegws, şi tot cam între miazăzi şi apus, au ajuns şi au ridicat un semn de hotar într-un loc numit, în vorbirea obişnuită, Bwduskuth... şi acolo, Ladislau, fiul lui Mihail, nobil de **Henig** (Heningfalva, judeţul Alba), în numele său şi al fraţilor săi, a oprit pe domnul episcop de la ridicarea semnelor de hotar. De acolo, după ce s-a făcut opreliştea, de mai multe ori, mergând, o bună bucată de drum, pe o creastă, au ajuns la o pădure, din care o parte mai deasă se întindea pe deal, spre răsărit şi miazăzi, iar cealaltă parte, mai mult, hăţiş şi mai folosită, se întindea, într-o vale, coborând spre moşia Henig şi trecând acea vale, pe urcuşul dealului acelei păduri, au aflat două semne de hotar vechi, unde iar zisul Ladislau a oprit pe domnul episcop de la ridicarea şi reînnoirea acelor semne de hotar. Mai departe, urcând dealul, în acea pădure şi pe creasta acelui deal, lângă un drum, pe care se merge la sa-

tul numit **Totoiu** (Tatee, Thate, judeţul Alba), au ridicat un semn de hotar nou, care semn deosebește pământurile moşiei **Dumitra** (Demeterpataka, judeţul Alba), a zişilor nobili, şi cele ale moşiei episcopale **Hăpria** (Herepe, judeţul Alba), unde sus-zişii nobili şi-au dat învoirea şi încuviințarea la ridicarea acelui nou semn de hotar. Apoi, trecând mai departe, pe acelaşi drum, lângă acel nou semn de hotar şi puțin mai departe, lângă acel drum, au ridicat un ale semn de hotar nou şi un al treilea semn de hotar l-au ridicat lângă acelaşi drum, trecând mai departe. Ieşind din pădure, pe același drum, într-un loc din câmp, lângă acel drum, în partea de miazănoapte, au aflat un semn de hotar scobit, care făcea hotarul spre moşia de mai sus numită Dumitra. Apoi, de cealaltă parte a acelui drum, sub pădure, au ridicat două semne de hotar noi, din care unul face hotarul spre sus-zisele moşii episcopale, iar celălalt spre zisa moşie Totoiu, a lui Ştefan şi Petru, fiii lui Martin, nobili de Totoiu; iar la ridicarea acestor semne de hotar, acei nobili, fiind înşişi de faţă, şi-au dat binevoitoarea învoire şi încuviințare. De acolo, coborând puţin spre miazăzi, au ridicat două semne de hotar noi, de acolo, tot în aceeaşi parte, în valea unei dumbrăvi, lângă o albie în care curge apă doar în timpul ploilor, au ridicat două semne de hotar noi; de acolo se socoteşte drept hotar o linie ce merge spre apa aceleiaşi văi, în jos, spre apus, până la un pârâu ce vine dinspre miazăzi. De acolo, urcând, spre miazăzi, în pădure, sub un stejar au ridicat două semne de hotar noi; de acolo, urcând pe coasta dealului, aproape de un copac mai înalt, pe un mic loc neted, au ridicat două noi semne de hotar; apoi, mai în sus, pe creasta acelui deal, tot într-un mic loc neted, au pus două semne de hotar noi; mai departe, urcând la o altă creastă,

a unui deal mai înalt, lângă un drum care trece chiar pe creastă, dinspre miazăzi, au ridicat două semne de hotar noi; mai departe, coborând într-aceeasi parte, în vârful acelei creste au aşezat două semne de hotar noi. De acolo, cotind spre apus şi mergând puţin, au pus două semne de hotar noi şi, coborând puţin mai departe, din sus de valea acelei creste, numită Căpuş, au pus două semne de hotar şi, de cealaltă parte a acelei văi, pe aceeaşi creastă, au pus două semne de hotar noi şi, mai departe, pe coborâşul acelei creste, au pus două semne de hotar noi. De acolo, trecând o vale numită, de asemenea, Căpuş, în partea de apus, au ridicat două semne de hotar şi, la capătul acelei creste, au ridicat două semne de hotar mari. De acolo, pe coasta acelui deal, coborând din partea de miazănoapte, spre cursul mai apropiat al râului Mureș, lângă un drum, ce duce de la sus-zisul sat Totoiu, la satul **Drâmbar** (Drombar, judeţul Alba), al episcopiei, înspre deal, au ridicat două semne de hotar noi; de acolo, coborând prin dumbravă, lângă un rât numit... aproape de alt drum, fânaţul rămânând acelor nobili, au ridicat două semne de hotar şi, mai departe, lângă vadul sus-zisului râu Mureş, au ridicat două mari semne de hotar şi acolo se sfârşesc semnele de hotare ale ziselor moşii episcopale şi ale susnumiţilor nobili de Totoiu. / Şi, deoarece sus-zişii nobili de Henig s-au împotrivit acelui domn episcop al Transilvaniei, nu la hotărnicirea dinspre moşia lor, ci la ridicarea semnelor de hotar, de aceea, în sus-zisa zi şi de pe pomenitul loc i-a chemat înaintea Maiestăţii voastre, împreună cu actele lor, dacă au vreun act întocmit sau dat, cu privire la semnele de hotar ale sus-ziselor lor moşii, spre a sta faţă cu acel domn episcop, hotărându-le ca so-

roc de înfăţişare octavele sărbătorii în curând viitoare a Rusaliilor (27 mai)"[353].

1887: „În 9 ianuarie nou, cetățenii români ai opidului **Teiuş** au aranjat o petrecere socială, împreunată cu producțiune literară, **în folosul școlii de fete** din loc", printre contribuitori fiind menționați „Eliu Dumitrean, sub-notar în **Totoiu**, Kis Elek, învățător de stat în loc, Andrei Ludovic, notar cercual în **Totoiu**, Salamon Simon, proprietar în loc"[354].

1887: „Subscrișii, cu inima frântă de durere, înştiinţează dureroasa pierdere a mult iubitului lor dulce tată, frate, socru, moş şi unchi Candit Moldovan, **paroh greco-oriental în Totoiu**, asesorul scaunului protopresbiteral, membru al comitetului comitatens şi al Asociaţiunii pentru literatura şi cultura poporului român, care, în 8 februarie nou, după lungă suferință, a încetată din viaţă, în al 75-lea an al vieţii şi al 40-lea al preoţiei. Rămășitele părintești ale neuitatului defunct s-au aşezat, spre repaos etern, în cimitirul din comuna **Totoiu**, în 11 februarie. / Fie-i țărâna ușoară şi memoria neuitată! / Paul Moldovan, şef în ministerul de finanțe al României, cu soția, născută Paulina Paul, / Georgiu Moldovan, capelan greco-ortodox, cu soţia Maria, / Paraschiva Moldovan, cu soțul Ioan Pop, preot greco-catolic, / Toma Moldovan, cu soţia Maria, proprietar, / Maria Moldovan, cu soțul Ludovic Andrei, notar cercual, ca fii, gineri şi nurori. / Ioan Moldovan, oficial în pensiune, cu soţia Maria, / Maria Moldovan, cu soțul Nicolae Chirilă, / Ecaterina Moldovan, cu soțul Laurenţiu Puicon, / Raveca Moldovan, văduvă Giur-

[353] AŞCP, *Documenta Romaniae Historica / C. Transilvania* (1366-1370), vol. XIII, Bucureşti 1991, 384, pp. 593-599
[354] *Gazeta Transilvaniei*, Anul L, nr. 11, Brașov 1887, p. 3

că, / ca frați, surori, cumnaţi şi cumnate. / Iuliu Moldovan, cu soţia Florica, docent greco-ortodox, / Elisabeta, cu soțul Georgiu Plesia, / Iosif, Ioana, Victoria, Ludovica, Maria, Ioan, Paraschiva, Aurel, Pavel, Ioan Candit, Victor şi Constanța Moldovan, / Carolina, cu soțul Aron P. Batacuiu, notar cercual, / Crestina, cu soţul Nicolau Munteanu, preot greco-catolic, / Lucreția, Emilia și Silvia Popi, Silviu, Netti, Lucreția, Eugenia şi Ladislau Andrei, / ca nepoți. / Liviu Andrei, Ulpiu Traian, P. Batacuiu, Lucreția Pleşia, ca strănepoți"[355].

1907: „În 22 septemvrie stil nou, deputatul Maniu şi-a ţinut darea de seamă în comuna **Totoiu**, înaintea a peste 1.000 de oameni. / Deşi a fost scurt timpul pentru pregătirea primirii iubitului deputat, totuși aceasta a fost aşa de măreaţă şi impunătoare şi însufleţirea poporului aşa de mare, încât s-au văzut lacrămi de bucurie scăldând ochii multor alegători. Întreg poporul din **Totoiu**, împreună cu foarte mulţi români din comunele **Henig**, **Straja**, **Hăpria** şi **Dumitrea**, adunaţi în capul satului, aşteptau venirea deputatului, iar feciori şi fetele din **Dumitrea**, sub conducerea teologului de Blaj, George Oancea, cântau cu multă însufleţire cântece naţionale. / Un banderiu de 30 călăreţi, sub conducerea teologului S. Coman, cu două steaguri în frunte, au întâmpinat pe iubitul oaspe în drumul țării, unde tânărul Sabin Giurca, în câteva cuvinte, îi urează bun venit. La marginea satului, sub o frumoasă poartă triumfală, aşteaptă poporul, în frunte cu preoți, învățători, dame şi tineri. Și încă cineva? Pretorul din Vinţul de jos, Binder, însoţit de 9 jandarmi şi cu sergentul zece. Jandarmii n-au avut nimic de lucru, iar Măria Sa a

[355] *Gazeta Transilvaniei*, Anul L, nr. 24, Brașov 1887, p. 3

cerut ca, de pe poarta triumfală, unul din celea trei steaguri de hârtie, anume cel galben, să fie îndepărtat. Ca să fie patria salvată, i s-a împlinit porunca Măriei Sale. / Deputatul, însoţit de domnii Dr. Alexandru Niculescu, profesor de teologie, Ioan Maior, profesor metropolitan, Dr. Ioan Chirilă, candidat de avocat, şi Dr. Traian Erdélyi, candidat de avocat, a fost întimpinat de domnişoara Miţi Andrei, în drăgălaș costum naţional, care, în numele femeilor române, îi prezintă un frumos buchet de flori. Preotul Giurca îl bineventează, în numele poporului adunat, cu calde și însufleţite cuvinte"[356].

1908: „În adunarea Despărţământului Alba Iulia al Asociaţiunii, care s-a ţinut la **Totoiu**, în 2 august… directorul Despărţământului face cunoscut că e în plăcuta poziţie de a pune bază la bibliotecile poporale din **Totoiu, Dumitra, Drâmbar** şi **Liuba**"[357].

TOTVĂRĂDIA

vezi **VĂRĂDIA DE MUREŞ**, judeţul Arad.

TRASCĂU

vezi **RIMETEA**, judeţul Alba.

---

[356] *Lupta*, Anul I, nr. 199, Budapesta 1907, p. 4
[357] *Gazeta Transilvaniei*, Anul LXXI, nr. 172, Braşov 1908, p. 2

TRESTIA

(comuna Băiţa, judeţul Hunedoara)

1784: Răscoala lui Horia, Cloşca şi Crişan: „Ţăranii din judeţele Zarand şi Hunedoara voiau să înceapă revoluţia în ziua de Bobotează a anului 1785, iar ţăranii din comitatul Albei, în luna lui mai a aceluiaşi an. / Joi, **28 octombrie 1784**, fiind zi de târg la **Brad** (comitatul Zarandului), îşi face apariţia aici căpitanul Crişan, ca trimis din partea lui Horia, şi, ascuns sub podul de peste Criş, cheamă la dânsul pe mai mulţi ţărani din diferite sate, cărora le spune că Horia a fost la Viena, la împăratul, de la care a adus ordin ca ţăranii români să capete arme şi să nu mai facă nici un serviciu nobililor. Spre încredinţare, Crişan arătă ţăranilor crucea de aur a lui Horia şi-i invită ca, pe duminica viitoare, 31 octombrie, să vină, din fiecare sat, câte 3 sau 4 ţărani, la biserica din **Mesteacăn**, ca să asculte porunca împărătească. / În ziua de 31 octombrie, se adunase, în secret, la biserica din Mesteacăn, vreo 600 ţărani din districtul Zarandului, al Hunedoarei şi din munţii Abrudului. La adunarea aceasta, Crişan înfăţişă ţăranilor crucea de aur şi o scrisoare, apoi le făcu cunoscut că Horia, fiind bolnav, nu poate asista la adunare, dar că l-a însărcinat pe dânsul să vină şi să le spună că, din ordinul împăratului Iosif II, să se ducă cu

toţii la **Alba Iulia**, ca să primească arme şi să fie grăniceri, împăratul lăsând la libera voie a fiecăruia sau de a fi militar, deci scăpat de iobăgie, sau de a face, şi de aici, înainte, serviciu de iobagi, pe seama nobililor.

În ziua de 1 noiembrie, țăranii întruniţi la Mesteacăn ajung, în drumul lor spre Alba Iulia, ca să primească arme, în satul **Curechiu**, însă în număr cu mult mai considerabil. Mulțimea poporului crescuse enorm. În aceiaşi zi, noaptea, târziu, sosiră la Curechiu subprefecții Mihai Gal din **Baia de Criş** şi Wolfgang Nalaczi din **Brad**, însoţiţi de o gardă de 4 soldaţi, ca să prindă pe căpeteniile țăranilor, în special pe Crişan. Dar mulțimea de țărani, aflând de veste, dau alarma prin chiote, trag clopotele de la biserică şi se aruncă, din toate părțile şi cu ceea ce apucară în mâini, asupra celor doi subprefecţi, pe care îi uciseră pe loc. Gornicul Petru Kara din **Criştior**, spionul nobililor, fu prins şi executat imediat, din ordinul lui Crişan, iar cei 4 soldați fură dezarmaţi, bătuţi şi apoi puşi în libertate. Revoluţia era acum proclamată.

Primul atac al ţăranilor răsculați fu dat asupra nobilimii din **Criştior**, în ziua de marţi, dimineaţă, în 2 noiembrie, când, cu o furie vehementă, ţăranii dau năvală asupra curților nobililor şi execută 17 persoane din nobilimea de aici, printre care 12 membri ai vechii familii Kristyori, de origine română, dar, cu timpul, catolicizaţi şi maghiarizați. Puţini nobili scăpară, cu fuga, prin păduri, iar ceilalți, bărbați, femei şi copii, fură făcuţi prizonieri şi, apoi, cu toții botezați în religia română ortodoxă, de către preotul Constantin Turciu, zis şi Popa Costan. / Din **Criştior,** trupa ţăranilor răsculați se împărți în două: o parte apucă drumul spre **Mihăleni**, iar căpitanul Crişan, cu oamenii săi, atacă, în aceiaşi zi, după amiază, nobilimea

din orăşelul **Brad**. Cei mai mulți dintre nobili, refugiindu-se în turnul bisericii reformate, sunt dați jos de mulțimea înfuriată, care execută, pe loc, pe mai mulți dintrînşii, iar pe alții îi grațiază, după ce primesc să se boteze în religia românească. Aici au căzut victime ale furiei populare şi mai mulţi negustori evrei, dintre care unii au fost şi ei botezați. / Acum, ţăranii începură a se ridica în masă, în toate părțile Zarandului. Cete noi de ţărani soseau, pe fiecare oră, în trupa lui Crişan. / Din **Brad**, mulțimea ţăranilor se diviză iar în mai multe părți, apucând fiecare trupă câte o direcție diferită, prin toate colţurile Zarandului.

În ziua de 5 noiembrie, căpitanul Crişan atacă curţile nobilimii din comuna **Ribiţa**, unde, după o luptă înverşunată, în care sunt uciși 7 oameni din trupa lui Crişan, românii ucid şi execută 42 persoane, nobili şi particulari. / Trupa țăranilor, care plecase, marţi, la amiază, în 2 noiembrie, din **Criştior**, ajunge, în aceeaşi zi, în comuna **Mihăleni**. Singurul nobil de aici, Ladislau Csiszar, auzind că ţăranii răsculați vin asupra sa, încearcă să fugă repede, cu familia, prin păduri, dar abia face câțiva paşi de acasă şi este prins, cu toată familia, şi executat cu doi copii ai săi şi cu un frate al său. Soţia lui Csiszar, care era fiica fostului prefect, baronul Hollaky, o femeie tânără şi foarte frumoasă, îmbrăcată în haine ţărăneşti, la propunerea preotului ortodox din Mihăleni, se ascunde în podul bisericii române. Descoperită fiind, a doua zi, de doi iobagi, aceştia o duc în biserică, unde o forțează să depună jurământ că se leapădă de religia catolică şi trece la religia românească. A doua zi, joi, nefericita femeie, aflând că vine şi Crişan, cu trupa sa, la Mihăleni, fuge prin păduri, dar este prinsă de ţăranii răsculați, care acum

voiau s-o execute. Dar lui Crişan i se făcu milă de ea şi o lăsă în viață, cu condițiunea, cum se plânge dânsa, ca să se boteze din nou. Trista soartă a acestei femei a format obiectul unei descrieri sentimentale, din partea istoricului transilvan, abatele Iosif Carol Eder, care spune că, în timpul acela, era o crimă în ochii țăranilor români de a se fi născut cineva din sânge unguresc. / Tot joi, în 4 noiembrie, altă ceată de țărani atacă nobilimea şi populaţia ungurească din **Baia de Criş**. Aici distrug mănăstirea călugărilor franciscani, botează în religia românească pe văduva subprefectului Mihai Gal, ucis la Curechiu, cu două zile mai înainte, şi o mărită după un iobag român; ucid pe advocatul O. Szentkiralyi, apoi pe un curier al comitatului şi pe un nobil, cu numele Iosif Kis. În acelaşi timp, sentinelele răsculaților din satul **Târnava** prind pe o femeie din **Beiuş**, cu numele Eva Ajtal, care călătoria la părinţii săi, în **Abrud**, şi pe care țăranii voiau s-o execute, crezând că e unguroaică, cum şi era de fapt. Femeia însă scapă de la moarte, declarând că e româncă, dar, spre convingerea ţăranilor, ea trebui să spună, în româneşte, rugăciunea „Tatăl nostru".

În timp de 4 zile, de la 2, la 5 noiembrie 1784, mai sunt atacate curțile nobililor din satele **Trestia**, **Lunca**, **Luncoiul de Sus**, **Luncoiul de Jos**, **Ociu**, **Hălmagiu**, **Hălmăgel**, **Pleşcuta**, **Ţărmure**, **Tomeşti**, **Sălişte** etc., aşa că întreg comitatul Zarandului ajunse în posesia ţăranilor răsculați şi, afară de autoritatea lui Horia şi Crişan, nu mai exista nici un fel de autoritate. / Țăranii, înfuriați şi înrăiți de nedereptățile seculare, suferite din partea ungurilor, deveniseră surzi şi muţi la rugăciunile şi lacrămile „domnilor lor", adică a proprietarilor de pământ, pe care acum îi legau cu lanţuri de carul cu boi şi aşa îi duceau la

capul satului, unde îi dau pe mâna ţiganilor, ca să-i execute şi înmormânteze. În general, aspectul revoluţiunii nu era numai în contra nobilimii, ci în contra întregului element unguresc. Era o tragică răzbunare a trecutului. / Repede de tot, mişcarea revoluţionară, începută în comitatul Zarandului, se întinse şi în comitatul Hunedoarei. / În ziua de 4 noiembrie, cete de țărani prefăcură în cenuşă castelul baronului Anton Iosica, din **Brabişca**, pe valea Mureşului, iar în cele 2 zile următoare, ţăranii distruseră şi arseră toate curțile nobililor din comunele **Sulighet**, **Bretea**, **Ilia**, **Sârbi**, **Gura-Sada**, **Tătăreşti**, **Lesnic**, **Dobra**, **Roşcani**, **Geoagiul de Jos** etc. O mulțime de nobili şi preoți unguri fură executaţi şi pe aci. Ţăranii, care trecuseră din Zarand, puseră numaidecât în mişcare şi pe iobagii de pe Valea Streiului şi din Ţara Hațegului, unde, de asemenea, mulțimea țăranilor răsculați devastează şi dă foc edificiilor nobililor din aproape toate comunele, până la graniţa țării românești.

În ziua de vineri, 5 noiembrie, valurile distrugătoare ale revoluţiei ajunseră la marginea oraşului **Deva**, capitala judeţului Hunedoara, al cărei atac se hotărî pentru ziua de 6 noiembrie. Prima încercare nu reuşi, deoarece soldaţii din armata imperială li se opuse, trăgând focuri peste capetele țăranilor. A doua încercare, din ziua de 7 noiembrie, fu şi mai nenorocoasă, fiindcă ţăranii, văzându-se atacați de 70 soldaţi grăniceri şi 74 husari români, după o mică rezistenţă, ajunseră în confuziune, căci nu se aşteptau la focul armelor din partea soldaţilor împăratului, şi începură a se retrage, în dezordine, spre malurile Mureşului, urmăriți de armata imperială şi de 22 nobili unguri călare. Un număr de 72 țărani români fură parte tăiați, parte aruncaţi şi înecaţi în apele Mureşului, iar

44 căzură prizonieri. Douăzeci de inşi dintre aceşti prizonieri au fost executaţi, tăindu-li-se capul cu sabia, în ziua de luni, 8 noiembrie, în dosul fortăreţei de lângă drumul ce duce la **Dobra**. A doua zi, au mai fost executaţi alţi 14 prizonieri, precum şi 22 ţărani, prinşi cu ocazia devastării curţii baronului Anton Orban din **Binţinţi**. În două zile, nobilimea din Deva făcu să cadă capul, prin paloş, a 56 ţărani români, lipsiţi cu totul de dreptul de apel şi unii dintre ei străini cu totul de revoluţie, precum a fost cazul ţăranului Alexandru Morariu din **Jibot**"[358].

COUNTRYMEN OF THE BANAT MARKETING THEIR GARDEN PRODUCE IN A SUBURB OF TEMESVAR

Rumania is now more than twice as large and twice as populous as it was before the Great War. The old state has expanded all round from the Black Sea to the Danube, except along the Danube itself, which still remains the frontier between Rumania and Bulgaria. The Banat, formerly Hungarian territory, is one of the new additions, its capital, Temesvar, consisting of the city proper and several suburbs. Despite the vicissitudes of recent years, life flows smoothly in its streets, and peasants barter and bargain with the old-time commercial vigour

[358] Rusu Abrudeanu, Ion, *Moţii / Calvarul unui popor eroic, dar nedreptăţit*, Bucureşti 1928, pp. 156-161

TRIP

(comuna Bixad, comitatul Satmar,
districtul Avariului, judeţul Satu Mare)

1862: În conscripţiunile familiilor nobile române din anul 1862 sunt menţionaţi „**Apathi** de Királydarocz, din comitatul Satmar, în comuna Trip, Gabriel, 1624; pe scut, călăreţ pe cal negru, în mâna dreaptă ţinând un sclopet, şi în galop năvălind către vrăjmaş; 5 familii.

Pap de Vajnág, din comitatul Marmaţiei, în comuna Trip, 1670; pe scut, ostaş cu vestminte viride îmbrăcat, ţinând în mâna cea dreaptă o lance; 6 familii.

Pap de Lemény, în comuna Trip, cu donaţie în Turţi, 1 familie.

Stetz de Berbeşti, din comitatul Marmaţiei, în comuna Trip, 1490, 5 familii”[359].

[359] Puscariu, I. Cav de, *Date istorice privitoare la familiile nobile române*, Sbiiu 1892, p. 20

TRITENII DE JOS ŞI DE SUS

(Tritul, Thetreh, azi **Tritenii de Jos şi de Sus**, judeţul Cluj)

1357, septembrie 15, Mănăştur: Conventul mănăstirii Mănăştur dă de ştire că, înfăţişându-se „Benedict, diacul de **Iara** (Jara, judeţul Cluj), în numele său şi al lui Gheorghe, fiul aceluiaşi Alexandru, apoi Mihail, fiul lui Ioan, în numele său şi al lui Ladislau, fratele său, iar pe de altă parte Nicolae, fiul lui Iacob, fiul lui Wrkun, de asemenea în numele său şi al lui Mihail, fratele său, acei magiştri Benedict şi Mihail au mărturisit că au voit să dobândească a patra parte, cuvenită ca fiică nobilei doamne Sebe, fiica lui Wrkun, din două moşii, numite **Tordalaka** (dispărut, lângă Câmpia Turzii, judeţul Cluj) şi **Tritul** (Thetreh, azi **Tritenii de Jos şi de Sus**, judeţul Cluj), aflătoare în comitatul Turda; dar, prin împăciuire… ei s-au învoit că, pentru sus-zisa a patra parte, acei Nicolae şi Mihail, fiii lui Iacob, le-au plătit pe deplin şi în întregime nouă mărci, fiecare marcă fiind socotită la zece pense”[360].

1366, mai 11, Turda: Voievodul Dionisie dă de ştire că, în adunarea de la Turda, ridicându-se „Mihail,

[360] AŞCP, *Documenta Romaniae Historica / C. Transilvania* (1356-1360), vol. XI, Bucureşti 1981, doc. 181, pp. 173, 174

fiul lui Iacob de **Tritu** (Tritul, Thetreh, azi **Tritenii de Jos şi de Sus**, judeţul Cluj), s-a îngrijit să ne facă cunoscut, în chip de întâmpinare şi oprelişte, că Nicolae, fiul lui Nicolae de **Grind** (Gerend, azi **Luncani**, judeţul Cluj), cotropind o oarecare moşie a sa, lipsită de locuitori, numită **Ghiriş** (Gerus, Ghiriş, azi **Câmpia Turzii**, judeţul Cluj), aflătoare în comitatul Turda, se foloseşte cu puterea de foloasele acesteia, spre foarte marea lui pagubă. De aceea, făcând în acest chip întâmpinare, l-a oprit pe Nicolae, fiul lui Nicolae de Grind, de la culegerea pe mai departe a foloaselor şi de la ţinerea silnică în stăpânire a sus-zisei moşii, și pe toţi ceilalţi de la cotropirea ei”[361].

1371, aprilie 8, Mănăştur: Conventul mănăstirii Mănăştur dă de ştire că, înfăţişându-se „Nicolae, fiul lui Nicolae de **Grind** (Gerend, azi **Luncani**, judeţul Cluj), pe de o parte, iar pe de alta, Mihail, fiul lui Iacob de **Triteni** (Tritu, azi **Triteni**, judeţul Cluj), magistrul Nicolae de Grind ne-a arătat şi ne-a mărturisit și deopotrivă ne-a spus prin viu grai că, deşi Mihail, fiul lui Iacob, din pricina nelegiuirilor sale învederate, a fost îndepărtat din stăpânirea moșiilor sale **Triteni** și **Tordalaka** (dispărut, lângă Câmpia Turzii, judeţul Cluj), acestea ajungând în mâinile răposatului domn Nicolae, voievodul Transilvaniei, ca judecător, cu prilejul adunării generale a nobililor, de la care magistrul Nicolae de Grind, potrivit obiceiului țării, le-a răscumpărat cu patru sute de florini, plătiți în bani gata, totuși magistrul Nicolae, pe de o parte, dintr-o frăţească îndatorire, cât și dintr-o dezlegare a nobililor ţării din părțile Transilvaniei, în folosul acelui Mihail, l-a iertat cu îngăduinţă, în privinţa acelor patru sute de florini, de plata a

[361] AŞCP, *Documenta Romaniae Historica / C. Transilvania* (1366-1370), vol. XIII, Bucureşti 1991, doc. 50, pp. 76, 77

o sută cincizeci de florini, odată cu sus-zisa moșie numită **Triteni**, în așa fel că, dacă sus-arătatul Mihail, fiul lui Iacob, ar fi putut şi ar fi vrut să răscumpere, pentru acea sumă de două sute cincizeci de florini, de la acel magistru Nicolae, cealaltă moșie a sa, **Tordalaka**, cu pământul numit **Gerstelke** (pământ care ţinea de dispărutul Tordalaka), să aibă putinţa liberă să o răscumpere; și dacă își va redobândi, de la acela, suma sa de bani, să fie socotit ca plătit, lăsat să plece și descărcat de acei patru sute de florini… / Mai pe urmă, acel Mihail, fiul lui Iacob, a plătit, de faţă cu noi, magistrului Nicolae de Grind zișii două sute cincizeci de florini de aur, luaţi și primiţi pe deplini în bani gata, fără nici o scădere, iar magistrul Nicolae, mulţumit cu aceasta, prin mijlocirea şi în temeiul scrisorii de față, îl socotește descărcat şi îl îngăduie, în fata noastră, pe Mihail, fiul lui Iacob, lăsându-i lui pe deplin și dea dreptul numitele moșii pentru zișii patru sute de florini”[362].

1371, octombrie 2, Alba Iulia: Capitlul bisericii Transilvaniei dă de ştire că, venind „Mihail, fiul lui Iacob de **Triteni**, ne-a arătat o scrisoare privilegială a noastră, cerându-ne cu stăruinţă că, întrucât acea scrisoare a noastră îi este foarte trebuitoare pentru urmărirea drepturilor sale de stăpânire și, din pricina primejdiilor drumurilor, nu îndrăzneşte, de teamă, să o poarte neîncetat cu el, de aceea, noi am socotit ca întreg cuprinsul acelei scrisori să punem să fie transcris și trecut în chip de transumpt, din cuvânt în cuvânt”[363].

---

[362] AŞCP, *Documenta Romaniae Historica / C. Transilvania* (1371-1375), vol. XIV, Bucureşti 2002, doc. 22, pp. 21, 22

[363] AŞCP, *Documenta Romaniae Historica / C. Transilvania* (1371-1375), vol. XIV, Bucureşti 2002, doc. 69, pp. 81, 82

1900: „Ministrul unguresc de agricultură Darányi a cumpărat, cu bani luați din fondul menit pentru colonizări, moșia de la **Tritul de jos** și **Tritul de sus**, de pe Câmpie, comitatul Mureș-Turda, a baronilor Paul și Dominik Kemény. / Moșia constă din 2.120 jugăre, s-a cumpărat cu 240 coroane jugărul și se crede a fi potrivită pentru colonizarea a 90-95 familii coloniste. / Colonizarea va începe a se face încă din primăvara anului viitor, de cum va succede, căci încercările de acest fel, în Câmpie, cel puțin n-au succes până acum. Până azi, statul a cumpărat, din fondul disponibil, pentru colonizări, 14.482 jugăre cadastrale, și anume în comitatele ardelene 7.922, iar de la comitatul Caraș-Severinului și al Timișului, 6.560 jugăre"[364].

1902: „În decursul lunii aprilie, s-au ţinut trei conferinţe în chestiunea colonizărilor inițiate din partea ministrului de agricultură. Cea dintâi s-a ţinut în Clușiu, la 21 aprilie, privitor la colonizarea pe domeniul erarial de la Kolozskara (**Cojocna**). Consilierul ministerial a comunicat planul colonizării, conform căruia, pe domeniul erarial de la Kolozskara se vor coloniza 17 familii secuiești din comitatele Mureș-Turda şi Târnava mică. / A doua conferință s-a ţinut în Mureș-**Ludoş**, la 24 aprilie. Consilierul ministerial a comunicat planul colonizării, ce se va face pe hotarul comunei Murăș-**Ludoş**, unde stau la dispoziţie, în acest scop, 3.793 jugăre cadastrale, din care 2.493 jugăre cumpărate de erar de la contele Andrássy, iar 1.300 jugăre, donate statului, în schimbul unei rente viagere, de Eczken Sándor. / Pe întreg teritoriul se vor plasa 141 familii de colonişti, cărora li se vor pune la dispoziţie

[364] *Gazeta Transilvaniei*, Anul LXIII, nr. 82, Brașov 1900, p. 2

moşii de câte 20-27,5 jugăre cadastrale. / Coloniștii vor fi aşezaţi în 2 grupe, anume: una în imediata apropiere a comunei Mureș-**Ludoş** şi alta la depărtare de 3 km, înspre **Sânger**. / A treia conferinţă s-a ținut, la 25 aprilie, în chestiunea colonizării din **Tritul-de-jos** şi **de sus**, unde statul a cumpărat, de la contele Br. Kemény Paul, 2.079 jugăre cadastrale și unde s-a proiectat a se coloniza 883 familii, pe teritorii de câte 24 jugăre. Locuinţele se vor zidi în trei grupe, anume: între ambele **Triturile**, la celălalt capăt al **Tritului superior**, și între **Trit-Turda**. Atât colonia de la **Ludoş**, cât şi cea de la **Trit** vor fi prevăzute cu şcoală de stat. / Evident că colonizările acestea se fac în contra românilor"[365].

1903: „De câte ori se întâmplă ca jandarmii să facă uz de armă, anumite foi totdeauna prezintă lucrurile așa, că jandarmii au procedat din legitimă apărare, fiind atacați. Așa scrie și acum „M. P." din Clușiu, că feciorii din **Tritul de sus**, atacând pe doi jandarmi, au făcut uz de arme. Un flăcău a căzut mort, iar numărul răniților este necunoscut"[366].

1907: „Victor Bugner, candidat de avocat şi secretar al Reuniunii femeilor române din **Turda**, a răposat, în Turda, la 24 august nou, în vârstă de 28 ani. Înmormântarea lui a avut loc, în **Tritul-de-jos** (Alsó-Detrehem), luni, 26 august. / Odihnească în pace!"[367].

1908: „Sâmbătă, în 7 noiemvrie stil nou, s-a promovat de Doctor iuris la Universitatea din Cluj dl Ioan Sârdu, originar din **Tritul inferior**"[368].

---

[365] *Gazeta Transilvaniei*, Anul LXV, nr. 95, Brașov 1902, p. 3
[366] *Gazeta Transilvaniei*, Anul LXVI, nr. 1, Brașov 1903, p. 3
[367] *Lupta*, Anul I, nr. 177, Budapesta 1907, p. 6
[368] *Gazeta Transilvaniei*, Anul LXXI, nr. 249, Brașov 1908, p. 3

1924: „Ana Sâmpăleanu, o tânăra fecioară din **Tritul de sus**, care a fost foarte bună elevă a școlilor din Blaj, s-a stins ca o luminiță, la casa părintească, după o boală lungă și grea, în ziua de 17 aprilie, în anul al 17-lea al vieții sale fragede. O plâng părinții greu loviți de soartă și numeroase rudenii. / Fie-i țărâna uşoară!”[369].

1931: „Luni, în 3 august, a încetat din viată Protopopul Ioan Haţieganu, unul dintre cei mai de frunte preoți români din Ardeal. Răposatul a învăţat la Blaj, liceul şi teologia, apoi a funcţionat, un an, ca învățător în **Roșia Abrudului** şi, un an, ca și cancelist în Curtea mitropolitană de la Blaj. / În 1874, căsătorindu-se, a fost sfinţit de preot şi trimis în comuna **Tritul de sus**, unde a stat vreme de 7 ani, conducând, cu multă înţelepciune, comuna și îngrijindu-se şi de clădirea casei parohiale”[370].

TURCHES

vezi **SĂCELE**, judeţul Braşov.

[369] *Unirea Poporului*, Anul VI, nr. 17, Blaj 1924, p. 6
[370] *Unirea Poporului*, Anul XIII, nr. 31, Blaj 1931, p. 3

TURDA

(Torday, judeţul Cluj)

1297, aprilie 21: **Ladislau, voievodul** Transilvaniei, cere, din **Turda** („satul răstigniţilor"), capitolului de Oradea să stabilească hotarele moşiilor **Monostor** (**Mănăştur,** Cluj) şi Szentbenedek, moşii ale Abaţiei Kolozsmonostor, după ce va merge la faţa locului şi va discuta „cu oameni onorabili şi respectabili" ai bisericii waradiane, voievodul precizând că: „Ne spune în persoană fratele religios Lazăr, stareț de Cluj-Mănăștur, că anumite posesiuni ale numitei mănăstiri a lui sunt într-adevăr aceleași Mănăștur şi Zenthbeneduk, existente în județul Clus, fiind ținute în mâinile lui" („Dicitur nobis in persona religios viri fratis Lazari abatis de Clusmonustura, quod quaedam possessionesc dicti sui monasterii videlicet eadem Monusur et Zenthbeneduk vocatae in comitatu de Clus existentes, apud manus suas habitae")[371], dar au nevoie de o nouă hotărnicire şi întărire, pentru a putea ridica noi clădiri în locul sau în apropierea celor vechi.

[371] Zimmermann, Franz; Werner, Carl, *Urhundenbuck zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen*, Erster Band: 1191 bis 1342, Nummer 1 bis 582, Hermannstadt 1891, doc. 277, p. 205

1351, mai 4: „Magistrul Solomon, arhidiaconul de **Turda** şi vicar general al lui Andrei, episcopul Transilvaniei, dă de ştire că a amânat, până la 8 noiembrie, pricina dintre Ioan, fiul lui Teodor, Leukus, fiul lui jako de Mada, pentru a patra parte cuvenită fiicei, a mamei lui Ioan, din moşiile **Mada** (în Ungaria) şi **Chakaal** (Ungaria)”[372].

1353, ianuarie 25, Turda: Nicolae, voievodul Transilvaniei dă „de ştire că în adunarea noastră obşteas-că, ţinută la **Turda** cu obştea nobililor din părţile Transilvaniei, în a cincisprezecea zi după sărbătoarea Botezului Domnului (20 ianuarie), înfăţişându-se înaintea noastră Mihail, fiul lui Isac, pe de o parte, de asemenea Nicolae, fiul lui Petru, şi Simion zis Derekus din neamul Kopplyan, pe de altă parte, acel Mihail a arătat că, întrucât toate moşiile sale de moştenire fuseseră cu multă vreme în urmă luate de la el şi cotropite de alţii, a dat însărcinare sus-zişilor Nicolae, fiul lui Petru, şi Simion zis Derekus să le redobândească”[373].

1353, ianuarie 25, Turda: Ştefan, voievodul Transilvaniei, dă de ştire că în adunarea de la Turda, din 20 ianuarie, „Nicolae cel Mare din **Turda**, în numele lui Pavel, fiul lui Hench… s-a plâns împotriva lui Ştefan, fiul lui Ladislau… că acela ar fi omorât pe Ştefan, fiul lui Pavel, fiul lui Hench, fără nici o vină a acestuia. Auzind aceasta, Ştefan a răspuns dimpotrivă că el este nevinovat în privinţa învinuirilor lui Nicolae… Deci am hotărât la judecată ca Ştefan, fiul lui Ladislau, împreună cu unsprezece oameni de seama sa, să fie datori să jure, în ziua a

[372] AŞSP, *Documenta Romaniae Historica / C. Transilvania* (1351-1355), Vol. X, Bucureşti 1977, doc. 29, pp. 27, 28
[373] AŞSP, *Documenta Romaniae Historica / C. Transilvania* (1351-1355), Vol. X, Bucureşti 1977, doc. 164, pp. 176, 177

şaptea (21 ianuarie) a zisei adunări, la Turda… că este nevinovat”[374].

1353, ianuarie 29, Turda: Nicolae Konth, voievodul Transilvaniei, dă de ştire că, în cadrul adunării nobililor de la Turda, din 20 ianuarie, „cumpănind în cumpăna dreptăţii pricinile tuturor împricinaţilor, Laurenţiu diacul, judele oraşului **Ocna Dejului** (Desakana, judeţul Cluj)… a declarat că un pământ, numit Beke, care trecuse odinioară în stăpânirea lui Petru zis Sous, prin danie regească… şi care fusese dobândit şi cumpărat cu douăzeci şi şapte de mărci de acest Petru de la locuitorii oaşului Ocna Dejului, le-a fost cotropit cu silnicie de către Petew, Ladislau şi Toma, nobili de **Nima** (Nema, judeţul Cluj), spre marea lor pagubă şi daună. / Auzind acestea, Petew, Ladislau şi Toma, nobili de Nima au răspuns că sus-zisul Petru zis Sous a fost ruda şi neamul lor, în devălmăşie cu dânşii, şi că acest pământ Beke îi căzuse lui, la împărţeală, de la ei şi că, prin moartea acestui Petru, pământul a trecut din nou în stăpânirea lor… în temeiul dreptului de moştenire… noi am aflat că sus-zisul pământ Beke a fost vândut de acel Petru zis Sous, cu douăzeci şi şapte de mărci, orăşenilor şi că aceşti orăşeni au fost traşi în judecată, în faţa voievodului Toma, de către Mihail şi Grigore, nobili de Nima, ca fiind pământul acelui Petru zis Sous, ruda lor, că părţile, ajungând la o împăcare, prin rânduirea unor bărbaţi cinstiţi, acest pământ Beke a fost înapoiat sub cetatea **Ciceului** (Chychou, judeţul Bistriţa-Năsăud) în anul **1321**, de orăşeni şi oaspeţi de Ocna Dejului, în schimbul celor 27 de mărci amintiţilor Grigore şi Mihail de Nima… / Noi, ascultând întâmpinările şi schimburile

[374] AŞSP, *Documenta Romaniae Historica / C. Transilvania* (1351-1355), Vol. X, Bucureşti 1977, doc. 165, pp. 177, 178

de vorbe între părţi… am hotărât să li se dea orăşenilor din Ocna Dejului scrisoarea de faţă, întărită cu pecetea noastră”[375].

1354, mai 31, Alba Iulia: Capitlul bisericii Transilvaniei dă de ştire că „Nicolae zis Wos de **Sântejude** (Sanctus Egidius, judeţul Cluj), venind în faţa noastră în numele său şi în numele şi în locul lui Ioan şi Ladislau, fraţii săi, că Benedict Ţesătorul din **Turda** (judeţul Cluj), slujbaşul magistrului Mihail, cămăraşul din **Sic** (Zeek, judeţul Cluj)… a luat din cuprinsul hotarelor acestei moşii Sântejude, în locul numit Sălciişul şi Cărbunărie, 200 de oi, 2 cai, 2 boi şi 36 de porci de la un iobag român al său, numit Cristian; şi el s-a plâns de acest Benedict Ţesătorul, în privinţa luării sus-numitelor vite, înaintea obştii nobililor, în adunarea obştească ţinută la Turda, în anul acesta, în duminica dinaintea sărbătorii Înălţării Domnului (18 mai); iar acest Benedict Ţesătorul i-a răspuns că n-a luat acele vite de pe pământul care ţine de moşia Sântejude, ci de Sic. Însă obştea nobililor a adeverit că acele locuri, adică Sălciişul şi Cărbunărie, n-au ţinut niciodată de Sic, ci totdeauna au fost ale nobililor din Sântejude… iar magistrul Mihail, arhidiacon de **Dăbâca** (judeţul Cluj), trimis de noi la sus-zisa adunare, precum şi Gheorghe, fiul lui Iacob, unul din împăciuitori, au întărit că această mărturie a fost făcută aşa”[376].

1355, mai 23, Turda: Nicolae Konth, voievodul Transilvaniei, relatează dă, deoarece regele Ludovic „a scos pe Dumitru, Ioan, Nicolae, Simion şi Pavel, fiii lui

---

[375] AŞSP, *Documenta Romaniae Historica / C. Transilvania* (1351-1355), Vol. X, Bucureşti 1977, doc. 166, pp. 178-182

[376] AŞSP, *Documenta Romaniae Historica / C. Transilvania* (1351-1355), Vol. X, Bucureşti 1977, doc. 260, pp. 269, 270

Simion de **Sânger** (Zenghel, judeţul Mureş) de sub judecata şi jurisdicţia judecătorească a oricărui dintre voi şi i-a încredinţat judecăţii noastre osebite… în adunarea obştească ţinută la **Turda**, în miercurea de după sărbătoarea Înălţării Domnului (20 mai), de aceea vă punem în vedere şi poruncim cu tărie să nu îndrăzniţi a judeca sau sili pe sus-zişii fii ai lui Simion”[377].

1355, mai 23, Turda: Nicolae Kwnth, voievodul Transilvaniei, dă de ştire conventului mănăstirii Mănăştur că „în adunarea noastră obştească, ţinută cu toţi nobilii din părţile Transilvaniei, la **Turda**… ridicându-se Nicolae, fiul lui Benes, a înfăţişat împotriva magistrului Konya, fiul lui Toma, răposatul voievod al Transilvaniei, şi împotriva lui Ştefan, Farcaş şi Toma, fiii lui Petru, fiul lui Farcaş, mai multe privilegii regale – anume ale lui Bela şi al lui Ladislau, regi de strălucită pomenire – cu privire la nişte moşii: **Şomfalău** (Sofalua, azi **Sărata**, înglobat în oraşul Bistriţa), **Chintelnic** (Kendtelek, judeţul Bistriţa-Năsăud), **Sărăţel** (Zereth, judeţul Bistriţa-Năsăud), **Măgheruş** (Monyoros, azi **Şieu-Măgheruş**, judeţul Bistriţa-Năsăud), **Arcalia** (Arukalia, judeţul Bistriţa-Năsăud), aflătoare în comitatul Dăbâca, precum şi **Săsarm** (Zeyzorma, judeţul Bistriţa-Năsăud) şi **Chiuza** (Kuzepfolu, judeţul Bistriţa-Năsăud), aflătoare în comitatul Solnoc. / Deoarece aceste moşii nu au fost luate în chip legiuit, după obiceiul regatului… să trimiteţi spre mărturie omul vostru de crezare, care, ducându-se la sus zisele moşii şi adunând toţi vecinii şi megieşii lor şi, fiind aceştia de fa-

[377] AŞSP, *Documenta Romaniae Historica / C. Transilvania* (1351-1355), Vol. X, Bucureşti 1977, doc. 307, pp. 311, 312

ţă, să le hotărnicească şi, odată hotărnicite, să le dea în stăpânire acestui Nicolae, fiul lui Benes”[378].

1355, mai 24, Turda: Nicolae Konth, voievodul Transilvaniei, dă de ştire că în adunarea obştească a nobililor, ţinută la **Turda** „după sărbătoarea Înălţării Domnului (20 mai), pe când începusem a cântări cumpăna dreptăţii proceselor tuturor împricinaţilor, Ioan, fiul lui Vivian, orăşean din **Vinţul de Jos** (Olwynch, judeţul Alba), ridicându-se cu scrisoarea de redobândire şi ce citare a capitlului bisericii Transilvaniei, s-a plâns că Petru, fostul vice-ban, fiul lui Mihail de **Iara** (Jara, judeţul Cluj), a cerut să i se dea… moşia unui om, care a murit fără moştenitori, numită **Oarda** (Oarda de Sus şi de Jos, Waradia, Waradya, judeţul Alba), aflătoare în comitatul Alba, lângă râul Mureş. Vice-banul Petru a răspuns că moşia Oarda i-a fost dată de înălţimea regească pentru slujbele sale credincioase şi sângele vărsat de dânsul. Noi, ascultând spusele părţilor şi văzând actele lor… am văzut că, în două scrisori ale lui Ioan, fiul lui Vivian, una a capitului bisericii de Oradea şi cealaltă a bisericii Transilvaniei, se spune că moşia Oarda a fost dată pe veci bisericii Transilvaniei de către acel Ioan, fiul lui Vivian; iar în scrisoarea vice-banului Petru, că capitlul bisericii Transilvaniei a redobândit în chip legiuit moşia Oarda de la Petru şi că, timp de cinci ani, Petru, judecându-se… a câştigat pricina sa pe calea legii, iar pomenitul capitlu a fost osândit la plata valorii moşiei… şi astfel Petru a rămas în paşnica stăpânire a acelei moşii”[379].

---

[378] AŞSP, *Documenta Romaniae Historica / C. Transilvania* (1351-1355), Vol. X, Bucureşti 1977, doc. 308, pp. 312, 313

[379] AŞSP, *Documenta Romania Historica*, C. Transilvania, Volumul X, Bucureşti 1977, doc. 310, pp. 316-321

1355, august 26, Mănăştur: Conventul mănăstirii Mănăştur dă de ştire că venit „Andrei zis Orrus, slujitorul şi împuternicitul comitelui Ioan, fiul lui Vivian de **Vinţul de Jos** (Olwynch, judeţul Alba)", spunând, în întâmpinare, că „înţelegerea pe care o încheiase acel Ioan cu nobilul bărbat Petru, fostul vicevoievod, în adunarea pe care Nicolae Konth, voievodul Transilvaniei, a ţinut-o", în 20 mai, „în oraşul **Turda**, în privinţa moşiei numite **Oarda** (Oarda de Sus şi de Jos, Waradia, Waradya, judeţul Alba), aflătoare în comitatul Alba, lângă râul Mureş, pentru 500 de florini, ce trebuiau să i se plătească la două soroace, a încheiat-o silit de teama morţii, deoarece acest Petru, fostul vicevoievod, îşi trimisese oamenii săi împotriva acelui Ioan, ca să nu-l lase să se întoarcă acasă de la sus-zisa adunare, ci să-l ucidă îndată fără zăbavă, dacă n-ar voi să se înţeleagă cu el în privinţa moşiei Oarda… dar, sosind primul soroc de plată, în care se îngrijise acel Petru, fostul vicevoievod, să pună să i se plătească jumătatea sumei de bani, adică 250 de florini, prin Pavel Creţul, slujitorul şi împuternicitul său, acel Ioan zis al lui Vivian n-a voit să primească zisa sumă de bani, spunând că încheiase acea înţelegere nu din a sa voinţă, ci de teama morţii… şi că are de gând să-şi urmărească acea pricină înaintea regelui şi a baronilor ţării"[380].

1357, aprilie 16, Alba Iulia: Capitlul bisericii Transilvaniei dă de ştire că, venind „Petru, parohul bisericii din **Teiuş** (Villa Spinarum, Spinis, judeţul Alba), în numele nobililor din **Geoagiu de Sus** (Gyogh Superioris, Geoagiu, judeţul Alba), ne-a înfăţişat o scrisoare a magis-

[380] AŞSP, *Documenta Romania Historica*, C. Transilvania, Volumul X, Bucureşti 1977, doc. 337, pp. 356, 357

trului Solomon, arhidiaconul de **Turda**, rugându-ne a pune să fie transcrisă”[381].

1359, septembrie 18: Voievodul Dominic „adevereşte că Margareta, fiica lui Pavel Secuiul, văduva lui Nicolae, fiul lui Iwanka de **Turda Nouă** (Nova Torda, inclusă în Turda), a chemat în faţa scaunului de judecată pe Gall şi Egidiu, fiii lui petru, fiul lui Egidiu, şi pe Ioan, fiul lui Ştefan, nobili de Deleni… şi a cerut să i se dea o parte din toate părţile de moşie ale lui Nicolae din Deleni din satele **Deleni** (Indal, Indol, judeţul Cluj), **Agriş** (Egres, Egrees, judeţul Cluj), **Buchtelku** (dispărut, lângă Deleni, judeţul Cluj), reprezentând dreptul mamei sale, sora lui Nicolae de Deleni, din sfertul cuvenit lui Aglynth, mama lor”[382].

1366, iulie 5, Mănăştur: Conventul mănăstirii Mănăştur scrie voievodului Dionisie că a trimis omul de mărturie, împreună cu „oamenii voştri… la pomenitele hotare ale acestui oraş **Turda** şi, chemând acolo, în chip legiuit, pe vecinii şi megieşii acelor părți, mai întâi au hotărnicit, după arătările şi desluşirile juzilor şi orăşenilor oraşului Turda, semnele zisului oraş, despărţindu-le şi deosebindu-le de acelea ale moşiei **Aiton** (Ohtun, judeţul Cluj), şi apoi au hotărnicit, după arătările si desluşirile magiştrilor Iacob şi Nicolae, semnele şi mersul semnelor de hotar ale moşiei Aiton, dinspre partea pomenitului oraş Turda, şi au luat seama şi au cercetat ale cărei părți sunt mai adevărate şi mai învederate semnele de hotar, dar părţile erau în neînțelegere, cu privire la acea hotărnicie şi

[381] AŞCP, *Documenta Romaniae Historica / C. Transilvania* (1356-1360), vol. XI, Bucureşti 1981, doc. 109, p. 112
[382] AŞCP, *Documenta Romaniae Historica / C. Transilvania* (1356-1360), vol. XI, Bucureşti 1981, doc. 407, pp. 414, 415

arătare. Astfel, mai întâi, juzii, orășenii şi oaspeţii din Turda au arătat, din partea sus-zisului oraş, semnele de hotar, atât pe cele noi, cât şi pe cele ridicate din nou, în vremea când prealuminatul principe, domnul Ludovic, regele Ungariei, a fost el însuşi în acel oraş, despre care semne pomeniţii magistri Iacob şi Nicolae, nobili de **Dragu** (Drag, judeţul Sălaj), au spus că ţin de moşie numită Aiton, susţinând că au fost ridicate fără ştirea lor; iar după aceea, Iacob şi Nicolae de Dragu au arătat, despărţindu-le unele de altele, semnele ce ţin de moşia lor Aiton"[383].

1437: „Focul a mocnit sub spuză până în anul 1437, când autohtonii adunați la **Bobâlna**, pe Someș, hotărăsc organizarea rezistenţei şi, sub conducerea lui, Antonie Marele, îşi fac singuri dreptate, trecând totul prin foc şi sabie. Este revoluția desnădăjduiţilor! / Riposta a fost pe cât de diabolică, pe atât de sângeroasă. Asupritorii au inițiat tratative, apoi, adunaţi la **Căpâlna** şi la **Turda**, au realizat acel faimos UNIO TRIUM NATIONUM, adică o coaliţie a ungurilor, sașilor şi secuilor pentru exploatarea poporului român… / **Jugul de la Căpâlna**, pe care s-au încrustat **hotărârile de la Turda**, va fi purtat de poporul român vreme îndelungată"[384].

1437: **Răscoala condusă de Paul Magnu şi Ladu Farcaşiu**. „Însă focul acoperit prin aceste tocmeli de pace se aprinse din nou, în ţinutul Clujului (Clusiului) şi pe Someşul de jos, cum şi în ţinutul Nirului, sub conducerea unui Martinu. Antoniu Magnu, conducătorul ţăranilor transilvani, se prinse la Mănăştur (Kolos-Monos-

[383] AŞCP, *Documenta Romaniae Historica / C. Transilvania* (1366-1370), vol. XIII, Bucureşti 1991, doc. 98, pp. 170-173
[384] Albu, Corneliu, *De la Bobâlna la Alba-Iulia*, București 2022, pp. 10, 33

tor), lângă Cluj, şi se tăie în bucăţi; nouă soţi ai lui se înţepară pe deal, dinaintea **Turdei**. Dar, în fine, chiar nobilii prădară **Aiudul**, din cauza întâmplărilor memorate, în 15 Decembrie 1437, fiindcă se închiseră aci ţăranii revoluţionari. / Cu toate că se uciseră capii răscoalei, totuşi ţăranii nu încetară a-şi continua fapta începută. Nobilii se văzură, în urmă, strâmtoraţi a-şi aduce ajutor şi din Ungaria, pentru ca să stârpească pe necredincioşii ţărani (*rustici*), (*ad exstirpandos infideles rusticos*)[385]. Aşa suna scrisoarea prin care se cerea ajutor din Ungaria, datată Kolos-Monostor, 9 Januariu 1438. Ei bătură pe ţărani la Cluj (Clusiu), şi ocupară cetatea cu puterea; cerură şi ajutorul saşilor, cu care de mai înainte aveau legământ. / Însă ca uniunea încheiată între nobili, secui şi saşi, să fie mai temeinică şi mai durabilă, se face adunare generală la Turda, în 2 Februarie 1438, şi aci se repetă şi se întări, cu toată solemnitatea, aceea uniune sau legământ în contra tuturor inamicilor interni şi externi, şi numit: în contra ţăranilor (signanter autem ad conterendam nefandissimorum proterviam venturos[386])"[387].

1528, Hans Dernschwam: „Am sosit, în 2 august, cu domnul Marc Pemfflinger, la **Turda**, la prima cămară, pentru a-mi fi predată, aşa cum veţi afla. Înainte de toate, el trebuia să ducă negocieri cu tăietorii de sare, privind mărimea bolovanilor de sare, ca să taie sarea într-o altă formă şi mărime. Şi, în ziua de luni, după data de 3 august, să pună să se facă încercarea şi să se taie câţiva bolovani după această nouă măsură, şi cu tăietorii nu s-a

[385] Ţărani români şi maghiari.
[386] Eder, ibs, crit ad Hist. Tnie, pag. 75
[387] Rusu, Ioane V., *Compendiu de Istoria Transilvaniei cu distinctă privire la români*, Sibiu 1864, p. 172

discutat nimic despre cât trebuie să li se dea la suta de bolovani, voind, mai întâi, să se ducă tezaurarului proba de nouă măsură, când se va fi înţeles cu tăietorii. Apoi a vrut să se înţeleagă cu cărăuşii şi cu luntraşii. Căci, mai înainte, ei au cărat sarea mică, iar sarea „de căruţă", care era în blocuri mari, a fost vândută aici, la cămară. Sarea de acum va fi ceva mai mică decât cum a fost până acum „sarea de căruţă". Cu tăietorii ar fi trebuit să se ducă tratative mai întâi. Aceştia au fost în mare dezordine, din cauza împrejurărilor vremurilor de acum, ca şi mai înainte. De aceea, el nu a putut să discute nimic cu ei. Mai înainte de toate, est£ obiceiul, la tăietorii de sare, ca, atunci când sunt primiţi la lucru, să li se dăruiască, drept confirmare, fiecăruia din ei 9 coţi de postav Trautner pentru o haină. După aceea, el este obligat să lucreze un an întreg. Dar acest lucru nu li s-a dat şi, ca urmare, nu au putut fi determinaţi, cu vorba, să reia lucrul şi au fost foarte nerăbdători şi au strigat după postav.

Cel ce poate avea de lucru în altă parte nu lucrează bucuros în ocne, şi astfel ei s-au angajat, în acest anotimp, la seceriş, la strânsul bucatelor sau la cositul fânului. Deci trebuie aşteptat, în privinţa negocierii cu ei, până ce se va comanda postavul, pentru ca să nu mai aibă nici un pretext după aceea"[388].

„**Turda** este o casă goală, în care nu se află nimic şi care e cu uşile şi încuietorile în stare proastă, alături de ea este un grajd nou, de zid, pentru 100 de cai, pe care l-a ridicat Iacob Tornali. De asemenea, la Turda se află una din cele mai bune ocne, de la care se poate exploata sare, din Transilvania; are sare bună, tare, albă. Tot acolo sunt

[388] AŞSP, *Călători străini despre Ţările Române*, I, Bucureşti 1968, pp. 262, 263

acum două mine, care sunt în lucru, sunt aşezate foarte aproape una de alta, la vreo 30 de paşi, şi fiecare ocnă are 3 puţuri de mină, dispuse în triunghi şi la o depărtare, unul de altul, de un stânjen, aflându-se pe o colină mică „an einer leyten" (oare pe un dâmb?).

Mina mai mare şi mai spaţioasă are aproximativ mai bine de 70 de stânjeni adâncime, iar mina mai mică are cam 30 de stânjeni. Mina mai mare are un vârtej acoperit cu 2 cai, cu care se aduce, zilnic, la suprafaţă sarea pe care o taie tăietorii, de asemenea şi mărunţişul, adică aşchiile care sar, la cioplire, precum şi apa. În celălalt puţ de mină, tăietorii coboară pe nişte scări. În cel de-al treilea, este coborât cu ajutorul unui vârtej manual, un cazan mare de aramă, în care este foc: aceasta din cauza duhorii.

Aceste mine şi vârtejuri sunt toate fără schelărie şi fără acoperiş. Lucrătorii zilieri trebuie, de aceea, să lucreze cu toţii în ploaie. Minele au doar puţuri şi nu şi galerii. Aceasta face ca să nu fie multă apă, măcar că zilnic se scot câteva burdufuri. Apa pătrunde în puţuri doar deasupra sării. Sub sare nu se mai află apă. Minele sunt, la fund, foarte netede, căci jos se lucrează în adâncime şi în lături, aşa încât sus rămâne ca o boltă. / În mina cea mare se spune că ar fi mari cantităţi de mărunţiş, adică resturi de sare fărâmată, care s-a adunat încă de acum un an, sub Tornali, şi care împiedică mersul lucrărilor şi trebuie să se scoată afară.

Aproape de ocnele celelalte se mai află una, la o depărtare de o bătaie de arbaletă de celelalte, situată tot „an der leytten". Are două puţuri şi are o adâncime de vreo 18 stânjeni. La unul din acestea, se află un vârtej de cai neacoperit. În celălalt, tăietorii intră şi ies pe scări. A

fost părăsit, acum un an, sub Iacob Tornali, în timpurile de nelinişte. Aici se vede apa ca într-o fântână şi se spune că, pe întregul fund al minei, ea ar avea o adâncime cât un stat de om. Se spune că ar fi, în aceste ocne, sare albă de bună calitate. Tăietorii intrau şi ei bucuroşi în această mină părăsită. Li s-a părut lor că e prea multa apă, de care ei ar fi putut să scape mai adăugând încă doi cai la ceilalţi.

Apoi mai este, la ocne, o mică forjă de fier dărăpănată, în care abia te poţi mişca. Mai este un grajd prost, de lemn lipit, acoperit cu stuf şi pleavă, şi nişte resturi de la 6 vârtejuri de cai. Mai este o căsuţă, în care stă magulatorul cu argaţii săi.

Pentru ocnă e nevoie ca să se aibă la îndemână, zilnic, lemne mici şi uscate, care sunt coborâte în puţuri.

Aceste ocne se află în afara oraşului **Turda**, pe un munte lung, lat, pleşuv, ceva mai înalt decât cel pe care e aşezat oraşul, lângă un deal cu vii, aflat la o distanţă aproximativ egală cu cea dintre Buda şi Buda veche. Pe lângă oraş curge o apă tot atât de mare cum este râul Gran, la Neusohl; se cheamă „Aranyasch" (Arieş), pe ungureşte, şi Guldin, pe nemţeşte. Lângă ocne, unde ar fi mare nevoie de ele, nu se află nicăieri vreo baracă pentru sare, care zace deci sub cerul liber, expusă la ploaie şi la furtuni, aşa încât adesea se strică şi se topeşte multă sare, făcându-se astfel o mare pagubă.

Cu toate că e nevoie să se facă bărăci pe lângă ocne, totuşi, înainte de toate, este mai judicios să se construiască o magazie sau un şopron mare, lângă apa Arieşului, dar care să fie destul de solidă şi la o depărtare de ocnă ca cea dintre Buda şi Buda veche. Aici să fie transportată sarea, aşa cum se obişnuia şi mai înainte, când se

aducea sarea, destinată a fi trimisă în afară, până jos, la această apă, unde acum o lasă acoperită cu paie, până ce-i vine timpul a fi trimisă, dar, de multe ori, este stricată de ploaie. Apa dulce topeşte sarea mai mult decât cea sărată.

Şi cărăuşii de aici, care aveau boi sau cai, au fost mânaţi la această treabă. Ei au transportat sarea, de la ocne, până la apă, şi anume un „tumen", adică 10.000 de bucăţi de sare mică, pentru luntre, cu 2 florini. Nu s-a exportat nici un alt fel de sare pentru rege, decât „sare de luntre", iar cea mare s-a vândut aici. Sarea de acum este mai mare, de aceea trebuie să se facă o tocmeală nouă cu fiecare pentru plata tăiatului, a cărăturii şi a transportului pe apă. Când se va stabili forma şi dimensiunea, voi trimite îndată o probă de mărime.

După aceea, au fost iar mânaţi la treabă cărăuşii de aici şi din întregul district, care au încărcat sarea, de partea aceasta a râului Arieş, şi au cărat-o peste apă, într-un sat situat la o depărtare de 2 mile de Turda, numit **Decea**, au dus-o la malul râului Mureş şi au descărcat-o chiar acolo. De aici, s-a plătit preţul pentru cărătură de 8 dinari pentru o sută de bucăţi sau 8 florini pentru un „tumen", adică 10.000 de bucăţi.

Râul Arieş se varsă în râul Mureş, în dreptul unei reşedinţe nobiliare şi al unui sat, numit **Ciuciu**, ale lui Ştefan Tomori, fostul vicevoievod. Sarea trebuie transportată, de la Turda, la Decea, cu căruţa, pentru că Arieşul curge aici foarte repede şi are multe cotituri. Acolo, la Decea, ar trebui să se ridice de asemenea o magazie mare, în care să se depoziteze sarea, ca să nu fie furată şi să nu fie stricată de ploaie. Căci acolo adesea trebuie să stea mai muie timp, până ce se umflă apele, primăvara, şi se topesc zăpezile; de aceea este nevoie de această magazie.

Se pare că apa nu se umflă decât la 3-4 ani, iar odinioară se umfla în fiecare an. Toamna nu se trimite sare în afară, căci apele nu cresc. De aceea, nu veţi putea să faceţi aci o cămară anexă. Dacă ar veni cărăuşi, atunci am vinde cât am dori. La **Turda**, se construiesc luntrele pentru transportul sării, luntre mari şi mijlocii, de acelaşi fel şi formă ca plutele foarte mari. Acestea sunt transportate, apoi, de aici, pe Arieş, până la Decea, pe Mureş. Ele sunt proprietatea turdenilor şi a altor oameni. Luntrele mari transportă fiecare până la 2 „tumene" de sare mică. Acei care posedă luntrii de acestea şi-şi câştigă traiul cu ele se numesc „celerişti". Se pare că sunt mulţi la număr.

Şi când regele vrea să-şi ducă, de aici, sarea sa, ei trebuie să iasă cu toţii şi atunci se ridică numărul lor la o sută. Altminteri, mai sunt şi bărci mai mici, ca bărcile din Pesta, şi care se numesc „koczy". Pe acestea îşi transportă, fiecare pentru sine, sarea de la **Decea**. După Paşti, când încep apele Mureşului să crească, atunci mai ales se încarcă toate luntrele de la **Decea**, care ies din Transilvania şi pornesc spre cămările anexe dinafară. Mai înainte, trebuie trase afară din albie toate trunchiurile, de-a lungul parcursului.

Mai întâi se merge la **Vinţul de Jos** şi **Vurpăr**, se numără 5 mile pe uscat, de la Decea. Acestea sunt două mici târguri germane, situate faţă în faţă, ca Buda în faţa Pestei. Voievodul „Ianus" (Ioan Zápolya), acum izgonit, le-a dat în schimb, nu de mult, lui Radu Vodă (de la Afumaţi) din Ţara Românească, primind, pentru acestea, un castel în Ţara Românească"[389].

[389] AŞSP, *Călători străini despre Ţările Române*, I, Bucureşti 1968, 268-270

1550, *Chorographia Transilvaniei*: „Dacă te îndrepţi spre Cluj… mai sunt cinci mile, până la **Turda**, oraş care e aşezat spre sud, pe un deal greu de suit şi stâncos, trebuie să socoţi două mii de paşi. Acest oraş, deşi nu e înconjurat de ziduri sau întărituri, este totuşi destul de mare, de bogat şi plin de felurite mărfuri; iar locuitorii săi sunt foarte bogaţi în turme, vite de tras şi în folosinţa păşunilor şi a ogoarelor, ca să nu mai spun cât e de productivă regiunea în vinul cel mai bun. Şi aşa e de îmbelşugată în ocne, încât abia mai găseşti un loc ca acesta în tot Orientul. Şi acolo funcţionează comitele Cămărilor de sare ca slujbaş regesc şi obişnuieşte să verse regilor Ungariei, din aceste ocne, un venit anual foarte mare; şi că acest venit nu este mic putem uşor să judecăm din faptul că de aici este îndestulată aproape întreaga Transilvanie şi că de aci se transportă şi se cară necurmat sare la Buda şi în multe alte locuri dinafară, nu fără mare câştig pentru Maiestatea regească. / Iar de la Turda, până la Sibiu, mai ivindu-se între ele cele două târguri Gochard (**Bucerdea**) şi Mănărade (**Monera**), se numără 12 mile”[390].

1574, Pierre Lescalopier: „La 22 iulie, am ajuns la **Turda**, unde se află urmele unui mare oraş, care a existat odinioară; acolo, am trecut pe sub o poartă mare, din piatră de marmură rău lustruită; mai departe de acolo, era o piatră, pe care scria cu litere mari (texte latineşti inexistente şi atunci, de fapt preluate din Reicherstorffer).

Prin această **Turda** trece un râu, care vine din munţii acestei ţări şi în pietrişul căruia se găseşte aur. E numit, în limba maghiară, Aragnauis (Arieşul), „râul de aur”. Lângă acest sat, se află ocne de sare, care aduc, pe

[390] AŞSP, *Călători străini despre Ţările Române*, I, Bucureşti 1968, pp. 212, 213

an, o arendă de 14.000 de scuzi. Am pus să mă coboare într-una din ocne, printr-o gaură, întocmai ca într-un puţ. Ea este săpată pe o lungime de vreo jumătate de leghe. În jos sunt patru feluri de sare bună de mâncat, fără a mai cere vreo pregătire. Trebuie deseori să scoţi apa, cu un burduf dintr-o piele de bou, prinsă la cele patru capete ale sale de un odgon”[391].

1592, iunie 11: „Paul Gyulai scrie comitelui de **Turda** Ioan Gerendi că, fiind în casa sa principele Sigismund Báthory, pe care l-a adus la plimbare în aceste locuri frumoase, şi chiap pe plută, de la **Lupşa**, până la **Buru** (Borrév, comuna Iara, judeţul Cluj), îl vesteşte că, fiind mâine seară la dânsul, la **Hărăstaş** (azi **Hărăsteş**, judeţul Cluj), să invite pe principe a rămâne acolo peste noapte, ceea ce principele nu ştie”[392].

1599, noiembrie 25: Mihai-Vodă Viteazul întăreşte lui Ioan Boer din **Turda**, drept răsplată a slujbelor sale, actul de danie asupra casei din **Turda** şi a unei părţi de moară de acolo, cu pământurile care ţin de ele”[393].

1629, David Frölich: „Saşii urmează religia luterană şi bisericile lor sunt curăţate de idoli şi chipuri cioplite. Se mai găsesc printre ei fotinieni, dar numai la **Cluj** şi **Turda** şi împrejurimile acestora.

Senatul lor este alcătuit din consul, judele regesc, judele de scaun, primarul sătesc (sau Hahn) şi 12 juraţi

---

[391] AŞSP, *Călători străini despre Ţările Române*, II, Bucureşti 1970, pp. 440, 441

[392] Veress, Andrei, *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei şi Ţării Româneşti*, vol. III, 1585-1592, Bucureşti 1931, p. 290

[393] Veress, Andrei, *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei şi Ţării Româneşti*, vol. V, 1596-1599, Bucureşti 1932, p. 289

sau asesori. Nu sunt juzi regeşti în toate oraşele, ci numai la **Sibiu**, **Mediaş**, **Sighişoara**, **Sebeş**, **Rupea**, **Orăştie**. Consuli se găsesc la **Sibiu**, **Sighişoara**, **Mediaş** şi **Rupea**.

Portul bărbaţilor este la fel ca al ungurilor, totuşi le place ca hainele şi anteriile lor să fie mai bogate în lărgime. Şi unii nu se sfiesc să poarte, toată vara, pe arşiţa cea mai mare, haine căptuşite cu blănuri de vulpe sau de lup. Preoţii poartă o vestă purpurie, un brâu roşu sau albastru şi o mantie de coloare închisă, numită popular reverendă. Preoţii de la târguri au, de obicei, venituri mai mari din dijma vinului şi a celorlalte produse, decât cei de la oraşe, care îşi primesc stipendiul în bani. De aceea, promovarea se face, de la oraşe mai mari, în târguri. Principii hotărăsc, anual, censul bisericesc, care se strânge în cele opt capitluri parohiale, numite laolaltă „Universitas".

Portul femeiesc nu este destul de potrivit nevoilor. Hainele sunt strâmte, stingheresc mişcările şi numai la spate au ceva creţuri. Lasă descoperite ceafa şi gâtul, până la umeri. îşi acoperă pieptul cu mari paftale rotunde de argint aurit şi împodobite cu pietre scumpe, dar acestea sunt atât de grele, încât, dacă femeia sau fata se apleacă oricât de puţin, i se dezgoleşte pieptul, trezind în cei de faţă sau ruşine, sau dorinţe neîngăduite. Unele, fălindu-se cu paftale ce nu le aparţin, în faţa curtezanilor, vânători de zestre, îi păcălesc. Nu-şi împodobesc capul nici cu cununi de flori, nici cu panglici de legat părul, ci îl lasă să cadă pe umeri. Dar poartă o diademă, fie din mătase curată, fie de argint, asemănătoare cu paftalele împodobite, de care am amintit. Femeile măritate se îmbracă cu o rochie neagră, largă şi fără creţuri. Mai folosesc şi şube lungi de blană de iepure, fără altă faţă de deasupra. Nu-şi

îngăduie să poarte comănace făcute din mătase sau din piei de „mus Fennicus", şi-şi acoperă capul cu o scufie roşie sau albă, de bumbac. Pe lângă aceasta, văduvele, cât şi femeile foarte bătrâne îşi înfăşoară capul şi într-o năframă subţire de bumbac"[394].

1661, Evlia Celebi: „Oraşul **Turda**. Se află sub stăpânirea craiului Ardealului, dar formează un district deosebit, care produce venituri cât vistieria egipteană. Din acest oraş se duce sare la toate cetăţile de serhat şi în alte ţinuturi. Locuitorii lui sunt toţi sărari. Cine n-a văzut ocnele de sare de aici înseamnă că n-a văzut încă ceea ce e o minune în lume, pentru că acestea sunt nişte subterane înfiorătoare şi primejdioase. Fiecare ocnă este o groapă, care ajunge în adâncurile pământului, până în fundul iadului, şi, ferească Allah!, cei din poporul lui Mahomed sunt băgaţi în aceste ocne, dacă ajung în robie; nu mai este cu putinţă nici o scăpare. / În locul acesta, stâncile de sare sunt îngrămădite ca nişte dealuri, iar caii, catârii şi cămilele, boii şi oile ostaşilor au mâncat şi au lins sarea aceasta cu multă plăcere. Asemenea ocne de sare se găsesc numai în două locuri, în toată lumea aceasta: unul este **Turda** aceasta din Ardeal şi al doilea este Ocna, din Ţara Românească. În alte ţări sarea se scoate din lacuri şi din mare. Sarea zisă „Hadji Bektaş Veli" (numele primului şeih al ienicerilor otomani) este ca o piatră de cristal, pe când sarea din Ţara Românească şi cea de la Turda formează stânci de mărimea elefantului.

În apropierea acestei ocne de la **Turda**, din Ardeal, se află un oraş mare, ale cărui grădini şi vii şi clădiri publice erau atât de frumoase, încât oraşul semăna cu gră-

[394] AŞSP, *Călători străini despre Ţările Române*, V, Bucureşti 1973, pp. 48, 49

dina Irem (grădini celebre din Arabia; aici, în sens figurat, de paradis pământesc). / După ce am poposit, o zi, în acest oraş, i-am dat foc şi a fost distrus în aşa măsură, încât, pe acest loc, n-a mai rămas nimic, afară de o grămadă de ruine. / Sărmanul de mine, plin de cusururi, am primit, din nou, învoire de la Melek-Ahmed paşa şi, cu cincizeci de ostaşi bine înarmaţi, făcând incursiuni prin munţi, timp de o zi şi o noapte, spre apus de acest oraş al Turdei, am ajuns la cetatea Şinteu"[395].

1788, Johann Lehmann: „Urmează satul Feleacu. De aici, o luăm către **Turda**, un oraş mare, plăcut, cu o mie două sute de case, printre care mai multe sunt chiar frumoase. Oraşul se intitulează: *Universitas oppidi nobilium Thordae*! (Obstea nobililor din Oraşul Turda). Aceasta este primul oraş, din câte a văzut autorul, care afişează, la sfatul orăşenesc: „Aici locuiesc numai nobilii" (adică, băştinaşi, pe nemteste). Din nefericire, era aici un cârciumar nenobil (un străin)... Era târg săptămânal, sâmbătă, în 24. Acest târg săptămânal a fost tot atât de ticsit, la ora unu după-amiază, cu prăvălioare de mărunţişuri, barăci, cumpărători şi vânzători, ca şi multe târguri anuale într-un oraş mare. Cârciumarul a servit, într-o cameră separată, curată, o masă foarte bună şi îndestulătoare, la un preţ destul de moderat. Unul dintre argaţii căruţaşilor s-a îmbolnăvit, cârciumarul n-a vrut, el spunea că nu putea, să-i dea bolnavului o cameră. I s-au oferit bani, dar el n-a vrut. Cică ar fi interzis să adăpostească bolnavi străini. Argatul n-a putut veni cu noi, a rămas culcat în grajd. Căruţaşii au promis că, la întoarcere, îl vor lua cu ei şi vor plăti toate cheltuielile. N-a fost de nici un folos şi argatul

[395] AŞSP, *Călători străini despre Ţările Române*, VI, Bucureşti 1976, pp. 548, 549

a trebuit să iasă din grajd. Autorul s-a dus la autorităţi şi a cerut ajutor pentru bietul bolnav. Acestea l-au îndrumat la un om, al cărui rang şi titulatură autorul le-a uitat, el locuieşte pe mâna stângă, la capătul oraşului, aproape de râu. Autorul a prezentat cazul, s-a rugat, a arătat scrisorile sale de legitimaţie şi angajament, a vrut să depună bani numaidecât, un căruţaş s-a jurat că, la întoarcere, va plăti toată cheltuiala, ce se va face pentru bolnav. N-a folosit la nimic. Nimeni nu putea să primească bolnavul. Trebuia să plecăm, bolnavul a rămas culcat în curte, s-a găsit o femeie sărmană, care a făgăduit să-l ia în coliba ei şi să-l îngrijească. Este îngrozitor, dar adevărat. Autorul nu ştie dacă bietul om mai trăia, când s-au înapoiat căruţaşii. Titulatura oraşului, chiar de la început, l-a îngrozit, însă purtarea bună a cârciumarului a şters puţin prevestirea rea. Plecarea, însă, a redeşteptat-o, mai puţin obişnuiţi decât în acelea locuite numai de nobili... Din **Turda**, pe un pod frumos, se trece Arieşul. El izvorăşte în apropierea munţilor de sare şi, şerpuind cu iscusinţă, se varsă în Mureş”[396].

1855: „Nenea Ignat Borza sau „Baciu Borza“, cum îi spunea toată lumea, s-a născut la **Borzești**, numit atunci **Berchiş**, în marginea mocănimii, judeţul Turda, la ziua de Sf. martir Ignat **1855**. Tatăl său, ţăranul voinic Todoru Ursului, nu-l prea lăsa la şcoală, încât setea de carte şi-o potolea învățând pe ascuns, cu diacul satului, dintr-o bucoavnă, azi, buche veche. A împărtășit, ca flăcău, soarta tuturor locuitorilor acestui sărac sat de munte, lucrând în parte cucuruzul ungurilor pe **Câmpia Turzii** şi „peste apă“ (Arieș). Intrând la miliţie, deşteptăciunea sa naturală

[396] AR, *Călători străini despre Ţările Române*, X, I, serie nouă, Bucureşti 1998, pp. 589, 590

şi calităţile sale fireşti: energia, hărnicia, omenia îi croiesc repede drum şi în lumea străină. A stat în garnizoană la Eisenstadt, în Austria, şi la Alba Iulia, ajungând, curând, sergent major. În 1877, pe timpul războiului româno-ruso-turc, face pază la graniţa Moldovei. / Pe vremea aceea, la Regimentul 50, gloriosul descendent ai Regimentului II de graniţă de la Năsăud, era o adevărată cetate şi şcoală a românismului și naţionalismului activ. Numeroșii ofițeri români (maiorul Boeriu, Mărgineanu, Jacubovici, Fieşeriu) nu erau sufleteşte despărţiţi de subofiţerii români, care formau majoritatea reangajaţilor şi şarjelor. Aveau săli, cazinouri de lectură şi învăţătură românească, citeau toate ziarele româneşti, aranjau petreceri, serbări româneşti, înfrățindu-se cu intelectualii orașului, cultivând memoria lui Iancu, a martirilor Horia, Cloşca şi Crişan, aşa de vie în **Alba Iulia**. / 23 de ani a servit, ca sergent-major, având, într-o vreme, toate magaziile cu efecte militare a falnicei cetăţi sub administraţia sa, apoi fiind numit administrator al „Regiei“ de aprovizionare cu alimente a întregii garnizoane mari. Aici şi-a putut dezvolta baciul Borza toate aptitudinile sale şi toată energia sa de admirat.

Sub cetate, a înjghebat, în scurtă vreme, o gospodărie uriaşă, o grădină imensă de zarzavat, în care se făceau şi săpăturile sistematice pentru dezgroparea minelor orașului roman Apulum. Ţăranul de la **Berchiş** a ajuns să înlocuiască, nu o dată, pe harnicul profesor Dr. Cserni Bela, conducătorul acestor săpături, care au scos la iveală ruinele unei băi publice şi a câtorva palate astupate de pământ. / Ieşind de la armată, i se acordă cantina, în noua cazarmă a sapeurilor, ca semn de distincție. De atunci, începe să joace un rol tot mai însemnat în societatea româ-

nească a oraşului **Alba Iulia**, în care o pătură mijlocie începuse a se înfiripa. / Biserica greco-catolică din **Maier**, leagănul unirii noastre cu Roma, îl alege de prim curator. / Luând parte la acțiunea de întovărăşire economică, susținută de regretatul V. Osvadă, I. Borza înfiinţează o tovărăşie de asigurare de vite, alta de înmormântare, funcționând și aici în slujba ce reclamă atâta muncă și jertfă: casieria. La „Reuniunea Meseriaşilor, Comercianților şi Economilor Români" din **Alba Iulia**, joacă un rol important de animator şi organizator (23 iunie 1901 – 5 mai 1913), în calitate de membru în comitet, controlor, casier și vice-preşedinte. / Ia parte activă și îndeamnă pe toți ai săi să adere la mişcarea culturală a „Astrei", dar şi la cea politică, ce luase proporţii tot mai mari, atunci: adunări poporale ale Partidului Naţional Român. Era nelipsit de la manifestaţiile grandioase, organizate de Maniu, Vaida, Vlad și localnicii, la **Alba Iulia**, **Vinţ**, **Ighiu**. / Casa sa era deschisă pentru toţi românii: Axente, tribunal de la 1848, îl vizita adesea.

De **Teiuş**, în special, îl legau puternice legături: soţia sa Valeria, născută Raţiu, cu care a trăit 49 ani, era originară din această fruntașă comună românească de grăniceri. Dar legăturile de cunoştinţe i se lărgiseră, în acest timp, sensibil în regiunea întreagă: raporturi comerciale, legături sociale, simpatii naţionale. / Crescuse în casa sa atâţia școlari străini, pe lângă unicul său fiu, Alexandru, acum profesor universitar la Cluj, fost secretar general al Ministerului Instrucţiunii şi, apoi, senator. A crescut însă și negustori de ispravă, cum sunt Avram Orga din **Alba Iulia** şi Nicolae Stanciu din **Lancrăm**. O adevărată pasiune a sa a fost să adune rudele sale de la **Berchiş** și foarte mulți orfani, în jurul său, crescându-i la școli, învă-

țându-i meșteșuguri, ajutând pe cei de acasă, din Berchiș, să-şi înfiripe grădini de pomi, stupării. Acestea erau pasiunile sale nobile, în care a ajuns adevărat maestru.

Cumpărându-şi o moşioară la **Turda**, se mută acolo, în 1911. Aici începe o nouă viaţă, de gospodar pasionat şi luminat. Viia, stupii, pomii sunt viaţa sa. Şi aici este ales prim-curator al bisericii unite din **Turda Nouă**, pe care o pune în rând. Înființează reuniuni şi aici. Porneşte pe sate, făcând conferințe despre stupărit. Înființează biblioteca poporală ce-i poartă numele, la **Berchiş**. / La 1918, se prăbușește Ungaria și ia ființă România Mare. / Ce câmp de activitate i se deschide lui Baciu Borza, cel înţelept la sfaturi şi cu experiențele atât de bogate ale unei vieţi de muncă harnică! / Şcoala îl are ca stâlp, în **Turda Nouă** și, mai ales, în satul său natal. Ajută la înființarea internatului de la liceul din Turda. Acţiunea economică, întreprinsă de autoritățile românești, îl au de colaborator benevol: conferențiar, propagandist, membru în diferite comisii şi publicist. Acest om, cu ochiul ager, spre a învăța însuși, şi cu sufletul larg, spre a împărtăși și altora, publică tot mai multe articole de cuminţi sfaturi, bogate cunoștinţe practice şi originale observaţii în natură, prin revista agricolă a dlui Bengescu şi în „Unirea Poporului" din Blaj, care era foaia sa favorită. / Înființează „Reuniunea Stuparilor români din Turda", a cărei suflet a fost. / Amator mare al rozelor fusese din Alba Iulia încă, ajunsese să-şi împrejmuiască viia cu un gard viu de rugi, printre care era plin de roze altoite, în toate culorile și toate rasele pe care le cunoștea, ca un rozierist de seamă, precum era un eminent cunoscător al altoiurilor de viţă de vie și al pomilor.

Se putea să nu fie unul din primii români, care a îmbrățișat cultura fasolei „soia", scriind articole despre cultura acestei plante prin „Libertatea" şi „Tovărășia" și „Unirea Poporului", precum şi un propagator al culturii „viermilor de mătasă?

La 1931, este răsturnat de o trăsură, venind de la iubita sa „hodae" (fermă) de lângă Turda, şi, scăpat de moarte de doctorii Haţeganu, Sârbu, Telea, a mai tânjit 3 ani şi 4 luni. La începutul iernii, s-a întors starea sănătății spre rău, fără să zacă măcar o zi în pat, iar la 19 decemvrie s-a stins lin, cu o zi înainte de a intra în al 80-lea an al vieţii. / Moartea şi înmormântarea sa au fost un prilej luminos pentru atâția, ca să-și arate stima şi recunoştinţa față de acest bărbat vrednic, sau, cum îl caracterizează vestitul profesor de la Universitatea din Cluj, E. Racoviță: „român de ispravă, vioi, optimist, harnic şi iradiind simpatia, ce a fost Ignat Borza". / Biserica i-a făcut cinstea să-i ridice catafalcul în biserica pe care a iubit-o și slujit-o cu devotament atâţia ani, dându-i şi loc de înmormântare lângă biserică. S-au adunat toţi preoţii din **Turda** şi satele din jur, să-i facă prohodul duios. Învățătorimea din Turda a venit „in corpore" la înmormântarea aceluia care a „preluat" școala de la regimul ungar. A fost de faţă întregul consiliu comunal al comunei sale natale, care **a şi primit botezul de Borzești**, în România mare, după numele aceluia care a schimbat înfăţişarea întregii comune, prin munca şi acţiunea sa economică-culturală. L-au jeluit şcoala din Borzești şi foarte mulţi din cele peste 80 familii de mici slujbaşi, intelectuali, gospodari luminaţi, care „prin poarta casei domnului Borza" au ieşit în lumea românească, ajungând la pâine şi serviciu în Turda, Cluj şi în largul ţării.

L-au jeluit soţia, fiul, nora şi cei cinci nepoţi, apoi rude nenumărate, toţi intelectualii din Turda, mulţi din Alba Iulia, Blaj şi Cluj; atâţia nevoiaşi, pe care i-a îndrumat şi ajutat. / Îl deplânge şi regretă şi „Unirea Poporului“ pe acest colaborator vioi, nu făcut prin învăţătură de şcoală, ci născut şi format din experienţa vieţii. / Ce pildă admirabilă de viaţă laborioasă, închinată neamului său, bisericii, ridicării unui sat, creşterii familiei sale, de care a fost mândru, cu discreţia omului superior! Societatea în mijlocul căreia a trăit va simţi, desigur, un gol real, pierzând pe acest moşneag vrednic şi înţelept”[397].

1894: „**Reţele telefonice în Ardeal**. Ministrul de comerţ, prin ordinaţiunea din 6 iunie, Nr. 41.844, a dispus aranjarea de reţele telefonice în comitatele Albei inferioare, Târnava mică, Turda-Arieş şi Hunedoarei. Pe **teritoriul Albei inferioare**, staţiuni telefonice vor fi în **Blaj**, **Alba Iulia**, **Aiud**, **Conţa**, **Vintul-de-jos**, **Ighiu**, **Metieş** (staţiune de jandarmi), **Zlatna**, **Abrud** şi **Roşia**. În **comitatul Hunedoarei**, vor fi staţiuni în **Baia-de-Criş**, **Brad**, **Deva**, **Ilia**, **Hunedoara**, **Haţeg**, **Pui**, **Petroşeni** şi **Geoagiul-de-jos**. În comitatul **Târnavei mici**, staţiunile vor fi în **Ibaşfalău**, **Ernot**, **S.-Martin**, **Mediaş** şi **Hususău**. În **comitatul Turda-Arieş**, în **Turda**, **Iara-de-jos**, **Trăscău**, **Câmpeni**, **Vinţul-de-sus** şi **Murăş-Ludoş**. Aşadar, sunt 30 staţiuni telefonice, care vor fi puse în legătură cu **Clujul**”[398].

1896: „Guvernul, şi în cercul nostru electoral, şi-a jucat mendrele mai altfel ca oricând mai înainte. Alegerea s-a făcut în 28 octombrie. Candidat guvernamental a fost Dr. Papp Sámuel, iar kossnthist, Papp Zoltán. Guverna-

[397] *Unirea Poporului*, Anul XVII, nr. 1, Blaj 1935, pp. 5, 6
[398] *Unirea*, Anul IV, nr. 32, Blaj 1894, p. 245

mentalii, cu săptămâni înainte de alegere, mişcară toate pietrele ca să scotă pe candidatul lor. Adunat-au notărăşiţii pe alegătorii din cercurile lor, îndopatu-i-au cu coarne de oaie și capră, cu rachiu, bere și vin, și care a gustat o dată din aceste otrave, era prins cum se prindeau, în vechime, cătanele cu funia. Iar cu trei zile înaintea alegerilor, au adus miliţie în abundenţă, husari şi pedestrime, cu ajutorul cărora cutreierară, ziua și noaptea, toate comunele din jur și, parte prin banii lui Iuda, parte prin amenințări, le succese sateliților guvernului a scotoci printre alegătorii români, ascunși prin grajduri, pe la vecini, ba chiar și la moara din cheia Turzii, concentrând la Sându, cu ajutorul miliției, la vreo 50 alegători români, din trei Petriduri, **Micuş**, **Ciurila**, **Indol**, **Tur**, **Copandul** şi **Ceanul deşert** etc., de unde, după ce-i îndopară din nou, cam pe la 3 ore p. m., sub escorta miliției, puși în trăsuri şi grijiți ca să nu fugă, ajunseră în **Turda**, la locul destinat, în frunte cu fisolgăbirăul Turdei, iar în coadă, cu notarii din **Sind** şi din **Indol**. / Aici, ca remuşcările conștiinței să li se mai tâmpească, îi îndopară din nou cu băuturi, aşa că bietul alegător nu mai știa de sine, ce face şi unde se află, până ce trecură alegerile. De altă parte, **notarul din Sălciua**, Pasca, veni, tot cam atunci, cu vreo, 76 trăsuri de alegători, tot mocani din munţi.

Înainte de venirea mocanilor, se promitea alegătorilor români, pentru un vot, chiar şi câte 50-100 florini: după aceea, văzându-se guvernamentalii în majoritate, prețurile sufletelor cumpărate varia între 5-20 florini valută austriacă. / Spaima guvernamentalilor se produse prin zvonul, ce se lăţise în **Turda**, că mocanii noştri din munţi, sătui până în gât de iubirea părintescului guvern, care le-a luat toate pădurile, vor rămâne acasă, iar unii

vor veni ca să voteze pentru partidul kossuthist. / Opoziţionalii din **Turda**, după ce au văzut că forţa şi argintul nimicesc voinţe, puseră placate prin toate stradele, în care atrocităţile şi barbarismele săvârşite de guvernamentali sunt timbrate în modul cel mai aspru, arătându-se cum cârciumele sunt prefăcute în carcere, cum oamenii fără cultură şi fără nici un principiu sunt despuiaţi de voia lor liberă, mânaţi fiind între baionete la alegeri, ca vitele la târg. În urmă, se provoacă toţi alegătorii să nu ezite, ci să-şi dea votul pentru candidatul opoziţional. / Zadarnice au fost însă toate încercările lor, căci guvernamentalii ieşiră ou majoritate de 137 voturi, date de nişte oi gălbejite ale poporului român. Mai mare mi-a fost surprinderea, văzând, între aceste oi gălbejite, inteligenţi, preoţi şi învăţători români, care nu s-au scârbit a-şi vinde neamnl lor pentru câte-un os de capră. Numele acestor neomeni, care au votat pentru guvernul ce ne-a răpit sfinţenia căsătoriei din sanctuarul bisericii şi a degradat-o în bordeiele cancelariilor notariale, asemenea paşapoartelor pentru vitele mânate la târg, trebuie să le descoperim, să se îngreţoşeze ei înşişi de faptele lor; sau dacă obrazul lor este atât de scorţoşat, de nu poate roşi la crima trădării de neam, cel puţin să-i ştie tot românul, ca să se fereasacă de ei ca de ucigă-l toaca. Neamintind pe renegatul călugăr Tordai din **Offenbaia**, care totdeauna a fost guvernamental, am observat pe preotul Găbudeanu din **Filea**, Vasiliu Pop din **Surduc**, cu pene în pălării, asemenea cocişilor, păcat de prescura ce-o primesc aceşti preoţi. Apoi pe Vasiliu Lucaciu, preot în **Iara**, pe Traian Vlassa proprietar în **Indol**, fiu de protopop, crescut cu prescură românească, şi pe Demetriu Cotinaşiu, învăţător în **Micuş**, şi alţi preoţi netrebnici de prin munţi. Fost-au şi juzii din toate comunele,

apoi curatorul din **Micuş** Nicolau Jozan şi Tulbure din **Ceanul deşert**, Medan din **Petridul superior**, Gaia Vasile din **Sindu** etc., etc., care toţi puteau rămâne acasă şi să nu se facă toporişte la securea duşmanului, ridicată asupra neamului nostru; dar fie-le răsplătită trădarea lor de neam prin aceea că i-au scuipat în faţă învăţăceii de cizmari, femeile, ba chiar şi ţiganii din **Turda**. / Între opoziţionali, am observat pe Ioan Pătăceanu, preotul **Copandului**, Simeon Rusu, preotul **Turului**, şi Ioan Pesteanu, învăţătorul din **Sind**. Aceştia, ca mai sanguinici, votară contra guvernului. Mai observat-am între opoșiționalt și pe proprietarul din Sind Costan Mariş, care, prin lăcomia sa după „gulyás", frumoasă cinste face fiilor săi, dintre care unul e bursier în România, altul teolog absolut și „martir" în procesul Replicii"[399].

1900: Într-un caz de tipărire și răspândire de bancnote false, la **Turda**, în valoare de câteva zeci de mii de florini, „au fost arestați: proprietarul de pământ Bela Csongray din Csegez și asesor de forul pupilar, pensionat; / notarul cercual Paska Simon din **Sălciua**, care e totodată şi magistru poștal, şi conducător de matricule; / Szigheti Peter, tipograf din **Cluş**; tânărul tipograf Fenyvessy Victor, fiul unui funcţionar de stat din Cluş; / Pasztai, organizatorul bandei; / măsarul Segesvary Sandor din **Turda**; / băcanul Nagy Ferencz din **Turda**; / crâşmărița Nagy Maria din **Turda** / şi cetățeanul Baga Jozsef din **Cluş**, la care s-a aflat îngropată maşina de tipărit bancnotele, dar care a dispărut înainte de a se face percheziția domiciliară. Foile din Cluş spun că „în falsificare sunt părtaşi forte mulți indivizi de poziție înaltă". Se zice că afacerea

[399] *Gazeta Transilvaniei*, Anul LIX, nr. 235, Braşov 1896, p. 2

stă în strânsă legătură cu un omor, comis nu de mult, în comitatul Turdei, şi că în curând se vor face şi alte arestări”[400].

1904, Diaconovich: „**Turda** (magh. Torda, germ. Thorenburg), oraş cu magistrat în Transilvania, comitatul Turda-Arieş, cu 12.117 locuitori, maghiari și români (2.768). Are 10 biserici, tribunal, judecătorie cercuală, oficiu de dare, stațiune de cale ferată, fabrică de celuloză, băi de sare. Sunt vestite turtele de Turda, care se vând în toate părțile Ardealului. În Turda s-a încheiat uniunea dintre cele 3 națiuni ale Ardealului, la **1505**. După căderea, Budei la **1542**, se țin în Turda cele dintâi şedinţe ale dietei, unde se și aduc diferite hotărâri, cu privire la chestiunile religionare. Pe câmpia Turdei a fost ucis Mihai Viteazul, de Basta. / **Turda, protopopiat** românesc greco-ortodox, cu 14.308 suflete, şi **protopopiat** greco-catolic românesc, cu 16.067 suflete”[401].

1910: „În 18 septembrie, o ceată de intelectuali din **Turda** a plecat, cu trăsuri, în comuna românească **Măhaciu**, unde avea să se ţină adunarea generală a despărţământului nostru. / Sosind în comună, comitetul a fost primit cu căldură, din partea poporului, îmbrăcat în haine de sărbătoare. Afară de cei din comună, au luat parte un număr considerabil de ţărani din comuna învecinată, **Dumbrău**, în frunte cu noul lor preot, V. Crişan. / Şedinţa a fost deschisă din partea directorului I. C, Vlăduţiu, care a salutat cu drag cununa de preoţi şi alţi intelectuali, care s-au prezentat la adunare, precum şi pe poporul care a umplut literalmente **marea sală a şcolii din Măhaciu**. Au

[400] *Gazeta Transilvaniei*, Anul LXIII, nr. 86, Braşov 1900, p. 3
[401] Diaconovich, Dr. C., *Enciclopedia Română*, Tom III, Sibiu 1904, p. 1144

urmat rapoartele secretarului Dr. V. Moldovan, al casarului Iosif Costin, protopop în Turda, şi al bibliotecarului N. P. Raţiu, protopop de Turda. / S-au predat comisiilor respective spre cenzurare. După aceasta, dl Dr. Valer Moldovan a ţinut o prelegere liberă, pe înţelesul poporului, despre poetul Octavian Goga… / S-au luat în seamă cărțile cumpărate pentru biblioteca Nr. VI., înființată în **Petridul de jos**. S-a reales și în parte s-a reîntregit comitetul, pe o nouă durată de 3 ani. Director a rămas dl Iuliu C. Vlăduțiu, vice-director Jovian Mureșan, protopop în Turda, secretar Dr. Valer Moldovan, avocat în Turda, casar Iosif Costin, protopop în Turda, bibliotecar N. P. Rațiu, protopop în **Turda**. Membrii în comitet: Gavril Pop, protopop în **Măhaciu**, Ioan Bucur, protopop în **Indol**, Dr. Iuliu Popescu și Dr. George Pătăcean, avocați în **Turda**.

Ca o variație plăcută, a urmat conferința părintelui protopop N. P. Rațiu, despre nutrețurile măiestrite, despre vite și, în special, despre unele boli, care se ivesc mai des la vitele cornute. Lucrarea scrisă în grai poporal, plină de sfaturi practice, a plăcut mult. Poporul a ascultat-o cu multă dragoste. / Finindu-se obiectele puse la ordinea zilei, directorul închide adunarea, mulțumind celor prezenți pentru participare. În numele poporului, a mulțămit dl protopop din loc, Gavril Pop. / După adunare, comitetul, precum și ceilalți intelectuali, au fost ospătați în casa dlui protopop Gavril Pop. / Pe cât mi-am putut însemna la adunare, au luat parte, **din Turda**: Iuliu Vlăduțiu, Iosif Costin, N. P. Rațiu, Dr. Iuliu Popescu, Dr. Valer Moldovan, Dr. George Pătăcean, apoi dl preot militar în pensiune, dl Vlasa din **Inoc**, dl protopop din **Indol**, I. Bucur, domnii preoți din satele învecinate: **Galea**, **Boldor**, **Pop Capălnean**, **Crișan Berendi** și **Stef**, apoi 2-

3 învățători. / Să sperăm, de la noul comitet, că va continua pe calea apucată. Ar fi bine dacă s-ar ține, peste an, mai multe conferențe literare-economice prin unele comune de pe teritoriul despărțământului”[402].

1925: „Elevii liceului din Blaj, în excursie şcolară. O ceată de elevi ai Liceului nostru de băieţi au plecat, vineri, în săptămâna trecută, sub conducerea alor 3 profesori, să vadă fabricile din **Uioara** (azi **Ocna Mureş**), din **Ghiriş** (azi **Câmpia Turzii**) şi **Turda**. Au şi cercetat, în aceeaşi, zi fabrica de sodă de la Uioara, iar a doua zi, sâmbătă, au văzut **fabrica de cuie din Ghiriş** şi fabricile de ciment, de sticlă şi de bere din Turda. La Ghiriș şi la Turda, excursioniştii au fost primiţi şi călăuziţi cu cea mai mare dragoste. În Uioara, elevii au dormit pe bănci, într-o sală de învăţământ a Şcolii primare, iar profesorii, la hotel. Şcolarii s-au întors acasă duminecă, în 22 noiemvrie, cu bogate învățături”[403].

1926: „Oraşul **Turda** a avut protopop român şi-n timpurile când s-a făcut unirea cu biserica Romei. La soborul cel mare, din 14 septemvrie 1700, ţinutul Turzii a trimis pe protopopul Pascu, din **Turda nouă**, în fruntea alor 28 de preoți. De atunci şi până astăzi, tractul protopopesc al Turzii a avut un lung șir de protopopi, toţi în legături cu biserica cea străbună a Romei. Cel din urmă a fost Prea Onoratul Iosif Costin, care, pentru povara bătrâneţelor sale, a trecut la odihnă binemeritată. În locul Sfinţiei Sale, Preaveneratul Consitor de la Blaj a numit pe Părintele Ioan Cârnaţiu, **fost preot în Peţelca**, lângă

[402] *Gazeta Transilvaniei*, Anul LXXIII, nr. 204, Braşov 1910, p. 2
[403] *Unirea Poporului*, Anul VII, nr. 48, Blaj 1925, p. 3

Aiud, pe care cetitorii gazetei noastre îl cunosc atât de bine din scrierile sale, publicate la noi”[404].

1929: „Cum au fost prinși hoţii care **au jefuit cancelaria comunală din Fărău**. Cititorii gazetei noastre își aduc aminte de ştirea, publicată de noi, despre jefuirea lăzii comunale din **Fărău**, judeţul Alba. Scriam, atunci, cum niște făptuitori necunoscuți au pătruns, noaptea, în cancelaria notarială din numita comună și au ridicat casa cu bani, pe care, după ce au târât-o vreun km și jumătate, într-o vale apropiată, au spart-o şi au luat dintr-însa vreo două sute de mii de lei. Şi nimeni nu putea nici măcar bănui cine să fi făcut o spargere atât de îndrăzneață. / Mers-au jandarmii la faţa locului, căutat-au și cercetat-au, în fel și chip, dar în zadar! Urmele nu puteau arăta nimic. Și n-au folosit nici multele prepuneri, care se fac în asemenea cazuri. Nici diavolii din iad nu putuseră lucra cu mai multă îndrăzneală și ticăloșie. Căci era vorba de banii unui sat necăjit și, mai cu seamă, de părăluțele bietelor văduve de război. Cercetările asupra faptului le-a condus șeful postului de jandarmi din **Uioara** apropiată, care, după hoţia din comuna **Fărău**, nu mai avea zi, nu mai avea noapte. Întruna își sfărma mintea cum ar putea da de urmele atât de bine ascunse ale făptuitorilor ticăloși. Și şeful de post de la Uioara s-a dovedit băiat isteț.

Domnişorul fercheş de la Uioara. Şeful de jandarmi din Ocnele Uioarei a băgat de seamă, după noaptea cu pricina, că în orășelul cu sare multă, de lângă Mureș, prea se sclifoseşte prin cele cârciumi un domnişor îmbrăcat boierește, care aruncă banii ca din găleată, atunci când el nu era decât un şofer de om sărac, adică al unui biet

[404] *Unirea Poporului*, Anul VIII, nr. 36, Blaj 1926, p. 3

funcţionar de percepție, cu numele Gaşpar. / Omul legii s-a arătat prepuielnic față de domnişorul cu punga fără baiere și l-a poftit, într-o bună zi, până la post, să-l întrebe o vorbuliță, două. Domnişorul însă nu s-a lăsat înfricat și şeful de jandarmi nu i-a putut scoate nimica din guşă. Ba se părea chiar că șeful prepuielnic a sfeclit-o de-a binele cu arestarea galantului șofer. Însă, unde s-a văzut jandarm, să-şi lase curând păsăruica apucată odată în ghilţ? Aşa și bravul șef de la **Uioara**. Păsăruica a fost încuiată bine și, a doua zi, mergea la Cluj, la poliția cea mare, o telegramă secretă, care spunea următoarele: „Rog îndată doi detectivi isteți, căci am în mână o păsăruică brează. Şi mă ţine prepunerea că e un hoţ îndrăcit”.

Intră în horă doi adulmecători pe ales. Poliţia din Cluj a și trimis, numaidecât, pe cei mai strașnici detectivi ai săi, doi dintre aceia cari îţi cotrobăiesc și în fundul sufletului, pe Rotar și pe Noaghea. Detectivii de la Cluj, cât ce au sosit la **Uioara**, aţă la jandarmi, să vadă ciocârlanul căzut la calitcă. Le-a fost arătat. Şi detectivul Noaghea l-a şi luat în răspăr…

Mărturisirea hoțului. Lenard Dezsi n-a mai avut de ce se tacă și a vorbit. A mărturisit, cu de-amănuntul, cum el, și cu doi tovarăși ai săi, tot din **Turda** de loc, anume Turzai Feri și Șomoghi Ferenţ, au jefuit poșta din **Uioara**, de unde au cărat 60.000 de lei, pe cea din **Sighetul Maramureşului**, de unde au robăluit trei sute de mii şi, mai pe urmă, cancelaria notarială din **Fărău**, de unde au dus două sute de mii de lei, bani uscaţi! / „La **Fărău** a fost mai greu ca pretutindeni!, a spus hoțul. Acolo am adus carnea înveninată în merindare, de la Turda, de am înveninat câinii notarului. Și eu am târât lada de fier, din cancelarie, până în Valea lui Vodă, ori cum pustia o

cheamă. Foarte grea a fost lada. Am trudit grozav, până am scos-o din casă, la drum. Noroc că nu ne-a ieșit nimeni în cale, că tovarăşul meu Feri era cu revolverul în mână și se făcea și moarte de om! Așa ne-a fost totdeauna înțelesul, că de ne turbură cineva, în munca noastră, îl stingem de pe lume".

La Turda, în căutarea celorlalți păsăroi. După mărturisirile de mai sus, detectivii l-au umflat pe Lenard, într-o maşină, și hai la Turda, să-și arate tovarășii. Oamenii legii, cu păsăruica de la Uioara ferecată bine în lanțuri şi aşezată între baionetele alor doi jandarmi, au ajuns la Turda, spre miez de noapte. / Maşina s-a oprit la poarta casei unde locuia Turzai Feri. Când au intrat în odaia banditului, el tocmai se pregătea de culcare. Sosise de la cinematograf şi se dezbrăcase, să se vâre sub plapomă. Așa l-au legat detectivii, cum se găsea, numai în cămașă și-n izmene, Nu i-au dat vreme nici să sufle. Acest Feri e un hoţoman din cale-afară de tânăr. Abia are 10 ani şi s-a dat dracului pomană, cum e mai rău. / Peste cinci minute, detectivii bocăneau în ușa celui de.al treilea păsăroi, la ușa lui Șomogyi. Ferenţ. Aici a mers mai greu, căci la acesta glasul oamenilor legii a stârnit copiii din somn și nevasta, căci el era însurat şi om de familie… A fost legat şi el fedeleş şi dus la Cluj, cu mare grabă.

Mai răsare și al patrulea părtaș. Luaţi la întrebări, pe hodină, bandiții au mărturisit că ei mai au un tovarăș, pe jucuţul de dare de la **Uioara**, cu numele Gaşpar, care le făcuse pe gazda de hoți și ştia de toate isprăvile celor trei păsăroi de pradă. La acesta fusese șofer Lenard și, împreună, umblau pe sate, de căutau lăzile cu bani pe la cancelarii. Cum Gașpar era jucuț de dare, el avea intrare pe la notari și putea să afle unde sunt bani adunați și

unde nu. Aşa au fost şi la **Fărău**, împreună, și așa au putut cunoaște cancelaria notarului Magda, cu banii de dare şi ai văduvelor. / Jucuţul de la Uioara, căzut şi el în capcană, a prins a spune ce știa despre foștii lui fraţi în răutate. Între altele, i-a făcut băgători de seamă pe detectivi să-și aducă aminte de o întâmplare din vară, publicată de gazete, când, în apropiere de **Câmpia Turzii**, niște răufăcători au omorât un om şi, ca să nu mai rămână urmă de fapta lor, l-au înfundat într-o căpiţă de fân și i-au dat foc. / Gaşpar spune că omul ucis, atunci, s-a chemat Konţ Iosif şi că a fost ucis și ars de Lenard, Turzai și Șomogyi, fiindcă le fusese tovarăș la jafuri și umbla să-i vândă. Ca să nu-i poată trăda, l-au ucis și l-au pârjolit în căpița de fân de la **Ghiriş**… / S-a mai descoperit şi ascunzătoarea unde îşi aveau ei banii puşi grămadă, după obiceiul haiducilor de demult. Această ascunzătoare s-a găsit într-o gaură de nisip, în malul Arieşului, aproape de Turda. Un sac de bani au adus de acolo detectivii, arme și numeroase chei de desfăcut coşile. Prinderea acestor blestemaţi bandiți a ridicat o piatră de moară de pe inimile oamenilor din multe ținuturi ale Ardealului, căci, în timpul din urmă, netrebnicii făcători de rele întrecuseră toate marginile”[405].

1934: **„Comuna Grindeni, în sărbătoare**. Ziua de duminică, 22 iulie, a fost. pentru Grindenii părintelui P. M. Anca o adevărată înălțare sufletească. Datorită energicului învăţător Ion Mureşanu, în colaborare cu părintele Anca, tineretul intelectual din loc a aranjat o serbare, cu conţinut religios şi cultural. / Încă în zorii zilei, două camioane aduc peste 80 membri ai **corului „Sf. Maria” din**

[405] *Unirea Poporului*, Anul XI, nr. 43, Blaj 1929, pp. 4, 5

Turda, condus da vestitul cântăreţ profesor I. Ghiriş. Cântările la Liturghie, cântate cu multă artă, au produs credincioşilor, adunaţi de la două biserici, momente de adevărată înălţare sufletească. / După masă, urmează un program pentru ţărani, compus din câteva coruri, printre care şi unele religioase; două monoloage şi instructiva conferinţă „Revizionismul", a dlui prof. Ghiriş, în care arată cât sunt de nedrepte cererile asupritorilor noştri de ieri. / Seara, membrii corului au desfăşurat, în faţa unui numeros public intelectual, un frumos şi bine reuşit program"[406].

1939: „În ziua de 26 mai, timpul fiind foarte nefavorabil, două avioane din unitatea **Turda** au fost nevoite a ateriza. Unul, pilotat de adj. major Gheorghe Tudor, a aterizat în apropierea comunei **Sâmiclăuș**, iar celălalt, pilotat de locotenentul Ion Bozero, în apropierea comunei **Lunca**, din județul Târnava Mică. Ambele, din cauza terenului accidentat și inundat, au capotat și au fost serios avariate. Piloții au scăpat cu viață, ultimul salvându-se cu parașuta"[407].

1946: „**Sfinţirea bisericii din Aţintiş**. În ziua de 28 şi 29 septembrie 1946, s-a făcut sfinţirea bisericii din Aţintiş, judeţul Turda, de către Î. P. S. Dr. Valeriu Traian Frenţiu, Administratorul Apostolic al Mitropoliei din Blaj. / În ziua de sâmbătă, 28 septembrie, Escelenţa Sa Dr. Frenţiu a sosit în **Luduş**, cu trenul de la ora 11, fiind însoţit, de la **Blaj**, de părinţii Gheorghe Dănilă şi Augustin Folea, canonici, părintele Aurel Rusu, secretar mitropolitan, şi părintele Nicolae Florea, notar consistorial, părintele Grigore Sălăgeanu, administratorul Internatului

[406] *Unirea Poporului*, Anul XVI, nr. 32, Blaj 1934, p. 3
[407] *Universul*, Anul 56, nr. 147, Bucureşti 1939, p. 1

Şcolii Normale. / În gara **Luduş**, Înaltul Ierarh a fost întâmpinat de dl Dr. Iuliu Popa, subprefectul judeţului **Turda**, de părintele Octavian Rusu, paroh ăn **Gheja**, şi părintele Naşcu Bogdan din parohia **Luduş** II. La intrarea în comuna Luduş, a fost întâmpinat de întreagă populaţia, în frunte cu dl Dr. A. Groza, prim-pretor, apoi primarul comunei, părintele Romul Popa, protopopul român ortodox, părintele preot romano-catolic, părintele preot reformat şi reprezentanţii comunităţii izraelite. / În faţa bisericii greco-catolice, renovată după multe lovituri, ce le-a suferit în războiul din 1944, primirea o face părintele Ioan Olteanu, protopopul **Luduşului**, dl avocat Dr. Ioan Pintea, primcuratorul parohiei, şi doamna Hortenzia Rusu, prezidenta Reuniunii „Sfânta Maria", iar domnişoara Angele Rusu prezintă un buchet de flori, în numele tineretului. / Intrând în biserică, se slujeşte Litia şi se fac rugăciuni pentru pomenirea eroilor care dorm somnul de veci pe teritoriul parohiei, căzuţi în 1944, în luptele pentru eliberarea Ardealului de Nord. Cântă frumos corul bisericii greco-catolice, condus de dl inspector şcolar Ioan Hirian. / La prele 15 şi jumătate, Înaltul Ierarh pleacă la **Aţintiş**. La intrarea în sat, e cea dintâi poartă de triumf. Aici e primit de autorităţile comunale. Apoi Excelenţa Sa intră în comună, într-un car frumos împodobit, tras de 6 boi. La a doua poartă de triumf din comună, îl salută preotul ortodox şi directorul şcolii, cu elevii. În faţa bisericii aşteaptă toţi credincioşii, în frunte cu preotul lor, părintele Iacob Bucur, care binevintează pe înaltul Arhiereu. / Intrând în biserică, se începe slujba Vecerniei şi partea întâi a actului sfinţirii. Biserica a fost zidită din jertfa credincioşilor, în anul 1930, sub păstorirea părintelui Gheorghe Nicoară, care se află acum în parohia **Mihalţ**. Sub actalul preot,

părintele Iacob Bucur, în timpul războiului, s-a făcut împodobirea bisericii, fiind frumos zugrăvită de un pictor din **Târgu-Mureş** şi prevăzută cu un splendid iconostas, executat de dl Aurel Pop, profesor în Târgu-Mureş. / La slujba Vecerniei, Înaltul Arhiereu e înconjurat de părinţii canonici Gheorghe Dănilă şi Augustin Folea, şi de preoţii Naşcu Bogdan din Luduş, Alex. Caianu din **Cipăieni** şi Ionel Coman din **Iclăuzel**. Ca diaconi slujesc părinţii N. Florea şi A. Rusu. / Preoţii din tract ascultă mărturisirea credincioşilor.

A doua zi, duminică, în 29 septembrie, la orele 9, începe actul consacrării, cu aşezarea sfintelor moaşte, apoi sfânta liturghie arhierească. Excelenţa Sa Dr. V. Tr. Frenţiu ţine predică în curtea bisericii. Servesc, pe lângă preoţii însoţitori de la Blaj, protopopul districtual I. Olteanu, părinţii G. Grecu din **Cheţani**, Oct. Rusu din **Gheja** şi Iuliu Deac din **Hădăreni**. Cântările le execută frumos părinţii Ioan Florea şi Grigore Sălăgeanu din **Blaj**, iar răspunsurile liturgice, corul parohial în patru voci al credincioşilor din **Aţintiş**, instruit de dl Pintea, învăţător, un fiu al comunei. / La sfânta liturghie s-au împărtăşit mulţi credincioşi din Aţintiş şi din satele învecinate. / La orele 12, au avut loc recepţii în localul şcolii primare. S-au prezentat autorităţile administrative, preoţimea ortodoxă, curatorul bisericii, reuniunea femeilor şi preoţimea tractuală. Apoi a urmat masa comună”[408].

[408] *Unirea Poporului*, Anul XXVIII, nr. 41, Bblaj 1946, p. 3

TURDAŞ

(Thordas, judeţul Alba)

1361, mai 23, Mănăştur: Conventul mănăstirii Mănăştur dă de ştire că, înfăţişându-se „Dominic zis de **Gâmbaş** (Gumbas, inclus în Aiud, judeţul Alba), fiul lui Andrei, nobil de **Şintereag** (Sumkereş, judeţul Bistriţa-Năsăud), iar pe de altă parte Petru, fiul lui Ioan de **Uioara de Sus** (înglobat în **Ocna Mureş**, judeţul Alba), Dominic a arătat că Petru, ruda sa, a plătit lui Mihail, fiul lui Ladislau, fiul lui Geleth 45 florini în florini aur, pentru care Dominic i-a dat partea sa de moşie, pe care o avea în moşia **Turdaş** (Thordas, judeţul Alba), aflătoare în comitatul Alba”[409].

1897: „Marţi, în 9 noiemvrie nou, avut loc, în **Orăştie**, o pertractare între reprezentanții bisericii greco-catolice și greco-ortodoxe române asupra susținerii, în viitor, a **școlii din Turdaș**. / Noi am spus, în numărul 33, că s-au făcut încercări de înțelegere între cele două biserici surori, ca să susțină, în **Turdaș**, **o singură școală românească**, bună, și sprijinită de satul întreg. Și suntem veseli, putând vesti că, mulțumită cumpătului conducăto-

[409] AŞCP, *Documenta Romaniae Historica / C. Transilvania* (1361-1365), vol. XII, Bucureşti 1985, doc. 40, pp. 29-31

rilor confesiunilor din amândouă părţile, înțelegerea azi e ajunsă şi numai de la consistoarele competente mai atârnă ca voința bună a românilor greco-ortodocşi şi greco-catolici din Turdaș întrupată să fie cât mai curând.

În **Turdaș**, românii greco-orientali sunt în număr mai mare, cei greco-catolici mai puţini. Pe temeiul pactului dintre biserica greco-orientală și cea greco-catolică din Ardeal, privitor la comunele amestecate, greco-orientalii au să susțină aici şcoala, iar greco-catolicii să dea și dânșii ajutor. / La pertractarea de marţi, ţinută în cauză, aici, în **Orăștie**, reședința amânduror protopresbitenilor, au fost, din parte greco-orientală, dl protopresbiter V. Domșa, dl preot din Turdaș Todor Adam şi dl notar comitatens I. Roșu, din partea greco-catolicilor dl protopop Dr. Iuliu Rațiu, preotul din Turdaș, D. Iancu și dl Dr. Șt. Erdélyi.

Fiind, și dintr-o parte, și dintr-alta, aplicare și bunăvoință, înțelegerea a fost ușoară: s-a hotărât ca confesiunea greco-orientală, ca mai numeroasă, să susțină şcoala, iar cea greco-catolică să-și trimită fiii acolo, dând ajutor la salarul învățătoresc, la acea parte ce se scoate din repartiție (O parte se capătă din alodiu. Ce mai lipseşte se va face repartiție și pe greco-orientali, și pe greco-catolici)”[410].

1898: „Conducătorii greco-ortodocși și greco-catolici din comuna **Turdaș**, în bună înțelegere, s-au apucat de edificarea unei noi școli greco-ortodoxe, deoarece școala cea veche era necorespunzătoare și pentru tinerii credincioșilor greco-catolici: După termenul defipt, edificiul școlar, care e o clădire demnă de a figura în orice

[410] *Revista Orăştiei*, Anul III, nr. 45, Orăştie 1897, p. 183

oraș, s-a finit în 24 octombrie vechi 1898, spre bucuria ambelor confesiuni din comuna **Turdaș**... / Demni de laudă sunt toți credincioșii, dar în special preotul greco-ortodox Adam Teodor... / În 25 octombrie vechi 1898, terminându-se serviciul divin, toți credincioșii au intrat în noua școală, în frunte cu păstorul sufletesc Adam Teodor, care, împreună cu preotul greco-catolic Dumitru Iancu, s-a apucat de actul sfințirii”[411].

1904, Diaconovich: „**Turdaş**, comună rurală în Transilvania, comitatul Hunedoara, cu 577 locuitori români și maghiari, 3 biserici (calvină, greco-catolică și greco-ortodoxă), 2 școli. La Turdaş s-au dezgropat obiecte antice, care se păstrează în muzeul din Cluj. Turdaş e locul naşterii a doi episcopi: Paul şi Mihail Tordași, instituiţi de principii calvini pentru credincioşii români, care au trecut la calvinism. Paul Tordaşi a urmat după episcopul George de Sângeorgiu, mort în 1568, a rezidat în Lancrăm, şi a ţinut un sinod, la 16 octombrie 1569. A murit în 1576. După el, a urmat Mikail Tordași, numit la început Alexie, născut în Turdaş, a fost preot, ridicat nemeș şi superintendent român, cu reşedinţa în Turdaş, locul său natal. Cu el au trecut la calvinism 26 suflete, care sau maghiarizat, și, la 1652, a primit, de la George Rákoczi, biserica de odinioară a episcopiei mănăstirii Tordași, răpită de la credincioşii vechi ai legii greceşti”[412].

1907: „N-a trecut bine o săptămână și, în 3 iulie nou, după-amiază, din nou a dat peste noi o grindină ca și care nici nu am mai văzut. Mărimea pietrei era ca o nucă

---

[411] *Revista Orăştiei*, Anul IV, nr. 48, Orăştie 1898, p. 187

[412] Diaconovich, Dr. C., *Enciclopedia Română*, Tom III, Sibiu 1904, p. 1144

bună. A ținut ca 5 minute. Apoi s-a potolit și a urmat o ploaie curată. Ce folos, însă, că aproape tot ce biet mai rămăsese din rândul trecut în bucate a fost nimicit cu desăvârșire. Grânele s-au făcut una cu pământul. Cucuruzul, care era mare și frumos, a fost frânt, ca tăiat cu toporul de la pământ. Abia ici-colo câte un fir mai stă străjer trist peste holda bătucită, ca cum lași în pădurea tăiată, ici-colo, câte un lemn de semn. / După viscol, țăranii veneau de la câmp, în oraș, plângând de deznădejde! Iar a doua, a treia zi, am văzut venind, de la câmp, care încărcate cu cucuruz verde, rupt de viscol, încât nemaiavând nici o nădejde de o îndreptare a lui, oamenii l-au dus acasă, de nutreț vitelor. / În comuna vecină, **Turdaș**, grindina a prins în câmp pe un băiat păstor și, neavând unde se adăposti, așa de grozav l-a zdrobit piatra, că a fost adus acasă fără știre de sine, ca mort. Și așa e pe zeci de sate din ținutul Orăștiei. / Tot în zilele astea, cu prilejul unei ploi, un bărbat și o femeie de la **Hațeg** au fost ajunși **în hotarul comunei Măceu**, de vifor. S-au așezat, să se apere de ploaie, lângă o căpiță de lucernă. În aceeași clipă, însă, s-a desprins un trăsnet asupră căpiței și femeia, atinsă de el, a murit pe loc, iar bărbatului, afară de spaimă și leșin, nu i s-a întâmplat nimic”[413].

[413] *Gazeta Transilvaniei*, Anul LXX, nr. 140, Braşov 1907, p. 3

TUREC

(**Tewrek**, **Turek,** lângă Geoagiu**,** judeţul Hunedoara)

1352: Conform unei prime împărţiri de moşii, în anul 1352 (primariam divisionem…), menţionată într-un proces din 2 februarie 1418, între pârâşul Clemente de **Folt** şi pârâtul Ioan, fiul lui Dionisie de **Ilia**, sunt menţionate „moşiile **Folt** (**Folth**, judeţul Hunedoara), **Ilia** (**Ilya**, judeţul Hunedoara), **Nădăştia** (**Nadast** inferiori et superiori, judeţul Hunedoara) şi satele apărţinătoare lor: **Gedenfalva** (lângă Govăjdia, judeţul Hunedoara), **Tătărăşti** (**Tatarfalva**, judeţul Hunedoara), **Boiu** (**Boaan, Boanfalva**, judeţul Hunedoara), **Gothatea** (**Kuthathya**, judeţul Hunedoara), **Spini** (**Spyn**, judeţul Hunedoara), **Bobâlna** (**Bobolna**, judeţul Hunedoara), **Tewrek** (**Turek,** lângă Geoagiu**,** judeţul Hunedoara), **Almaşul Mare** (**Nagalmas**, judeţul Alba), **Veresneegfalva** (judeţul Hunedoara), **Strei-Săcel** (**Kysfalva**, judeţul Hunedoara) sau **Ohaba Streinului** (**Kysfalwa**, judeţul Hunedoara), **Glod** (judeţul Alba), toate din comitatul Hunedoara”[414].

[414] AŞSP, *Documenta Romaniae Historica / C. Transilvania* (1351-1355), Vol. X, Bucureşti 1977, doc. 89, p. 101

TUR

(comitatul Satmar, districtul Avariului,
judeţul Satu Mare)

1862: În conscripţiunile familiilor nobile române din anul 1862 sunt menţionaţi „**Fane** de Tur, comitatul Satmar, în comuna Tur, 1707, 21 familii.

Dragus de Vancăceşti, din comitatul Marmaţiei, în comuna Tur, 1751, 12 familii.

Darabant, în comuna Tur, 1818, 7 familii.

Mercs de Somkuta Chiorului (Şomcuţa Chioarului), în comuna Tur, 1663; pe scut, călăreţ înarmat, cu mâna stângă dirijând calul, iar în dreapta ţinând unu sclopet numit Tersenyi puska; 3 familii.

Pap de Tirsolţ, din comitatul Marmaţiei, în comuna Tur , 2 familii

Stan de Sepintia (Săpânţa), din comitatul Marmaţiei, în comuna Tur, 12 familii"[415].

[415] Puscariu, I. Cav de, *Date istorice privitoare la familiile nobile române*, Sbiiu 1892, p. 20

TURENI

(Tur, Tuur, Twr, azi **Tureni**, judeţul Cluj)

1353, iulie 13, Buda: Ludovic, regele Ungariei, scrie capitlului bisericii din Alba Iulia că i s-a plâns călugărul Baldovin al lui Cornutus „că moşia **Redeşdorf** (Retişdorf, azi **Retiş**, judeţul Sibiu), din locurile ce ţin de scaunul Sighişoarei şi că acum o ţine pe nedrept cotropită Nicolae de Hrendorf… De aceea poruncim cu tărie să trimiteţi ca om de mărturie un om al vostru vrednic de crezare, în faţa căruia omul nostru Petru de Tyla sau Nicolae, fiul lui Nicolae de **Grind** (Gerend, azi **Luncani**, judeţul Cluj) ori Petru din acelaşi loc, sau Ioan de **Tureni** (Tur, judeţul Cluj), ori Mihail, fiul lui Solomon sau, în lipsa acestora, Mihail, fiul lui Henning, fiind de faţă vecinii şi megieşii acelei moşii, să o ia din nou în stăpânire după lege”[416].

1363, februarie 11, Sântimbru: Vicevoievodul Petru scrie conventului mănăstirii Mănăştur că i s-a plâns „Andrei, fiul lui Ştefan de **Pethlend** (dispărut, lângă **Tureni**, judeţul Cluj) că o dreaptă jumătate a unei moşii a lui, numită **Berchiş** (Berkes, Berkus, azi **Borzeşti**, judeţul

[416] AŞSP, *Documenta Romaniae Historica / C. Transilvania* (1351-1355), Vol. X, Bucureşti 1977, doc. 205, pp. 221, 222

Cluj), aflătoare în comitatul Turda, care e acum în mâini străine, are foarte mare nevoie să fie dobândită din nou şi să fie trecută în stăpânirea sa. Drept aceea, trimiteţi omul vostru de mărturie, în faţa căruia omul nostru, Ioan de **Tur** (Tuur, Twr, azi **Tureni**, judeţul Cluj) sau Ladislau, fiul lui Toma de **Comiţâg** (Kompnyathzegh, azi **Comşeşti**, judeţul Cluj), ori Nicolae, fiul lui Pavel tot de Pethlend sau Ioan, fiul lui Mihail de **Copand** (Koppan, azi **Copăceni**, judeţul Cluj), s-o dobândească şi s-o treacă în stăpânirea acestui Andrei, fiul lui Ştefan"[417].

1365, septembrie 15: Ladislau, arhidiacon de Ugocea şi vicar general al episcopului Dominic adevereşte că „Anton, fiul lui Pethe, a chemat în judecată pe Ioan, fiul lui Iacob de **Tureni** (Tur) din pricina nerestituirii pătrimii cuvenite fiicei, aflată în părţile de moşii din **Tureni** (Tuur, Twr, judeţul Cluj) şi **Ceanul Mic** (Chan, azi **Ceanu**, judeţul Cluj), din comitatul Turda, pe care Benedict, fiul lui Felician, nobil de Ceanul Mic, le-a dat lui Nicolae şi Ioan, fiilor lui Pethe, născut de la sora aceluiaşi, numită Caterina, şi lui Gheorghe şi Benedict, fiul lui Felician, născuţi de la cealaltă soră a lui, numită Ana, moşii care îl privesc în temeiul înrudirii, cât şi în temeiul pătrimii cuvenite fiicei"[418].

1366, mai 11, Turda: Voievodul Dionisie scrie capitlului bisericii de Alba Transilvaniei că, în adunarea de la Turda, ridicându-se „Anton, fiul lui Pethe, a tras în fata judecății noastre pe Ioan, fiul lui Ioan de **Tureni** (Tuur, Twr, azi **Tureni**, judeţul Cluj), plângându-se împotriva lui

---

[417] AŞCP, *Documenta Romaniae Historica / C. Transilvania* (1361-1365), vol. XII, Bucureşti 1985, doc. 154, pp. 127-129

[418] AŞCP, *Documenta Romaniae Historica / C. Transilvania* (1361-1365), vol. XII, Bucureşti 1985, doc. 423, pp. 442, 443

că el, mergând în chip legiuit pe calea dreptăţii, a dobândit din nou de la acest Ioan, fiul lui Ioan, a patra parte din partea de moşie a răposatului Benedict, fiul lui Felician, nobil de **Cean** (Chan, azi **Ceanu**, judeţul Cluj), avută pe moşiile numite Cean şi Tureni, care se află în comitatul Turda, dată, odinioară, de către Benedict, drept a patra parte, cuvenită ca fiică, mamei sale, dar acel Ioan, neplătindu-i nici o despăgubire, cu privire la această a patra parte, cuvenită fiicei, o ţine şi o păstrează până acum, spre paguba sa"[419].

1366, mai 24, Cluj: Voievodul Dionisie scrie conventului mănăstirii Mănăştur că „Ioan, fiul lui Zumuro, Benedict, fiul lui Petru, şi Ioan, fiul lui Emeric, **juzi ai oraşului Turda**, în numele tuturor orăşenilor şi oaspeţilor numitului oraş Turda, s-au plâns împotriva magistrilor Iacob zis de Braşov şi a lui Nicolae, fiul lui Ioan, nobili de **Dragu** (Drag, judeţul Sălaj), şi au spus că, pe când ei şi alţi orăşeni de ai lor voiau să cerceteze, prin mijlocirea omului regelui, trimis de maiestatea sa anume pentru aceasta, semnele de hotar ale pomenitului oraş Turda, dinspre moşia numită **Aiton** (Ohtun, judeţul Cluj) a suszisilor magiştri Iacob şi Nicolae, şi să ridice semne noi în locurile trebuitoare, slujitorii şi împuterniciţii lor, în numele acestora, au ridicat împotrivire acestei ridicări de semne, şi că ei ar voi să afle de la ei, pricina acestei împotriviri, / Auzind aceasta, Iacob, în numele său, iar în numele lui Nicolae, Ioan Creţul, slujitorul său, au răspuns că ei au făcut acea împotrivire, la ridicarea pomenitelor semne de hotar, deoarece, prin acea hotărnicire, zişii juzi ai oraşului Turda au voit să cotropească şi să alipească

[419] AŞCP, *Documenta Romaniae Historica / C. Transilvania* (1366-1370), vol. XIII, Bucureşti 1991, doc. 51, pp. 77-82

oraşului lor o mare bucată din pământul moşiei Aiton, şi că ei ar fi gata să ne arate, la sorocul pe care li-l vom statornici, dreptele şi adevăratele semne de hotar, ce despart moşia Aiton dinspre oraşul Turda… / Drept aceea, fiindcă fără o hotărnicire a hotarelor orașului Turda şi al moşiei Aiton, nu vom putea face o judecată potrivită între părţi, va trebui să se trimită oamenii noştri şi ai voştri”[420].

1367, iunie 3, Mănăştur: Conventul mănăstirii Mănăştur raportează vicevoievodului Petru că omul de mărturie, împreună cu trimisul voievodal „s-au dus la semnele de hotar ale moşiei numită **Micuş** (Mykus, azi **Miceşti**, judeţul Cluj), anume la un loc numit Fâneaţa Mare, înspre partea de răsărit, deasupra unei movile, unde au găsit trei semne vechi de hotar, dintre care unul desparte, dinspre partea de răsărit a moşiei **Pethlend** (dispărut, lângă Tureni, judeţul Cluj), al doilea semn de hotar desparte satul **Comiţâg** (Kampnyadzegh, azi **Comşeşti**, judeţul Cluj), tot dinspre partea de răsărit, şi al treilea desparte moşia Micuş, dinspre partea de miazăzi, adică semne pe care le-au înnoit, punând hotarul moşiei Micuş. Apoi, mergând, de aici, înainte, spre partea de miazăzi, peste aceeași movilă, când au vrut să ridice în culmea acelei movile un nou semn de hotar, lângă unul vechi, numaidecât atunci Chamaz, fiul lui Kania, şi Ladislau, fiul lui Toma, nobilii de Comiţâg s-au împotrivit, iar când au văzut, prin trecerea acelei movile, mai multe semne vechi de hotar, dar vădite, şi au vrut să ridice lângă vechile semne de hotar pe cele noi, sus-zişii nobili de Comiţâg s-au pus împotrivitori la ridicarea acestor semne de hotar, şi pe aceştia i-au chemat, spre a se înfăţişa înaintea noastră,

[420] AŞCP, *Documenta Romaniae Historica / C. Transilvania* (1366-1370), vol. XIII, Bucureşti 1991, doc. 64, pp. 125-127

la octavele sărbătorii Rusaliilor, De asemenea, mergând, de aici, înspre partea de miazăzi, când au găsit trei semne de hotar vechi, dintre care unul desparte satul Comiţâg, al doilea satul **Tur** (azi **Tureni**, judeţul Cluj) şi al treilea desparte moşia învecinată Micuş, dinspre partea de miazăzi, unde şi în care loc aceiaşi Chamaz, fiul lui Kania, şi Ladislau, fiul lui Toma, fiind înşişi de faţă, adunând din nou semnele vechi de hotar... şi, după aceea, în partea de miazănoapte a pomenitei moşii Micuş, de asemenea Mihail, fiul lui Ioan, împuternicitul magistrului Ioan de Tur, le-a mărturisit la fel ca adevărate; şi când au vrut să ridice un semn de hotar lângă satul Micuş, nobilii de **Indol** (Indal, azi **Deleni**, judeţul Cluj), fiind înşişi de faţă, s-au împotrivit. Apoi au mers spre partea de miazăzi, unde au găsit şase semne de hotar vechi, din care unul l-au înnoit, dar când au vrut să ridice semne de hotar noi, lângă cele vechi, sus-zişii nobili de Indol s-au împotrivit, stând împotrivă sub cuvânt de împotrivire, şi au spus că ei au acte cu privire la aceste hotare vechi; şi acolo, la aceste semne de hotar, pe aceştia, adică pe Ladislau, fiul lui Ioan, pe Nicolae, fiul lui Petru, pe Gal, fiul lui Petru, pe Luca, fiul lui Simion, pe Ioan, fiul lui Ştefan, şi pe Blasiu, fiul lui Petru, i-au chemat înaintea nobleţii voastre, statornicindule ca soroc octavele sărbătorii Rusaliilor. Apoi au pus, înspre partea de răsărit, la o vale numită Valea Rea, într-o dumbravă, înspre miazăzi, un semn de hotar nou; si apoi, mergând mai departe, spre apus, când au ridicat, dinspre satul numit **Sâncraiu** (Sâncraiul Deşert, Zentkyral, azi **Crăeşti**, judeţul Cluj) al domnului rege... noi semne de hotar de legătură, în care loc nu s-a arătat nici un împotrivitor. De aici, mergând înainte, spre apus, hotarul ajunge la moşia **Kekbik** (dispărut, lângă Crăieşti, judeţul

Cluj), unde au găsit trei semne de hotar vechi, dintre care unul desparte satul Sâncraiu, al doilea, moşia Kekbik, dinspre partea de apus, şi al treilea desparte moşia Micuș, lângă care au pus un semn de hotar nou. De aici, au mers deasupra satului Kekbik, unde au găsit un semn de hotar vechi, lângă care au ridicat unul nou. De aici, hotarul trecând peste râul Kekbik, în locul unde au găsit un semn de hotar vechi, lângă care au făcut unul nou. De aici, mergând înainte, către satul **Silvaşu** (Sciluas, Ziluas, încorporat în **Gherla**, judeţul Cluj), în locul unde au găsit trei semne de hotar vechi, lângă care au făcut, din nou, două şi i-au chemat la locul semmelor de hotar pe nobilii din acel sat Silvaşu; dar ei, toţi, laolaltă, nici nu s-au îngrijit să vină şi nici nu au trimis pe cineva. De aici, mergând înainte, spre miazănoapte, peste același deal, au făcut, lângă un semn de hotar vechi, unul nou. Mergând înainte, peste acel deal, spre miazănoapte, hotarul ajunge la drumul mare, care vine de la moşia Silvaşu şi se îndreaptă spre miazăzi, unde au găsit două semne vechi de hotar, dintre care pe unul, pe cel dinspre satul Micuş, l-au făcut din nou. De asemenea, mergând înainte, peste acest deal, către miazănoapte, unde au găsit un semn vechi de hotar, pe care l-au făcut din nou. De aici, mergând spre răsărit, hotarul ajunge la drumul mare, care merge spre Cluj, şi la alt drum, care se îndreaptă spre apus, şi, între aceste două drumuri, au găsit două semne vechi de hotar, lângă care au ridicat altele noi, şi la ridicarea acestui hotar s-au împotrivit **doi români**, anume Nanu și Teodor, în numele lui Grigore, fiul lui Grigore de **Cean** (Chaan, Chan, azi **Ceanu Mare**, judeţul Cluj), şi al lui Andrei, fiul lui Pavel de Silvaşu. Apoi au mers prin alte pământuri, până la hotarele moşiei domnului episcop şi la capela

noastră Sfântul Benedict, unde au găsit mai multe semne de hotar vechi, între moşiile Micuş, **Sălicea** (Zelliche, judeţul Cluj) şi Silvaşu, şi anume în acel loc, **pomeniţii români** s-au împotrivit de asemenea, în numele sus-zişilor Grigore şi Andrei. / De aceea, i-au chemat pe toţi înaintea nobleţii voastre, anume pe nobilii de Comiţig, adică pe Chamaz, fiul lui Kania, şi pe Ladislau, fiul lui Toma, de asemenea pe nobilii de Indol numiţi mai sus, precum şi pe Grigore, fiul lui Grigore de Cean, pe Andrei, fiul lui Pavel de Silvaşu, împotriva magiştrilor Ladislau, fiul lui Ioan de **Dăbâca** (Doboka, judeţul Cluj), a lui Ioan, fiul lui Petru de **Bogata** (Bagath, azi **Bogata de Sus**, judeţul Cluj), şi a lui Petru zis Herceg de aceeaşi Bogata, hotărând părţilor ca soroc de înfăţişare înaintea voastră octavele sărbătorii Rusaliilor (13 iunie)”[421].

1370, aprilie 4, Turda: „Noi, Ludovic, din mila lui Dumnezeu, regele Ungariei, prin cuprinsul celor de faţă dăm de ştire şi facem cunoscut tuturor că, după ce au purtat dezbatere înaintea noastră, pe de o parte, judele, juraţii şi obştea orăşenilor oraşului **Cluj** (Clusuar), iar pe de altă parte, obştea nobililor din satul **Rediu Rediu** (Reudh, judeţul Cluj), care nu se înţelegeau între ei asupra unor semne de hotar şi a unui pământ, am trimis pe credincioşii noştri oameni, pe domnul Benedict, arhidiaconul de **Pâncota** (Pankota, judeţul Arad), din biserica de Agria, şi pe Simion, notarul curţii noastre, din partea numiţilor orăşeni, şi, de asemenea, pe Ioan, nobil de **Tur** (azi **Tureni**, judeţul Cluj), rudă cu pomeniţii nobili de Rediu, din partea acestor nobili, pentru îndreptarea acelor semne de hotar. Aceşti oameni ai noştri, întorcându-se la noi, ne-au

[421] AŞCP, *Documenta Romaniae Historica / C. Transilvania* (1366-1370), vol. XIII, Bucureşti 1991, doc. 236, pp. 373-378

spus într-un glas, de faţă cu numitele părţi, că în marţea de după duminica *Judica* (2 aprilie), mergând ei la pământul în pricină între pomenitele părţi, au împăcat acolo aceste părţi şi le-au unit în-tru totul, hotărnicind între ele acel pământ în pricină în felul următor: mai întâi şi dintru început, venind ei la locul acela, unde semnele de hotar ale acelui oraş al nostru se mărgineau cu pământul satului numit **Banabic** (azi **Vâlcele**, judeţul Cluj) – întrucât s-a spus că şi pomeniţii nobili de Rediu sunt acolo megieşi de hotar – au ridicat două movile de hotar lângă semnul dintâi. De acolo, înaintând puţin cam spre răsărit, pe un muncel teşit numit, în vorbirea, obişnuită berch, au aşezat şi acolo două movile de hotar. De asemenea, purcezând mai departe, sub un stejar au mai ridicat iar două semne de hotar, şi tot aşa, trecând drept înainte, au ridicat două semne de hotar. De acolo, cotind chiar spre răsărit, au aşezat iar două semne de hotar, şi, în sfârşit, ţinând-o mereu tot spre răsărit, după ridicarea peste tot, în şase locuri, a unor semne de hotar duble, sărind o mică baltă, şi trecând acolo peste un drum mare, care o ia spre Turda, trecând din pomenitul nostru oraş Cluj, prin acel sat Rediu al nobililor pomeniţi, au ajuns la locul unde acel oraş al nostru era mai înainte în hotar cu nobilii de **Giurfalău** (Gheorgheni, judeţul Cluj), şi acolo, fiindcă s-a spus că nobilii de Rediu sunt în hotar atât cu oraşul nostru, cât şi cu sus-zişii nobili de Giurfalău, au ridicat cel din urmă semn de hotar, lângă cele două de mai înainte, şi aşa au încheiat acest mers şi această ridicare de semne de hotar, cât şi împărţirea acelui pământ. Cu care toate s-au declarat prin viu grai deplin mulţumiţi în faţa maiestăţii noastre, atât zişii orăşeni ai noştri, cât şi pomeniţii nobili de Rediu, mai adăugând şi această desluşire, că, întrucât în-

tre al patrulea şi al cincilea semn de hotar, numărându-le de la început, oamenii noştri au găsit, spre miazăzi, doua locuri ca de aşezare a unor semne de hotar străvechi, de aceea părţile au hotărât ca să fie socotite între ele zadarnice pomenitele locuri de semne de hotar străvechi, şi să nu poată fi între ele prilej nici de câştig, nici de pagubă. / Spre mărturia tuturor acestor lucruri am dat amânduror părţilor această scrisoare a noastră cu pecetea de taină a inelului nostru. Şi când această scrisoare va fi adusă înapoi la cancelaria noastră, poruncim să fie întocmită în chip de privilegiu al nostru, purtând pecetea noastră cea mare”[422].

1926: „De la alegerile din judeţul Turda: **Ţăranii, bătuţi până la sânge**. / Alegerile, în judeţul nostru, s-au făcut în mijlocul unei terori nemaipomenite. Așa, **la secția din Tureni**, unde plutonierul de jandarmi a asistat pe preşedintele secţiei în localul de votare, intimidând pe alegători. / În ziua alegerilor pentru Cameră, țăranul Nistor Alexandru din **Cipăieni** a fost bătut, de dimineaţă, până seara, pentru simplul motiv, că este vicepreşedintele L. A. N. C. din acea comună. / În comuna **Albab**, au fost bătuți alegătorii, pe simplul motiv că se credea despre ei că nu sunt aderenții guvernului. Nici secretul votului n-a fost păstrat. Candidații partidului averescan au desfăcut buletinele alegătorilor, când ieşeau din gheretă şi-i amenința, când vedea că n-au votat cu ei. / Partidul poporului avea dreptul să răspândească manifeste chiar în zona de votare. / Alegătorilor unguri li s-a servit băutură de către însuși prefectul județului, chiar în ziua de alegeri. Li se permitea ungurilor orice, numai ca să voteze cu ei. În-

[422] AŞCP, *Documenta Romaniae Historica*, 1366-1370, vol. XIII, Bucureşti 1991, doc. 489, pp. 738, 739

drăzneala ungurilor a mers aşa de departe, încât azi eşti silit, dacă intri într-o prăvălie ungurească, să vorbeşti ungureşte, altfel nu eşti servit. Aşa a făcut librarul Füssy, răspunzând unui student român că „nu cunosc limba valahă”... / Partidul poporului s-a ales numai cu voturile ungurilor, ca să-şi păstreze acele 40 %, era silit să oprească restul alegătorilor”[423].

1936: „Simeon Rusu, paroh protopop din Turda, după scurte suferinţe şi-a dat nobilul suflet în mâinile Creatorului, luni, 23 decemvrie 1935, în etate de 1 ani ai vieţii, 65 ai preoţiei și 30 al văduviei, împărtăşit fiind cu Sfintele Taine. Rămăşiţele pământești ale repausatului au fost aşezate, spre veşnică odihnă, în mormântal familiar din **Tureni**, în ziua Naşterii Domnului, orele 2 p. m. / Odihnească în pace!”[424].

1864, Ludwig Rohbock: Klausenburg sau Cluj

[423] *Înfrăţirea Românească*, Anul II, nr. 16, Cluj 1926, p. 12
[424] *Unirea Poporului*, Anul XVIII, nr. 2, Blaj 1936, p. 7

TURIA

(Torya, Turin, judeţul Covasna)

1360, februarie 18, Archita: Voievodul Dionisie cere capitlului bisericii de Alba Transilvaniei să trimită „omul vrednic de creazare, în faţa căruia omul nostru, Ladislau, fiul lui Ştefan de **Chezdi** (scaun secuiesc) sau Petru, fiul lui Ioan de **Turia** (Torya, judeţul Covasna), ori Matei, fiul lui Fylkyn de **Petriceni** (Peselnik, Peselnuk, Pysulnuk, judeţul Covasna), sau, în lipsa acestora, Ioan, fiul lui Ştefan de **Arpatac** (Arpataka, Aruapastaka, azi **Araci**, judeţul Covasna), să cheme pe Ladislau cel Şchiop şi pe fiul său Nicolae de **Budila** (Bodola, judeţul Braşov) înaintea noastră, la sorocul cuvenit, ca să stea faţă cu Teel, fiul lui Petru de **Prejmer** (Prasmar, judeţul Braşov)”[425].

1360, noiembrie 26, Sântimbru: Voievodul Dionisie scrie capitlului bisericii de Alba Transilvaniei că, în vinerea de după sărbătoarea Tuturor Sfinţilor (6 noiembrie) „omul nostru, Ladislau, fiul lui Alexandru de **Şard** (Saard, azi **Şoard**, judeţul Mureş) sau Blasiu ori Andrei, fiul lui Pavel de **Feleag** (Felek, judeţul Mureş), sau Ni-

[425] AŞCP, *Documenta Romaniae Historica / C. Transilvania* (1356-1360), vol. XI, Bucureşti 1981, doc. 458, p. 475

colae, fratele lor, ori Ladislau, fiul lui Dominic de **Hăghig** (Heghig, Hyduegh, Hydweg, Hydwegh, azi **Hăghig**, judeţul Covasna), ori, în lipsa acestora, Matei de **Chendul de Sus** (Chendu Mic**,** Kendhyd, înglobat în **Chendu Mare**, Felkend, judeţul Mureş), să se ducă, împreună cu omul vostru de mărturie, la pământul aşezat între râurile Turia şi Casinul, în faţa cetăţii **Balwanus** (cetate lângă Turin, judeţul Covasna), să-l împartă în cinci părţi drepte şi deopotrivă, dintre care trei părţi să le încredinţeze fiilor lui Alexandru…

Venind înaintea noastră Benedict zis Orrus de Heghig, în numele lui Ladislau, fiul lui Ştefan de **Petriceni** (Peselnik, Peselnuk, Pysulnuk, judeţul Covasna) a făcut întâmpinare că, la împărţirea în cinci părţi, Ştefan, fiul lui Apour, şi Ştefan, fiul lui Ioan de **Valea Seacă** (Zarazpatak, judeţul Covasna) au oprit împărţirea, şi au fost chemaţi în faţa noastră”[426].

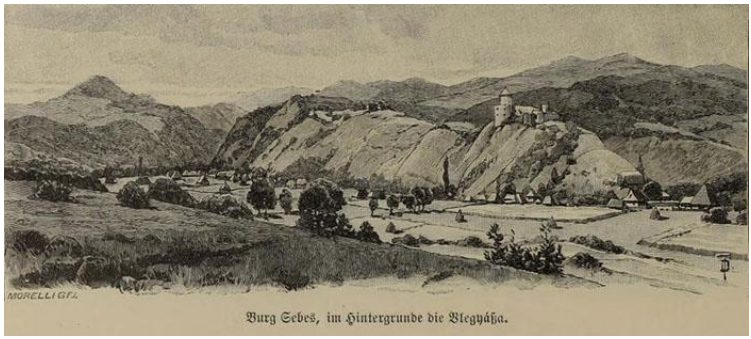

[426] AŞCP, *Documenta Romaniae Historica / C. Transilvania* (1356-1360), vol. XI, Bucureşti 1981, doc. 538, pp. 577-581

TURNIŞOR

(villa Epponis, judeţul Sibiu)

1327: „Făcând o scurtă incursiune în trecutul istoric al acestei aşezări, aflăm **Turnişorul** ca o **localitate de margine a Sibiului** şi pomenită sub numele documentar latin de „Villa Epponis", întîlnit la anul 1327, iar apoi de „Villa Eppendorf" sau „Eppendorf", apoi „Neppendorf" şi, în sfîrşit, „Villa Oppensis" (opus = cetate, fortificaţie), fundaţia bisericii evanghelice luterane de azi având ca fundaţie un turn de pază roman = oppendorf, Turnişor, turn mic sau, cum obişnuiesc până astăzi a zice: mă duc în „Turn", recte în **Turnişor**"[427].

1372, februarie 1: „comitele Laurenţiu, cu judele de **Roşia** (Ruffomonte, Ruffo Monte, judeţul Sibiu), Albert şi Conrad de **Şura Mare**, judele din **Turnişor** (villa Epponis, judeţul Sibiu), Petru Schever, dimpreună cu alti patru orăşeni chibzuiţi din **Sighişoara**, comitele Nicolae de **Kozd** (Kozdat, azi **Rupea**, judeţul Braşov), comitele Gheorghe de **Şaeş** (Schais, Seges, Segesd, Segusd, judeţul Mureş), comitele Mihail de **Nocrich** (Leschkirch, Leschkirche, Lueschkyrg, Luschkirg. Judeţul Sibiu), Ser-

[427] *Mitropolia Ardealului – Revista oficială*, Anul XXX, nr. 7-8, Sibiu 1985, p. 469

vatius și Mihail Nunnenklepil din **Sibiu**, comitele Mathia de **Apoldu de Jos** și întreaga obște a bătrânilor din ţinutul tuturor celor șapte scaune din părțile Transilvaniei" dau de ştire că s-au înfăţişat înaintea lor „chibzuiţii şi cinstiţii bătrâni ai obștii din **Răhău** (Rychau, inclus în Sebeş, judeţul Alba), pe de o parte, iar pe de altă parte, bătrânii sau trimișii obștii din **Câlnic**, spre a primi hotărârea din urmă, cu privire la cearta și pricina ce se purta între dânșii, cu destulă zăbavă, pentru o pădure şi un mărăciniș. Iar noi, după ce am primit și am ascultat scrisoarea deschisă și spusele amânduror părților, n-am voit să dăm o hotărâre cu privire la această ceartă, de îndată, și fără o bună chibzuială, și pentru o mai mare încredințare și cercetare a acestei pricini, am hotărât să dăm amânduror părților potrivnice un soroc, spre a veni iar înaintea noastră după cincisprezece zile… şi am dat, prin judecată, cu deplin drept acea pădure si mărăciniș acestei obşti din **Câlnic**, dând obștii și bătrânilor din Câlnic tot dreptul, slobod și întreg, la toate folosinţele şi la folosirea acelei păduri și a mărăcinișului, fără împotrivirea obștii din **Răhău**"[428].

1493: „Vitregia istoriei s-a abătut, în nenumărate rânduri şi sub forme diferite, asupra locului şi locuitorilor săi. Astfel, **Turnişorul** a fost prădat şi ars de turci, în 22 ianuarie 1493, care, la plecare, au luat cu ei mulţi locuitori. / În 1494, regele ungar Vladislav al II-lea, venind în Transilvania, îşi instalează tabăra regală pe hotarul comunei, aproape de Antrepozitul frigorific de astăzi"[429].

---

[428] AŞCP, *Documenta Romaniae Historica / C. Transilvania* (1371-1375), vol. XIV, Bucureşti 2002, doc. 98, pp. 120-122

[429] *Mitropolia Ardealului – Revista oficială*, Anul XXX, nr. 7-8, Sibiu 1985, p. 469

1502: „În 1502, **Turnişorul e declarat suburbie a Sibiului**, iar printr-un act guvernamental din 1804, localitatea e numită comună independentă, devenind din nou suburbie după 23 August 1944”[430].

1529: „În 15 octombrie 1529, mercenarii lui Zapolya şi aliaţii turci dau foc **Turnişorului**. / În 28 noiembrie 1601, **Turnişorul** e ars de trupele maghiare ale principelui Sigismund Bathory, luând şi mulţi prizonieri de ambele sexe, iar în 27 ianuarie 1603, alte trupe ale lui Sigismund au ars, din nou, satul reclădit. / În 1658 voievodul muntean Mihnea Vodă cel Rău a avut tabăra între **Turnişor** şi **Cristian**. / În 1659, principele Rakoczy II, asediind pe concurentul Acatius Bartchai, care era retras în cetatea Sibiului, cu o mică armată turcă, în aşteptarea unui ajutor de la sultan, a fost cu trupele în **Turnişor**, până la 13 mai 1660, când se retrage fără succes. / În 1686, trupele austriece au ocupat cetatea, iar un detaşament de trupe au devastat holdele **Turnişorului**, dându-se o luptă între ei şi secui”[431].

1536: „În cronica bisericii evanghelice luterane din **Turnişor** se aminteşte că, la venirea coloniştilor germani, catolici, se afla pe acest teritoriu o populaţie românească, stabilită cam în centrul suburbiei de azi şi forţată, atunci, să se retragă spre Cibin, unde a rămas vatra de baştină a românilor turnişoreni. În 1536, coloniştii trec la luteranism, împreună cu preotul lor, Mihail Binder”[432].

---

[430] *Mitropolia Ardealului – Revista oficială*, Anul XXX, nr. 7-8, Sibiu 1985, p. 469

[431] *Mitropolia Ardealului – Revista oficială*, Anul XXX, nr. 7-8, Sibiu 1985, p. 469

[432] *Mitropolia Ardealului – Revista oficială*, Anul XXX, nr. 7-8, Sibiu 1985, p. 469

1719: „În anul 1719, urmează o suferinţă şi mai groaznică: ciuma. Astfel, dintr-un raport datat în 28 septembrie 1719, reiese că, până la data respectivă, au murit 45 de persoane, ciuma încetând la 1 noiembrie, cu un bilanţ jalnic: morţii, 55 români şi 52 saşi. / Important este faptul că, după atâtea încercări şi mutaţii, cu ocazia verificării locuitorilor din scaunul Sibiului, de către comisari fiscali, în 1721, Comisia din **Turnişor** prezintă o situaţie cu 34 familii româneşti şi 25 familii săseşti, iar 12 curţi arse şi fără locuitori. / În anii 1734-1737, sub domnia împăratului Carol al VI-lea, **a fost populat Turnişorul** cu un număr considerabil de austrieci, de religie luterană, foşti muncitori mineri, iar în anul următor, mai vin, din satul vecin, **Cristian**, încă 58 de austrieci. Astfel, la sfârşitul secolului XIX, sunt 1.823 luterani şi 474 ortodocşi.

În 12 septembrie **1829**, un incendiu, alimentat de vânt, a cuprins, în puţine minute, tot cartierul românesc în flăcări, arzând 52 case şi 64 şuri. / În 14 septembrie **1864**, un alt incendiu a mistuit gospodăriile a 40 de români şi 23 de germani, şi în 24 septembrie **1866**, alt incendiu a mistuit 166 şuri şi 2 case. / În 1878, ia fiinţă organizaţia de **pompieri voluntari**, confruntată, în 1892, cu ultimul mare incendiu, care a mistuit 84 de gospodării.

În asemenea împrejurări de vitregie, sub toate formele, **parohia ortodoxă română din Turnişor**, Sibiu, se organizează cam în jurul anului **1800**. Pe o filă a Mineiului lunii martie, apare o menţiune, făcută de protopopul „deplin" al Scaunului Sibiului, Ioan Popovici: „Acest mineiu... şi s-au dat la această sfântă biserică neunită, care acum, dintru întâi s-au zidit întru acest numit sat **Turnişor**. / Turnişor, 20 februarie 1812", an care ar cores-

punde cu zidirea bisericii, iar turnul-clopotniţă ridieându-se abia în 1883, din pricina orânduirilor sociale de atunci.

În anii 1945-1946, un nou lot de colonişti sporesc populaţia **Turnişorului**, de astă dată români veniţi din comunele **Poplaca**, **Tilişca** şi **Vale**, precum şi din alte localităţi, majorând populaţia ortodoxă, de la 500 suflete, la peste 1.800 suflete”[433].

Spinnerinnen Poiana-Sibiului Femei torcând
Spinners Fileuses

[433] *Mitropolia Ardealului – Revista oficială*, Anul XXX, nr. 7-8, Sibiu 1985, pp. 469, 470

TURNU

(Turny, judeţul Arad)

1370, mai 20, Arad: Palatinul Ungariei dă de ştire „că, în adunarea noastră obştească, ţinută aproape de satul **Arad**… ridicându-se domnul Petru, prepozitul bisericii de Arad, în numele său şi al capitlului său de la aceeaşi biserică, s-a plâns că Ştefan slujbaşul, Ioan, Iacob şi Blasiu de **Turnu** (Turny, judeţul Arad), slujitori, şi toţi iobagii lui Dominic diacul, ai lui Nicolae şi Beke de **Simbăteni** (Zombathel, judeţuul Arad), din îndemnul acelor stăpâni ai lor, precum şi Nicolae, fiul lui Luca, slujitorul lui Blasiu, fiul lui Desideriu de Chura (dispărut, lângă Simbăteni, judeţul Arad), Ioan cel Negru, şi Matia, iobagi ai abatelui din acelaşi sat Simbăteni, la sărbătoarea Celor Unsprezece Mii de Fecioare, acum patru ani trecuţi, dintr-o răutate mai dinainte pusă la cale, venind la bucata lor de moşie aflătoare în acelaşi sat Simbăteni, cu mâinile înarmate şi cu silnicie, au alungat pe Konya slujbaşul, pe Petru de **Vărşand** (Vossyan, judeţul Arad), pe Petru de Ewsy (dispărut, judeţul Bihor) şi pe Pavel cel Mare, slujitorii săi, pe Mihail şi Ladislau, slujitori; acelui slujbas, în casa lui Dionisie, iobagul lor, şi pe acel Dionisie l-au ucis cu o moarte cruntă în acea casă, iar pe sus-zişii Petru de Ewsy l-au rănit cu două răni de săgeată, şi pe Pavel tot

cu atâtea, pe Ladislau, cu una, pe Ioan, tot cu una, şi pe sora aceluiaşi Dionisie, în acelaşi fel, cu o rană, şi, dacă nişte oameni din Cholch (dispărut, lângă Mândruloc, judeţul Arad) n-ar fi venit din întâmplare din **Arad** acolo, ei ar fi şi nimicit prin foc acea casă, căci îi şi puseseră foc. Şi el a spus că acest lucru îl ştiu bine vicecomitele şi juzii nobililor, şi asesorii jurati ai comitatului Arad, şi ne-a cerut să punem să fie întrebaţi acei vicecomite, juzi ai nobililor şi asesori juraţi cum cunosc adevărul cu privire la cele de mai sus. Iar când noi i-am întrebat, ei, jurând cu mâna pe lemnul crucii de viaţă dătătoare, au declarat că oamenii mai sus-numiţi au făptuit toate cele de mai sus, dar ei nu ştiu dacă au făcut-o sau nu din porunca şi voința zişilor lor stăpâni. Spre mărturia acestei declaraţii, am hotărât să dăm acelui domn Petru, prepozitul, şi capitlului său, scrisoarea noastră de faţă”[434].

1862: În conscripţiunile familiilor nobile române din anul 1862 este menţionată familia „**Papp** alias **Prekup** de Făgăraş, în comuna Turnu (Tornya) comitatul Cenadului, 1689, 1 familie”[435].

[434] AŞCP, *Documenta Romaniae Historica / C. Transilvania* (1366-1370), vol. XIII, Bucureşti 1991, doc. 514, pp. 776-778
[435] Puscariu, I. Cav de, *Date istorice privitoare la familiile nobile române*, Sbiiu 1892, p. 44

TURNU ROŞU

(Rothenturm, Vöröstorony, judeţul Sibiu)

1550, *Chorographia Transilvaniei*: „Râul Olt nu este puţin vestit printre celelalte râuri ale acestei ţări, el, care, trăgându-şi obârşia din munţii secuilor, îndată ce dă de Transilvania, desparte Ţara Bârsei de ţinuturile secuilor, curgând, de aici, spre Sibiu, până aproape de **Turnu Roşu**, unde sibienii fac de strajă, ca să nu fie atacaţi pe neaşteptate, trece prin văi înguste şi prăvălite în Ţara Românească, unde se spune că poartă aur, şi se varsă în Dunăre, nu mult mai sus de Nicopole. Iar acest turn e la o depărtare de două mile de Sibiu, şi pe aici este poarta de intrare a turcilor în Transilvania, pe nişte căi nespus de strâmte şi de înguste.

Povestesc istoriile că turcii, pe vremea răposatului nebiruit rege Matiaş, fiind înfrânţi în Transilvania şi luând-o la fuga cea mai ruşinoasă, s-au prăbuşit, în acel loc de la Turnu Roşu, de pe înălţimea pe care se urcaseră, în fuga lor, şi s-au înecat în apa Oltului, din cauza greutăţii prea mari, ce împovăra caii”[436].

[436] AŞSP, *Călători străini despre Ţările Române*, I, Bucureşti 1968, p. 216

1599: „Pe 26 octombrie, Mihai şi-a stabilit tabăra la la **Tălmaciu** (Talmács), la intrarea în Pasul Turnu Roşu (Cheile Vöröstoronyi). A vrut să ajungă la Sibiu mai devreme decât armata ardeleană, încrezător că saşii, cu care avea o înțelegere secretă, îl vor sprijini; dar Endre l-a precedat. Voievodul a aşezat astfel carele, la intrarea în **Turnul Roşu**, formând din ele o întăritură, după obiceiurile militare ale vremii… Pentru a se pregăti bine de luptă, a trebuit să câștige timp, deoarece aștepta trupe auxiliare, prin strâmtoarea Turnului Roșu, iar tunurile lui au rămas și ele în urmă, în timpul înaintării rapide. Armatele așteptate din Ungaria Mică au ajuns, într-adevăr, prin strâmtoarea Turnu Roşu, aproximativ 6.000 de ostaşi, sub conducerea Banului Craiovei. Nu a vrut să se ciocnească pe 27 octombrie, pentru că era o mare sărbătoare pentru Oláh-ii lui: sf. Apostol Luca. S-a ajutat cu viclenia lui obișnuită. Așa că și-a prefăcut o tendință de a face pace, astfel încât, la 27 octombrie, însuși trimisul papal a trecut la el, din tabăra principelui. Nunțiul, deși era indecis, a venit pentru a preveni ciocnirea; dar totul a fost în zadar”[437].

1828, iunie 30, Joseph Adalbert Krickel: „Drumul de trei ore, de la **Cisnădie**, la **Tălmaciu** (Talmács), este o plimbare şi îl sfătuiesc pe orice străin, care poate petrece câteva zile în prietenosul oraş Sibiu, să facă neapărat această plimbare frumoasă, deoarece peisajul minunat îl va încânta cu siguranță. Este o vale fermecătoare, în care pădurile şi câmpiile înflorite se succed, iar de pe înălțimi, înspre nord-est, ţi se oferă o privelişte minunată a unei

[437] Szádeczky, Lajos, *Erdély és Mihály vajda története, 1595-1601* (Istoria Transilvaniei și a voievodului Mihai, 1595-1601), Temesvár 1893, pp. 9-20, 27-36, 48-87

câmpii rodnice. Priveliştea pitorească a satului românesc **Sadu**, aflat pe cursul râului Sadu, în apropierea impunătorilor munti, dominați de vârful Surul, oferă oricărui prieten al naturii o privelişte deosebită, mai ales dacă vizitează şi valea, în care se află o topitorie de plumb. M-a surprins faptul să întâlnesc, la **Cisnădie**, atâţia oameni frumoşi şi bine-făcuți, iar la Sadu, atâţia oameni pociți, suferind mai ales de guşă. / De la Sadu, mergi, cale de o oră, până la **Tălmaciu**, un sat săsesc şi, în acelaşi timp, localitatea principală a cercului, denumit după aceasta. I-am făcut o vizită scurtă preotului Roth, care are o colecție frumoasă de insecte, vrednică de a fi văzută, datorită ordinii în care este rânduită. Printre fluturi, se află câțiva din Brazilia şi alti câțiva din America. / Lângă **Tălmaciu**, se află ruinele fostului castel fortificat de graniță „Landskron" (numele cetăţii **Tălmaciului**, construită în anii 1370-1371, cu sprijinul colonişti̇lor germani, demantelată în 1453, din ordinul lui Iancu de Hunedoara), construit de sași, în anul 1453. În acel an, când regele Ladislau l-a predat sașilor, acestia s-au obligat să dărâme castelul, aflat atunci pe jumătate în ruină, şi să întărească „Lauterburg" şi aşa-numitul „Turn Roşu" (Turnu Roșu sau Turnul Spart datează din secolele XIII-XIV). Cel din urmă a fost însă dărâmat, în anul 1533, de furia apelor Oltului, aşa că, în locul lui, s-a construit un nou castel, aşa-numitul **Turn Roşu nou**, mai înlăuntrul ţării şi mai aproape de **Tălmaciu**. Astfel Lauterburg a ajuns ruina care poate fi văzută dincolo de vechiul Turn Roşu, pe vârful unui deal de la vărsarea pârâului Lauter, în Olt. Omul de rând socoteşte că aceste ruine aparțin unui vechi castel al tâlharilor, ceea ce, potrivit informaţiilor din istoria Transilvaniei, nu este adevărat. / De abia ce trecusem un munte,

dincolo de Tălmaciu, că am zărit, din nou, o vale minunată, străbătută de panglica argintie a Oltului. La capătul ei, se află **Turnu-Roşu** (Vóróstorony) şi localitatea românească Boița, iar de aici se zăreşte locul îngust al trecătorii.

Boița, în germană Ochsendorf, în româneşte **Tornouroşu**, este un sat mare, unde, pe malul drept al Oltului, se află Oficiul de vamă, chiar în fata clădirii Turnului Roşu şi în fata intrării în trecătoarea de munte, vestită prin frumusețile sale naturale. Localitatea este locuită în întregime de grăniceri. În clădirea **Turnului Roşu**, locuieşte comandantul întregului cerc, în prezent prietenosul domn colonel von Fligelly, la care am înnoptat. / **Turnu-Roşu** este înalt, lat şi vopsit în roşu. El este despărţit de locuința comandantului, iar interiorul său se foloseşte ca depozit. Grădina din spatele lui, lăsată în paragină mai multă vreme, a fost transformată de domnul colonel von Fligelly într-un adevărat parc englezesc şi amenajată în terase. Priveliştea frumoasă, de la înălțime, asupra văii Oltului, răsplăteşte străduniile harnicului grădinar, care, aruncându-şi ochii asupra naturii deosebit de romantice, poate petrece aici ore senine de linişte binecuvântată”[438].

1849: „La ora 3, în după-amiaza zilei de 17 iulie, generalul Bem a părăsit **Miercurea Ciuc** (Csíkszereda), urmându-și trupele pe drum, în valea Casinu Nou (Kászon), spre **Târgu Secuiesc** (Kézdivásárhely). La miezul nopții, în aceeași zi, a ajuns la Szárazpatak (la 10 km nord de Kézdivásárhely) și pe 18, la Eresztevény. A stat aici până la ora unu, după-amiaza. Divizia secuiască, rapid reorganizată, era gata să lupte din nou. / Pe 17, generalul

[438] AR, *Călători străini despre Ţările Române*, II, serie nouă, Bucureşti 2005, p. 251, 252

Lüders a sosit la **Fogaras** (a aşteptat mai întâi, până a sosit Clam Gallas la Braşov). **Făgăraş** a fost deja asigurat de comandantul anterior lui Engelhardt, Lüders. Generalul şi-a adunat trupele la Făgăraş, lăsând în urmă 8 batalioane, 3 escadroane de cavalerie şi 16 tunuri, pentru a-l sprijini pe Clam, daca era nevoie de legătura cu rușii, iar Lüders s-a dus la Szkor éra (lângă Turnu Roşu), cu cea mai mare parte a trupelor sale, pe 18. Engelhardt, așteptând venirea lui Lüders, și-a continuat călătoria spre **Sibiu**, pe 18, și a ocupat **Porumbacul** (Porumbak), pe 19. Aici a aflat că podul Oltului, de la **Bradu** (Fenyőfalva) era ocupat de un detașament maghiar; acesta era pasajul care ducea la Cheile **Turnu Roşu** (Vörötorony) și la Sibiu (Szeben)"[439].

1849: „Grotenhjelm a plecat și împotriva diviziei de la **Bistriţa**. Pe 11 august, Bem a părăsit conacul Damaschin, de lângă Sărăţel. Generalul a fost extrem de enervat de conducerea diviziei Bistriţa. Primul său gând a fost că, de îndată ce își va aduna trupele, va lua ataca din nou Bistriţa. El l-a informat pe Kossuth despre planul său de război, pe 28 iulie:

„Domnule guvernator! Iată-mă din nou în **Târgu Mureş** (Marosvásárhely). Probabil ați auzit că trupele noastre au fugit rușinos din **Bistriţa**, până aici, și chiar au părăsit acest oraș. Dar inamicul nu l-a ocupat și am avut timp să ne întoarcem. Când pun trupele în ordine, mă duc împotriva Bistriţei și cred că voi fi acolo în patru zile. O coloană va mărșălui, în același timp, la **Sibiu**, condusă de locotenent-colonelul Papp, dar fără să observe vrăjmaşul. Sfatul de război îi va judeca pe toţi vinovaţii şi vor fi as-

[439] Kovács, Endre, *Bem József*, Budapest 1954, pp. 329-338, 443, 574-596

pru pedepsiţi, apoi voi pleca împotriva **Sibiului**, cu vreo 8.000 de oameni, care mă aşteaptă acolo, şi îi voi împinge în Muntenia". / A vrut să efectueze atacul asupra Bistriţei, cu divizia lui Damaszkin și cu trupele lui Kemény Farkas, și, după cum am văzut, Bem se aștepta la patru zile pentru asta. Cu toate acestea, înainte de a putea începe operațiunea de la Bistriţa, a aflat că Lüders s-a întors de la Sibiu, la vestea invaziei Moldovei, și se apropia rapid de Ținutul Secuiesc, prin valea Târnavei Mari (Nagyküküllő). Atacul asupra Bistriţei și a cincea capturare planificată a orașului nu mai erau posibile. Lüders a amenințat serios Ținutul Secuiesc. Bem a trebuit deci să-și modifice planul din 28. Pe 28, Bem spera ca Lüders să se întoarcă definitiv de la Sibiu, sub influența campaniei moldovenești și a atacului asupra Grotenhjelm, și astfel nu va fi greu să cucerească orașul din spate. El face aluzie la acest lucru, în raportul său din 28 iulie, către Kossuth. Dar acum că Lüders era mult mai aproape decât se aștepta, nu a mai putut să-l atace pe Grotenhjelm, care, între timp, nu s-a mutat din Secuime. Nu mai era timp pentru operațiunea Bistriţa; era nevoie de un nou plan. Cea mai potrivită a fost o mișcare militară spre Pasul **Turnu Roşu** (Vöröstorony), deoarece acest pas era cel mai de temut de ruși. Întrebarea era doar dacă va avea generalul Bem suficient timp să-și unească trupele și să se pregătească pentru lupta cu Lüders"[440].

1883: „Din 16 a lunii curente (ianuarie), va comunica, între **Sibiu** și **Turnu-roșu**, de 6 ori pe săptămână căruţa poștei, acomodată pentru transportul de persoane. / Aceasta se va combina cu poșta de aceeaşi calitate, ce va comunica, de trei ori pe săptămână, între **Râmnicul Vâl-**

[440] Kovács, Endre, *Bem József*, Budapest 1954, pp. 329-338, 443, 574-596

cea și **Turnu-roșu,** și viceversa. / Cursul acesta nou introdus, care e acomodat pentru transportul de persoane, se începcie, la mergere, cu cursul ce pleacă, marți, joi și sâmbătă, la 10 ore, din **Turnu-roșu**, spre **Râmnicul Vâlcea**, iar la venire, cu cursul ce pleacă, luni, miercuri și vineri, la 5 ore și 30 minute, din **Râmnicul Vâlcea**, spre **Turnu-roșu**"[441].

1887: „După cum comunică foile ungurești, jandarmeria de la **Turnu roşu** a confiscat 250 kg ceară, ce voiau s-o treacă peste graniță, noaptea, doi locuitori din **Porcești** și unul din **Sebeşul de jos**"[442].

1904, Diaconovich: „**Turnu Roșu**, punct unde Oltul începe să taie valul carpatic, pentru a-și deschide drumul către Dunăre, situat pe dreapta Oltului, la sudul satului Boița și la 365 m altitudine; aicí se află construit un foișor de zid, a cărui misiune era de a închide strâmtoarea munților, tocmai pe locul vechii cetăți romane, zisă Pretoria. La nord și pe partea de est a șoselei Sibiului, se află înălțimea „Landskron", pe care se văd ruinele unui castel, ce supraveghea gura defileului. Prin extensiune, se dă numele de Turnu Roșu întregii strâmtori dintre munții Sibiului și ai Făgărașului, cuprinsă între Boița și fruntărie, și chiar între Boița și Căineni, unde se desface, din defileu, drumul Curții de Argeș, pe la Pripoare și Salatrue. Drumul direct coboară, spre Călimănești, cursul Oltului. Între Căineni și gura Lotrului, Oltul străbate, pe partea vestică, bazinul Titeștilor, regiune deschisă, după care primește Lotrul, apoi întra în chei sau cârlige, partea cea mai strâmtă și stâncoasă a defileului din care iese la Bivolari. Fruntăria taie defileul, la Râul Vadului. La Căineni, pe

[441] *Telegraful Român*, Anul XXXI, nr. 1, Sibiu 1883, p. 3
[442] *Gazeta Transilvaniei*, Anul L, nr. 270, Braşov 1887, p. 2

dealul Podului, urme de fortificațiuni, două fronturi bastionate, precedate de șanțuri adânci. Romanii apărau defileul la Poarta Traiana, la Sargidava (Racoviţa), la Buridava (Călimăneşti). Urmele şoselei romane se zăresc în mai multe puncte ale defileului”[443].

TURSAD

vezi **ŞUGĂU**, judeţul Maramureş.

[443] Diaconovich, Dr. C., *Enciclopedia Română*, Tom III, Sibiu 1904, p. 1146

TURŢI

(Turcz, Turtiu, comitatul Ugocea, judeţul Satu Mare)

1862: În conscripţiunile familiilor nobile române din anul 1862 sunt menţionaţi „**Papp** de Turcz, în comuna Turţi, 1 familie.

Kiss de Várallya, în comuna Turţi, 4 familii.

Boloban de Berezova, în comuna Turţi , 1 familie.

Fabian, în comuna Turţi, 2 familii.

Fejér de Uglya, în comuna Turţi, 1688; blazonul are sabia, în câmp albastru; 18 familii.

Papp de Lemény, în comuna Turţi, 1 familie.

Papp de Turcz, în comuna Turţi, 8 familii.

Papp de Szathmár, în Gertia Mică, 8 familii.

Hotykás, în Gertia Mare, 3 familii.

Nemes Pappnikitinecz, în Gertia Mare, 7 familii.

Papp, în Gertia Mare, 2 familii.

Martini Rauko, în Tarna-mare, 1642; blazon cu sabie, mână, coroană; 2 familii”[444].

1885: „În numărul 150 al foii noastre din anul curent, am fost împărtăşit cititorilor noştri un caz flagrant de ingerință a administrațiunii în afacerile noastre şcolare. În

[444] Puscariu, I. Cav de, *Date istorice privitoare la familiile nobile române*, Sbiiu 1892, p. 17

comuna **Turţi**, din țara Oașului, există o şcoală confesională română. Învățătorul de la această şcoală a fost suspendat, în anul trecut, din postul său, din cauză că şi-a negles oficiul şi nu s-a supus ordinelor mai marilor săi, și din cauza altor defecte mari. Amândouă forurile autonome au întărit sentința, adusă în toată regula, pe baza legii. Locuitorii comunei înșiși au protestat împotriva acestui învățător și au cerut îndepărtarea lui.

Însă, acest individ, maghiarizându-și numele și co-numele și creându-şi, prin purtarea lui servilă şi antinațională, diferite titluri „patotice", a ştiut să-și câștige favorul oamenilor administrației ungurești și aceştia au intervenit pentru dânsul la ministru, cerând ca să fie restituit în postul său, prin ordin ministerial, căci ar fi fost persecutat pe nedrept de autoritățile superioare bisericești-şcolare. / S-au scris mulțime de corespondențe prin foile și foițele ungurești, în apărarea acestui individ, care fusese premiat, mai de mult, cu 50 florini din partea statului, pentru purtarea sa „patiotică". Se zicea, acolo, că preotul din **Turț** e capul răutății, că învățătorul este persecutat numai din cauză că nu aderă la principiile „dacoromâne" ale preotului, şi alte scornituri de felul acesta.

Trecu mai mult timp de la destituirea memoratului învățător şi, într-aceea, fu numit alt învățător vrednic, în locul lui. / După aparițiunea faimoasei ordonanțe ministeriale, însă, s-au urcat șansele de reabilitare ale învățătorului destituit și, astăzi, primim, din **Turţi**, următoarea încunoștiințare laconică: / „Învățătorul de model" Kerezsán Gusztav a fost, azi, reaşezat în postul său, în urma unui ucaz al ministrului de culte şi instrucțiune publică, prin brachiu, adecă prin judele administrativ și patru jandarmi. / Actualului învățător i s-a poruncit să iasă din

cvartir și să meargă după cei doi ochi, căci mare e lumea. Leafa, de la 23 martie, până azi, să i-o plătească Episcopul care l-a denumit aici de învățător".

Cel ce ne împărtășește această știre exclamă mâhnit: Poftim constituțiune! Poftim respectare de lege! / De mult a trebuit să ne convingem că „constituțiune" şi „lege" nu este pentru noi, în acest stat, ci numai „forță" şi „arbitru"; niciodată, însă, n-am fi putut să credem că lucrurile vor ajunge, pe preţipişul pe care au apucat, așa departe, încât să ne fie impuși învățători prin jandarmi, de către organele administrative. / Triste vremuri am mai ajuns, dar cel mai dureros lucru este trista figură ce-o fac, în aceste critice timpuri, aceia dintre noi care, prin poziţiunea lor în biserică și în societate, sunt chemaţi și sunt datori a se lupta, cu cea mai mare energie și abnegare de sine, spre a ne scuti școlile pieire și biserica de anarhie. / Până când atâta șovăire și slăbiciune?"[445].

1886: „În furia lor de maghiarizare, ungurii zidiră, și în **Turţi**, cu cheltuieli enorme, o școală de stat, cu două încăperi, aducând la ea doi învățători, un director, cu 600 florini, și un subdirectori, cu 500 florini salar anual, toți „tanári" de frunte. Jucăria aceasta ungurească costă pe stat peste 1.200 florini pe an, care sunt aruncați în vânt, deoarece aici avem școală română confesională. / Școala maghiară de stat a avut, în anul expirat, cu totul, 28 de elevi: 20 evrei și 8 români. / Și cum de au avut și 8 români în anul trecut?

La 8 noiemvrie 1885, fișpanul comitatului a adresat senatului școlar confesional de aici un ucaz, de următorul cuprins: / „Mi-a venit la cunoștință că sălile școlii de

[445] *Gazeta Transilvaniei*, Anul XLVIII, nr. 182, Brașov 1885, p. 1

stat din **Turţi** stau goale, deoarece părinţii zădărnicesc stăruințele primăriei comunale pentru înscriere, prin aceea că își înscriu copii în școala confesională ce există în această comună. / După ce sala de propunere a școlii poporale greco-catolice nu poate cuprinde decât 60 de copii, obligați la școală, pe cei ce s-au înscris mai târziu (după cei 60 dintâi), să-i trimiteţi la şcoala de stat, căci la din contră, voi închide școala".

Observând că acest ucaz nu are nici un rezultat, la 18 noiemvrie 1885, tot acel „măria-sa" fişpan dă un nou ucaz, zicând: / „Provoc pe senatul şcolar ca, reţinând pe şcolarii înscriși în protocolul de primire de la nr. 1-60 inclusiv în școală, pe cei înscriși de la nr. 60-117 să-i trimită, fără întârziere la școala de stat, cu atât mai vârtos, cu cât, în caz contrar, voi închide scola imediat". / Bietul senat confesional, văzând că nu e glumă, se duse la şcoală și, așezând pe cei de la nr. 60-117 în șir, le arătă edificiului măreț al școlii de stat, zicându-le să meargă acolo, să înveţe, ca să poată deveni „patrioți buni". / Însă, abia ieșiră din grădina școlară copiii, câţi erau, se împrăștiară în toate părțile, dar la şcoala statului nu ajunseră până în ziua de astăzi. / Rezultatul ucazurilor fișpănești fu că, în anul școlar 1885/1886, un număr de 57 elevi români n-au frecventat nici o școală.

Ca să nu se mai ivească mai multă această tristă împrejurare pentru creșterea tineretului nostru, parohul din **Turţ** a cugetat să ridice școală confesională. / Cu bunăvoința veneratului consistoriu gherlan, nedispunând de cantor, ci lăsând lecticalul cantorului spre scopul acesta, pentru care fapt poporul îi este foarte recunoscător, școala a doua se ridică și se prevede cu toate cele trebuincioase şi prescrise de lege. / La 1 octomvrie 1886, în școala de

stat maghiară nu mai era nici un copil român, ci numai vreo 12 evrei. / În această zi, senatul nostru confesional candidează pe învățători; uită, însă, de vestitul și de înaltului minister reabilitatul Kerezsán, şi iată potca a fost gata.

„Binevoitorii" neamului românesc şi-au zis: dacă, lângă o singură școală confesională, abia poate avea 12 elevi școala statului, ce va fi de ea dacă vor fi două școli paralele confesionale? / Dând mâna cu candidatul Kerezsán, chemând în companie şi pe evrei, cărora le pare rău că lecticalul cantorului se folosește pentru școală şi că ei nu capătă nimic din el pentru palincă (rachiu), începură a striga că nu senatul școlar, ci numai senatul comunal e în drept a alege învățători pentru școala confesională. / În zadar li s-au arătat paragrafii legilor, în zadar li s-a spus că comuna n-a dat nici un ban pentru școala noastră confesională şi că numai bunăvoința episcopului şi stăruința neobosită a parohului au adus-o în viață, căci ei nu vor să înțeleagă. / Te uimește cutezarea cu care se ţes, în ziua mare, aceste mizerabile uneltiri contra școlii noastre, te indignezi adânc de nerușinea cu care câţiva venetici terorizează o comună întreagă, dar ți se rupe inima, când vezi că vânzătorii trebuie să fie tot din sânul nostru"[446].

1887: „O comună română își susține, cu mari jertfe, şcoala confesională; ea este cercetată de 117 copii, ai căror părinţi sunt fericiţi de a-i vedea progresând. În mijlocul acestei paşnice dezvoltări cade ca un trăsnet din senin ordinul ca să se înfiinţeze în comuna românească o şcoală de stat. Şcoala se ridică cu mari cheltuieli şi se aduc doi învățători unguri, dar aceştia n-au cui propune.

[446] *Gazeta Transilvaniei*, Anul XLIX, nr. 230, Brașov 1886, p. 1

Învăţătorii unguri fac raport la Pesta şi guvernul decide a se împopula școala de stat cu forţa. Se pune în mișcare aparatul administrativ. / Şcoala română confesională are o autoritate superioară legală. Guvernul nu vrea să ştie de aceasta şi fișpanul ordonă senatului şcolar confesional de a trimite jumătate din copii de la şcoala română, la şcoala ungurească. Copii preferă a merge mai bine acasă şi rămân fără instrucţiune un an de zile. / Se pretextează că şcoala română are încăperi prea mici. În urma aceasta, poporenii români ridică o şcoală paralelă, prevăzând-o cu toate cele de lipsă, după cerinţele legii. Cei de la putere împiedecă acum alegerea unui învățător harnic român pentru a doua şcoală și în cele din urmă le impun românilor un învăţător, odată destituit pentru „neglijenţă" şi „purtare imorală", de către ambele foruri bisericeşti. Acest învăţător, în unire cu primarul, amenințat cu destituirea din post, dacă nu va lucra în favoarea şcolii ungureşti, amăgesc 21 şcolari şi-i înscriu la şcoala de stat, continuând a fi un modelă de neglijenţă şi de imoralitate.

Toate aceste se petrec în timp de aproape trei ani şi plângeri peste plângeri se adresează, de către comuna română strâmtorată, consistoriului scolastic din **Gherla**. / Consistoriul, văzându-se bombardat de către credincioşii din **Turţ**, căci de ei este vorba. se hotărăşte, în cele din urmă, a ordona o cercetare, printr-o comisiune mixtă. Aceasta se şi face, în ziua de 1 aprilie curent. / Locuitorii din **Turţ**, de trei luni şi mai bine, aşteaptă în zadar după sentință. Consistoriul din Gherla tace, tace și iarăşi tace. Se comite în Turţ cea mai flagrantă violentare a şcolii române, cultura română și moralitatea publică este în cel mai mare grad amenințată, dar sfinţii părinți din Gherla nu dau nici cel mai mic semn de viaţă. Parcă s-ar fi cu-

fundat în pământ, împreună cu „Gherla cea bogată, picior de rai". Poporenii din Turţ sunt cuprinşi de-o adâncă neliniște. Cine să le facă dreptate, dacă mai marii lor îi dau uitării tocmai atunci când le sângeră inima de lovirile crude ale vrăşmaşilor?

În disperarea lor, românii din **Turţ** mai adresează un recurs către **episcopul de Gherla** și-l conjură să-i scape, cât se poate mai curând, de învăţătorul ce li s-a impus cu forța, contra orânduielii autorității şcolare confesionale, căci, la din contră, „îşi vor face ei înşişi dreptate, dându-l peste hotar". / Locuitorii din **Turţ** sunt oameni energici, aceasta ni-o dovedeşte şi procederea lor ultimă, faţă cu un proprietar venetic, care vru să exploateze drepturile comunei în folosul său. Ne putem aştepta, dar, că ei își vor face singuri dreptate, dacă nu l-o va face ordinariatul de Gherla. / Dar rugăm pe Prea Sfinţia Sa, episcopul, şi pe membrii venerabilului consistoriu de Gherla să ne spună dacă sunt de credinţă, că este în interesul bisericii şi al scolii ca lucrurile să nu ajungă așa departe. Îi rugăm să ne lumineze, cu privire la acest important şi grav caz, dacă în ziua de astăzi autoritatea bisericească şi şcolară nu mai au altă misiune decât a lua la cunoştință violentările şi călcările de lege barbare ale celor de la putere"[447].

[447] *Gazeta Transilvaniei*, Anul L, nr. 139, Braşov 1887, p. 1

TUŞINU

(Tuşin, Tusun, azi **Tuşinu**, judeţul Mureş)

1360, noiembrie 14, Oarda: Vicevoievodul Petru porunceşte să i se dea „fără întârziere despăgubire lui Ştefan, orăşean din **Sibiu** şi celorlalţi soţi ai săi, din partea iobagilor magistrului Konya, anume din partea lui Ioan, fiul lui Ladislau de **Moişa** (Moius, judeţul Mureş), a lui Ladislau, fiul lui Simion de **Tuşin** (Tusun, azi **Tuşinu**, judeţul Mureş) şi a lui Ioan, fiul lui Mihail de **Giurfalău** (Gergfalua, Gyurghfalua, azi **Gheorgheni**, judeţul Cluj) şi a oricăror altora, care au luat parte la jefuirea făcută”[448].

1366, iulie 12, Alba Iulia: Regele Ludovic cere capitlului bisericii de Alba Transilvaniei să-şi trimită omul de mărturie, în faţa căruia omul regelui, „ducându-se la moşiile sau pământurile numite **Dateş** (Datus, azi **Dătăşeni**, judeţul Mureş) şi **Lechinţa** (Lekenchetw, azi **Lechinţa pe Mureş**, judeţul Mureş), aflătoare în comitatul Turda, de faţă fiind vecinii şi toţi megieşii acestora, chemaţi acolo în chip legiuit, să le treacă în stăpânire credincioşilor noştri slujitori Ladislau zis Bulgar, fiul lui Mihail

[448] AŞCP, *Documenta Romaniae Historica / C. Transilvania* (1356-1360), vol. XI, Bucureşti 1981, doc. 533, pp. 573, 574

de **Tuşinu** (Tusun, Tusund, judeţul Mureş) şi lui Ioan, fratele bun al acestuia, de asemenea lui Semien şi Toma, fiul lui Simion, precum şi lui Ştefan, fiul lui Mihail, verii săi, împreună cu toate folosinţele lor”[449].

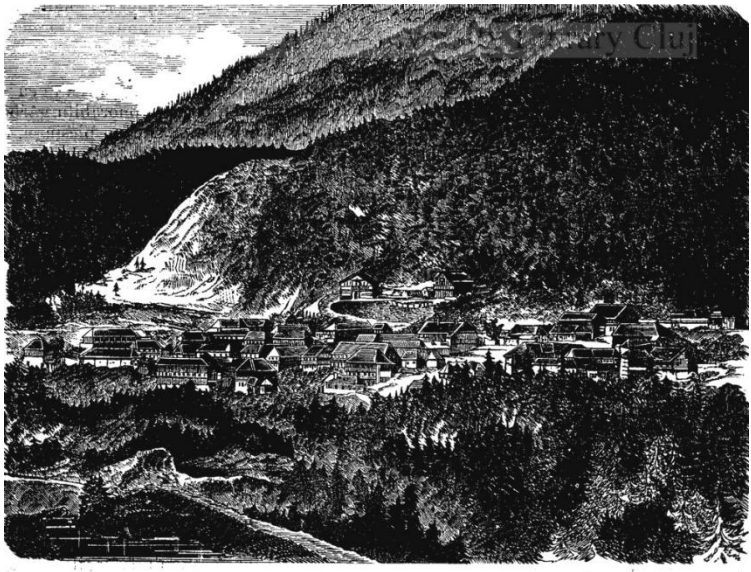

Scald'a de la Tusnadu in Transilvani'a.

[449] AŞCP, *Documenta Romaniae Historica / C. Transilvania* (1366-1370), vol. XIII, Bucureşti 1991. Doc. 110, pp. 206, 207

TUŞNAD

(judeţul Harghita)

1888: „**Pe drumul către Borsec**. Cu venirea căldurilor nesuferite, după terminarea examenelor, lumea din orașe se gândeşte să plece la băi, unii ca să se odihnească, după o muncă de zece luni, alții ca să-și îmbunătățească sănătatea. Trenurile duc, în fiecare zi, sute de persoane, care se împrăştie la toate staţiunile de băi din Europa. Sunt băi, însă, aici, în Transilvania, unde nu se poate ajunge cu trenul. Astfel de băi sunt **Elepatac** (**Vâlcele**), **Tuşnad**, **Borsec** și altele. Pentru ca cineva să vină, de la Braşov, la Tuşnad sau la Borsec, trebuie să plece cu trăsura.

Băile Tuşnad sunt mai cunoscute de lumea noastră (din România), căci a fostă o vreme când peste 2.000 de români veneau să petreacă 2, 3, 6 săptămâni, pe vară, în Tuşnad, cheltuind o mulţime de parale, care azi rămân în ţară, unde se ştie că sunt o mulțime de izvoare dătătoare de viață. / Ca să vină cineva în **Borsec**, are 3 drumuri: cei din România vin cu trenul până la Brașov şi, de aci, într-o trăsură cu 3-4 cai, pornesc în sus, spre Borsec, unde sosesc în două zile sau în 2 zile şi jumătate; mai pot veni și prin Moldova, până la Piatra, cu trenul, și din Piatra, cu trăsura, până în Borsec. / Al treilea drum, care duce la băile acestea, este prin Târgu Mureșului și, din acest oraș,

cu trăsura, prin Reghinul Săsesc, prin **Topliţa** veche, direct la Borsec, căci sunt 2 ani de când s-a făcută o şosea ce leagă Topliţa cu Borsecul, aşa că balneofilul sau călătorul nu mai e nevoită să ocolească prin satul Ditro, cel din urmă sat pe linia Braşov-Borsec. / Poziţiile, pe oricare din aceste 3 drumari ar veni cineva, sunt admirabile. Cele mai frumoase însă sunt: de la Piatra, la Borsec, şi de la Târgu Mureş, pe malul Mureşului, între apă şi munţi cu vârfuri fantastice, până la aceste băi. / Toate aceste trei drumuri se contopesc într-unul singur, în marginea Borsecului de jos, şi, de aici, pe coasta unui deal, te sui la băi, la locul izvoarelor, la Borsecul adevărat, al cărui nume îl vedem în anunţuri în mulţime de ziare ungureşti, nemţeşti, româneşti, polone şi aletele.

Situaţiunea Borsecului. Borsecul este situat în partea nord estică a Transilvaniei, în districtul Giurgeului, sub 48 grade 20 minute longitudine şi 46 grade 51 minute latitudine, la poalele muntelui Tăgetu înalt, înalt de 4.166 picioare. Se ştie că ţinutul Giurgeului este cel mai înalt punct al Transilvaniei, la 2.300 picioare deasupra nivelului mării. În ţinutul acesta, izvorăsc două ape: Oltul, care, după ce străbate o parte a Transilvaniei, trece în România, unde dă numele său unui judeţ; şi a doua, Mureşul. / **Borsecul de sus**, Borsecul propriu-zis, este situat la 2.790 picioare deasupra nivelului mării, într-o vale încântătoare, închisă între munţi.

Vechimea Borsecului. Pozitiv nu se ştie când s-au descoperit izvoarele de apă minerală din Borsec. O tradiţie spune că le-ar fi descoperită, în 1773, contele Dionisie Banffy, într-o zi, pe când se afla la vânătoare. După o altă tradiţie, l-ar fi descoperit un cioban, care, fiind apucat de vărsături, s-a târâtă până la un izvor, din care a băut

și a cărui apă pișcătoare l-a vindecat numaidecât. Ar fi probe, însă, că izvoarele să fi fost cunoscute chiar la anul 1700 (un document al istoriei familiei Lazar vorbește, la anul 1700, de Borsec).

Apele din Borsec. Borsecul este un excelent loc de baie și, dacă s-ar fi găsită oameni capabili, care să-l organizeze, bunăoară ca Mehadia, ar fi adus venituri colosale. Însă lenea și nepăsarea ungurească l-au lăsată într-o stare quasi-primitivă. / În Borsec avem următoarele izvoare, din care se bea: 1). **Fö-Kut** sau fântâna principală; 2). **Kosuth-Kut**, izvorul lui Kossut, situat pe munte, încunjurat de brazi. 3). şi 4). **Boldizsár** și **Laszló-Kut**, izvorul lui Baltazar şi izvorul lui Ladislau, situate unu în fața altuia, însă trebuie observat că, de 4 ani, fântâna lui Ladislau s-a închis. 5). **Erdei-Kut**, fântâna din pădure, botezată acum 5 ani, cu multă pompă, cu numele prințului Iosef, situată la vestul Borsecului, pe malul pârâului, într-un loc pitoresc. / Este și un izvor de apă dulce, izvorul Sf. Ion, o apă forte rece şi cristalină. Cea mai bună apă dulce.

Ca băi, avem: 1). **Lobogo-vechi**, cu 2 bazine; 2). **Lobogo-nou**, față în față cu cel vechi şi cu un singur bazin; 3). **Şaroşul vechi**; 4). **Șaroșul nou**; 5). **Băile Lazar**; 6). un stabiliment de duș și 7). un stabiliment de băi calde, unde nu găseşti nici rufele trebuitoare, nici oglindă bună, nici pieptene şi perie.

Localurile de petrecere. Ca localuri de petrecere, autorităţile din Borsec spun, în anunţurile lor, că este: salon de citire, sală de biliard și de piano. În salonul de citire, odaie simplă, dar frumuşică, se găsește o masă mare, acoperită cu 10-15 ziare maghiare și 2-8 germane. Când am sosit aici, la 5 iulie stil nou, am găsit pe masă un exemplar din „Gazeta Transilvaniei“, de la 18 iunie, și, de

atunci şi până azi, deşi mi-au spusă că au s-o aboneze, n-am mai văzută nici un număr în Borsec. Ca răspuns la o întrebare a mea, că de ce nu abonează şi un ziar din România şi un ziar din Franţa, bunăoară „Figaro", ca în alţi ani, mi s-a răspuns că trebuie să mai aboneze două ziare mari ungureşti, fiindcă trebuiesc.

În sala biliardului, găseşti un biliard, care negreşit că, după ce a colindată prin alte oraşe, după o călătorie de mai mulţi ani, a venit, rupt şi şchiop, obosit, ca să se odihnească în Borsec, cel din urmă al lui popas. Are poate şi vreo 10-12 tacuri, dar nu te poţi folosi decât de 3-4 din ele, căci celelalte sunt rupte. Sunt 4 ani de când s-a comandat un biliard nou, însă fabricantul n-a avută vreme să-l isprăvească până azi. Poate, însă, că în anul acesta, noua direcţie a acestor băi să fi hotărât ca, într-adevăr, să ne dea un biliard bun. / În sala de pian, este un pian bunicel şi unde persoanele abonate pot cânta fiecare în ora ce şi-au ales-o.

Case de locuit, oteluri ş. a. În Borsec sunt 4 oteluri, spun anunţurile, în realitate însă sunt două, căci nu ştiu dacă se poate numi otel o casă compusă din 4-6 camere. Unul din aceste 4 (9) oteluri este situat în piaţă, este o casă mare, cu 2 caturi, frumoasă (?) la vedere, înăuntru însă o mobilă cât se poate de păcătoasă, serviciu prost şi destul de scumpă. Celelalte oteluri sunt situate pe strada principală şi sunt mai multă sau mai puţin curate sau frumoase. / Pentru persoanele care nu vor să şeadă la otel, sunt multe case, unele situate în marginea pădurii, altele în piaţă sau mai pe deal, cu vedere frumoasă sau aşa-ceva, şi mai ieftine decât în **Tuşnad**.

Acţiunea fiziologică a apelor minerale din Borsec. Întrebuinţate ca băutură, zice doctorul Carol Cseh,

apele acestea lucrează ca antiacide, potolesc acţiunea bolnăvicioasă și cumpătează secreţiunea exagerată a stomacului, ațâță uşor activitatea intestinelor, înlesnind şi regulând mistuirea; previn formarea pietrei; activează perfectul schimb de materii în organism, nu numai prin absorbţiunea stomacală, dar chiar și prin organele de respiraţie, lucrând într-un mod salutar asupra acestora din urmă. Toate acestea au ca urmare indirectă, că sistemul nervos și sistemul muscular ajung capabile să-și dezvolte complet activitatea lor sănătoasă, ceea ce face ca organismul să câștige multă în energie şi vioiciune. Întrebuinţate ca băi reci, rezultatul este și mai izbitor, însă spaţiul nu-mi permite ca să descriu toate efectele băilor acestora, scopul meu nefiind acesta.

Borsecul, ca loc de vindecare climatică. Borsecul se bucură de o climă subalpină. Climatul acesta are proprietatea, prin excelență, de a lucra asupra constituţiunii ca fortifiant şi ca excitant. Aici vegetaţia este frumoasă, peste măsură bogată în sevă. Respiraţia aici este mai accelerată.

Lumea din Borsec. Până azi, foarte puţină lume a venit în Borsec; nu se află nici o sută de persoane. Din România, deocamdată, se află o singură familie; iar români din Transilvania abia răsar, de ici, colo, 4-5 persoane. Fiindcă însă adevăratul sezon al Borsecului este numai de la 1 iulie, până la 1 august stil vechi, să sperăm că o să avem mai multă lume, acum fiind încă vremea forte nestabilă.

Alte observaţiuni. În Borsec lipseşte un Cur-Salon, unde să-și poată face cineva cura dimineața sau unde să se plimbe, în zilele ploioase. Există, în pădure, la fântâna lui Kossut, un fel de magazie de scânduri (Wandel-

bahn) deschisă într-o parte, de-a lungul, și unde intră ploaia și vântul pe de toate părțile. Tot aici, la fântâna aceasta, când cântă muzica (luni, miercuri, vineri şi sâmbătă), se plimbă balneofilii, într-un cerc forte restrâns. / În Borsec lipseşte un bufet, lipsesc listele de bucate nemțești şi româmeşti, lipsesc chelnerii, care să ştie româneşte, ca şi cum românii trebuie să înveţe întâi ungureşte, dacă voiesc să se însănătoşeze. Serviciul băilor (reci, calde, duș) lasă mult de dorit. Aici există telegraf şi poştă; telegrafistul nu ştie româneşte, iar poștașul, deși vechi aici, în Borsec, își vede mai mult de afacerile sale particulare, și pretinde să ţină minte numele tuturor persoanelor, ceea ce face că, deși ţi-a sosit la oficiu o scrisoare sau un ziar, când este lume multă el își aduce aminte să ți le dea peste 3-4 zile, căci nu are un împărțitor de scrisori, bunăoară cum există în **Tuşnad**.

Muzica cântă de două ori pe zi, dimineața, de la 7-9. Şi seara, de la 5-7, câte 6 cântece, cel mult 7, dintre care două marşuri – cel de deschidere şi cel de încheiere, o operă (rar), 2 ceardaşuri şi alte cântece maghiare. Dacă cântă româneşte, apoi cântecul acela este învățat pe din afară, compus din ariile a fel de fel de cântece, tot aşa de nepotrivite, după cum și lăutarii fac parte din fel de fel de bande şi care s-au constituit într-o bandă muzicală a Borsecului”[450].

1896: „**Cum sunt trataţi oaspeţii români la băile ungurești?** Cine vrea să știe cum sunt tratați oaspeţii români la băile ungurești, n-are decât să întrebe pe oricare român care a cercetat, în vara aceasta, băile de la **Tuşnad**, **Vâlcele** etc., unde oaspeţii români sunt în ma-

[450] *Gazeta Transilvaniei*, Anul LI, nr. 144, Braşov 1888, pp. 2, 3

joritate. / La **Vâlcele**, de exemplu, muzica nici nu știe să cânte românește, așa că, chiar dacă încearcă, din când în când, să cânte şi câte o piesă de ale noastre, mai mult o strică, decât o cântă. / La **Tuşnad** e încă şi mai rău. După cum ni se asigură, muzica, în întreg sezonul, n-a cântat mai de loc piese românești. În salonul de cură nu se află la dispoziţia publicului decât un ziar român de dincoace; din România, niciunul. Încolo, tot foi maghiare. / Oaspeţii români, cărora au să datorească **băile din Tuşnad**, în cea mai mare parte, existența lor, se înțelege, sunt indignați de această totală desconsiderare a lor. Ei au şi înaintat, în privința aceasta, o ramonstraţie către direcţiunea băilor, iscălită de vreo 20 fruntaşi și capi de familie. / Remonstrarea acesta a avut rezultatul că, în timpul din urmă, i s-a „permis" muzicii să cânte, din când în când, şi câte o piesă românească. / Altfel „csárdàs" şi iarăşi „csárdàs", iar în salonul de cură, foi ungurești, ca şi cum chemarea băilor ar fi de a maghiariza şi nu de-a recrea şi amuza pe oaspeți. / Ce idei îşi va fi făcând, oare, stimabilul nostru concetățean, dl Tache Stănescu, care, actualmente, petrece în **Tuşnad**, cu familia, despre acest soi de gratitudine secuiască pentru rara generozitate cu care domnia sa a contribuit la înfrumusețarea acestui stabiliment balnear, jertfind câteva zeci de mii de florini"[451].

1902: „Unul din punctele programului secuiesc, desfășurat în **congresul din Tuşnad**, era şi acela privitor la găsirea mijloacelor pentru prosperarea staţiunilor balneare din ţinuturile așa-numite secuiești. Iată, acum, şi mijloacele inteligente, la care s-au oprit congresiştii:

[451] *Gazeta Transilvaniei*, Anul LIX, nr. 173, Brașov 1896, p. 3

Ieri seară, 29 august, urma a se trage, în salonul băilor, loteria cu tombolă săptămânală. Conform uzului, adoptat fără excepţie până ieri, strigarea numerelor urma a se face în trei limbi: maghiară, germană și română. Abia apucă, însă, să se strige primul număr şi congresiștii, aflători în sală, încep a vocifera, mai exact a urla, pretinzând să nu se strige decât în ungurește. Toți străinii, în special germani şi români, din ale căror pungi se mai ţine **staţiunea Tuşnad**, s-au simţit insultați de această amabilitate secuiască. Un domn profesor universitar şi un advocat, ambii din România, se scoală, în mijlocul tumultului, și roagă pe onorata direcţiune a băilor să binevoiască a anunţa, ca şi în trecut, numerele cel puţin încă într-o altă limbă, deoarece sunt mulți străini, care n-au onoarea de a pricepe ungurește şi căror direcţiunea le-a oferit bilete, spre cumpărare. / Abia zise acestea şi disperaţii şovinişti încep a urla din nou. Atunci vizitatorii străini înapoiază biletele, declarând că nu le pot utiliza, în asemenea condițiuni, iar profesorul român, adresându-se congresiştilor turbulenţi, îi întreabă dacă acestea sunt mijlocele la care s-au oprit pentru executarea programului lor, de a înălța această stațiune balneară. Aşa, izbiți în față, turbulenţii nu pot răspunde decât prin noi urlete; în fața acestui spectacol degradator, străinii declară că nu e de demnitatea lor a-l privi și părăsesc ostentativ sala, iar astăzi cei mai mulți au părăsit și localitatea.

Politicoasa atitudine a secuilor a fost atât de deplasată, că chiar mulţi din vizitatorii maghiari i-au dezaprobat, şi scandalul ajunsese așa de mare, că direcţiunea băilor s-a văzut nevoită să cheme poliția locală, pentru a potoli pe turbulenți și să dea satisfacţie străinilor, declarând loteria anulată şi înapoind banii cumpărătorilor de

bilete. Astfel, **băile Tuşnad** au realizat un prim câştig (!?) pe urma primului inteligent congres secuiesc, care avea menirea să ajute la prosperarea lor. / În ce privește succesul celorlalte puncte din program, ne este ușor să-l profetizăm deja: ce se poate aștepta de la o întrunire, la care un popor a trimis tot ce are mai de seamă, care a fost în stare să cadă într-un asemenea delir de disperat patriotism pentru strigarea numerelor de la o loterie!? / Cititorul va răspunde singur.

N-au lipsit nici scenele picante în acest incident. La ieşirea românilor din sală, un congresist se adresează furios profesorului în chestiune şi îi spune: „Cine vine în Ungaria trebuie să priceapă ungurește1". / „Doamne, ferește!", răspunde cu sânge rece românul, „atunci aţi fi în stare să ne treceţi ca maghiari și pe noi, în viitoarea statistică ungurească!". Sic!"[452].

1904, Diaconovich: „**Tuşnad**, comună rurală în Transilvania, comitatul Ciuc, cu 2.342 locuitori secui; este şi stațiune balneară, la 658 m înălțime, cu izvoare de apă alcalină-muriatică, ce conține mult fier. Se recomandă în cazuri de anemie și cataruri ale membranelor mucoase"[453].

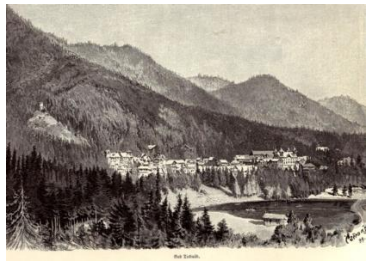

[452] *Gazeta Transilvaniei*, Anul LXV, nr. 184, Brașov 1902, p. 2
[453] Diaconovich, Dr. C., *Enciclopedia Română*, Tom III, Sibiu 1904, p. 1147

TUŞTEA

(Tusta, Tuscia, judeţul Hunedoara)

1360, iunie 1, Vişegrad: Vicevoievodul Petru, castelan de Haţeg, dă de ştire că la adunarea obştească din districtul Haţeg, „ţinând noi judecată în acel sat **Haţeg** (Hachchak, Hatzak, judeţul Hunedoara)… ridicându-se Myk, fiul lui Murk, s-a plâns că Stoian şi Boian, fiii lui Mușana, Balotă, Bay, Jurj şi Nan, nepoţii lui Costea, împreună cu fraţii şi rudele lor, s-au înstăpânit şi ţin cotropite moşiile **Răchitoasa** (Reketya, Rekethya, azi **Răchitova**, judeţul Hunedoara) şi **Lunca** (Nyres, Lunca, azi **Lunca Cernii**, judeţul Hunedoara), aflătoare în acel district Haţeg, ce îl privesc pe dânsul în temeiul izvorând din cnezat. La auzul acestora, ridicându-se Stoian şi Boian, fiii lui Musana, Balotă, Bay, Jurj şi Nan, nepoţii lui Costea au spus că dimpotrivă, acel Costea, bunicul lor, precum şi tatăl lor, aşezându-se în chip de nouă aşezare pe moşia Răchitova, cu ajutorul acelui Musana, tatăl lui Stoian şi Boian, l-au chemat la ei şi l-au primit pe acea moşie, iar moşia Lunca a desţelenit-o şi întemeiat-o acel Musana, împreună cu fraţii săi, şi întru nimic nu a atârnat de acel Myk. Ne-au rugat, apoi, ca acei asesori juraţi şi ceilalţi bătrâni, întrebaţi de noi în chip legiuit, să spună adevărul. Ia acei asesori juraţi, anume cnezii Sărăcin cel Bă-

trân, Prodan cel Roşu, Roman, fiul lui Ciomac, Mihail, fiul lui Gyula, Dan din **Cinciş** (Cholnokus, judeţul Hunedoara), Constantin din **Sălaşu** (Zallas, judeţul Hunedoara), Nan, fiul lui Bay, Dumitru, fiul lui Bărbat, Basarab cel Lung, Doja din **Densuş** (Domsus, judeţul Hunedoara), Vlad din **Vâlcelele Rele** (Gonazfolu, azi **Vâlcele**, judeţul Hunedoara), de asemenea preoţii români Petru, arhidiaconul bisericii din **Ostrov** (Oztro, judeţul Hunedoara), Zampa, preotul bisericii din **Clopotiva** (Clapativa, judeţul Hunedoara), Balc al bisericii din **Poeni** (Possana, judeţul Hunedoara), Dalk al bisericii din Densuş şi Dragomir al bisericii din **Tuştea** (Tusta, judeţul Hunedoara), de asemenea Tatomir cel Roşu, Stoian zis Pitucul, iobagii lui Nan, fiul lui Constantin, Baya, fiul lui Buz din Clopotiva, Ladislau, fiul lui Zombur, Dragomir din **Silvaşu** (Zyluas, judeţul Hunedoara) şi Mihul, iobagul lui Basarab cel Lung, şi foarte mulţi alţi cnezi, bătrâni şi români de rând, întrebaţi de noi în chip legiuit, au întărit răspunsul suszişilor Stoian şi Boian, fiii lui Musana, Balotă, Bay, Jurj şi Nan, nepoţii lui Costea, atingând lemnul crucii de viaţă dătătoare şi jurând pe credinţa lor datorată lui Dumnezeu… au adeverit că moşiile Răchitoasa şi Lunca atârnă şi sunt ale acelor fii ai lui Musana şi ale nepoţilor lui Costea şi ale fraţilor lor şi au fost aşezate de înaintaşii lor, în chipul arătat mai sus"[454].

1862: În conscripţiunile familiilor nobile române din anul 1862 este menţionată familia „**Pap** de Hatzeg, în comunele **Măceu** (Macseu), **Densuş** (Densusiu), **Tuştea** (Tuscia), **Răchitova** (Rechitova), **Păclişa** (Paclisia), **Bre-**

[454] AŞCP, *Documenta Romaniae Historica / C. Transilvania* (1356-1360), vol. XI, Bucureşti 1981, doc. 481, pp. 506-510

tea (Bretia), **Săcărâmb** (Secarémbu), **Martineşti**, comitatul Hunyád, **Făgăraş** (Fagarasiu), 1671, 15 familii"[455].

1943: „Această comună, în epoca daco-romană, purta frumosul nume romanic **Tuaculum**, din care s-a format numirea de astăzi, **Tuştea**. / Există, în comună, o parte, numită **Suseni**, despre care povestesc bătrânii că acolo a fost târgul, orașul cu piață. Casele din această parte, Suseni, sunt zidite din piatră, săpată şi scoasă tot de acolo. Curțile şi grădinile ţăranilor din Suseni ascund, în pământ, piatră, cărămidă şi marmoră, de pe timpul când romanii au construit castrele, fortărețele din **Tuştea**, **Hăţegel**, **Ciula-mare** şi **Densuş**, spre miază-noapte-răsărit, în fața Sarmisegetuzei.

Țăranul Gh. Popa a săpat și a aflat, în interiorul curţii sale, la adâncime de 3-4 m, ziduri de piatră, groase de 1-2 m, într-o cușcă, cazemată subterană, a dat peste oase mari de animale, între care peste un dinte enorm de ceva namilă a timpurilor scurse. Din materialul de piatră scos, numitul şi-a zidit două pivnițe. Curtea lui şi a altor vecini se crede a fi locul pe care a fost clădit templul, cu toate apartamentele și unele morminte. A şi rămas tradiţia, care se menţine, că, în Suseni, în târg, a fost cândva o biserică mare.

Un al doilea țăran, Aron Gheorghioni I. Şchiopul, săpând în obor fundamentul pentru o casă, a găsit un sarcofag (sicriu de piatră), pe care, neputându-l desface, l-a zdrobit în bucăţi. Pe unelte bucăți din capacul, coperișul sarcofagului, s-au putut descifra literile D. M. O. etc. / Între curțile celor doi ţărani pomeniţi, este curtea zisă a Crudonilor, în care și astăzi se văd lespezile de piatră cio-

[455] Puscariu, I. Cav de, *Date istorice privitoare la familiile nobile române*, Sbiiu 1892, p. 47

plită, afară, pe teren, și unele ieșite numai cu colțurile din pământ. / Tradiţia e confirmată, deci, şi de săpăturile – urme arheologice – unilaterale şi necontrolate, despre ce a fost încunoştiințat și Muzeul Naţional din Deva.

Tuştenii sunt creștini la local lor. Nici într-o altă comună din Ţara Haţegului nu se păstrează obiceiul străмoșesc al meselor pentru săraci ca în **Tuștea**. Cu ocazia acestor mese, praznice (6, la an) săracii localităţilor muntoase (Luncanii, Merienii, Ştеienii, Poienarii, Densuşenenii) dau năvală în **Tuştea**, ca la o expoziţie de binefaceri, care se dăruieşte tuturor. Nici un fel de sectarism religios nu a prins şi nu prinde în Tuștea. E o masă compactă şi bine închegată de români, uniţi în credinţă cu Roma străbună, de la care au moştenit ființa etnică și religia.

În anul 1942, s-au ridicat, în parohie, 2 mari cruci, în amintirea celor doi fii, eroi căzuţi în lupta pentru Cruce şi reîntregire. Una, lui Siminic Lucaci, de 22 ani, mort la 29 septembrie 1941, în Ucraina, şi alta, lui Samoilă Merian, de 32 ani, mort, la 26 iunie 1942, în Sevastopol. Din colecta între credincioși, s-au procurat doi prapori negri, în valoare de 20.000 lei. Credincioșii Ioan Gheorghe, Pentru Andrioni și Ion Stănesc-Buroc au cumpărat un rând de sfinte ornate, multicolore, cu 2 feţe, în valoare de 30.000 lei. / Petru Iliac-Turcu a cumpărat şi împodobit biserica cu 14 icoane, din devoțiunea Calea Crucii, în valoare de 13-14.000 lei. / Mult încercații soţi de căsătorie Nuţu Gheorghioai și Măriuca, născută Merinţoni, au donat parohiei cea mai frumoasă grădină, ce au avut-o lângă biserică, în mezuină cu cimitirul vechi, ca să servească de cimitir nou. Valoarea grădinii donate nu se poate estima. Face cât o avere întreagă. După valuta actuală, nu s-ar putea cumpăra nici cu un milion de lei. / Între anii 1925-

1930, rudeniile au îmbiat (oferit) pentru această grădină prețul de 200.000 lei. Pronia cerească însă a hotărât altcum. Donatorii au împlinit ultima dorință a răposatului lor părinte, fost vice-curator, Ion Merinţoni, care, în 1931, când a adormit în Domnul, i-a obligat, prin grai viu, ca să-i execute dorința.

La Crăciunul anului trecut, din ofertele credincioşilor mărinimoşi, s-au ajutorat 9 mame sărace, primind fiecare 665 lei şi bucate, după împărțeala făcută de curatoratul bisericii. Iată şi sumele acelor mame: Măriuţa Heljoni, Victoria Merian, Elisabeta Lucaci, Maria Alexandru, Elisabeta Stanci, Sofia Dăbucen, Clara Stăriminesc, Măriuca Balc I. Suciu şi Elisabeta Balc I. Neșu. / „Unirea Poporului" are, în **Tuştea**, 16 abonaţi. Aproape în fiecare casă este Calendarul de la Blaj, cărțile de rugăciuni: Izvorul Vieţii, Domnului să ne rugăm, Paraclisul şi alte lecturi religioase. / Primul contact cu un creștin din **Tuștea** te face să bănuieşti conștiința trează, religioasă şi mândria unirii cu Roma. Cantorul al doilea, Sion Alexandru, e un neîntrecut în cunoașterea textelor din Sfânta Scriptură a Vechiului şi Noului Testament. Rar preot ori teolog care l-ar putea egala, în această materie. Sectarii din comunele învecinate se tem de el şi-l înconjură, pentru că știe să-i combată şi să-i lovească la mir.

Părinţii călugări de la **Obreja**, care au bătătorit pe la Mănăstirea Prislopului nostru, de unde au coborât de atâtea ori în **Tuştea**, vor duce departe renumele de buni creştini al ţăranilor din localitate. În primul rând, nu-i va da uitării părintele arhimandrit T. Bonteanu, care a revenit, cu atâta însuflețire apostolică, la sânul adevăratei biserici. Sosind la **Prislop**, singur-singurel, numai cu toiagul de pribeag în mână, s-a convins, ca oaspe nou, de

cinstea şi dragostea creştinească, în care l-au primit şi împărtăşit tuştenii, la cea dintâi cunoştinţă. Cum la sfânta mănăstire nu era nimenea, nu era nimic, ci totul o pustietate goală, tuştenii l-au ajutat pe părintele arhimandrit T. Bonteanu cu tot felul de jertfe materiale de a înjghebat iarăși o mică gospodărie la **Prislop**. Cu câtă duioşie nu s-a despărțit de **Prislop** și **Tuştea**, când a trebuit, la ordinul superiorilor, să plece pe alte meleaguri acest porumbel alb al Domnului! / Se încrestează aceste ştiri, în scopul de a se cunoaşte că, în **Tuştea**, pulsează şi rodeşte viaţa spirituală a celor păstoriţi de preotul actual, care numără 30 de ani în via Domnului”[456].

Porturi din Haţeg.

[456] *Unirea Poporului*, Anul XXV, nr. 17, Blaj 1943, p. 4

TYBORCHTELEKE

(lângă Chinteni, judeţul Cluj)

1355, noiembrie 29, Mănăştur: Conventul mănăstirii Mănăştur dă de ştire că, înfăţişându-se „Magnus de **Căian** (**Kalyan**, judeţul Cluj), în numele său şi al lui Bartolomeu, fratele său, pe de o parte, iar pe de alta Nicolae zis Wos cel Tânăr, acel Manus ne-a mărturisit că, pentru a face faţă nevoilor sale grabnice, a zălogit şi zălogeşte magistrului Nicolae zis Wos, cu 400 de groşi, cele două drumuri, şi anume începând de la puţul lui Cepegeu, de pe moşia numită **Deuşu** (Dyos, judeţul Cluj), pe care le zălogise lui Deme, nobil de **Tyborchteleke** (lângă Chinteni, judeţul Cluj), până la acelaşi soroc… dar cu îndatorirea ca, atunci când va veni sorocul răscumpărării, el să nu poată şi să nu aibă voie să răscumpere cele două drumuri de la acel Deme cu banii altora, ci numai cu banii săi sau cu ai magistrului Nicolae zis Wos”[457].

1359, februarie 3, Mănăştur: Conventul mănăstirii Mănăştur face cunoscut că „Nicolae zis Wos cel tânăr, făcând întâmpinare, ne-a spus, în numele lui Iacob, fiul lui Mannus de **Căianu** (**Kalyan**, judeţul Cluj), că acel

[457] AŞSP, *Documenta Romaniae Historica / C. Transilvania* (1351-1355), Vol. X, Bucureşti 1977, doc. 354, pp. 378, 379

Mannus, adică tatăl său, a zălogit magistrului Dumitru, nobil de **Tyburchteleke** (lângă Chinteni, judeţul Cluj) două drumuri sau uliţe, cu locuri de sesii, din moşia sa numită **Deuşu** (Dyos, judeţul Cluj)… spunând că atunci când ar veni vremea răscumpărării, el ar fi pregătit s-o răscumpere”[458].

[458] AŞCP, *Documenta Romaniae Historica / C. Transilvania* (1356-1360), vol. XI, Bucureşti 1981, doc. 356, pp. 353, 354

ŢAGA

(Ghiolţ, Geuch, înglobat în **Ţaga**, judeţul Cluj)

1357, mai 23, Mănăştur: Conventul mănăstirii Mănăştur înştiinţează pe voievodul Andrei că, după întoarcerea trimişilor la moşia **Măhal** (Mohal, judeţul Cluj), adică Ioan, fiul lui Dumitru de **Galaţi** (Galaz, azi **Galaţii Bistriţei**, judeţul Bistiţa-Năsăud), trimisul regal şi călugărul Ioan „ei, în joia de după a cincisprezecea zi de la sărbătoarea fericitului mucenic Gheorghe (11 mai), au chemat pe toţi vecinii şi megieşii şi, de faţă cu aceştia, au hotărnicit-o după adevăratele şi vechile ei hotare, apoi au dat-o magistrului Nicolae zis Wos… / Iar semnele de hotar purced astfel: de la hotarul moşiei **Sântioana** (Scebthyuan, Zenthiuan, judeţul Cluj) chemată adică **Byham** (lângă Sânmartin, judeţul Cluj), pe lângă pârâul Lacul Cerbilor, este o movilă de hotar; iar din acest pârâu, o jumătate ţine de moşia Măhal, iar cealaltă de satul numit **Fizeş** (Fyzes, **Fizeşu Gherli**, judeţul Cluj). De aici au mers la răsărit, la un alt pârâu, care se varsă în pârâul Lacul Cerbilor, din care o jumătate ţine de moşia **Oşorhel** (Wasarhel, azi **Târguşor**, judeţul Cluj), cealaltă de Măhal; apoi s-au dus spre răsărit, pe lângă acelaşi pârâu, spre moşia **Diviciori** (Deuecher, Deuecher Superior, **Diviciorii Mari**, judeţul Cluj), adică a lui Petru, fostul voievod al

Transilvaniei, şi, de aici, înaintând de la acel pârâu spre miazăzi, la un deal numit Creasta şi acolo au aflat două semne vechi de hotar, din care unul ţine de moşia Diviciori, iar celălalt de Măhal; de aici, au ajuns deasupra acelei Creste şi acolo au aflat două semne de hotar vechi; de acolo, mergând pe aceiaşi Creastă, au aflat două movile de hotar vechi, înşirate una lângă alta şi apoi s-au dus către netezişul acelei Creste, spre miazăzi, şi, pe netezişul acelei Creste, au aflat patru semne de hotar vechi, din care unul desparte moşia **Ghiolţ** (Geuch, înglobat în **Ţaga**, judeţul Cluj), altul moşia **Bonţ** (Nyres, judeţul Cluj), al treilea moşia Diviciori, iar al patrulea moşia Măhal; de aici au mers spre apus şi, în jurul acelei Creste, au aflat două semne de hotar vechi şi, înaintând mai departe, pe acea Creastă, au recunoscut alte două semne de hotar vechi, iar de acolo, pornind mai departe, au aflat o veche movilă de hotar şi acest semn deosebeşte şi desparte moşiile Sântioana, Măhal şi Ghiolţ, şi aşa se sfârşesc semnele de hotar ale moşiei Măhal”[459].

1359, mai 28, Alba Iulia: Capitlul bisericii Transilvaniei dă de ştire că, venind „Nicolae, arhidiacon de Solnoc, ne-a făcut cunoscut, în chip de întâmpinare, în numele soţiei magistrului Toma, fiul lui Dionisie de **Măierău** (Monyorou, azi **Aluniş**, judeţul Mureş), că suszisul Toma caută să dea şi să dăruiască în mâini străine nişte moşii numite **Cătina** (Katana, judeţul Cluj), **Ţaga** (Cheegh, judeţul Cluj) şi **Feldioara** (Felduar, judeţul

[459] AŞCP, *Documenta Romaniae Historica / C. Transilvania* (1356-1360), vol. XI, Bucureşti 1981, doc. 152, pp. 140-142

Cluj), ce ţin de ea, în temeiul pătrimii de fiică, şi, făcând această întâmpinare, a oprit pe Toma de la înstrăinare”[460].

1362, septembrie 22, Mănăştur: Conventul mănăstirii Mănăştur dă de ştire că „Ioan zis Acyl, Toma, Desideriu şi Laurenţiu, fiii lui Ioan, fiul lui Emech, şi Simion, fiul lui Ladislau zis Wos cel tânăr, în numele lor şi în numele magiştrilor Nicolae Wos cel tânăr şi Petru cel Roşu, fiii aceluiaşi Ioan, fiul lui Emech, fraţii lor, înfăţişându-se înaintea noastră, au mărturisit că au făcut o împărţeală veşnică pe moşiile lor **Sântejude** (Sanctus Egidius, judeţul Cluj), **Ţaga** (Chege, judeţul Cluj), **Sucurtard** (Zenthgothard, judeţul Cluj), **Puini** (Pwlion, judeţul Cluj), **Sântioana** (Zenthjuan, judeţul Cluj), **Măhal** (Mohal, judeţul Cluj), **Silvaş** (Ziluas, judeţul Cluj), **Bonţ** (Nyres, judeţul Cluj) şi **Kereztes** (dispărut, lângă Ţaga şi Sântejude, judeţul Cluj), care se află în comitatul Dăbâca, şi **Chesău** (Kezu, judeţul Cluj), din comitatul Cluj, după arătarea semnelor, fără nici o plângere”[461].

1363, iulie 8, Plyna: Regele Ludovic dă de ştire că „ascultând rugăminţile credincioşilor noştri Pavel şi Ştefan, fiii lui Nicolae, făcute în numele verilor lor Simion şi Leukus, fiii lui Ladislau zis Wos, şi al lui Ioan, fiul lui Toma, şi ţinând cont de slujbele lor credincioase, le-am îngăduit să ţină **târg liber**, în fiecare miercuri, pe o moşie a lor, numită **Ţaga** (Chege, judeţul Cluj), ce o au în comi-

[460] AŞCP, *Documenta Romaniae Historica / C. Transilvania* (1356-1360), vol. XI, Bucureşti 1981, doc. 386, pp. 392, 393
[461] AŞCP, *Documenta Romaniae Historica / C. Transilvania* (1361-1365), vol. XII, Bucureşti 1985, doc. 126, pp. 102, 103

tatul Dăbâca, fără a aduce totuşi vătămare târgurilor vecine”[462].

1363, iulie 8, Plyna: Regele Ludovic dî de ştire că „atât pentru vrednicia pilduitoare a magiştrilor Petru cel Roşu Dezideriu, fiii lui Ioan de Katl… cât şi la rugămintea lor smerită pentru **stârpirea şi nimicirea hoţilor** şi a altor răufăcători, am hotărât şi îngăduit acelor magiştri ca ei, în cuprinsul moşiei lor **Ţaga** (Chege, judeţul Cluj) şi oriunde le-ar plăcea mai mult, să facă şi să **ridice spânzurători** şi alte feluri de **unelte de schingiuire**… şi pe toţi hoţii, tâlharii, ucigaşii şi alţi răufăcători, ori de câte ori îi vor putea prinde şi lua în prinsoare… să poată şi să fie volnici să-i judece, să-i osândească şi pedepsească şi să-i căznească cu pedeapsa cuvenită”[463].

1366, iulie 11, Alba Iulia: Regele Ludovic dă de ştire că, deoarece „credinciosul nostru cavaler, magistrul Desideriu de **Ţaga** (Chege, judeţul Cluj), din comitatul Dăbâca, ne-a arătat nouă şi sfintei noastre coroane… nenumărate slujbe îndatoritoare şi credincioase, primejduindu-şi cu bărbăţie şi fără cruţare trupul său, în expediţiile noastre, la care a luat parte… ca o răsplată în parte a slujbelor sale, am hotărât să-i iertăm pe veci pomenitului magistru Desideriu şi tuturor copiilor şi moştenitorilor lui cincizecimea oilor, ce trebuie să ne vină, în fiecare an, de la o **moşie românească**, numită **Măhal** (Mohal, judeţul Cluj), aflătoare în zisul comitat Dăbâca, ce susţine acel magistru Desideriu că este a sa, dimpreună cu facerea plăţii ei în întregime, ba chiar de-a dreptul şi

[462] AŞCP, *Documenta Romaniae Historica / C. Transilvania* (1361-1365), vol. XII, Bucureşti 1985, doc. 177, pp. 157, 158
[463] AŞCP, *Documenta Romaniae Historica / C. Transilvania* (1361-1365), vol. XII, Bucureşti 1985, doc. 178, pp. 158, 159

fără înconjur îl iertăm de ea şi întoarcem pomenita cincizecime a oilor în întregime în folosul numitului magistru Desideriu şi a tuturor copiilor şi moştenitorilor lor”[464].

1368, aprilie 27, Movile: Regele Ludovic dă de ştire că, venind „Desideriu zis Vas, fiul lui Ioan, fiul lui Emench de **Ţaga** (Cheegh, judeţul Cluj), cavalerul nostru credincios şi iubit, s-a îngrijit să ne arate, în chip de plângere, că o scrisoare a noastră, dată cu privire la moşia sa şi a fraţilor săi, numită **Măhal** (Mohal, judeţul Cluj), aflătoare în comitatul Dăbâca, a fost înstrăinată şi pierdută din întâmplare, în casa lui Nicolae, fiul lui Ioan, fratele său bun, care, pe când magistrul Desideriu se afla în ţara noastră Bulgaria, în oştirea noastră… şi acum nu are nici un fel de dovadă scrisă şi temeinică cu privire la acea moşie, rugând smerit şi supus să binevoim să ne îngrijim de un leac potrivit în această privinţă. / Noi, aducându-ne din nou aminte de faptele credincioase ale sus-pomenitului Desideriu, îi dăruim şi hărăzim, din nou, în chip de nouă danie a noastră, acea moşie numită Măhal, aflătoare în zisul comitat Dăbâca”[465].

[464] AŞCP, *Documenta Romaniae Historica / C. Transilvania* (1366-1370), vol. XIII, Bucureşti 1991, doc. 108, pp. 204, 205
[465] AŞCP, *Documenta Romaniae Historica / C. Transilvania* (1366-1370), vol. XIII, Bucureşti 1991, doc. 310, pp. 477, 478

ŢAGU

(Chegh, judeţul Bistriţa-Năsăud)

1356, septembrie 27, Alba Iulia: Conventul bisericii Transilvaniei dă de ştire că venind „Gall, fiul lui Petru de **Indol** (Indal, Indol, azi **Deleni**, judeţul Cluj), în numele magistrului Toma, fiul lui dionisie de **Reghin**, stăpânul său, face cunoscut, în chip de întâmpinare, că acel Toma dăduse şi hărăzise lui Pavel zis de **Makra** (Makra, azi **Mocrea**, judeţul Arad), slujitorul său… o moşie a sa, numită **Ţagu** (Chegh, judeţul Bistriţa-Năsăud), pentru a folosi în veci. / Acum, săvârşindu-se din viaţă Pavel, Petru, Nicolae şi Ioan, fiii aceluiaşi Pavel, prin viclenia lor, voiesc şi încearcă să înstrăineze moşie altuia decât pomenitul magistru Toma de Reghin, drept aceea, făcând întâmpinare, i-a oprit pe pe pomeniţii fii ai lui Pavel de a vinde sau de a înstrăina moşia”[466].

1356, octombrie 19, Mănăştur: Conventul mănăstirii Mănăştur dă de ştire că, venind „Mihail cel Roşu, în locul magistrului Toma, fiul lui Dionişie de **Reghin**, stăpânul său, ne-a spus, în chip de întâmpinare, că magistrul Toma, în adunarea voievodului Nicolae Konth, a dovedit,

[466] AŞCP, *Documenta Romaniae Historica / C. Transilvania* (1356-1360), vol. XI, Bucureşti 1981, doc. 36, pp. 33, 34

pe calea legii, pe un nobil, anume Toma zis Ceh de Lumperd, că e scos în afara legii, şi, în adunare, toţi nobilii au hotărât ca nimeni dintre rude să nu poată să păstreze pe moşia sa pe vreun scos în afara legii, dar Nicolae şi Petru, fiii lui Pavel de **Macra** (Makra, azi **Mocrea**, judeţul Arad), îl ţin pe Toma zis Ceh, pe moşia lor numită **Ţagu** (Chegh, judeţul Bistriţa-Năsăud), pe care magistrul Toma o dăduse lui Pavel"[467].

1357, octombrie 13, Alba Iulia: Capitlul bisericii Transilvaniei dă de ştire că, venind „Toma, fiul lui Dionisie de **Reghin**, ne-a spus, în chip de întâmpinare, că a dat şi a hărăzit slujitorilor săi Pavel zis Makra moşia **Ţagu** (Chegh, judeţul Bistriţa-Năsăud), lui Laurenţiu, fiul lui Ponch, moşiile **Sântu** (azi **Şieu Sfântu**, judeţul Bistriţa-Năsăud) şi **Popfalău** (azi **Popeşti**, judeţul Cluj), şi lui Ioan, fratele lui Blasiu, moşiile **Sânmihaiu** (Zenmihalthelku, Zenthywanthelka, azi **Sânmihaiu de Câmpie**, judeţul Bistriţa-Năsăud) şi **Geaca** (Geke, judeţul Cluj). Şi după ce au fost răpuşi de moarte acei slujitori, Petru şi Nicolae, fiii lui Pavel, Iacob şi Nicolae, fiii lui Laurenţiu, precum şi Ioan, fiul lui Ioan, s-ar putea să piardă sus-zisele moşii pentru fărădelegi şi nelegiuiri de ale lor. Drept aceea, atunci el e gata să le răscumpere"[468].

1944: „**Germanii mitraliază populaţia civilă şi aprind satele**. De la 23 august, încoace, aproape în fiecare zi avem alarmă. Avioanele germane „Ştuca" se coboară foarte aproape de pământ şi mitraliază trenurile, gările, oraşele și satele, aruncând şi bombe incendiare asupra lor.

---

[467] AŞCP, *Documenta Romaniae Historica / C. Transilvania* (1356-1360), vol. XI, Bucureşti 1981, doc. 41, pp. 38, 39

[468] AŞCP, *Documenta Romaniae Historica / C. Transilvania* (1356-1360), vol. XI, Bucureşti 1981, doc. 189, pp. 180, 181

Astfel, zilele trecute, au mitraliat, în gara **Războieni**, trenul ce venea de la **Țagu**, din Câmpia Ardealului. Cei ce au fost în tren şi au scăpat cu viaţă și fără de a fi răniţi ne-au povestit că au fost şi câțiva morţi şi numeroşi răniţi. „Ștucas”-urile însă nu s-au mulțumit cu atâta, ci au mitraliat şi pe călătorii care se ascunseseră în cucuruze. Pe urmă, au aprins comuna **Peţelca**, de lângă **Teiuș**. Duminecă, 3 septemvrie, au mitraliat aerodromul și gara **Mediaş** și au mitraliat trecătorii din piață. Pe când bombardau englezii orașele noastre, germanii îi numeau tirani şi neumani, acuma, că mitraliază ei înşişi populaţia civilă, ce părere au despre ei înşişi?”[469].

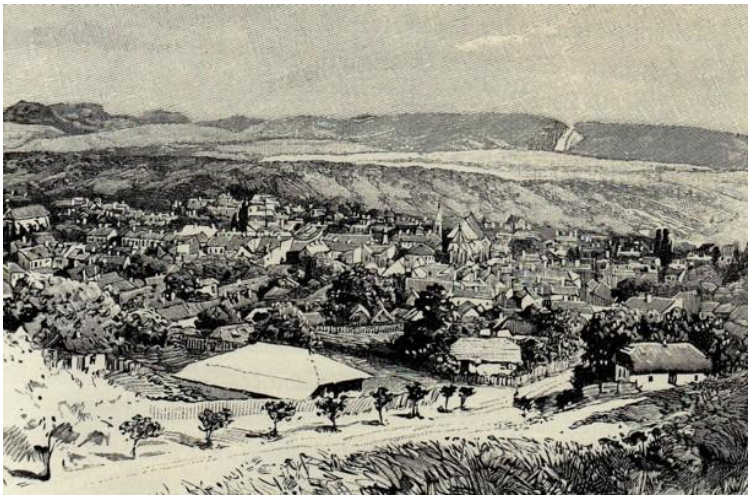

[469] *Unirea Poporului*, Anul XXVI, nr. 37, Blaj 1944, p. 4

ŢAPU

(districtul Armeni – Ormény-szék,
comitatul Alba-inferior, judeţul Sibiu)

1862: În conscripţiunile familiilor nobile române din anul 1862 este menţionată familia „**Siarlia** (Sarlja, Sarle) de Veza, în comuna Ţapu, 1698, 8 familii”[470].

1888: „Din **Micăsasa**, de lângă Târnava Mare, ni se scriu următorele: Miercuri, în 14 martie nou, pe la 3 ore p. m. trecând 12 oameni, cu luntrea, de către **Ţapu**, către **Micăsasa**, în nemijlocita apropiere de iazul (umplutura) de la moara **Micăsasei** s-au răsturnată cu ea în apă. Dintre cei periclitați, au scăpată 10, s-au înecată 2, anume Dumitru Mailat, cu soţia sa Pelagia, din **Micăsasa**. În urma lor au rămasă 5 copii orfani, anume 4 fete și 1 băiat, între care cel mai mare, de 14 ani, iar cel mai mic, de 9 luni. Cei înecaţi nici până astăzi nu s-au aflată, fiind apa tare mare şi repede. Întreaga vecinătatea e în doliu. Înecaţii au fost oameni săraci, iar bieţii orfani, rămași de ei, vor deveni și mai săraci”[471].

---

[470] Puscariu, I. Cav de, *Date istorice privitoare la familiile nobile române*, Sbiu 1892, p. 53

[471] *Gazeta Transilvaniei*, Anul LI, nr. 55, Braşov 1888, p. 2

1888: „Ziarul german „Kronstädter Zeitung“ din Braşov, cu data 29 martie. nr. 14, între varietăţi scriind despre cazul nefericit, întâmplat sub iazul morii de la **Micăsasa**, când s-au înecat unii bărbat cu soția sa, publicat și în „Gazeta Transilvaniei“ din 11/93 martie, nr. 55, zice că „pe când unii dintre cei răsturnaţi cu luntriţa în apă cercau cum să-și scape viaţa, pe atunci poporul, care se adunase pe țărmuri, spre a afla cadavrele celor înecaţi, la sfatul preotului au pus pe o felie de pâine o lumină aprinsă, şi felia cu făclia au lăsat-o pe suprafața apei, în acea credință deșartă că, unde se va opri făclia de pâine, acolo, pe fundul apei se află cadavrele înecaţilor”. / După ce, însă, în **Micăsasa**, actualmente numai eu sunt preot, urmează că scornitura cu „sfatul popii” mă atinge pe mine şi ca onoratul public cetitor să nu creadă că dlui corespondent al ziarului „Kronstädter Zeitung” vorbeşte adevărul și, prin aceasta, să fie indus în eroare, voi descrie cum s-a întâmplat lucrul.

Joi în 15 martie nou (în „Gazeta”, din eroare, s-a scris miercuri, în 14) pe la 9 ore post meridian s-a răsturnat luntrea cu 12 oameni, care voiau să treacă, de la malul stâng, la cel drept al Târnavei Mari. / Au scăpată 10 și s-au înecată 2 inși, bărbatul cu soţia sa, în urma cărora au rămas 5 copii minoreni. / Cazul acesta s-a lăţit, curând, în comună și a produs cea mai mare compătimire, și, deși era o tină de tot mare, totuşi mai toţi oamenii din comună au ieșit la locul unde s-a întâmplat nefericirea. Însă eu, deşi adâncit întristat pentru nenorociţii înecați și mai cu seamă pentru orfanii lor, am rămasă acasă, fiindcă sunt sătul de luntrii și de ape, fiind și eu, în viața mea, de 3 ori în asemenea pericol, şi încă o dată numai cu câţiva metri mai în jos de unde s-a întâmplat acum nenorocirea. / Pe

când au ajuns Ooamenii din comună la Târnavă, cei scăpați din gura morţii s-au dus unii în comuna vecină **Ţapu**, iar alții într-o crâșmă apropiată, unde și-au schimbat vestmintele, așa sătenii trebuiau să stea pe malul drept şi să privească apa, în sus şi în jos, că încă nu se ştia sigur nici câți şi nici cine s-a înecat. / Ca să se bage cu înotul nimeni nu cuteza, fiind apa tare mare și repede, ba mergea pe ea și puțină gheață, iar luntrea era cufundată, încât mulţi credeau că s-a dus de mult pe apă, la vale. / Prin urmare, îi vine omului tare curios fantasia dlui corespondent al amintitului zar, cum vede el „pe unii luptându-se cu valurile şi alții umblând, la sfatul popei, cu lumina şi felia de pâine după cei înecați!. / Oare când ar fi putut cineva umbla pe apă, fie chiar cu luntrea, după cine ar fi umblat mai întâi? Eu cred că după cei vii, „care se luptau cu valurile apei" şi numai după aceea, după cei morți. Să se ştie însă şi aceea că toată „lupta cu valurile apei" atunci nu putea dura decât cel mult 5 minute şi se termina ori spre bine, ori spre rău. „Lupta cu valurile apei" a stat în aceea că cei care au scăpat s-au prins toți de câte o nuia de la fundul iazului, căci altcum, să fi fost voinici chiar ca dl corespondent, și tot trebuia să se finească „lupta" cu pierderea vieții. / Atâta s-a întâmplat, în ziua nenorocirii, și eu desfid pe oricine ca să îmi arate că eu am vorbit, în ziua aceea ori în cele următoare, până astăzi, barem cu un singur om din comună ori dimprejurul acesta asupra mijloacelor de a putea afla cadavrele înecaţilor, și nici am văzut, nici am auzit ceva în acest obiect. Prin urmare, descrierea dlui corespondent al ziarului „Kronstädter Zeitung", cu privire la „sfatul popei" pentru folosirea pâinii și a lumânării este sau o eroare culpabilă, sau o ofensă tendenţioasă a corespondentului foii germane față cu per-

sona mea. / Primiţi, vă rog, adâncul respectă ce vă păstrez. / Filip Docolin, paroh greco-catolic"[472].

1923: „Junele Ilie Ţiplea, de 19 ani, din **Ţapu**, întorcându-se, în ziua de 26 faur, din **Chester**, spre casă, în hotarul comunei **Micăsasa** a întâlnit 3 băieţi din această comună. Luându-se la ceartă, Ilie Ţiplea, care avea la sine un revolver, a împuşcat drept în cap pe băiatul Dănilă Boariu, de 13 ani, din **Micăsasa**, care, după 24 ceasuri, a şi murit. Ucigaşul a fugit acasă, în **Ţapu**, însă jandarmii l-au prins şi l-au predat parchetului. / **Micăsasa**, la 1 martie. / Demetriu Boar, paroh"[473].

1924: „Sâmbătă, în ziua de Bobotează, s-a făcut, la **Micăsasa**, înmormântarea lelei Paraschiva Moldovan, în vârstă de 75 ani. Răposata a fost mama profesorului şi vestitului cântăreț bisericesc de la **Blaj**, Ioan Moldovan. / Îngropăciunea a fost foarte frumoasă. Pe lângă Părintele Boariu, din **Micăsasa**, au slujit prohodul Părinţii Dr. Ionel Coltor şi Iuliu Maior, amândoi profesori din Blaj, Părintele Ioan Mărginean din **Ţapu** şi doi teologi din Blaj. Predica a rostit-o Părintele Dr. Ionel Coltor, arătând vredniciile răposatei, care, țărancă fiind, şi-a jertfit totul, până şi-a crescut la şcoală pe singurul ei fecior, mângâierea bătrâneţelor. Facă-i Dumnezeu parte cu drepții!"[474].

1929: În 7 iulie, în cadrul serbărilor prilejuite de reuniunea „Astrei", în comuna **Ţapu**, „la ora 2 după-amiază, s-a ținut, în sălile şcolii primare de stat, adunarea oficială a Despărțământului „Astrei". Pe lângă poporul foarte numeros din comunele **Ţapu**, **Şoroştin**, **Micăsasa**, **Luncă** şi **Mănărade**, mai este de față şi o frumoasă cu-

[472] *Gazeta Transilvaniei*, Anul LI, nr. 70, Braşov 1888, p. 2
[473] *Unirea Poporului*, Anul V, nr. 10, Blaj 1923, p. 1
[474] *Unirea Poporului*, Anul VI, nr. 4, Blaj 1924, p. 4

nună de intelectuali din **Blaj** şi din împrejurimi, precum şi din comună… / După expoziţia de copii, s-au înfăţişat la concurs fetele şi nevestele din comunele **Țapu**, **Micăsasa**, **Tăuni**, **Luncă** şi **Mănărade**, cu porturile lor româneşti. Fetele de pe Târnave sunt vestite de frumoase. Şi tot atât de vestite cusătoare şi ţesătoare… **Lista fetelor şi nevestelor premiate** este următoarea: Veronica Băcilă din **Tăuni**, Iovuţa Handrea din **Mănărade**; Salomia Florea, Anica Muntean, Maria Lupu, Sofia Stoica, Maria Moga, Maria Mărginean, Ana Șipoș, Floarea Dancu, Saveta Dancu, Lucreția Stoica, **toate din Țapu**; Anica Husan din **Micăsasa**; Firuța Mailat din **Micăsasa**; Anica Bârsan din **Şoroştin**; Maria Chindea din **Şoroştin**; Ana Laţa, Măriuca Laţa şi Viorica German din **Luncă**. / Pe lângă diplomă, cele premiate au luat şi câte-o foarte frumoasă cocardă naţională, pe care scrie: Premiul „Astrei“. / **La dansuri** s-au prezentat flăcăi năstruşnici din **Țapu** şi jur, care au pus în uimire comisia cu „ponturile” şi cu bătutele lor. Preşedintele comisiei, dl avocat Dr. Ioan Bianu, umbla să ia la scrisoare hora toată, atât de greu era să aleagă dintre atâţia jucători de frunte. Nici nu s-au ajuns premiile, aşa că au fost decoraţi numai următorii, ca cei mai „prima”: / Petru Popa din **Țapu**, / Vintilă Dumitru din **Şoroştin**, Spiridon Velicea din **Luncă**; / Laţa Vasile, Moga Gheorghe, Minai Dumitru, Streza Ion, Cândea Ion, Horja Ion, Moga Ion, Lupu Ilie, Gora Ion şi Rusalin Hanzi, **toţi din Țapu**”[475].

[475] *Unirea Poporului*, Anul XI, nr. 28, Blaj 1929, pp. 3-5

ŢĂRMURE

(comuna Hălmagiu, judeţul Arad)

1784: Răscoala lui Horia, Cloşca şi Crişan: „Țăranii din judeţele Zarand şi Hunedoara voiau să înceapă revoluţia în ziua de Bobotează a anului 1785, iar ţăranii din comitatul Albei, în luna lui mai a aceluiaşi an. / Joi, **28 octombrie 1784**, fiind zi de târg la **Brad** (comitatul Zarandului), îşi face apariția aici căpitanul Crişan, ca trimis din partea lui Horia, şi, ascuns sub podul de peste Criş, cheamă la dânsul pe mai mulți țărani din diferite sate, cărora le spune că Horia a fost la Viena, la împăratul, de la care a adus ordin ca ţăranii români să capete arme şi să nu mai facă nici un serviciu nobililor. Spre încredințare, Crişan arătă țăranilor crucea de aur a lui Horia şi-i invită ca, pe duminica viitoare, 31 octombrie, să vină, din fiecare sat, câte 3 sau 4 țărani, la biserica din **Mesteacăn**, ca să asculte porunca împărătească. / În ziua de 31 octombrie, se adunase, în secret, la biserica din Mesteacăn, vreo 600 ţărani din districtul Zarandului, al Hunedoarei şi din munţii Abrudului. La adunarea aceasta, Crişan înfăţişă ţăranilor crucea de aur şi o scrisoare, apoi le făcu cunoscut că Horia, fiind bolnav, nu poate asista la adunare, dar că l-a însărcinat pe dânsul să vină şi să le spună că, din ordinul împăratului Iosif II, să se ducă cu toţii la **Alba**

Iulia, ca să primească arme şi să fie grăniceri, împăratul lăsând la libera voie a fiecăruia sau de a fi militar, deci scăpat de iobăgie, sau de a face, şi de aici, înainte, serviciu de iobagi, pe seama nobililor.

În ziua de 1 noiembrie, țăranii întruniţi la Mesteacăn ajung, în drumul lor spre Alba Iulia, ca să primească arme, în satul **Curechiu**, însă în număr cu mult mai considerabil. Mulțimea poporului crescuse enorm. În aceiaşi zi, noaptea, târziu, sosiră la Curechiu subprefecții Mihai Gal din **Baia de Criş** şi Wolfgang Nalaczi din **Brad**, însoţiţi de o gardă de 4 soldaţi, ca să prindă pe căpeteniile țăranilor, în special pe Crişan. Dar mulțimea de ţărani, aflând de veste, dau alarma prin chiote, trag clopotele de la biserică şi se aruncă, din toate părțile şi cu ceea ce apucară în mâini, asupra celor doi subprefecţi, pe care îi uciseră pe loc. Gornicul Petru Kara din **Criştior**, spionul nobililor, fu prins şi executat imediat, din ordinul lui Crişan, iar cei 4 soldați fură dezarmaţi, bătuţi şi apoi puşi în libertate. Revoluţia era acum proclamată.

Primul atac al ţăranilor răsculați fu dat asupra nobilimii din **Criştior**, în ziua de marţi, dimineaţă, în 2 noiembrie, când, cu o furie vehementă, ţăranii dau năvală asupra curților nobililor şi execută 17 persoane din nobilimea de aici, printre care 12 membri ai vechii familii Kristyori, de origine română, dar, cu timpul, catolicizaţi şi maghiarizați. Puţini nobili scăpară, cu fuga, prin păduri, iar ceilalți, bărbați, femei şi copii, fură făcuţi prizonieri şi, apoi, cu toții botezați în religia română ortodoxă, de către preotul Constantin Turciu, zis şi Popa Costan. / Din **Criştior,** trupa ţăranilor răsculați se împărți în două: o parte apucă drumul spre **Mihăleni**, iar căpitanul Crişan, cu oamenii săi, atacă, în aceiaşi zi, după amiază, nobilimea din

orăşelul **Brad**. Cei mai mulți dintre nobili, refugiindu-se în turnul bisericii reformate, sunt dați jos de mulțimea înfuriată, care execută, pe loc, pe mai mulți dintr-înşii, iar pe alții îi grațiază, după ce primesc să se boteze în religia românească. Aici au căzut victime ale furiei populare şi mai mulţi negustori evrei, dintre care unii au fost şi ei botezați. / Acum, ţăranii începură a se ridica în masă, în toate părțile Zarandului. Cete noi de ţărani soseau, pe fiecare oră, în trupa lui Crişan. / Din **Brad**, mulțimea ţăranilor se diviză iar în mai multe părți, apucând fiecare trupă câte o direcție diferită, prin toate colţurile Zarandului.

În ziua de 5 noiembrie, căpitanul Crişan atacă curţile nobilimii din comuna **Ribiţa**, unde, după o luptă înverşunată, în care sunt uciși 7 oameni din trupa lui Crișan, românii ucid şi execută 42 persoane, nobili şi particulari. / Trupa țăranilor, care plecase, marţi, la amiază, în 2 noiembrie, din **Criştior**, ajunge, în aceeaşi zi, în comuna **Mihăleni**. Singurul nobil de aici, Ladislau Csiszar, auzind că ţăranii răsculați vin asupra sa, încearcă să fugă repede, cu familia, prin păduri, dar abia face câțiva paşi de acasă şi este prins, cu toată familia, şi executat cu doi copii ai săi şi cu un frate al său. Soţia lui Csiszar, care era fiica fostului prefect, baronul Hollaky, o femeie tânără şi foarte frumoasă, îmbrăcată în haine ţărăneşti, la propunerea preotului ortodox din Mihăleni, se ascunde în podul bisericii române. Descoperită fiind, a doua zi, de doi iobagi, aceştia o duc în biserică, unde o forțează să depună jurământ că se leapădă de religia catolică şi trece la religia românească. A doua zi, joi, nefericita femeie, aflând că vine şi Crişan, cu trupa sa, la Mihăleni, fuge prin păduri, dar este prinsă de ţăranii răsculați, care acum voiau s-o execute. Dar lui Crişan i se făcu milă de ea şi o lăsă în

viață, cu condițiunea, cum se plânge dânsa, ca să se boteze din nou. Trista soartă a acestei femei a format obiectul unei descrieri sentimentale, din partea istoricului transilvan, abatele Iosif Carol Eder, care spune că, în timpul acela, era o crimă în ochii țăranilor români de a se fi născut cineva din sânge unguresc. / Tot joi, în 4 noiembrie, altă ceată de țărani atacă nobilimea şi populaţia ungurească din **Baia de Criş**. Aici distrug mănăstirea călugărilor franciscani, botează în religia românească pe văduva subprefectului Mihai Gal, ucis la Curechiu, cu două zile mai înainte, şi o mărită după un iobag român; ucid pe avocatul O. Szentkiralyi, apoi pe un curier al comitatului şi pe un nobil, cu numele Iosif Kis. În acelaşi timp, sentinelele răsculaților din satul **Târnava** prind pe o femeie din **Beiuş**, cu numele Eva Ajtal, care călătoria la părinții săi, în **Abrud**, şi pe care țăranii voiau s-o execute, crezând că e unguroaică, cum şi era de fapt. Femeia însă scăpă de la moarte, declarând că e româncă, dar, spre convingerea ţăranilor, ea trebui să spună, în româneşte, rugăciunea „Tatăl nostru".

În timp de 4 zile, de la 2, la 5 noiembrie 1784, mai sunt atacate curțile nobililor din satele **Trestia**, **Lunca**, **Luncoiul de Sus**, **Luncoiul de Jos**, **Ociu**, **Hălmagiu**, **Hălmăgel**, **Pleşcuta**, **Ţărmure**, **Tomeşti**, **Sălişte** etc., aşa că întreg comitatul Zarandului ajunse în posesia ţăranilor răsculați şi, afară de autoritatea lui Horia şi Crişan, nu mai exista nici un fel de autoritate. / Țăranii, înfuriați şi înrăiți de nedereptățile seculare, suferite din partea ungurilor, deveniseră surzi şi muţi la rugăciunile şi lacrămile „domnilor lor", adică a proprietarilor de pământ, pe care acum îi legau cu lanţuri de carul cu boi şi aşa îi duceau la capul satului, unde îi dau pe mâna ţiganilor, ca să-i

execute şi înmormânteze. În general, aspectul revoluţiunii nu era numai în contra nobilimii, ci în contra întregului element unguresc. Era o tragică răzbunare a trecutului. / Repede de tot, mişcarea revoluţionară, începută în comitatul Zarandului, se întinse şi în comitatul Hunedoarei. / În ziua de 4 noiembrie, cete de țărani prefăcură în cenuşă castelul baronului Anton Iosica, din **Brabişca**, pe valea Mureşului, iar în cele 2 zile următoare, ţăranii distruseră şi arseră toate curţile nobililor din comunele **Sulighet**, **Bretea**, **Ilia**, **Sârbi**, **Gura-Sada**, **Tătăreşti**, **Lesnic**, **Dobra**, **Roşcani**, **Geoagiul de Jos** etc. O mulțime de nobili şi preoți unguri fură executaţi şi pe aci. Ţăranii, care trecuseră din Zarand, puseră numaidecât în mişcare şi pe iobagii de pe Valea Streiului şi din Ţara Haţegului, unde, de asemenea, mulțimea țăranilor răsculați devastează şi dă foc edificiilor nobililor din aproape toate comunele, până la granița țării româneşti.

În ziua de vineri, 5 noiembrie, valurile distrugătoare ale revoluţiei ajunseră la marginea oraşului **Deva**, capitala judeţului Hunedoara, al cărei atac se hotărî pentru ziua de 6 noiembrie. Prima încercare nu reuşi, deoarece soldaţii din armata imperială li se opuse, trăgând focuri peste capetele țăranilor. A doua încercare, din ziua de 7 noiembrie, fu şi mai nenorocoasă, fiindcă ţăranii, văzându-se atacați de 70 soldaţi grăniceri şi 74 husari români, după o mică rezistenţă, ajunseră în confuziune, căci nu se aşteptau la focul armelor din partea soldaţilor împăratului, şi începură a se retrage, în dezordine, spre malurile Mureşului, urmăriți de armata imperială şi de 22 nobili unguri călare. Un număr de 72 țărani români fură parte tăiați, parte aruncaţi şi înecaţi în apele Mureşului, iar 44 căzură prizonieri. Douăzeci de inşi dintre aceşti prizonieri

au fost executați, tăindu-li-se capul cu sabia, în ziua de luni, 8 noiembrie, în dosul fortăreței de lângă drumul ce duce la **Dobra**. A doua zi, au mai fost executaţi alți 14 prizonieri, precum şi 22 ţărani, prinşi cu ocazia devastării curții baronului Anton Orban din **Binţinţi**. În două zile, nobilimea din Deva făcu să cadă capul, prin paloş, a 56 ţărani români, lipsiţi cu totul de dreptul de apel şi unii dintre ei străini cu totul de revoluţie, precum a fost cazul ţăranului Alexandru Morariu din **Jibot**"[476].

1927: „La 28 septembrie, a fost găsit, în fundul apei Crişului, în marginea comunei **Țărmure**, cadavrul unui prunc, născut de curând. Din cercetările făcute, s-a dovedit că mama criminală ar fi fost femeia Fecia Nedesy, din comuna **Țărmure**"[477].

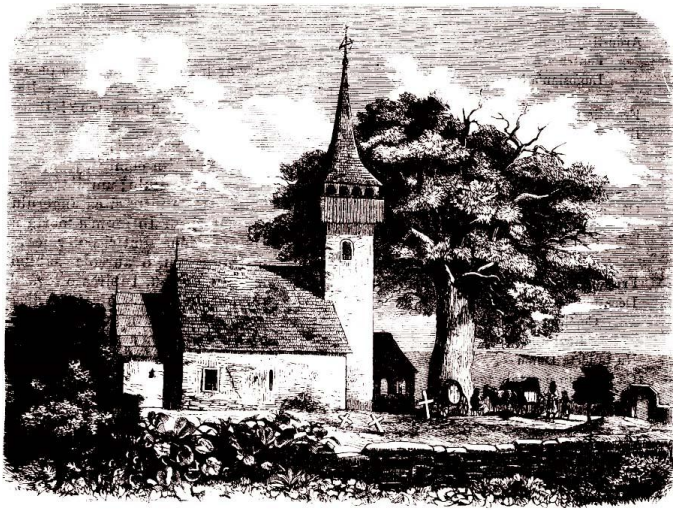

[476] Rusu Abrudeanu, Ion, *Moţii / Calvarul unui popor eroic, dar nedreptăţit*, București 1928, pp. 156-161
[477] *Svastica Banatului*, Anul I, nr. 16, Timişoara 1927, p. 4

ŢEBEA

(comuna Baia de Criș, județul Hunedoara)

1896: „Pentru edificarea bisericii greco-ortodoxe din **Cebea** (**Ţebea**), în urma „Apelului" făcut de comitetul parohial, în mai 1894, au incurs prin colecta dlui Ioan Oana din **Dobra**, de la: / Petru Popoviciu, paroh, 2 florini; / Avram Lung / 20 cruceri; / I. Ananie, 20 cruceri, ambii din **Secămaș**. / Nicolae Herbei, 50 20 cruceri; / Elena Pascu, 1 florin; / Ioan Comloși, 50 20 cruceri; / Iuliu Czüg, comerciant, 50 20 cruceri; / George Tomuţa, 10 cruceri, toți din **Dobra**. / Nicolae Gostae, 1 florin; / Iosif Șuiaga, 50 20 cruceri; / Moise Teodor, 50 20 cruceri, toți din **Lăpușnic**. / Petru Hădan, 1 florin; / Maria Hădan, 50 20 cruceri; / Serafim Hădan, 50 20 cruceri; / Paraschiva Hădan, 20 20 cruceri; / Samson Simoc, 40 20 cruceri; / Mihaiu Seleșan, econom, 10 20 cruceri; / Ioachim Hădan, 50 20 cruceri; / Lazar Giora al Vuţei, 10 20 cruceri; / Ioan Giora lui Igna, 10 20 cruceri; / Ioachim Șimau, I. Alexandru, 10 20 cruceri; / Ioan Giora al Anei, 10 cruceri, toţi din **Rădulești**. / George Caba, primar în **Roșcani**, 50 cruceri. / Sofronie Olariu, paroh în **Tissa**, 50 cruceri; / Iosif Bujor, 1 florin, și Ioan Feion I. Iosif, din **Teiu** 20 cruceri; / Petru Iorgovan al Mihului, 20 cruceri; / Iosan Rusalin al Fiuţi, 10 cruceri; / Avel Corne, 10

cruceri; / Lazar Palcheu, 10 cruceri; / Petru Furca, 20 cruceri; / G. Gotin, 10 cruceri; / Petru Logosan, 10 cruceri; / Zenove Suciu, 10 cruceri; / Amaliu Gotin I. Nicolae, 10 cruceri; / Iosan Roman, primar, 1 florin; / Pavel Gotin, 1 florin; / Rozalia Hane, 10 cruceri; / George Gotin I. Gavrila, 10 cruceri; / Nicolae Cerce, 20 cruceri, toți din **Briznic**. Suma totală: 16 florini 10 cruceri. / Pentru care ajutoare, primească evlavioșii dăruitori, și pe calea aceasta, călduroase mulţumiri. / Cebea, octombrie 1896. / I. Jurca, preot, președintele comitetului parohial"[478].

1906: „**Bradul şi Ţebea**. Drept în fund se văd, acuma, niște vârfuri albastre, de o formă neobișnuită: unul, pe care-l înveşmântă negurile, e Găina, cel de la dreapta lui, cu două căpățâni ţuguiate, se cheamă, pentru aceasta, Bulzii, iar şi mai departe, moțul acela sucit e numit, pe dreptate, Strâmba. Casele de ţară, între care intrăm, fac parte din comuna **Bradului**, care urmează, apoi, cu grădini de verze, cu bordeie în pământ pentru provizii, cu zidiri mai mari ale străinilor şi cu o alee de prăvălioare ca ale oricărui târgușor. La o casă cu două rânduri se văd copii în bănci şi profesorul se apleacă la fereastră pentru a putea vedea trăsura. Acesta e **gimnaziul din Brad**, întemeiat în anii de însuflețire ce au trecut, şi care a rămas totuși până astăzi cu cele patru clase ale sale, unde învaţă câteva sute de băieți, copii ai „pădurenilor" săraci şi ai moților din depărtarea muntelui. Acesta e lucrul de căpetenie pentru noi în orășelul risipit, de 2.000 de suflete, în care străinii sunt reprezentați prin meșteșugari unguri, funcționari şi evrei. **Bradul** are, de alt-

[478] *Revista Orăştiei*, Anul II, nr. 42, Orăştie 1896, p. 182

minterea, şi o protopopie neunită, în aceste părți unde biserica unită n-are credincioşi. Deunăzi, protopopul de aici, energicul şi impunătorul părinte Damian, a fost ales deputat, și acuma tocmai el se află la Pesta, unde iarăși Camera e chemată pentru a zbiera și a izbi pupitrele, în năcazul împăratului-rege. / Acesta e însă şi un vestit Ținut de aur. Agatârşii au lucrat aici la scoaterea lui din pământ, şi au ajuns astfel cei mai bogaţi, dar mai trândavi și mai afemeiați, dintre barbarii acestor locuri. Apoi au venit romanii, scotocind pretutindeni după aur. Acuma o companie germană lucrează în gropi, cu lucrători români, care cercetează prin adâncuri sau pisează bolovanii cuprinzători de bogăţie, şi astfel se ofilesc, zi de zi, până pier de greul unei munci strașnice, plătită cu mizeria unei coroane pe zi. La șteampurile aurarilor nemți se prăpădesc aşa, în chip nevrednic, trudind şi bând, urmașii acelora care au făcut din Horea un rege al ţăranilor și din Avram Iancu arhanghelul răsplătitor pentru cruzimile vechi și noi ale ungurilor stăpâni. Numele amândurora sunt unite în amintirile ce cuprinde cimitirul de la **Ţebea**, spre care mă îndrept acuma, pe lângă gara trufaşă a unei căi private, ce vine de la Arad…

Iată acum și **Ţebea**, în fund. Iarăşi un turn alb nou, de la o biserică mare, pe care o încunjură un zid mai vechi. Foarte puţine case fac un cătun. Mai departe se vede biserica străină şi coperişurile Băii de Criş, unde mai șede un solgabirău. **Ţebea** avea, din vechi timpuri, o biserică de lemn, şi în cimitirul acesteia creştea un mare stejar, vestit în împrejurimi pentru bogăţia ramurilor sale. În umbra lui, zice povestea, s-ar fi strâns răsculații din 1784 şi ar fi făcut jurământul lor de credință și frăţie în

luptă, în graiul lor aspru, care păstrează încă neatinsă limba celor mai vechi timpuri.

Răscoala a cuprins ţinutul întreg, flăcările au izbucnit de jur, împrejur, deasupra curților de „domni", puternicii și bogații au pierit cu sutele în chinuri și ocări, pe care erau deprinşi a le dărui acestor săraci. Apoi focul a fost stins cu sila, și Horea din Albac, Crișan și Cloşca din Cărpeniș pieriră în piața Bălgradului, în vederea mulțimii de săteni nenorociți, chemaţi să vadă ce pate acel care nu mai vrea să sufere şi ucide pe prigonitorul său. Dar **gorunul din Ţebea** rămase, aruncând ramuri noi şi înfigânduşi tot mai adânc rădăcinile, ca un simbol al vieţii îndărătnice care însuflețește acest neam al nenorocului şi al suferinței.

Trecură șaizeci de ani, și aceleași flăcări izbucniră sălbatec ca să mistuie aceiași nedreptate. Cete de nobili fugare, ajunse în văi, fură nimicite. Ostașii revoluționari ai lui Hatvany, dușmanii Împăratului, fură întâmpinați cu sulițe şi bolovani și prăpădite de oștile țărănești, care aveau în frunte pe Avram Iancu, avocatul prefăcut în erou răzbunător. Colo, în dosul Pietrei, femeile au copleșit cu risipa stâncii rămășițele fugare ale ungurilor. Apoi iarăşi se făcu pace. Ungurii fură învinşi cu totul, iertați de Împăratul împotriva căruia se răsculaseră, și, la urmă, răsplătiți prin constituția de la 1867, care le crea un regat deosebit.

Avram Iancu nebuni. El umblă multă vreme pribeag pe la casele oamenilor, ferindu-se numai de aceia care-l iubeau mai mult. Pieri la 1872, în casa unui sărac din **Baia de Criş**, a unui covrigar. De aici îl aduseră, ca pe atâția alții, din Baia de Criș, care n-au o biserică şi un cimitir acolo, la **Țebea**. El zace în locul unde ostreţe ne-

gre încunjură o cruce verde, purtând inscripția scurtă: „Avram Iancu, advocat, prefect legiunii gemene române, 1848-9, + 1872". Cununile ce i s-au adus, uneori cu zgomot, totdeauna cu o nemărginită pietate, au fost adăpostite de confiscări, de batjocuri şi sfâșieri, în acea biserică din tot Ardealul, care poartă mai mult pe catapiteasmă, pe bolți, în panglici, acele trei colori de amintire şi de speranță, de care nu se mai satură privirile acelor care nu le pot desfăşura ca steag. Mormântul în care se odihneşte învingătorul învins şi nebunul care nu mai avuse de ce să rămâie cuminte e acesta, sărac şi umil, cum e şi soarta poporului care-l păstrează ca urnă a unor sfinte moaşte. Și lângă dânsul, vechiul stejar, cu trunchiul mândru, îşi mai răsfiră crengile puternice, ce cad pe rând şi se înnoiesc întruna, vuind în vântul serilor cântece de taină, între crucea mortului din groapă şi crucea suferinţei învietoare de pe lăcaşul românesc al credinței"[479].

1902: „Cetitorii noştri au cunoştință despre cazul cu cununa, ce s-a fost pus pe mormântul din **Țebea**, în care îşi doarme somnul de veci eroul şi martirul nostru naţional Avram Iancu. Știu, de asemenea, că, în contra tinerilor români universitari, care au încununat mormântul lui Iancu, s-a pornit o mare prigonire, iar cununa s-a confiscat, fiind ţinută doi ani de zile la tribunalul din Deva. Unul din tinerii prigoniţi, George Novacovici, a fost condamnat la două luni închisoare de stat, pentru vorbirea ţinută la Țebea. El a şi plecat, ieri, la Seghedin, ca să-şi facă pedeapsa. / Cununa cu pricina a fost reînapoiată lui Novacovici, iar joi o grupă de români, între care domnii Francisc Hossu-Longin, tânărul Novacovici şi Dr. Iustin

[479] Iorga N., *Neamul Românesc în Ardeal şi Ţara Ungurească*, I, Bucureşti 1906, pp. 346-351

Pop, au plecat, cu trăsuri, din Deva, spre mormântul din Țebea, ca să pună cununa acolo de unde a fost luată de jandarmi. / Iată, ce ni se scrie, în privința aceasta (Corespondenţă particulară a „Gazetei Transilvania”):

Trecând prin Brad, am luat direcția spre Țebea. Şi aici eram însoţiţi tot de acele priviri surprinse maghiare, ca și în Deva, dar parcă erau cuprinse mai tare de spaimă. În schimb, însă, românii, adunați la târgul din Brad, ne urmăreau cu o tainică însufleţire, pătrunși, în aceleaşi clipite, de măreţia istoricului demnității naționale, ce se concentra în cununa pe care o duceam cu noi. / Numai o cotitură şi, în apropierea câmpului verde, iată se ridică falnic „Goronul lui Horia”, lângă dânsul, frumosul turn al bisericii din **Ţebea**... Ce emoţiune, ce înduioşare până la lacrimi nu-l cuprinde pe trecătorul român prin această vale! Cine oare nu şi-ar îndrepta privirea, involuntar, la stânga drumului, spre un deal, unde, asemenea, se ridică o grandioasă biserică, biserica din **Mesteacăn**, în care poporul nostru nespus de asuprit, la anul 1784, sub Horia, şi-a sfințit dorul unei vieţi mai libere, mai fericite.

Să nu se mire nimeni. Când am ajuns la cimitirul din **Ţebea**, eram la culmea unei emoţiuni nedescriptibile şi cu ochii scăldaţi în lacrimi am sărutat mormântul lui Avram Iancu. Am rostit un „Tatăl nostru” și apoi am depus cununa tinerimii aici, unde era destinat să fie așezată. / La atât s-a mărginit, de astădată, manifestația noastră modestă, dar cu atât mai impunătoare în sinceritatea şi admiraţiunea faţă cu acest mare mormânt al neamului. / „Dormi în pace – Noi veghem!”. Şi, luând pământ de pe mormânt, precum şi frunze din goron... am ieşit iarăși... Mai respirăm încă o dată... Cununa era acolo... şi tricolorul fâlfâia.

În momentul acesta, ne iese înainte un ţăran român şi, cu glas sfiicios, ne mulţumeşte pentru cele săvârşite... Şi, în auzul ţăranilor muncitori, îl rugăm să grijească de această cunună. / „Da, zice el, să sece mâna celui care va îndrăzni s-o ia de acolo!”. / După acestea, ne întoarserăm spre Brad. Aici, în societatea unei numeroase inteligenţe române, am luat masa, făcând mai multe reflecţii asupra întâmplărilor ce ne preocupau, şi, cu însufleţire, am petrecut câteva clipe româneşti, iar deviza „Totul pentru naţiune” ne-a inspirat, asigurându-ne reciproc intensiva muncă ce vom năzui a depune pentru binele neamului, pentru eluptarea drepturilor şi pentru apărarea mormintelor noastre scumpe”[480].

1902: „Ne este încă în recentă memorie depunerea cununii tinerimii pe mormântul scumpului nostru mort de la **Ţebea**, îndeplinită în 3 iulie nou, de domnii Francisc Hossu-Longin, George Novacovici şi Dr. Iustin Pop. / Credeam, atunci, că acest clenodiu inocent, care a trecut chiar şi prin focul purgator al justiţiei ungureşti, va sta nealterat pe cruce, pentru ca, până îl va lăsa vremea, în ploi şi vânturi, să vestească neschimbata pietate pentru eroul nostru. Amar ne-am înşelat în nădejdea blândă! / Iată cum ne descrie un român de bine cele întâmplate cu cununa, de la depunerea ei, încoace:

„Azi, în 14 iulie, la orele 5 p. m., am fost la **Ţebea** şi am cercetat mormântul lui Iancu. **Cununa e mutilată** şi deja e în biserică, atârnată pe perete, la partea stângă. Iată ce s-a întâmplat cu cununa, de la depunerea ei, încoace: / Joi, în ziua depunerii, pe când dumneavoastră eraţi încă în **Brad**, pe la orele 2 p. m., doi jandarmi din

[480] *Gazeta Transilvaniei*, Anul LXV, nr. 138, Braşov 1902, p. 2

Baia de Criș au luat cununa de la mormânt și unul o ducea pe umeri, către Baia de Criș. / Tocmai atunci venea, de către Baia de Criș, un tânăr român. Acesta a întrebat pe jandarmi că unde duc cununa și dacă au mandat de la fisolgbirău să o confiște. / Ei au răspuns că n-au mandat. / „Atunci, puneți-o iarăși de unde ați luat-o, căci n-aveți nimic cu ea!”. / Jandarmii numaidecât au și dus-o îndărăt și au reașezat-o pe mormânt.

Sâmbătă, 2 iulie stil vechi, pe la orele 6 p. m., același tânăr s-a dus la cimitir, să vadă cununa. / Dar **cununa era deja mutilată**. Anume din acea parte a panglicii, pe care era inscripțiunea „Tinerimea română, lui Avram Iancu”, sunt tăiate literele, cu panglică, cu tot, până la capăt. / Astfel, pe partea aceasta se poate citi numai „Tinerimea română, lui Avram Ia...”. Infernala mână a ciuntit numele „Iancu”, rămânând numai „Ia”, încât cititorul nu mai știe cui e consacrată cununa. / Asemenea, a fost tăiată o bucată și din cealaltă parte a panglicii, care poartă inscripția „Dormi în pace, noi veghem”, fiind ciuntită litera „m” de la cuvântul ultim. / Cununa astfel ciuntită de ambele capete, fiind și foarte mototolită, s-a adus un fier de călcat și fu călcată frumos și atârnată iarăși la mormânt. Tânărul amintit, sâmbătă, seara (22 iunie vechi), văzând că începe a ploua tare, a luat cununa de pe mormânt și a dus-o în biserică. Altcum, sigur că în întunericul nopții ar fi fost sfârtecată ori chiar furată.

Duminică, seara, în 23 iunie vechi, fiind preseara de Sânziene, fetele din **Țebea** au pus pe crucea lui Iancu „cunună se Sânziene”, după obiceiul român, dară, peste noapte, cununa a fost toată sfârtecată și florile împrăștiate

pe pământ. Tot astfel a fost sfârtecată o cunună de flori, adusă, în 29 iunie stil vechi, din **Brad**"[481].

1935: „**Vaidiștii, la Țebea**. / Iată cum relatează gazeta lui Vlad asupra acestei adunări: / „în istorica comună **Țebea**, din judeţul nostru, a avut loc, în ziua de 17 iunie 1935, o înălțătoare întrunire a organizaţiei „Frontul Românesc". Mulțimea de ţărani şi intelectuali din Țebea, Baia de Criş şi jur aştepta cu nerăbdare sosirea oaspeţilor săi. La ivirea în faţa mulțimii a dlui Dr. Aurel Vlad, ovaţiunile poporului au culminat cu pocnete de treascuri şi bubuituri de tunuri. Făcea impresia că Horia dă semnalul de adunare şi oastea lui Avram Iancu îşi aşteaptă comandantul, pentru a se arunca în luptă. Se zvârcoleau parcă şi glorioşiii eroi din morminte, ca să-şi arate din nou entuziasmul şi vitejia, la sunetul goarnei de redeşteptare națională".

Felul acesta de a da seamă asupra unei adunări, în cazul de faţă e mai mult decât falsificare, este adevărată şarlatanie, care însă nu va putea duce în rătăcire opiniunea publică, ci se întoarce împotriva acelora care o înscenează, care, în celea din urmă, pe ei înşişi se vor înşela, căci în realitate **ce a fost la Țebea? /** A fost o nedee obişnuită. Vor fi fost la Țebea tocmai 1.500 ţărani, dar aceştia nu s-au dus acolo ca sprijinitori ai sărmanului flașnetaş Aurel Vlad, ci ca să consfințească, să-şi petreacă şi să susțină prin participarea lor tradițională la nedee. / **Nedeele de la Țebea** sunt, întotdeauna, foarte cercetate, căci ea stă sub puterea tradţiilor istorice ale Zarandului, cu trecutul său glorios, creat de atâţia eroi, trecuţi în istoria neamului. Vaidiştii ştiau toate acestea, din acest motiv au

[481] *Gazeta Transilvaniei*, Anul LXV, nr. 146, Braşov 1902, pp. 1, 2

recurs la şarlatania ca poporul adunat la nedee pur şi simplu, să-l intabuleze în registrul de membri ai Frontului Românesc, așa cum au făcut la **Orăştie**, la 4 iunie, când a fost acolo târg de ţară, pe care ei credeau să-l transforme în adunare frontistă, dar n-a succes nici chiar umblând cu funia să prindă oamenii. / Dar nimic mai de plâns asupra lipsei de succes a acestei adunări, decât faptul că sărmanul A. Vaida a fost silit să vadă şi să accepte ca adunarea să fie pezidată de hiper-cunoscutul Ioan Radu, de la **Brad**, pe care zărăndenii îl cunosc atât de bine, în toată firea lui şi în toate faptele lui. Zarandul, în special comuna **Țebea**, are mulţi fii de o rară cinste şi destoinicie. Şi e semnificativ că, din toţi acei bărbaţi fără prihană, nu sa aflat nici unul, care să ia prezidiul adunării. S-a aflat, însă, Ioan Radu, cu paginile lui întunecate în Cronica Zarandului, nemaispunând că, din stâlp al liberalilor, s-a transformat repede în aderent al „technicienilor" Iorga-Argetoianu, dar negăsind la aceştia decât depreciere, a treia zi a dat târcoale în jurul partidului național-țărănesc, fiind cu mult sarcasm întâmpinat de regretatul Dr. Victor Bontescu, care-i cunoștea biografia. / La **Țebea**, el şi-a găsit locul, întâlnindu-se cu gemenul Dr. Simion Câmpan, care a parcurs şi el aceeaşi carieră de metamorfozări politice, apoi cu Traian Ivan, pasăre călătoare şi acesta, mult promiţător pe terenul fripturisirilor politice"[482].

[482] *Solia*, Anul XIV, nr. 10, Orăştie 1935, pp. 1, 2

ŢENTEA

(Chykacute, judeţul Bistriţa-Năsăud)

1359, decembrie 15, Alba Iulia: Regele Ludovic scrie voievodului Dionisie că i s-a plâns „Ioan, fiul lui Ştefan zis Pagan că castelanul cetăţii **Unguraş** (Baluanus, judeţul Cluj) şi obştea oamenilor din **Bonţida** (Bonchyda, Bunchyda, judeţul Cluj) şi **Sic** (Zeek, judeţul Cluj) au cotropit pe nedrept nu puţine bucăţi ale pământului său, ce ţine de moşiile sale numite **Ţentea** (Chykacute, judeţul Bistriţa-Năsăud) şi **Giulatelec** (Giulatelec, Gyulateleke, azi **Coasta**, judeţul Cluj), aflătoare în comitatul Dăbâca. Deoarece noi nu am voit ca numitul Ioan să fie păgubit în drepturile sale, vă poruncim cu tărie să cercetaţi hotarele sus-ziselor moşii”[483].

ŢICUD

vezi **VALEA LARGĂ (**Ţicud, Cheked,
azi **Valea Largă**, judeţul Mureş).

[483] AŞCP, *Documenta Romaniae Historica / C. Transilvania* (1356-1360), vol. XI, Bucureşti 1981, doc. 430, pp. 439, 440

ŢIGĂU

(Zegeu, judeţul Bistriţa-Năsăud)

1366, iulie 10, Alba Iulia: Regele Ludovic scrie vicevoievodului Petru, cerându-i să trimită omul de mărturie, în faţa căruia trimişii regali să stabilească „hotarele şi marginile tuturor moşiilor şi părţilor de moşii ale magiştrilor Ladislau şi Ioan, fiii lui Ioan, fiul lui Nicolae de **Dăbâca** (Doboka, judeţul Cluj), de asemenea, ale lui Leukus şi Nicolae, precum şi ale fiilor lui Ladislau, fiul aceluiaşi Nicolae de Dăbâca, avute oriunde şi numite în orice chip, şi, de asemenea, hotarele moşiei **Ţigău** (Zegeu, judeţul Bistriţa-Năsăud), ce tine de văduva răposatului magistru Ladislau de Dăbâca, şi pe cele ale celor ce ţin de aceeaşi moşie, potrivit mersului hotarelor şi cuprinsului unor temeinice acte scrise ale acestor nobili de Dăbâca”[484].

[484] AŞCP, *Documenta Romaniae Historica / C. Transilvania* (1366-1370), vol. XIII, Bucureşti 1991, doc. 106, pp. 181, 182

ŢIGMANDRU

(Ciucmandru, Chykmanthel, judeţul Mureş)

1366, mai 11, Turda: Voievodul Dionisie dă de ştire că, în adunarea obştească de la Turda, când a „pus în vedere, după porunca numitului domn al nostru, regele, tuturor nobililor şi oamenilor de orice stare sau seamă, care aveau vămi pe pământurile sau pe apele lor, să arate în faţa noastră, actele lor, întocmite cu privire la acele vămi", ridicându-se „Ladislau, fiul lui Dumitru de **Ţigmandru** (Ciucmandru, Chykmanthel, judeţul Mureş), şi Ştefan, fiul lui Toma de **Chend** (Chendu Mic**,** Kendhyd, înglobat în **Chendu Mare**, Felkend, judeţul Mureş), s-au îngrijit să ne spună că ei au un pod, clădit peste râul Târnava Mică, pentru care cereau vama obișnuită, cu privire la care vamă avuseseră şi acte date de rege, dar, odinioară, saşii din **Curciu** (Kewrus, Körtz, Kwerus, judeţul Sibiu) şi **Băgaciu** (Bogacs, judeţul Mureş), cuprinşi de o furie drăcească, năvălind cu silnicie, cu mâinile înarmate, asupra casei răposatului Toma, tatăl amintitului Ștefan, aflătoare tot în Chend, l-au ucis pe zisul Toma cu o moarte crudă, luând şi ducând cu ei toate bunurile numitului Toma; printre alte bunuri ale zisului Toma, ei au dus şi au luat cu sine şi actele date de rege, întocmite cu privire la vamă şi la alte drepturi ale lor; fapte care, toate, erau în-

vederate juzilor nobililor şi tuturor nobililor din cele şapte comitate din Transilvania… Spre mărturia acestei declaraţii de adeverire a lor, am hotărât să dăm sus-numiţilor Ladislau şi Ştefan această scrisoare”[485].

1831: „Istoria parohiei **Țigmandru** începe cu aproape 200 ani în urmă. Pe la anul 1800, credincioșii români erau iobagi la grofi. Credința acestor iobagi era cea ortodoxă. Fiind puțini, ei țineau de parohia ortodoxă mai mare, **Nadeș**, aflată la o distanță de 4 km. Grofii, ca să-i atragă la catolicism, le zidesc biserică. / Pe cât de bucuroşi au fost credincioșii de acest locaș de rugăciune, pe atât s-au întristat, când, peste știrea și voia lor, în anul 1831 s-a citit actul că ei au fost trecuţi la unirea cu Roma. / În anul 1832, cum rezultă din însemnarea cu litere chirilo-grecești din dosul catapetesmei bisericii, preotul cel nou, Noaghi Mihail, acum unit cu Roma, a definitivat această unire neașteptată și forțată. Credincioşii au păstrat însă legătura cu Sibiul ortodox. Dovadă sunt cărțile de slujbă, ce se mai folosesc. Printre aceste cărți, cu coperţi bune, se află un Ceaslov mare din 1835, un Penticostar format mare, de la 1841, un Octoih Mic, din 1842, tipărite la Sibiu, sub păstorirea episcopului Vasile Moga. Mai sunt încă un Octoih mic și cărţi de rugăciune, tipărite tot la Sibiu, la 1900. / O altă mărturie despre legătura veche a celor din **Țigmandru** cu Sibiul ortodox este clopotul din turnul bisericii, cumpărat din Sibiu. Alături de el, stă clopotul mic, cu care grofii chemau la lucru pe iobagii români. De unde, înainte cu peste o sută de ani, acest clopot chema poporul nostru la robie şi la dezbinare de fraţi, astăzi el se împreună cu celălalt şi cheamă la unitate, la

[485] AȘCP, *Documenta Romaniae Historica / C. Transilvania* (1366-1370), vol. XIII, Bucureşti 1991, doc. 48, pp. 73-75

iubire de fraţi. / De aceea, credincioşii, în 1948, au revenit cu bucurie la Biserica ortodoxă. Cele 60 de familii fost greco-catolice au dat mâna, cu bucurie şi frăţietate, celor 70 de familii ortodoxe, provenite din coloniştii veniţi din munţii Apuseni. Azi este o singură biserică strămoşească şi românească... / În primăvara anului 1956, au început lucrările de reparare a bisericii. Aşezată într-un loc umed, fără scurgere bună a apelor, biserica avea pereţii negri şi stricaţi, din cauza igrasiei şi a fumului de lumânări, iar podeaua era putrezită împrejurul său. Pictura cea veche nu se mai cunoştea deloc. / Totul este, astăzi, în haină de sărbătoare, în acest sfânt locaş din **Ţigmandru**, frumos şi atrăgător. Biserica are, astăzi, o pictură frumos executată în stil bizantin. Ea străluceşte cu deosebire în frumoasele icoane de pe tâmplă. Făcută cu gust şi artistic executată, întreg poporul este azi fericit şi mulţumit când o priveşte”[486].

1930: „Ioan Socaciu, măiestru croitor în comuna **Ţigmandru**, din judeţul Târnava Mică, un om harnic peste măsură, creştin bun şi cu mare dragoste de învăţătură, care a trudit, ziua şi noaptea, la masa sa de croitorie şi la munca câmpului, ca să crească la învăţătură, în şcolile cele mai înalte, o familie numeroasă, atins de-o boală grea şi neiertătoare, împărtăşit mai de multe ori cu sfintele Taine, şi-a dat nobilul său suflet în mâinile Ziditorului, în ziua de 24 februarie, în anul al 55-lea al vieţii şi al 31-lea al căsătoriei. / Răposatul a fost socrul redactorului nostru, Părintele Iuliu Maior, şi tatăl domnişoarei profesoare Aurelia Socaciu, de la Şcoala Normală de fete din **Blaj**, cărora le împărtăşim, şi pe această cale, cele mai adânc sim-

[486] *Telegraful Român*, Anul 105, nr. 33-34, Sibiu 1957, pp. 3, 4

țite condoleanțe, precum și întregii familii. / În afară de cei de sus, răposatul este plâns de iubitoarea sa soţie Maria, născută Cocişiu, de doamna Mărioara Maior, fiica sa mai mare, de fiii Dr. Niţă Socaciu şi Teni, de nepoțelul Ţucu şi de alte numeroase rudenii. / Înmormântarea s-a făcut la Blaj, unde a şi murit, miercuri, în 26 februarie, fiind petrecut la groapă, cu mare jale, de lume numeroasă. / Fie-i partea cu drepții!”[487].

1944: „În ziua de 23 ianuarie, românii din **Ţigmandru** au avut o zi de adevărată sărbătoare. Astra, despărțământul Dumbrăveni, în frunte cu preşedintele său, George Sima, protopopul tractului nostru şi cu alți doi românii adevăraţi, au ţinut câte e conferinţă în sala școlii de stat, unde s-au adunat toți, cu mic, cu mare. / După serviciul religios, unde părintele protopop a ținut o prea frumoasă predică despre „Credinţa în Hristos, singurul sprijin în zilele de astăzi”, au trecut, cu toţii, în sala școlii, unde s-au susținut trei conferințe”[488].

Die Fogarascr Berge, von Kercz gesehen.

[487] *Unirea Poporului*, Anul XII, nr. 9, Blaj 1930, p. 6
[488] *Unirea Poporului*, Anul XXVI, nr. 10, Blaj 1944, p. 4

Cuprins

TĂLMACIU, judeţul Sibiu, p. 4
TĂMAIA, judeţul Maramureş, p. 23
TĂMAŞA, judeţul Sălaj, p. 31
TĂMĂŞASA, judeţul Hunedoara, p. 32
TĂMAŞDA, judeţul Bihor, p. 35
TAMASTELKE, judeţul Cluj, p. 37
TARCEA, judeţul Bihor, p. 38
TÂRGU MUREŞ, judeţul Mureş, p. 41
TÂRGU SECUIESC, judeţul Covasna, p. 79
TÂRGUŞOR, judeţul Cluj, p. 90
TÂRGUŞOR, judeţul Bihor, p. 92
TÂRNAVA, judeţul Sibiu, p. 94
TÂRNĂVENI, judeţul Mureş, p. 111
TÂRNĂVIOARA, judeţul Sibiu, p. 116
TARNUK, judeţul Bihor, p. 119
TÂRŞOLŢ, judeţul Satu Mare, p. 120
TĂŞNAD, judeţul Satu Mare, p. 122
TĂTĂRĂŞTI, judeţul Hunedoara, p. 142
TĂTĂREŞTI, judeţul Satu Mare, p. 149
TĂUŞENI, judeţul Cluj, p. 151
TĂUŢ, judeţul Bihor, p. 153
TEACA, judeţul Bistriţa-Năsăud, p. 158
TECEU MIC, judeţul Maramureş, p. 170
TEIUŞ, judeţul Alba, p. 180
TELCIU, judeţul Bistriţa-Năsăud, p. 193

TELECHIU, judeţul Bihor, p. 215
TELIU, judeţul Braşov, p. 217
TEREBEŞTI, judeţul Satu Mare, p. 221
THOLD, judeţul Arad, p. 226
TIBRU, judeţul Alba, p. 228
TICVANIU MARE, judeţul Caraş-Severin, p. 239
TIHUŢA, judeţul Bistriţa-Năsăud, p. 250
TILEAGD, judeţul Bihor, p. 258
TILIŞCA, judeţul Sibiu, p. 269
TIMIŞOARA, județul Timiș, p. 278
TINCA, judeţul Bihor, p. 314
TIOCU DE SUS ŞI DE JOS, judeţul Cluj, p. 317
TIOLTIUR, judeţul Cluj, p. 319
TISA, judeţul Maramureş, p. 323
TIUR, judeţul Alba, p. 326
TOHAN, județul Brașov, p. 338
TOLD, judeţul Bihor, p. 346
TOLTIA, judeţul Hunedoara, p, 346
TOMEŞTI, judeţul Hunedoara, p. 347
TONCIU, judeţul Bistriţa-Năsăud, p. 353
TOPA MICĂ, judeţul Cluj, p, 357
TOPÂRCEA, judeţul Sibiu, p. 363
TOPLIŢA, judeţul Harghita, p. 367
TOPOLOVĂŢU MARE, judeţul Timiş, p. 376
TOTEŞTI, judeţul Hunedoara, p. 380
TOTIA, judeţul Hunedoara, p. 386
TOTOIU, judeţul Alba, p. 389
TOTVĂRĂDIA, judeţul Arad, p. 398
TRASCĂU, judeţul Alba, p. 398
TRESTIA, judeţul Hunedoara, p. 399
TRIP, judeţul Satu Mare, p. 405
TRITENII DE JOS ŞI DE SUS, judeţul Cluj, p. 496

TURCHES, judeţul Braşov, p. 411
TURDA, judeţul Cluj, p. 412
TURDAŞ, judeţul Alba, p. 451
TUREC, judeţul Hunedoara, p. 455
TUR, judeţul Satu Mare, p. 456
TURENI, judeţul Cluj, p. 457
TURIA, judeţul Covasna, p. 467
TURNIŞOR, judeţul Sibiu, p. 469
TURNU, judeţul Arad, p. 474
TURNU ROŞU, judeţul Sibiu, p. 476
TURSAD, judeţul Maramureş, p. 483
TURŢI, judeţul Satu Mare, p. 484
TUŞINU, judeţul Mureş, p. 491
TUŞNAD, judeţul Harghita, p. 493
TUŞTEA, judeţul Hunedoara, p. 502
TYBORCHTELEKE, judeţul Cluj, p. 508

ŢAGA, judeţul Cluj, p. 510
ŢAGU, judeţul Bistriţa-Năsăud, p. 515
ŢAPU, judeţul Sibiu, p. 518
ŢĂRMURE, judeţul Arad, p. 523
ŢEBEA, judeţul Hunedoara, p. 529
ŢENTEA, judeţul Bistriţa-Năsăud, p. 539
ŢICUD, judeţul Mureş, p. 539
ŢIGĂU, judeţul Bistriţa-Năsăud, p. 540
ŢIGMANDRU, judeţul Mureş, p. 541

Cuprins, p. 545

„Erudiţia nu-şi are locuinţa ei în Timişoara, dar cu atât mai mult afli aici o minte clară şi sănătoasă şi o bunătate

TEMESVÁR.

pornită din inimă, cum rar se întâlneşte. Aceasta se datorește, poate, amestecului multor stări şi naţiuni”.